

“Kıbrıs” denince de akla gelebilecek ilk birkaç isimden biri mutlaka Harid Fedai'dir. Diyelim ki Kıbrıs Türk'ünün Rumlara karşı siyasî mücadelesini araştırıyorsunuz. Bayrak Radyosu'nda, Bayrak Televizyonu'nun kuruluş sürecinde karşınıza Harid Fedai ismi çıkar. Kıbrıs'ta Türk mutfağına girerseniz onu bulur, folklorik ve etnografik malzemesine el atarsanız, onun izine rastlarsınız. Divan şiirinin Kıbrıs'taki uzantısını mı inceleyeceksiniz? Harid Fedai'nin sizden önce yazdığı bir şeyler mutlaka vardır. Çalışmanızın alanıyla tam olarak örtüşen bir yazısını bulamasanız bile yardımcı malzemeye veya size ışık tutacak bir çalışmasına mutlaka rastlarsınız. Çağdaş şiiri incelerken onu “Koza”sını örerken görürsünüz. Mizahla ilgileniyorsanız “Ahmet Peykân”ın Harid Fedai'yi temsil ettiğini anlarsınız.

(Nâzım H. Polat)

Tanzimat şairi İbrahim Şinasi: “İlim sahibini aziz eyler” der. Harid Fedai de şahsiyeti, ilmi ve insanlığı ile işte ol âdemdir.

(Oğuz Karakartal)

Adı dillerde dâ'im yâd edilsin
Silinmesin gözümüzden hayâli
(OKT)



ISBN 978-605-89443-5-0

HARİD FEDAİ ARMAĞANI



RECEP TAYYIP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

HARİD FEDAİ ARMAĞANI

İnce bir adamın uzun hikâyesi



RECEP TAYYIP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

HARİD
FEDAİ
ARMAĞANI

İnce bir adamın uzun hikâyesi

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları / 02

ISBN

978-605-89443-5-0

Hazırlayan

Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇU

Dizgi ve Kapak Tasarım

Öğr. Gör. Gökçe ARİFOĞLU

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Turgut KARABEY

M. Sabri KOZ

Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU

Doç. Dr. Funda KARA

Doç. Dr. Gülhan ATNUR

Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

Doç. Dr. Hasan Ali ESİR

Doç. Dr. İhsan SAFİ

Birinci Baskı

Rize 2013

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Matbaası

Fener Mahallesi, Zihni Derin Yerleşkesi

53100 / RİZE

Tel: +90 464 223 8100 Faks: +90 464 223 63 28

www.erdogan.edu.tr



Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları / 02

HARİD FEDAİ ARMAĞANI

İnce bir adamın uzun hikâyesi

HAZIRLAYAN
ORHAN KEMÂL TAVUKÇU

RİZE
2013

İnce bir adamın uzun hikâyesi

| | |
|-------------|----|
| Takdim..... | 13 |
|-------------|----|

İNCE BİR ADAM

| | |
|---------------------|----|
| Ön Söz Yerine | 15 |
|---------------------|----|

Harid Fedai'nin Muhtasar Biyografisi

| | |
|------------------|----|
| M.Sabri Koz..... | 19 |
|------------------|----|

Harid Fedai'nin Kitap, Makale ve Bildirileri

| | |
|------------------|----|
| M.Sabri Koz..... | 23 |
|------------------|----|

İZLER

Harid Fedai Armağanı İçin Tarih

| | |
|---------------------|----|
| Mustafa Aslan | 45 |
|---------------------|----|

Ahmet Harid Fedâi ve “Silik Sayfalar” ın Düşündürdükleri

| | |
|------------------|----|
| Umay Günay | 49 |
|------------------|----|

Kıbrıs fedaîsi Yahut 80 Yıllık Bir Çocuk Kalbi

| | |
|--------------------------|----|
| Nâzım Hikmet Polat | 53 |
|--------------------------|----|

Kıbrıs Türk Kültürünün Beyni veya Ulu Çınarı: Harid Fedai

| | |
|-----------------------|----|
| Oğuz Karakartal | 59 |
|-----------------------|----|

Harid Fedai İçin Yazmak

| | |
|----------------------|----|
| İsmail Bozkurt | 61 |
|----------------------|----|

SÖZLER

Gagauz Türkçesinde Şarhî Birleşik Cümlelerde Rusça'nın Etkisi Üzerine

| | |
|---------------------|----|
| Nadya Özakdağ | 67 |
|---------------------|----|

Kıbrıs Ağızlarındaki Geçmiş Zaman Ekleri ve Bu Eklerin Fonksiyonları Üzerine Birkaç Not

| | |
|---------------------------------------|----|
| Gökçe Yükselen Abdurrazak Peler | 83 |
|---------------------------------------|----|

Dede Korkut Hikâyelerinde ve Günümüz Irak Türkmen Türkçesinde Kullanılan Ortak Sözcükler Üzerine Bir İnceleme

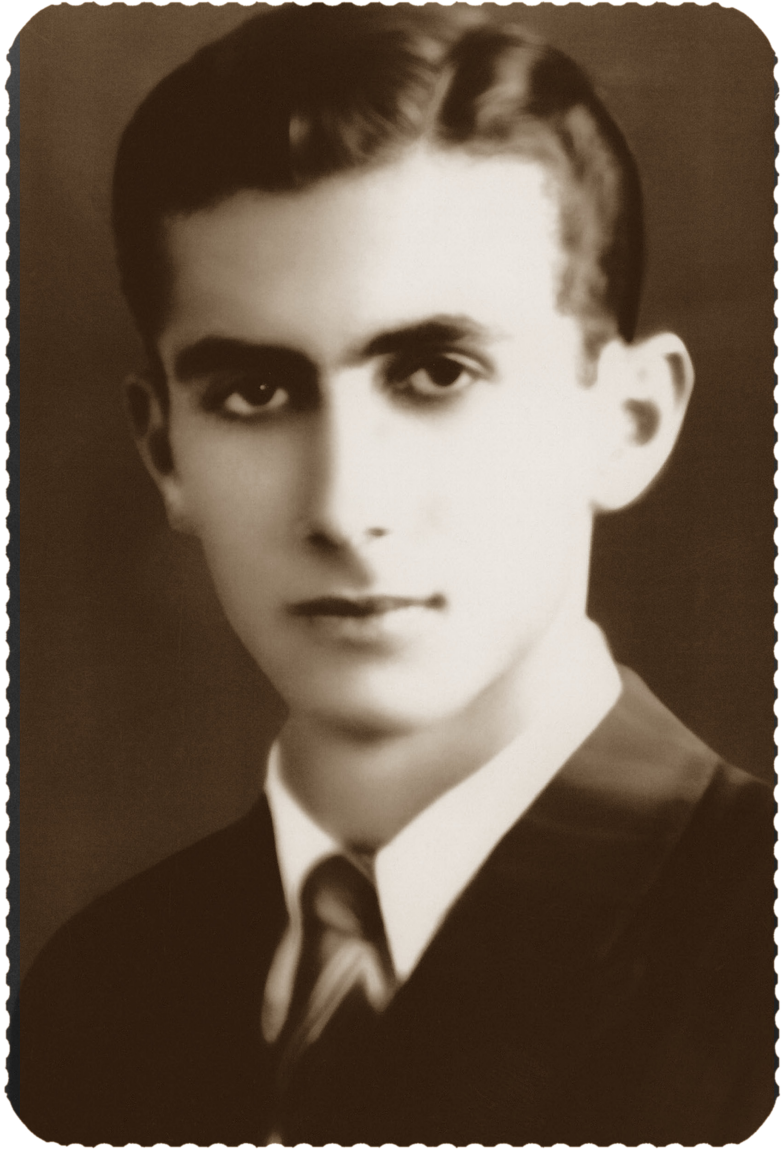
| | |
|----------------------------|----|
| Necdet Yaşar Bayatlı | 93 |
|----------------------------|----|

| | |
|--|-----|
| Bibliographic Notes on Karamanlidika Publications I | |
| Evangelia Balta | 101 |
| Kosova Türk Edebiyatında Çanakkale Savaşı | |
| Nimetullah Hafız / Tacida Z. Hafız | 111 |
| XIV ve XVI. Yüzyıl Azerbaycan Divan Edebiyatı Bağlamında Necati Şiiri | |
| Seadet Şihıyeva | 14 |
| Mostarlı Ziyâî'nin Şikâyet Kasideleri | |
| H. Dilek Batıslam | 201 |
| Bâkî Divanı'nda Şiir ve Şaire Dair | |
| Mahmut Kaplan | 213 |
| Kııımlı Rahmi ve Divanı | |
| Mustafa Aslan | 225 |
| Kıbrıs Türk Öykücülüğü'nde Bir İvme: Osman Güvenir'in Öyküleri | |
| Oğuz Karakartal | 247 |
| Türk Halk Hikayelerinin Karamanlıca Baskıları Üzerine | |
| Karşılaştırmalı Bibliyografik Notlar | |
| M. Sabri Koz | 271 |
| Matbu Mizahî Destanlar | |
| Doğın Kaya | 289 |
| “Beni Öldürürsün” Redifli Şiirin Gerçek Şairi Kimdir? | |
| Nail Tan | 311 |
| Bazı İlginç Soyadlarımız ve Değıştirilen Düzeltilen Soyadlarımız | |
| Üzerine | |
| Saim Sakaoğlu | 317 |
| Halk Kültürü ve Turizm İlişkileri Üzerine | |
| Erdoğan Saracoğlu | 331 |
| Hatay İnanç Merkezlerinin Hatay'ın Tanıtılmasına Katkısı Üzerine | |
| Görüşler | |
| Erman Artun | 337 |

| | |
|---|-----|
| Kıbrıs Halk Etimolojisinde Karşılaştığımız Yiyecekler, Bitkiler ve Bunların Sağaltıcı Özellikleri Hasan Köksal | 347 |
| Ahlatşahlardan Günümüze Karşılaştırmalı Ahlat Halk İnançları Yaşar Kalafat | 369 |
| Tarihimizin Unutulmaya Terk Edilmiş Bir Şahsiyeti: Seydî Ahmet Paşa Fuat Yöndemli | 397 |
| Çağdaş İran Azeri Şiiri Mustafa Gökçeoğlu | 415 |
| Bir Ada Aydınının (Kıbrıs Türkünün) Anıları: Harid Fedai, Silik Sayfalar Abdullah Aktaş | 425 |
| Harid Fedai'den Yeni Bir Kitap: Süleyman Tefik Tesâlyâ'da Bir Covelân ve Dört Aylık Seyahatim (1897) İbrahim Arslan | 435 |

UZUN HİKÂYE / YÜZLER

| | |
|-------|-----|
| | 441 |
|-------|-----|



TAKDİM

“Kitap, geleceğe gönderilmiş bir mektuptur.”
Cemil MERİÇ

Bilgi ağı olarak adlandırdığımız bu yüzyılda, niversiteler, ağdaş bilim ve teknolojilerdeki gelişmeler ışığında deneysel girişimlerin önünü aarak, yeni fikirlere şans vererek, üretken bireylerin yetiştirilmesine imkân tanıyarak bilgi toplumu oluşturmayı amaçlamaktadır.

zerine düşen sorumluluğu büyük bir hassasiyetle yerine getirmeye alışan Recep Tayyip Erdoğan niversitesi de bilginin akışkanlığı ve yayılmasını sağlamak, yeterli bilgi, beceri ve tecrübe ile donatılmış bireyler yetiştirmek için yürütmekte olduğu ilmi çalışmaları, toplumun hizmetine sunmayı arzu etmektedir. Bu bağlamda, yapılan akademik çalışmaların basılması ve böylece niversite ile toplum arasında bir köprü kurulması öngörülmektedir.

Hedefe nasıl varılabileceği konusunda geniş ölçekli bir yol haritası belirleyen niversitemiz, bu dönüşüm sürecinde yüksek öğretimin amaçlarına uygun olarak bütüncül bir bakış açısı sergilemekte; öğrencileri, akademik personeli ve toplumun diğer kesimleri için fırsatlar oluşturmaya çalışmaktadır.

Bu düşünceler ışığında bizimle aynı hassasiyetleri paylaşan ve bunu bir görev telakki ederek esere dönüştüren bütün mensuplarımıza teşekkür ediyor, bilimsel düşünceye katkıda bulunacak benzer çalışmaların artmasını diliyorum.

Prof. Dr. Arif YILMAZ
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Rektörü

ÖN SÖZ YERİNE

Sanırım 1990 yılıydı. Erzurum’da Muhan Bali Hoca’nın kırkambar misali derslerinden birindeydik. “Kırkambar” diyorum çünkü bu derslerde sadece müfredat işlenmez, hayata ve insanlara dair birçok hikâye arz-ı endam ederdi. Merhum Hoca’nın üslubu Erzurum’un “sombaharı”yla buluşunca zihnimizde, gönlümüzde nahîf, derin akisler bırakırdı. ‘Fedai’ kelimesinin zengin çağrışımları ile öne çıkan Harid Bey de bu derslerden birinde dağarcığımızı girdi. Hoca, o günden sonra da yeri geldikçe bu “aziz misafir”i ağırladı, biz nasiplendik. Böylece Kıbrıs Türklüğünün önde gelen bu kültür ve sanat adamı ile üveysî-meşrep bir irtibat kurdum.

Bundan yaklaşık 15 sene sonra Harid Fedai, bir sempozyum vesilesiyle, Erzurum’a gelmişti. Derslerden ve bazı kaynaklardan takip edebildiğim Fedai ile ilk kez burada tanıştım. İnceydi, elif gibi bir duruşu vardı. Kendisini tanıdıkça, bu elfî duruşun Kıbrıs meselesi ile Türk dili ve kültürüne dair mücadelesine de yansıdığını, inceliğinin kâmetinde kalmadığını fark ettim.

Harid Fedai ile ikinci karşılaşmam 2008 yılına rastlar. Kıbrıs’ta özel bir üniversite ile bir yıllık anlaşma imzalamıştım. Lefkoşa’ya gittikten bir süre sonra Harid Bey, Türkiye’den gelen diğer arkadaşlarla birlikte bizi bir Lefkoşa turuna davet etti. Yaklaşık yarım gün süren bu gezide, Harid Fedai’nin farklı yönlerini de tanıma imkânı buldum. Şehri sokak sokak dolaştık. Geçtiğimiz her sokakta, bazen bir kabrin önünde, bazen bir harabede, içinde bulunduğumuz zaman ve mekânla irtibatını kuramayacağımız gerçek hikâyeler dinledik. Bugün Rum kesimiyle geçişin sağlandığı kapıya adını veren Ermeni lokmacının hikâyesi bunlardan sadece biriydi. Geleneksel Kıbrıs evlerinin (hanay) rüzgârı en iyi alacak biçimde nasıl tasarlandığından kulağı yerde Kıbrıs keçilerinin hellim peynirine, Lefkoşa’daki Osmanlı mezarlığından Mevlevîhâne’ye, Hala Sultan’a kadar canlı bir Kıbrıs tarihi karşımızda mücessem bir halde duruyordu.

“Hızır’la kırk saat” fehvasınca, bu geziden bi-hakkın istifade ettiğimi söyleyemem. Ancak günün sonunda Ada’yı “derinliğine” keşfetme imkânı verdiği için Harid Bey’e karşı şükran duyguları içerisindeydim. Zihnime, Hoca için bir armağan kitabı hazırlama fikri düştü ve Türkiye’ye döner dönmez (2009) çalışmalara başladım. Ancak bir süre sonra Namık Kemal Üniversitesi’ne (2010) ardından Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi’ne (2011) geçişim, bu çalışmaları ciddi manada sekteye uğrattı. Oldukça yıpratıcı olan bu bekleme sürecinden ötürü Harid Fedai Bey’den ve kıymetli yazarlardan affımı istirham ediyorum.

Bu vesileyle, evrâk-ı perişânımızın kitaba dönüşmesini sağlayan Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Arif Yılmaz'a, birikimlerini bizimle paylaşarak "Harid Fedai Armağanı"nı taçlandıran kıymetli yazarlara, desteklerini esirgemeyen meslektaşlarım H. Dilek Batislam ve Oğuz Karakartal'a, Hocam Turgut Karabey'e, Nâzım Hikmet Polat ve Sabri Koz Beyefendilere derin, samimi şükranlarımı sunuyor; Harid Bey'in 82. yaş gününü kutlamak üzere kaleme aldığım bir tarih manzumesi ile sizi "İnce Adam"ın uzun hikâyesini dinlemeye davet ediyorum.

Târih berây-ı nev-sâl-i Hârid Fedâ'î

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

Nezâket bahçesinin gül-cemâli
Letâfet burcunun evc-i kemâli

Gelüp dünyâya seksen yıl mukaddem
Sa'âdet buldu ashâb u 'ıyâli

Nefes yetdükçe kalbinde çü hançer
Yere indirmedir hergiz hilâli

Kanatlandı Ada'dan bir güvercin
Yetiştirdi zirveye ankâ misâli

Ziyâlandı ziyâlandırır çün mihr
Muammer ola görmeye zevâli

"Güneş"le söylesinler tarihini
Ki seksen ikiye ulaştı sâli

*Adı dillerde dâ'im yâd edilsin
Silinmesin gözümüzden hayâli **

| | |
|-------------------------------|------|
| أدى ديللرده دائم ياد ايديلسون | 530 |
| سيلىنمه سون كوزمزدن خيالى | 1106 |
| (Güneş) كونش | 376 |
| | 2012 |

Orhan Kemâl Tavukçu
Rize, 27 Eylül 2012

* Bu manzume, Harid Fedai Bey'in 82. yaş günü için hazırlanmıştı. Bu yüzden tarih beyti 2012'yi verecek şekilde düzenlenmiştir



Harid Fedai'nin Muhtasar Biyografisi

M. Sabri Koz *

12 Ekim 1930 Lefke-Kıbrıs doğumlu olan Harid Fedai, baba ve anne tarafından Lefke'nin köklü ailelerinden gelir: Babası Hasan Fedai Battalağalar'dan, annesi Lütfiye Hanım Hacıpaşalar'dandır. Ailenin üç erkek çocuğunun en büyüğüdür.

Lefkoşa Lisesi'nden (1943-49) sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü (1951-53) ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden (1956-60) mezun oldu. Eğitim Enstitüsü'nde Mustafa Nihat Özön; edebiyat fakültesinde ise Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ali Nihat Tarlan başta olmak üzere pek çok değerli hocalardan etkilendi, sanat ve edebiyat tarihi anlayışının biçimlenmesinde onların büyük rolü oldu.

Öğretmenlik, Türk Dili ve Edebiyatı Müfettişliği, Lefke Sancak ve Bayrak Radyosu'nda yöneticilik yaptı; BRT'de televizyonun kuruluş aşamasında (Eylül-Temmuz 1976-77) görevine ek olarak birimin müdürlüğünü de üstlendi. Bu kurumdaki görevini tamamlayarak Kamu Hizmeti Komisyonu Dairesi'nde Sınav İşleri Müdürü olarak bir süre (1983-88) çalıştıktan sonra üst kademe yöneticiliğinden emekliye ayrıldı.

1992-2000 yıllarında Kıbrıs üniversitelerinde yöneticilik, yönetim kurulu ve araştırma merkezi üyeliği yaptı, öğretim görevlisi olarak hizmet verdi.

Harid Fedai, özellikle Kıbrıs Türk kültürü üzerine yaptığı araştırmaları ve şiirleriyle tanınmaktadır. 1985'ten bu yana Kıbrıs, Türkiye ve başka ülkelerde ulusal ve uluslararası birçok kongre ve toplantılara katılarak bildiriler sunmuş; gerek Kıbrıs, gerekse Türkiye'de araştırma-inceleme yazıları yayımlanmıştır. Kitaplarının çoğu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları arasında çıkmış bulunuyor.

* Yapı Kredi Yayınları Editörü.

Özgün şiirde iç-ahengin en önemli öğelerden biri olduğuna inanıldığından bu görüşünü kanıtlayıcı ürünler veren Fedai, Kıbrıs Türk şiirinin tarihi üzerindeki çalışmalarını sürdürmektedir. Şiirlerinden seçtiği bir demeti *Koza* (1997) adlı kitapta toplamıştır; ancak Ahmed Peykân takma adıyla yayımladığı taşlama/mizah şiirleri ise henüz kitaplaşmış değildir.

Lefkoşa Türk Bankası Kültür-Sanat Ödülü'nü (Haşmet Gürkan'la birlikte) Şubat 1987, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Bilim Ödülü'nü Ekim 1998 ve İstanbul'daki Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın Türk Dünyası Türk Dili Şeref Ödülü'nü Mart 2002 yılında, Niğde Üniversitesi'nden Fahrî Doktora unvanını Mayıs 2006'da almıştır. İlesam 2008 Şeref Ödülü'nün de sahibi olan Harid Fedai, Türk Dil Kurumu'nun Haberleşme Üyesi'dir.

Dış Basın Birliği'nin Medya Başarı Ödülleri'nden birine, uzun yıllar aksatmadan sürdürdüğü ve çok ilgi gören *Kıbrıs Gazetesi*'ndeki "Eski Basımımızdan" köşesi ile "Kültür Sanat Haberi Dalı"nda layık görüldü (2010). TRT Avaz kanalı Türk dünyası büyüklerini tanıttığı bir saatlik programlardan birini Harid Fedai'ye ayırmış ve yayımlamıştır (Ekim 2010).

Çoğu Kıbrıs Türk Kültürüyle ilgili olmak üzere çeviri, aktarma telif otuz yedi kitabı bulunmaktadır. Bir kısım bildiri ve makalelerini, *Kıbrıs Türk Kültürü, Bildiriler-I* (Ankara, 2002) ve *Kıbrıs Türk Kültürü, Bildiriler-II* (Ankara, 2003) ile *Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler-I* (Lefkoşa, 2005) adlı kitaplarda toplamış bulunuyor. Bu üç kitaptaki bildiri ve makalelerin sayısı ise sırasıyla, 43, 25 ve 61'dir.

Harid Fedai, Kıbrıs Türk kültürüyle Türkiye ve Türk dünyasının kültür hayatı arasındaki bağları araştıran, bu açılımı örnekleriyle ortaya koymaya çalışan ender sanat ve bilim insanlarından. Yüklendiği görevin büyüklüğü ve güçlüğü karşısında hiçbir ağırlık duymadan ve karşılık beklemeden yaptığı hizmetler, bugüne ve yarına ışık tutmaktadır. Çalışmaları şu bütünleyici ve belirleyici tanımlama ile ifade edilebilir: Müstemele, savaş ve bağımsızlık mücadelesi üçgeninde biçimlenen "vatan" yürekli ve başı "Akdeniz dalgalı" bir aydındır Harid Fedai; varını yoğunu, tüm gücünü ve bilgisini bu yolda harcıyor olması da bundandır.

Büyük bir coğrafyada ortak bir dil ve dünya yaratmanın neferliğine soyunan Harid Fedai'nin Kıbrıs'tan Balkanlar'a, Anadolu'dan Kafkasya'ya, Kırım'dan Orta Asya'ya uzanan bilimsel amaçlı yolculukları aslında aradığı, yer yer bulduğu ve bulduklarını paylaştığı ortamlar yaratmanın sonucudur. Türkiye'de düzenlenen bilimsel toplantılara doğudan batıya, kuzeyden güneye çok geniş bir alan ve yelpaze çerçevesinde katılan bu sanat ve kültür adamı, büyük düşünmenin, az zamana

çok Şeyler sığdırmanın gayretiyle oluşan, giderek g¼c ve etki kazanan bu uđraŐlarını, ara vermeden devam ettiriyor.

Harid Fedai, baba tarafından KayyumbaŐılar, anne tarafından Hacırasıhlar adlı k¼kl¼ ailelerin evladı olan IŞık Hanım'la evli olup çiftin iki yetiŐkin evladı bulunmaktadır. Lefkoşa'da yaŐamakta, makale, bildiri ve kitap çalışmalarını ara vermeden, hız kesmeden s¼rd¼rmekte, davet aldığı her toplantıya zaman ve imkânlar ¼lç¼s¼nde katılmaya çalışan bu k¼lt¼r ve sanat adamı, halen Doğu Akdeniz niversitesi'nde de ¼đretim g¼revlisi olarak çalışmaktadır.

Zeyl: Harid Fedai, iki sevgili varlığını biricik eşi IŞık Fedai'yi 26 Kasım 2010, iki erkek kardeşinden biri olan Aziz Fedai'yi 8 Mayıs 2011 tarihlerinde kaybetti. Fedai ailesinin yerleri doldurulamayacak kayıpları i¼in onlarla z¼l¼yor, herkesle birlikte hayır dualar ediyoruz.

Harid Fedai'nin Kitap, Makale ve Bildirileri (1952-2012)*

Hazırlayan: M. Sabri Koz **

Kitaplar

1952

Zenda Mahkûmları (Anthony Hope'tan çeviri), Nebioğlu Yayınları, İstanbul, [1952], 108, 4 s. [A. Nazlı Fedai imzasıyla]

1986

Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 239 s.

1987

Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, *Şiirler*, Lefkoşa, 265 s.

1989

Kıbrıs'lı Âşık Kenzî Divanı, I, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 146 s.

1993

Kıbrıs'lı Âşık Kenzî Divanı, II, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 349 s.

Kıbrıs'lı Âşık Kenzî Divanı, III, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 78 s.

Kaytaz-zâde Nâzım Efendi, *Rûh-i Mecrûh*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 253 s. [Bekir Azgın'la].

* "Harid Fedai Bibliyografyası" hazırlamanın kolay olmadığını işe soyunduktan sonra anladım. Eksik ve yanlışlarıyla bu mütevazı derleme çabasının hoş görülmesini dilerim. Eziyetlerime sabırla katlanarak yaptığı katkılar için "Sevgili Harid Ağabey"e teşekkür ve nice sağlıklı yıllar dilekleriyle (MSK).

** Yapı Kredi Yayınları Editörü.

1997

Pîrî Efendi, *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 166 s.

Kıbrıs Sanayi Mektebi, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 64 s.

Müsevvid-zâde Osman Cemal Efendi, *Adsız Kitap. The Book Without Title*, (İngilizce: Fuad Memduh'la), KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 127 s. [Avukat Müsevvid-zâde Osman Cemal Efendi'nin makaleleri, Türkçe ve İngilizce].

Lefkoşe Mevlevihânesi, (Mustafa Haşim Altan'la), KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 134 s.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi - Batı Trakya ve Kıbrıs Türk Edebiyatı, C. 9, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 464 s. [Batı Trakya Türk Edebiyatı: Feyyaz Sağlam, Kıbrıs Türk Edebiyatı: Harid Fedai].

Koza. Şiirler, İstanbul, ABO Basım, 87 s.

Kıbrıs Efsaneleri, (Hikmet Afif Mapolar'la), KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 101 s.

1999

Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*, KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 147 s.

2000

Fadıl Niyazi Korkut, *Hatıralar*, (Mustafa Haşim Altan'la), Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, 165 s.

Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, Şiirler, Ateş Matbaacılık Ltd., Lefkoşa, 272 s. [ilâveli ikinci baskı].

Anı-Yaşantı, Dr Hâfız Cemal Lokmanhekim, Çizge Tanıtım ve Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul, 200 s. [basıma hazırlama].

2001

Ahmet Sait Efendi Hoca, *Elif Hanım Opereti*, (Çevriyazı), KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

2002

Kıbrıs Türk Kültürü, Bildiriler-I, Ankara, Özyurt Matbaası, 620 s.
Başhâkim Zekâ Bey, Lefkoşa, Dilhan Ofset, 352 s.

2003

Handî Dîvânı-I, Gazeller, Ankara, Özyurt Matbaası, 248 s.

Kıbrıs Türk Kültürü, Bildiriler-II, Ankara, Özyurt Matbaası, 390 s.

Cümel-i Müntehâbe-i Kemal, Ankara, Özyurt Matbaası, 188 s.

[Nâmık Kemal'den seçmeler].

2004

Kaytaaz-zâde Nâzım, *Yâdigâr-ı Muhabbet*, 1. cilt, [Metin], Lefkoşa, Özyay Matbaacılık, 153 s.

Kaytaaz-zâde Nâzım, *Yâdigâr-ı Muhabbet*, 2. cilt, [Sözlük], Lefkoşa, Özyay Matbaacılık, 144 s.

Kaytaaz-zâde Nâzım, *Yâdigâr-ı Muhabbet*, 3. cilt, [İngilizce metin: Fuad Memduh], Lefkoşa, Özyay Matbaacılık, 222 s.

2005

Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler-I, Samtay Vakfı Yayınları, Lefkoşa, 497 s.

2006

Ahmed Râik, *Eski Şeyler*, Lefkoşa, Özyay Matbaacılık, 190 s.

2008

Dr Şerafeddin Mağmûmî, *Avrupa Seyahat Hatıraları*, (Nâzım Hikmet Polat'la), İstanbul, Boyut Kitapları, 502 s.

2009

Dîvân-ı Şeyh Mustafâ Zekâyî [Oruç Baba], Ankara, Özyurt Matbaası, [6], XVII, 367 s.

Silik Sayfalar: Harid Fedai'nin Anıları, Sivil Savunma Başkanlığı Yayınları, Lefkoşa, 165 s.

2010

Manastırlı Behâe'd-dîn, *Eyyâm-ı Girîzân [Kayıp Günler]*, Birinci Kitap, Lefkoşa, Ateş Matbaacılık Ltd., 132 s.

2011

Ignác Kúnos, *Türk Toprağında. Harita ve Sekiz Fotograf İle*, Macarcadan Çeviren: Edit Tasnadi, Yayına hazırlayan: Harid Fedai, Ürün Yayınları, Ankara, 2011, 79 s. (resimli).

Bulliler, Hasan-Kıbrıs Eşkiyası, Lefkoşa, Ateş Matbaacılık Ltd., 118 s.
Tesalya'da Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyahatim (Süleyman Tevfik), Lefkoşa, Ajans Yay. Ltd., 199 s.

2012

Örnekleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi I (1891-1963), (Ahmet An ile birlikte), Tipograf Art Basın Yayın Ltd., Lefkoşa, 232 s.

Makale ve Bildiriler

1983

“Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs Türk Basını'nda Bir Gazete: *Davul*”, *BRT Dergisi*, S. 1, Şubat 1983 [*Makaleler I* *, s. 1-4].

1984

“Kıbrıs Türk Basınında: Vatan”, *Bozkurt Gazetesi*, Lefkoşa, 8-9 Ocak 1984 [*Makaleler I*, s. 5-10].

“Tarihi Sevdiren Kitap: Kıbrıs Tarihinden Say falar [1-3]”, *Bozkurt Gazetesi*, Lefkoşa, 28-29-30 Ocak 1984.

“1940'lı Yıllarda Kıbrıs'ta Yayımlanan Türkçe Dergiler”, *Halkın Sesi Gazetesi*, Lefkoşa, 27 Mart-3 Nisan 1984 [*Makaleler I*, s. 11-30].

“20'nci Yüzyılın Başlarında Kıbrıs'ta Yazın Yaşamından Bir Örnek: Eski Şeyler (Ra'ik Bey)”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Ekim 1984, S. 1 [*Makaleler I*, s. 31-39].

“Kıbrıs Türk Basın Kazanında Bir Kepçe: *Matbaacı Akıf Bey*”, *Söz Gazetesi*, 19 Kasım 1984 [*Makaleler I*, s. 41-42].

“Muhtasar Kıbrıs Coğrafyası”, *Söz Gazetesi*, 20-23 Kasım 1984 [*Makaleler I*, s.43-49].

“Muhtasar Kıbrıs Coğrafyası ve Muhtasar Kıbrıs Tarihi”, *Söz Gazetesi*, 24 Kasım 1984 [*Makaleler I*, s. 50-54].

“Dövülen Kıbrıslı İlk Türk Gazetecisi: *Ahmet Raşid*”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Aralık-1984 [*Makaleler I*, s. 55-58].

1985

“Bir Yıldönümü: 11 Aralık 1918: Meclis-i Millî”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Ocak-1985, C. 2, S. 4 [*Makaleler I*, s. 59-62].

“1940'lardan Bir Gazete: 'Yankı'”, *Bozkurt Gazetesi*, Lefkoşa, 1-3 Şubat 1985 [*Makaleler I*, s. 63-77].

* *Kıbrıs Türk Kültürü. Makaleler*, C. 1, Lefkoşa, 2005.

“İki Destan”, *Has-Der Halk Sanatları Derneği III. Halkbilimi Sempozyumu, Lefkoşa, 8 Şubat 1985* [*Bildiriler 2 **, s. 1-32].

“Bir Değınme: *Doğru Yol ve Söz Gazeteleri*”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Şubat-1985, C. 2, S. 5 [*Makaleler 1*, s. 78-82].

“Kıbrıs Türk Yazınında Bir Çeviri: Pend-Nâme-i Şeyh Sa’dî. İlm-i Ahlâk’dan Hulâsa (Ahlâk bilimden Özet)”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Mart-1985 [*Makaleler 1*, s. 83-86, 90].

“Bir Değınme: Tâcirin Defteri ve Ali Semih Bey”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Nisan 1985, C. 1, S.7 [*Makaleler 1*, s. 87-89].

“31 Kongresi’nin Müftüsü Ahmed Said Efendi”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Mayıs 1985, S.36-42 [*Makaleler 1*, s. 91-97].

“1912 Olayları [1-4]”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim 1985.

“1930 Seçimleri Sonrası [1]”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Aralık 1985.

“Rumca Bir Destan”, (*GÜSAD*) *Güzelyurt Sanat Derneği I. Halkbilimi (Folklor) Sempozyumu Güzelyurt-Kıbrıs, 9 Eylül 1985* [*Bildiriler I ***, s. 1-18].

“İfade-i Meram”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Aralık-1985 [*Makaleler 1*, s. 99-101].

1986

“1930 Seçimleri Sonrası [2-9]”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül 1986.

“Kıbrıs Türk Yazını’nda İlk’lerden Bir Öykü: *Bir Manzara-i Dil-Güşâ*”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Lefkoşa, Şubat 1986, S. 2, s. 11-16 [*Makaleler 1*, s. 103-115].

“Churcill’in Kıbrıs Ziyareti (9 Ekim 1907) [1-3]”, *Söz Dergisi*, 28 Mart, 4 ve 11 Nisan 1986, s. 24, 25 ve 26 [*Makaleler 1*, s. 117-131].

“Bir Değınme: Haberin Haberin Haberi”, *Yeni Kıbrıs*, Nisan 1986.

“Nizamnâmesi Olan İlk Örgütümüz: Kıbrıs Türk Cemaat-i İslâmiyesi”, *Söz Dergisi*, Lefkoşa, 25 Nisan 1986 [*Makaleler 1*, s. 133-145].

**Kıbrıs Türk Kültürü. Bildiriler*, C. 2, Ankara, 2003.

** *Kıbrıs Türk Kültürü. Bildiriler*, C. 1, Ankara, 2002.

“Kıbrıs Türk Yazını’nda İlk’lerden Bir Oyun: Nâmus İntikâmı yâhud Dilenci”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Lefkoşa, Temmuz 1986, S. 3, s. 15-23 [*Makaleler 1*, s. 132, 147-160].

“Kavânîn Meclisi’nin 1911 Seçimleri [1-2]”, *Söz Dergisi*, Lefkoşa, 11 ve 18 Temmuz 1986, s. 39 ve 40.

“Kıbrıs Müftüsü Ali Rıfıkı Efendi’nin Başına Gelenler”, *Söz Gazetesi*, 24 Ağustos 1986 [*Makaleler 1*, s. 161-165].

“Kıbrıs Heyetinin İstanbul Ziyareti ve Bir Yanılgının Düzeltilmesi”, *Söz Gazetesi*, 26 Eylül 1986 [*Makaleler 1*, s. 167-170].

“Bir Değınme: Kardeş Ocağı”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Ekim-1986, C. IV, S. 1 [*Makaleler 1*, s. 171-172, 320].

“Kıbrıs Türk Yazını’nda Mizah ve Yergi -1-”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Kasım 1986, C. 4, S. 2 [*Makaleler 1*, s. 173-178].

“Kıbrıs Türk Yazını’nda Mizah ve Yergi -2-”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Aralık 1986, C. 4, S. 3 [*Makaleler 1*, s. 179-183].

“Critica: Müsâmeretnâme”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Aralık-1986, S. 4 [*Makaleler 1*, s. 199-200].

“Kıbrıs Türk Yazınında İlklerden Bir Roman: Yâdigâr-ı Muhabbet”, *Has-Der Halk Sanatları Derneği IV. Halkbilimi Sempozyumu*, Lefkoşa, 7 Mart 1986 [*Bildiriler 2*, s. 33-40]

1987

“Kıbrıs Türk Yazını’nda Mizah ve Yergi -3-”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Ocak 1987 C. 4, S. 4 [*Makaleler 1*, s. 183-190].

“Kıbrıs Türk Yazını’nda Mizah ve Yergi -4-”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Şubat 1987, C. 4, S. 5 [*Makaleler 1*, s. 190-197].

“Critica: İmlâ Rehberi, Muallim M. Niyazi, 1930”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Şubat 1987.

“Tâcirin Defteri -Amelî Rehber-”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Mart 1987 [*Makaleler 1*, s. 201-204].

“Osmanlı Döneminde Kıbrıs Türk Toplumundaki Yazın Etkinlikleri”, *Varlık Dergisi*, İstanbul, Nisan 1987, S. 955 [*Makaleler 1*, s. 205-210].

“Bir Dilekçe Bir Tahmis”, *Yeni Kıbrıs*, Nisan 1987, C. 4, S. 7 [*Makaleler 1*, s. 211-214].

“Şapka-Fetva-Yergi-Hapislik”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Mayıs 1987, C. 4, S. 8 [*Makaleler 1*, s. 215-218].

“Kıbrıslı Âşık Kenzî”, *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri 7-9 Mayıs 1987 Eskişehir [Bildiriler]*, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Eskişehir, [1987], s. 157-163.

“Eskişehir Günleri”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Haziran 1987.

“20’li Yılların Bir Dergisi: *İrşâd*”, *Türk Bankası Kültür Sanat Dergisi*, Lefkoşa, Haziran 1987, S. 5, s. 23-27 [*Makaleler 1*, s. 219-246].

“Critica: İngilizce Gramer”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Temmuz 1987 [*Makaleler 1*, s. 247-248].

“1911 Yılında Enosis’i Protesto Mitingleri (Vatan’dan)”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ağustos ve Eylül 1987.

“Anadolu Harbine Karşı Vazife-i Milliyemiz Nedir?”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Ekim 1987.

“Bir Değınme: *Ses Gazetesi*’nin Yayın Süresi”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Ekim 1987, C. 5, S. 1 [*Makaleler 1*, s. 249-250].

“*İrşâd* Dergisinden Seçmeler-Anadolu ve İstıkbâli”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Kasım 1987.

“*Serab-ı Ömrüm*’ün Lefkoşa Basımı”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Lefkoşa, Kasım 1987, S. 6, s. 16-21 [*Makaleler 1*, s. 251-257].

“Osmanlı Dönemi Sonunda Lefkoşa Postahanesi’nden Bir Zarf Geçti”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Kasım 1987 [*Makaleler 1*, s. 259-264].

“*İrşâd*’dan: Dün, Bugün ve Yarın-M. Nâzım-1921”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Aralık 1987.

“Müftü Raci Efendi’nin Bir Gazeli”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Aralık 1987 [*Makaleler 1*, s. 265-266].

1988

“Kıbrıs Türk Lisesi’nin İlk Dergisi”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Ocak 1988, C. 5, No 4 [*Makaleler 1*, s. 267-268, 280].

“*İrşâd*’dan: Vatanın Büyük Mücahitlerine-M. Nâzım”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ocak 1988.

“Mersin Günleri”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Şubat 1988.

“Yarıda Kalmış Bir Roman: *Leyle-i Visal*”, *Ortam Sanat Eki*, 2-4 Mayıs 1988 [*Makaleler 1*, s. 269-279].

“Müftü Hilmi Efendi’nin Âşık Kenzî’ye Tahmisi”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Lefkoşa, S. 20, Mart-1988, s. 17-18 [*Makaleler 1*, s. 281-283].

“Kitap Yasası”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Mart 1988.

“İrşâd’dan: Hasta Adam’ın Gölgesi Tekrar Üzerimize Düşüyor”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Mart 1988.

“M. Remzi Okan’dan Sonra Söz Gazetesi”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Nisan-1988, S. 7, s. 12-16 [Makaleler 1, s. 284-288].

“İrşâd’dan: Hilâl-i Ahmer’e Yardım”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Nisan 1988.

“Halid Arab Destanı”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Nisan 1988.

“Bir Yargıç Bir Yorum”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Nisan 1988 [Makaleler 1, s. 289-291].

“Lokman Hekimin Dil Okulları”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Mayıs 1988 [Makaleler 1, s. 292-297].

“Kıbrıslı Âşık Kenzî’nin Na’leri Medhiyeleri Söylediği ‘Tarih’ler ve İki Mersiyesi”, *I. Mersin Milli Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri*, Mersin Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1988, s.126-133.

“Bir Paşa, Bir Saraylı ve Boynu Vurulan Miralay”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Haziran 1988 [Makaleler 1, s. 297-301].

“Critica: İçtimai ve İktisadi Ahlâk Ölçüleri”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Temmuz 1988, C. 5, S. 10 [Makaleler 1, s. 302-306].

“Kıbrıs Türk Hayır Kurumu Yeni Yönetmeliği”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ağustos-Eylül 1988.

“Konya Günleri [1-2]”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Kasım ve Aralık 1988.

“Kıbrıslı Âşık Kenzî’nin Destanları”, *Selçuk Üniversitesi 2. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi, 11-12 Ekim 1988, Bildiriler*, Konya, 1989, s. 103-128.

“Lárnaka’da Bir Tiyatro Olayı”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ekim 1988, C. 4, S. 1 [Makaleler 1, s. 307-310].

1989

“Tarihimize Işık Tutan Yeni Bir Kaynak: Adsız Kitap” (6 Yazı), *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ocak 1989.

“İlklerden Bir Kitap: Ziver Bey’in Kıbrıs Tarihi”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Eylül 1989 [Makaleler 1, s. 311-316].

“Kokonoz’un İkinci Kez Yayınlanması”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ekim 1989, C. 7, S. 1 [*Makaleler 1*, s. 317-319].

“100. Yılında Türk Basını-Kıbrıs Gazetesinden Seçmeler (1895)”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Kasım 1989.

1990

“Anadolu Kurtuluş Savaşı Günlerinden İki Haber, İki Öfke”, *Yeni Kıbrıs*, Lefkoşa, Aralık 1989-Ocak 1990, C. 7, S. 3 [*Makaleler 1*, s. 321-323].

“Soğuk Ülkenin Sıcak İnsanları (Sovyetler Birliği Ziyareti)” [1-4], *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Şubat-Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran 1990.

“50’lerden Bir Gazete: Siyasi Müstakil Gazete-Memleket”, *Yeni Kıbrıs*, Lefkoşa, Temmuz-Ağustos 1990, Eylül-Ekim 1990, Kasım-Aralık 1990 [*Makaleler 1*, s. 325-342].

“Yunus’tan Dört İlahi”, *Uluslararası Yunus Emre Semineri, 7-9 Mayıs 1990, Eskişehir*, sunulmuş bildiri [*Bildiriler 1*, s. 19-30].

“Yüzyılımızın Başlarında Kıbrıs-Dış Türkler İlişkisi”, *(CYREP) Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi Çeşitli Türk Toplulukları Arasında Dil ve Kültür Bağı Sempozyumu, Lefkoşa-Kıbrıs, 5-6 Ekim 1990*, sunulmuş bildiri [*Bildiriler 1*, s. 31-41].

1991

“Güçlü Türkiye’de Gurur Dolu Günler: GAP Yollarında”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ocak, Şubat, Mart 1991.

“Antalya Günleri”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ağustos-Eylül 1991.

“Kıbrıs’ta Yunus Sevgisi”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Yunus Emre Sempozyumu, Ankara, Eylül 1991 [sunulmuş bildiri].

“Ankara Günleri [1-3]”, *Yeni Kıbrıs (Araştırma-Tartışma-Yorum)*, Lefkoşa, Ekim-Kasım-Aralık 1991.

“Vehhâbi İsyanı Üzerine İki Destan”, *IV. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı ve Yunus Emre Semineri, 11-13 Mayıs 1989, Eskişehir* [Bildiriler], Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 1991, s. 141-155 [*Bildiriler 2*, s. 41-52].

1992

“Safa yahut Netice-i İptila”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Lefkoşa, S. 9, Eylül-1992, s. 11-12 [*Makaleler 1*, s. 343-346].

“Ziver Bey'in Kimliği”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Lefkoşa, S.11, Kasım 1992 [*Makaleler 1*, s. 324, 347-348].

“Şem'î'nin Ondört Şiiri”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Antalya, 6-11 Mayıs 1991, Bildiriler*; C. II, *Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 83-96 [*Bildiriler 1*, s. 42-55].

“Kıbrıs Türk Halkının İlk Mizah Gazeteleri: Kokonoz ile Akbaba”, *Selçuk Üniversitesi II. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi, Konya, 19-21 Ekim 1992*, [*Bildiriler 1*, s. 149-161].

1993

“Kıbrıs'tan Divan Sahibi Bir Şair: Handî”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 25-29 Eylül 1993* [*Bildiriler 1*, s. 162-177].

“Tapşırmasız İki Deyiş”, *II. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, Adana, 20-24 Kasım 1991, Bildiriler-II*, Adana, 1993, s. 19-30 [*Bildiriler 1*, s. 178-187].

“Yusufcuklar Oldu mu?[1-11]”, *Ortam gazetesi*, Lefkoşa, 7-17 Aralık 1993 [Ahmet Peykân imzasıyla].

1994

“Kıbrıs Destanı Üzerine”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Lefkoşa, S. 14, Ocak 1994, s. 2-12 [*Makaleler 1*, s. 349-366].

“Critica: The City of the Heast”, *UL Journal* [*Lefke Üniversitesi Dergisi*], Nicosia, 1 March 1994, 10-16 pp.

“Kıbrıslı Âşık Kenzî'nin Satrançları”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi*, Lefkoşa, Eylül-1994, S. 15, s. 2-7 [*Makaleler 1*, s. 375-379].

“Uluğ Bey Döneminde Kıbrıs'ın Lusignan Paraları”, *Atatürk Kültür Merkezi Uluslararası Uluğ Bey ve Çevresi Sempozyumu, Ankara, 29-31 Mayıs 1994*, [*Bildiriler 1*, s. 188-195].

“Kuzey Kıbrıs'ta Kişi ve Yer Adları Üzerine Bir Genelleme ve Lefke Kasabasında Bahçe Adları”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kişi ve Yer Adları Sempozyumu, Ankara, 8-10 Haziran 1994* (etkinlik yapılamadığı için sunulamamıştır) [*Bildiriler 1*, s. 205-214].

“A Glance at the Folklore Activities in the Northern Cyprus”, *XII. Balkan Folkloru Sempozyumu, Ohri, Temmuz 1994* [*Bildiriler 1*, s. 215-221].

“Kıbrıs Türk Edebiyatı’nın Lise Ders Kitabındaki İşlenişi Üzerine Eleştiriler”, *II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı, 8-11 Aralık 1994* [Bildiriler 1, s. 222-229].

“Reşîdî’nin Destanları”, *Halkbilimi Sempozyumu, İznik, 16-17 Nisan 1994* [Bildiriler 2, s. 53-75].

1995

“Kenzi’nin Gerçek Adı”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi, Lefkoşa, S. 16, Mart 1995, s. 5-6.*

“Efenin Dügünü”, *Türk Bankası Kültür-Sanat Dergisi, Lefkoşa, S. 17, Ekim-1995* [Makaleler 1, s. 381-383].

“Konyalı Âşık Şem’î’nin Bilinmeyen Bir Destanı : *Elif-nâme*”, *VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, Kırıkkale, 9-11 Haziran 1995* [Bildiriler 1, s. 230-236].

“Kuzey Kıbrıs Türk Üniversitelerindeki Türk Dili Sorunu”, *III. Türk Devlet ve Topulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, İzmir, 30 Eylül-2 Ekim 1995* [Bildiriler 1, s. 237-263].

“Karacaoğlan’da Bir Bölüm Sözcüklerin Kıbrıs Ağzındaki Kullanış ve Anlamları”, *XX. Uluslararası Karacaoğlan Sempozyumu, Mut, 4 Kasım 1995* [Bildiriler 1, s. 264-276].

1996

“Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu Üzerine”, *Tarih ve Toplum, S. 150, Haziran 1996* [Makaleler 1, s. 385-398].

“Kıbrıs’taki Hoca Nasreddin veya Aslani Hoca”, *Nasreddin Hoca’ya Armağan, Haz.: M. Sabri Koz, Oğlak Armağan Kitapları, İstanbul, Haziran 1996, s. 135-137* [Makaleler 1, s. 399-401].

“Sömürge Dönemi Eğitimimize Bir Eleştiri Belgesi”, *Türk Bankası Kültür Sanat Dergisi, Lefkoşa, S. 18, Haziran 1996, s. 10-15* [Makaleler 1, s. 403-414].

“Kıbrıslı Âşık Kenzi’de Rûmeli Coğrafyası”, *Prof. Dr. Umay Günay Armağani, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1996, s. 210-216* [Makaleler 1, s. 367-374].

“İsmail Hikmet Bey’in Kıbrıs Türk Eğitimine Katkıları”, *IV. Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Ankara, 24-26 Mart 1996, [Bildiriler 1, s. 277-280].*

“Kıbrıs’ta Halk Hekimliği Üzerine Bazı Tespitler”, *Selçuk Ün. III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri, (Konya, 9-11 Ekim 1995), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 287-295.*

“Kıbrıs Türklerinde Çocuk Edebiyatı”, *III. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı, Bakü, Ekim 1996* [*Bildiriler 1*, s. 305-310].

“Kıbrıs Türk Edebiyatı 1571-1960”, *I. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Magosa, 20-23 Kasım 1996, Bildiriler*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., Gazi Mağusa, 1996, s. 151-162 [*Bildiriler 1*, s. 311-317; İngilizcesi için bkz.: 1997].

“Dil Devriminin İlk On Yılında Kıbrıs'tan Saptamalar”, *Türk Dil Kurumu Uluslararası Türk Dili Kongresi, Ankara, 26 Eylül-1 Ekim 1992, Bildiriler*, TDK Yayınları, Ankara, 1996 [*Bildiriler 1*, s. 104-148].

1997

“Taç Kolonisi Kıbrıs'ta Evkaf Dairesi'nin Yönetilmesine İlişkin Kral Fermanı”, *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 1997 [*Makaleler 1*, s. 415-430].

“Kıbrıslı Âşık Kenzî'nin Başka Destanları”, *Erdem-Aydın Sayılı Özel Sayısı-III*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., C. 9, S. 27, s. 1045-1062 [*Makaleler 1*, s. 431-448].

“Kıbrıs Türk Yazın Kültürüne Evrimsel Bir Bakış: (1571-1960)”, *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 1997, s. 283-290 [*Makaleler 1*, s. 449-454].

“Karaman Adının Kıbrıs'taki Yansımaları”, *Türkçe'nin Resmi Dil İlan Edilişinin 720. Yılı Törenleri, Karaman, 13-14 Mayıs 1997* [*Bildiriler 1*, s. 318-321].

“Tesalya Savaşına Dair Bir Destan”, *Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü I. Halkbilimi Bilgi Şöleni, Balıkesir, 2-4 Haziran 1997, Bildiriler*, Ankara, 1997, s. 108-128 [*Bildiriler 1*, s. 322-338].

“Kıbrıs'ta Goncoloz İnancı”, *Uluslararası XIII. Balkan Halkbilimi Sempozyumu, Ohri, 7-8 Temmuz 1997* [*Bildiriler 1*, s. 339-353].

“Türk Destan Motiflerinin Kıbrıs Türk Efsanelerindeki Yansımaları”, *Uluslararası Birinci Halkbilimi Şöleni, Nukus, Karakalpakistan, 10-12 Eylül 1997* [*Bildiriler 1*, s. 354-359].

“Turkish Cypriot Literature 1571-1960”, *Proceedings of the First International Congress on Cypriot Studies, Gazimagusa 20-23 November '96*, Eastern Mediterranean University Press 1997, 151-162 pp. [Türkçesi için bkz.: 1996].

“Yüzyılımızın Başlarında Kıbrıs'tan Bir Şiir Mecmuası ve Müsevvidzâde Osman Cemal Efendi”, *9. Millî Türkoloji Kongresi, İstanbul, 15-19 Eylül 1997* [*Bildiriler 1*, s. 360-371].

1998

“Kıbrıs Türkleri’nin Kültürel İlişkilerinin Tarihi”, *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 1998, s. 189-211 [Makaleler 1, s. 455-476].

“Kıbrıslı Âşık Kenzî’nin Rumeli Destanları”, [Milletlerarası Rumeli Türk Kültürü Sempozyumu’nda bildiri olarak sunulmuştur (Üsküp, 23-25 Mart 1998)]

“Kıbrıs’ta Namık Kemal Kültü”, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Namık Kemal Sempozyumu, Gazi Mağusa, 27-29 Nisan 1998, Bildiriler*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., Gazi Mağusa, 1998, s. 89-102 [Bildiriler 1, s. 390-404].

“Kıbrıs Sanayi Mektebi’ndeki Meslek Dalları ve Ürünleri”, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Halk Kültürünü Araştırma Kulübü I. Kıbrıs Türk Mutfağı El Sanatları Kolokiyumu, Gazi Mağusa, 21-22 Mayıs 1998, Bildiriler*, Doğu Akdeniz Ün. Yay., Gazi Mağusa, 1998, s. 149-154 [Bildiriler 1, s. 405-411].

“Yazma Bir Âşık Garîb Hikâyesi Üzerine Notlar”, *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni, Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998, Bildiriler*, Adana, 1999, s. 286-343 [Bildiriler 1, s. 426-482].

“Kıbrıslı Bir Türk Kadınından Derlenen Sözler”, *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu, Balıkesir, 01-02 Haziran 1998 [Bildiriler 2 , s. 76-94].*

“Mihaloğlu Ali Bey Gazavât-Nâme’sindeki Özdeyişler ve Deyimler”, *Prizrenli Sûzî Gazavât-Nâmesi’nin 500. Yılı ve Prizren ile Çevresinde Türk Kültürü Sempozyumu, Prizren, 9-11 Ekim 1998 [Bildiriler 2 , s. 95-124].*

“Başlangıcından 1940’a Kadar Kıbrıs Türk Edebiyatı”, *Birinci Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu, Gazi Mağusa KKTC, 3-6 Mart 1998, Bildiriler*, Doğu Akdeniz Ün. Yay., Gazi Mağusa, 1998, s. 139-151.

“Taşbaskı Bir ‘Hikâye-i Köroğlu’ Üzerine Notlar”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu ve Köroğlu Sempozyumu, Bolu, 11-12 Ekim 1997, Bildiriler*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yay., Bolu, 1998, s. 169-195 [Bildiriler 1, s. 63-103].

“Kıbrıs Türk Edebiyatında Bir Kaynak: Defter-i Süreyyâ”, *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi. (Kıbrıs Araştırmaları Merkezi II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Mağusa, 24-27 Kasım 1998), Türkçe Bildiriler, C. III, Mağusa, 1998, s. 45-57 [Bildiriler 2 , s. 125-138].*

1999

“Bileşik Cümleler ve Cümle Çözümlemeleri Üzerine Bazı Görüşler”, *VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 8-12 Kasım 1999* [Bildiriler 1, s. 529-542].

2000

“1930’lardan Bir Oyun: Çobanın Yavuklusu”, *Halkın Sesi Gazetesi*, Lefkoşa, 31 Aralık 2000 [Makaleler 1, s. 477-493].

“Niyazi Berkes’in Kıbrıs Günleri Üzerine Bazı Değınmeler”, *Kıbrıs Araştırmaları Merkezi İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler I. Sempozyumu: Niyazi Berkes, Magosa, 21-23 Nisan 1999, Bildiriler*, Magosa, 2000, s. 39- [Bildiriler 1, s. 483-511].

“Doktor Hâfız Cemal (Lokmanhekim)’in Halk Sağlığı ile İlgili Etkinlikleri ve Yayınları”, *VI. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İzmir, 22-24 Mayıs 2000*, [Bildiriler 1, s. 543-553].

“Kıbrıslı Âşık Kenzî’nin Şiirlerinde Rumeli’deki Yer, Yapı ve Kişi Adları”, *XIV. International Symposium of Folklore, 7-8 July 2000*, [Bildiriler 1, s. 554-562].

“İngiliz Dönemi Kıbrıs Madeni Paraları”, *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Magosa, 13-17 Kasım 2000, Bildiriler*, C. IV, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa, 2000, s. 311-343 [Bildiriler 1, s. 585-612].

“Kaytaz-zâde Nâzım Efendi’nin Şiirlerinde Hazret-i Mevlânâ”, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni, Konya, 15-17 Aralık 2000*, [Bildiriler 1, s. 613-620].

“Deyişmeli İki Destan”, *Geçmişten Günümüze Destan, İstanbul, 22-24 Kasım 2000*, [Bildiriler 2 , s. 151-168].

2001

“1930’lardan Bir Oyun: Çobanın Yavuklusu”, *Halkın Sesi Gazetesi*, Lefkoşa, 29-31 Ocak ve 1-3 Şubat 2001 [Makaleler 1, s. 477-493].

“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri Maarif Müdürü Mehmed Müctebâ Bey”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Kayseri 12-13 Nisan 2001, Bildiriler*, C. I, Kayseri, 2001, 275-282.

“Mulla or Hodca Nasreddin as seen by Cypriot Tutks and Greeks”, Presented to the ISFNR 2000 Conferans, Kenyatta University, 17th-22nd. July 2000, Naiseki-Kenya, *Folklore*, Vol. 15-17, Estonia, 2001, 105-111 pp. [<http://www.folklore.ee/folklore/vol16/mulla.pdf>]

“Gâzî Giray Han’a Kıbrıs’tan Bir Nazîre”, *Uluslararası İsmail Gaspıralı Sempozyumu, Simferopol, 14-17 Mayıs 2001*, [Bildiriler 2 , s. 197-203].

“Bir Jön-Türk’ün Adâleti”, *II. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri, Tarsus, 23-26 Mayıs 2001*, [Bildiriler 2 , s. 204-247].

“‘93 Harbi’ne Dair Bir Destan”, *VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1997 Eskişehir*, [Bildiriler], Haz.: Güven Tanyeri, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 141-147.

“İstiklal Harbi Yıllarında Bir Dergi: İrşâd”, *I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 6-7 Ekim 2000)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.113-127 [Bildiriler 1, s. 572-584].

“Ahmed-i Yesevî ile Yunus Emre’de Derviş’ler”, *Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri (Muğla, 25-27 Ekim 2000)*, Yay. Haz.: Ali Abbas Çınar, Muğla Üniversitesi Basımevi, Muğla, 2001, s. 79-90 [Bildiriler 2 , s. 139-150].

“Sürgünler Yeri Magosa ve Kale-İçi, Kale-Dışı Mahkûmları”, *I. Uluslararası Balkan Türkolojisi Sempozyumu, Prizren, 28-29 Eylül 2001*, [Bildiriler 2 , s. 282-299].

“Kıbrıs’ta Çay Niyetine”, *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Çay Sempozyumu, İstanbul, 08-09 Kasım 2001*, [Bildiriler 2 , s. 311-315].

2002

“Tartışmalı Konularımızdan Cümle Çözümlmeleri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Türkçe-Dünü, Bugünü, Yarını Konulu Uluslararası Bilgi Şöleni, Ankara, 7-8 Ocak 2002*, Bildiriler, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s. 137-161 [Bildiriler 2 , s. 316-324].

“Sivashlı Âşık Ali İzzet Özkan’ın Karşılı Âşık Dursun Cevlânî ile Kıbrıs Gelişleri”, *Halk Kültürümüzde Sivas’ın Yeri Sempozyumu, Ankara, 23-24 Mart 2002*, Âşık Veysel Kültür Derneği Yayınları, Ankara, tarihsiz, s. 231-237 [Bildiriler 2 , s. 325-333].

“Belleğin Çarpık Öyküsü: Kâni-veran”, *Türk Bankası Kültür Sanat Dergisi*, Lefkoşa, Mart 2002, S. 24, s. 10-16.

“Handî Divanı’nda Rumeli ve Kıbrıs’a Değgin Beyitler”, *Birinci Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu, Manisa, 20-22 Haziran 2002*, [Bildiriler 2 , s. 334-345].

“Son Çeyrek Yüzyılda Kıbrıs'ta Yer Alan Türk Halk Kültürü Çalışmaları”, *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (İçel, 18-22 Haziran 2001) Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.78-124 [*Bildiriler 2* , s. 248-281].

“Bağımsızlıklarının X. Yılında Türk Dünyasında Kültürel Gelişmeler ve İlişkiler”, *VIII. Uluslararası Dede Korkut Kültür-Sanat Şöleni, Bayburt, 15-21 Temmuz 2002*, [*Bildiriler 2* , s. 346-351].

“Kıbrıs'ta Sıtmanın Kökünü Kazıyan Bilim Adamı: Mehmed Aziz Bey”, *XXXVIII. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, 01-06 Eylül 2002*, [*Bildiriler 2* , s. 352-362].

“Kıbrıs'ta Türk Dilinin Durumu ve Türkoloji Eğitimi”, *Türk Dünyasında Ortak Dil: Türkçe Bilgi Şöleni, Ankara, 24-26 Eylül 2002*, [*Bildiriler 2* , s. 369-374].

“Kıbrıs'a Özgü Sayılabilecek Yemek, Çorba ve Tatlı Türlerinden Bazılarının Tanıtılması”, *Yemek Kitabı. Tarih-Halkbilimi-Edebiyat*, Haz.: M. Sabri Koz, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002, s. 680-690 (2. bs., 2003, s. 890-900; 3. bs., 2008, s. 890-900 [Balkan Halklarının Beslenme Gelenekleri Sempozyumu'nda sunulan bildiri [Ustrumca, 8-10 Mayıs 1996], [*Bildiriler 1*, s. 281-288].

“Lefkoşa Mevlevîhânesi”, *II. Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu, Manisa, 18-20 Aralık 2002*, [*Bildiriler 2* , s. 375-390].

“Çağdaş Kıbrıs Türk Edebiyatı”, *Türkler*, C. 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 994-1007.

2003

“Tütün ve Lokman Hekim Dergisi”, (Marmara Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Merkezi Tarih ve Kültürümüzde Tütün Sempozyumu, İstanbul, 22-23 Ekim 1998), *Tütün Kitabı*, Ed.: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 622-632 [*Bildiriler 1*, s. 412-425].

2004

“Kıbrıs'ta Tuz İşletmeciliği”, Türk Kültüründe Ayrıntılar: Tuz Sempozyumu, İstanbul, 19-20 Nisan 2001, *Tuz Kitabı*, Ed.: Emine Gürsoy Naskali - Mesut Şen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 316-332 [*Bildiriler 2* , s. 179-196].

“Kıbrıs’ta Operet Çalışmaları ve Azerbaycan’dan İki Eser”, *Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Geleceğine II. Uluslararası Folklor Konferansı, Bakı 17-21 Mart 2004. Folklor Konferansının Materialları*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor Enstitüsü, Bakı, 2004, s. 165-171.

2005

“Davul Gazetesindeki Millî Mücadele Şiirleri”, *T.C. Erzurum Valiliği, Türk Halk Kültüründe Millî Mücadele, I. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu, 19-22 Temmuz 2005, Bildiriler*, Erzurum, 2005, s. 401-429.

“Kıbrıs Türk Edebiyatında Misyonerlikle İlgili İki Hikâye/Roman”, *II. Uluslararası Atatürk ve Güzel Sanatlar Sempozyumu, Ankara, 26-27 Ekim 2001, Bildiriler*, Ankara, 2005, [*Bildiriler 2*, s. 300-310].

2006

“Güzeller Geçidi”, *Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Geleceğine IV. Uluslararası Folklor Konferansı, Bakı 1-3 Kasım 2006. Folklor Konferansının Materialları*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor Enstitüsü, Bakı, 2006, s. 116-136.

“Kıbrıs Türkleri’nin Göç Sorunu, Birlik Gazetesi ve Fadıl Niyazi Bey”, *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler -3: Mehmet Zeka Bey, Fadıl Niyazi Korkut, Osman Örek, Nevzat Karagil, Magosa, 6 Kasım 2003*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa, 2006, s. 57-73.

2007

“Kıbrıs Adasının 1571 Tarihinde Osmanlılar Tarafından Fethinde Rumeli Beylerinin Katkıları”, *II. Uluslararası Balkan Türkoloji Sempozyumu, Mostar, 03-06 Eylül 2002, Bildiriler*, BAL-TAM Yayınları, Prizren, 2007, s. 149-153 [*Bildiriler 2*, s. 363-368].

“Kıbrıslı Mustafa Baba”, *Prof. Dr. Taciser Onuk’a Armağan*, Ankara, 2007, s. 194-203 [Sunulmuş bildiri: Kültür Bakanlığı V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara, 24-29 Haziran 1996] [*Bildiriler I*, s. 290-304].

2009

“Kıbrıs Türk Edebiyatında İstanbul”, *I. Uluslar arası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu (03-05 Nisan 2008) Bildirileri*, Düzenleyen: Beykent Ün. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., Editör:

Erol Ülgen-Emin Özbaş, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 417-437.

“Kıbrıs'ta Türkoloji ile İlgili Çalışmalar ve Kültürel Sorunlar”, *I. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı Fethiye; 07-10 Nisan 2008, Bildiriler*, Ankara, 2009, s. 77-81.

“Ahmed Yesevi ile Yunus Emre'deki Bezerlikler”, *Uluslararası Ahmet Yesevi'den Günümüze İnsanlığa Yön Veren Türk Büyükleri Sempozyumu, Köstence-Romanya 03-07 Eylül 2008-Bildiriler*, Ankara, 2009, s. 15-28.

“Yazma Bir Yûnus Emre Dîvânı Üzerine”, *Aksaray Üniversitesi I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu, 8-10 Ekim 2008, Bildiri Kitabı*, Aksaray, 2009, s. 321-338.

“Kıbrıs'ın Eğitim Tarihinde Özgün Bir Yeri Olan Necmî Sâkıb Bodamyalı-zâde”, VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Ankara, 21-26 Kasım 2005, *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, V. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 2241-2259.

“Ahmed Tevfik Efendi'nin Tesalya Savaşıyla İlgili Yazıları-Şiirler”, *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, Ankara 21-23 Kasım 2008, Sempozyum Bildiri Kitabı I*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara, 2009, s. 437-477.

“Nasreddin Hoca Fıkralarının Kıbrıs ve Azerbaycan'daki Benzerleri”, *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak, Uluslararası Sempozyum, Akşehir, 8-9 Mayıs 2008, Bildiriler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 293-314.

“Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethiyle İlgili Batılı Kaynakların Kaynağı: Claude Delaval Cobham”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, III. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 2241-2259 [*Bildiriler I*, s. 512-528].

2010

“Enis Behiç Koryürek ve Akdeniz Rüzgârları”, *XIX. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Sempozyumu, Akdeniz'de Edebiyat, Edebiyatta Akdenizlilik, 7-11 Nisan 2010, Alanya, Metinler*, Ankara, s. 25-44.

“Yunus Emre'nin Kûpeli Güzeli”, *IX. Uluslararası Türk Halk Kültürü ve Yunus Emre Sevgi Sempozyumu. 7-9 Mayıs 2007, Eskişehir, [Bildiriler]*, Haz.: Güven Tanyeri - İsmet Şanlı - Muharrem Tayanç, Eskişehir Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir, 2010, s. 251-256.

“Fuzûlî'nin Su Kasidesi”, *Canını Cânânına Feda Eden Ozan Fuzulî (Uluslararası Fuzulî Sempozyumu, Ankara, 19-20 Haziran 2009)* [Bildiriler], Hazırlayanlar: Gülađ Öz - Hayrettin İvgin, Yol Bilim Kùltür Araştırma Yayınları, Ankara, 2010, s. 159-167 *.

* Harid Fedai'nin yayınlanıp yayınlanmadığı bilinmeyen, yayınlanmadan kalmış ya da yayın için sıra bekleyen birçok bildiri, yayımlanmış şiirleri, *Kıbrıs* gazetesinde yıllardır yayınlanan, büyük ilgi gören ve ödül kazanan “Eski Basınımızdan” köşesinde yayınlanan yazıları bu listenin dışında kalmıştır.

İZLER

HARİD FEDAİ ARMAĞANI İÇİN TARİH

Mustafa ASLAN

Girne, 30 Ekim 2009 Cuma, 07.50

Hayatından eder herkes şikâyet

Çalışmak dinde en makbul ibadet

Bunun takdîri elbet Hakk'a râci'

Umûrunda hukûka et riâyet

Büyük bir milletin ahfâdıyız biz

Gözetmek hakkı olmuş hoş bir âdet

Yiğitler tarihe yön verdi derler

Kalem ehliyle izzet buldu millet

Atamdan ve anamdan yâdigârdır

Benim yurdumdadır dünyada cennet

Küçüktür belki Kıbrıs şeklen amma

Büyük bir kıymeti haizdir elbet

Yetişmiş kahramanlar toprağından!

Vatandan parçadır, zannetme gurbet!

Ne âlimler ne şairler yetişmiş
Araştır gör eğer olmazsa zahmet
Göz at tarihe bir ibretle sen de
Bulursun mutlaka binlerce hikmet
Harid Bey Lefke'den neş'et edince
Hemen başlar onunla bir hikayet
Silik Sayfalar'ı gözden geçersen
Edersin zâtına bir başka hürmet
Gezer dünyayı durmaz gayretiyle
Olur etvârına hâkim metanet
Bir ömrün macerası böyle başlar
Bu gün yetmiş dokuz yıldır o müddet
Araştırmak ve yazmak kârı olmuş
Muhakkak bunda vardır bir keramet
Husûsâ kültürün hâmîsidir hep
Belirgin vasfı olmuştur feraset
Bir ömrü vakf ile etmiş taharrî
Bırakmış çok eser ahlâfa servet
Şükürler Hakk'a hâlâ ber-devamdır
Kul ister de Hüdâ vermez mi gayret
Değildir bu onun ilk armağanı
Ödüller var katar sa'yine kıymet
Yok elbet armağana ihtiyacı
Fakat âdetlere lâzım icabet

Yeter artık sitayiş ey Cemâlî

Hemen Hak zâtına versin selâmet

Raiyyetle yazılmıştır bu tarih:

Harid Bey armağanlandı nihayet

خرید بك ار مغانلاندی نهایت 289

رعیت 680-

2009

Cemali

“Dr. Mustafa ASLAN

Kıbrıs-Girne Amerikan Üniversitesi öğretim Üyesi”

AHMET HARİD FEDÂÎ VE “SİLİK SAYFALAR”IN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Prof. Dr. Umay GÜNAY*

UNESCO tarafından Yunus Emre yılı olarak kabul edilen 1991 yılı içinde Kültür Bakanlığı tarafından Antalya’da toplanan, konuyla ilgili bir kongrede tanışmış olduğum A. Harid Fedâî Beyle ilgili yazı yazmak söz konusu olduğunda onun Cumhuriyet aydınları arasında yer aldığını düşündüm. Tanıştığımızdan bu yana aralıklı da olsa çeşitli toplantılarda onu dinleme imkânı buldum, zârafet göstererek bana imzaladığı değerli eserlerini izleyerek ve ayrıca özel sohbetlerimizden bende uyanan çağrışımlar çok çalışkan ve bütün dikkatini Türk kültürü ve Kıbrıs’ın sorunları üzerinde toplamış değerli bir aydın. Hem anılarının bir bölümünü ihtiva eden “Silik Sayfalar”¹ da hem de diğer yazılarının ve eserlerinin satır aralarında kendisiyle ve âilesiyle ilgili aktardığı bilgilerden hareketle Kıbrıs’ta yaşayan, yüksek öğrenimini Türkiye’de yapan ortak kültür kaynaklarından beslenen Cumhuriyet’in ilk nesil aydınlarının niteliklerini özümsemiş olduğunu görmek mümkündür.

Cumhuriyet’in örnek tipi olarak şekillenen ilk nesil aydınlar, bugün savunulan bireyseliğin, önce “ben” anlayışının tam aksine olarak kendisini topluma ödünç veren, kendi mutluluğunu, başarısını ve çıkarını topluma hizmette algılayan önce milletim ve devletim inancıyla olaylara bakan ve yol haritalarını milletine ve devletine sevgi ve bağlılığa dayalı fedakârlıklarla çizmişlerdir. Bu idealist anlayışta olayların akışında ortaya çıkan durumlarda kendi konumunu ve geleceğini düşünmeden vaktini ve emeğini ihtiyaç duyulan ortama hasretmek uzun vadede kişinin kendi geleceğini belirsizleştirmiştir.

* KKTC YÖDAK Üyesi,

¹ Amber Eker Avcı, *Silik Sayfalar- Harid Fedai'nin Anıları*, Lefkoşa 2009.

Çünkü bu düşüncede plânlandığı gibi herşey yerli yerine oturunca kişinin hem bireysel hem toplumsal hedefi gerçekleşmiş olacaktır. Ancak bu düşüncenin en eksik tarafı şartları ve toplumun ve dünyanın anlamlar değerler kurallar bütününe değişmeyeceği veya sabit olduğu varsayımı üzerine dayandırılmasıdır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra bütün iyi niyetli çabalara rağmen gelişmiş ülkeler arasında giremeyişimizin önemli sebeplerinden biri sabit bir düzende veya düzensizlikte yol aldığımızı inanarak plân yapmaktır. Hayatın ve insanlığın sabit ve değişkenleri konusu aydınlarımızın tartışmalarında yer almamaktadır. Bilim tarihçilerine göre Tanzimattan beri batıyı 70 sene geriden izlemekteyiz. Bunun en önemli sebebi bilginin sahibi ve üreteni olamayışımızdır. Biz Batıdan aldıklarımızla yetinip nesillere aktarırken Batı bilgi üretmeye ürettiklerinin sonuçlarına göre yeni stratejiler, metodlar, uygulamalar geliştirmeye devam etmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Sanayi Toplumuna göre yapılandırılmıştı. Sanayi Devrimi Bilgi Devrimine dönüşünce devam etmesi mümkün olmadı. Çok akıllı bir manevrayla Birliği çözdü ve yüklerini hafifletti. İngilizler gibi doğru noktada çekilmeyi sağladığı için eski paydaşları üzerinde hegemonyasını sürdürdüğü gibi siyâsî gücüne yeni ve farklı bir boyut kazandırarak yoluna devam etmektedir. Yoksa emperyalizmden geri adım atmamıştır.

H. Fedâi'nin, Lefke'de başlayan hayatının ilk yıllarında aile büyüklerinden dinlediği Sivastopol, Çanakkale ve Yavuz türküleri ve muhtemelen beraberinde bu mücadelelerin hikâyeleri yanında ilkökul ve ortaokul'da Turgut Sarıca ve Talât Yurdakul gibi Türkçü öğretmenler daha çocukluk yıllarında Türk milletinin varoluş mücadelelerinin önceliğini ve önemini bilinçaltına yerleştirmiş olmalıdır.

Öğrencilik yıllarından itibaren başlayan dernekler ve dergiler gibi kültürel faaliyetleri, öğretmen olmak için Gâzi Terbiye Enstitüsüne gitmesiyle daha zenginleşmiştir. Türkiye'ye gitmeden önce Kıbrıs Maden Şirketinde başlayan çalışma hayatı dönüşünde öğretmenlikle devam etmiştir. Öğretmen olduğu yıllarda da hem kültürel faaliyetlerde hem de giderek hızlanan Rum saldırılarına karşı mücadelelerde görev almıştır. Kıbrıs Türklerinin varoluş mücadeleleri devam ederken ortaya çıkan siyâsal gelişmelerin paralelinde kendisine nerede ihtiyaç duyulmuşsa orada görev yapmıştır. Kıbrıs Radyo Yayın Korporasyonu, Lefke Sancak Radyosu, Bayrak Radyosu, müfettişlik dâhil eğitimin çeşitli birimlerinde, fahri olarak dernek ve dergi çalışmaları, Lefke'nin su dağıtım geleneğinin düzenlenmesi, Lefke portakalının ihracı, Girne Amerikan Üniversitesini koordinatörlüğü, çeşitli üniversitelerde öğretim görevliliği gibi siyâsi

istikrarın olmaması sebebiyle kurumlaşmamış bir toplumdaki kendini sorumlu tutan ve aksiyanı gidemeyen eksikliği tamamlamak anlayışına dayalı bir çalışma düzeneğinin içinde bir nevi dağılmıştır. Bütün bu çabaların arasına Gâzi Terbiye öğrenimini yeterli bulmayarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümünü bitirmek gibi muhtemelen öncelikli kişisel tercihi olan araştırmacılık için çaba harcamak da yer almıştır. Cumhuriyet aydınlarının en önemli özelliklerinden biri bir taraftan kendini yetiştirmek ve çalışmak ve edindiği bilgileri ihtiyacı olanlara aktarmaktır, yani öğretmenliktir. Harid Fedâi, pek çok aydın gibi çeşitli bürokratik kademelerde çalıştıktan sonra beklentilerinin gerçekleşmediğini ve gerçekleştiremeyeceğini gördükten sonra biraz da kırgın olarak aktif çalışma hayatını noktalamıştır. Ancak bunu yaparken de aydın sorumluluğu gereği umutsuzluğunu ve kırgınlığını ifade etmeyerek birinci tercihi olan yeni bir hizmet anlayışıyla 24 saat çalışmaya başlamıştır. Kıbrıs'ın Osmanlı tarafından fethedilerek yurt edinilmesiyle başlayan Türk hayatının her safhasını her ürününü yazılı kaynaklardan yeni alfabeyle aktararak yeni nesillere ulaştırmak gibi önemli bir misyonu kendisine vermiştir. Yayınlanmış 26 kitabı, onlarca bildiri ve makalesi, katıldığı onlarca bilimsel toplantı kendi ifadesiyle nesiller boyunca yapılmamış veya yapılamamış olanları yapmak içindir. Kıbrıs'taki Türk varlığının geçmişteki ve günümüzdeki birikimini, izlerini, akislerini gün ışığına çıkarmak onun için yaşama sebebi olmuştur.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Kıbrıs'ta ve Türkiye'de Lise ve Maarif Müdürlükleri yapan Mehmet Müctebâ Bey'le ilgili şu tespiti de Türk kültürü kabulleri açısından dikkat çekicidir: “ Türk-Rum ilişkilerine gelince: Müctebâ Bey, bu konuda hiçbir kışkırtıcı tutum ve harekette bulunmuş değildir. Çünkü o, bu türden girişimlerin ardında daima büyük güçlerce tezgahlanan kışkırtmaların olduğunu iyi biliyor ve Rumların taşkınlıkları karşısında daima soğukkanlı olması gerektiğini tutum ve davranışlarıyla etrafına telkin ediyordu. Birgün Ada'ya barış geleceği inancını ise yaşamının son yıllarına değin hep içinde yaşatmıştır. Çünkü O, Ada Türkleri için varoluş kavgasında en önde yapılacak şeyin dayanışma halinde eğitim-öğretim açığını kapatmalarında ve mâlî açıdan ayakta kalabilecek bir düzeye gelmelerinde görüyordu.”¹

Türk Rum ilişkilerinde kışkırtıcı tutumdan kaçınmak ve soğukkanlı olmak, Türk kültürü, çatışmalarda dâima iki tutum önermektedir.

¹ “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kayseri Maarif Müdürü Mehmet Müctebâ Bey” Harid Fedâi, ‘Kıbrıs Türk Kültürü’ *Bildiriler II*, Ankara 2003, s. 172.

Birincisi anlamamış görünerek saldırganın sakinleşmesini beklemek, ikincisi şiddetle yok etmek. Bu iki tutum da tarih ve hayat içinde bazı şartlarda sonuç verebilir.

Ancak Türk kültürünün genellikle atladığı ve yaygınlaştıramadığı temel konulardan birisi karşımızdakinin huzursuzluk çıkarmaktaki gerçek sebebi görerek o gerçek sebebe göre strateji geliştirmek ve mücadeleyi stratejinin ön gördüğü basamakları izleyerek bıkmadan disiplin içinde nesiller boyu sürdürmektir. Kıbrıs'taki Rumların hedefi Yunanistan'la birlikte adanın tamamına sahip olmaktır.

Bunun için de önlerinde engel olarak gördükleri Türkleri her yolu deneyerek (öldürerek, eziyetle bıktırarak terk etmelerine yol açmak gibi) adadan çıkartmaktır. Türklerle yapılan hiçbir barış veya çözüm onları bu ideallerinden vazgeçirmemiştir ve geçirmeyecektir. Türklerin de barışın kalıcı bir çözüm olmadığını mücadelenin başka yollarla sürdürüleceğini unutmamaları gerekmektedir.

Soğukkanlılık arka plânında stratejik alt yapı ve uygulamalar, tedbirler ve hedefler olmadığı sürece karşı tarafın soğukkanlılığı acz olarak algılaması sonucu saldırı ve kışkırtmalar önlenemediği gibi felâketlerin büyümesi sonucunu doğurmuştur. 74 Barış Harekâtına uzanan yolda Türklerin iyi niyetli yaklaşımları ve sabrının sonucuna dayalı trajediler yaşanmıştır.

Sayın Harid Fedâi ve Kıbrıs'ta yetişen diğer değerli araştırmacılar pek çok malzemeyi genç neslin kullanımına hazırlamışlardır. Bu nokta yeni neslin Türk kültür malzemelerini bilimsel yolla tahlil ederek kültürümüzün davranışlarımızı belirleyen olumlu ve olumsuz niteliklerini tespitine yardımcı olacaktır. Tarihi bilerek yeni savunma mekanizmaları geliştirmek üzere çalışmaları gerekmektedir. Toplanan malzemeden hareketle kültür araştırmalarında yeni metodlar ve teoriler üreterek birikimi toplumun hizmetine sunmak dönemi gelmiştir kanaatindeyim.

KIBRIS FEDAİSİ YAHUT 80 YILLIK BİR ÇOCUK KALBİ

Nâzım H. POLAT*

Yaşadığı şehirle / bölgeyle / coğrafyayla bütünleşmiş isimler vardır. O yöre ile ilgili bir şey yazacaksanız, mutlaka onun yazdıklarına bakma ihtiyacı hissedersiniz. “Kıbrıs” denince de akla gelebilecek ilk birkaç isimden biri mutlaka Harid Fedai’dir. Diyelim ki Kıbrıs Türk’ünün Rumlara karşı siyasî mücadelesini araştırıyorsunuz. Bayrak Radyosu’nda, Bayrak Televizyonu’nun kuruluş sürecinde karşınıza Harid Fedai ismi çıkar. Kıbrıs’ta Türk mutfağına girerseniz onu bulur, folklorik ve etnografik malzemesine el atarsanız, onun izine rastlarsınız. Divan şiirinin Kıbrıs’taki uzantısını mı inceleyeceksiniz? Harid Fedai’nin sizden önce yazdığı bir şeyler mutlaka vardır. Çalışmanızın alanıyla tam olarak örtüşen bir yazısını bulamasanız bile yardımcı malzemeye veya size ışık tutacak bir çalışmasına mutlaka rastlarsınız. Çağdaş şiiri incelerken onu “Koza”sını örerken görürsünüz. Mizahla ilgileniyorsanız “Ahmet Peykân”ın Harid Fedai’yi temsil ettiğini anlarsınız.

Kıbrıs’ta Türk basın tarihi alanı için onun çalışmalarından yeterli bir bibliyografya çıkarabilirsiniz. Hatta daha ileri giderek onun yazdıklarından hareketle bir Kıbrıs Türk basın tarihi yazabileceğinizi söyleyebilirim. Birbirinden bu kadar farklı alanda dolaşan ama hiç dağılmayan / kaybolmayan kalem erbabı -varsa da- pek azdır.

Bütün bunların ötesinde onun bir de akademisyenlik cephesi vardır. Kıbrıs’taki Lefke Avrupa Üniversitesi, Yakın Doğu Üniversitesi ve Doğu Akdeniz Üniversitesi kürsülerinde onun hatıralarıyla karşılaşırınız.

Harid Fedai doğrudan bir üniversite veya enstitü çatısı altında lisansüstü çalışma yaparak akademik unvan almış değildir.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Fakat bu onun açısından asla bir eksiklik olmamış, tam aksine dar bir alana hapsolmaktansa daha geniş ve birbirini bütünleyen alanlarda çalışma imkânı sağlamıştır. Hemen belirtelim ki bu birbirinden farklı alanlardaki çalışmalarının her biri, akademik bakışı dışlamayan yayın faaliyetleriyle sonuçlanmıştır. Hatta söz konusu yayınlar pek çok akademien için başucu kitabı ve müracaat eseri olmuştur.

-Türkiye’de, bir üniversite öğrencisinin mezuniyet tezi hakkında ilgili kürsünün bir doçenti tarafından kaleme alınmış, alkışlayıcı bir tanım yazısı var mıdır?

-Vardır.

Harid Fedai, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun olurken Türkçede Tamlayıcılar (1960, 115 s., Türkiyeyat Ens., tez nu. T 535) adlı bir tez hazırlar. Tezin malzemesi, 20. yüzyılın ilk yarısında basılan ve Türkçenin bu zaman diliminde aldığı renklerin tamamını yansıtabilecek şu altı eserden toplanmıştır:

Havada Bulut (Sait Faik Abasıyanık)

Çalığışu (Reşat Nuri Güntekin)

Ali Nizamî Bey’in Alafrangalığı ve Şeyhliği (Abdülhak Şinasi Hisar)

Yaban (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Sürgün (Refik Halit Karay)

Bomba (Ömer Seyfettin)

Fedai’nin bu mezuniyet tezi hakkında, aynı kürsünün öğretim üyelerinden Doç. Dr. Muharrem Ergin şunlar yazar:

“Fedai’nin mezuniyet tezi gerçekten üzerinde ayrıca durulacak ve kıymeti belirtilecek değerde bir eserdir. Türkçede Tamlayıcılar (1960, 115 s.) adını taşıyan bu eser, (...) bugünkü Türkçe üzerinde yapılmış bir sentaks çalışmasıdır. Sentaks sahası fonetik ve morfolojinin yanında Türkçede çok az çalışılmış, kendisine çok az yanaşılmış bir sahadır. Fedai’nin eseri önce böyle bir sahaya kuvvetli bir ışık tutması bakımından dikkati çekmektedir. Fedai, şimdiye kadar hiç yapılmayan veya çok az yapılmış olanı yapmağa çalışmış ve hemen ifade edelim ki bunda da büyük bir başarı göstermiştir.

(...)

Böylece Fedai bu eseri ile Türkçenin yer tamlayıcısı ve zarf unsurları üzerindeki bilgileri en ileri noktaya götürmekte ve Türk gramerinin bir sahasına yenilikler getiren bir çalışmanın sahibi olmak şerefini kazanmış bulunmaktadır.” (“Türkolojide Kıbrıslılar”, *Türk Kültürü*, Sayı:14, Aralık 1963, s.81-82).

Henüz basılmamış bu ilk eseri ile akademik çevrelerin dikkatini çeken Harid Fedai, daha sonraki yıllarda da aynı türden çalışmalarına yenilerini ekledi. Her bir eseriyle Türklük Bilimi alanına önemli katkılar yaptı.

Bu münasebetle ona bir “fahri doktor” unvanı verilmesi, akademik çevrelerin üzerinde mutabık olduğu bir kanaat haline geldi. Bu, aslında bir unvan verme değil, onun Türklük Bilimi’ne verdiklerinden dolayı şükran borcumuzu yerine getirmek demektir. Böyle zevkli bir vazifeyi ifa için gönüllü olanlardan biri de bendim.

O sıralar Kıbrıs’taki Doğu Akdeniz Üniversitesi’nde “Misafir Profesör” unvanıyla çalışmaktaydım. Fakat kadrom Niğde Üniversitesi’nde idi. Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığı’na konuyla ilgili bir dilekçe yazdım. Bölüm Akademik Kurulu’nun oy birliği ile onayından sonra Fakülte Yönetim Kurulu ve nihayet Üniversite Senatosu 2006/20 sayılı kararı ile Harid Fedai üstadına/hocaya “Türk Edebiyatı” dalında “Fahri Doktor” unvanı verilmesi için karar aldı. 4 Mayıs 2006 tarihinde yapılan bir akademik törenle, söz konusu unvan kendilerine tevcih edildi. Törene Kıbrıs Türklüğünün daimî mücahidi, ilk cumhurbaşkanı Sayın Rauf Denktaş da katıldı.

Sayın Denktaş, Fedai’yi tebrikten sonra, tarihin kendilerine verdiği misyonun farkında bir lider olarak Kıbrıs davasını anlattı... anlattı...

Kendisi için yapılan törende Harid Fedai’den çalışmaları hakkında konuşma yapması istenmişti.

Kürsüye yirmilik bir delikanlı gibi çıktı, utangaç bir çocuk masumiyeti ile konuştu. Okunan özgeçmişini “iltifatkâr” bularak teşekkür etti; her kelimesi tevazu yüklü kısa bir konuşma yaptı.

Törenden sonra, onun hakkında benimle konuşan her bir arkadaş, sanki aynı ifadeleri kullanmak için sözleşmiş gibi “Ne kadar mütevazı bir insan!.. 75 yaşında ama çocuk kalbiyle konuşuyor.” dedi. Hatırladım ki onunla ilk karşılaşım konuştuğumda ben de aynı kanaati, benzer kelimelerle izhar etmişim. Ve çeyrek asırlık tanışıklıktan sonra hâlâ onu aynı ifadelerle tanımlayabilir, anlatabilirim: Çocuk kalpli bir 80’lik!...

Yine törenden sonra dinleyicilerin duygularına tercüman olduğumu düşünerek “Hocam, dedim, keşke biraz uzun konuşup çalışmalarınızdan bahsetseydiniz. Dinleyici sizi daha iyi tanımış olurdu!” Cevaben söylediği şeyler, kulaklara küpe olacak cinstendi:

“Sayın Cumhurbaşkanı’nın Kıbrıs davasını anlatacağı malûmdur. Ona zaman ayırmak lâzımdır. Benim konuşmam şahsımla ilgili olacaktır; onunki hepimizle, geleceğimizle ilgili...”

Bu inceliği ancak bir fedâî düşünebilirdi... Davasına iman etmiş bir Kıbrıs fedâisi!..

Onun cemal içindeki zamanları yanında, celâlli anları da vardır. Rum propagandasının esiri bir ağız veya aynı yolda bir kaç cümlelik yazı, bu melek adamı bir yıldırıma çevirebilir. Kıbrıs'ı Türkiye için bir yük görme zilletine düşen zavallılar, Türkiye ile Kıbrıs arasına tarihte olmayan farklar yerleştirmeye çalışan baykuş cibilliyetliler görmeye alışmışsınızdır. Bu türden bir zavallının mızımızlıkları veya bir baykuşun sesi duyulur duyulmaz o öyle bir kararlılıkla gürleri ki, bu gürlmeyi Kıbrıs'ın tapusu sayarsınız. O zaman dersiniz ki "melekleri 'dumansız ateşten' diye söylerlerdi ama o dumansız ateşten şimşekler de çıkarmış!..."

Çocuk kalpli dedik ya...

O çocuk kalbi heyecanlandırmak pek kolaydır. Hatta duymak istediklerinizi söyletmek bile pek kolaydır. Mesela ona göz güzelliğine dair bir şiir mi okutmak istiyorsunuz? En basitinden bir güfteyi mırıldanınız:

Bir bakış baktın

Kalbimi yaktın...

veya 70'li yılların bir Nuri Sesigüzel plağını hatırlatın:

Senin en güzel yerin

Kahverengi gözlerin...

O; en dalgın, en hüznü anında olsa bile (olmaz ya) kadife yumuşaklığında sesiyle Türkçemizin birkaç güzel göz şiirini okur, gürlü gürlü... Siz bu şiir ziyafetinde Orhan Seyfi'nin diliyle

Çıktım bugün güzellerin gözlerinde seyahate,
dersiniz; o, Gevherî'den bir dörtlük tutturur:

Ey benim efendim serv-i bülendim,

Nedir sendeki bu şâhâne gözler...

Ey lebleri sükket nâzik efendim,

Eyledi bendeni dîvâne gözler...

Bunların ardı arkası kesilir sanmayın. Bir öncekinin mestliği geçmemişken bir başkası başlar ve genellikle şiir hümâsının kronolojik bir sıra takip ettiğini, farklı zevk ve sanat anlayışlarının bu akışta kol kola olduğunu hissedersiniz. Aruzla yazılmış olanları okurken veznin getirdiği âhengi en kabiliyetsiz kulaklar bile duyabilir. Özellikle kafiyelerdeki uzun ünlüleri biraz abartılı ve olduğundan daha vurgulu telaffuz ederek –meselâ- Oruç Baba Divânı'ndan okur:

Gamzeden hançer takınmış bî-amândır gözlerin

Kirpiğin ok kaşların yahşî yamândır gözlerin

Ehl-i aşka fitne-i devr ü zemândır gözlerin

Bî-bedeldir hüsnün ammâ el-amândır gözlerin

Fakat o, ‘‘Türkçenin en güzel gözler Őiri’’ diye vasıflandırdığı, Halil Soyuer’in Şiirini mutlaka en sona saklamıŐtır. Hissettiğiniz serhoŐluk, büyüye döner:

Sihirden ışık var ıŐıktan büyü,
Baktıkça aklımı bozar gözleri...

İçinizden ‘‘Keşke ben yazmış olsaydım bu mısraları’’ diye geçirirken, yüreğinizin yağını eriten bir okuyuŐla,

Aysız gecelerde mehtap üretir
mısraıyla başka bir kıtaya geçer. Son kıtaya, dikkatleri daha yođunlaŐtırıcı bir i geirmeyle karışık nefes alıŐla başlar:

Aldırmaz Halil’in garipliğine
Her bakışı parmak, her sözü iğne
Dktğm yaŐları dert ipliğine
Mavi boncuk gibi dizer gözleri

‘‘Dert ipliğine’’ ifadesi ağızdan dökülürken bir yandan da uzun parmaklı el hafifçe ama mutlaka masaya inmiŐ, ‘‘mavi boncuk’’taki munis ton, ‘‘Artık bunun üstüne söz haram!..’’ dedirtmiŐtir.

Dedik ya... 80 yıllık bir ocuk kalbi... ocuk kalpli bir bey, bir efendi, bir beyefendi...

KIBRIS TÜRİK KÜTÜRÜNÜN BEYİNİ VEYA ULU ÇINARI: HARİD FEDAI

Oğuz KARAKARTAL*

Kıbrıs Türklerine öğretmen, yönetici ve araştırmacı olarak hizmeti geçmiş ve geçen bir isimdir Harid Fedai.

Harid Fedai, Kıbrıs Türk kültürünün yaşayan beyni, hafızası, ulu çınarı bence. Benim için kıymetli bir araştırmacı ve dost olan Harid Fedai hakkında söyleyeceklerimi bu ufak yazıya sığdıramam. Ancak şunu belirteyim ki o, Kıbrıs Türk kültürü, Türk edebiyatı sevdalısı, aydın ve bilim adamı kimliğine sahip, yardımsever ve kendini edebiyata, araştırmacılığa adanmış bir nefer. KKTC ve Türkiye’de özellikle Kıbrıs Türk kültürü bağlamında çalışan ne kadar araştırmacı ve bilim adamıyla konuştuysam bir şekilde Harid Fedai’nin kendilerine bilgi ve kaynak konusunda seve seve yardımcı olduğunu bana anlattılar. Bildiğini paylaşma konusunda asla cimri davranmayan Harid Fedai: “Benim derdim Kıbrıs Türk kültürüne hizmet ve onu, geldiğimiz, köklerimiz olan ana karaya, Türkiye’ye tanıtmaktır” der daima. Harid Fedai’nin tek bir arzusu var. O da, Kıbrıs Türk kültür ve edebiyatının ehil, işi bilen kişilerce doğru biçimde incelenmesi, “destursuz bağa girilmemesi” ve sayısı otuza yaklaşan eserlerinin referans gösterilmesi konusunda, yeri geldiğinde araştırmacılarca etik ve bilimsel bir tavır sergilenmesidir. Bundan daha doğal bir istek olabilir mi? Hiç kimseye Çin seddi olmayan bilâkis kütüphanesini ve bilgilerini ciddiyetine, samimiyetine inandığı kişilere açan biridir Harid Fedai. “İstanbul Beyefendisi” nasıldır veya nasıl idi diye merak edenler, onun Kıbrıs’taki nümunesini Harid Fedai’nin şahsında bulabilirler.

* Prof. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi öğretim üyesi, KKTC.

İstanbul'a ve İstanbul'da şekillenen Türk kültür ve edebiyatına hayranlığını gizlemeyen Harid Fedai, aslında bir estettir ve güzellikler tellâlidir. Vatanı Kıbrıs'ı ve bir o kadar İstanbul ve Türkiye'yi sevmesinin ardında Türklük duygusu kadar, estet-güzellik ustası oluşu da yatar. İşte bu dolu insanın anılarını, Sivil Savunma Teşkilat Başkanlığı, 2009 yılı başlarında yayımlayarak büyük bir hizmet gerçekleştirdi kanımca.

Harid Fedai Lefkelidir. Lefke'nin Osmanlı mirası, tabiatı, portakal bahçeleri onun hayatında özel bir yer tutar. Halk kültürüne ilgisi Lefke'den gelir. Coğrafya gibi biyolojinin de bir kader olduğu düşüncesi, Harid Fedai için de geçerlidir. Zira babasının dedesi, Osmanlı'da, İstanbul'da kâtiplik yapan ve şiir yazan Hasan Fedai Efendi'dir ki şiir düşkünlüğü, şairliği atasından gelir Harid Fedai'ye. Kendisinden öğrendiğimize göre ana dili, Türkçe bilinci Harid Fedai'ye küçük yaşta öğretmeni, Kıbrıs'ın Ziya Gökalp'i olarak anılan Turgut Sarıca'dan geçmiştir. Ekonomik sıkıntıların yoğun hissedildiği 1940'ların Kıbrıs'ında Harid Fedai'nin en büyük emeli Türkiye'ye gidip okuyabilmektir. Bu uğurdaki çabanın ardından Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde buluruz onu. Kıbrıs'a dönüşte öğretmenliğe başlamak arzusuyla yanan Harid Fedai, okuduğu "Anavatana Sesleniş" şiiriyle İngiliz yönetiminin gadrine uğrar ve Türkiye sayesinde, Türkiye'nin Kıbrıs'ta açtığı üç ortaokuldan biri olan Gönendere'de vazife alır, derken Baf'taki öğretmenlik yılları başlar. 1955-1974 arasındaki zor yılları yaşar bütün Kıbrıs Türkü gibi. Yakın arkadaşı saydığı Andreas Zakkos'un Cıkko Manastırı'na silah eğitimi almaya gittiğini öğrenir. 1956'da kendisini İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde bulur. Türkoloji dünyasının tanınmış hocalarıyla dört yıl geçirir. Reşit Rahmeti Arat, Mehmet Kaplan, Ahmet Caferoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Fahir İz ve daha niceleri hocası olur o zamanlar bu Kıbrıs Türk gencinin. Tanpınar'ın hoş sohbeti, en ince şeylere "dikkat"i, Harid Fedai'nin de dikkatinden kaçmaz. Fakülte günleri, tez çalışmaları, Arif Nihat Asya ile Kıbrıs'ta öğretmenlik yılları, kanlı Noel, barikatlı yıllar, Lefke sancak radyosu ve özellikle Lefke günleri. Yeni yeni kitaplar beklediğimiz ve uzun ömürler dilediğimiz Harid Fedai'yi tanımlamak gerekirse: "Harid Fedai, Kıbrıs, Lefke, İstanbul, Balkanlar, Evlâd-ı Fatihân, Yahya Kemal Beyatlı, Şiir, Edebiyat, Divan, Akdeniz-Leventler ve Osmanlı-Türk sözcüklerinden örülü ve renkli bir âvîzedir" diyebilirim. Tanzimat şairi İbrahim Şinasi: "İlim sahibini aziz eyler" der. Harid Fedai de şahsiyeti, ilmi ve insanlığı ile işte ol âdemdir.

HARİD FEDAI İÇİN YAZMAK

Dr. İsmail BOZKURT*

İnsanın yaşamında, o an ayırımında olmadığı ama yaşamında önemli yer alacak buluşmalar / yakınlaşmalar / tanışıklıklar vardır.

Kıbrıs gibi, boyutsal anlamda küçük bir ülkede, kültürle sanatla yakından ilgisi olan bir insanın Harid Fedai adını duymaması olanaksızdı.

Ben de, 1998 yılında KKTC'nin Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi (DAÜ-KAM) Başkanlığı'nı yürütmeye başladığımda, Harid Fedai'yi iyice biliyordum. Buna karşın, o güne kadar yakın bir ilişkimiz olmamıştı.

Harid Bey'in Çıkını

Ben göreve başladıktan bir süre sonra, Harid Fedai de haftada bir gün DAÜ-KAM'a gelmeye başladı.

Birlikte geçirdiğimiz o DAÜ-KAM günleri, bana hoşsohbet bir bilge kişi, bir canlı kütüphane ve dost canlısı bir dost kazandırmakla kalmadı; bana değişik bir dünya ve yeni ufuklar açarak yaşamıma yeni bir anlam kazandırdı.

DAÜ Yerleşkesi, o gün de, yemek/beslenme dahil, hemen hemen her gereksinime yanıt verecek olanaklara sahipti. Buna karşın Harid Fedai, orada olduğu günler, çıkını da yanında getiriyor; öğle yemeğini çalışma masasında yiyordu.

İsrarla beni de çıkınına ortak ederek!

Ve Harid Bey'in çıkınından çıkanları yiyerek yaptığımız sohbetler, giderek bağımlılık nitelikli tatlı bir alışkanlığa dönüştü.

Neler konuşmuyorduk ki o tatlı sohbetlerde?

DAÜ-KAM'ı ilgilendiren konulardan üniversite sorunlarına; kişisel sorunlardan memleket meselelerine; şiirden romana tüm edebî konulara; edebiyattan folklorla, tarihten geleceğe; kısacası insanı ve insanlığı, Kıbrıs'ı, Türkiye'yi, Türk Dünyasını, Dünya'yı ilgilendiren akla gelen her şeyi!

* Doğu Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi, KKTC.

Aradan bunca yıl geçtiği halde unutmadığım, unutamadığım, tadı hâlâ damağımda sohbetlerdi onlar!

Yıllar sonra bir gün Harid Bey'in, "ne güzeldi o sohbetler" deyişine kadar da mutlu etmişti beni!

İkimizin de o güzel sohbetlere özlem duymamız (son zamanların moda deyişine ile yaşadığımız nostaljik duygular); o saatlerin güzelliğinin kanıtı olarak belleğıme yerleşti.

Ve bu sohbetlerden biri, bana değişik bir dünya ve yeni ufuklar açtı.

Sempozyum Katılımcısı Olmak

Harid Bey, o zamanlar da sık sık sempozyumlara katılıyordu.

Bir gün, yine o öğle sohbetlerinden birinde olacak, katılacağı bir sempozyumu konuşuyorduk.

O güne kadar, birçok toplantıya katılmış, sunumlar yapmışım ama edebiyat/folklor alanında bilimsel nitelikli bir toplantıya katılmışığım yoktu.

Böylesi toplantılara olan ilgimi dile getirdim.

Kısa bir süre sonra, bana bir sempozyuma çağrı yazısı geldi.

"Bu işin yolunu yordamını bilmiyorum ki Harid Bey" dedim.

"Hiç kafana takma, birlikte yaparız" diyerek karşılık verdi.

Ve onun yardımı/katkısı ile bilimsel nitelikli bir edebiyat sempozyumunda ilk bildirimini sundum.

Sunuş o sunuştu.

O günden bu güne sayısı her halde yüze yaklaşan, belki de aşan bildiri kaleme alıp sempozyumlarda sundum.

Şair Harid Fedai

Sempozyumlara katılmam, yalnız bir çok konuda çalışma yapmamı sağlamadı. Dünyanın her tarafından onlarca dost da kazandım.

Yine içtenlikle söylemeliyim: Bu dostlukların odağında büyük oranda Harid Bey var. Elbette sonradan kurduğum ilişkilerle kazandığım dostlar da var, ama Harid Bey'in açtığı kapı olmasaydı onlarla karşılaşma olanağı doğmazdı.

Sempozyumların güzel yanlarından birisi de, boş vakitlerde ve geceleri, otel odalarında, bir kadeh rakı ya da bir bardak çay içilerek yapılan tatlı sohbetlerdir: Fıkralar, anılar, şiirler derken Harid Bey'in şairliği ile karşılaşmaz mıyım?

Hele o "Makedon Güzeli" şiiri!

Zaten Harid Bey, Rumeli, özellikle de Makedonya'dan o kadar söz ederdi ki!

Gün geldi o toprakları birlikte gezme olanağını da bulduk.

Harid Bey'in Gerçekleşmeyen “Köprü” Özlemi

Makedonya söz konusu olduğunda, Harid Bey'in çok istediği bir şey vardı: Dünyanın şiir başkenti Struga'da, dünyaca ünlü “Struga Şiir Akşamları”nda, “köprü”de şiir okumak!

Kısmetmiş, Struga Şiir Akşamları'nı düzenleyenlerle kurumsal ve kişisel ilişki kurma ve Kıbrıs Türkleri olarak etkinlikte yer alma olanağı yakaladık.

Bana “çağırmamız için bir şair adı verin” dediklerinde önerdiğim ilk isim oldu Harid Bey!

Çağrıldı da! Ama ne yazık ki onu, çok istediği “köprü”ye çıkaramadık. Bunu başaramadığımız zamanki Harid Bey'in üzüntülü hali hâlâ daha gözlerimin önünde!

Bu konu içimde bir umde olarak kaldı.

O gün, o içtenlikli ilişkimize karşın girdiğimiz küçük tartışma ise hâlâ daha benim için üzüntü kaynağı!

Son Olarak

Bu gün:

* Kıbrıs'ta bir “Kıbrıs Türk Edebiyatı” varsa ve böyle bir edebiyatın varlığı biliniyorsa;

* KKTC liseleri ile üniversitelerinde “Kıbrıs Türk Edebiyatı” dersleri okutuluyorsa;

* Kıbrıs Türk Edebiyatı yüksek lisans ve doktora çalışmalarına konu oluyorsa;

* Kıbrıs Türk Edebiyatı konusunda kitaplar makaleler yayımlanıyorsa,

büyük oranda Harid Fedai'nin başlattığı çalışmaların sonucudur.

Harid Bey, hâlâ daha bu alanda çalışmalarını sürdürmektedir.

Size üretim, edebiyatımıza katkı, şiir dolu daha nice mutlu yıllar dilerim Harid Bey! Keşke, keşke o tatlı sohbetlerimizi sürdürebilseydik! Sizinle konuşacak o kadar çok şey var ki!

SÖZLER

GAGAUZ TÜRKÇESİNDE ŞARTLI BİRLEŞİK CÜMLELERDE RUSÇANIN ETKİSİ ÜZERİNE

Nadya ÖZAKDAĞ*

Anahtar Kelimeler

Gagauz Türkçesi, Rusça, sentaks (söz dizimi), şartlı birleşik cümle, diller arası etkileşim.

GİRİŞ

Gagauz Türkleri tarih boyunca egemen bir toplumun idaresi altında yaşadılar ve bu toplumların alfabe ve dillerini öğrenmek zorunda kaldılar. Bulgar idaresi altında yaşadıkları zaman Bulgarca, Romen idaresi altında yaşadıkları zaman Romence, Ruslar Bessarabya'yı alınca Rusça öğrendiler. Bundan dolayı söz konusu dillerden alıntılanan kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Gagauz Türklerinin Romen ve Slav halklarıyla uzun süre komşuluk etmeleri, hatta birlikte yaşamaları, dillerinde ve kültürlerinde derin izler bırakmıştır. Komşu halklarla uzun süre temasta bulunmalarından dolayı, Gagauz Türkçesinde (Bundan sonra GT)

Bulgarca, Moldovanca ve Rusça gibi dillerin etkisi, kelime alışverişiyle sınırlı kalmamış, cümle yapısını değiştirecek boyutlara ulaşmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. nchirli@gmail.com

Dil alanında en önemli ve bazen etkili olan yabancı dillerin etkisi, söz diziminde görülebilmektedir. Bir dilin cümle yapısı, cümledeki öğelerin sırası, dış etkilerle kolay kolay değişmez. Cümle yapısı ancak uzun bir zaman dilimi içinde çok sınırlı bir alanda değişime uğrar.

Yeryüzünde konuşulan bütün dillerin kendilerine has yapı özellikleri vardır. Bir dili diğer dillerden ayıran özellik, kelime varlığından ziyade cümledeki kelimelerin sıralanış düzenindeki farklılıklardır.

Uzun bir süre Ruslarla birlikte yaşanması, eğitimin Rus dilinde olması, GT'nin alfabesinin geç kabul edilmesi (1957), dilin edebiyat ve kültür dili olarak yaygın bir şekilde kullanılmaması, öğretim dili olması gibi bazı sebeplerden dolayı GT'nin sadece söz varlığını değil, söz dizimini de etkilemiştir. Aslında Slav ve diğer Balkan dillerinin etkisi altında kalmış olsaydı, GT'de hep devrik cümle kullanılırdı. Oysa, GT'nin kelime dizilişi ne tam olarak Slavca ne de tam olarak Türkçedeki devrik cümle yapısına benzemektedir. GT'nin söz dizimi kendine özgü bir yapıya sahiptir, yani tam olarak ne Rusça, ne Moldovanca ne de Türkiye Türkçesine (Bundan sonra TT) benzemektedir. Bu yüzden GT'nin bazı cümle yapıları söz konusu dillerin etkisiyle izah edilemez.

Türkçede tamlayan veya belirten unsur, daima tamlanan veya belirtilen unsurdan önce gelmektedir. Başka bir ifadeyle yardımcı unsur, daima asıl unsurdan önce yer almaktadır. Bu kural, birleşik cümleler için olduğu gibi, kelime grupları için de geçerlidir.¹

N. A. Baskakov², “Cümle unsurlarının standart sıralanışında yüklem her zaman sonda, öznenin yüklemden önce, tümlecin tümlenen; tamlayanın tamlanandan; zarfların, özellikle yer ve zaman zarflarının günümüzdeki Türk lehçelerinin cümle yapısında genel olarak asıl cümle unsurlarından önce geldiğini” belirtmektedir. Fakat GT'de cümledeki öğelerin sıralanışı Türkçenin özelliğini belirleyen *özne + tümleç + yüklem* şeklinde değil, Hint-Avrupa dillerine mahsus *özne + yüklem + tümleç* görülmekle birlikte sistemleşmiş ve yaygınlaşmış cümle özelliği değildir.

GT'de birleşik cümlelerin dizilişine bakıldığında, bazen bu kesin kuralları göremiyoruz. Örneğin, yüklemi başta olan cümlelerde *özne*, ortada veya sonda bulunabilir, hatta bazen *özne* hiç kullanılmayabilir. Örneğin,

* *Hepsi kahırlarım bitti.* (PA. 239)/ (Bütün kederlerim bitti.)

¹ F. Özkan ve B. Musa, “Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi”, *Bilgi*, S. 30, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2004, s. 102.

² N. A. Baskakov, *Tyurkskiye Yazıki*, Moskova 1956, s. 91.

* *Devlär pek batalmışlar hem kaaviymişlär.* (AD. 101)/ (Devler pek battal ve güçlüymüşler.)

* *Bulursan, al kendinä o beygiri.* (GD. 167)/ (Bulursan, al kendine o atı. / Bulursan, o atı kendine al.)

* *Kılıçları bilä, zerä geler savaş.* (CY. 118)/ (Kılıçları bile, çünkü (zira) savaşı geliyor.)

* *Kız durardı günä karşı, elindä tutardı bir kaç çiçek.* (İT. 133)/ (Kız güneşe karşı durur, elinde birkaç çiçek tutardı.)

* *Geçti güz, / geldi kış, / ama Jenä istemüzdü başka buluşmaa Vladiylän.* (C. 60)/ (Geçti güz, geldi kış, ama Jenä Vladi ile bir daha görüşmek istemezdi. / Güz geçti, kış geldi, ama Jenä Vladi ile bir daha görüşmek istemezdi.)

* *Verin benim payımı, ama nekadar taa çok, da bän gidecäm hem yardım edin götürmää o varlumı.* (AD. 107)/ (Benim payımı mümkün olduğunca fazla verin de ben gideceğim, hem o malımı götürmeye yardım edin.)

* *Bu evdä gidärdi düün.* (Pokrovskaya, 1978: 54)/ (Bu evde düğün yapılıyordu.)

* *Koşarmış öküzleri çocuk, gidermiş kira.* (Pokrovskaya, 1978: 54)/ (Koşarmış çocuk öküzleri, gidermiş kira. / Çocuk öküzleri koşarmış, kira gidermiş.)

Diğer dillerle temasta bulunması sonucunda, Türkçeye bazı bağlaçların girdiği bir gerçektir. Fiilimsilerin görevleri zayıfladığı için hem bağlaçlar hem de fiilimsiler kullanılmaya başlamış, çekim edatlarının görevlerini üstlenen bazı bağlaçların yabancı dillerde olduğu gibi yapının sonunda değil, başta yer alması yaygınlaşmıştır. GT'de de bütün Türk dillerinde olduğu gibi yabancı kökenli bağlaçların kullanıldığı görülmektedir. Çekim edatlarının görevlerini üstlenen yabancı kökenli edatların başında (*makar(ki)*, *çünkü*, *eer*, *raz*, *uj*, *zerä* vs.) cümle başı edatları gelmektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili birkaç örnek vererek asıl konumuz olan şartlı birleşik cümle türüne geçeceğiz.

* *Makar gecä-gündüz da işlä, çorbacıya aaz görüner.* / **Rus.:** *Hot den i noç rabotay, hozyainu (vse-ravno) kajetsya malo.* (GS. 92)/ **TT:** İster gece gündüz çalış, ev sahibine (yine de) az görünür.

* *Çünkü artık karannıktı, bän tutuşturdum faraları.* / **Rus.:** *Tak kak (poskolku) bilo uje temno, ya vklyuçil (svet) farı.* (GS. 78)/ **TT:** Artık karanlık olduğu için ben farları açtım.

* *Dimitraş fırléer uykudan, sansın ateşä basmış.* / Dimitraş oçnulsya ot sna, budto (točno) nastupil na ogon. (GS. 71) / **TT:** Dimitraş uykudan, sanki ateşe basmış gibi uyandı.

* *İşittim birindän, uj büüldeceymişlär ödää uçtillerä.* / **Rus.:** *Mne govorili (ya slišal ot odnogo) budto povisyat zarplatu učitelyam.* (GS. 96)/ **TT:** Birinden duyduğum ki, öğretmenlere maaşlarını arttıracakmışlar.

Türkçede *eğer* edatına ilk olarak ne zaman rastlandığı, şartlı birleşik cümlelerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde hangi şekilde ve hangi yapıda kullanıldığı çalışmamızın amacının dışındadır. Burada GT'deki şartlı birleşik cümleleri ele alarak, bu cümle türünün şekli, yapısı, anlamı ve yardımcı cümleyle ana cümlelerin sıralanışında Rusçanın etkisinin olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

Şartlı birleşik cümle, Türkçenin aslı birleşik cümlesidir. Eski Türkçe döneminden beri Türkçede vardır. Temeli şart kipinin şart ifade-sine dayanmaktadır.¹ Bir ana cümleyle yüklemi şart kipiyle çekimlenmiş yardımcı cümlelerin birleşmesinden oluşan birleşik cümleye şartlı birleşik cümle denir. Şartlı birleşik cümle, bir cümlelerin bir şart cümlesi ile tamamlandığı; şart kısmın tek başına yargı bildiremeyeceği; ana cümleyi *şart*, *sebe* ve *benzetme* amaçlarıyla tamamlayan cümle olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, şartlı kısmın genellikle ana cümleye öge olarak zarf tümleci, bazen de kalıplaşmış şart cümleleri özne ya da nesne göreviyle bağlandığı belirtilmektedir.²

eğer bağlama edatı, Türkçeye Farsçadan (Far. < eger) geçen ve hemen hemen bütün tarihî ve çağdaş Türk dillerinde kullanılan bir edattır. GT'de *eer*, TT'de *eğer*, Az. T'de *eger*, Tkm. T'de *eger*, Tat. T'de *eger* v. s. şekillerde kullanılmaktadır. Söz konusu edat Türk dillerinde şekil olarak farklı görünse de fonksiyon olarak aynıdır: şartlı birleşik cümle kurmaktadır. GT'de *eer* şeklinin yanında *eerlim/ her/ herliim* şekilleri de kullanılmaktadır. Şart cümleleri *eer* edatının yanı sıra Rusçadan geçen *raz* “eğer” edatı ile de ana cümleye bağlanmaktadır.

GT'de *eer/ eerlim/ her/ herliim* edatının kullanımı diğer Türk dillerinde de olduğu gibi mutlak değildir. Bir şart cümlesinin oluşumu için yardımcı cümlelerin yüklemine *-sa/-se* şart ekinin gelmesi yeterlidir. Taradığımız metinlerde edatın *eer* ve *herliim* şekillerine daha sık rastlandı. Fakat belirtmemiz gerekir ki, edatsız kullanımlar da oldukça fazladır. Burada bu şekillere birer örnek vermekle yetineceğiz.

* *Eer* *işitmärsän benim duvamı, güçtür, benim işlerim.* (GD. 104) / (Eğer benim duamı duymazsan, işim zordur.)

* *Eerlim* *yanılırsak, neçin aalaşérız onnara, kime biz yannaştık.* (CY. 13)/ (Eğer yanılırsak (hata yaparsak), yanlarına yerleştığımız insanlara niçin şikâyet ediyoruz.)

* *Her* *uşaksız bulursam, kafanı keserim.* (GD. 174)/ (Eğer çocuksuz (çocuk doğmadan) bulursam, kafanı keserim.)

¹ M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, s. 405.

² L. Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 61-63.

* **Herliim** Orak ayın 29-da olan ilk turda az insan katılırsa parlamenta yeni seçimnär olacak. (AS. 22. 07. 2009, No:7/530)/ (Eğer 29 Eylülde mecliste olan ilk tura az insan katılırsa, yeni seçimler olacak.)

* *Sän benim gibi olsan, biz parmaklan gösterilecez.* (P. 212)/ (Sen benim gibi olsan, biz parmakla gösterileceğiz.)

1. Şarh Birleşik Cümlelerde Şekil

Türkçede birleşik cümlelerin yardımcı unsurları, Türkçenin ana kuralı gereği asıl cümleden önce gelir. Nitekim şartlı birleşik cümlelerde yardımcı cümle, ana cümleden önce gelmektedir.¹ GT’de şartlı birleşik cümlelere bakıldığında, şart bildiren yardımcı cümleler yalnız ana cümleden önce değil, sonra da gelebilmektedir. Hatta, örnekleri az da olsa yardımcı cümlelerin öğelerinin arasında yer alabildiği görülmektedir.² Örneğin,

1.1. Yardımcı cümlelerin ana cümleden önce gelmesi

* *Allaa yardım edirsä, geeri dönecäm.* (GD. 108)/ (Allah yardım ederse, geri döneceğim.)

* *Eer almışsam bişey, ellerim kurusun.* (GS. 85)/ (Eğer almışsam bir şey, ellerim kurusun. / Eğer bir şey almışsam, ellerim kurusun.)

* *Kim bilirsä kızında ne nişan var, verecek kızını.* (AS. 2006, No:6/ 493)/ (Kim kızında nasıl bir iz olduğunu bilirse, kızını (ona) verecek. / Kızında nasıl bir izin olduğunu bilen olursa, kızını (ona) verecek.)

1.2. Yardımcı cümlelerin ana cümleden sonra gelmesi

* *Bän verecäm sana bir çarık, eer sän yaparsan benim aylımı.* (P. 47)/ (Eğer sen bana aylık (maaş) bağlarsan, ben sana bir çarık vereceğim.)

* *Ne olacek, onu tutarsalar?* (P. 182)/ (Onu yakalarlarsa, ne olacak?)

* *Uz olur mu gölgä, eer iirisa fidan.* (CY. 23)/ (Eğer fidan (ağaç) eğeriyse, gölge düz olur mu?)

1.3. Yardımcı cümlelerin öğelerinin arasında bulunması

eer/ eerlim/ her/ herliim ile bağlanan şart cümleleri, yardımcı cümlelerin öğelerinin arasına gelebilmektedir. Ancak bu kullanım GT’de yaygın değildir. Bu yapıdaki birleşik cümlelerde, yardımcı cümlede şartın önemi vurgulanmaktadır. Söz konusu şart cümleleri fonksiyon olarak ara cümlelere benzemektedir.³ Örneğin,

* *Her bir adam, eer istärsäydä sade adam sayılmaa, lüzım en ilkin namuzhu çalışsın.* (GS. 85)/ (Her insan, eğer sadece insan (olarak)

¹ M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, s. 405.

² G. A. Gaydarji, *Gagauzskiy Sintaksis: Pridatoçniye Predlojeniya Soyuznogo Podçineniya*, Ştiintsä Yayınları, Kişinev 1981, s. 84.

³ a g. e., s. 85.

sayılmak isterse, önce namuslu çalışması lazım.)

* *Bän, eer deneäydim tauşanı vakıtları, mutlak keezleyceydım.* (GS. 85)/ (Eğer ben zamanında tavşana nişan alsaydım, mutlaka isabet edecektim.)

* *Bundan sora, kiminnen da lafa dursa, o hepsinä annadardı eti-ka printsipları için.* (P. 145)/ (Bundan sonra, o kiminle de konuşsa (konuşursa konuşsun), herkese etik (görgü) kurallarını anlatırdı.)

Örneklerden görüldüğü gibi, GT'de *eer* edatının cümle içerisindeki sıralanışında herhangi bir kural yoktur. Edatın, ana cümleden önce veya sonra gelebildiği gibi, yardımcı cümle içerisinde de değişik yerlerde kullanılabilmesi söz konusudur. Bu durumda yardımcı cümle ile ana cümlelerin yer değiştirmesinde herhangi bir anlam değişikliği olmadığı gibi, yardımcı cümlelerin de anlamı değişmemektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıdaki örneklere bakalım.

* *Uz olur mu gölgä, eer iirisa fidan?/ Eer iirisa fidan, uz olur mu gölgä?/ Uz olur mu gölgä, iirisä eer fidan.* (Eğer fidan (ağaç) eğriyse, gölge düz olur mu?)

Verilen örneklerden yola çıkarak, şartlı birleşik cümlelerin şekillerinin farklı, anlamlarının ise aynı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla GT'de *eer* edatıyla bağlanan şartlı birleşik cümlelerin sıralanışında serbestlik görülmektedir.

GT'de Rusçadan geçen *raz* edatı *eer* edatı kadar sık kullanılırsa da şartlı birleşik cümlelerde görülmektedir. Bu edat Rusçada genellikle konuşma dilinde kullanılmakta, fakat kullanım alanı dar olan bir edattır.

¹ *raz* Rusçada olduğu gibi, GT'de de daha çok konuşma dilinde görülmektedir. Söz konusu edat konuşma dilinde kullanılmakla kalmamış edebî dile de girmiştir. GT'ye bu edatla bağlanan cümlelerin yapısı, öğelerin sıralanışı, cümlelerdeki yüklemelerin çekimleri Rusçadan olduğu gibi geçmiştir.

raz edatı *eer* edatı ile bağlanan yardımcı cümlelerde olduğu gibi ana cümleden önce veya sonra gelebilmektedir. Örneğin,

* *Raz demiş – ölä da yapmış.* (GD. 38), **Rus.:** *Raz (kak) skazal – tak i sdelal.* / **TT:** Nasıl dediyse, öyle de yapmış. / Dediği gibi yapmış.

* *Çocuklar girin da iyin hem için ne canınız çeker, beni raz yaptınız boyar, yınanın, ani dönüştä harcınızı ödeycäm.* (Kırlı, 2001: 364/388)/ **Rus.:** *Rebyata, tak kak menya sdelali bogatım zahodite, eşte i peyte çto hotite, poverte, kak vernus' (vernuyşis') oplaçu (vaşi) rashodı.* / **TT:** Arkadaşlar, beni zengin ettiğiniz için girin ve canınızın istediğini yiyin ve için, inanın ki, dönüşte (dönünce) masrafinızı ödeyeceğim.

¹ L. L. Kasatkin vd. , *Russkiy Yazık*, 3-e İzdaniye (Rus Dili, 3. Baskı), Academia Yayınları, Moskova 2005, s. 731.

2. Şartlı Birleşik Cümlelerde Yardımcı Cümlelerin Anlamı

Şartlı birleşik cümlelerin anlamı, yardımcı ve ana cümlelerdeki yüklemün çekimlerine de bağlıdır.¹ Örneğin, iki cümleyi karşılaştıracak olursak:

* *Eer üürenärsä islä, kolay olacék ona girmää instituta.* / (Eğer iyi okursa, üniversiteyi kolay kazanacak.)

* *Eer üürenäydi islä, kolay olaceydı ona girmää instituta.* / (Eğer iyi okusaydı, üniversiteyi kolay (rahat) kazanacaktı.)

Birinci cümlede yardımcı cümlelerin yüklemi *-ärsä* (geniş zamanın şartı), ana cümlelerin yüklemi *-acık* (gelecek zaman eki) ekini almıştır. Bu örnekte ana cümledeki olayın gerçekleşmesi, yardımcı cümlede şartın yerine getirilmesine bağlıdır. İkinci cümlede yardımcı cümlelerin yüklemi *-äydi* (istek kipinin hikâyesi), ana cümlelerin yüklemi *-aceydı* (gelecek zamanın hikâyesi) ekini almış. Bu örnekte ise, yardımcı cümlede şartın yerine getirilememesinden dolayı ana cümledeki olayın gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu gösterir; yani yardımcı cümlede şart gerçekleşmediği için, ana cümledeki olayın gerçekleşmesi mümkün olduğu halde gerçekleşmedi.

* *Eer Ruslar islä olmayaydılar, sizin Moldoviya'da da butakım legendalar aazlardan aazlara gezmeyceydilär.* (Kirli, 2001: 338/689)/ (Eğer Ruslar iyi olmasaydı, sizin Moldoviya'da bu tür destan/hikâyeler ağzdan ağza dolaşmayacaktı.)

Bu örnekte, yardımcı cümlelerin yüklemi *-aydılar* (istek kipinin hikâyesi), ana cümlelerin yüklemi *-ceydilär* (gelecek zamanın hikâyesi) ekini almıştır. Ana cümledeki olayın gerçekleşmesi, yardımcı cümlede şartın yerine getirilmesine bağlıdır.

GT'de şartlı birleşik cümlelerde Rusçanın etkisi şu yapılarda görülmektedir:

2.1. raz edatının yerine çünkü ve açan edatlarının kullanılması
raz edatı hem şart hem de sebep ifade etmektedir. GT'de *çünkü* ve *açan* edatları asıl fonksiyonlarının dışında şart anlamı da ifade edebildikleri için² bazen şart bildiren yardımcı cümleler ana cümleye *raz* edatı yerine *çünkü* ve *açan* edatlarıyla bağlanmaktadır. Örneğin,

* *Al bu çiçekleri sana, çünkü okadar beenersin.* / **Rus.:** Vozmi sebe eti tsvetı, *raz* tak nravitsya. (GS. 80), / **TT:** Eğer çok hoşlanıyorsan, bu çiçekleri kendine al.

¹ G. A. Gaydarji, *Gagauzskiy Sintaksis: Pridatoçniye Predlojeniya Soyuznogo Podçineniya*, Ştiintsä Yayınları, Kişinev 1981, s. 86.

² *a.g.e.*, s. 55, 79.

* *Köroğlu, çünkü bölä düş görmüşün, o periyi biz bulacez, nända da olmasa.* (GD. 103)/ **Rus.:** Köroğlu, *raz* (yesli) uvidel takoy son, mı ee naydem, gde bı (ona) ne bila. / **TT:** Köroğlu, eğer böyle bir düş gördüy-sen, biz o periyi, nerede olursa olsun (nerede de olursa), bulacağız.

* *Açan okadar bilgiçsin, sölä bana tölä bir iş.* / **Rus.:** *Yesli* (*raz*) tı nastol'ko umen, to skaji mne vot takoye delo. (GS. 55)/ **TT:** *Eğer* çok bilgiliysen, bana öyle bir şey söyle.

* *Açan ölä adet sizdä, var nasıl gidäsin, kayıl olmuş devlär.* (Güngör ve Argunşah, 2002: 277)/ **Rus.:** *Raz* (yesli) u vas obıçayı takiye, mojeş' idti, soglasilis' çudovişça. / **TT:** *Eğer* sizde adet öyle ise, gidebilir-sin, razı olmuş devler.

İlk iki örnekte *çünkü*, diğer üç örnekte *açan* edatları ile bağlanan birleşik cümlelerde, yardımcı cümle şekil olarak zaman veya sebep gösteriyor olsa da bütün örnekler şart anlamı taşımaktadır.

Bu tür şartlı birleşik cümlelerde, yardımcı cümlede şart anlamının olup olmadığını anlayabilmek için *çünkü* ve *açan* edatlarının yerine *eer* “eğer” bağlama edatı ve

* Al bu çiçekleri sana, *çünkü* okadar beenersin. / Al bu çiçekleri sana, *raz* okadar beenersin. / Al bu çiçekleri sana, *eer* okadar beenirsän.

* Köroğlu, *çünkü* bölä düş görmüşün, o periyi biz bulacez, nända da olmasa. / Köroğlu, *raz* bölä düş görmüşün, o periyi biz bulacez, nända da olmasa. / Köroğlu, *eer* bölä düş görmüşsän, o periyi biz bulacez, nända da olmasa.

* *Açan* okadar bilgiçsin, sölä bana tölä bir iş. / *Raz* okadar bilgiçsin, sölä bana tölä bir iş. / *Eer* okadar bilgiçsen, sölä bana tölä bir iş.

* *Açan* ölä adet sizdä, var nasıl gidäsin, kayıl olmuş devlär. / *Raz* ölä adet sizdä, var nasıl gidäsin, kayıl olmuş devlär. / *Eer* öläysä adet sizdä, var nasıl gidäsin, kayıl olmuş devlär.

* Al, demiş anası, *açan* sana lüzım. /Al, demiş anası, *raz* sana lüzım. /Al, demiş anası, *eer* sana lüzımsa.

Örneklerden, her üç durumda da cümlelerin anlamının değişmediği görülmektedir. GT'de *raz* edatının *eer* ve *açan* edatlarının yerine kullanılması, söz konusu edatın şart ve az da olsa sebep bildirmesinden kaynaklanmaktadır. Örneklerdeki *açan*, *raz* ve *eer* bağlama edatları anlam açısından tamamen örtüşmekte ve şart bildirmektedir. Bu durum, GT'de kullanılan bu üç yapıdan hangisinin daha fazla kullanıldığı sorusunu doğurmaktadır. Taradığımız kaynaklardan yola çıkarak, *eer* edatıyla bağlı yapılara daha fazla, *raz* ve *açan* edatlarıyla bağlı yapılara ise daha az rastlandı. GT'de *raz* ve *açan* edatlarıyla bağlı yapılar daha çok konuşma dilinde görülmektedir. Ancak, bu edatların kullanılma sıklığı bölgeden

bölgeye veya kişiden kişiye de değişebilmektedir.

raz edatıyla bağlanan ve sebep ifade eden yardımcı cümle, kişinin ana cümlede söylemesi veya söylenmesi gerektiği düşüncüyü belirtir. Bu yapıdaki cümlelerde, yardımcı cümle olayın gerçek olduğuna işaret etmez, sadece kişinin neden bu sonuca vardığını açıklar. *raz* edatı benzer örneklerde Rusçada *tak kak* “çünkü” ve *esli* “eğer” anlamlarında kullanılmaktadır.¹ Örneğin,

GT: Yaamur yaacék, *raz* kırlangaçlar aşıada uçuşérlar. **Rus.:** Budet dojd', *tak kak* lastoçki letayut nizko. (GS. 95)

eer edatıyla bağlanan şartlı birleşik cümlelerde, yardımcı cümle yüklemi *-sA* şart ekini almaktadır, fakat *raz* edatıyla bağlanan şartlı birleşik cümlelerde yardımcı cümle yüklemi şart ekini almaz. Yukarıda verilen örnekte yardımcı cümle yüklemi *-ér* şimdiki zaman eki aldığı görülmektedir. Bu örneği TT'ye iki şekilde aktarmamız mümkündür.

* Yağmur yağacak, *çünkü* kırlangıçlar alçaktan (yere yakın) uçuşuyor. // *Eğer* kırlangıçlar aşağıda (yere yakın) uçuşuyorsa, yağmur yağacak.

2. 2. *eer* (edat) + *-sA* (şart kipi eki) + *da* (kuvvetlendirme edatı) kalıbının kullanılması

GT'de şartlı birleşik cümlelerde yardımcı cümle hareketinin oluşunu kuvvetlendirmek için *da* kuvvetlendirme edatı kullanılmaktadır.

Bu cümle yapısı Rusçadaki cümle yapısına benzemektedir. Aşağıda verilen örneklerde *eer* (edat) + *-sA* (şart kipi eki) + *da* (kuvvetlendirme edatı) kalıbı, Rusçadaki *даже если, если u, хоть u* (daje yesli, yesli i, hot' i) birleşik bağlaçların verdiği anlama benzemektedir. Bu kalıptaki cümleler TT'ye *-sA + bile, yine de* şeklinde aktarılabilir. Örneğin,

* *Eer* bozulur-*sa da* ava, *gidecez* Kaul'a. / **Rus.:** Daje yesli (*hot' i*) pogoda isportitsya, mı (vse ravno) poyedem v Kagul. (GS. 89)/ **TT:** Hava bozulsa bile, yine de Kaul'a gideceğiz.

* *Kesämeycän bu aacı, eer* nacaklan *da* savaşar-*san* kesmää. / **Rus.:** Ne smojeş' sru-bit eto derevo, *daje yesli* (*hot' i*) toporom popıta-yeşsya sru-bit'. (GS. 89)/ **TT:** Bu ağacı balta ile bile kesmeye çalışsan, kesemeyeceksin.

* *Eer* bir zor *da* olursa, *şansora* burasıydı yurtluk. (Kırlı, 2001: 327/328)/ **Rus.:** Daje yesli budet trudno, to rodniye steni pomugut (uje zdes rodina). / **TT:** *Eğer* zor (güç) bir durum olursa bile, artık vatan burasıydı.

2. 3. Şart çekimi kullanılmadan şart ifadesi taşıyan yapılar

GT'de yine Rusçadan geçen başka bir yapı görülmektedir. Bazen şart çekimi kullanılmadan da şart ifadesi taşıyan yardımcı cümlelerle birleşik cümle kurulmaktadır.

¹ a.g.e., s. 95.

* *Yapacéz ne deycän.* (GTG., 215)/ **Rus.:** Sdelayem çto skajeş'. / **TT:** Ne dersen yapacağız.

* *Onun imii bozulsun, / Kimnär eker duşmanı.* (GTG., 215)/ **Rus.:** Pust soydut s uma, te kto seyet vrajdu. / **TT:** Düşmanlığı ekenler delirsin.

3. Şartlı Birleşik Cümlelerin Yapısı

GT'de şartlı birleşik cümlelerde ana cümle kendi bütünlüğü içerisinde basit olabileceği gibi *ani/ ani ki/ ki'*li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle veya sıralı cümle yapısında da olabilir. Bu bölümde bir sınıflandırmaya girmeden, değişik yapılarda örnekler verilecektir. Söz konusu yapıların daha iyi anlaşılabilmesi için, Rusça ve Türkçe olarak verilecektir.

* *Eer biz ekmärsäk sizin payı, ozaman Kudal da, sän da, mamun da öleceeniz açlıktan.* (P. 141) (Şartlı birleşik cümle)

TT: Eğer biz sizin payınızı ekmezsek, o zaman Kudal da, sen de, annen de açlıktan öleceksiniz.

Rus.: Yesli mı ne zaseem vaşu dolyu, to i Kudal, i tı, i mama umryote sgolodu (ot goloda).

Bu cümleye yüklemi açısından bakıldığında hem yardımcı cümle hem de ana cümle devriktir, fakat yardımcı cümle ile ana cümle sıralanışında, yardımcı cümle ana cümleden önce gelmektedir. Dolayısıyla şartlı birleşik cümle, yüklem açısından devrik cümle olarak görülse de yapı olarak TT ile aynı yapıya (YC + AC) sahiptir. Ancak, Rusça ile kıyaslayacak olursak hem yüklemeleri hem de yardımcı cümle ile ana cümlelerin sıralanışı açısından aynıdır. Bu tür cümlelerin, genellikle Türkçenin kurallarına uyduğu, fakat nadir olarak yabancı dillerin etkisinde kalarak yapı ve kuruluşça o dillerdeki yapılara benzediği görülmektedir.

* *Git ta çal te o çobanın rubalarını, her çalarsan, o zaman üürenecän hırsızlı.* (AS. No: 9/484, 30. 09. 2005) (Bağlı, şartlı birleşik cümle)

TT: Git de işte o çobanın elbiselerini çal, eğer çalarsan, o zaman hırsızlığı öğreneceksin.

Rus.: İdi i ukradi von u togo çebana ego veşçi, yesli ukradeş, togda i nauçissya vorovstvu.

* *Ey adam, eer benim koruyucum Allah'ın Aslanı yardım edärsä, /say, /ani Zaari şansora burada, senin dizindä.* (GD. 108) (Şartlı, ani'li birleşik cümle)

TT: Ey adam, eğer benim koruyucum olan Allah'ın Aslan'ı yardım ederse, bil ki Zaari artık burada, senin dizindedir (dizinin dibindedir).

Rus.: Ey mujçına, yesli hronitel' moyego Allaha pomojet, (to) znay, çto Zaari uje zdes, u tvoih nog.

* **Vani hiç sakınmadan pazar günü adamnar arasında dedi, ani eer çocuk olursa, yapacék onu baş usta.** (Kirli, 2001: 406/118) (İç içe, ani'li, şartlı birleşik cümle)

TT: Vani Pazar günü erkeklerin arasında hiç çekinmeden dedi ki, eğer (çocuk) erkek olursa (doğarsa), onu baş usta yapacak. / Vani Pazar günü erkeklerin arasında hiç çekinmeden, eğer (çocuk) erkek olursa (doğarsa), onu baş usta yapacağını söyledi.

Rus.: Vanya v voskresniy den ne postesnyavşis' skazal mujikam, çto yelsiroditsya sın, naznaçit ego glavnim masterom.

* **Ama taa faydalı var nasıl olsun zaametin, / dedi akademiyalı dostlar, / eer girişip tü Bug deresinin boyundaki küylerdü aararsan bu laapları.** (Kirli, 2001: 330/431) (İç içe, şartlı birleşik cümle)

TT: Eğer girişip (başlayıp) de bu soyadları Bug deresinin kıyısındaki köylerde ararsan, zahmetin daha faydalı olabilir, dedi akademili dostlar. /

Akademili dostlar, eğer girişip (başlayıp) de bu soyadları Bug deresinin kıyısındaki köylerde ararsan, zahmetimin daha faydalı olabileceğini söylediler.

Rus.: No tvoyi trudi mogut dat polojitelniye rezultati, skazali druzya iz akademii, yesli naçneş' iska't eti familii v derevnyah (selah) na reke Bug.

* **Bän çok kerü düşünürim, / ne yapaceedi dünnüü, / eer olmaydılar tölü açık, şen insannar, incü sän.** (P. 112) (Sıralı, şartlı birleşik cümle)

TT: Ben çok kere düşünüyorum, eğer senin gibi böyle açık sözlü, neşeli insanlar olmasaydı, dünya ne yapacaktı.

Rus.: Ya çasto (mnogo raz) dumayu, çto bı delalos' na svete, yesli bı ne bilo takih iskrennih, veselih lüdey, kak tı.

* **Sän işlä, / dinnen, / konuş, / lafet, / ama, ne da yapşan, unutma, / ani var kapan...** (P. 178) (Sıralı, bağlı, şartlı, ani'li birleşik cümle)

TT: Sen çalış, dinlen, eğilen, konuş, fakat ne de yaparsan yap, unutma ki, ceza evi vardır. / Sen çalış, dinlen, eğilen, konuş, fakat ne de yaparsan yap, cezaevinin olduğunu unutma.

Rus.: Tı rabotay, otdihay, gulay, razgovarıvay, no çto bı tı ne delal, ne zabıvay, çto est' tyurma.

* **Uyuyarkan sokaklarda, o hep düşünürdü, nasıl ad koyacék eer kazanabilirdiydi beygir.** (C. 223) (Basit, şartlı birleşik cümle)

TT: Sokaklarda uyurken, atının kazanabileceği durumunda, ona nasıl (bir) ad koyacağını sürekli düşünüyordu.

Rus.: Kogda spal na ulitse, on vbe vremya dumal, kak nazavet

loşad', yesli (yeyo) vıyıgrayet.

* *Vera Balova vurguladı, ani işlär ileri dooru da bölä gidärsaydı, dört yıldan sora Gagauziya'nın üüredicilik kuruluşları pedagogsuz kalacéklar hem üürenmek programasını tamamnayamayacaklar.* (AS. No:7/ 530, 18. 07. 2009) (Ani'li, şartlı, bağlı birleşik cümle)

TT: Vera Balova vurguladı, ki (eğer) işler bundan sonra böyle devam ederse, dört yıl sonra Gagauziya'nın eğitim kuruluşları öğretmensiz kalacak ve eğitim programını tamamlamayacaklardır.

Rus.: Vera Balova podçerknula, çto yesli dela tak poydut daşe, to çerez çetire goda pedogogiçeskiye uçrejdeniya Gagauzii ostanutsya bez pedagogov i ne smogut osuşçestvit' programmu obuçeniya.

* *Bekim sän çıkarabilecän şunu, / denä /istärsän/ kışmedini.* (GD. 158) (Basit, şartlı birleşik cümle)

TT: Belki sen şunu çıkarabileceksin, istersen, kısmetini dene.

Rus.: Mojet tı smojeş' vıtaşit eto, popıtaysya (ispitay udaçu) yesli hoçeş'.

* *Olursa vakıdım geleyim başçaya – verirsın bana da bir doyumluk yeşilliklerden, ama eer canın çekmürsä vermää, vermäzsın – senin işindir.* (Kırlı, 2001: 359/222) (Şartlı, bağlı, şartlı birleşik cümle)

TT: Vaktim olursa bahçeye geleyim, bana biraz yeşillik verirsın, fakat gönlün vermek istemezse, vermezsin, senin işindir.

Rus.: Yesli budet vremya pridu v ogorod – daş mne nemnogo zeleni, no yesli ne zahoçeş', ne daş' – tvoje delo.

SONUÇ

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan canlı bir varlık olan dil, kültür değerlerini aktaran bir taşıyıcı fonksiyona sahiptir. Dil, zaman içerisinde gelişir, hatta bazı unsurlarını kaybedip yeni unsurlarla zenginleşebilmektedir. Dünya üzerinde konuşulan diller, gramatikal yapıları itibarıyla birbirinden farklı olmakla birlikte kendi içerisinde bir yapı arz eder.

Yer üzerinde konuşulan diller arasında, şüphesiz, tamamen saf bir dil yoktur. Tarih boyunca milletler arası ilişkileri dikkate alırsak, yer-yüzünde konuşulan bütün dillerin başka dillerden kelime aldığını, hatta komşu dillerin gramer kuralları bakımından birbirlerinin dillerini etkilediğini de söylemek mümkündür. Çünkü milletler birbirlerinden kopuk bir şekilde yaşamamışlardır. Bazen tek taraflı, bazen de karşılıklı olan etkileşimin içindeydiler. Buna en iyi örnek olarak bugünkü Gagauz Türklerinin dillerini gösterebiliriz. Söz konusu dillerde, komşu devletlerle uzun süre temasta bulunmalarından dolayı, Bulgarca, Moldovanca ve Rusça gibi dillerinin etkisi, kelime alışverişiyle sınırlı kalmamış, cümle yapısını

değiştirecek boyutlara ulaşmıştır.

Dilin söz dizimi yapısı, dilin canlılığı ve devamı için çok büyük önem taşımaktadır. Söz dizimindeki herhangi bir değişiklik, dilin genel yapısını etkilediği için, kelime alış-verişine nazaran büyük tehlike arz etmektedir. Nitekim, bunun en belirgin örneğini, yapı bakımından Türkçenin ortak yapısından epey farklı özellikler taşıyan GT'yi görmekteyiz.

GT'de *eer/ eerlim/ her/ herliim* ve *raz* bağlama edatıyla bağlanan şartlı birleşik cümleleri incelediğimiz bu çalışmada vardığımız sonuçlar şunlardır:

GT'deki şartlı birleşik cümleleri yapıları bakımından üç ana grupta toplanmak mümkündür. Bunlar, genel Türkçe ile aynı yapıda olanlar, Rusça ile aynı yapıda olanlar ve GT'ye has olanlardır.

Taradığımız metinlerde bağlama edatının *eer/ eerlim/ her/ herliim* şekillerinin yanı sıra aynı anlamda Rusça kökenli *raz* edatı da kullanılmaktadır.

eer/ eerlim/ her/ herliim ve *raz* bağlama edatlarıyla kurulmuş şartlı birleşik cümleler GT'de yaygın kullanıldığı gibi, edatsız şekillere de sıkça rastlanmaktadır.

eer/ eerlim/ her/ herliim ve *raz* ile kurulmuş aynı yapıdaki şartlı birleşik cümlelere hem GT'de hem de Rusçada rastlanmaktadır.

GT'de *eer/ eerlim/ her/ herliim* ve *raz* edatlarıyla bağlı birleşik cümlelerde şart bildiren yardımcı cümle ana cümleden önce veya sonra gelebilmektedir. Fakat TT'nin genel kuralına göre yardımcı cümle ana cümleden önce gelmektedir.

raz edatının yerine *çünkü* ve *açan* edatlarının kullanıldığı cümleler şekil olarak farklı, fakat anlam olarak aynıdır.

raz edatıyla bağlanan yardımcı cümleler şart ve sebep anlamıyla ana cümleye bağlanabilmektedir.

Ana cümle kendi bütünlüğü içerisinde basit cümle olabildiği gibi *ani/ ani ki/ ki*'li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle veya sıralı cümle yapısında da olabilir.

raz edatıyla bağlanan ve sebep bildiren yardımcı cümleler Rusçada *так как* (tak kak) “çünkü”, *если* (yesli) “eğer” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu tür cümlelerin yapısı, öğelerin sıralanışı, yüklemelerin çekimi tamamen Rusçanın yapısıyla örtüşmektedir.

eer (edat) + *sA* (şart kipi eki) + *da* (kuvvetlendirme edatı) kalıbını içeren şartlı birleşik cümleler Rusçadaki *даже если, если и, хоть и* (daje yesli, yesli i, hot i) birleşik bağlaçların verdiği anlama denktir.

Şartlı birleşik cümlelerin anlamı, yardımcı ve ana cümlelerdeki yüklemelerin çekimine göre değişebilmektedir.

GT'de bazen şart çekimi kullanılmadan da şart ifadesini taşıyan yardımcı cümlelerin olduğu görülmektedir.

eğer + sA, o zaman cümle yapısı hem TT'de hem de Rusçada görülmektedir. Bu cümle yapısı TT'de de yaygın olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, GT Rusçadan ne kadar etkilenirse etkilensin, söz konusu yapıyı Rusçaya değil, Türkçeye dâhil etmemiz doğru olacak kanısındayız. GT'de bazı şartlı birleşik cümlelerin yapısı ne TT'deki ne de Rusçadaki yapılarla benzemektedir. Tamamen GT'ye has yapılar görülmektedir.

Ayrıca, GT'de bağlaçlı kullanımlar o kadar ilerlemiştir ki, Rus dilinin yapısına yaklaştıracak kadar etkilediğini de belirtmemiz gerekir. Bu etki, sadece şartlı birleşik cümlelerde değil, genel olarak bağlı birleşik cümlelerde görülmektedir.

GT'de yabancı dilbilgisi kuralları aşırı boyutlarda etkili olmuştur; bu durum herkesin malumudur. Bu hususta, gereken özeni ve titizliği göstermek, başta Gagauz Türklerinin, araştırmacıların olmak üzere, herkesin görevi olmalıdır.

KISALTMALAR

- A : Aydınık, (Şiir), Filioglu, V.
AD : Ana Dili, Tanasoglu, D.
Aİ : Adamın İşleri, (Şiir), Tanasoglu, D.
AS : Ana Sözü, (Gazete) Red. Zanet, T.
AY : Akar Yıldız, (Şiir), Zanet, T.
Az. T : Azerbaycan Türkçesi
BT. : Ballada Türküleri, (Derleme), Durbaylo, M. A.
C : Canavar Yortuları, (Nesir), Bulgar, S.
CY : Cana Yakın, (Şiir), Gagauz-Çebotar, P.
DÖ : Dattım Ömürdän, (Şiir), Kösä, M.
GD : Gagavuz Destanları, (Derleme), Özkan, N.
GF : Gagauz Folkloru, (Şiir-Nesir-Derleme), Baboglu, N. İ.
Gİ : Gagauzlarân İstorieasâ, (Nesir), Ciachir, M.
Genç.T: Gençlik Türküleri, (Şiir), Tanasoglu, D.
GT : Gagauz Türkçesi
H : Hoşluk, (Şiir), Tanasoglu, D.
HO : Hazır Ol, (Şiir), Kösä, M.
İT : İlk yaz Türküsü, (Antoloji), Kuroglu, S.
K : Kismet, (Şiir), Kösä, M.
Lİ : Legendanın İzi, (Nesir), Baboglu, N.
M : Masallar, (Masal), Baboglu, N. İ.
P : Proza, (Nesir), Kara Çoban, D.

- Rus. : Rusça
S : Stihlar, (Şiir), Kara Çoban, D.
SY : Süünmâz Yıldızlar, (Şiir), Yalanji, P.
T : Türkülär, (Şiir), Koltsa, M.
Tat. T : Tatar Türkçesi
Trm. T : Türkmen Türkçesi
TT : Türkiye Türkçesi
U : Umutlar, (Şiir), Kösä, M.
UK : Uzun Kervan, (Roman), Tanasoglu, D.
ÜD : Ürek Dalgası, (Şiir), Marinoglu, F.
Y : Yanıklık, (Şiir), Kara Çoban, D.

KAYNAKÇA

- BASKAKOV, N. A., *Tyurkskiye Yazıki*, Moskova 1956.
ERGIN, M., *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997.
GAYDARJİ, G. A., KOLTSA, E. K., POKROVSKAYA, L. A. ve TUKAN, V. P., *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü* (Aktaranlar İ. Kaynak; M. Doğru), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
GÜNGÖR, H. ve ARGUNŞAH, M., *Gagauz Türkleri. Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
GAYDARJİ, G. A., *Gagauzskiy Sintaksis: Pridatoçniye Predloje-niya Soyuznogo Podçineniya*, Ştiintsa Yayınları, Kişinev 1981.
KARAHAN, L., *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
KASATKİN, L. L. vd., *Russkiy Yazık*, 3-e İzdaniye (Rus Dili, 3. Baskı), Academia Yayınları, Moskova 2005.
KİRLİ, N., N. Baboglu'nun "Legendanın İzi" Adlı Eserinde Birleşik Cümleler. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2001 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
KOWALSKİ, T., (Cev. Ö. F. AKÜN), "Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, S. 3-4 (30 Kasım 1948), S. 1-2, İstanbul 1949, s. 478-500.
MENZ, A., *Gagausische Syntax: Eine Studie zum Kontaktinduzierten Sprachwandel*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1999.
———, "Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi", *Bilig*, S. 24, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2003, s. 23-44.
ÖZKAN, F. ve MUSA, B., "Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi", *Bilig*, S. 30, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2004, s. 95-139.

ÖZKAN, N., *Gagavuz Türkçesi Grameri. Giriş-Ses Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

POKROVSKAYA, L. A., *Grammatika Gagauzskogo Yazıka*, Lumina Yayınları, Kişinev 1990.

_____, *Sovremennyy Gagauzskiy Yazık: (Kurs Lektsiy)*, Tipar Yayınları, Komrat 1997.

_____, “Printsiپی İssledovaniya Sintaksişeskih İzmeneniy V Tyurkskih Yazıkah (v plane yazıkovih kontaktov)”, Moskova 1978.

_____, *Sintaksis Gagauzskogo Yazıka V Sravnitelnom Osveşşenii*, Moskova 1978.

POKROVSKAYA, L. A., ARABACI, N., TANASOGLU, D., *Gagauz Dili. Gagauz Şkolaların 4-5. ci klassları için*, Kişinev 1959.

www.anasozu.com *Ana Sözü gazetesi* (01-12. 2005-01-18. 2009 tarihleri arasında).

KIBRIS AĞIZLARINDAKİ GEÇMİŞ ZAMAN EKLERİ VE BU EKLERİN FONKSİYONLARI ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

Gökçe Yükselen Abdurrazak Peler*

Anahtar Kelimeler;

Kıbrıs Ağızları, Ölçünlü Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Geçmiş Zaman, Tarz, Görünüş

GİRİŞ

Kıbrıs Ağızlarında (bundan sonra KA) geçmiş zaman ile geçmiş zamana bağlı tarz ve görünüş, genel olarak Türkiye Türkçesi'nin diğer ağızlarında olduğu gibi -DI ve -mİş ekleri ile karşılanmaktadır. Ancak bu eklerin kullanımında KA'nın tarihi gelişiminden kaynaklanan bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. KA, umumi olarak Eski Anadolu Türkçesinin birçok özelliğini barındırmaktadır. Bu hususiyetler, KA'nın konuşulduğu ada ortamının Türkiye Türkçesinin diğer ağızları ile coğrafi olarak bağlantılı bulunmaması sebebiyle bu ağızların tarihi gelişiminden kopuk kalmasının bir sonucu olarak çoğu zaman arkaik özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. KA'nın Eski Anadolu Türkçesine bağlı olarak barındırdığı bir diğer hususiyet ise bu ağızları konuşanlar ile alakalıdır. KA'nı konuşan ada halkının atalarının Anadolu'nun farklı köşelerinden

* Öğr. Gör., Girne Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü.

gelmeleri ile Türkçenin Eski Anadolu Türkçesi devrinde Anadolu'nun değişik köşelerinde konuşulan ağızların farklılıkları da adaya taşınmıştır. Anadolu'dan getirilen ve çoğu muhafaza edilen bu özelliklerle birlikte Türkçenin adada girdiği etkileşimleri de ihtiva eden tarihi gelişimi KA'nın belirleyici özelliklerini ortaya çıkarmıştır. KA'nın umumi yapısında bulunan bu hususiyetlerden bu ağızların kip ve zaman yapıları da nasibini almıştır.

1. Geçmiş Zaman

Yukarda da belirtildiği gibi KA'nın geçmiş zaman ekleri –dI ve –mİş ekleri veya bu eklerle çekimlenmiş olan 'imek' ekfilinin ekleşmiş hali olan -(y)(I)dI ve -(y)mİş ekleridir.

1.1. Görülen Geçmiş Zaman

KA'nın görülen geçmiş zaman eki Ölçünlü Türkçede olduğu gibi –dI ekidir. Ancak KA'ndaki ekin ölçünlü dildekinden en büyük farkı ekin sessiz harfinin ünsüz uyumuna girmemesidir:

Aşdı kapuyu çağırsın adama gelsin eve

'Kapıyı, adama eve gelmesi için çağırmak için açtı.'¹

KA'nda sık sık –dI eki eklenen fiilin son harfi gerileyici benzeşme sonucu tonlulaşmaya² maruz kalır:

Güya casuslug yabdılar, da onun için lokaba addılar genneri

'Güya casusluk yapmışlar da onları o yüzden hapse attılar'³

Gadıncıg olanı biteni kocasına annaddı

'Kadıncağaz olanı biteni kocasına anlattı.'⁴

1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

KA'nda öğrenilen geçmiş zaman için üç ayrı ek kullanılmaktadır. Bunlar –dI, –mİş ve –(I)g ekleridir.

1.2.1 -dI ile Öğrenilen Geçmiş Zaman

Ölçünlü Türkçede görülen geçmiş zaman eki olarak kullanılan –dI eki KA'nda düzenli bir şekilde öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır.

¹ Oğuz Yorgancıoğlu, *Kıbrıs Türk Forklorundan Derlemeler: Masallar 2*, Arif & Canbulat Basımevi, Magosa 2006, s. 102.

² Tonlulaşma eğilimi KA'nda görülen genel bir özelliktir: *gendi* 'kendi' (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği, Lefkoşa 2007, s. 274), *daş* 'taş' (a.g.e., s. 181), *çağa* 'çaka, gösteriş' (a.g.e., s. 139), *gadıncıg* 'kadıncık' (Yorgancıoğlu, a.g.e., s. 99), *uzagdan* 'uzaktan' (a.g.e., s. 76).

³ Hüseyin Çakmak, *Gapellari Fuad Dayı: İlg Hikayeleri*, Akrep Yayınları, Lefkoşa 2001, s. 17.

⁴ Oğuz Yorgancıoğlu, a.g.e., s.99.

Bu ek, birçok tarz ve görünüş şekillerinde Ölçünlü Türkçenin öğretilen geçmiş zaman eki olan –mİş ekinin yerini almıştır¹ :

Garımı da aldılar ve gaşdılar, baña da aha bu dolabı bragdılar

‘Karımı da alıp kaçmışlar, bana da işte bu dolabı bırakmışlar.’²

Çocuk bakar bir adam tepesi üstüne düşdü ölü yatır

‘Çocuk bakmış, bir adam tepe üstü düşmüş, ölü yatırıyor.’³

Eh, madem o kadar para harcadın bir işe yarasın bari

‘Eh! Madem o kadar para harcamışsın bir işe yarasın bari.’⁴

Duydum da ne duydum, bizim keçileri Bilal çaldı.

‘Bir bilsen ne duydum, bizim keçileri Bilal çalmış.’⁵

1.2.2. –mİş ile Öğrenilen Geçmiş Zaman

KA’nda kullanılan diğer öğrenilen geçmiş zaman eki Ölçünlü Türkçenin de öğrenilen geçmiş zaman eki olan –mİş ekidir. KA’nda bu ekin kullanımı Ölçünlü Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesine göre daralmıştır:

Bir yanmışlık olacag padişahım demiş accıbaşı

‘‘Bir yanmışlık olmalı padişahım!’’ demiş aşçıbaşı.’⁶

‘Silahlanalım da dağa çıkalım’ demiş Şener

‘‘Silahlanıp dağa çıkalım’’ demiş Şener.’⁷

Esgiden dört dane babayığit varmış

‘Eskiden dört tane babayığit varmış.’⁸

1.2.3. –(I)g ile Öğrenilen Geçmiş Zaman

KA’nda kullanılan üçüncü öğrenilen geçmiş zaman eki –(I)g(dIr) ekidir. Ölçünlü Türkçede –(I)k şeklinde sonuç bildiren sıfatlar yapan bu ekin, Eski Anadolu Türkçesi devri metinlerinde de fiil çekim eki olarak kullanıldığı pek görülmez.

¹ İlginç bir şekilde Rumca ile aynı ortamda konuşulan Trabzon Ağızlarında da görülen geçmiş zaman eki –DI ekinin kullanımı, öğrenilen geçmiş zaman eki –mİş ekinin kullanım alanlarını ihlal edecek şekilde genişlemiştir (Bernt Brendemoen, ‘‘Doğu Karadeniz Ağızlarındaki –miş’li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not’’, 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 199-206).

² Erdoğan Saracoğlu, *Kıbrıs Ağzı*, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa 2004, s. 178.

³ Oğuz Yorgancıoğlu, *Kıbrıs Türk Folkloru*, Magosa 1980, s. 413.

⁴ Özden Selenge, *Alkyone Denizkuşu*, Işık Kitabevi Yayınları, Lefkoşa 2003, s. 66.

⁵ Özben Aksoy, *Vreççalı Mida*, Yayınevi Yok, Lefkoşa 1990, s. 55.

⁶ Oğuz Yorgancıoğlu, *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler: Masallar 2*, s. 91.

⁷ Çakmak, a.g.e., s. 24.

⁸ Oğuz Yorgancıoğlu, *Kıbrıs Türk Folkloru*, s. 420.

Ancak Milan Adamovič¹ ekin bu dönemde bölgesel olarak günlük konuşma dilinde zaman eki olarak kullanılmış olduğu fikrindedir. Bugün ağızlarda² hâlâ kullanıldığı görülen bu ekin varlığı KA'nda da devam etmektedir:

Adam cinlerle garişigdir.

‘Adam cinlerle karışmış(tır).’³

“*Deli Amet*” dedi Kallo. *Gözleri yaşarıg.*

““*Deli Ahmet*” dedi Kallo. *Gözleri yaşarmış (yaşlı).*”⁴

Barim da hela zaptiye gelmeden karnımız doyyuk olsun

‘Bari zaptiye gelmeden karnımız doymuş olsun.’⁵

2. Tamamlanmış Görünüş

KA'nda tamamlanmış görünüşle tamamlanmamış görünüş arasındaki fark Ölçünlü Türkçede⁶ olduğu gibi geçmiş zaman bildiren cümlelerle alakalıdır ve KA bu yönüyle hem çağdaş hem de tarihi Türkçe ile ahenk içerisindedir. KA'da tamamlanmış görünüş –dİ ve –mİş ekleri ile gösterilmektedir:

Oridez ormanlığını hükümet bana verdi

‘Hükümet Oridez Ormanlığını bana verdi.’⁷

Meğer padişahdan emir gelmiş garşı goyannarı öldürün deyi

‘Meğer padişahtan karşı koyanları öldürün diye emir gelmiş.’⁸

3. Geçmiş Zamana Bağlı Tarz

Türkçede geçmiş zamana bağlı tarz, delilsel tarzdır. Delilsellik doğrudan tecrübeye dayanmaz ve bu sebepten dolayı da daha çok öğrenilen geçmiş zamanı ilgilendiren bir tarz şeklidir. KA'nda da delilsellik, Ölçünlü Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi söyleyen kaynaklı mühim bir tarz şeklidir ve fiil çekim eki –mİş ile çekimlenmiş ekfiil –(y)Imİş ile gösterilmektedir. Ancak KA'nda bu iki eke ek olarak ve daha yaygın bir şekilde fiil çekim eki –dİ ve çekimlenmiş ekfiil –(y)Idİ ile

¹ Milan Adamovič, *Konjugationgeschichte der türkischen Sprachen*, E. J.Brill, Leiden 1985, s. 205-206.

² Mesela ekin Gaziantep Ağızı'nda fiil çekim eki olarak kullanıldığını Aksoy kaydetmektedir (Ö. A. Aksoy, *Gaziantep Ağızı I*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1945.: 176-179).

³ Mustafa Kemal Sayın, *Deli Gardeş ile Akıllı Gardeş'in Meselidir*, Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, Girne 2000, s. 34.

⁴ Aksoy, *a.g.e.*, s. 50.

⁵ Aksoy, *a.g.e.*, s. 184.

⁶ Ölçünlü Türkçede tamamlanmış görünüş –dİ ve –mİş geçmiş zaman ekleri ile belirtilirken tamamlanmamış görünüş –(I)yor, -mAktA, -(A/R)r fiil çekim ekleri ve ek fiilin görülen geçmiş zaman şekli ile belirtilmektedir. Ölçünlü Türkçede görünüş için Aslı Göksel – Celia Kerslake (*Turkish. A Comprehensive Grammar*, Routledge, Londra 2005, s. 330-338)'e bakılabilir.

⁷ Aksoy, *a.g.e.* s. 116.

⁸ Yorgancıoğlu, *a.g.e.* s. 420.

de gösterilmektedir. Oysa bu son iki ek Ölçünlü Türkçede sadece görülen geçmiş zaman yani doğrudan tecrübe anlatmak için kullanılmaktadır

1.1. Bilgiye Dayalı Delilsellik

İkinci el bilgiye dayalı olan bu delilsellik tarzı, KA'nda –mİş ve –(y)Imİş ile gösterilen tek delilsellik tarzıdır. Ölçünlü Türkçede olduğu gibi bu iki ek sürekli olarak duyum veya söylentiye dayalı bilgi ileten cümlelerde kullanılmaktadır:

... kimilerinin da dediğine göre... otururmuş meclisdeki başkanlığı kürsüsünde, da yoldan gelib-geçenleri takip edermiş.

‘... kimilerinin dediğine göre... meclisteki başkanlık kürsüsünde oturuyormuş ve gelip geçenleri takip ediyormuş.’¹

Duydum ki kuyu gibi bir evceğizde pılısız pırtısız otururlarmış

‘Duydum ki kuyu gibi bir evceğizde çulsuz sepetsiz oturuyorlarmış.’²

Ancak –(y)Imİş eki taşıyan cümlelerde Ölçünlü Türkçeden dikkate şayan sapmalar olabilmektedir. Mesela ‘Ahmet yarın okula gitmeyecekmiş’ demenin dört ayrı şekli *Miş Ahmet okula gitmeyecek yarın / Ahmetmiş okula gitmeyecek yarın / Ahmet okulamış gitmeyecek yarın / Ahmet yarınmış okula gitmeyecek*, olabilir. Herhalde burada Ölçünlü Türkçeye göre en büyük kuralsızlık –mİş’in başlı başına cümlenin başında kullanılmasıdır. Bu cümlelerde ekin yer değiştirmesi rastgele değil ve vurgulanmak istenen öğeye eklenmektedir.³

–mİş veya –(y)Imİş ekleri taşıyan cümlelere ilaveten –dİ veya –(y)Idİ ekleri taşıyan duyum veya söylentiye dayanan bilgi aktaran cümlelere de rastlamak KA'nda oldukça olağan bir durumdur:

Ormancı balligarileri görmedi.

‘Ormancı gençleri görmemiş.’⁴

Duydum da ne duydum, bizim keçileri Bilal çaldı.

‘Duydum ki ne duydum, bizim keçileri Bilal çalmış.’⁵

O sizi görürdü tepelerden da vurmazdı.

(kardeşinden aktararak) ‘O sizi tepelerden görür de vurmazmış.’⁶

Ayrıca KA'nda hiçbir delilsellik belirleyicisinin bulunmadığı cümlelerde de duyum veya söylentinin dile getirilebildiği görülmektedir:

¹ Çakmak, a.g.e., s. 51.

² Selenge, a.g.e., s. 234.

³ Nurettin Demir, 2002. “Kıbrıs Ağızları Üzerine”, A Festschrift to Lars Johanson - Lars Johanson Armağanı (der. Nurettin Demir – Fikret Turan), Ankara 2002, s. 108.

⁴ Aksoy, a.g.e., s. 54.

⁵ Aksoy, a.g.e., s. 55.

⁶ Özben Aksoy, *Vreççalı Mida 2*, Öncü Basımevi, Ankara 2006, s. 194.

Ben duydum. Herkeşler da duydu. Gider Zalhe Mullali'nin tükanına.

‘Ben duydum. Herkesler de duydu. Zalhe Mullali’nin dükkânına gidiyormuş.’¹

Ölçünlü Türkçeye koşut olarak KA’nda da tahkiye için –mİş veya –(y)Imİş ekleri kullanılmaktadır² :

Bir varımış bir yoğumuş. İnnallahdan kimse yoğumuş. Varımış bir gocagariynan bir keçisi.

‘Bir varmış bir yokmuş. İnnallahtan kimse yokmuş. Bir kocakarı ile bir keçisi varmış.’³

Zamanın birinde bir adam varımış. Bu adamın on iki evladı varımış.

‘Zamanın birinde bir adam varmış. Bu adamın on iki evladı varmış.’⁴

3.3. Sonuca Dayalı Delilsellik

Eski Anadolu Türkçesi ve Ölçünlü Türkçeden farklı olarak KA’nda sonuca dayalı delilsellik için –mİş değil –dİ eki kullanılmaktadır:

Garımı da aldılar ve gaşdılar, baña da aha bu dolabı bragdılar.

‘Karımı da alıp kaçmışlar, bana da işte bu dolabı bırakmışlar.’

¹ Aksoy, a.g.e., s. 122.

² Tahkiyede –mİş veya –(y)Imİş eklerinin kullanılması delilselliğin yanında sık sık şüphe unsuru bulundurmalarına da dayandırılmıştır. Tahir Nejat Gencan (*Dilbilgisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1979, s. 278) tahkiyede bu eklerin kullanılmasını, iyi bilmemeğe bağlarlarken Tahsin Banguoğlu (*Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 460) bunu şüpheye bağlamaktadır. Eser Erguvanlı Taylan (*Tense Variation in Turkish Narratives*), Studies on Modern Turkish [der. H. E. Boeschoten – Th. L. Verhoeven], Tilburg University Press, Tilburg 1987, s. 178) ile Dan I. Slobin ve Ayhan A. Aksu (*Tense, Aspect and Modality in the Use of the Turkish Evidential*), Tense – Aspect: Between Semantics and Pragmatics. [der. Paul J. Hopper], John Benjamins Publishing Company, Amsterdam 1982, s. 198) ise bu eklerin tahkiyede kullanılmasını konuşan ile ifade edilen olay arasında psikolojik mesafe oluşturmalarına bağlamaktadır. Ayhan Aksu-Koç (*The Acquisition of Past Reference in Turkish*), Studies in Turkish Linguistics [Dan Isaac Slobin – Karl Zimmer], John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Filadelfiya 1986, s. 250; *The Acquisition of Aspect and Modality. The Case of Past Reference in Turkish*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 25) ise –mİş veya –(y)Imİş eklerinin tahkiyede kullanılmalarını, şahit olunmamış delile dayalı bilgi ifade etme güçlerine bağlamaktadır. Bu eklerin özellikle masallarda tahkiye unsuru olarak kullanılmalarına Deniz Zeyrek (*The Function of -mİş in Turkish Folktales*), Journal of Turkology, S. 2, Szeged 1994, s.293-302.) iyi bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki KA’nda da bu eklerin tahkiye unsuru olarak kullanılmaları devamlılık arz etmemekte ve Ölçünlü Türkçe’de olduğu gibi zaman sapmalarına sıkça rastlanmaktadır. Eser Erguvanlı Taylan (*Tense Variation in Turkish Narratives*), Studies on Modern Turkish [der. H. E. Boeschoten – L. Th. Verhoeven], Tilburg University Press, Tilburg 1987, s. 181) tahkiyede zaman sapmalarını; yapısal algılama, tahkiye düzeni, bakış açısının değişimi ve görünüşsel - tarza dayalı değişiklikler olmak üzere dört sebebe dayandırmaktadır.

³ Oğuz Yorgancıoğlu, *Kıbrıs Türk Forklorudan Derlemeler: Masallar 2*, s. 147.

⁴ Saracoğlu, a.g.e, s. 190.

Çocuk bakar bir adam tepesi üstüne düşdü ölü yatar:

‘Çocuk bakmış, bir adam tepe üstü düşmüş, ölü yatıyor.’¹

Eh, madem o kadar para harcadın bir işe yarasın bari.

‘Eh! Madem o kadar para harcamışsın bir işe yarasın bari.’²

Hastanız kustu görmediniz mi?

‘Hastanız kusmuş, görmediniz mi?’³

KA’nda sonuca dayalı delilselliği ifade etmenin bir diğer yolu ise –(I)g elini kullanmaktadır. Ölçünlü Türkçede fiil çekim eki olarak bulunmayan ek KA’da sık sık kullanılmaktadır:

Adam cinlerle garışığıdır.

‘Adam cinlerle karışmış(tır).’⁴

“Deli Amet” dedi Kallo. Gözleri yaşarığ.

‘Deli Ahmet’ dedi Kallo. Gözleri yaşarmış (yaşlı).’⁵

Barim da hela zaptiye gelmeden karnımız doyyuk olsun

‘Bari zaptiye gelmeden karnımız doymuş olsun.’⁶

3.4. Sonradan Farkında Olma Bildiren Delisellik

Ölçünlü Türkçede olduğu gibi KA’nda da sonradan farkında olma veya sürpriz –(y)Imış ile belirtilebilmektedir:

Ne cingöz adammış yau!

‘Ne cingöz adammış yahu!’⁷

Çocuklarım meğer benim itici gücümmüş.

‘Meğer çocuklarım benim itici gücümmüş.’⁸

Ancak aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi KA’nda –dI eki kullanılarak veya hiçbir ek kullanmadan da sonradan farkında olmayı ifade etmek mümkündür:

Aha o gün böyündür meğersem.

‘İşte meğer o gün bugünmüş!’⁹

**Ben da ne aptalım meğer.*

‘Ben de meğer ne aptalmışım!’

¹ Oğuz Yorgancıoğlu, *Kıbrıs Türk Folkloru*, s. 413.

² Selenge, *a.g.e.*, s. 66.

³ Selenge, *a.g.e.*, s. 228.

⁴ Sayın, *a.g.e.*, s. 34.

⁵ Aksoy, *a.g.e.*, s. 50.

⁶ Aksoy, *a.g.e.*, s. 184.

⁷ Çakmak, *a.g.e.*, s. 24.

⁸ Selenge, *Alkyone Denizkuşu*, Işık Kitabevi Yayınları, Lefkoşa 2003, s. 224.

⁹ Aksoy, *a.g.e.*, s. 101.

SONUÇ

Görüldüğü gibi KA'nda geçmiş zamanı ifade için kullanılan ekler, ufak tefek değişimler hariç Ölçünlü Türkçe ile beklenileceği üzere büyük bir şekli koşutluk arz etmektedir. Herhalde bu alandaki en büyük farklılığı, Ölçünlü Türkçede bir isimden fiil yapma eki olarak kullanılan

–(I)k ekinin bir türevi olan –(I)g ekinin, KA'nda bir fiil çekim eki olarak kullanılması oluşturmaktadır. Ancak bu ekin bu görev ile Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarında da var olduğu göz önüne alındığında bunu bir farklılaşma olarak değil tarihi gelişim süreci içerisinde muhafaza edilmiş bir zenginlik olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Fakat şekli yönden koşutluk sergileyen bu eklerin işlevlerine bakıldığı zaman aynı şeyi söylemek mümkün görülmemektedir. Ölçünlü Türkçe temel alındığında KA'nın tarz ve görünüş alanlarında dikkate şayan farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıkların kimisini eskinin muhafazası, kimisini ise yeni ortamda meydana gelen farklılaşmalar olarak algılamak mümkün görülmektedir. Mesela yukarıda da belirtildiği gibi –(I)g ekinin bir sonuca dayalı delilsellik belirticisi olarak KA'nda bulunmasının arkaik bir özellik olması kuvvetle muhtemeldir. Bu ekin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bu işlevle bulunmaması bu ihtimali zayıflatmamaktadır. Zira Gaziantep Ağzı örneğinde görüldüğü gibi ekin bu işlevle çağdaş ağızlarda yaşıyor olması KA'na kaynaklık eden ağızlardan kaynaklanan bölgesel bir miras olduğu sonucu çıkabilmektedir. Diğer taraftan görülen geçmiş zaman ve hikâye eklerinin öğrenilen geçmiş zaman ve rivayet eklerinin işlevlerini üstlenecek şekilde işlevsel alanlarını genişletmeleri, Trabzon Ağızları da dikkate alındığında, etkileşim sonucu ortaya çıkmış bir gelişme olarak algılanabilir.

Fakat bu konuda bir yargıya varırken bu gelişimin KA'nı oluşturan ağızların kendi içlerinde oluşturdukları bir evrim olabileceği ihtimali de her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

AKSOY, Özben, *Vreççalı Mida*, Yayınevi Yok, Lefkoşa 1990.

_____, *Vreççalı Mida 2*, Öncü Basımevi, Ankara 2006.

ÇAKMAK, Hüseyin, *Gappellari Fuad Dayı: İlg Hikayeleri*, Akrep Yayınları, Lefkoşa 2001.

SARACOĞLU, Erdoğan, *Kıbrıs Ağzı*, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa 2004.

SAYIN, Mustafa Kemal, *Deli Gadrâş ile Akıllı Gardâş'ın Meselidir*, Şadi Kültür ve Sanat Yayınları, Girne 2000.

SELENJE, Özden, *Alkyone Denizkuşu*, Işık Kitabevi Yayınları, Lefkoşa 2003.

YORGANCIOĞLU, Oğuz M., *Kıbrıs Türk Folkloru*, Yayınevi Yok, Magosa 1980.

_____, *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler: Masallar 2*, Arif & Canbulat Basımevi, Magosa 2006.

İkincil Kaynaklar

ADAMOVIĆ, Milan, *Konjugationgeschichte der türkischen Sprachen*, E. J.Brill, Leiden 1985.

AKSOY, Ö. A., *Gaziantep Ağzı I*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1945.

AKSU-KOÇ, Ayhan, “The Acquisition of Past Reference in Turkish”, *Studies in Turkish Linguistics* (der. Dan Isaac Slobin ve Karl Zimmer), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Filadelfiya 1986, s. 247-264.

_____, *The Acquisition of Aspect and Modality. The Case of Past Reference in Turkish*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1995.

BOESCHOTEN, H. E. ve L. Th. VERHOEVEN, (der.), *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the Third Conference in Turkish Linguistics*, Tilburg University Press, Tilburg 1987.

BRENDEMOEN, Bernt, “Doğu Karadeniz Ağızlarındaki -mİş’li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not.” 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 199-206.

DEMİR, Nurettin, 2002. “Kıbrıs Ağızları Üzerine”, *A Festschrift to Lars Johanson - Lars Johanson Armağani* (der. Nurettin Demir ve Fikret Turan), Grafiker Yayıncılık, Ankara 2002, s. 101- 110.

_____, ve Fikret TURAN, (der.), *A Festschrift to Lars Johanson - Lars Johanson Armağani*, Grafiker Yayıncılık, Ankara 2002.

GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1979.

GÖKSEL, Ash ve Celia KERSLAKE, *Turkish. A Comprehensive Grammar*, Routledge, Londra 2005.

HOPPER, Paul J., (der.), *Tense – Aspect: Between Semantics and Pragmatics. Typological Studies in Language 1*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam 1982.

KABATAŞ, Orhan, *Kıbrıs Tü* _____ ve Karl ZİMMER, (der), *Studies in Turkish Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Filadelfiya 1986.

TAYLAN, Eser Erguvanlı, “Tense Variation in Turkish Narratives”, *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the Third Conference in Turkish Linguistics* (der. H. E. Boeschoten ve L. Th. Verhoeven), Tilburg

University Press, Tilburg 1987, s. 177-188.

ZEYREK, Deniz, "The Function of -miş in Turkish Folktales"
Journal of Turkology. S. 2, Szeged 1994, s. 293-302.

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE VE GÜNÜMÜZDE IRAK TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE KULLANILAN ORTAK SÖZCÜKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Necdet Yaşar BAYATLI*

Halk kültürünün en önemli taşıyıcısı şüphesiz dildir. Dil, toplumların yaşayan ve geçmişte yaşanmış hayat serüvenlerini ve tecrübelerini yansıtır. Bir millet kendi varlığını, benliğini, etnik ve kültürel kimliğini, görüşünü ve düşüncesini korumak isterse kendi diline sahip çıkmalıdır. Çünkü dilini kaybeden veya muhafaza etmeyen bir millet varlığını, kültürünü ve benliğini de kaybeder ve yok olur.

Yaklaşık bir asır boyunca Türk kültüründen izole edilen; dili, kimliği ve kültürü yok edilmeye çalışılan Irak Türkmenleri arasında XV-XVI. yüzyıllarda yazıldığı düşünülen Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen sözcüklerin bir kısmının günümüze kadar yaşatılması, Türk milletinin asaletine ve sağlam bir kültürel benliğe sahip olmasına delalettir.

Bugünkü bilgilere göre Türklerin Irak'a ilk girişleri Hicrî 54 (Miladî 674) tarihine kadar uzanmaktadır.¹ Söz konusu tarih akabinde Türk-Irak ilişkileri başta Abbasiler olmak üzere İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde daha da artmıştır.

* Yard. Doç. Dr., (Najdat Yashar Murad), Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

¹ Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2003, s. 20.

Oğuz boyundan olan Irak Türkmenlerinin konuştuğu Türkçe,¹ Batı Türkçesinin doğu sahasında (Azerbaycan Türkçesi) yer alan ağızlar topluluğuna girer. Azeri (Doğu Oğuz) Türkçesi, dil coğrafyası bakımından yer yer Güney Doğu Anadolu ağızları, Güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycanı, İran Azerbaycanı ve kısmen Suriye Türklerini dilini içine almaktadır.²

Asıl adı “*Kitab-ı Dedem Korkut Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan*” olup ancak Dede Korkut Hikâyeleri olarak anılan muazzam Türk eserinin XV. ile XVI. yüzyıllar arasında yazıya geçirildiği düşünülmektedir. Günümüzde Dresden (Dresden Nüshasında 12 hikâye) ve Vatikan (Vatikan Nüshası 6 hikâye) nüshaları olmak üzere iki nüshası bilinen eser Oğuznamecilik geleneğinin en önemli eserlerindedir. Eserin ağıt, alkış-kargış (dua-beddua), atasözü, deyim gibi Türk halk edebiyatının çeşitli ürünlerini ihtiva etmesi ve eski Oğuz Türklerinin sosyo-kültürel yapısı (gelenek-görenek, örf-âdet, inanç- uygulama) hakkında birçok bilgiyi haiz olmasından ötürü Dede Korkut Kitabı Türk halk kültürü ve bilhassa Türk halk edebiyatı araştırmaları için eşsiz bir eser sayılır. Dede Korkut Hikâyeleri Türk edebiyatında bir bakıma destandan halk hikâyesine geçiş dönemi niteliği taşımaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri’nin yazıldığı dil Azeri Türkçesinin dil özelliklerini göstermekle beraber bugün konuşulan ve yazılan Azeri lehçesiyle karşılaştırıldığı zaman kitabın taşıdığı bütün özelliklerin bu lehçeye ait olduğunu söylemek mümkün değildir.³

Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen ve günümüzde Irak Türkmen Türkçesinde mevcut olan sözcükler bir tabloda tespit edilmiş, varsa aralarında bulunan ses değişimleri belirtilmiş, Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiş ve gereken açıklamalar yapılmıştır.

¹ Irak Türkmen Türkçesi ile ilgili günümüze kadar dört doktora tezi hazırlanmıştır. Bu tezlerin künyeleri şöyledir:

Hussin Shahbaz Hassan, *Kerkük Ağzı*, İstanbul Ün. Edebiyat Fak., İstanbul, 1979; Choban Khıdır Haydar, *Irak Türkmen Ağızları*, İstanbul Ün. Edebiyat Fak., İstanbul, 1979; Hidayet Kemal Bayatlı, *Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağzı Dil İncelemesi*, İstanbul Ün. Edebiyat Fak., İstanbul, 1979. (Hidayet Kemal Bayatlı, *Irak Türkmen Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 1996); Muhsin Kevser Nuri, *Erbil ve Amirli Ağızları*, İstanbul Ün. Sos. Bil. Ens. Edebiyat Fak., İstanbul, 1987.

² bk. Sadettin Buluç, “Kerkük Hoyratlarına Dair”, “Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri”, “Irak’ta Hanekin Türk Ağzı Üzerine”, “Mendeli (Irak) Ağzının Özellikleri”; Prof. Dr. Sadettin Buluç *Makaleler*, (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., 2007, s. 259-298.; Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara, 1992, s. 111-124; Çoban Hıtır Uluhan, “Türkmen Türkçesinin Başlıca Ağız Özellikleri”, *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, 2006, s. 196-202; Habib Hürmüzlü, *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s. 15-49.

³ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, 2. baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2004, s. CLXXXVIII.

Ancak günümüzde Türkiye Türkçesinde kullanılan ağaç, ad, gel-, gir-, git- gibi isim ve fiiller bu çalışmaya alınmamıştır.

Çalışmada, Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki sözcüklerin tespiti için Muharrem Ergin tarafından hazırlanan Dede Korkut Kitabı II. (Gramer ve İndeks’te) verilen sözcüklerden istifade edilmiştir. Irak Türkmen Türkçesindeki sözcüklerin büyük bir kısmı Habib Hürmüzlü’nün hazırladığı Kerkük Türkçesi Sözlüğü’nden tespit edilmekle beraber söz konusu sözlükte bulunmayan sözcükler tarafımızdan eklenmiştir. Araştırmada tespit edilen ve Dede Korkut Hikâyeleri’nden alınan sözlüklerde Arapça “خ” harfi için “x”, “ق” harfi için “q” kullanılmıştır.

| Dede Korkut Türkçesi | Irak Türkmen Türkçesi | Açıklamalar ve Sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları |
|-----------------------------|------------------------------|--|
| Abdest | Ebdes | a-e değişikliği + t’nin düşmesi |
| Acık | Acığ/acuğ | Kızgınlık, hiddet |
| Açuk | Açuk | Açık |
| Adaxlu | Adaxlı /Adağlı | Nişanlı, Sözlü |
| ‘Adavat | ‘Adavat | Düşmanlık |
| Ağ | Ağ | Ak |
| Ahed | Ahed | Arapça bir sözcük olup “bir” anlamındadır. |
| Axı | Axı | Artık, nihayet |
| Axır | Axır | Son, ahir |
| Axtar- | Axtar- | Dede Korkut destanlarında, aktarmak, devirmek, yere yıkmak ve attan düşürmek anlamında kullanılırken Irak Türkmen Türkçesinde aramak anlamında kullanılır. |
| Alçağ | Alçağ | Alçak |
| Alma | Alma | Elma |
| Almas | Almas | Elmas |
| Altun | Altun | Altın |
| ‘Arş | ‘Arş | Arş |
| ‘Arsuz | ‘Arsız | Irak Türkmen Türkçesinde utanç duymayan, pervasız kimseler için kullanılır. |
| Artux | Artuğ | Artık, fazlalık |
| Ayak yolu | Ayağyolu | Tuvalet |
| Birez | Birez | Biraz |

| | | |
|-----------|--|--|
| Borı | Borı | Boru |
| Böyük | Böyük | Büyük |
| Budağ | Budağ | Budak |
| Buzağu | Buzav/bızav | Buzağı |
| Bühtan | Buhtan | Bühtan |
| Casus | Casus | Ajan |
| Cellad | Cellad | Cellât |
| Cem' | Cem' | Toplama |
| Cemi' | Cemi' | Bütün, hep |
| Cici | Cici | Süs, süslü |
| Ciger | Ciger | Ciğer |
| Cömerd | Comard/comart | Cömert |
| Cübbe | Cubbe | Cübbe |
| Çap- | Çap- | Dede Korkut Hikâyelerinde koşmak, at sürmek, yağma etmek, akın etmek, dört nala yetiştirmek, yarmak, kesmek anlamında kullanılırken Irak Türkmen Türkçesinde alkışlamak anlamında kullanılır. |
| Çay | Çay | Akarsu |
| Çigin | Çigin | Omuz |
| Çönge | Çönge | Zayıf |
| Dad | Dad | Yardım isteme |
| Dav' ile- | Dav'a et- | Dede Korkut Hikâyelerinde hesap sormak Irak Türkmen Türkçesinde kavga anlamındadır. |
| Degirmen | Degirmen | Değirmen |
| Degül | Deği, döğü, doğı, degü, Mendeli: dagul | Değil |
| Delük | Dellüg/dellük | Delik |
| Dıvar | Duvar/divar | Duvar |
| Di | Di | Haydi |
| Dişle- | Dişle- | Isırmak |
| Dög- | Dög- | Dövmek |
| Döger | Döger | Döver, şahıs adı. |
| Döğişme | Dögüşme | Dövüşmek |
| Dügme | Dügme | Düğme |
| Dügün | Dügün | Düğün |
| Dünye | Dünye | Dünya |

| | | |
|----------|-------------------|------------------------|
| Eger | Eger | Eğer |
| Eg- | Eg- | Eğmek |
| Eglen- | Eglen- | Eğlenmek |
| Egri | Egri | Eğri |
| Ejdeha | Ajdaha | Ejderha |
| Emçek | Emcek | Meme |
| ‘Emmi | ‘Emmi | Amca |
| Gor | Gor | Mezar |
| Gögerçin | Gögerçin/Gügerçin | Güvercin |
| Gözel | Gözel | Güzel |
| Güman | Güman | Şüphe |
| Ğafil | Ğafil | Gafil |
| Ğayet | Ğayet | Gayet |
| Xarab | Xarap | Harap |
| Hasud | Hesüt | Kıskanç |
| Hayıf | Hayıf | Yazık |
| Xısım | Xısım | Akraba/Hısım |
| Xoyrad | Xoyrat/xoryat | Hoyrat |
| İkindü | İkindi | İkindi |
| İmdi | İndi | Şimdi |
| Qada | Qada | Kaza |
| Qax- | Qax- | Kalkmak |
| Qamet | Qamet | Boy |
| Qonşı | Qonşı | Komşu |
| Qurı | Qurı | Kuru |
| Kelb | Kelb | İt, köpek |
| Kebin | Kebin | Nikâh |
| Kibi | Kimin | Gibi |
| Köç | Köç | Göç |
| Köçür- | Köçür- | Göçürmek |
| Kölge | Kölge | Gölge |
| Könlek | Könek | Gömlek |
| Mahal | Mehel | Sıra |
| Meger | Meger | Meğer |
| Melhem | Melhem | Merhem |
| Men | Men | Ben |
| Mest | Mest | Sarhoş |
| Müsülman | Müsülman | Müslüman |
| Nakes | Nakes | Adam olmayan, Kimsesiz |
| Nefer | Nefer | Kişi |
| Oba | Oba | Oba/köy |

| | | |
|-------------|--------------|---|
| Oxla- | Oxla- | Oklamak |
| Ög- | Ög- | Övmek |
| Ögin- | Ögin- | Övünmek |
| Örgen- | Örgen- | Öğren |
| Öz | Öz | Öz/kendi |
| Panbux | Pambux | Pamuk |
| Savgat | Savqat | Dede Korkut Hikâyelerinde “armağan, hediye ihsan” anlamında kullanılırken Irak Türkmenleri arasında bir şehirden diğer şehirde bulunan ve misafirliğin gidilen eve götürülen hediye anlamında kullanılır. |
| Semüz | Semmiz | Semiz/şişman |
| Serxoş | Serxoş | Sarhoş |
| Sög- | Sög- | Sövmek |
| Süntük | Sümük | Kemik |
| Tali’ | Talı’ | Talih |
| Tanrı | Tarı | Tanrı |
| Tekebbürlük | Tekebbürlük | Kibirlik, mağrurluk |
| Tenef | Tenaf | Dede Korkut Hikâyelerinde çadır ipi anlamında kullanılırken Irak Türkmen Türkçesinde bilhassa Diyale iline bağlı Hanekin ilçesinde yaşayan Türkmenler arasında çamaşır asmak için kullanılan ip anlamında kullanılmaktadır. |
| Tök- | Tök- | Dökmek |
| Tuş | Tuş | Tesadüf, rast gelmek |
| Yasdix | Yasux | Yastık |
| Yigirmi | Girmi/İgirmi | Yirmi |
| Yike- | Yekke- | Büyük, kocaman |
| Yit- | İt- | Kaybolmak, yitmek |
| Yolçı | Yolçı | Yolcu |
| Zaxım | Zaxım | Yara |
| Zebun | Zebun | Zayıf, güçsüz |

Yukarıda görüldüğü gibi tespit edilen sözcükler ve hatta Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki diğer sözcükler de Oğuz Türkçesinin, Irak Türkmen Türkçesinden çok farklı olmadığını, birçok sözcüğün sözlük gerektirmeden de anlaşılabilmesini ispat etmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen ve günümüzde Irak Türkmen Türkçesinde varlığı devam eden sözcüklerin bir kısmı harf değişikliğine uğramış, bir kısmı da olduğu gibi kullanılagelmiştir. Irak Türkmen Türkçesi içindeki Arapça ve Farsça kelimelerin anlamlarını koruduğu ancak Türkçe kelimelerden bazılarının anlamlarını kaybedip yeni anlam kazandığı grlmştir.

KAYNAKÇA

- BAYATLI, Hidayet Kemal; *Halk Őirinde Irak Türkmen Ağzı Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979.
- _____ ; *Irak Türkmen Türkçesi*, TDK Yay., Ankara, 1996.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; *Irak Türkmenlerinin Halk Masalları (İnceleme-Metin Sözlük)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; *Türk Dünyası zerine İncelemeler*, Ankara, 1992
- ERGİN, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*, 3. baskı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1997.
- GÖKYAY, Orhan Şaik; *Dedem Korkudun Kitabı*, 2. baskı, MEB Yay., İstanbul, 2004.
- HASSAN, Hussin Shahbaz; *Kerkük Ağzı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979.
- HAYDA R., Choban Khıdır; *Irak Türkmen Ağzları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979.
- HÜRMÜZLÜ, Habib; *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2003.
- KORKMAZ, Zeynep (Hz.); *Prof. Dr. Sadettin Bulu Makaleler*, Türk Dil Kurumu Yay., İstanbul, 2007.
- NURİ, Muhsin Kevser; *Erbil ve Amirli Ağzları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1987.
- SAATÇİ, Suphi; *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, 2. baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2003.
- ULUHAN, oban Hıtır (HAYDAR, Choban Khıdır); "Türkmen Türkçesinin Başlıca Ağz zellikleri", *Byk Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, 2006, s. 196–202.

BIBLIOGRAPHIC NOTES ON KARAMANLIDIKA PUBLICATIONS I

Evangelia BALTA*

Anahtar Kelimeler

Karamanlca, Ermeni Harfli Türkçe, Kk Eleni, Evangelinos Misaelidis,
Muhtasar Coğrafya.

Dedicated to Harid Bey, Cypriot gentleman, who made my spring visit to the Aphrodite's island in 2009 a delight. Our walks in old Nicosia, our meals and conversations about the island and its people, our visit to a garden with mandarin trees in Lefke, will all remain unforgettable. On those Sunday mornings in the roof-garden of the towering Saray Hotel, looking out over Nicosia as we enjoyed our tea and coffee, we confirmed together the readings of words in Ottoman documents which refer to books in Karamanlidika. For Harid Bey it was

* National Hellenic Research Foundation, Atina.

a matter of great longing to locate one of the last publications in Karamanlidika which had been printed in Cyprus, according to a publication of the newspaper "Paphos". It is my great desire too that he may find it and have the pleasure of announcing it to us at an upcoming conference on Karamanlidika Studies.

When in 2007 the catalogue of the archive of the Maarif Nezareti Mektubi Kalemi was made available to researchers, I threw myself into the investigation of its countless files in pursuit of information about Karamanlidika publications¹. I was mainly in pursuit of documentation pertaining to permits issued by the authorities who granted permission for the printing and circulation of books, newspapers and periodicals within the boundaries of the Ottoman Empire. My aim was to gather data for the history of the publication of books already recorded in the bibliography whose inclusion was based on autopsy. My overriding concern was, however, to locate Karamanlidika publications still unknown to us, either because a copy of the publication itself has not come to light, or no other indirect witness to the publication's existence has been found. The Ottoman archival records fill important gaps in our knowledge of the Karamanlidika book and press, and also reveal that, on its own, the location of copies which serves as the usual basis of bibliographical research is insufficient to establish the real dimensions of Karamanlidika (and, of course, other) book production. At the same time, and perhaps this is its most important contribution, the Ottoman archival material also offers information about the circulation of corresponding Armeno-Turkish and Ottoman Turkish publications, thereby contextualizing Karamanlidika in the Ottoman world which produced it.

I consider that the two, brief bibliographical notes which follow illustrate the value of the Ottoman archive for the historian interested in the histories of the book in the multi-cultural, multi-lingual, multi-ethnic Ottoman Empire.

1. The Karamanlidika edition of Küçük Eleni (Η Μικρά Ελένη) by Evangelinos Misaelidis

I located in the Ottoman Prime Ministerial Archive of Istanbul (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) the document with which the Maarif Nezareti (press service) replied to Evangelinos Misailidis's request concerning the permit allowing him to print the Karamanlidika edition of Küçük Eleni. It is of interest that in this

¹ This particular archive covers the years 1289-1329 (1872-1911).

notification the literary work is referred to by its Greek title: Mikra Eleni¹. In the Karamanlidika bibliography it is recorded with the title Küçük Eleni and the year of publication is 1878². On the title page it is noted that Stavros Grigoroglou from Incesu translated the work by I.A. Vretos from an Athenian edition, and that the translation was directed towards the girls and schools in Anatolia.

Four Greek editions of Mikra Eleni are noted in the Greek bibliography of the 19th century and these are later than the Karamanlidika edition (1879, 1880, 1881, 1886). Three have Patras as their place of publication³. The edition from which the Karamanlidika translation was made is missing. The translator of Küçük Eleni in his introductory note records the Greek edition of 1877 (bu kitabcaaz [kitabcağız] ellinika lisanında 1877 senesinde tab olunmuş). It should also be noted that on the cover of the Karamanlidika book Χαζρέτι Ιωσηφίν βε Αζίζ Αλέξιος ... Γεώργιος Σεϊτανίδηςδεν ταπ ολοννμούσδουρ... 1872 the Greek edition of Mikra Eleni is recorded together with four other books, also in Greek, which were advertised as beneficial reading material for both adults and children⁴.

To judge from the two books⁵, which I have established to have been published in 1872, we should conclude that the Greek edition of Mikra Eleni was also published in 1872. In other words, it seems certain that another Greek edition did exist before that of 1877.

Thanks to the evidence of two Karamanlidika editions we are informed of the existence of two Greek editions of Mikra Eleni – that of 1872 and that of 1877 - which are not, at present, known to be extant.

¹ MF. MKT 57/86 (1295 C 19).

² Evangelia Balta, *Karamanlidika. Additions (1584-1900), Bibliographique analytique*, Athènes 1987, no 59.

³ See <http://www.benaki.gr/bibliology/19.htm> Ηλιού-Πολέμη, αρ. *1879.695, *1880.655, *1881.577, 1886.293.

⁴ The announcement was reproduced in the bibliographical entry of the Karamanlidika publication *Χαζρέτι Ιωσηφίν βε Αζίζ Αλέξιος ... Γεώργιος Σεϊτανίδηςδεν ταπ ολοννμούσδουρ... 1872*. See Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles Additions et compléments, I*, Centre d'Etudes d'Asie Mineure, Athènes 1997, no 37.

⁵ The two books are: a) *Παιδική Βιβλιοθήκη. Β'. Ο ερημίτης. Προς χρίσιν των αλλήλοδιδασκτικών σχολείων Μετά εικονογραφιών Υπό Ι. Α. Βρεττού*, Εν Κωνσταντινουπόλει. 1872, Τυπογραφείον Ι. Α. Βρεττού, Οδ. Χατζή-Φωτίου Αρ. 4; and b) *Ζωολογία διά τα προκαταρκτικά σχολεία Υπό της Κυρίας Μαρίας Καρπαντιέρ Διευθυντριάς των Πρακτικών Μαθημάτων. Μεταγλώτισσις εκ της Γαλλικής Νικολάου Καντανζή. Πρώτη σειρά. Ο πίθηκος - Η άρκτος - Η μέλις - Η ενυδρίς - Ο λέων - Η τίγρη - Η γαλή - η ύαινα - ο λύκος και η αλώπηξ - ο κύων*, Εν Θεσσαλονίκη. Εκ της Τυπογραφίας “Η Μακεδονία”, Ν. Βαγλαμαλή 1872. These two books were identified on the basis on the bibliography in K. Delopoulos, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα*, Athens 1995, nos 486 and 496.

The author of this children's book, Ioannis Vretos (Kea 1836 – Athens 1920), is known as the director of the journal *Neologos* of Constantinople. But his list of publications reveals that he also occupied himself with writing children's books and school books.¹

I have not uncovered any information about the translator, Stavros Grigoroglou from Incesu, beyond the fact that he was a resident of Mersin, as he notes after his name at the end of the introductory note. There he explains the reasons why he undertook the project: “Η Mikra Eleni isminde kitabcaazı [kitabcağız] kaleme alıp, tercüme ettim ki, vatanımız Anadolinin parthenageionlarına devam eden kız sairterine [şakirtlerine], meşrepiyetce bir faide olsun deyu”.

Kosmas Symeonoglou referred to in this introductory note was obviously the book's financier. Kosmas Symeonoglou from Zincidere had mills in Kayseri, a thread factory in Adana, and commercial enterprises in Mersin. He was a leading example of a Cappadocian who had managed to create a considerable fortune for himself. After the Asia Minor disaster, his sons, Aristidis and Alexandros, founded the Myloi Agiou Georgiou (Saint George Mills) at Keratsini on the advice of Eleutherios Venizelos, while at the same time occupying themselves with business in Marseilles and other European cities. Their father, Kosmas Symeonoglou, appears to have been interested in the Karamanlidika press. In 1885 he purchased in advance 45 copies of the Karamanlidika edition of Xavier de Montépin's novel, *La porteuse de pain*, and the translator, Ilias Emmanouilidis, extends warm thanks to Kosmas Symeonoglou at the end of the third volume.²

The document discovered at the Başbakanlık Osmanlı Arşivi and which I publish at the end of this note, described the long and difficult process required by the Maarif Nezareti in order to receive a permit to print a book. The document, characterized by the functionary of the press service as a temporary permit, was granted to Evangelinos Misailidis when he deposited his application to the press service in order for the title and contents of the book to be acknowledged so that he could print the book. The process, according to what is recorded on the document, was as follows: they required the printing of two copies, on the title page of which would appear the name of the printing-house, place of publication, and the name of the publisher.

¹ On I.A. Vretos, see A. A. Antonopoulos, *Οι Έλληνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας και το Ανατολικό Ζήτημα 1866-1881. Η μαρτυρία του Νεολόγου της Κωνσταντινούπολης*, Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών – εκδόσεις Τσουκάτου, Athens 2007, 519-520.

² “A la fin de ce volume, feuillet non chiffré contenant une adresse de remerciement du traducteur à “Kosman Efendi Syméonoglou, notable de Zindjidéré, commerçant des plus estimés d’Adana, qui, venu à Constantinople, souscrivit pour 45 exemplaires en les payant d’avance”, see S. Salaville – E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d’ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III (1866-1900), Athènes 1974, no 233.

For the permit to be granted - in other words, in order to determine the permit number and date on which it was issued, which had to appear on the book's title page – two copies had to be deposited at the Meclis-i Maarif, and if these were judged to fulfill the requirements, one certified copy was returned to the publisher so that he could continue the publication process, and the second was kept at the press service. At the end of the document it is underlined that a second application was required in order for the Maarif Nezareti to grant the definitive printing permit.

It would be interesting to compare the Karamanlidika edition of Mikra Eleni with the Greek original and to verify whether or not the two texts are identical and if there are variations, to discern their nature. Comparison of Karamanlidika translations with their originals brings to light the choices made by the publishers of Karamanlidika books, thereby leading the way to a new line of research which would promise to offer valuable material for the study of cultural identity among the Turkophone reading public.

2. The Karamanlidika and the Armeno-Turkish edition of Muhtasar Coğrafya

In July 1877, the permit was granted to Agop Boyajian to print at the printing press at the Amerikan Han, at Fincancılar Yokusu, the Karamanlidika edition of Μουχτασάρ Τζογράφια.¹ This school book, which was printed in 1877, included world geography in 159 lessons, employing the system of questions and answers.²

It was a publication of the Bible Society, as were the majority of the books printed by Agop Boyacıyan, who was the typographer of the Publications of the Missions of the American Board at the Bible Society in Istanbul.³

At the Ottoman Prime's Ministry Archive was also discovered the permit granted to Agop Boyajian Coğrafya Armenian as well. It carries the date 27 May 1876. On the Ottoman document it is recorded as “Ermenice Coğrafya”, without specification of whether it was an edition in the Turkish language in Armenian

¹ MF. MKT. 50-42.

² Μουχτασάρ Τζογράφια, Σουλ βε τζεβάπ ουσουλί ουζρέ τερτίπ ολονιμούς τέρς κιταπή τηρ, Ιστανμπολιά, Α. Χακόπ Πογιατζιάν μαπιασηντά ταπ ολονιτού, 1877. See S. Salaville-E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III (1866-1900), Athènes 1974, no 199.

³ See, for example: *Memorandum on Sales of Scriptures and Mission Books with Regulations of the Constantinople Book Department, adopted at the Annual Meeting of the Western Turkey Mission, 1884 with the Concurrence of Delegates from the Central Turkey Mission and the Bulgarian Mission*, Constantinople, Press of A.H. Boyajian, 1884, and also *Catalogue and Price List of Publications of the Mission of the American Board at the Bible House, Constantinople*. Constantinople, Press of A. H. Boyajian 1890.

characters, or an edition in the Armenian language¹. In the Armeno-Turkish bibliography is recorded an edition with exactly the same title also printed in 1877 at the printing press of Agop Boyajian (and consisting of 152 pages), and for this edition the author is also mentioned, namely the Armenian Dokmedjian Kaloust². It is certain that the Armeno-Turkish edition is a publication of the Bible Society. The book is available in State Library in Erevan and Mechitarists' Library in Vienna.

From a preliminary investigation of the titles printed by Agop Boyajian, it emerges that many of the Bible Society's publications circulated in the same year in Turkish written in both Armenian and in Greek characters, but also in Ottoman script. As an example I cite the permit granted to Agop Boyajian in 1875 to print the New Testament in Armenian and Turkish. In Turkish the New Testament circulated in Ottoman and Armenian script: Agop Boyacıyan Efendi Tevrat ve İncil-i Şerif'in Türkçe lisân ve hurûf ve Ermenice hurûf Türkçe lisân ve Ermenice hurûf ve lisân ile matba'asında tab'ını istid'â. Therefore, in 1875 Agop Boyajian printed three editions of the New Testament for the Bible Society, which fact is recorded in the document as İngiliz ve Amerika (Baybıl) Cem'iyeti³.

Having begun with the editions of the Muhtasar Coğrafya, I will also add a few other examples of common Turkish titles published by the same typographer in Greek or Armenian characters in the same year.

1. Muhtasar Coğrafya (1877)⁴
2. Kristiyan Yolculuğu (1879)⁵
3. İlahiler Allahın İbadetinde (1880)⁶
4. Kitab-i Mukaddes (1884)⁷

¹ MF. MKT. 36-147.

² See N.A. Vosganyan, A.M. Savalyan, M. Sogomonyan, O Gulumyan, A. Sahagyanm S. Tateosyan, *Haykirki 1851-1900 tivagannerin* [Armenian Books, 1851-1900], Yerevan 1999, no 3140. I thank warmly my friend and antiquarian bookseller Puzant Akbaş, who did not hesitate to help me in my search for works in the Armenian bibliography. And see Hasmik A. Stepanian, *Hayataş t'urk'eren grk'eri ew hayataş t'urkeren parberakan mamuli matenagitut'ıwn (1727-1968) – Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, Istanbul, Turkuaz, 2005, no 739.

³ See BOA, MF. MKT. 30 / 78. On the Ottoman script edition, see M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, vol. I (1971), no 166, and for the Armeno-Turkish, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 688.

⁴ See above.

⁵ On the Karamanlidika edition, see S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 204, and on the Armeno-Turkish, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 804.

⁶ See S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 205. The Armeno-Turkish edition circulated one year later, in 1881, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 797.

⁷ On the Karamanlidika edition, see S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 218 and for the Armeno-Turkish, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 869.

5. Aht-i Cedit (1884)¹
6. Dua Hakkında Mülâhazalar (1886)²
7. İlm-i Hesap Kısm-ı Zihni (1887)³
8. Aht-i Cedit (1892)⁴
9. Kitab-i Mukaddes (1892)⁵
10. Kyriaki Mektebi Dersleri 1897 senesi için (1896)⁶
11. Günaha Galebe (1897)⁷
12. İlahiler ile Makamları (1899)⁸

Systematic study of the Karamanlidika and Armeno-Turkish titles published by the Bible Society at the printing press of Agop Boyajian as well as other Armenian typographers such as Aramian, Bagdadlian, Matteosian, and the comparison of the text common to these editions will clarify whether the missionaries' publications differed only with regard to the varying typographical characters they employed. In other words, such research will verify whether it was the same Turkish language which appeared in Karamanlidika, Armeno-Turkish and Ottoman script in the printed materials promoted by the Bible Society in Anatolia.

As I have also noted elsewhere, these and other similar questions could be asked which, although taking their starting point in Karamanlidika Studies, widen our field of observation necessarily to the whole of Christian Anatolia and the Ottoman Empire more generally.

¹ See, for one view, S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 219, and for another, Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 874.

² See S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 240, and Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no *146.

³ On the Karamanlidika edition, see Evangelia Balta, *Karamanlidika. Nouvelles Additions et compléments, I*, Athènes, 1997, no 240, and on the Armeno-Turkish, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 907.a

⁴ On the Karamanlidika edition, see Evangelia Balta, *Additions*, *op. cit.*, no. 83, and on the Armeno-Turkish, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 1072.

⁵ For another view, see S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 270, and on the Armeno-Turkish, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 1093.

⁶ On the Karamanlidika edition, see S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 308 (only the second volume is catalogued), and on the Armeno-Turkish, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 1167.

⁷ On the Karamanlidika edition, see S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 312, and on the Armeno-Turkish, see Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 1178.

⁸ For another view, see S. Salaville-E. Dalleggio, *op. cit.*, III, no 326 and Hasmik A. Stepanian, *op. cit.*, no 1208.

Appendix

1. MF. MKT 57/86

numara 21

Yazıldı

Muvakkat Ruhsatname

Anadolu Gazetesi sahib-i imtiyazı Evangelinos Misailidi (Mikra Eleni) nâm Rumca kitabı lisan-ı Türkçeye terceme edüp Rumca hurûf Türkçe lisan ile tab'ını istid'a eylediğinden ve kitab-ı mezkûrun münderecâtında mahzur olmadığından tab' olunacak matbaanın isim ve mahalliyle tâbi'inin ismi ve tarih-i tab'ıyla yine müteallik olduğu nesh-i matbuasının üzerine yazılmak ve Maarif Nezaret-i celilesinin re'y ve tensibi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibare derc edilmeyüp yalnız nezaret-i müşarun ileyhanın ruhsatıyla basıldı ibaresi yazılmak ve ba'de't-tab neşrinden evvel iki nüsha-i matbu'asının zirini mühürleyerek Meclis-i Maarife bi'l-irae muayene olunarak evvelce mütalaa olunan müsveddesine ve şerait-i meşruhaya muvafik olduğu anlaşıldıktan ve iki adedin biri meclis-i mezkûrun mühürüyle tasdik ile iade ve diğeri tevkif kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat almak üzere ve meclis-i maarifin kararıyla işbu muvakkat ruhsatname i'tâ kılındı.

Fi 19 Cumade'l-ahir sene [12]95 (8/6/1878)

Ve fi 8 Haziran sene 94

*

2a. MF. MKT 50/42

Muvakkat ruhsatname

Numara

42

Fincancılar Yokuşu'nda Amerikan Hanı'nda Boyacıyan Agop Efendi hurûfî Rumca ve lisanı Osmanlıca olan Coğrafya kitabının tab'ını istid'a eylemiş ve lede'l-mütalaa münderecâtında mahzur olmadığı anlaşılmış olduğundan tab' olunacak matbaanın isim ve mahalliyle tâbi'nin ismi ve tarih-i tab'ıyla Coğrafyaya müteallik olduğu matbu'larının üzerine yazılmak ve maarifin re'y ve tensibi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibare derc edilmeyüp yalnız maarifin ruhsatıyla basıldı ibaresi yazılmak ve ba'de't-tab iki adedinin zirini mühürleyerek meclis-i maarife bi'l-irade muayene olup evvelce mütalaa olunan müsveddesine ve şerait-i meşrutada muvafik olduğu anlaşılacak ve biri ba-tevkif diğeri meclisin mühürüyle mühürlenerek iade olunduktan sonra neşri

içün ayrıca ruhsat almak ve kütüphane-i mahsûslarında hıfz olunmak üzere iki adedini vermek şeraiti ve meclis-i maarifin kararıyla yalnız tabı için iş bu muvakkat ruhsatname i'tâ kılındı.

Fi 10 Receb sene 94 (21/07/1877)

ve fi 9 Temmuz sene 93

İşaret kılındı

*

2b. MF.MKT. 36 / 147

71

Ruhsatnâme

Hâlid Boyacıyan Agob Efendi'nin vukû' bulan istid'âsı üzerine yalnız tab'ı için 16 Şaban sene 92 târihiyle müverreh muvakkat ruhsatnâmesi verilen (Ermenice Coğrafya) risâlesi bu kere tab' olunarak Meclis-i Ma'ârif-i bi'l-irâ'e mukaddemâ mu'âyene olunan aslına ve şerâite-i sâireye muvâfik sûrette teşvil olunduğu inde't-tatbik tebeyyün eylediği ifâde olunmağla risâle-i mezkûrenin neşr-i için iş bu ruhsatnâme verildi.

Fi 29 Rebiülahir sene 93 (24. 05. 1876)

Fi 12 Mayıs sene 92

KOSOVA TÜRK EDEBİYATINDA ÇANAKKALE SAVAŞI

Nimetullah HAFIZ*

Tacida ZUBÇEVİÇ-HAFIZ**

Anahtar Kelimeler

Çanakkale Savaşı Manzumeleri, Kosova Türk Edebiyatı, Solak Uşak Karyeli İbrahimoglu Ömer Destanı, Prizrenli Ömer Lütfü.

Batı dünyası, Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı hakimiyeti altına aldığı ve 20. yy. başlarına kadar hükümdarlığı altında bulunduğu bu toprakları yeniden ele geçirmeyi sabırla planlamış, bekledikleri bu fırsattan yararlanarak Türkleri Avrupa'dan sürmek için bir araya gelmiş ve hesaplaşma zamanının geldiğine inanarak Marmara denizinin iki incisi olan Çanakkale ve Bosfor boğazlarını ele geçirdikten sonra İstanbul'u fethetmek amacıyla en modern silah güçleriyle 19 Şubat 1915 tarihinde saldırıya geçmişlerdir.

1915 yılının 19 Şubat ila 18 Mart tarihleri arasında süren Çanakkale Savaşı'nda, Avrupa müttefikleri donanmalarının büyüklüğüne aldanan deniz kuvvetleri komutanı General Hamilton, sonu geldiğine inanılan ve herhangi bir savunma müdahalesini yapamayacağı zannedilen İstanbul Boğazındaki, "hasta adam"la kolay başa çıkabileceğini kesin

* Prof. Dr., Türkiye-Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Prizren.

** Prof. Dr., Türkiye-Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Prizren.

olarak inanıyordu. Oysa Türk halkının inanç gücü, gurur ve cesaret dolu bedenleri, dönemin en güçlü çelik zırhlı kuvvetlerini parçalamış, tarihte güne kadar görülmemiş bir savaşta siper oluşturmuştu. Orada Türk devleti kurtuluşunun bedelini 253.000 evladıyla ödemek zorunda kalmıştır.

Çanakkale Savaşı adıyla anılan bu savaş tarih boyunca yürütülen savaşlar arasında en çetin, en kanlı ve en son ölüm kalım savaşı idi. Bu savaşın ne kadar önemli olduğunu ve ne kadar can kaybına sebep olduğunu en iyi Türk ulusu bilmektedir. Çünkü bu savaşta sayısını kesin olarak bilemediğimiz Türk aileleri evlâtsiz, Türk çocukları ise babasız kalmışlardır. Fakat ne pahasına olursa olsun bu savaşta Türk ulusu, Avrupa müttefikleri İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan güçleriyle kahramanca savaşarak hem Çanakkale Boğazı'nı kurtarmış, hem bununla Türk ulusunun egemenliğini savunmuş, hem de bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır.

Çanakkale Savaşı'nda Türk devletini kurtarmak için şehit düşen Anadolu Türkleri'nin arasında bugünkü Türkiye dışında yaşayan çok sayıda Türk, Boşnak, Pomak, Arnavut, Tatar, Goralı ve diğer uluslardan olan Türk severler, eski Türk hakimiyetini arayan ve Türkiye'yi bu cehennemî felâketten kurtarmak için yaşamlarını feda etmeye hazır bulunan savaş gönüllüleri de vardı. Çanakkale Savaşı aynı darbeyi sırtlarında hisseden bu halkların tarihlerinde de silinmeyen ve unutulması mümkün olmayan izler bırakmıştır. Onlar, bu duygularını sözlü ve yazılı olarak kamuoyuna duyurmaya çalışmışlardır. Bunların arasında kimi şair ve yazarlar da vardır. Bu yazarlar birçok eserlerinde Çanakkale Savaşı ile ilgili duygularını ve savaşta yaşanan mucizeleri sonraki kuşaklara aktarmaya çalışmışlardır.

Kosova'da onlarca yıldır sürdürdüğümüz Türkoloji çalışmaları-mızda Çanakkale Savaşı ile ilgili derleyebildiğimiz sözlü ve yazılı edebî ürünleri 1. Kosova Türk Halk Türkülerinde, 2. Kosova Türk Destanlarında ve 3. Kosova Türk Şairlerinin Eserlerinde Çanakkale Savaşı, diye üç ana bölüm halinde vermeyi uygun bulduk.

1. Kosova Türk Halk Türkülerinde Çanakkale Savaşı

Kosova, Rumeli türkülerinin en çok söylendiği bir bölgedir. Buradaki Türkler arasında lirik türkülerin sayı bakımından ağır bastığı görülmektedir. Fakat bu türkülerin sayısı gün geçtikçe unutulup azalmaktadır. Zamanla bu malzemeler, az da olsa gazete, dergi ve kitaplarda korunabilmiştir. Günümüze dek derleyebildiğimiz tüm türküler: 1. Ninniler, 2. Aşk Türküleri, 3. Gurbet, Askerlik ve Hapishane Türküleri, 4. Ağıtlar, 5. Taşlama ve Güldürü Türküleri ve 6. Tarihi Konulu Türküler, diye altı

bölüme ayırabiliriz. Bu tür türküler arasında en değerlileri tarihî türkülerdir. Bu türküler tarih boyunca Balkanlarda yaşanan sıkıntıları, katliamları, darbeleri, üzüntüleri dile getirmektedir. Bunlar yalnız Balkanlarda değil, Balkan Yarımadası dışında da Türk kan kardeşlerimizin yaşadıkları felaketler, kayıplar ve diğer sıkıntılardan duydukları acıları ve üzüntüleri dile getirmektedir. Çanakkale Savaşı ile ilgili derleyebildiğimiz dört türkü bu duruma örnek teşkil edebilecek manzumeler olarak dikkati çekmektedir.

Birinci türkü “Çanakkale İçinde” türküsüdür. Savaş döneminde ortaya çıkan bu türkü hem Anadolu’da, hem Kosova’da hem de Türkiye dışındaki ülkelerde aynen söylenmektedir. Fakat Kosova’da söylenirken bazı mısralar eklenmiştir. Bu eklemeler Kosova’daki halkın özel duygularını ifade eden mısralardır:

Çanakkale içinde sıra sıra söğütler

Söğütler altında yatır baba yiğitler.

Prizren’de Tarihi Eserleri Koruma Kurumu’nda çalışırken bir sürü yazma eser arasında eski hurufatla yazılmış “Gaziler Türküsü”, “Çanakkale Zaferi” ve “Osmanlı Muharebe Marşı” adlı üç türkü daha elimize geçti. Bu türkülerin ilk olarak nerede söylendiği, ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak bunların Eski Yugoslavya bölgelerinde de söylendiklerini öğrendik. “Gaziler Türküsü”nde de “Çanakkale Türküsü”nde olduğu gibi, “gazi” veya “şehit” veren ailelerin “dügün” yapmaları gerektiği ifade edilmektedir:

Gazi olduk bizler bu gün

Anaya, babaya düğün,

Şifa bulup gideceğiz

İntikam almaktır bugün.

İntikamdır intikamdır

Alınıp akacak kandır

Şehitler de bekliyor

İntikam almak şandır.

Şehit gazi anaları

Kurban olsun danaları

Oğlu şehit oldu diye

Şan etsin haneleri.

Çanakkale Savaşı'nda Türk kahramanlığı “Çanakkale Şarkısı”nda aynen gösterilmeye çalışılmıştır. Örneğin bu türkü de şu dördlüklerle başlar:

*Çanakkale düşmanları
Topçumuz verdi şanları,
Süngülerle aslan asker
Telef etti hep anları.*

*Düşmanlar belâyı buldu
Sürünüp denize doldu,
Şükür olsun insanlara
Duaları kabul oldu.*

*Ölür isek böyle ölelim
Kalır isek gazi olalım,
Bin yaşasın vatanımız
Yoluna kurban olalım.*

“Osmanlı Muharebe Marşı”nda da bir Türk gencin seve seve Çanakkale Savaşı'na katılmak için hazır bulunduğu, yüreğindeki intikam ateşinin gittikçe büyüdüğü ve “hasta” zannettikleri adamın “Hasta olsa, zaif olsa” bile seferde dimdik ölmeye hazır olduğu ileri sürülmektedir:

*Asker oldum gideceğim vatan imdat bekliyor
Anacığım başın itme [egme] tali' bizi yokluyor
Yetişeyim arkadaşlar çantasını yokluyor
Kıralım düşmanı, verelim şanı*

*Okalmasın nam ve nişanı
İntikamlar yüreğimde büyüdükçe büyüyor
Uyan artık diye beni burgu gibi oyuyor
Bilmiyor ki ne hâldeyim zannetmiş ki uyuyor
Uralım düşmanı kalmasın biri
Osmanlı namları tutsun her yeri*

ve iki dizede:

*Sürelim düşmanı kurtulsun yerler
Bizlere “Kahraman Türkoğlu” derler*

demekle tüm Türk gençlerine Türk topraklarını kurtarmak için “Kahraman Türkoğlu” deyimiyle güç vermeye ve savaşa katılma azmi coşturulmaya çalışılmıştır. Aşağıda bu dört türkü bütün olarak verilmiştir.

1.1. anakkale İçinde Türküsü

anakala içinde sıra sıra sgtler
Sgtler altında yatır baba yigitler

Of cenliğime vay

anakala içinde bi yeşil testi

Analar babalar mdi esti

Of cenliğime vay

anakala içinde zincirli bunar

İmanın be arkadaşlar zeyirli sular

Of cenliğime vay

anakala içinde vurdılar beni

Anasis babasis cmdilar beni

Söyleyen: Sıdkı Softa (1899-1970) / Derleme tarihi: 1969

1.2. Gaziler şarkısı

Harbe girüp gazi olduk

Düşmanı süngü ile kovduk

Saldırarak düşmanlara

Bizler bu rütbeyi bulduk

Dalup çıktık düşmanlara

Neler ittik biz anlara

Arslan gibi hücumlarda

Boyandık biz al kanlara

Gazilik bizim şanımız

Yaralardır nişanımız

İntikamı almak için

Akıp dökülsün kanımız

“Anafurta” harbt deħřet

Gaziler veriyor heybet

Ma’hunlar hep şaşırdılar

Kaçanları (hemen) seyrettiler

Kan boyandı harb yerleri

Gani olup askerleri

Süngülerle saldırmaktır

Kahraman hançerleri

*Gazi olduk bizler bugün
Anaya babaya düğün
Şifa bulup gideceğiz
İntikam almaktır bugün*

*İntikamdır intikamdır
Alınup akacak kandır
Şehidler de bekliyor
İntikam almak şandır*

*Şehid, gazi anaları
Kurban olsun danaları
Şehid olsun diye
Şan etsin haneleri*

1.3. Çanakkale Şarkısı

Çanakale düşmanları
Topçumuz verdi şanları
Süngülerle arslan asker

Telef etti hep anları
Düşmanlar belâyı buldu
Sürünüp denize doldu
Şükür olsun insanlara

Duaları kabul oldu
Ölür isek böyle ölelim
Kalır isek gazi olalım
Bin yaşasın vatanımız

Yoluna kurban olalım
İngilizler, Fransızlar
Yürekleri şimdi sızlar
Bu dünyayı yutmak için

Birleştiler bu dinsizler
Koşalım haydi koşalım
“Kabateppe”yi aşalım
Sahildeki düşmanlarla

Süngülerle uruşalım
Osmanlılar birleşiyor
Her bir yere yerleşiyor
Askerlerin süngüsünü

Gören düşman titreşiyor
“Arıburun”, “Kabatepe”
Düşmanlara olsun küpe
Osmanlıya teslim etsin
Tüfeğini öpe öpe

1.4. Osmanlı Muharebe Marşı

*Asker oldum gideceğim vatan imdat bekliyor
Anacığım başın itme [egme] tali' bizi yokluyor
Yetişeyim arkadaşlar çantasını yokluyor
Kıralım düşmanı, verelim şanı
Kalmasın nam ve nişanı
İntikamlar yüreğimde büyüdüğü büyüyor
“Uyan artık” diye beni burgu gibi oyuyor
Bilmiyor ki ne hâldeyim zannetmiş ki uyuyor
Uralım düşmanı kalmasın biri
Osmanlı namları tutsun her yeri
Bugünlerde düşmanların yürekleri sızlıyor
Fırsat bulup kanımızı içmek için özlüyor
Bir İslamı bin top ile öldürmeği gözlüyor
Sürelim düşmanı kurtulsun yerler
Bizlere “Kahraman Türkoğlu” derler
Osmanlıyı korku almaz asla bir tek neferde
Hasta olsa, zayıf olsa dimdik ölür seferde
Sevinerek şad olurlar futuhatla zaferde
Düşmanlar gayrı görün Türkler'i
Korusun İngiliz, Fransız gökleri*

2. Kosova Türk Destanlarında Çanakkale Savaşı

1878 Türk-Rus harbi, Ayastefanos Andlaşması ve Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti Rumeli'den çekilmeğe başladık-tan sonra Rumeli'de başka ulusların bayrakları altında yaşamak mecbu-riyetinde kalan Türkler âdet ve ananelerini muhafaza ederek bugüne ka-

dar gelmişler ve Türkiye ile ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Rumeli'nin muhtelif yerlerinde ve özel kütüphanelerde Türk kültürünün canlı izlerini gösteren vesikalara rastlamaktayız.

Eski Yugoslavya'nın Kosova Bölgesi'ndeki Prizren şehrinde "Tarihi Anıtları Koruma Kurumu"nda içinde eski Türk hurufatıyla yazılmış 200'ü aşkın cönk ve mecmualarda kabarık sayıda çeşit çeşit ilahi, şarkı, türkü ve destan gibi Türk halk edebiyatı metinleri elimize geçti. İşte bunların arasında birkaç destan ihtiva eden bir defterde Çanakkale Savaşı üzerine yazılmış bir destan bulduk. Yazmanın kime ait olduğunu henüz öğrenmiş değiliz. Çünkü içinde yazarın adı yazılmış değil, fakat "Seddülbahir'de Sağ Cenahta Birinci Fırkanın Şehitler Sırtı Destanı" başlıklı destanın sonunda Çanakkale Savaşındaki fıkra 1) alay 124, tabur 3, bölüm 12 de bulunan Konya vilâyetinin Koçhisar kazasından Solak Uşak karyeli İbrahimoğlu Ömer'in destanı olduğu yazılmaktadır. Türkiye'de yayınlanmış ve bu destanın içinde bulunan dergi veya kitaplar elimize geçmediği için bu destanın kati olarak yayınlanıp yayınlanmadığı ve bu âşığın kesin olarak kim olduğu hakkında henüz bir bilgi edinemedik. Öyle anlaşılıyor ki bu destanı yazan kişi Çanakkale Savaşı'na katılmış ve olayları gözleriyle izleyerek olduğu şekilde anlamıştır. Halk ozanı Ömer bu destanıyla hangi komutanın nerelerde savaşı yürüttüğünü, kimlerin kahramanlık gösterdiğini, kimin şehit düştüğünü gerçekçi bir üslupla anlatmaktadır. Tarihi karakter taşıdığı için bu destanın bütününe olduğu gibi veriyoruz.

2.1. Seddülbahir'de Sağ Cenahta Birinci Fırkanın Şehitler Sırtı Destanı

1 *İstanbul'dan geldiydik pınar başına
Tamam ki yerleştik dağı taşına
Denildi bir gece, "silâh başına"
Yeniden kaldırdık tepdik tabanı*

*Yürüdük, yetiştik Çanakkale'ye
Oradan geçildi karşı yakaya
İki gün sonra da girdik vak'aya
Dinleyin ideyim size beyanı*

*Dediler askerler haydi düğüne
Anamız doğurdu ancak bu güne*

*Zabitler, âmirler geçtiler öne
Hep tuttuk sür 'atle râh-ı revanı*

*On altı Haziran hareket ettik
Sağ cenah dediler yürüdük, gittik
Bir saat sonra da menzile irdik
Taarruz emri var, geldi zamanı*

5 *Hocalar, zabitler geldiler bize
Telkinler dualar yaptılar bize
Helâllik diledik birbirimize
Herkesin parladı nûr-i imânu*

*Topçular deresi, sağından asker
Tırmandı bir sırta şevk ile gider
Açıldı, yayıldı birden bölükler
Düşmanın ateşi sardı her yanı*

*“Yere yat”, emriyle hep birden yattık
Az sonra süratle kalktık, sıçradık
Bir hayli mesafe geçtik, atladık
Yaklaştı düşmanla çarpışmak ânı*

*Trandafil cenub-ı garbına geldik
Dört yandan dehşetli ateşler yedik
Yâ Rabbî bu nedir, ne hâldir dedik
Diledik, istedik avn-ı Yezdânu*

*“Hücum var” denince süngü takıldı
“Allah Allah” diyerek herkes atıldı
Düşmandan yüzlerce mehtab yakıldı
Gündüze benzetti kara zindanı*

10 *Aşk ile şevk ile düşmana saldıık
Her yandan ateşler içinde kaldık
Şehidler mecruhlar verdik bunaldık
Kesildi askerin tâb ü tüvânı*

*Zabitler uruldu, asker uruldu
Orası şehidle yaralı doldu*

*Ortalık ağardı gün güneş doldu
O vakit anladık dökülen kanı*

*Bir emir verildi, dereye indik
Sonra da Trandafil yanına geldik
İhtiyat olarak orda geçirdik
On yedi, on sekiz haziranı*

*“On dokuz Haziran”, dedi zabitler
“İkinci hücum var, haydiyin asker”
“Bu vatan, bu millet bizden iş ister”
“Bu yolda verelim baş ile canı”*

*Alaylardan üçüncü taburlar geldi
Bunlardan bir alay tertip edildi
Buna da müfreze nâmu verildi
Bu tertip yapıldı pek nâgihânı*

15 *Müfreze emrini verdi binbaşı¹
Taksimât yaptırdı düşmana karşı
Tabura emretti bizim yüzbaşı²
Ateşler açıldı, aldı ceryanı*

*Top, tüfek, mitralyoz kaydadı, taştı
Yüzbaşı kalkarak hattı dolaştı
Dedi ki: “Çocuklar hücum yanaştı
Ha gayret böyledir yiğitlik şanı”*

*Binbaşı kalkarak dedi: Çocuklar
Rabbımız muindir yine hücum var
Allah’ı sevenler erkek olanlar
Hiç durmaz ilerler alırlar şanı*

*Taburlar hücumu başladı yine
“Yâ Allah” diyerek düşen düşene
Bu hücum benzedi evvelkisine
N’idelim bu da bir hüküm-i Rabbani*

¹ 124. Alay, 3. tabur kumandanı Binbaşı Şerif Bey.

² 124. Alay, 12. küme kumandanı Yüzbaşı Tevfik Efendi.

*Mitralyoz top tüfenk çeşit fişekler
Envâî bombalar neler var neler
Ortada yalnız makine işler
Görmedik bir düşman kaldı hicrânı*

20 *Trandafil cenub-i garbındaki yer
Şehidler yatağı oldu serteser
Oraya şehidler sırtı dediler
Böylece söylenir şimdi unvânı*

*Sığındık Mevlâ'ya, kaldık o yerde
Aklımız derdimiz lâkin ilerde
Dedik sebatdır devâ bu derde
Ölürüz dönmeyiz dökeriz kanı*

*Ateşler yağdırdı dönmedik geri
Hatları bir azacık sürdük ileri
Becerdik çarçabuk bir baş siperi
Yerleştik kurtulduk savduk şeytanı*

*Uyku yok, yorgunluk, susuzluk yaktı
Düşmanlar durmayıp muttasıl çaktı
Mitralyoz şarapnel su gibi aktı
Birkaç gün geçirdik böyle buhranı*

*Taburun mevcudu bine karipdi
Bu mevcud üç yüze tenezzül etti
O müdhiş ateşler eritti gitti
Bir anda yüzlerce cengâverânı*

25 *Onuncu yüzbaşı Osman Efendi
Elini çırparak “ya Allah”, dedi
Tekbirlere alarak fırladı gitti
Şehid düştü gösterdi yiğitlik şanı*

*Mülâzım Ağa, Ekrem Efendi
İkisi ilerde giderler idi
Bir müdhiş şarapnel yetişti geldi
Şehid etti ki [iki ?] dilâverânı*

Üç zabıt deryâ-yı rahmete daldı
Dört zabıt uruldu, yaralar aldı
On zabitten taburda üç zabıt kaldı
Gösterdiler hepsi mertlik şânı

Bir baktı sağ, sola, öne, arkaya
Cafer Bey bir çare buldu firkaya¹
Açıldı boş geçen her dakikaya
Gösterdi cevher-i ilm ü irfanı

“Tahkimât yapılsın”, dedi kumandan
“İsterim bu işi mutlaka heman”
“Başlayın, geçmesün bir lâhza zeman”
Fırkanın bundadır emn ü âmânı

30 Mintaka taksimi yaptı kumandan
Her alay cephesi oldu nümâyan
Üç alay yan yana gelince heman
Tatbika başlandı tahkim pilânı

Bilirdik ki hayrı var kendimize
Boğazda yüzbaşı anlattı bize
İstihkâm yaparken Karadeniz’e
Gazve-i hendeki, Fahr-i zîşânı

Sarıldık aşk ile kazma, küreğe
Hüdâ kuvvet verdi bâzu bileğe
Gayretullah geldi girdi yüreğe
Kal’aya çevirdik koca meydanı

Cephede bombalar mahalli yaptık
Düşmana kırk adım vardık, yanaştık
Bir yandan çalıştık lağımlar attık
Yıkıldı düşmanın bomba mekânı

Bombalar yerinde verdi yüzbaşı
Ateşle bombayı Ahmet onbaşı
At fırlat kırılsın düşmanın başı
Duyulsun buradan âh ü figanı

¹ Birinci firka kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey.

35 *Muttasıl hatları ileri sürdük
Cephede örümcek gibi ağ ördük
Düşmanın azmini kırdık öldürdük
Bırakmadık düşmanda hücum imkânı*

*Bu işe ingiliz şaşırıldı kaldı
Avali derinden düşünce aldı
Gittikçe kederi gamı çoğaldı
Çürüdü, bozuldu büsbütün pilânı*

*Tahkimât sür 'atle hitâma erdi
Taburlar sipere yerleşti girdi
Fırkamız bu işde hayli nâm verdi
Ordu da kazandı hakk-ı rüçhânı*

*Duymuşlar paşalar geldiler heman
Gezdiler, gördüler, oldular hayran
Kumandan bu yüzden aldı bir nişan
Hakkıdır kurtardı binlerce canı*

*Fırkamız orduya nümune oldu
Ta 'mimler serâpa takdirle oldu
En tehlikeli cenah en emin oldu
Demişti tahminde grub kumandanı¹*

40 *Kumdere, Trandafil, Zıbgın deresi
Bu hattır birinci fırka cephesi
Bilmeyen öğrensin o yer neresi
Vacipdir bizlere öğrenmek anı*

*Burada hiçbir gün ateşsiz geçmez
Muttasıl yağdırır gün gece demez
Kâfirin mermisi bitmez tükenmez
Geçmedi sükütle bir gün zamanı*

*Tayyareler keşf eder hem bomba atar
Bir yandan denizden balonlar çıkar
Denize karaya işaret yapar
Seyreyle sen artık bombardımanı*

¹ Cenub-i garbî kumandanı Vehib Paşa hazretleri.

*O büyük toplardan çıkan mermiler
Havada haykırır bağırır inler
Düştüğü yerleri târümâr eyler
Doğrusu durdurur akl-ı insânı*

*O müdhiş seslerden kulak işitmez
Topraktan, dumandan göz gözü görmez
Kâfirin topları hiç aman vermez
Hasılı belâdır bombardımanı*

45 *Biliriz düşmanda vesâit hüner
Pek çoktur velâkin etmeyiz hazer
Yalnız bir süngü bize hep yeter
Ateşten demirden yılmaz Türk kanı*

*Denizden karadan havadan her gün
Yağdırır ateş demirler bütün
Ceddimiz görmedi böyle bir düğün
Zapt etsün tarihler bu şanlı ânı*

*Karşımızda düşman İngiliz Fransız
Toplanmış bir sürü korkak tabansız
İlerle bakalım behey imansız
Bir adım atmağa yoktur imkânı*

*Hep gördük ne yaptı düşman askeri
Hücuma kalktılar kaçtılar geri
Mümkün mü bir adım atmak ileri
Karşılar süngümüz keser dermanı*

*Yirmi beş kânunda bir bombardıman
Yaptık cebhede fakat pek yaman
Bir yandan taarruz gösterdik heman
Düşmanda kalmadı sebat imkânı*

50 *Mağluben, makhuren def oldu düşman¹
Hamdolsun kurtuldu mübarek vatan
Kardaşlar olalım artık hep şâdân
Edelim Allah'a hamd u şükranı*

¹ 26-27 Kânûn-i evvel, 331.

*Allah'a çok Şükür gördük bu günü
Mazinin kalmadı lekeli günü
Hep sildik, Şanı aldık, yaptık düğünü
Şeref ü sânimiz tuttu cihani*

*Çok Şükür Mevlâ'ya kıldı 'inayet
Zaferler lütf etti bize nihayet
Bu günün ahvalı buna işaret
Durmayüp edelim hamd u Şükranı.*

*Yedi ay orada fî sebilillah
Uğraştık düşmanle, şahiddir Allah
Bu kanlı siperler oldu ce[v]lângâh
Yarabbi sen göster lütf ü ihsanı.*

*anakkale harbı erlik meydanı
Erkeklik edenler alır nişanı
Nişanlı askerin başkadır Şanı
Bu Şanı alanın halisdir kanı.*

55 *Kardaşlar, işimiz sebat u gayret
Bu işte gerektir bir hayli himmet
Vatana bu yolda edenler hizmet*

*Hakk'ın da böyledir bize fermanı.
Gazilik bir Şandır, şehidlik ni'met
Zaten bu can da bize emanet
Verirsek bu yolda, verilir cennet*

*Őehidin Őübhesiz cennet mekânı.
Baş kumandan vekili Enver Paşa
Harbiye nazırımız o merd-i yekta
Geldi siperleri, gezdi serapa*

*Özüyle, gözüyle gördü her yanı
Yaşasın, yükselsin o büyük Şanı
Yarabbi sen hıfz et o kahramanı
Yanında bir küçük Şehzade vardı*

Siperden ona da kurşun attırdı
Bu vak'a tarihine şan kazandırdı
Yükselsin böylece devletin şanı
Kurban olsun bunlara milletin canı

O siper güzelce tanzim edildi
Şehzade siperi nâmi verildi
"Oraya bir âbide lâzım", denildi
Göstersiz cevher-i şehzâdegâni
Anlatsın kıymet-i Âl-i Osmâni

60 Fırkaya kumanda eden kumandan
Miralay Cafer Tayyar Bey yaman
Azimkar sabatkâr cesur u irfan
Mevlâm bağışlasun o kahramanı

Cafer Bey askerle yâranlık eder
Hiç durmaz her vakit cepheyi gezer
Bir yandan düşmanı keşf eder, gider
Gösterir böylece şân-ı erkânı

Kaymakam Şükrü Bey eroğlu bir er
Siperden sipere durmayup gezer
Askerin hâlini yakından sezer
Var olsun alayın mert kumandanı

Hey ne arslanmış be bizim binbaşı
Şerif Bey taburun emîri başı
Askeri sürerdi düşmana karşı
Yaşasın, varolsun, yükselsin şânı

Bu millet, bu devlet yakında elbet
Hûda'nın izniyle bulacak izzet
Cihana salacak satvet ü şevket
Allahım âli et mülk-i hakanı

65 Bu vak'a bu günler bunlar hep bir ân
Bir zaman gelir ki olurlar nisyân
Dedim ki, yazayım böyle bir destan
Bilinsün firkanın şöhret ü şânı

1. Fırka, 124. Alay, 3. Tabur, 12. bölük efradından Konya vilâyetinin Koçhisar kazasından Solak Uşak karyeli İbrahimoglu Ömer destanı.

3. Kosova Türk Şairlerinin Şiirlerinde Çanakkale Savaşı

Kosova halk edebiyatı metinleri dışında Prizrenli Ömer Lütfü de Çanakkale Savaşı ile ilgili birkaç şiir yazmaktan geri kalmamıştır. Lütfü, Dragaş ile Brot arasında bulunan Rapçe köyünden gelen Paçariz ailesinden İmam Mustafa Efendi'nin çocuğudur. 13 Ocak 1870 yılında doğdu. Türkçe'den başka, Boşnakça, Arnavutça, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini konuşan nadir kişilerden biridir. Öz adı Ömer, mahlası ise Lutfi'dir. Prizren'de ilk öğrenimini bitirdikten sonra Askeri İdadî'ye kaydını yaptırmak için İstanbul'a gider. Burada başarılı olamaz. Fatih Medresesi'ne girer ve beş yıl sonra mezun olur. 1892 yılında Prizren'de Melâmî tarikatının dervîşi olur. Tekrar İstanbul'a döner. Burada Jön Türkler ülküsünü destekleyen şiirler yazdığından devletin gözünde "tehlikeli" bir kişi olarak görülür. 1901 yılında Mısır'a gidip El-Ezher Üniversitesi'ne kayıt olur. 1905 yılında Prizren'e döndüğünde İttihad ve Terakki Kulübü'nü kurar. 1911 yılında Yemen'de ayaklanma olur ve bu ayaklanmayı yürüten Kahiredeki arkadaşı Şeyh Seyyid İdris olduğu için Talat Paşa tarafından Yemen'e gönderilir. Kısa bir hastalıktan sonra 25 Ekim 1928 yılında Prizren'de ölür.

Kosova neoklasik divan edebiyatının kurucusu olan şair Ömer Lütfü 48 yıllık hayatında altmıştan fazla Türkçe, Arapça ve Farsça eser yazmıştır. Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye çevirileri vardır. Yayınlanan "Seçmeler" ve "Divan"ı dışındaki eserleri yayınlanmamıştır (yazma halindedir).

Çanakkale Savaşı tüm Türk dünyasını sarstığı gibi Ömer Lütfü'yü de etkilemiş, savaşla ilgili duygularını şiirlerine aktarmıştır. "Cihad-i Mukaddes Kahramanlarına Yadigâr-i Zafer", "Bir Asker Lisanından", "Tuhfe-i Zafer Şanlı Orduya", "Hamiyet-i Milliye, Hamasat-ı Osmaniyeye", "Terane-i Zafer Muzaffer Ordumuza Armağan" başlığı altında bu şiirlerini "Tevarih" adlı şiir kitabında toplamıştır. Bu şiirlerin metni aşağıda verilmiştir:

3.1. Muvaffakiyet-i Osmaniye

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fâ'ülün

1 *Peygamberin imdadile bir nusret-i Mevla
Gösterdi kemâhî
Her çehre de bir başka safâ oldu hüveyda
Hamd olsun İlâhî*

*Hürriyyetin ordusıla bir nûr-i meâli
Parlar bu mealde
Osmanlıların şanı bugün oldu yine âli
Aktar-i cihanda*

*Şevket Paşa oldu bize bir Fâtih-i sâni
Ol âli kumandan
Ziyet veriyor tarih-i osmaniye şanı
Daim şeref-eşşan*

*Gösterdi o hainlere bir fart-i hamaset
Ya Rabb, bu ne satvet
Etvar-ı gazenferleridir mûcib-i hayret
Ya Rabb, bu ne savlet*

5 *İstanbula bir anda heman girdiler anlar
Hep bahr ile berden
Afakı bütûn kapladı bu şuhret u şanlar
Bu feth u zaferden*

*Askerlere bak her biri bir şîr-i jiyandır
Seyr it bu seferde
Bir şîr-i jiyân olduğu meşhûd-i cihandır
İşte bu zaferde*

*Şiddetli heman hamle idüp tîg-i büranla
Hep kırdı usâtı
Dehşetli hücum eyledi bombardımanla
Mahv etti bugatı*

*Bak satvete bak her biri Haydar gibi erler
Hayret eder âdem
Zabt eylediler Kal'a-i Hayber gibi yerler
Kuvvetli ne muhkem*

*Teslim olarak cümle usat oldu ne mahzûl
Bir tilki misali
Girdi yed-i tashîhe bütün şehr-i Sitanbul
İş buldu kemâli*

10 *Hürriyyetin envar-ı güneş gibi dirahşan
Saçtı bi yaldız
Oldu şeb-i yelda-yı nuhuset yine pinhan
Bak söndü o Yıldız*

*Ref' eylediler hasılı bu mülki cihandan
Kâbûsu belâyı
Def' eylediler zilletile bağ-i cinândan
Cadûsi safâyı*

*Osmanlıların Padişahı oldu Reşad Han
Şad oldu bu millet
Binler yaşasun şevketile ol Şeh-i zîşan
Şan buldu bu devlet*

*Raks eyledi bir şevk u tarabla sırr-ı felekler
Gördükte bu hali
Tebrike şitâbân oluyor gökte melekler
Bu gazve-i âli*

*Hoşnudile şad oldu buna Seyyidü'l-ebrâr
Ol mâh-i risâlet
Tâhayyürde gazâ eyledi hem Haydar-i Kerrâr
Ol Şâh-i vilayet*

15 *Onbir temuzun fatihi Enverle niyâzı
Ya Rabb bu ne şandır?
Onbir nisanın fethine kıl Hakka Niyazi
Şevket Paşa cândır*

Kıldı bugünün neşvesi pek şevkile şâdan
Midhatle Kemâli
Bir mihr-i fîrûzanla dirahşân bu devrân
Eşvâkile mâli

Nisan ayının onbiri bir id-i safâdır
Bak şevk-i cihâne
Bu id-i safâ gülşeni ihsanı hudâdır
Bak zevki cinâne

Gülzarda pür neş'e-i feyz oldu çiçekler
Bülbül müterennim
Eşcârda konmuş uçuyur ak kelekler
Her yer mütebessim

Bir taze hayat buldu bütün tendeki cânlar
Bu feyz-i Hudâdan
Geçmekle beşâsetle şetaretle zamanlar
Lebriz-i safâdan

20 Eşvakımızı eyleyelim göklere i'lâ
Ey bahtiyar ümmet
Gülbang-i zaferlerle bütün [d]oldu bu dünya
Ya Rabb ne saâdet

Târihe bu şânli zafer altunla yazılsun
Bir levha 'i garra'
Tâ tak-i muallasına hem arşın açılsun
Ol levh-i dilâra

Pâyende ola meclis-i milletle demadem
Kanun-i Esâsî
Olsun şeref u şân ile günden güne muhkem
Mülkün o binası

Bâki ola bu Şevketile devlet u millet
Ordu-yı Humayun
Aksay-i memalikte vatan kesb ide şühret
Bir mucib-i kanûn

*Herdem ola millet ile Sultân Reşâd şâd
Tâ rûz-ı kıyamet
Osmanlıların şanı ola daima muzdâd
Allah vire nusret*

3.2. Bir Asker Lisanından

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fâ'ülün

1 *Pek şanlı gazenferleriz Osmanlılarız biz
Harbe gideriz şevkile sahib-zaferiz biz
Gavgaya şehîd olmak için azm ideriz biz
Osmanlılarız askeriz eroğlu eriz biz*

*Dehşetli büyük ma'rekede şir-i neriz biz
Ecdâdımızın şanını bilmez mi cihanlar
Cevlân ediyor şevkile bu tende o kanlar
Kurban ideriz bağ-i vatan uğruna canlar*

*Osmanlılarız askeriz eroğlu eriz biz
Dehşetli büyük ma'rekede şir-i neriz biz
Bir hamle-i şîrânede dağlar aşarız biz
Toplar atılır arş ileru hep koşarız biz*

*Başlar keseriz dehrde şanlı yaşarız biz
Osmanlılarız askeriz eroğlu eriz biz
Dehşetli büyük ma'rekede şir-i neriz biz
Her bir neferin sinesi bir kal'a-i âhen*

*Ahkar görünür didemize leşker-i düşmen
Pür neş'edir ordumuz o meydan-i vegadan
Osmanlılarız askeriz eroğlu eriz biz
Dehşetli büyük ma'rekede şir-i neriz biz*

5 *Lerzân iden a'da-yı bütün heybetimizdir
Şîrâne olan savletimiz âdetimizdir
Dünyâya viren dehşeti bu satvetimizdir
Osmanlılarız askeriz eroğlu eriz biz
Dehşetli büyük ma'rekede şir-i neriz biz*

3.3. Tuhfe-i Zafer (Şanlı Orduya)

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

1 *Şevkile sahn-i vegâye vardın
Düşman-ı dine döner mi ârdın
Her cihetten onu muhkem sardın
Muhteşem cebhelerin hep yardın
Kahramansın vatanı kurtardın*

*İktidâ sevgili peygamberine
Eyledin koştun o mahşer yerine
Satvetin benzedi Hak Hayderine
Yaptığın şanlı gazâ Hayberine
Kahramansın vatanı kurtardın*

*İngiliz Fransa denizden geldi
Geldi amma belâsın buldu
Denize zırhlıları gark oldu
Karalar lâşeleriyle doldu
Kahramânsın vatanı kurtardın*

*Boş boğazdır diye gelmişti heman
Bize bombardumanından ne ziyan
Kalâ'mız onlara oldu tûfân
Nice diritnotlerine kabristân
Kahramânsın vatanı kurtardın*

5 *Bir siper oldu Çanak-Kal'a sına
Gülleyle karşı demirden sine
Eyledin sıdk ile hizmet vatana
Borç olur vasf-i şerifin dehene
Kahramânsın vatanı kurtardın*

*Hamleler itti dokuz ay o adû
Bilmedi harb-i mukaddestir bu
Doldu gülbang-i zaferle her sû
Şanlısın şanlı muzaffer ordu
Kahramânsın vatanı kurtardın*

Hayret etmez mi cihân satvetine
Koydun altun tacını devletine
Avn-i Hak yaver olup kudretine
Şîr karşı gelemes savletine
Kahramânsın vatani kurtardın

Sendedir nûr-i necâbet, şevket
Sendedir sa'y u adâlet, gayret
Sendedir azm-i metânet, heybet
Sendedir fart-i hamâset, satvet
Kahramânsın vatani kurtardın

Böyledir kalbi büyük Osmanlı
Yüreği canlı metin imanlı
Süngüsile kılıcı al kanlı
Yaşa bu dehrin içinde şânlı
Kahramânsın vatani kurtardın

10 Mazhar oldun o zaferden zafere
Yakışır süngüler eroğlu ere
Daldın arslan gibi herbir sipere
Gömdün a'dâyı bütün kanlı yere
Kahramânsın vatani kurtardın

Sizsiniz siz bugün ey şânli guzât
Bahş eden millet-i islâma hayât
Böyle bir ma'reke de azm u sebât
Sığmaz idrâke o ulvi harekât

Kahramânsın vatani kurtardın
Kuvvet-ı kâhireni düşmen-i dîn
Gördü kaçtı olarak hâr u zebûn
Sa'yin olmaz mı rızâya makrûn
Eyledin Fahr-i Cihâni memnûn
Kahramânsın vatani kurtardın

İngiliz ordusu makhûr oldu
Kahkarı ricâta mecbur oldu
O büyük şevketi meksûr oldu
Ona matem bize bir sûr oldu
Kahramânsın vatani kurtardın

Bunu bilmez ne "Hamilton" ne "Gray"
Ki bize nâsir idi Kadir u Hayy
Müslüman çeşmine manende-i fey
Düşman ordusu göründü lâşey
Kahramânsın vatanı kurtardın

15 Açılır süngüne şehr-i Reşâd
Ki o sayende masûn oldu bilâd
Eyledin devleti hem milleti şâd
İngiliz Fransız kıldın berbâd
Kahramânsın vatanı kurtardın

Şevket u şan-ı Süleyman Paşa
Yeniden odu cihânda ihya
Şenlenir rûhi Kemâlin zira
Verid ümidini bu şanlı gaza
Kahramânsın vatanı kurtardın

Hazret-i Fatih u Sultan Selîm
Ediyor şanlı gazana tekrîm
Millet eyler sana arz-ı ta'zîm
Ettin Allah bilir harb-i azîm
Kahramânsın vatanı kurtardın

Ezdiniz hem de mükemmel Rûsı
Ber taraf oldu o din kâbüsu
Gitti nare sakarin camûsi
Çalıyor şimdi hazin nâkûsi
Kahramânsın vatanı kurtardın

Sana şâbâş okuyor ecdâdın
Böyle görmek diliyor ahfâdın
Titretir ceyş-i adûyı yadın
Anılır şanlı cihande âdın
Kahramânsın vatanı kurtardın

20 Geldi ervâh-ı kirâm imdâde
Bu zafer oldu ne fevka'l-âde
Her nefer safder olup heycâde
Çalışır halkalar icâde
Kahramânsın vatanı kurtardın

Sana bu sahn-ı vegâ ma'idedir
Düşmenin yaptığı bî-fa'idedir

*Bu gazâ târihe bir âbidedir
Böyle yapmak bize bir kaidedir
Kahramânsın vatani kurtardın*

*Mevce'i aşk-ı vegâdır serde
Sana galib gelecek er nerde
Sancağın dalgaları her yerde
O siperler sana olmaz perde
Kahramânsın vatani kurtardın*

*Şarkten garbe kadar islâme
Söylenir sâtin o hâs u âme
Müslümân erdi büyük bayrâme
Yollar açıldı bugün ehrâme
Kahramânsın vatani kurtardın*

*Yükselir şâ'sâ'i necm u hilâl
Bize parlak görünür istikbâl
Şahid nûr-i zafer arz-i cemâl
İdiyor gördü adû izmihlâl
Kahramânsın vatani kurtardın*

25 *Berk urüp dalgaları râyetimiz
Şanlı bir mu'cizedir âyetimiz
Verdi târihe şeref satvetimiz
Yaşasun devletimiz, milletimiz
Kahramânsın vatani kurtardın*

*Dili pür şevk ediyor Lûtfî fütûh
Çırpınır feth u zaferlerden rûh
Fikrime târih tâm etti sünûh
"En büyük bu zafer oldu oh oh" (1334/1915)
Kahramânsın vatani kurtardın*

3.4. Hamiyet-i Milliye ve Hamâset-i Osmaniyye

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1 *Kahramân millette cuş itti hamiyet kanları
Şevkile serhadde toplandı vatan kurbanları
Koştı meydan-i vegâya milletin arslanları
Ezdiler mahv ettiler satvetle hep düşmanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*İngiliz Fransa İtalya Ruslar etti ittihâd
Mülke gözler diktiler maksadları zabt-ı bilâd
Bu vatan olsun mu hiç pâ-mâl-i erbab-i fesâd
Verdiler bir günde bir bir harb için i'lânları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Eyledi subh-i saadet nûr-i hakla infilâk
Kıldı Almanya Macar Nemçeyle Türkler ittifâk
Sonra bu devletlere Bulgar da etti iltihâk
Milletin pür şevk olup hubbû'l-vatanla cânları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Sadir oldu harb için ferman-ı Sultan Reşâd
Mü'mine fetva verildi eylesün kudsi cihâd
Eyledi islâm olan emr-i celile inkıyâd
Ettiler kabrinde şen Fatih gibi Hakanları
Gördü düşmanlar o ateş püsküren volkanları*

5 *Ateş-i harb u vegâ her yerde oldu pür lehîb
Geldi Fransız İngilizle kal'aye oldu karîb
Ateşi sündürdü hep toplanla bu kavm-i necîb
Çıktılar meydana pek merdâne var cevlanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Kal'a-i Sultaniye pişinde toplandı adû
Dizdiler dritnotleri islâma karşı sû-be-sû
Ordumuza karşı amma oldular hep ser-furû
Def' kıldı kahramân asker vatandan onları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Koştu harbe her biri dinde metânet böyledir
Kalbimizde berk uran hiss-i hamîyyet böyledir
Süngülerden parlayan asar-ı satvet böyledir
Milletin hıfz-ı vatandır en büyük paymenleri
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Ahenîn bir kütle olmuşlar bugün Osmanlılar
Bir hayat-ı taze bulmuştur bugün Osmanlılar
Pek büyük bir şevkile eyler düğün Osmanlılar
Kapladi hiss-i hamaset kalb-i âlî-şanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Başka bir azm u metânet gösterir millet bugün
Başka bir etvâr-ı heybet gösterir millet bugün
Başka bir fart-i hamaset gösterir millet bugün
Savlet-i şîrânesi hayrân eder insânları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

10 *Canları lebrîz-i şevk etti bugün şanlı vegâ
Parlıyor her yüzde şimdi feyz-i envâr-ı hudâ
Milletin rûh-ı latîfi lûtf-i hakla galibâ
Harb içinde duydu bûy-i cennet u rıdvanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Şevkile kudsi cihâde azm ider her bir nefer
Başka bir fitrettedir eroğlu er her bir nefer
Oldu meydan-i vegâde şîr-i ner her bir nefer
Lerze-nâk etti cihâni tîg-i berk efsanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Harb içinde gösterir ikdâmu şanlı ordumuz
Harbile almış büyük bir nâmu şanlı ordumuz
Tâ kıyâmet hıfz eder bu nâmu şanlı ordumuz
Sâha-i sedd-ül bahırde fikr idin ihvânları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Anda islâm ordusu ibraz-i satvet eyledi
Muhteşem bir orduya arslanca savlet eyledi
Kâinat ol hamle-i hun-rîze hayret eyledi
Kal'a-i Sultana girsün bırakmadı [koymadı?] korsanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Kahramân Osmanlılar arslan yürekli canlıdır
Her nefer nâmûsı mülle hıfz ider pek şanlıdır
Dest-i pûlâdında şemşîr-i celâdet kanlıdır
Lale-zâre döndü bak sahn-i vegâ meydânlar
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

15 *Olmasın mı mülk-i Osmanî cihânda pây-dâr
Şanlarıyla eyliyor târih millet iftihâr
Ellerinde süngüler daim olur dehşet-nisâr
Çıktı meydân-ı vegâya milletin arslanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Yardılar her cebhe-i a'dayı şîr-i safderân
Hamle-i hun-rîzi oldu düşmana dehşet-feşân
Şân cihâna vermesin mi satvet-i Osmâniyân
Söylenir âlemde pek meşhûrdur destanları*

*Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları
Satvet-i Osmaniyandan kaçtı düşman leşkeri
Şu'le-dâr etti hilâlin pertevi bahr u beri
Ettirir nisyân bu satvet şevket-i İskenderi
Şanlı târihe yazılsun pek büyük unvânları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Tene-i harb-i vegâdır ordumuz çoktanberi
Tîgimizdir gösteren düşmâna havl-i mahşeri
Dehşetinden eyledi İngiltere solden geri
Çok mu ceşşinden çıkarsa göklere efgânları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Millet-i islâme heycadır ne şanlı bir döğün
Seyf-i sâti' parladı olmaz mı a'dâ ser-nigün
Âlem-i islâma müjde hacc-i ekberdir bugün
Gaziler toplandılar hep recm için şeytanarı
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

20 *Bir hitâb etti bize ol muhterem ecdâdımız
Şanlı mazi-yi tahattür eyleyin evlâdımız
Safder-i a'dâ olun ey kahramân ahfâdımız
Bir harab[e]-zâre siz döndürdünüz her yanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Hazreti Allah sizi nusretle kıldı ber-murâd
Seyfinizdir gösteren bu millete râh-i reşâd
Tîginizle gark-i hûn oldu bütün ehl-i fesâd
Harb içinde düşmâna gösterdiniz tufânları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

*Destinizde var iken şemşîr-i lem'a-dârınız
Pişinizde daima peyk-i zaferdir yâriniz
Bir kızılmak akıttı tîg-i âteş-bâriniz
Lâşe-i düşmanla hep doldurdunuz ormanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları*

Batş-i millet tîg-i berk-eşşanı hûn-riz eyledi
Hamle-i şîrâneniz a 'dâ-yı tehzîz eyedi
Avrupa devletleri bu şanı ta 'zîz eyledi
Ceyş-i a 'dâya bugün gösterdiniz hüsranları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları

Savlet-i dehşet-şîârı böyledir arslanların
Parçalar her cebhesinden ceyşini düşmanların
Hasmunız bî-tâb olup gördük ki artık anların
Savlet-i merdâne karşı kalmadı dermânları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları

25 Mazhar oluşturun bu millet Lûtfi âli fitrete
Kıldı Hak Osmanlıyı mâlik o fart-i satvete
Neşve 'i şevk-i vegâdır şân viren bu millete
Mece-i hiss-i hamiyet kapladı vicdanları
Gördü düşmânlar o ateş püsküren volkanları

3.5. Terâne-i Zafer (Muzaffer Ordumuza Armağan)

mef'ûlü fâ 'ilâtü mefâ 'ilü fâ 'ilün

1 Harb-i Umumi oldu cihan kahramânları
Sahn-i vegâya çıktı gazâ pehlivanları
Harb-i mukaddes oldu ne pek şanlıdır gazâ
Şenletti böyle ma 'reke kerrûbiyanları
Etti hücum kal'amıza Fransız, İngiliz
Şiddetli oldu sâhile bombardımanları
Kasd etti payitahtımıza dizdi sahile
Ejder misali saika-i cân-sitanları

5 Saçtı cehennem ateşi dritnotları o gün
Sündürdü, yaktı, yıktı nice hanümanları
Oldu o gülle ateş[i] etrafa şu 'le-rîz
Sardı semayı ma 'reke de top dumanları
Asker çıkardı sahile uğraştı bir çok ay
Gelmez hesaba pek büyük oldu ziyanları
Ol saha-i vasi 'aye girdikte nâgihân
Gördü önünde satvet-i sahib-kırânları
Geçmek teşebbüs etti Boğazdan boğazlanûp
Kaldı 'akım kurduğu cümle pilanları

- 10 Zehr-i helâil ağzına almış koşar bize
Farz olmasın mı ademe ezme yılanları
Ölmüş sanırdı millet-i islâmı ser-te-ser
Rûh-ül-küdüs de gördü o gün canlananları
Hâk-i helâke düştüler ol yerde âkibet
Gördü safâ-yi gülşeni bad-i hazânları
Arslanca salvet eyledi Osmanlı ordusu
Sardı cihanı gulgule-i 'izz u şânları
Ceş-i adâya saldıarak kahramânca hep
Pek kanlı oldu darbe-i dehşet-resânları
- 15 A'dâ boğazda gördü büyük hezimetini
Çıktı semaya âteş-i âh u figânları
Bir âhenin kal'a idi anda her bir nefer
Seddü'l-bahirden bahre bütün döktü anları
Hiç dönmesün mü Akdeniz ol Bahr-i ahmere
Teşkil ederdi seyl-i dem âb-i revanları
Savlet görünce munhezimen ettiler firâr
Arslan önünde kalmadı tâb ü tüvanları
Mağrûr idi şahametine pek çok İngiliz
Burnu kırıldı gördü o zill ü havanları
- 20 Tahte'l-bahirle zırhlular[ı] oldu nâbedîd
Torpille buldu ka'r-i bî-girânları
Tâk-i zafer cihanda Çanakkal'emizdedir
Dinle "Tanini" dinleme "Taymis" li "Tanları"
Onlar çalıştı ketmine bu galibîyyetin
Neşr-i ekâzib eyledi çoktur yalanları
Millet cihânda gördü büyük pek büyük zafer
Hep bir lisânda söylenir dasitanları
Manend-i berk, berk ırıyor şanlı askere
Sahn-i vegâde şu'le-i seyf ü sinanları
- 25 Tekbir sesiyle top sesi bir sayha-i muhibb
Etti ihâta hakile bu asumanları
Millet cihâna barikalar gösterir bugün
Yâd itme şanlı millete geçmiş zamanları
Gazi Halife Hazret-i Sultan Reşad Han
Geçti şükûh ü şevketi hakan u hanları
Sardı cihânı şa'sa'a-i mihr-i devleti
Gelmez lisana menkabe'i âlî-şanları
Arz-ı cemal kıldı bize sahib-i zafer
Avn-i hudâdır ordumuzun sâyebânları

- 30 *Oldu muzaffer ordumuz islâma müjdeler
Mansûr kıldı hazret-i Hak müslimânları
Şam ü Yemenle, Hindi zafer kıldı şadmân
Afganı, Farsi, Kaşigirle İsfihanları
Altun kalemle târihe şanlı yiğitlerin
Tahrîr olundu menkabe’i dilsitanları
Hengâm-ı harb içinde de şanlı şehîdlerin
Hiyz-ı vatanla din için aktı kanları
Gösterdi sahn-ı ma’rekede hûn-i la’l fâm
Fevka’l-türâb lâle ile erguvanları*
- 35 *Onlar hayât, bize verdiler hayât
Bezm-i hudâda buldu ne devlet revanları
Da’vet kılındı cümlesi dergâh-i izzete
Serhadd boyunda top sesi oldu ezânları
Kıldı bu dinin uğruna onlar fedâ-yı cân
Olmaz mı kasr-i huld-i berîn hoş mekânları
Göçtü ne mutlu her birisi bağ-i akdese
Âramgâh kıldı o kasr-ı cinânları
Bağ-i safâ-yı cennet ola âşiyânları
Buldu safâ-yı sermedî şâd oldu hûrileri*
- 40 *Kasr-i cinânda hürmet ü ikrâm gördüler
Oldu güşade dâr-ı beka gülistanları
Fazl-ı ilâhî zahir olup hazır oldu hep
Onlar değil mi hazret-i Hak mihmanları
Müjde ne mutlu gülşen-i ukbada onların
Bezm-i hudûda maide-i cavidanları
Ebvâb-ı arş-i rahmet-i rahmân açıldı hep
Oldu o rûh-ı Fahri Cihân yâr-i canları
Onlar cihânda zevk ile oldukça ber-murâd
Gördü o pâk-rûhları kenz-i nihânları*
- 45 *Esnâ-yı harb içinde de mecrûh olanların
Daim muzaffêr eyleye Hak sağ kalanları
Hayrân bu şanlı ordumuza akl-ı kâinât
Üstünde muzaffêr eyleye Hak sağ kalanları
Titretti dehri ordumuzun berk uran mudâm
Fevka’l-hayal savlet-i şir-i jıyanları
Lem’a-fürûz oldu ol necm ü hilâlimiz
Tîg-i muhibb Barika-i hûn-feşânları
Her bir tarafta dalgalanan râyet-i zafer
Bî-fer semâda kıldı meh ü kehkeşânları*

- 50 *Târih sitayiş eyletecektir müebbeden
Gösterdi mülk ü devlete emn u emanları
Millet bugünde buldu şeref şenlenir cihân
Zerrîn varakta saftır râyet-küşânları
Oldu cihânda millete bir sûr-i mes 'adet
Kıldı be-kâm nusret-i Hak kâmranları
Parlar yüzünde Barika-i şu 'le-i İlâh
Seyr it surûri neş 'e-i pîr u civânları
Verdi safâlar ümmete bu neşve-i zafer
Şîr ile avn-i hakla muzaffer olanları*
- 55 *Pür şevk u neş 'e oldu bugün şanlıdır guzât
Cûşa getirdi şâiri ateş-zebanları
Gelmez beyne oldu büyük şanlı ma 'reke
Söyler cihâna vasfını halkın lisânları
Var pek büyük menâkibi eroğlu erlerin
Dem-beste kıldı elsine-i nükte-dânları
Takdîm edildi Lûtfî ne hoş bir terânedir
Şanlı muzaffer ordumuzun armağanları*

3.6. Cihad-i Mukaddes Kahramanlarına (Yadigâr-ı Zafer)

*Seni tebriğe şâyân görür sükkân kaddese
Mukaddestir cihânın verir rûha safa pek
Anınçün bu lisâna, sana ey şanlı asker!
Gelir bi târih-i tâm "Gazân ola mübârek" Sene: 1334 (1915),*

müstef 'ilün müstef 'ilün

- 1 *Asker büyük Osmanlısın
İmanlısın vicdanlısın
A 'dâyı kır ez bahre dök
Arslan yürekli canlısın
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*Ey şanlı ordu sende var
Fevka 't-tasavvur iktidâr
Ahlafe kaldı tâ ebed
Nâm-ı bülendin yadigar
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*Pertev saçarız göklere
Necm ü hilâl düşmez yere
A'dâya olmaz pâ-y-mâl
Sancak verilmiştir ere
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*Şemşirin oldu Barika
Tebrik sesindir sâika
Bu harb içinde âleme
Gösterdin elhak harika
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

5 *Süngün elinde tâb-dâr
A'dâyı kıldın târ-mâr
Heycâde ateş püsküren
Sensin o şîr-i hûn-nisâr
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*İşte Çanakkal'a bize
Şanlı büyük bir mu'cize
Zerrin sahifeler bugün
Hazırlıyor târih size
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*Târih-i âlemde ricâl
Görmüş değil böyle cidâl
Gerdin göğüs dritnotlara
Bir âhenin kal'a-misal
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*Yok asker-i islâm gibi
Yükseldiler ecrâm gibi
Târihte kalsun tâ ebed*

*Bu hatıra ehrâm gibi
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*Açtı Iraka bir sefer
Düşman yine gördü zarar
Avn-i hudâ ile bugün
Gördün ne parlak bir zafer
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

10 *Bağdâd yolunda bîm-nâk
Gördü edâ oldu helâk
Selman-i Pâkın rûhunu
Şad eyledi "Selman-i Pâk"
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın
Hayrân cihân bu kudrete
Bu savlete bu satvete
Güt-ülemara verdi bak
Şan üzre şan bu millete
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*Dünyayı pür-nûr eyledin
İslâmı mesrûr eyledin
Mağrîş olan bir devleti
Hakkile makhûr eyledin
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

*Olmuşsa da ejder adâ
Karşında oldu ser-furû
En muhteşem bir orduya
Döndürmedin heycâ'iru
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın*

Gördü seni ey şir-i ner
A'dâ dedi "Eyne'l-meferr"
Kuvvetli bazun devlete
Koydu bir iklîl-i zafer
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın

15 Osmanlılar şendir bugün
Yaptın ne pâlân bir döğün
Ey kahramân millet size
Medyûn-i şükrandır bugün
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın

Gazi Reşad Han, enveri
Hak kıldı mülk-i zîveri
Takdis-i tebcîl eyliyor
Millet bu gethü'l-ekberi
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın

Mağlûbtur düşman sana
Yaptın ne şanlı bir gazâ
Bu satvetinle dehrde
Ey şanlı gâlib bin yaşa
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın

Avn-i Hudâ ile bize
Etti tekerrür mu'cize
"Peygamberin imdadile" hoş
Târih nusrettir mu'cize
Asker bugün pek şanlısın
Sen kahramân unvânlısın

Sene: 1334 (1915)

3.7. Ehl-i İslâm[in] Halife-i Zî-şânı ve Osmanlıların Padişah-ı Âli-câhı Gazi Mehmed Reşid Han-ı Hâmis Hazretlerinin Dil-nişînini Tahmisdir

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

- 1 *Nusret-i islâma bu yıl eyledi ihsân zü-lmen
Kıldı müminleri bu harbi mukaddes pek şen
Eyledi nûr-i zafer dîde-i kalbi rûşen
"Savlet etmişti Çanakkale'ye bahr u berden"
Ehl-i İslâm'ın iki hasm-ı kavîsi birden"*

*Pek kolaylıkla Boğazdan geçecek aldı göze
Saldı dritnotları ateş-i harb açtı bize
Kasd idüp cân yerine koştu aziz yurdumuza
"Lakin imdâd-i ilâhî yetişüp ordumuza"*

*"Oldu her bir neferi kal'a-i pulâd-beden"
Gösterir harikalar askerimiz rezminde
Sahne-i harbe çıkar kahr-ı adû cezminde
Şahid-i nûr-i zafer cilve ider bezminde
"Asker evladlarımın pîşîne-i azminde"
"Ecrini eyledi idrâk nihayet düşmen"*

*Oldu düşmanlarına süngüleri sâika-bâr
Ejder olsaydı adû eylemez sabr u karâr
Hamle-i şîr-i ner altında kalınca nâ-çâr
"Kadr u haysiyyeti pâ-mâl olarak etti firâr"
"Kalb-i islâma nüfûs eylemeğe gelmiş iken"*

- 5 *Şanlı askerlerimiz eyledi pek şanlı gazâ
Rayet-i nûr-ı zafer olmada mevce-nümâ
Ordumuz oldu muzaffer ne büyük Lûtfi Hudâ
"Kapanup secde-i şükrâne Reşad eyled duâ"
"Mülk-i islâmi Hudâ eyleye daim me'men"*

3.8. Osmanlıların Galibiyeti

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fa'ülün

1 *Peygamberin imdâdile bir nusret-i Mevlâ
Her dilde meserretle safâ eyledi peydâ*

*Askerlerimiz her biri bir şîr-i jiyandır
Bir şîr-i jiyân olduğu meşhûd-i cihândır*

*Heybetle ider düşmanına süngü havâle
Benzer neferin her biri bir Rustem-i Zâle*

*Düşmana ucb ettiler ibrâz-i şecaat
Etvâr-i gazanferleri hep mûcib-i hayret*

5 *Allah diyerek girdi Yunan mülküne onlar
Afakı bütün kapladı bu şöhret ü şanlar
Ettikçe hücum cümlesi Haydar gibi erler
Feth eylediler Kal'a-i Hayber gibi yerler*

*Mecbur-i firâr oldu bütün leşker-i a'dâ
Geçti yed-i teshîre temâm mülk-i Tesalya*

*Erdikte simâh-i dile ol bâng-i ezânlar
Bir taze hayât buldu bütün tende bu cânlar*

*Hoşnûdile şâd oldu buna Seyyidü'l-ebrâr
Tahsîn-i gazâ eyledi hem Haydar-i kerrâr*

10 *Pek şevk ile birdenbire raks etti felekler
Tebrike şitâbân oluyor gökte melekler*

*Ya hû edelim şu kameri göklere i'lâ
Gülbang-i zaferlerle bütün doldu bu dünya*

*Sultanımızın şevketile satvet u şânı
Titretti bu yıl dehşetile cümle cihânı*

*Ya Rabb o Şehinşah-i Cihân zübde-i hakân
Binler yaşasun âleme hep verdi büyük şân*

*Meydâna çıkan Lutfî bu târih-i zaferler
Erbab-i kalem yazmadı hiç böyle eserler*

KAYNAKÇA

HAFIZ, Nimetullah, “Yugoslavya’da Türk Destanları”, *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, s. 55.

HAFIZ, Nimetullah, “Yugoslavya’da Bulunmuş Bir Çanakkale Savaşı Destanı”, *Türk Kültürü Dergisi*, sayı 150, sayfa 229-238.

XIV. VE XVI. YÜZYIL AZERBAJCAN DİVAN EDEBİYATI BAĞLAMINDA NECATİ ŞİİRİ

Doç. Dr. Seadet Şihıyeva*

GİRİŞ

XV. yy. Türk divan edebiyatının ünlü isimlerinden İsa Necati, divanının birtakım yapısal özellikleri, ayrı ayrı eserlerinin teknik yönleri¹ ve söyleyiş biçimiyle kendi yolunu çizmiş ve kişisel üslubunu oluşturmuştur. Onun şiir sanatının içerik, konu ve biçimsel açıdan ferdî niteliği, selef ve ardıllarının şiiriyle kıyaslamalarla, başka deyişle fikrî zemini ve anane çerçevesinde yarattığı geleneğin tespitiyle ortaya konulabilir. Bu gibi mukayeseler şairin divanında anane ve ferdiliğin nispetinin ve sonuçta eserlerinin poetik değerinin belirlenmesinde önem arz etmektedir. Necati şiirinin gerek kaynakları, gerek etki alanında Azerbaycan edebiyatı temsilcilerinin de önemli yeri vardır. Belirtmeliyiz ki, Necati Beg seleflerinden bir kısmının adını şiirlerinde övgüyle anmış, Sadi Şirazi, Nizami Gencevi ve Şeyhi'nin şiirlerinden etkilendiğini dile getirmiş, Hassan bin Sabit, Salman Saveci ve Abdurrahman Cami'yle şiirini kıyaslamıştır.

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Doğubilimcilik Enstitüsü.

¹ Necati'nin şitaiye kasidesi özel strükture sahiptir. Ardı ardına gelen birkaç beyit kendi aralarında konu bütünlüğüne sahiptir ve şiir boyu devam eden bu özellik kasideye terci-bentlere özgü bent kuruluşu niteliği vermektedir. Necati'nin divanının dibacesi nazımla nesrin bir birinin yerini almasıyla farklılık arz etmektedir. (bu hususta bkz: Üzgör, 1990: 9) Kıtaları bazen matlı ve maktasızdır. (Örneğin; "Öp", "Sevinir", "Olur", "Gönlümüz" vs. redifli şiirler) Kıtalardan biri matla ve maktadan ibarettir. (Örneğin; "Geç" redifli şiir) Oysa kıta gazelden farklı olarak matlısız, amma maktayla yazılır. Redif sisteminde bazı özgürlükler gözlemlenmektedir. (Örneğin: "İşte ben ...işte sen" redifli gazel)

Burada şunu da vurgulamaya gerek var ki, divan şiiri geleneğine uygun olarak, şair, selefleri, genellikle kendinden önceki şairlerin bir kısmının (Nizami, Sadi, Şeyhi) adını açık söylemiş, bir kısmını (Amir Husrev Dehlevi¹, Ferideddin Attar², Kemal Hocendi³, Lütfi, Atayi ve Şeyhi) tevriye sanatı aracılığıyla anmıştır.⁴ Bazen ise aynı şairlerin adları (Nizami, Şeyhi, Atayi ve Hassan) hem açık, hem de kapalı şekilde hatırlatılmıştır. İlginçtir ki, Seyyid İmadeddin Nesimi'nin şiirinden etkilenmenin çeşitli seviyelerde boy göstermesine rağmen onun adı anılmamış⁵, kardeşinin adı ise açık şekilde şiire getirilmiştir.

¹ Prof. Mehmed Çavuşoğlu'nun tespitine (Çavuşoğlu, 1971: 17, 65) göre şair aşağıdaki beyitte Husrev Dehlevi'den tevriye tarihi ile bahsetmektedir:

*Husrev edeli himmet biçâre Necati'ye
Şeyhi gibi eş'arı hûb ü hasen olmuştur* (Necati, 1992: 232).

² Necati şiirinde "attar" kelimesi şiir ve şairlikle bağlı anımsatılırken tanınmış sufi şair Ferideddin Attar'la çağrışım oluşturmaktadır. Örneğin;

*Şekerin sözlerini kâğıda bürer ki sata
Be kim öğretti Necati'ye bu attarlığı* (Necati, 1992: 401).
*Şi'r isteyen Necati'ye gelsin ki vechi yok
Anber satın alan kişi attâra gelmeye* (Necati, 1992: 375).

³ Prof. Mehmed Çavuşoğlu, Necati şiirinde tevriyeli kullanılan Kemal adını Kemalüddin İsfahani olarak yorumlasa da (Çavuşoğlu, 1971: 17), divan şiirinde adeta bu tarzda Kemal Hocendi anımsatıldığından zannımızca Necati de bu şairi kastetmiştir.

⁴ Necati'nin "Şeyhi" redifli gazelinde vasıflardan belli olduğu üzere onun bir çağdaşından söz edilir. (bkz: Çavuşoğlu, 1971: 65) Bununla bile maktada şairlik ve Nizami Gencevi'den bahis edildiğinden son beyitte şair Şeyhi'nin de kastedildiği kuşku uyandırmamaktadır:

*Der isem nazm-ı Necati'yi Nizami'ye mürid
Umarım bulmaya sözümdе yalanım Şeyhi* (Necati, 1992: 432).

Prof. Mehmed Çavuşoğlu'nun ifade ettiği gibi, Necati, bu beyitte Şeyhi'yi otorite telakki etmektedir. (Çavuşoğlu, 1971: 65)

Necati'nin aşağıdaki beytinde "lutf u atâyı" kelimeleri ikianlamlılık yaratarak tanınmış Çağatay şairleri Lütfi ve Atayi'yi akla getirmektedir:

*Billahi Necâtî'ye bu lutf u atâyı gör
Şeyhi olalı şeyhi nazmı hasen olmuştur* (Necati, 1992: 188).

Beyitte "Şeyhi" ifadesinin pir ve şair adı olarak yer alması da Necati'nin "lutf u atâyı" kelimelerini tevriyeli kullanması düşüncesine yönlendirmektedir. Aynı zamanda "hasen" kelimesinin de tevriyeli kullandığı ve ilk Müslüman şairlerden ünlü Hassan bin Sabit'e işaret olması varsayılabilir. Necati'nin diğer gazellerinde Atayi ve Hassan adının daha açık şekilde şiire getirilmesi de bu ihtimalimizi doğrulamaktadır. Divan şiirinde nizam(i), kemal, zahir, hafız ifadelerinin hem de uygun olarak Nizami Gencevi, Kemal Hocendi, Zahirreddin Faryabi, Hafız Şirazi gibi şairlerin adlarına işaret gibi tevriyeli kullanılması geleneği oldukça yaygındır. Bu gibi hallerde çoğu zaman Sadi, Selman gibi tevriyeli kullanılmayan adlar anahtar rolünü oynamaktadır. Analoji durum söz konusu beyitte de gözlemlenmektedir. Şeyhi'nin ad olarak açık kullanılması, divan şiiri geleneği, poetik mantık, tevriye ve tenasüp gibi edebî sanatlardan yola çıkarak beyitte yer alan "lutf u atâyı", "hasen" kelimelerinin tevriyeli kullanıldığı kanısına vardık.

⁵ Nesimi'nin adı açık söylenilme de, aşağıdaki beyit şaire tevriye ve telmih sanatları aracılığıyla işaret olarak algılanabilir:

*Gönlüm hüması uçtu eder zülfün ârzü
Ne yerdeyim ne gökde nesim ü sebâ gibi.* (Necati, 1992: 419)

Bu beyit darağacından asılan Nesimi'yi de akla getirir.

Aslında birtakım şairlerle Necati'nin ardıl-öncül ilişkisi iddiaları üslup ve söyleyiş biçiminin göz önünde tutulmasıyla ileri sürülmüştür.¹

Necati'ye hayranlık hatta kimi tezkireci ve araştırmacıların onun şiirinin poetik kaynakları ve seleflerinin olmasını genellikle inkâr etmesiyle sonuçlanmıştır. Ünlü şarkiyatçı Gibb'e göre, Necati'nin orijinalliği onun yaratıcı hayal gücünden kaynaklanmaktadır. Şiirlerinde sık rastlanan mecazlar İrânî tarzda olmakla birlikte, herhangi bir divandan alınmış değildir; şairin kendi kabiliyetini tatbiki ve müşahedeleri sonucudur. (Gibb, 1999: 362) Bu söylenenlerde gerçeğin payı çok olmakla birlikte onun divan şiiri geleneğinin kısıtlayıcı sınırları dışına çıktığı ve önceki yazımsal fikrî ürünlerle bağlantısız oluştuğunu iddia etmek çok güçtür. **İlerideki** bahislerde, kendi topladığımız örnekler incelenirken de görüleceği üzere Necati şiirinin önceki yüzyıllar edebiyatında ciddi ve sağlam fikrî zemin ve temelleri olmuştur. Burada konumuza uygun olarak Necati ve Azerbaycan şairlerinin düşünsel bağlarını araştırdık. Onun Türkiye şairlerinden Şeyhi ve Ahmet Paşa, Çağatay şairlerinden Lütfi, Atayi ve Nevai ile edebî ilişkilerinin, etkilenmesinin boyutunun değerlendirilmesi ise özel araştırma gerektirmektedir.

1. Necati'nin Azerbaycanlı Selefleri (XII-XIII. yy.)

Azerbaycan şairlerinden en çok Nesimi'nin etkisini şiirlerinde yoğun bir şekilde hissettiren Necati'nin divanında yer yer XII. yy. şairlerinden Mehseti Gencevi ve Nizami Gencevi'den, XIII. yy. 'ın sonları-XIV. yy. başlarında yaşamış Hasanoğlu'dan da mülhem beyitler gözükmektedir. Necati divanı ilk kez olarak bu makalede Azerbaycan edebiyatı bağlamında araştırmaya tabi tutulduğundan kısaca da olsa bu ilişkilerden bahsetmeği uygun gördük.

Mehseti Gencevi'nin Farsça rubai sanatında şehraşublar önemli yer tutmaktadır. Necati'nin aşağıdaki ferdiyle (müfred) bu şehraşublardan birinin benzer motiflerinden oluştuğu dikkatimizi çekti. Mehseti:

Benzer, derzi oğlu, üzün kamere,

Sana yüz Mehseti döner çakere.

Elindeki sap tek yolum düşe, kaş,

Şeker dodağına günde yüz kere! (Mehseti, 1975: 52; çeviri Nigar

Refibeyli'nindir.)

¹ Tezkirelerden Necati'nin didaktik eserlerine göre "Tusi-i Rum", üslubuna göre "Husrev-i Rum" adlandırıldığı belli oluyor. (bu hususta bkz: Necati, 1992: 24) Bu geleneğe işaretle Safi der:

Nâzig edâlarından Şâhî sayıldı Bâki

Husrevlenir Necâti Hâfizlanır Hayâlî. (bkz: Necati, 1992: 26)

Necati:

İpliğin ağzıyla ıslattıkca ol derzî püser

Rişte-i ömrüm olur perverde-i Âb-ı Hayat (Necati, 1992: 134)

Örnekler arasındaki yakınlık Necati şiirine serbest çeviri karakteristiği vermektedir. Burada Gibb'in Necati hakkındaki: "onun eseri... adaptasyonlar ve tercüme yumağı değildir" (Gibb, 1999: 362) kanısına karşı farklı düşüncemizi ifade etmek isteriz. Genelde araştırmacı haklıdır. Bununla bile mahallî ve ulusal nitelikli unsurların ön planda tutulduğu Necati eserlerinde de Farsça klasik şiirle eşleşme ve etkilenmenin izlerini bulmak mümkündür. Bu gibi örneklerin belirlenmesi ise Necati şiirinde kişisel nitelikli ve kaynaktan ileri gelen hususların ortaya konulmasına yol açar.

Necati'nin divanında Nizami'nin mesnevilerinin ("*Sırlar Hazinesi*", "*Husrev ve Şirin*", "*Leyli ve Mecnun*", "*İskender-name*") motifleriyle yakından eşleşmeler gözlemlenmektedir. Onun gazellerinden birinde divan şiiri için geleneksel olmayan ve Nizami'nin "*Sırlar Hazinesi*" mesnevisindeki "*Hayır ve Şer*" hikâyesinin motifine işaretin yer alması ilgimizi çekti:

Gözümün penceresin yapmağa hükm eyledi Şer

Ki nigârın harem-i hüsnüne karşıdır bu. (Necati, 1992: 348)

Bilindiği üzere Nizami'nin söz konusu eserinde Şer adlı genç Hayır'ın gözlerini çıkarır. Necati'de bu motif farklı ve salt poetik mecrada işlenmiştir. Şair, Şer'in bunu yar yüzünün görülmemesi için yaptığını der. Zannımızca Necati, Nizami'nin söz konusu eserine vakıf olmadan şu beyti söyleyemezdi. Necati'nin:

Gamın görüp dediler söyletirmiş ıssını mal

Hemişe töhmet olur âşika defîne ile (Necati, 1992: 394)

beyti Nizami'nin "*Sırlar Hazinesi*" mesnevisindeki "*Harun Reşid ve Berber*" hikâyesine telmih olarak kaleme alınmıştır. Böyle ki, Harun Reşid'in kızına elçilik eden berberin ayağının altı kazıtılmış, orada definenin bulunduğu görülmüş ve onu söyletenin bu hazine olduğu belli olmuştur.

"*Husrev ve Şirin*"den etkilenme Şirin'le Şeker'in asıl ve benze-yen olarak tanıtımında (Necati, 1992: 327), Şebdiz ve Gülgün'ün renk farklılığından hareketle tezat oluşturulmasında (Necati, 1992: 359, 434) açığa çıkıyor. Şirin ve Şeker'in böylesi simgeselleşmesinde Nizami'nin mesnevisinden yararlanan Nesimi'nin de rolü vardır ve bunun Türk divan şiirinde ilk belli ve çoklu sayıda örnekleri onun kalemine mahsustur. (bu hususta bkz. Şihyeva, 1997: 39)

Necati divanıyla Nizami'nin "*Leyli ve Mecnun*"unu ilişkilendiren motif yer yer Mecnun'un "hemdem"inin (arkadaş) ahu olmasının hatırlatılmasıdır. Aynı motif Nizami şiirinde de kullandığından bunun söz konusu mesneviden Necati şiirine intikal ettiğini düşünürüz.

Necati'nin:

Yaşlı gözümde aks-i cemâlin gören sanır

Düzmüş denizde yenile İskender âyine (Necati, 1992: 379)

beytinde telmih olarak yer alan İskender, deniz ve ayna motifi Nizami'nin "*İskender-name*"sinden kaynaklanır. Bu mesnevide İskender'in başına parlak bir ayna bent ettiği ve bu aynada denizde her gelip gidenin görüldüğü belirtilir. (Nizami, 1982: 527)

Necati'nin Nizami şiiriyle ilişkisi kaydettiklerimizle sınırlı değildir. "*Şeyhi*" redifli şiirinde Nizami'yi de anımsaması Necati'nin, Şeyhi'nin "*Husrev ve Şirin*" çeviri eserinden haberdar olması kanaatini oluşturmaktadır¹.

Hasanoğlu'nun bilinen ve birçok şiire örneklik eden: "*Apardı gönlümü bir hoş gemer-yüz can-feza dilber // Ne dilber dilber-i şahid ne şahid şahid-i server*" matlalı gazelinin ikinci mısralarının strüktür açısından Necati Beğ'in aşağıdaki dizesinde etkisi gözükmektedir:

Ol etti milketi virân ol etti genci nihân

Ne mülk mülk-i Karaman ne genc genc-i Revân. (Necati, 1992: 119)

2. Nesimi Şiirinden Etkilenmenin Boyut ve Biçimleri

2. 1. Strüktür Açısından Paraleller

Önce de altını çizdiğimiz gibi, Necati, Azerbaycan şairlerinden en çok Nesimi'den etkilenmiştir ve bu söz ustasına yazdığı nazireler onun Azerbaycan-Türk şiirinden kaynaklanmasının açık göstergelerindedir. Nesimi ve Necati'nin şimdiye kadar araştırılmamış edebî ilişkilerine onların aynı redifli çoklu sayıda şiirleri tanıklık etmektedir. Necati'nin "*İçin-*

¹ Necati'nin "*Görünür*" (Necati, 1992: 188) redifli şiiriyle Nizami'nin bir gazeli arasında belirgin bir uyumluluk gözükmektedir. Nizami:

Gözüm aydın gözüme sevgili canan görünür;

Müşk-enber saçarag etrle efsan görünür. (Nizami, 1976: 7)

Necati:

Bir gün ölümlü dirilenlere cânân görünür

Nite kim öldüğü demde kişiye cân görünür. (Necati, 1992: 186)

Amma bu ortaklık yalnız şiirin çevirisinde ortaya çıkmaktadır. Gazelin orijinaliyle kıyaslamalar her hangi bir bağlantının olmadığını ortaya koydu. Nizami'nin "*Dideem*" ("*Görmüşüm*") (Nizami, 1981: 64) redifli bu Farsça gazeli teknik yönler (kafiye, redif...) açısından farklılık göstermektedir. Bundan dolayı Necati'nin, söz konusu şiirden etkilendiğini iddia etmek olanaksız görünmektedir.

de”¹, “Yok”², “Bu gün”, “Ele girmez”, “Gibi”, “Oldu gel”, “Eyle-di”, “Gel beri” (Nesimi’de: “Beri gel”), “İle”, “Derler”³, “Neyler”, “Yene”, “Budur”, “Buldum”⁴ redifli vs. şiirleri redif, konu ve söyleyiş biçimi açısından Nesimi’nin gazelleriyle uygunluk göstermektedir.

Bu şiirlerde etkilenmenin düzeyini belirlemek amacıyla birkaçını detaylı olarak incelemeyi uygun gördük. Necati’nin “Oldu gel” redifli şiirinin altı kafiyeli kelimesinden üçü (“kan”, “zindan”, “serv-i hıraman”) prototiple aynıdır. Nesimi matla beytinde der: “Fürkatünden yandı bag-rum yüregüm kan oldu gel”. (Nesimi, 2002: 474) Necati matla beytinde der: “Tirin ucundan derun-ı sine de kan oldu gel”. (Necati, 1992: 300) Nesimi ikinci beyitte der: “Dünyenün naz u na’ımı bağ u bustânı mana || Sensüz iy sultan-ı hubân bend ü zindân oldu gel”. (Nesimi, 2002: 474) Necati ikinci beyitte der: “Bağ bir üstü açık dil-gir zindan oldu gel”. (Necati, 1992: 300) Nesimi gazelin beyitlerinden birinde der: “Cennetün sahnında Tûbâ vâlih ü aşüfte-hal || Kâmetün hüsninden iy serv-i hirâmân oldu gel”. (Nesimi, 2002: 474) Necati üçüncü beytinde der: “Hecesinden dün elif ezberleyen dür-danecik || El irişmez şimdi bir serv-i hıraman oldu gel”. (Necati, 1992: 300) Hatta son beyitlerin kafiyeli kelimeleri de ahenk açısından uyumludur: “yeksan” (Nesimi) - “asan” (Necati). İlginçtir ki, Necati bu gazelinde mahlas kullanmamıştır.

Necati de onunla aynı yüzyılda yaşamış Dede Ömer Ruşeni ve Nimetullah Kışveri gibi Nesimi tuyuglarının redifiyle bağlı geleneği gazellerinde devam ettirmiştir. Onun “Benlerin”, “Zülfün”, “Lebin”, “Leb-lerin”, “Çeşmün” ve “Gözün” redifli şiirlerinin redif seçimi Nesimi’nin insanın ayrı ayrı yüz çizgileri ve güzellik unsurlarını **tarif ettiği** ve övdüğü tuyuglarını hatırlatmaktadır.

Şairin “Düştü gönümüz” (Necati, 1992: 139) redifli kıtası Nesimi’nin aynı redifli tuyuğuna naziredir. Son paralelden görüldüğü üzere, halef bazen örnek şiirin redif ve kafiye gibi biçimsel niteliğinden yararlınsa da, şiirin türünü (janr) değiştirmiştir.

¹ Şairin “İçindedir” redifli iki gazelinen biri (Necati, 1992: 382) söyleyiş biçimi ve kafiye sistemi açısından Nesimi’nin “İçinde” redifli gazeliyle paralellik arz etmektedir. Söz konusu gazelin matlasında “can” ve maktasında “fıgan”ın kafiyeli kelime olarak kullanımı Nesimi’nin “İçinde” redifli gazelinin matla beytinin etkisi gibi değerlendirilebilir ve bu eşleşme şiirler arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirir.

² Necati’nin aynı redif ve strüktürlü iki gazelinin kafiye kuruluşu farklıdır: “agâhı”, “hemrahi”, “dûd-ı ahı” vs. (Necati, 1992: 274), “sözü”, “tuzu”, “gözü” vs. (Necati, 1992: 277)

³ Nesimi’nin “Derler”, “Okurlar”, “Dediler”, “Demişler” gibi gazelleriyle Necati’nin “Derler”, “Diyeler”, “Desinler”, “Dedikleri” gibi gazelleri redif seçimi açısından uyum içindedir. Fuzulî’nin de “Derler” redifli şiiri bu sıraya dâhil olmaktadır.

⁴ Necati’nin “Buldum” redifli gazeli Nesimi’nin aynı (“Buldum”) ve benzer (“Buldum uş” (iki gazel), “Bulmuşam”) redifli gazelleriyle teknik yönler (redif, kafiye vs.) açısından eşleşmektedir.

Bu ise onun selevinin sanatının asılılığında kalmadığını, kendi şairlik yeteneğini sergilemek niyeti gibi de değerlendirilebilir.Genellikle Nesimi'nin tuyuğlarından kaynaklanma redif dűzeyinde ortaya çıkmaktadır.

Nesimi ve Necati'nin aynı uyaklı şiirlerinden biri aşağıda matla beyitlerini verdiğimiz gazelleridir. Nesimi:

Yanaram ışkundan ahar gözlerümden yaşlar

Firkatün derdi ıhardı yüregümden başlar. (Nesimi, 2002: 291)

Necati:

Zülfüne kimdir deyen kim zulme şimdi başlar

*Zülfün ucundan değil mi bu kesilen başlar.*¹ (Necati, 1992: 205)

“*Mecmu'atü'n-Neza'ir*”den belli olduğu üzere Nesimi'nin bahsini ettiğimiz gazeline 19 nazire yazılmıştır. (bkz: Mezid, 1995: 171-181) Bu mecmua 1440 yılında kaleme alındığından daha sonraki dönem şairlerinin, aynı zamanda Necati, Hatayi, Niyazi Mısri vs. şairlerin söz konusu gazele nazireleri bu listeye dâhil değildir.

Çoklu sayıda şairin eserine örneklik eden Nesimi gazeliyle ona yazılmış nazirelerin arasında kıyaslama yapılması ilginç sonuçları ortaya çıkardı. Böyle ki, nazirelerde Nesimi'nin şiirinin genel kafiyeye düzeniyle birlikte matla ve makta için seçtiği kelimelerin de ardıllarının özellikle dikkatini çektiği belli oldu. Bu nazirelerden beşinde matla beyit “başlar”, beşinde “yaşlar” gibi cinaslı kullanılan kafiyeli kelimeler üzerine kurulmuş, birinde Nesimi'nin makta beytinde yer alan “nakkaşlar” matlan her iki mısrası için kafiyeye kelimesi olarak seçilmiştir. Necati'nin şiirinde de “başlar” kelimesinin matlada cinas kullanımını kendinden önce bu gazele nazire yazarlarla paralellik arz etmektedir. Bu gazelin sekiz kafiyeli kelimesinden beşi (“başlar” (“başlamak”), “başlar” (“kafa”), “nakkaşlar”, “kardaşlar”, “yoldaşlar”) Nesimi şiiriyle ortakır.

Ardılların, aynı zamanda Necati'nin matla beyitler için seçilen kelimeleri cinaslı kullanımını geleneği de Nesimi gazeliinden kaynaklanmaktadır. Böyle ki, Nesimi beyitlerinden birinde tekrar matladaki “başlar” kelimesine dönmüş ve bu defa farklı anlamda kullanmıştır. Selevinin şiirinin bu özelliğine dikkat eden Necati de “başlar” kelimesini matlada cinaslı kullanmasına rağmen sıradaki beyitlerden birinde tekrar kafiyeye oluşturmak amacıyla aynı ifadeyi gazele getirmiştir. Belirtmeliyiz

¹ Necati'nin: “*Her seher gülşende kim murg-ı latif-elhân okur*” (Necati, 1992: 238) mısrasıyla başlayan gazeli söyleyiş açısından Dökmeci'nin matla beytiyle örtüşmektedir: “*Her seher vaktinde kim bülbül fiğane başlar...*” (Mezid, 1995: 178) “*Mecmu'atü'n-Neza'ir*”de Dökmeci'nin bu gazeli Nesimi'nin bahsini ettiğimiz şiirine nazire olarak zikredilmiştir. Bu anlamda Necati'nin bu gazelinin de dolayısıyla Nesimi şiiriyle bağlantısı vardır. şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki, bu gazel bazen Nesimi'ye addedilir. (bkz: Nesimi, I, 1973: 340; Nesimi, 2002: 292)

ki, Nesimi'nin cinas oluşturan bu kafiyesi diğer ardıllarının da ilgisini çekmiştir. Şeyh Oğlu, Zeyni, Fürkati, Safi, Dökmeci gibi şairler Nesimi şiirinin bu özelliğinden hareketle selefın yaptığı gibi matlada bir kez, sıradaki beyitlerden birinde de tekrar “başlar”ı cinaslı kullanmışlardır. İşki adlı şair matlada her iki mısra ve sıradaki beyitlerden birinde, Ömer şiirin ortasında – üç ardı ardına gelen beyitte bu kelimeyi cinaslı kafiye olarak kullanmışlardır. (bkz: Mezid, 1995: 171-181) Bu spesifik durum Nesimi'nin şair kişiliğinin otoritesini ve haleflerinin, aynı zamanda Necati'nin ince gözlemciliği ve prototipi detaylı inceleyerek nazire kaleme almalarını ortaya koymaktadır. Şunun da altını çizmeğe gerek var ki, Necati'nin söz konusu şiiri tekçe Nesimi'nin örnek gazelinin değil, ona yazılan nazirelerin de birtakım özelliklerini taşımaktadır.

Necati'nin “*Meded*” redifli gazeli tespitimize göre Türk divan edebiyatında Nesimi şiiriyle gelenekselleşen gazeller silsilesine ait olunabilir. Nesimi'nin gazellerinden biri: “*Ey müselmanlar meded ol yar pünhan ayrılır...* ”¹ (Nesimi, 1973: 247) dizesiyle başlıyor. İmamîyye adlandırma bileceğimiz bir şiiri ise: “*Ya Ali senden meded*” rediflidir. İlginçtir ki, Necati'nin iki “*Meded*” redifli gazelinin birinin son dizesi: “*Miskîn Necâtî'yi hat-ı hoş-bû turâb (Bû-Türâb) eder \ \ Ey zülfü kara² ermez ise Şahdan meded*” (Necati, 1992: 173) de benzer içeriği ifade eder.³

Necati'nin “*Üstüne*” redifli yeddi gazeli⁴ redif, bu gazellerden ikisi (Necati, 1992: 388-389) hem de kafiye kuruluşu açısından Nesimi'nin aynı redifli gazeliyle uyum içindedir. Necati'nin bu şiirlerinden ikisinin (Necati, 1992: 388, 392) strüktür özellikleri ve motiflerine ise Nesimi'nin bir beyti (“*Zülfünüz çektî çeri geldi Hata Çin üstüne⁵ \ \ Halınız koptu Hebeşden Rum eline çapdı*”⁶ (Nesimi, 1972: 107)) temel teşkil etmektedir. Örneğin; Necati: “*Gözlerimden hatt u hâlakın salar cân üstüne \ \ Tunadan kâfir geçer koman müselmân üstüne*”. (Necati, 1992: 388) Necati yüze hattın “gelişi”ni de aynı üslupta – koşunun toz kopara-

¹ İran tasavvufî divan şiiri temsilcilerinden Sanai'nin (XI. yy.) divanında “*Ey moselmanan, meded...*” diye başlayan birkaç gazele rastladık.

² “Zülfü kara” ifadesi tevriyeli kullanılmıştır, hem zülfü kara sevgili, hem de Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar akla gelmektedir.

³ Necati'nin “*Yetiş*” redifli gazelinin (Necati, 1992: 264) de üslup ve redifinin anlamında “*Meded*” redifli gazelle yakınlık görülür.

⁴ Necati “*Üstüne*” redifli gazeliyle (Necati, 1992: 358-359) de bu silsileyi artırır.

⁵ Nesimi, bu mısrayla içerek açısından eşleşen birçok dizeler kaleme almıştır: “*Cihânda hâl ü hatundan ruhun çeri çekmiş*” (Nesimi, 2002: 627), “*Gözleri kaşı ruhi zülfü çeridir hüsnine*” (Nesimi, 2002: 457) vs. Aynı ayrı güzellik unsurlarının bu tarzda sosyal-askeri bağlamda yorumlanmasının ilk örnekleri gözlerle ilgili Fars dilli divan edebiyatında gözükmektedir. Türk divan şiirinde de göze moğolçin, türkçin, harami, ayyar vs. gibi vasıflar ait edilmesi şu geleneğin uzantısıdır.

⁶ Necati: “*Ruhlarında hâl-i anber-bârın gören dedi \ \ Rûma iklimi-i Habeş sultanıdır düşmüş garib*”. (Necati, 1992: 160).

rak gelmesi gibi ifade eder. (Necati, 1992: 258, 371)

Araştırmamız gösterdi ki, Necati, Nesimi'nin yalnız orijinal değil, Mevlana¹ ve Salman Saveci gibi şairlerin Farsça şiirlerine Türkçe yazdığı nazirelerine de tekrar nazire yazmıştır. Böyle ki, Necati'nin: “*Âşık olduğum duyaldan yüzüme bakmaz habib*” (Necati, 1992: 161) mısrasıyla başlayan gazeli Salman ve Nesimi'nin uygun gazelleriyle kafiye kuruluşu yönüyle ortaktır. Belirtmeliyiz ki, Necati'nin bu gazelinde Nesimi sözünün etkisi kafiye strüktürü, ifadeler ve ayrı ayrı fragmanlarda gözükmektedir. Örneğin; Nesimi:

İy yüzün “nasrun mina'llâh” iy saçun “fethun karîb”

İy beşer sûretlü Rahmân iy melek-sîmâ habîb. (Nesimi, 2002: 198)

Necati:

Pâdişâhım kılıcınla açılır iklim-i hüsn

Gamzenin şânında münzel âyet-i feth-i karib. (Necati, 1992: 161)

Nesimi ve Necati'nin bazı şiirlerinin (“*Ele girmez*”, “*İmiş*”, “*Var*”, “*Budur*”, “*Yine*”, “*Neyler*”, “*Yok*”² vs.) ise redifi aynı, kafiyesi farklıdır. Necati'nin “*Yine*” redifli bahariye kasidesi kafiye strüktürünün farklılığına rağmen redif ve konu açısından Nesimi'nin aynı redifli gazeliyle uyum içindedir. Ama yakın redifli “*Gönlüm*” (Nesimi) ve “*Gönül*” (Necati) şiirleri kafiye, strüktür ve konu açısından farklılık gösterir.

Belirtmeliyiz ki, Necati'nin birtakım redifleri Nesimi şiirinin redif ve çok özel deyimlerinin biçiminin değiştirilmesi niteliktedir. Nesimi'nin “*Beri gel*”, Necati'nin “*Gel beri*” ve “*Gitme gel*” rediflerini örnek olarak kaydedebiliriz. Sonuncu şiirde Nesimi tarzında hitaplar üzerine kurulan son mısra da (“*Devletim âşâyışim pîşt ü penâhım gitme gel*” (Necati, 1992: 299)) şu bağıllığı artırır. Nesimi'nin Necati'ye etkisi yalnız aynı redifli veya aynı kafiyeli şiirlerde gözlemlenmiyor. Bu yararlanma Necati'nin yakın anlamlı rediflerle kaleme alınan gazellerinde de göze deşmektedir. Nesimi ve Necati gazellerinin karşılaştırılması birtakım gazelerde kafiyenin aynı, redifin farklılığını ortaya koydu. Örneğin; Nesimi'nin “*Oynar*” redifli gazeli Necati'nin “*Güler*” redifli şiirinin kafiye strüktürünü belirlemiştir. Necati'nin bu gruba dâhil olan şiirlerinden biri de “*Olmaz*” redifli gazelidir. Şiiri Nesimi'nin “*Olsun*” redifli gazeliyle kıyasladıkta ilginç sonuçlara vardık. Belli oldu ki, Necati'nin ilk iki beyti selefine hayalî hitabe ve cevap niteliklidir. Nesimi:

Şehâ gönlün hemîşe bî-gam olsun

Elünde dâ'ima câm-i Cem olsun.

¹ “*Mest*” redifli gazeller (Necati, 1992: 163, 165).

² Necati'nin “*Yok*” redifli gazeliyle kafiye farklılığına rağmen Ahmedi ve ona nazire yazan şairlerin, aynı zamanda Nesimi'nin gazellerinin redif ortaklığı vardır. Hatta “*Var*” redifli gazelin (Necati, 1992: 208) kafiye kuruluşunda Ahmedi ve Nesimi'nin “*Yok*” redifli gazellerinin etkisi görülmektedir.

Gül ü lâle cemâlünden hacildür
Yüzün yazı hemîşe hürrem olsun. (Nesimi, 2002: 568)

Necati:

Cihânda âdem olan bî-gam olmaz
Anunçün bî-gam olan âdem olmaz.

Gönül göz yaşını yağdırmayınca
*Muhabbet sebze-zârı hurrem olmaz.*¹ (Necati, 1992: 249)

Hayali olsa bile kamil bir müşaire (şîir yarışması) örneği gibi değerlendirilebileceğimiz bu gazeller arasında kafiye strüktürü, konu ve içerik bakımından yakınlık görülmekte, prototip ve cevap bağlantısı hiçbir kuşku uyandırmamaktadır. Sonraki beyitlerde kafiye kelimelerden ikisi (“muhkem”, “kem”) aynı olsa da, nispeten konu özgürlüğü gözlemlenir.

Necati'nin aşağıdaki beytinde selefının düşüncesini daha kapalı bir tarzda tekzibi dikkatimizi çekti. Nesimi'nin hatla ilgili düşüncelerden sık sık yararlanan, onu farklı açılardan ortaya koyuş biçimiyle selefının yarattığı geleneği izleyen ve geliştiren Necati gazellerinden birinde der: Kimdir lebinde sâye-i ebrûna “hat” deyen

Aldanmasın hayâline kimse o kec-revin. (Necati, 1992: 279)

Nesimi, birçok şiiirinde Hurufilik görüşlerinden hareketle kaş (ebru), kirpik ve saç “hatt” adlandırır. Necati'ye göre “ebru”nu (kaş) değil, hayal gücüyle onun gölgesi olarak vasıflandığı dudağın üzerindeki ayva tüylerini hatt saymak doğrudur. Nesimi Anadolu muhitinde çok sevilerek erenlik ve şairliğiyle örnek şahsiyetlerden olsa da, bazı dairelerde onun “dinsiz”, “mülhid” vs. diye isimlendirilmesi de bellidir. Bu anlamda halefin “ebruya hatt diyen” ve “kec-rev” (eğri yolla geden) deyimleriyle tevriyeli olarak Nesimi'yi de göz önünde tuttuğunu düşünürüz. Tevriye sanatına çok eğilimli ve kelimeleri adeta iki anlamda kullanmayı seven Necati'nin bu beytinin arka planında muhtemelen çağının selefıyla ilgili münasebeti iz bırakmıştır.

Bazen Necati'nin ayrıca beyit veya mısrasında onun aynı zamanda haleflik ve seflik mevkiinin tezahürlerine rastlıyoruz. Necati'nin: “*Âsumânîler giyip gün gibi mâhum gitme gel \\ Göklere boyanmasın² feryâd ü âhım gitme gel*” (Necati, 1992: 299) gibi dizeleri Nesimi'nin:

“*Çıhtı içümden tütün çarhı boyadı bütün...*” (Nesimi, 2002: 530)

ve Fuzuli'nin: “*Çıkacaktır feleye nale-yi zarım bu gece*” (Fuzuli, I, 1958:

¹ Necati'nin “*Olsun*” redifli şiiiri (Necati, 1992: 342) ise üslup açısından selefının söz konusu gazeliyle büyük bir uyum içindedir.

² Hem matem, hüzün rengi olan gök renk, hem de tütünün boz rengi kastedilir, semanın rengiyle çağrışım oluşturulur.

293) mısraları arasında aralık bir yer tutmakta, hem selef, hem de halefinin şiiriyle eşleşmektedir. Genellikle âhın göklere yükselmesi motifi Necati şiirinde sıklıkla kullanılmaktadır. Ama bu gibi geleneksel motiflerde etkilenmeni belirlemek imkânsızdır ve sadece aynı konuya bakış açısı, ruh halini söyleyiş biçimi gibi söz konusu ola bilir.

Necati'nin selefının şiirlerinden yararlanması çeşitli biçimlerde ortaya çıkıyor ve onun birtakım gazellerinin kafiyeli kelimelerinin seçimi ve strüktüründe Nesimi'den etkilenme gözükür. Başka söyleyişle, Necati halefiyle Türk divan şiirine aktarılan kafiye strüktüründen yararlanır ve ona redif eklemekle ferdi yaratıcılık imkânlarını sergiliyor. Örneğin; “abad”, “bünyad”, “Ferhad”, “ad” vs. gibi kafiyeli kelimeler üzerine şiir oluşturulmasına Nesimi'nin divanında da rastlanır. Onun bu şiirinin etkisi XV. yy. şairlerinden Nevai, Halili vb. de nazire yazmışlardır. Bu şiirlerden biri Necati'nin: “*Şad olmadı aşk işinde Ferhad*” mısrasıyla başlayan gazelidir. (Necati, 1992: 172-173) Necati diğer gazellerinde ise aynı strüktürü esas alarak redif (“*Aşk*” (Necati, 1992: 274); “*Eyledi*”¹ (Necati, 1992: 408, 439-440), “*Eyleyen*” (Necati, 1992: 326), “*Olmadı*” (Necati, 1992: 402)) eklemekle şiirine farklılık kazandırmıştır. Necati'nin:

Kara toprağa karmağıl kayırmaz kakıyıp kanım

Kulunam kapına geldim benim devletli sultânım (Necati, 1992: 314)

beytiyle başlayan gazelinde strüktür özellikleri, kafiye yerinde kullanılan “sultanım”, “canım”, “hoş-elhanım” gibi kelimelerin iktibas niteliği, “hanım” (Nesimi) - “kanım” (Necati), “şebistanım” (Necati) - “gülistanım” (Nesimi) gibi kafiyeli kelimelerin uyum içinde olması, özellikle makta beyitlerin yakından örtüşmesi Necati gazelinin nazire olması hususunda kuşkuya yer bırakmıyor. Nesimi:

Çırağım şem'um ü nurim ziyam ü yıldızım şemsim

Hezarım bülbülüm kebkim Nesimi-yi hoş-elhanım! (Nesimi, 1973: 125)

Necati:

Dediler yaraşır yâra hezârân bülbülün² olsa

Necâtî dedi kûyumda yeter murg-ı hos-elhânım. (Necati, 1992: 314)

Fuzuli şiirinde her iki selefının şiirinin özelliklerini bulmak mümkündür:

¹ Necati'nin “*Eyledi*” (Necati, 1992: 408, 439-440) redifli gazeli gibi “*Eyledin*” (Necati, 1992: 280, 282, 283-284), “*Eylesin*” (Necati, 1992: 339-340), “*Eylemesin*” (Necati, 1992: 341), “*Etmesin*” (Necati, 1992: 340-341) “*Eylemek*” (Necati, 1992: 283, 292), “*Eyleyen*” (Necati, 1992: 326) vs. kelimeleri gazellerine redif olarak seçimine ve söyleyiş biçimine Nesimi'nin “*Eyledi*” (Nesimi, 2002: 752, 757) redifli iki gazelinin örneklik ettiği kanısındayız.

² “Hezar” kelimesi Farsça hem “bülbül”, hem de “bin” anlamlarını taşır. Nesimi ifadenin “bülbül”, Necati ise “bin” anlamlarını tercih etmişlerdir.

Lehze lehze gülşen-i medhinde guya olmasa

Bülbül-i nutkı Fuzuli'nin hoş-elhan olmasun" (Fuzuli, I, 1958: 277)

Görüldüğü üzere Nesimi şiirinin mükemmel tekniği Necati şiiri için örnek rolünü oynamış ve ardıl selefine özgü niteliklerden yaratıcı yararlanmıştı. Sonuçta Türk divan şiirinin tekâmülü prosesinde bu yazınsal ilişkilerin önemli etkisi olmuştur.

2. 2. Nesimi ve Kardeşine Ait Biyografik Bilgilerin Necati Şiirinde Yansıması

Necati Beg'in ilk defa ayrıca bir makalede (Şihyeva, 1999: 10) incelenmeye tabi tuttuğumuz aşağıdaki beyti Nesimi'nin kardeşi hakkında bilgi vermesi bakımından özel öneme sahiptir:

Ni'metullâhi değil mi bûseler

Şah Handânı değil mi leblerin. (Necati, 1992: 285)

Şah Handan'ın adı ve Ni'metullahi deyiminin aynı bir beyitte ilgili ele alınması Nesimi'nin kardeşinin bu tarikatla bağlı olması ihtimalini akla getirir. Belirtmeliyiz ki, bilim dünyasına belli orta çağ tezkirelerinde bu hususta her hangi bir bilgiye rastlanmıyor. Çağdaş olmamasına rağmen Necati Beg'in Şah Handan'la aynı bir yüzyılda yaşaması bu beyitte yer alan malumatın doğruluğu kanaatini oluşturur. Bununla bile, Şah Handan'ın salt bu tarikatla bağlılığı şimdilik varsayımdan öteye gidemiyor.

Şah Handan'ın hayatta olduğu yıllar – XV. yy'ın ilk çeyreği Ni'metullahilik tarikatının geniş yayılarak çoklu yandaşlar bulduğu döneme uygun düşüyor. Aynı tarikatın müşşidi Şah Ni'metullah Veli ve Şah Handan'ın adlarının evvelindeki "Şah" sıfatı da bu iki şahsiyet arasında zayıf da olsa bağlantı kurur. Çünkü "Şah" sıfatı¹ bütün tarikatlarda kullanılmıyordu².

Necati Beg'in söz konusu beytinde Şah Handan'ın adı iki anlamda algılanabilir:

¹ Toplumun bütün tabakaları tarafından kutsal ve mucize yaratmaya kadir bir şahıs olarak algılanan Şah Ni'metullah Veli'nin "Şah" lakabı Ni'metullahiliğin sonraki bütün rehberlerinin adının terkip hissesine dâhil oldu. (Akımuşkin, 1991: 190; "Şah" lakaplı Ni'metullahi şeyhleri silsilesi konusunda bkz: Kniş, 2004: 273–279) Amma Şah Handan, Şah Ni'metullah Veli (öl. – 1431) henüz hayatta iken dünyasını değiştirdi (öl. – 1426) onu sonraki şeyhlerden saymak olanaksızdır. Muhtemelen o, kendi adıyla isimlendirilen bir kolun ("Şah Handanı") şeyhi olmuştur.

² Zannımızca, bu, Hz. Ali'nin "Şah-ı Merdan" lakabının tesiriyle yaranmıştır ve vilayet sahibi, veli anlamını taşıyor. Bazı araştırmacıların ifadeyi "bütün mistiklerin başçısı" (Akımuşkin, 1991: 190) olarak yorumlaması da ihtimalimizi doğrulamaktadır.

1) Orta çağ şiirinde dudaklarla bağlı kullanılan “handan” gibi geleneksel metafordan yararlanan Necati Beg fikrin tesir gücünü artırmak ve yenilik yaratmak amacını izlemiştir. Şair bu ifadenin “Handan” değil, “Şah Handan” şeklinde kullanmakla kelimenin oluşturduğu çağrışıma dayanmış, yakın (dudakların vasfı) ve uzak (lakap) anlamları ilişkilendirmiştir. 2) Necati Bey divanını derleyen ve ortaçağ şiirinin uzmanı A. N. Tarlan’ın da Şah Handan’ı özel isim gibi büyük harflerle kaydetmesi bu ihtimali güçlendirir. 3) Şah Handan’ın “-ı” (i) mensupluk ekiyle verilmesi (“Şah Handanı”) iki biçimde yorumlanabilir: a) Şah Handan’a mensup olan dudaklar; b) Ni’metullahilikde kendi kolu, takipçileri olan Şah Handan’a mensup olan şahısın dudakları.

Bu ihtimallerden sonuncusu gerçeğe daha yakın gibi görünür. Divan edebiyatı poetikasının temelini oluşturan sağlam mantık ve tenasübe göre başka açıklama olanağı da yoktur. Bu varsayımdan hareketle beyitte aynı bir fikrin çeşitli şekillerde ifade edildiğini ve “Ni’metullahi” deyişimiyle “Şah Handanı” ifadesinin eşanlamlı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz: “Buseler Ni’metullahi değil mi? Dudakların Şah Handanı değil mi?” Beyitte “buse” - “dudak”, “Ni’metullahi” - “Şah Handanı” kelimeleri arasındaki ilişkiler tenasüp sanatını oluşturmaktadır.

“Handan” kelimesi klasik şiir geleneğine uygun olarak Necati divanında da sıklıkla kullanılmaktadır. Bununla bile bu beyitlerden ikisinde “handan” kelimesinin üryan ve kalender derviş tipiyle ilişkilendirilmesinden hareketle söz konusu dizelerde ifadenin tevriyeli kullanıldığı kanısına vardık.¹

Belirtmeliyiz ki, Necati Beg’in beyti Şah Handan hakkında malûmat veren kaynaklardan en kadimi olmasıyla özel değer arz etmektedir. Oysa şimdide dek Kastamonulu Latifi’nin (XVI. yy.) tezkiresi Şah Handan hakkında bilgi veren en eski kaynak konumundaydı.

¹ Necati:

*Gonca ağzından ne söz açıldı ki, handân olup
Gül çıkardı giydiğin verdi sabâya dostum.* (Necati, 1992: 305)

Çâr divâr-ı cesed kaydımı terk eyleyelim

Bağ-ı tecride bu gün gül gibi handân gidelim. (Necati, 1992: 310)

Birinci beyitte gonca “handan” ve “üryan” olarak vasıflandırılır, “üryan” (Kalenderi) ile “handan” arasında bağ kurulur. İkinci beyitte “tecrit” (Kalenderiliğin esas doktrini) ve “handan” vasıfları arasında ilgi kurulması Kalenderilik ve Şah Handan çağrışımını oluşturur. Bir beyit veya mısradaki kelimelerin çağrışımı üzerine yapılan sanatları tercih eden ve tevriye sanatının çeşitli örneklerini kaleme alan Necati’nin söz konusu beyitlerinin arka planında Şah Handan’ın stilize edilmiş imajının durması ihtimal dâhilindedir. Böyle ki, Hayali Bey’in Kalenderilik düşüncesinden kaynaklanan beytinde Şah Handan adının kullanım biçimi Necati’nin yukarıdaki beyitlerine ışık tutmaktadır:

Ey vilâyet kişverine şah olan sultân Dede,

Gusse-i dehri ferâmuş eyleyen handân Dede. (Hayali, 1992: 280)

Necati’nin aşağıdaki beyti ise Şah Handan’ın şair kişiliğine işaret olarak algılanabilir:

Yüzünü dürer gül-i handâna teşbih ediçek

Kati nâzûg-tab’dır yarın bilirsiz huyunu. (Necati, 1992: 429)

Necati Beg'in şiiriyle Latifi'nin tezkiresini kıyaslama böyle bir ihtimale yol açıyor ki, Latifi'nin tezkiresinde Şah Handan hususunda kısaca bilgi verilmesi ve Nesimi'nin Hurufilerden değil, Ni'metullahilerden olmasının kesin söylenilmesi tesadüfî bir hal değildir.

Şu hususun da altını çizmeliyiz ki, Latifi, Nesimi'yi Ni'metullahi olarak tanımlarken söz konusu tarikatın müessisi ve mürşidi Şah Ni'metullah Veli'ye ait edilen "*Menakib ül-Vasilin*"e (bkz: el-Azzavi, 2004: 55; Olgun, 1971: 61) isnat etmiştir. Muhtemelen Şah Handan'ın Ni'metullahi olarak şöhreti ve o çevrelerle ilişkisi böyle düşünmeye yönlendirmiştir. Şah Handan'ın adı anımsatılan gazelde divan şiiri için geleneksel olmayan "han" deyiminin yer almasını¹ da rastlantı saymıyoruz ve Necati'nin ara sıra kullandığı bu kelime² Nesimi'nin kardeşinin bilinen tek beytiyle çağrışım oluşturmaktadır:

Gel bu sırrı kimseye fâş eyleme,
Hân-ı hâssı ammeye aş eyleme. (Nesimi, 2002: 14)

Necati'nin aşağıdaki beyti onun Fazlullah ve Nesimi'nin acıklı ölümlerinden haberdar olması kanaatini oluşturmaktadır:

Öykündü nâfe zülfüne kürkün devirdiler,
Su arızını andı yüzün yere sürdüler. (Necati, 1992: 175)

Beyitte taklidin ("öykünmek") derinin ("kürk"³) soyulması ile sonuçlanması konusunda denilenler aslında telmih nitelikli hatırlatmadır ve Nesimi'nin "Ene'l-hak" dediğinden dolayı idam olunması ile bağlı ariflerin yanında ve edebî çevrelerdeki tasavvurun etkisi gibi algılanabilir. İkinci mısradaki yüzü üste yerde sürülme ise ayaklarına ip bağlanarak cesedi yerlerde sürülen Fazlullah'ın (bu hususta bkz: Hurufilik..., 1989: 8) trajik akıbetini anımsatmaktadır.

Görüldüğü üzere, Necati'nin Şah Handan'la bağlı malumatı Nesimi'yle bağlı yegâne bilgi değildir. Bu malumatları böyle üstü kapalı bir tarzda ifadenin nedeni şairin Nesimi'ye münasebetiyle yorumlanabilir. Necati, Nesimi tesiriyle çoklu sayıda şiirler yazsa da, onun hayranlığını açık dile getiren birçok tarikat şairlerinden farklı mevkie sahip olduğunu görüyoruz.

¹ Şiirin maktadan önceki beytinde Necati der:

*Zerrece eksilmeye bin büsedan
Kudretin hânı değil mi leblerin.* (Necati, 1992: 286)

² Fuzuli'de de analogi terkiplere rastladık: "han-i vesî", "han-i siyaset" vs.

³ Nesimi'nin de şiirinde "kürk"ün "deri" anlamında kullanımına rastlanır. (Nesimi, 2002: 756) Necati'nin gazellerinden birinde ise "kürk" "kıyafet", "don" anlamını taşır. (Necati, 1992: 145)

Böyle ki, o hiçbir şiirinde Nesimi'nin adını açık söylemiyor. Şiir, Fatih Sultan döneminde Hurufilerin diri diri ateşe yakılmasından (1444) sonra yazıldığından ve Necati bu hükümdarın çağdaşı ve sarayına yakın kişilerden olduğundan onun bu sükûtu doğal görünmektedir. Ama yukarıdaki beyitten de anlaşıldığı üzere Nesimi'nin faciasından haberdarlığı ona tamamıyla susmağa da imkân vermemiştir. . . Bu beyit ve Nevai'nin "*Nesayim-ül-Mehebbe*"sinde şair hakkında denilenler artık trajedinin ortaya çıktığı yüzyıldan başlayarak çeşitli efsane, rivayet ve poetik hayallerin oluşmasına neden olduğunu, hatta da bu açıklı olayın mecaz oluşturmada da kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Sonda şunu da belirtmeliyiz ki, Necati divanında Şah Handan'ın açık biçimde anılması, telmih aracılığıyla Fazlullah ve Nesimi'nin trajik ölümlerine poetik işaretlerin bulunması Nesimi araştırmacılığı için de müstesna ve özel bir önem arz etmektedir.

2. 3. İçerik, Konu ve Söylem Açısından Uyum İçinde Olanlar

Necati'nin redif ve kafiyece farklı birtakım gazellerinin ayrı ayrı beyitlerinde anlatım, konu, bakış açısı vs. bakımından Nesimi şiiriyle yakından örtüşmeler de göze çarpmaktadır. Nesimi:

Gamzeden Mısır kılıc virmişsen esrük Türküne

Kan behâsız munca kan itmek dilersen itmegil. (Nesimi, 2002: 464)

Necati:

E serv-i nâz gamzeye örgetme gözlerin,

Zinhâr verme mest olıcak Türkmana tığ. (Necati, 1992: 74)

Âlemi yıkdı bu gün kaşın ile gamzelerin

Kerem et verme begim Türkün eline tuğra. (Necati, 1992: 51)

Nesimi:

Adı İbrahim çokdur nedeyim Edhem değil. (Nesimi, 1972: 639)

Necati:

Her İbrâhim izzet Kâ'besinde

Halilullâh yâ hod Edhem olmaz. (Necati, 1992: 254)

Nesimi:

Yârun cefâsı cümle vefâdur cefâ degül

Yârim *cefâ kılır diyen ehl-i vefâ degül.*

Maşuku her ne kılsa revâdur muhibbine

İllâ firâkı odına yanmak revâ degül. (Nesimi, 2002: 470)

Necati:

Yârim cefâsı gayriye derd ü belâ gelir

Ben mübtelâ muhibbine lûtf ü vefâ gelir. (Necati, 1992: 242)

Nesimi:

Seni bu lutf ile kimdür diyen ki iy dil-ber

Bu sûret ile sana kim didi ki uşta beşer. (Nesimi, 2002: 245)

Necati:

Yüzünü ey melek-sîret görürse diye hûriler

Bu sûret-i beşer gelmiş değildir nesl-i Âdemden. (Necati, 1992:

325)

Nesimi:

İy bâd-ı sabâ menden ilet yâra selâmı. (Nesimi, 2002: 697)

Necati:

İlet sabâ ağalara çok çok selâmımı. (Necati, 1992: 368)

Nesimi:

Eşgile şevgin odu canıme kar eyledi

Gör nece tâbından ey şems ü gemer yanerem. (Nesimi, I, 1973:

544)

Necati:

Yanarım hasret-i şevk-i ruhun ile yanarım. (Necati, 1992: 342)

Necati'nin:

Cevr ile sevdiğimden ayırdı beni hasûd

Sevdiklerinde bulsun efendi eden bana (Necati, 1992: 157)

beyti Nesimi'nin aşağıdaki beyitleriyle uyum içindedir:

Ya Reb zemane hakkına men neyledüm kim ol

Menden cefa vü cevri ile ayırdı yârımı. (Nesimi, 2002: 743)

Yârımı menden ayıran hâceti hâsil olmasun

Assı sanan bu işi gör kim ne ziyan içindedir. (Nesimi, 2002:

360)

Nesimi'nin söyleyiş biçiminin Necati'nin birtakım beyitlerinde yansıyışı gözükmetedir. Halefin kafiye ve redif bakımından farklılık gösteren gazellerini incelerken tespit ettiğimiz ve Nesimi etkisi olarak araştırmaya tabi tutduğumuz aşağıdaki beyitlerinde selefın kelime hazinesi, üslubu, bakış açısı, hayal gücü ve soyutlama yeteneğinden yararlanmalar dikkatimizi çekti. Nesimi: "*Olmuşam derd-i firakunla za'if ol hadde kim || Getürmezler hayale nakşımı nakkaşlar...*" (Nesimi, 2002: 291); Necati: "*Za'f ile görünmez oldum...*" (Necati, 1992: 161); Nesimi: "*Ta meni tegdir-i yezdan eyledi yardan cüda || Dide giryan sine büryan men bu hal-i zar ilen*" (Nesimi, II, 1973: 97); Necati: "*Sine hâli çeşm ü dil giryân ü biryân gel beri...*" (Necati, 1992: 312) Nesimi'nin: "*'Ahde vefâ kılmağı yâr-i vefa-dârımız // Yâr ile gör kim nece düşdü eceb kârımız*" (Nesimi, 2002: 415) matlalı şiiri söyleyiş biçimi açısından Necati'nin: "*Sunup lebini dilber-i gonça-dehânımız // Naziklik ile hokkaya koymasa*

cânımız” (Necati, 1992: 252) matlalı şiirine kaynaklık etmektedir.

Şunun altını önemle çizmeğe gerek var ki, Necati nazireleri bazen farklı bir özellik taşır. Bu da onun Nesimi şiiri için ayrıt edici özelliklerden ikisi veya birkaçının sentezidir. Bununla sanki Necati hem prototipe dolayısıyla isnat verir, esin kaynağına yönlendirir, hem de kendini edebî intihal ithamından korumuş olur. Aşağıdaki beyte bu açıdan bir göz atalım:

Âl ile almaz idin gönlün Necâti bendenin

Kâmetin cânâ “elif” zülfün eğer “lâm” olmasa. (Necati, 1992: 355)

Beytin birinci mısrası Nesimi'nin: “*Âl ile ala gözleri aldı ald gönlümü...*” (Nesimi, 2002: 638) dizesiyle çağrışım oluşturmaktadır. İkinci mısram harf oyunu üzerinde kurulmasını da tesadüf saymak olanaksızdır ve bu, Necati'nin Nesimi'ye yazdığı nazirelerde yer yer gözüken özelliklerdendir. Necati, kudretli şair sefeli gibi ustalıklı “al” kelimesiyle “almak” ifadesi arasında cinas nitelikli bağlantı kurmuş, aynı zamanda “al” kelimesinin yazılışının biçim özellikleriyle (“elif”, “lam”) sevgilinin güzellik unsurlarını (“kamet”, “zülf”) ilişkilendirmiştir. Beyitte “elif” ve “lam” tekçe “kamet” ve “zülf”le değil, “almak” ve dolayısıyla “el” kelimesiyle de tenasüp içinde ele alınmıştır.

İleride göreceğimiz gibi Necati birçok beyitlerinde kelimeyi oluşturan harfleri önce sıralamış, sonra o harflerle oluşan kelimeyi açık bir biçimde dile getirmiştir. Spesifik tefrik ü cemin bu ifadeleri şairin bazı gazellerinde yukarıdaki beyitte olduğu gibi aks sırayla da kullanılmıştır. Başka deyişle önce kelime (“al”), sonra onu oluşturan harflerin (“elif”, “lam”) ayrılıkta şiire getirilmesi cem ü tefrik sanatı örneği olarak nitelendirilebilir.

Yakın strüktür, redif ve kafiye benzeşimi Nesimi'ye nispet edilen “*Gözlerim*” şiiriyle Necati'nin “*Gözlerler*” (Necati, 1992: 222) ve “*Gözlerim*” (Necati, 1992: 313) redifli gazellerinde de göze çarpar. Şiirin matlasının ilk kelimeleri Nesimi'nin diğer bir gazelindeki beytin başlangıcını anımsatmaktadır: “*Kaşınla kirpiğin zülfün...*” (Nesimi, 2002: 625)¹ Her iki gazelde “*gözler gözlerim*” ifadesinin de yer alması görüldüğü üzere şiirler arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Nesimi'ye yazdığı birtakım nazire gazellerinde olduğu gibi söz konusu gazelde de sefelin şiirinin birkaç özellikleri sentez ediliyor:

¹ Nesimi'nin tek bu gazelinde değil, birçok şiirlerinde aynı kelimelerle başlayan mısralar yer alır.

Kaşınla kirpiğin elbette cânı gözlerler,

San iki atıcılardır nişânı gözlerler. (Necati, 1992: 222)

Maktadan önceki beyitte ise güneşin mağripten doğması inancı söz konusudur ve bu inanç kıyametin alameti olarak belli olsa da, divan şiirinde motif olarak yaygın değildir. Bundan dolayı Nesimi'nin mensup olduğu Hurufilik tarikatının etkisiyle yer yer kullanıldığı hem de Necati şiirinde rastlanan şu motifin (Necati, 1992: 222, 358) Nesimi şiiri bağlamında incelenmesi daha akla yakın görülmektedir. Necati'nin:

Ey bana nendir seversin dilberi diyen sefih

Cânımın cânânesidir derdimin dermânıdır (Necati, 1992: 175)

mısraları Nesimi'nin birkaç beytinin özeti niteliktedir. Nesimi:

Rakip menden sorur nendir senin yar

Ezizimdir ümidimdir nem olsun. (Nesimi, II, 1973: 10)

Buldu la'lünden Nesimi nefha-i Ruhu'l-Kudüs

İy Nesiminün hayâtı cânımın cânânesi. (Nesimi, 2002: 713)

Yandurdu şevkun cânımı iy derde dermân handasan

Cânımda cân sensen velî ister seni cân handasan. (Nesimi, 2002: 573)

Sözünün ettiğimiz özetleme üslubu aşağıdaki beyitlerde de gözükür. Nesimi:

Gönlümü âl ile aldı şimdi cân ister gözün

Munca şiltaklar nedendür âşık-ı şeydâ ilen. (Nesimi, 2002: 551)

Necati:

Dil aldı kasd-i cân eyler beğim kaşın gözün gamzen... (Necati, 1992: 288)

Aklımı gamzen aldı dil ü cânı hatt u hâl. (Necati, 1992: 438)

Necati ve Fuzuli şiirinde gözlemlenen analogi tezahürleri Nesimi'nin: "*Nigarım dilberim yarım enisim munisim canım*" (Nesimi, 2002: 485), "*Hebibim izzetim canım cahanım*" (Nesimi, 2002: 489), "*Bu gün ol şahidin şekli gamudan ihtiyarım*" \\ *Ümidimdir ümidgahım vefalı doğru yarım*" (Nesimi, 1973: 245) mısralarıyla başlayan gazellerinin oluşturduğu geleneğin uzantısı olarak algılanabilir. Necati'nin hitaplar üzerine kurulan yukarıdaki beytinin musammat biçimi de selefının aynı strüktürlü şiirlerinden kaynaklanır. Belirtmeliyiz ki, kafiyeli vasıfların sıralanmasının Türk divan edebiyatında ilk ve mükemmel örnekleri Nesimi kalemine özgüdür.¹

¹ Analogi şiir biçimine Sanai'nin (XI. yy.) Farsça divanında da rastlanır. Belirtmeliyiz ki, Sanai veya Nesimi'nin bazı gazelleri baştanbaşa bu tarzda hitap (Nesimi) veya vasıfların (Sanai) sıralanması üzerine kurulmuş, Necati ve Fuzuli'de ise bu poetik biçim beyit veya mısra düzeyinde gözükür. Fuzuli'nin "*Leyli ve Mecnun*" mesnevisinde yer alan mükerrer murabba'nın: "*Gözüm canım efendim sevdiğim devletli sultanım*" (Fuzuli, I, 1958: 367) tekrarlanan mısraı Nesimi'nin şiirinden mülhemdir.

Necati'nin:

Emirim şehriyârımdır enisim gam-güsârımdır

Azizim ihtiyârımdır beğim kaşım gözün gamzen (Necati, 1992: 288)

beytinin kafiyelenen üç kısmı Nesimi'nin yukarıda kaydettiğimiz beyitleriyle uyum içindedir. Dördüncü kısım ise önce de değindiğimiz gibi Nesimi'nin bazı mısralarının başlangıcını anımsatır. Şu gazelde Nesimi'nin Türkçe birçok şiirinin poetik temelini oluşturan hitap biçiminin örnek alınması dikkati çekiyor. Necati, selefının hitaplar üzerinde kurulan şiirlerini muhtemelen çok beğendiği için onun ayrı ayrı ifadelerinden de alıntı biçiminde yararlanmıştı. Böyle ki, Necati'nin diğer bir beytini: “*Sevdiğim ömrüm efendim...*” (Necati, 1992: 391) hitabıyla başlaması da Nesimi'nin etkisi gibi değerlendirilebilir.

Necati'nin şiirlerinden biri, denebilir ki, baştanbaşa Nesimi'nin çeşitli beyitlerinden etkilenme ve tettebbu örneği olmasıyla dikkatimizi çekti. Ardılın: “*Dem-be-dem benlik şarâbı kokusun def etmege || Vâsf-ı hâlin düşmez ağzımdan karanfiledir bana*” (Necati, 1992: 157) beytinde ilk ifade hem selefın, hem halefin birtakım şiirinde geçen “*dem bu demdir*” deyimiyile çağrışım uyandırmakta ve “*benlik şarâbı*” terkibi “Ene'l-hak”ı anımsatmaktadır. Sonraki beyitler de uyum vardır. Nesimi:

Eşk-i sürhüm, ruy-i zerdim üş güvah olmuş turur. (Nesimi, I, 1973: 189)¹

Necati:

Eşk-i sim ü rûy-i zerden incine sanma beni. (Necati, 1992: 157)

Nesimi:

Kaşunla kirpüğün zülfün yüzünde benlerün dahı

Biri ayyâr biri terrâr biri mekkâr biri câdû. (Nesimi, 2002: 625)

Necati:

‘Âriz u ruhsâr ü zülfün ey letâfet gülşeni

Biri gül biri karanfil biri sümbüldür bana. (Necati, 1992: 157)

Nesimi:

Dilber aydır ey Nesimi sabir ol kılma feğan

Men bu gün sebr eyleşem danla feğanı neylerem. (Nesimi, 1973: 142)

Necati:

Ey Necâtî nice sabr edem ki dildârın işi

Gâh nâz ü geh tekebbür geh tegâfüldür bana. (Necati, 1992: 157)

¹ Sanai:

Soal kerd del-e men ke dust ba to çe kerd?

Çerat binem ba eşk-e sorh-o ba roh-e zerd? (Sanai, 1375: 384) (Gönlüm sual etti ki, dost seninle ne yaptı? Nasıl göreyim onu kırmızı (renkli) gözyaşı, sara (renkli) yüz ile?)

Sonuncu mısra Nesimi'nin aşağıdaki beytinin ikinci mısrasıyla örtüşmektedir:

Seni sevenlerün hâli bu dört işden degül hâlî

Gehî sevdâ gehî gavğâ gehî divân gehî yargu. (Nesimi, 2002: 625)

Sanki Nesimi'nin çeşitli ve ayrı ayrı şiirlerinden seçilmiş beyitlerinin düşünce doğrultusu, söz sanatı ve kelime hazinesinden yararlanmakla Necati selefine bir muhabbet çelengi örmüş ve onun şiir dünyasından haberdar olduğunun boyutunu böyle orijinal bir üslupta sergilemiştir. Nesimi'nin çeşitli şiirlerinden sentez yoluyla faydalanmakla Necati'nin birçok beyitlerinde gözükmektedir. Nesimi:

Ol sebebdendir ki men bimarü rencur olmuşam

Hasta könlüm merhemi şol derde derman ayrılır. (Nesimi, 1973: 247)

Necati:

Hasta gönlüm çaresisin derdimin dermanısın. (Necati, 1992: 327)

Genellikle Nesimi ve Necati şiirinde uyum içinde olan deyim, yarım mısra, mısra ve beyitler çokluk teşkil etmektedir. Bu eşleşmeler içerisinde her iki şairin birtakım beyitlerini aynı üslupta başlaması ilginçti. Örneğin; “*Bu kamer devrinde...*” (Nesimi, 2002: 328) - “*Bu devr-i kamerde...*” (Necati, 1992: 136); “*Dem bu demdür...*” (Nesimi, 2002: 846; Necati, 1992: 236, 338); “*Ey Müslümanlar...*” (Nesimi, 1973: 69; Necati, 1992: 429) gibi aynı deyimlerle mısralarını başlamışlardır.

Nesimi'nin kelime ve mazmunları, poetik sanatı ve tahayyülü Necati için bazen “inşaat materyali” niteliktedir, bazense şair tazmin nitelikli bu alıntılarla kendi düşünceleri arasında köprü kurar. Necati'nin iktibas nitelikli beyitlerine bir göz atalım:

Nesimi: “*Bahr-ı muhîl imiş gönül yohdur anun kenâresi*”. (Nesimi, 2002: 711)

Necati: “*Bahr-ı muhîte gark olan anmaz kenâreyi*”. (Necati, 1992: 409)

Nesimi: “*Ger seni görseydi düşünda peri*”. (Nesimi, 1973: 609)

Necati: “*Sene düşünda göreydi bir âdem*”. (Necati, 1992: 410)

Nesimi: “*Ruh-ı Kudsi kıldı tahsin dedi kim Selman budur*”. (Nesimi, 2002: 382)

Necati: “*Arşdan Ruhü'l-Emin eyler hezârân âferin*”. (Necati, 1992: 410)

Nesimi: “*Kes sözünü uzatma kim...*” (Nesimi, 2002: 518)¹

Necati: “*Uzatma sözü kes dilini...*” (Necati, 1992: 411)

Nesimi: “*Ser-tâ-kadem nûr olmuşam*” (Nesimi, 2002: 491)

¹ Diğer bir varyantı: “*Çek dilini vü epsem ol...*” (Nesimi, I, 1973: 553)

Necati: "...ser-tâ-pâ vücudum yandı". (Necati, 1992: 431)

Kuruluş dönemi, özellikle de Kadı Bürhaneddin ve Nesimi şiiri için niteliksel olan cinaslı matla beyitlere müracaat yer yer Necati şiirinde de göze değmektedir. (Necati, 1992: 134) Matla beyitlerde cinas yapmada özellikle Nesimi sanatına bağlılık gözlemlenmektedir. Örneğin; bu amaçla "baş" (Necati, 1992: 205), "al" gibi sözlerin seçimi varsayımımızı ispatlamaktadır. "Baş" kelimesiyle cinas oluşturulmasından nazire gazeller kısmında bahis etmişiz. Ondan dolayı burada "al" kelimesinden oluşan cinaslı matlaları örnek olarak vereceğiz. Necati'nin "al" (kırmızı, hile vs.) kelimesiyle matla beyitte cinas oluşturması ("*Tab-ı mülden ey peri reng-i ruhun al eyledin \\\\ Kişver-i câna od urdun gör nice âl eyledin*" (Necati, 1992: 283)) da Nesimi şiiri ("*Âl ile ala gözleri aldadı aldı gönlümü \\\\ Âlini gör ne âl ider, kimse irişmez âline*" (Nesimi, 2002: 638); "*Âline virmişem gönül alı çoh âle düşmesün \\\\ Yanagının kızıl güli üstine jâle düşmesün*" (Nesimi, 2002: 609) vs.) geleneğine bağlanır.

Nesimi'nin matla beyitlerinden birinde yer alan "yana" – "ya ne" cinası Necati gazelinin ilk beytinde "ya neyin" – "yanayın" (Necati, 1992: 319) cinaslarının yaranmasında zannımızca hareket noktası olmuştur. Amma bireysel üslubu ve yolunu arayan Necati bazen cinas oluşturan kafiyeli kelimeleri yerini değiştirmekle kullanmıştır. Böyle ki, şairin bazı beyitlerinin başları, ortası, sonu veya matla ve sonraki beyitlerden birinde cinasa eğilimi dikkatimizi çekti.

Nesimi şiirlerinden birinde kepenek, Necati ise nemed giyimden bahis eder. Bu şiirler arasındaki eşleşmeni geleneğe bağlamak olardı, ama her iki şairin sufilerin bu giyimini redif olarak kullanımı ve her ikisinde bu giyimden soğuktan korumasına hafif mizah hissiyle de işaret etme Necati'nin Nesimi şiirinden habersiz olmadığı kanaatini oluşturmaktadır. Kepeneğin keçeden olması, nemedin de aynı anlamı taşımasının da altını çizmeğe gerek var. Nesimi:

Kepenek geymişem endişeden azad olubam,

Üşümek müşkilini eyledi asan kepenek. (Nesimi, 1973: 117)

Necati:

Cânım ile başımı saklamağa

Hem libâsım hem külâhımdır nemed. (Necati, 1992: 171)

Necati tekçe şiirin teknik yönleri, içerik veya söyleyiş biçimi değil, şiir sanatlarının kullanımı açısından da Nesimi'den etkilenmiştir. Böyle ki, teşbih-i aksın Nesimi'ye özgü bir özelliğinin Necati şiirinde de yankıları görülür. Nesimi:

Gah döner ay bedr olur, gah özünü hilâl eder. (Nesimi, I, 1973: 153)

Necati:

Sâki-i hûrşid ruh geh bedr etti geh hilâl

*Bu gece is asdı sâğar mâh-ı şeb-gerd üstüne.*¹ (Necati, 1992:

369)

Nesimi:

Sanema yüzün gülinden güle güle gül utandı

*Hacil eyledi todağın şekker ü nebât ü kandı*² . (Nesimi, 2002:

687)

Necati:

Lebinden utanır lâî-i Bedahşan,

Saçın eyler hacil müşgi Hutende. (Necati, 1992: 349)

Yukarıdaki beyitlerde Nesimi düşüncesi tasavvufi mülahazalardan kaynaklanmakta, Necati dünyevi güzelleri övmededir. Burada şunun da altını çizmeğe gerek var ki, divan, tasavvuf ve halk şiiri geleneğini sentez eden Necati'nin amacı tasavvufi mülahazaları halk dilinde ifade eden Yunus'tan önemli farklılıklar göstermektedir. Onun tasavvufi terimleri halk diliyle söylemesinin nedeni sufilerin görüşlerinin propagandası değildi. Necati, âşıkane divan şiiri ve tasavvuf edebiyatı geleneğinden yola çıkarak çoğu zaman din-dışı şiir yaratmağı amaçlamıştır. Şair, geleneksel terim ve deyimlere dünyevi anlamlar yüklemekle onların fonksiyonunda değişiklik etmiş, çoğunlukla âşıkane ve rindane şiirin örneklerini yaratmıştır. Bu düşünce doğrultusundaki değişiklikler gerek tasavvufi terimlerin kullanımında, gerekse Nesimi'nin tasavvufi içerikli beyitlerinden etkilenmelerde gözükmektedir. Örneğin; Nesimi: "*Yar için her güşede min dîv olur düşmen mana*" (Nesimi, 2002: 572); Necati: "*Halk-ı âlem hep seninçin düşman olmuştur bana*". (Necati, 1992: 258) Söz konusu mısralarda Nesimi İ. Hikmet'in de ifade ettiği gibi Fazlullah'a (Hikmet, 1928: 193), Necati ise dünyevi güzele seslenir.

Necati'nin divanında Nesimi'nin Türkçe şiirinin özel kelime hazinesi ve terminolojisiyle paralellik de dikkatimizi çekti. Divan şiirinde birtakım kelime ve deyimler geleneksel gibi görünse de, kudretli söz ustaları onlara çeşitli anlamlar yüklemekle fonksiyonunda değişiklikler yaratmayı, farklı kontekstte ve sıklıkla kullanmakla özelleştirmeyi, muayyen anlamda onların üzerine kendi mühürlerini vurmaya başarmışlardır.

¹ Bu beyitle üslup açısından uyum içinde olan dizeler için bkz: Necati, 2002: 370, 371.

² Benzer deyim tarzı Nesimi şiirinde çokluk teşkil etmektedir: "*Leb-i la'lün şekerinden bal utandı eridi*" (Nesimi, 2002: 284); "*Abir ü anber utandı cemâlünü görelî*" (Nesimi, 2002: 245); "*Müşk ü anber saçundan utandı*" (Nesimi, 2002: 580) vs.

Böyle kudret Nesimi sözüne de özgüdür ve Necati'nin birtakım ifadeleri kullanımı bu sefiiyle çağrışım uyandırmaktadır.

Kevn ü mekân

Dil nedir kevn ü mekân üstüne tir tir titrer. (Necati, 1992: 202)
Nesimi şiirinde sıklıkla kullanılan “kevn ü mekân” ifadesine örnek olarak “*Kevn ü mekândır ayetim...*” düzesini gösterebiliriz.

Ene'l-Hak

Necati der: “*Tende her kılım Ene'l-Hak diye Mansûr gibi*”. (Necati, 1992: 433) Her zerrenin âşıklığı ve “ene'l-Hak” söylemesi Nesimi divanında (“*Her bir ser-i mû Mansûr olup söyler “ene'l-Hak” || Hakkâ mey içenler irişürler bu hayâle*” (Nesimi, 2002: 664)) yer alır. Bu düşüncenin kaynağı ise Mevlana şiiridir.

Kuş dili:

Nesimi: “*Bu kuş dilidür münü Süleymân bilür ancag*” (Nesimi, 2002: 445)

Necati: “*Bu kuş dilinin oldu Süleymanı Necâti || İletti sözü Hazret-i Selmâne beraber*”. (Necati, 1992: 178)

Ehsen-i takvim:

Kur'an'dan alınmış “ehsen-i takvim” ifadesine Türk divan şiirinde poetik felsefi anlamlar **felsefi** bir **anlam yüklenmesi** Nesimi şiirinin özelliklerinden olduğundan Necati divanında bu deyim “yar camalı”yla ilişkilendirilmesi (Necati, 1992: 276) sefii'nin şiiri bağlamında yorumlanabilir.

Narçiçeği

Yanağı ve dudakları narçiçeğine (“gül-i nar”) benzetme de Nesimi şiirinden kaynaklanır. (bkz: Necati, 1992: 285)

İki cihan

“Can”la “iki cihan” ilişkisinden söz eden beyitler (Necati, 1992: 183, 395) de Nesimi üslubunu anımsatmaktadır.

Gül gibi gülmek

Nesimi'nin, Mevlana'dan serbest tercüme nitelikli: “*Gül kimi güle güle gel aradan perde götür...*” (Nesimi, 2002: 685) düzesinin etkisiyle Necati der: “*...Gül gibi gül hemişe geçir her demi ferah*” (Necati, 1992: 169); “*Müşkil olurdu gülmese gül bigi leblerin || N' olurdu zînet etmese Câm-ı Cemi ferah*” (Necati, 1992: 169); “*Gülmek sana yaraşır eyâ hur-i meh-nijâd || Kim güldüğünce gül gibi hüsnün olur ziyâd*”. (Necati, 1992: 172)

Bu ortak terminoloji ve deyimlerde bazen anlam açısından farklılıklar da göze çarpar. Örneğin; **Ehl-i Fazl**. Hurufi edebiyatında, aynı zamanda Nesimi şiirinde tarikat (Hurufilik) adı olarak, Necati'de “erdem, fazilet sahibi” (Necati, 1992: 56) anlamında kullanılır.

2. 4. Harf Oyunları ve “Hatt” Mazmununun Kullanımında Nesimi Etkisinin Yankısı

Necati'nin harflerden yararlanarak ortaya koyduğu bazı sanatlar özel nitelikli poetik işlevleriyle seçilmektedir. Orta çağ İslamî Doğu şiiri geleneğinden gelen birçok özelliklere katkılarda bulunmayı beceren Necati, yeni **mazmunlar yapmak** için harf oyunlarından da çokça yararlanmış ve özel çizgili değişik **mazmunlar** oluşturmuştur. “Sevgilinin güzellik unsurlarını ve âşığın vasıflarını harflere bağlı olarak anlatma geleneğinin özellikle “hattat sairlerde” daha da öne çıktığını söylemek mümkündür. Meselâ, Necati'nin divanında harflere dayalı imajlardan onlarcasını bulmak mümkündür”. (Savran, 2009: 929) Şair “elif”, “bi”, “dal”, “ra”, “ayn”, “lam”, “mim”, “nun”, “he” harflerini tercih ederek edebî sanat örnekleri yaratmıştır. “Harflerin kelimedeki yerlerinden ve yazılışlarından, biçim olarak benzetildikleri unsurlara kadar her şey bu çerçevede gerçekleşir”. (Zülfe, 2008: 266) Bunların arasında “elif” harfinin kelimelerdeki yerine ve çeşitli harflerle birleşim biçimlerine göre yapılan sanatlar çokluğuyla dikkati çeker.

Necati'nin, harf oyunlarının kullanımıyla yazılan beyitlerinde tesadüflük ve dağınıklık değil, anlamsal düzen gözükmektedir. Şair çoklu sayıda beyitlerinde harflerden oluşan tefrik ü cem sanatının bireysel nitelikli örneklerini yaratmıştır.¹ Bunun yanı sıra Necati'nin harf oyunları ön planda olan beyitlerinde teşbih, mecaz, istiare, teşhis, tevriye, tezat gibi çeşitli sanatlara başvurulur, çoğu zaman bu sanatların iki veya üçü sentez olunarak kullanılır.

“Geliştirilen hayale zenginlik katan bir dekor durumunda” (Zülfe, 2008: 275) olan harf oyunlarına tekçe Necati şiirinde rastlanmıyor. Bu tür oyunlara “Zâtî [ö. 1546], Fuzulî [ö. 1556], Bakî [ö. 1600] ve Şeyh Galib [ö. 1799] gibi klâsik Türk şiirinin önde gelen şairlerinin de itibar ettiği görülmektedir”. (Zülfe, 2008: 275)

Alıntıda da belli olduğu üzere bu şairler Nesimi ve Necati'den sonra yaşamışlardır. Bu anlamda Türk divan şiirinde yüzyıllar boyu şairlerin poetik **tahayyülünü zenginleştiren**, şiirsel olanaklarına yön veren ve poetik hayal dünyasını zenginleştiren harf oyunlarının ilk ilgi çekici örneklerini yaradanlar sırasında Nesimi ve Necati'nin yer alması belli olmaktadır. Aslında harf üzerine çeşitli sanat örnekleri oluşturma geleneği İslami edebiyat, özellikle Fars dilli edebiyattan ileri gelir. Ama Hurufî şair Nesimi'nin divanlarında harfler sembol ve mecaz örneği olarak sıklıkla kullanımıyla farklılık göstermektedir.

¹ Necati önce harfleri tek tek, sonra o harflerden oluşan kelimeyi zikreder.

Belirtmeliyiz ki, harf oyunları, aslında sanatlarından oluşan bu üslup bazı hallerde Nesimi'nin doğrudan doğruya etkisi olmayıp, onun oluşturduğu geleneğin Türk divan şiirinde ferdi nitelikli bir uzantısı gibi değerlendirilebilir. Örneklerden de görüleceği üzere harflerden oluşan mecazların kullanımında Necati, divan edebiyatı geleneğiyle birlikte Nesimi şiirinin spesifik özelliklerinden de yararlanmıştı.

Önce de belirttiğimiz gibi Necati'nin şiirinde fazlasıyla harflerin tefrik ü cem sanatına uygun kullanımı ön plandadır: önceki mısralarda harfler ayrı ayrılıkta şiire getirilir, sonraki dizelerde adeta bu harfler somut bir kelime olarak yer alır. Bu yönüyle de Necati şiiri Nesimi şiiriyle paralellik arz etmektedir. Şunu da kaydetmekte yarar var ki, harflerin birinci mısradaki sıralanması ve ikinci dizelerde onların birleşmesinden oluşan kelimenin verilmesine Nesimi'nin Farsça bir gazelinde (bkz: Zendeği..., 1993: 294) de rastlanır. Bu gazelde başından sonuna dek tefrik ü cem ve reddü'l-acûz birlikte ele alınmış, sonuçta farklı bir nazım biçimi ortaya çıkmıştır¹. Nesimi'nin birtakım Türkçe şiirinde de harfleri tek tek verilmesiyle kelimenin kastedilmesi gözlemlenmektedir: “*Fa vü zad ü lame düşdü gönümüz*”² (Nesimi, 2002: 821); “*Eyn ü şin ü gafâ bak, yarın cemalın anda gör*”³ (Nesimi, 1973: 508); “*Bâ vü sîn mîm için bişâretdür // Elif ü lâm ü hâ işâretdür*”. (Nesimi, 2002: 309); “*Egerçi âline şâhun çün ol Mervân zulüm itdi // Bu lâm u ‘ayn u nûn u tîyi anlara sazâ gördüm*”. (Nesimi, 2002: 548)

Şair bazen harfleri tek tek vermekle beraber onların oluşturduğu kelimeyi de kaydeder: “*Lâm-elif- ...Bilmedi aslın hurûfın kim didi bu harfe “lâ”*”. (Nesimi, 2002: 180) “*Aslı denîdür dünyenün içinde yohdur bir elif // Terkîbini gör bah anun şol yî vü nûn u dâline*”. (Nesimi, 2002: 636) Görüldüğü üzere Nesimi sonuncu beytinde ilkönce kastedtiği kelimeyi (“denî”), daha sonra onu oluşturan harfleri (“yî vü nûn u dâl”) tek tek ve ters sırayla şiire getirir.

Belirtmeliyiz ki, Nesimi'nin Türkçe şiirlerinde kelimelerin terkip hisselerine – harflere bölünerek ifadesi sayıca çok değildir ve şair ayrı ayrı harflere anlam yüklemeye, onları simge ve mecazlar olarak kullanmaya daha çok ilgi göstermiştir. Bu açıdan Necati şiirinde pek çok sayıda harf oyunlarının ifadesi ferdi düşünce ürünleri gibi değerlendirilebilir. İleride görüleceği üzere birçok beyitlerinde şair harflerden oluşan ve temelde gönderme amaçlı mecazlara yan ve çağrışımsal anlamlar da yüklemiştir.

¹ Benzer biçimde gazel oluşturmaya Emri'nin divanında da rastladık. (bu hususta bkz: Zülfe, 2008: 274)

² “Fa” vü “zad” ü “lam” ifadesiyle bu harflerden oluşan Fazl – Fazlullah adı kastedilir.

³ “Eyn”, “şin” ve “gaf” harfleri birlikte “aşk” kelimesini oluşturur.

Bu harf oyunları çoğu zaman etkilenmeden artık, paralelliğin örneklerini teşkil etmektedir. Bu gibi meselelere – etkilenmenin boyutu veya analoji tezahürün ifadelerine yer yer değineceğiz.

Necati de Emri gibi “içinde”, “arasında”, “üzre” vs. gibi ifadelerle kelimelerde harflerin yerine işaret eder. “Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için harf oyunları çerçevesinde ayrıcalıklı anlam kazanmış kelimelere göz atmak gerekir:

Baş, Ser, Üzre, Üstünde, harfin kelimenin başında olduğunu; *İçinde*, harfin kelimenin içinde, özellikle de ortasında olduğunu; *Altında, Ayak, Güşe, Kenar, Uç, Zeyl, Künc*, kelimeleri de harfin kelimenin sonunda olduğunu gösterir. *Darb etmek*, harflerin birbirine birleştirileceği; *Muttasıl*, harflerin ardı ardına sıralanacağı anlamına gelir”. (Zülfe, 2008: 266) “*Gamzen okunu çektî gönül bağrına bastı || Tursun ko “elif” gibi begim cân arasında*” (Necati, 1992: 365); “*Yerin var eyâ kaddi “elif” cânlar içinde*” (Necati, 1992: 397); “*Bana kim ola ol boyu serv-i revân gibi || Kim cânda bir “elif” gibidir tende cân gibi*” (Necati, 1992: 408); “*Bir “elif” dir ol ızarın ortasında bî-gümân*”¹. (Necati, 1992: 343)

Bu gibi şiirlerde harfin kelimedeki yeriyle aşkın ve maşukun hayali makamı, aynı zamanda aşğın ruh hali arasında ilişki kurulur.

Elif – servinin yerine metafor olarak kullanılır. (Necati, 1992: 351)

Yazılış şekli esas alınmakla ona “düz”, “doğru” gibi anlamlar yüklenir: “*Tutulmadı “elif” gibi doğru güvâh âh*” (Necati, 1992: 363); “*Titrer eli bir harf “elif” i doğru çekemez || Uğradı meger küçe-i hammâra benefşe*”. (Necati, 1992: 106)

“Elif” – ön planda: aşğın sine dağı; arka planda: Kalenderilerin sinelerine çektiği dağların simgesi² : “*Çekeyim sînemin üstüne “elif” ler tâ kim || Geceler kadd-i hayâline der-âğuş olsun*” (Necati, 1992: 342); “*Sinem üzre dâğlar görüp “elif” sanman kim gam || Ömrümün serdefterine çektî harf-i inkitâ*” (Necati, 1992: 268); “*Bir “elif” çek sine me ey yâr-ı câni her gece...*” (Necati, 1992: 357); “*Elif” ler birle sinem tahta-i nerd*”. (Necati, 1992: 170)

Bazen bu sine dağı ve “elif” bağlantısı tamamıyla soyut plana geçirilir ve hayali visali ifade eder. (bkz: Necati, 1992: 357)

¹ Bu mısra hüsn ü talil örneğidir.

² “Çeşitli nedenlerle göğse çekilen çizikler hem Fars edebiyatında hem de Türk edebiyatında mazmun olarak kullanılmış, bu çizikler genellikle düz bir çizgi şeklinde olduğu için elife benzetilmiş ve göğse çizgi çekme işi, *göğse elif çekme* ve *نديشک منيس رب فلا* (elif ber sine keşiden) gibi bazı tabirlerle ifade edilmiştir. Göğse elif çekmenin değişik nedenleri vardır: Aşıklar ve kalenderler sarhoşluktan, aşk ıstırabından ya da bir güzellik unsuru olarak gördüklerinden; yasta olanlar ise üzüntülerinden dolayı göğüslerine elif çekerler”. (Başaran, 2005: 27)

“Elif”- kadd: “Özenirler “elif”-i kaddine serv okumağa...” (Necati, 1992: 351)

“Elif” – alfabe, genellikle eğitimin sembolü: “Ben mu’allimden dahi doğru “elif” öğrenmedim” (Necati, 1992: 400); “Hâcesinden dün “elif” ezberleyen dür-danecik...” (Necati, 1992: 300)

Elif – servi metaforuyla ifade edilir. Geleneksel teşbihlerin fonksiyon açısından yeri değiştirilir: “*Serv ol durur ki harfine bir nokta konmaya*”. (Necati, 1992: 101) Son iki örnekte gördüğümüz gibi şair “serv” “kamet” ve “azade” mazmunları arasındaki tenasüpten yola çıkarak “serv” ve “elif” arasında ilişki kurur.

“**Elif**”-“**bi**”: “*Bir “elif” “bi”dur...*” (Necati, 1992: 313) Görüldüğü üzere “ab” (su) değil, “elif” ve “bi” denilir, suyun vasıflarından olan “revan” ile esas amaca yönlendirir.

“**Elif**”-“**dal**”: “*Şehr-i hüsn içinde ye sultân-ı hûbân ad için || Şol “elif” kaddin hevasıyla boyum “dâl” eyledin*”. (Necati, 1992: 283)

İki “dal” harfi ve bu iki harfin ortasındaki “elif” “adalet” anlamını veren “dad” kelimesini oluşturur. İki “dad” ve bir “elif” birinci mısradaki tefrik, ikinci mısradaki bu harflerden oluşan “dad” kelimesi cem poetik sanatı örneğidir: “*Kaddin “elif” iki zülf iki “dal” || Dâd eyle ki aldı dört yanım yad*” (Necati, 1992: 173); “*Kaddin “elif” durur iki yanında “dâl”-i zülf || Lâyik budur ki âşika senden erişe dâd*” (Necati, 1992: 172); “*İki zülfü “dâl” a benzer ortada kaddi “elif”*”. (Necati, 1992: 204)

Bazen harflerden birinin ismi verilse de, farklı anlam kastedilir, diğerinin ismi verilmese de, çağrışım uyandıran bir kelime ile gözler önüne getirilir: “*Elif*” kaddim kemân eyler beğim kaşın gözün gamzen”. (Necati, 1992: 288) Bu beyitte “elif”in “keman”la bağlantı içinde ele alınması “elif”in “ok”, “kaman”ın “dal” harfinin yerinde metafor olarak kullanıldığını akla getirir.

Necati’nin beyitlerinden birinde harfin biri verilerek, diğerinin zahirde adı, aslında eşseslisi kastedilmekle tevriye ve tenasüp poetik sanatının **senkretik** (birleştirici) ve ilgiye değer örneği yaratılır: “*Mektebe varıp dahi bir doğru harf öğrenmedin || Üstüme harf atmağ ile kaddimi dâl eyledin*”. (Necati, 1992: 282) Görüldüğü üzere “elif” değil, “doğru harf” denilir. “Dal” harfinin adı açık söylenir. “Dâl” harfinin yazılışında kullanılan “lam”a ise “harf atmak”¹ ifadesiyle işaret edilir. Necati’nin bir beytinde kadd “elif”in yerinde kullanılır, “dal” budak anlamında net

¹ “Harf atmak” burada hem “harf eklemek”, hem de ifadenin Farsçasına uygun olarak konuşmak (“harf zeden”) anlamını taşır. Böylelikle ifadeni tevriyeli kullanan Necati maşukun söylediği kelimelerle belini eğdiğine işaret eder.

ifadesini bulur. (Necati, 1992: 282) “Elif” benzetilenin (“serv”) çağrışım uyandırmasıyla göz önüne getirilir, “dal” harfinin adı açık söylenir, amma farklı anlamı ön plana çekilir.

“**Elif**”-“**lam**” âşıkla maşukun visalinin sembolü: “*Mushaf açıp sürerim yüzüm “Elif”-“Lâm”lara*”. (Necati, 1992: 357) Bir beytinde

Nesimi gibi “lam” ve “elif”i önce ayrı ayrı harfler, sonra kelime (“la”) biçiminde kullanır: “*Lâm” zülfünle “elif” kaddin nihâli var iken || Kimsene hüsn ü cemâl içinde sana “lâ” demez*. (Necati, 1992: 247) Nesimi: “*Lâm-elif... Bilmedi aslın hurûfın kim didi bu harfe “lâ”*”. (Nesimi, 2002: 180)

Necati beyitlerinden birisinde girift hayaller ve düşünce katmanları yapar, gözyaşının al (kırmızı) renkli olmasını çok ustalıkla kaleme alır: “*Gönülde zülfü gamı “lâm” gibi kalb içre || Gözümde kameti aksi “elif”dir âb üzre*”. (Necati, 1992: 383)

“Ab” kelimesinde “elif”in, “kalp” kelimesinde “lam”ın mevkiini göz önünde tutmakla şairin poetik amacını açıklamak ve “al” rengi kastedtiğini anlamak mümkündür.

Mecaz ve tefrik ü cem poetik sanatlarından oluşan bu gibi beyitler Necati şiirinde çokluğuyla ilğimizi çekti.

“Lam-elif”in yazılışından hareketle “bela” kelimesine geçit almanın ilk örneği de Nesimi şiirinde gözükmektedir:

Dünyâ vü âhirette âzâd idüm “elif” tek

Çekdi meni belâya bâlâsının “belâ”sı. (Nesimi, 2002: 692)

Necati ise “bela” kelimesini oluşturan harflerden “lam”ın altını çizer ve belanın çokluğuna “lam”ın ebcet hesabında otuz sayısının karşılığı ve dolayısıyla “kesret”in (çokluk) remzi olmasını anımsatmakla işaret eder, “bela”, “lam” ve “çok” kelimeleri arasında ilgi kurar:

Fâlina “lâm”-ı zülfü geldi gönül

Sana bu yolda çok belâ görünür. (Necati, 1992: 193)

Aslında Necati’nin bu beyti Nesimi şiiri bağlamında açıklanabilir ve selefının beyti söz konusu dizinin yorumunda anahtar rolünü oynar. Görüldüğü üzere Nesimi “elif” ve “lam” ilişkisi ve birliğini ön plana çekerek, ruh ve cismin birliğine işaret eder ve ezeli aşk, âşıklığın vasıflarından

olan “bela” (“dert”) ve bezm-i elestde söylenen “bela” (“evet”) arasında ustaca bir bağ kurar.

Aşağıdaki beyitte ise Necati hem selefının, hem de ondan mülhem kendi beytinde ifadesini bulan düşünceye karşı çıkıyor:

Serv-i ümide ermez eli şol kimesnenin

Bâlâ-yi dost şivelerini belâ bilir. (Necati, 1992: 189)

Diğer dizelerinde Necati “elif-lam” bağlantısını kişileştirerek der: “*Elif*” kim ulaşsın “*lâm*”a olur *bî-iştibâh eğri*” (Necati, 1992: 417); “*Güyâ* ki “*elif*” “*lâm*”a çıkıp etti konukluk” (Necati, 1992: 276)

Necati bazen “elif”-“dal” harfleri ile olduğu gibi “elif”-“lam” ile de metaforun ilginç örneklerini yaradır. Örneğin; şair “kadd” diyerek “elif”i, “zülf” diyerek “lam”ı kasteder (Necati, 1992: 357) ve bu gibi mecazlar onun şiirinin ferdi özelliklerindedir. Beyitlerinden birinde “elif”-“lam” ile “can”-“del”, “kadd”-“zülf” arasında bağlantı kurmakla mürâat-i nazir sanatının olgun örneğini oluşturur. (Necati, 1992: 276)

“Elif-lam”a çeşitli anlamlar yükleyen Necati bunun müşabih ayet olduğunu söylemekle (Necati, 1992: 357) sanki şiirinde ağır basan harf oyunlarına dinî nitelik vermeği amaçlamıştır.

“**Elif**”-“**lam**”-“**mim**” Kur’an’da birtakım surelerin (“Bakara”, “Al-i İmran”, “Yusuf”, “Hicri”, “Neml”) başlarında yer alması nedeniyle felsefî risale ve tarikat şiiri, özellikle Bektaşî edebiyatında ilgi merkezi olmuştur. Necati’nin ilgi duyduğu bu harf kombinasyonları ise dünyevi âşıkane düşüncüyü ifadeye yöneliktir:

Kadd ü zülf ü dehenin oldu “elif” “lâm” ile “mim”

Ol sebebden dil ü cân lezzetin aldı “elem”in. (Necati, 1992: 295)

“...Beyitte “boyun “elif”e, saçın “lam”a, ağzın “mim”e benzetilmesi boş yere değil. Bu harfleri bir yere topladıkta “elem” sözü alınır. Keder, hüznün manasında olan “elem” kalp ve canda olan lezzete sahiptir. “Elem” sözünün bayrak manası da var. Galipler bayraklarını vuruştan azamete çıkıp işgal ettikleri yere dikerler”. (bizimasr. media-az. com/. . . /hikmet. html) Gerçekten beyitte “elem” kelimesinin “aldı” ifadesiyle yan yana verilmesinden “elem”in tevriyeli kullanımı, deyim’in “bayrak” manasının da kastedildiği anlaşılır.

“**Elif**”-“**he**”: bilindiği üzere divan şiirinde adeta sayı ve harf bağlantısında harfin sayısal değeri ön plana çıkarılarak vurgulanmış, harfler çoğu zaman ebcede uygun olarak bu veya diğer sayının karşılığı olarak kullanılmıştır. Amma her zaman yenilik peşinde olan ve ilgi çekici poetik gözlemleri olan Necati bu gelenekte de yer yer değişiklikler etmiş, bazen sayı bildiren kelimeleri harfin karşılığı olarak kullanmıştır. “Sıfır” sayısı biçim açısından “he” harfine benzediğinden Necati birincini sayısal değer açısından değil, biçimsel görüntü bakımından manalandırmış ve “he”nin metaforu olarak kullanmıştır.

Bu harf oyunları çeşitli mazmun ve sanatları oluşturmasıyla Necati şiirine bir spesifiklik verir. Şair tefrik ü cem (“*Sinede “sıfır” ü “elif” dağını benden sorman \ \ Kim anun sırrını yürekde olan ah bilir*” (Necati, 1992: 179); “*Taşramda dağ “sıfır” ü “elif” dir içerde “âh*” (Necati, 1992:

389)); leff ü neşr (“Şerha vü dağ ile hep sıfır ü elifdir bedenim” (Necati, 1992: 427)); teşbih (“Kubbeler “sıfır” ü minâre bir “elif” gibi durur || Birine on onuna yüz yüzüne bin verilir” (Necati, 1992: 123)) sanatlarının orijinal ve özel nitelikli örneklerini yaratır.¹

“Elif” düz istikametliliği ve sıfır yuvarlak şekliyle halka halka bükülerek göklere yücelen bir duman – ah tütsüsünü göz önüne getirmekte ve bir bütün oluşturmaktadır: “Nergis dikin ki hey’et-i “sıfır” ü “elif” durur || Tâ kim mezârım üstü kamu şekl-i “âh” ola”. (Necati, 1992: 159) “Elif”-“ra”-“dal” harf kombinasyonunun yer aldığı beyitlerden birinde artık bir değil, iki kelimeyi (“red” ve “dar”) kastetmektedir. Bu kelimelerden biri acık (“red” – “ra”, “dal”), diğeri ise kapalı (“dar”- “dal”, “elif”, “ra”²) ifadesini bulmuştur: “Ey boyu servim “elif” gibi yolunda doğruyam || “Râ” kaşınla “dal” zülfün etmesinler beni red”. (Necati, 1992: 172)

“Dal”: Nokta saçtı fülfulün evrak-ı rengîn üstüne || “Dâl” yazdı sünbülün reyhân ile din üstüne. (Necati, 1992: 392)

“Ra”: Adeta kaşın teşbihi olarak kullanılır. Örneğin; “Râ” kaşın bir harf ile mâh-ı nevi ilzâm eder”. (Necati, 1992: 245)

“Mim” geleneğe uygun olarak ağzın benzetilenidir: “Dehânın mîm-i anber gibi peyda”. (Necati, 1992: 130) Son iki örnekten de görüldüğü üzere Necati tek tek harflerden oluşan kelimeleri net bir biçimde anlattığı gibi harflerin işaret ettikleri güzellik unsurlarını da açık şekilde şiire getirir.

“Mim”-“dal”: Şiirlerinden birinde Necati büyük söz ustalığıyla “meded” kelimesinin harflerini mürâat-i nazir ve tefrik ü cem sanatlarının tatbikiyle kullanır. “Mim” harfinin karşılığında bir, “dâl” harfinin karşılığında ise iki benzetilen kullanmakla şair iki “dâl” harfini kastettiğine dolayısıyla dikkati yoğunlaştırma niyetini izlemiş ve bir “mim” iki “dâl” harfi ile yazılan “meded” kelimesi arasında ilişki kurmuştur: “Mim” ağzın “dâl” zülfün cânım ü ömrüm durur || Hey elâ gözlüm meded şol “mim” ü “dâl”inden meded”. (Necati, 1992: 172)

“Nun”-“nokta”: “Sinede nâhun nişâmı üzre dâğ-ı mihr-i dost || Güyyiâ bir noktadır konmuş durur nûn üstüne”. (Necati, 1992: 395)

“Nun”-“ayn”: “Nûn” ile “ayn”a şebîh olduğu için oldu hilâl || İntihâ-yi ramazan evvel-i tyd-ı şevval”. (Necati, 1992: 85) Belirtmeliyiz ki, bu beyitte de Nesimi kelamının etkisi gözükür. Böyle ki, Ramazan

¹ “Sıfır”ı gerçek, “elif”i “bir” anlamında kullanmıştır. “Elif” bu fonksiyonuyla mecaz sanatı örneğidir. Analoji örnek için bkz: Zülfe, 2008: 269

² Hem Necati’nin tefrik ü cem sanatına eğilimi ve şiirlerinin anlamsal düzeni, hem de “yol” (burada orta) ifadesinin kullanımı “elif”in bu iki harfle ilişkisi olduğu kanısına yönlendirir.

bayramından söz eden şiirinin matla beytinde selef der: “*Nûn*”-ı “*ayn*”un *vahyine Hakdan işâretdür bu gün \\ Leyletü’l mi’râca zülfünden beşâretdür bu gün*”. (Nesimi, 2002: 600)

Otuz: Necati’nin bir mikro metinde tekçe harfleri ve onların oluşturduğu kelimeleri değil, bazen harflerin ebcet hesabıyla sayısal karşılığını da kaydetmesi bireysel niteliklidir: “*Zer ile levh-i zebercedde yazıldı bu “lâm” \\ Ramazanın otuz olduğuna tâ kim ola “dâl”*”. (Necati, 1992: 85)

“Lâm” harfinin ebcet hesabındaki sayı değeri otuzdur ve ramazan, ayın gökyüzünde hilâl şeklinde görülmesiyle başlar. Şair bu özellikleri beytinde göz önünde tutarken “dâl” kelimesinin delil ve dâl harfi anlamlarıyla da oynar”. (turkoloji. cu. edu. tr/. . ./nejat_sefercioglu_divan_şiiri_Yazi. pdf)

Şunun da altını çizmeliyiz ki, Necati’nin harf oyunlarında ebcede eğilim gözlemlenmiyor.

Necati şiirinde harflerin tek tek yazılışına değil, kelimeni oluşturan hecelere anlam yüklenmesi de araştırmalarda kaydedilir. Bu zaman Arap harflerinin yazılışı anahtar rolünü oynar. (bkz: www. turkiyat. selcuk. edu. tr/pdfdergi/s8/8. pdf)

Görüldüğü üzere, Necati, Hurufi şair kadar harf oyunlarına ilgi göstermiş, harflerin çeşitli kelimelerdeki yeri, yazılış şekilleri, sayısal değeri vs. ye dünyevi ve âşıkane şiir mevkiinden anlamlar yüklemiştir. Birtakım harf sembollerinin kullanımında Nesimi üslubundan net biçimde yararlanmasına rağmen Necati’nin şiirinde harflere Hurufilik mevkiinden yaklaşım ve yorumlama yok denilecek düzeydedir ve bu harf simgeleri şiirsel nitelikli olup felsefi mistik fikir katlarıyla yüklü değildir.

Harflerin tek tek veya birlikte yazılış şekilleri ve oluşturduğu anlamlara eğilim, aynı zamanda divan ve tasavvuf şiiri geleneğinden ileri gelen, özellikle Nesimi şiiriyle özel felsefi ve edebî işlev kazanan harflere müracaat Necati şiirinde harf poetikasının unsurlarını oluşturur. Bununla bile şunun da altını çizmeğe gerek var ki, Nesimi şiirinde yer yer rastlanan tasavvufi içerikli metafor ve remizler Necati şiirinde dünyevi anlamların taşıyıcısına dönüşmüştür.

Tasavvufi terim ve deyimlerin dünyevi anlamda kullanımıyla Necati şiiri son yüzyılların âşık edebiyatını hatırlatmaktadır. Bu farklılaşma Necati’nin birtakım Hurufilik veya tasavvufla bağlı mazmunlara yüklediği anlamlarda da gözükür. Mesela, o, güneşi levha ve yazıyla ilişkilendiriyor (Necati, 1992: 117) ve selefinin şiirinde çoğu zaman yüze ait edilen “levha” mecazını yüzün sabit ve geleneksel teşbihlerinden olan güneşin üzerine intikal ediyor. Oysa Nesimi şiirinde yazı tekçe yüz levhasıyla alakalıdır.

Yüzün mushafa ve özellikle Kur'an yazısına benzetilmesi¹ (Necati, 1992: 272, 276) açısından Necati şiiri zannımızca tekçe bu düşüncüyü benimsediği Nesimi şiiriyle kıyaslanabilir². Bazen bu düşünce dünyevi anlamın arka planını oluştursa da Hurufî şairin divanından kaynaklanma kuşku uyandırmamaktadır. Genellikle "hatt" mazmunuyla çok anlamlılık yaratmada Nesimi'ye özgü özen, zevk ve merak görülmektedir. "Hatt"ın "erab", "hal"ın tenasüp sanatına uygun olarak "nokta" (Necati, 1992: 221), "had"ın "iman", "hatt"ın Kur'an (Necati, 1992: 182, 339) gibi vasıflanmasında Nesimi şiirinin etkisini görmekteyiz. Necati divanında şiirsel soyutlaşmanın en ön planda olan unsurlarından biri gibi "hatt"- "yazı"- "Kur'an" (yüz yazısı – Kuran yazısı) ilişkisine sık sık başvurulur ve bu metaforik benzetmeler çeşitli hayallere yol açar: "*Yoldaşı imân ile Kur'ân olur \\ Şol ki hadd ü hattın anar cân verir*". (Necati, 1992: 182) vs. Genellikle, Necati şiirinde hatt ve yüz yazısı bağlantısı çeşitli, çoğu zaman dünyevi âşikane şiirin öğeleri olarak ele alınır. (bkz: Necati, 1992: 266)

Yüzü "Nur" (Kur'an: 24), zülfü ise "Dühan"a (Kur'an: 44) benzetme Nesimi şiirinde ön planda gözükken benzetmelerden ve onun şiirinin özelliklerindedir. Necati'nin aşağıdaki beytinde yer alan analogi leff ü neşr örneği onun Nesimi şiirinden kaynaklandığını ve selefının şiire getirdiği ferdi arayışların başarıyla sürdürülmesi ve gelenek haline getirilmesinde rolünü ortaya koyar. Nesimi:

Zülf ü ruhsârundur iy cân sûre-i Nûr u Dühân

Ger bu me'nîden ana şâm u seher dirsem n'ola. (Nesimi, 2002: 674)

Necati:

Cemâlî mushafın gördüm ruh u zülfi durur verdim

Gelin siz sûre-i Nûr u Dühânı bana öğretmen. (Necati, 1992: 286)

¹ Necati:

Gül mushafın sabâ yeli açtı varak varak

Aşk âyetini bülbül okudu sebak sebak. (Necati, 1992: 276)

Ey mushaf-ı cemâl yüzünde sebak sebak

Âyat-ı hüsn hatt-ı ruhun benlerin durak. (Necati, 1992: 272)

² "Divan şairlerimizin bu kelimeye bu kadar çok ilgi göstermelerinin en önemli sebebi... yüzün, üzerine yazılacak bir unsur olarak hayal edilmesidir. Yüzün bu üzerine yazılacak unsurlara benzetilmesinin sebepleri arasında ise beyazlığı, düzgünlüğü, iki yanağın, defter veya kitabın iki sayfası olarak düşünülmesi yer alır. Bunun yanında yüzün, İslâmî açıdan taşıdığı önem sebebiyle mushafa ve yüz üzerindeki diğer unsurların, saçın cetvele, kaşların besmeleye, ayva tüylerinin ayetlere benzetilmesi, yine beyazlığı ve temizliği sebebiyle yüzün, küfr ve kesret olarak kabul edilen saçın yanında iman ve nuru temsil etmesi, yüzün üzerine yazılacak bir unsur olarak düşünülmesine sebep olur". (turkoloji. cu. edu. tr/. . /nejat_sefercioglu_divan_siiri_Yazi. pdf) Şunu özellikle vurgulamalıyız ki, XV-XVI. yy. Türk şiirinde poetik hayallerin temel noktalarından olan "hatt"a bu düzeyde dikkat edilmesinin bir kaynağı da Hurufilik ve Nesimi şiiridir.

Necati de selefi gibi yüz hattını “mushaf” (Necati, 1992: 196), “ayat-ı Kur’an” (Necati, 1992: 243), “suhf-i ilahi” (Necati, 1992: 225) olarak vasıflandırır. Divanındaki “mushaf-ı hüsn”¹ (Necati, 1992: 234), “camal mushafi” deyimini Nesimi’den, camal (veya: yüz) mushafından “fal açma” (Necati, 1992: 223, 282, 284) motifi Nesimi şiiri aracılığıyla Hafız’dan kaynaklanır. Yüz hattının kitap, yazı, Kur’an’la ilişkilendirilmesi, “hüsnü kitabı” (Necati, 1992: 228) deyimini Nesimi şiirinden kaynaklanırsa, hattın hüsn kitabının haşiyesi² (Necati, 1992: 263), “nameyi hüsn” (Necati, 1992: 243), hüsn mecmuası (Necati, 1992: 343), dua (Necati, 1992: 359, 395), berat (Necati, 1992: 188) vs. gibi yorumlanması Necati tahayyülünün ürünüdür.

Gibb’e göre, Necati, Nesimi gibi bir ilhama sahip değildir. Oluşukça sıkılğan bir şairdir ve bir an bile kendi mevkiinin ne olduğunu aklından çıkarmaz. (Gibb, 1999: 362) Amma zannımızca şiirlerinde yer yer Mevlana gibi natüralizm öğelerine rastlanan şairi sıkılğan adlandırma da gerçeğe tamamıyla uygun değildir. Onun cesaretli denilecek kadar düşünce özgürlüğüne sahip şiirleri hatt-yazı bağlantısını açıklıyorken de ortaya çıkmaktadır. Poetik ilhamla kaleme alınan bu gibi beyitlerde şairin güçlü şiirsel tahayyüle sahip olduğu net biçimde gözüktür. Necati selefi Nesimi gibi yüzü “mushaf” adlandırmakla yetinmiyor, bazen Kur’an’la ilgili bir takım vasıfları da yüze nispet eder. Yüzden genel olarak Kur’an değil, “İhlâs” suresi de okunur (“*Hatından okudu bin kerre sûre-i İhlâs*”³ (Necati, 1992: 265)), Kur’an’a el basma yüzün mushafla ilişkilendirilir. (“*El ursun mushaf-ı hüsn...*” (Necati, 1992: 417)) Hatt-ayet-tefsir ilişkisi (Necati, 1992: 290) de bu düşünceden kaynaklanır. Beyitlerinden birinde ise yüzde Kur’an yazısı olmasını farklı bir **bakış açısıyla** anlatıyor: “*Ruhlarında kim bile zülfün ne câduluk eder || Kim geçip bu veche bağdaş kurdu Kur’ân üstüne*”. (Necati, 1992: 388) Amma bazen yüzü “iman”, zülfü “küfr” sayan selefi Nesimi ve ardılı Fuzuli’den farklı olarak, Necati yalnız zülfü (Necati, 1992: 339) değil, yüzün üzerini örttüğü için hattı da “kâfir” sayar. (Necati, 1992: 225) Böylece hatta yüklenen anlamlar Necati şiirinde tezatlı bakış açısının yankısı olarak dikkati çeker.

Belirtmeliyiz ki, Nesimi’nin yüzle bağlı kullandığı vasıflardan birisi de “yaprak” ve “sayfa” gibi anlamlar taşıyan “berg”dir. Yüzü berge

¹ “*Mushaf-ı hüsnünde hattın yazdığı âyet bu kim || Rûm ili yağmaya varıp mü’mini küffâr sır*”. (Necati, 1992: 234)

² *Hoş yaraşmış çevresinde haddinin hatt-ı gubâr*
Hâşîye hüsnün kitabın ey püser zeyn eylemiş. (Necati, 1992: 263)

³ Nesimi şiirinde Hurufilik talimine uygun olarak yüz yazısı daha çok Fatiha ile ilişkilendirilir.

benzetme Nesimi (“*Berk-i nesrin üzre müsken zülfünü dâm eyleme*” (Nesimi, 2002: 649); “*Yüzün berk-i gül-i terdür gül-i ter*” (Nesimi, 2002: 271)) ve Necati şiirinde (“*Var mı Necâti gül gibi gülşende yüzü berg...*”) (Necati, 1992: 272) “*Cânâ hat-ı müşginin ile ol ruh-ı rengin \\\\ Gül yaprağıdır safha-i Kur’ân arasında*” (Necati, 1992: 364)) uyum içindedir. Necati, Nesimi’nin teşbihlerinden yararlanmakla onlara yeni ve farklı renk ve anlamlar katır, selefının sözünden yola çıkarak her biri farklı anlam ifade eden benzetmelerle bir **çeşitlilik** oluşturur.

Hatt Nesimi şiiri geleneğine uygun olarak Kur’an harflerine benzetilir. Yüzdeki hattın yedi mushafıla ilişkilendirilmesi (Necati, 1992: 191) Nesimi’nin Hurufilik akidesinden hareketle Türkçe şiire getirdiği özelliğin etkisi olarak yorumlanabilir. Böyle ki Nesimi şiirinde yedi hatt ile ve yedi mushaf paraleli ve tenasübü sık sık kullanılır¹. Selefının şiirinden benimsediklerini Necati hem dini, hem dünyevi anlamlarda ilişkilendirilerek kullanır.

Hatt – yazı, dua: “*Seyl-âb-ı aşk içinde meded erdi hatt-ı dost \\\\ Çok vartadan halâs olur âdem du’â ile*”. (Necati, 1992: 359, 395)²

Hatt - berat (Necati, 1992: 188)

Hatt “yazmak”la alâkalı olarak ele alınır: “*Hatt-ı lebine öyküne mi tut ki yazıla \\\\ Yakut üzere möhr-i Süleyman girih girih*”. (Necati, 1992: 384) Hatt “okumak”, dolayısıyla “yazmak”la ilişkilendirilerek kullanılır: “*Gel ki hatt-ı müşg-bârunla lebin \\\\ Benzedei efsun okunmuş sükkere*”. (Necati, 1992: 385)

Son iki beyitte okuma ve yazma kavramı arka planda olmakla tahayyülün hareket noktasıdır. Hatt ve Kur’an yazısı anlayışlarının bağlantısı bazen daha soyut plana geçirilir ve her ikisi hayale gelir. (bkz: Necati, 1992: 253)

Tıpkı hatt ve kitap ilişkisi de soyutlaşır. (bkz: Necati, 1992: 260)

Hattatlıkla bağlı anlamının tevriyeli kullanımı, reyhan³, celi vs.

¹ *Yeddi yerdir yeddi gögdür yeddi derya yeddi het*

Yeddi müşhef yeddi ayet yed-i bezası nedir? (Nesimi, 1973: 463)

Hal ü het ü zülf ü anın can müşhefidir ohuram

Gördüm müheggeg bi-gübar ol nesh ile reyhan gelir. (Nesimi, 1973: 515)

Kirpüğün kaşunla zülfündür yidi,

...Munda hikmet var durur Mushaf yidi. (Nesimi, 2002: 860)

² Beyit her iki gazelde aynıyla yer alır.

³ Sefercioğlu’nun ifade ettiği gibi, şair “sevgilinin ayva tüyelerinin inceliğini gubârî yazıya, fitil gibi bükülmüş kâküllerini de daha kalın olması sebebiyle “reyhân-ı celi”ye benzetirken, iri yazılara “celî” tâbir edildiğinin farkındadır: *Yazıldı hattun üzere iki turra-i meftül \\\\ Güyâ ki gubâr üstüne reyhân-ı celidür*”. (turkoloji. cu. edu. tr/.../nejat_sefercioglu_divan_siiri_Yazi.pdf)

gibi hatt türleriyle çağrışım uyandırması ve ilişkilendirmesi de hattın yazıyla irtibatından kaynaklanır. Teşhis ve tevriye sanatlarından hareketle yüz hattı ve harf arasında ilişki kurulması (“*Yakuta harf atar senin ey dil-rüba hattın*”¹ (Necati, 1992: 276)) Necati’nin Nesimi şiiri geleneğine bağlılığı ve aynı zamanda onun sürekli bir arayış içinde olmasını ortaya koyar.

Hatt – dudağın üstündeki ayva tüyleri tek beyit (fert) olarak isimlendirilir. “*Lebin hattımıdır ya Hızır elile \\\\ Yazılmış çeşme-sâr üstünde bir ferd*”. (Necati, 1992: 170)²

Hatt (dudak üzerindeki ince ayva tüyleri) “nokta” teşbihiyle ilişkilendirilen dudakla gizli tenasüp içinde ele alınır. (bkz: Necati, 1992: 291) “Nokta” kelimesi “hatt”ın “yazı” anlamını da akla getirir. Necati yalnız hattı değil, divan şiiri geleneğine uygun olarak halı da noktayla ilişkilendirir. Hal ve nokta bağlantısı yazı süreci, dilbilgisi, poetika açısından değerlendirir. (bkz: Necati, 1992: 184)

Necati’nin Muhammed Peygamberin methini konu edinen naat’ında harf sembollerine müracaatı da Nesimi’nin tuyuğ ve gazellerindeki üslubu anımsatmaktadır. İlginçtir ki, Nesimi naatlarında harf simgelerini kullanmamıştır.³ Amma şairin simgesel harf ve sayıları poetikanın unsurları olarak kullanımı Necati divandaki birçok şiir biçimi gibi naata de yol bulmuştur:

“Elif” kıyâm ü rükû oldu “dâl” ü secde “mîm”

Namaz kıl ki namaz oldu ayn-ı âdeme “dâl”. (Necati, 1992: 45)

Necati’nin divanında harflerin hem maşuk, hem de âşıkla, hatt ve zülfün ise tekçe maşukla ilişkilendirildiğini, çoğu zaman Nesimi şiirinde olduğu gibi kişileştirildiğini görürüz. Şair bu teşbih veya teşhisleri yaparken, insana, aynı zamanda zülf veya hatta ait belirgin özellikler arasında ilgi kurar.

Görüldüğü üzere bu harf oyunları şairin poetik hayal gücü ve soyutlaştırma kudretinin göstergelerindedir. Necati şiirinde harf simge olmaktan artık teşbih ve mecaz (adeta: istiare) sanatlarının, genellikle dünyevi âşıkane şiirin öğeleri olarak kullanılır. Bu yönüyle de Necati şiiri divan edebiyatında harf oyunlarının çekisini artıran selefinden farklı nitelik kazanmış olur. Belirtmeliyiz ki, Necati şiiriyle Türkçe edebiyatta farklı yön ve biçim alan harflere ilişkin sanatlar Emri’nin tarafından da

¹ Benzer içerikli beyitler için bkz: Necati, 1992: 384, 402.

² Benzer içerikli için beyitler bkz: Necati, 1992: 369.

³ Genellikle Nesimi’nin tevhit, naat ve imamiye nitelikli şiirleri Hurufilik etkisinden uzaktır. Muhtemelen bu özellik söz konusu şiirlerin Nesimi’nin yaratıcılığının Hurufiliğe kadarki aşamasına ait olmasıyla yorumlanabilir.

başarıyla sürdürülmüştür. (Emri şiirindeki harf oyunları hususunda bkz: Zülfe, 2008: 260-276).

2. 5. Nesimi ve Necati'nin “Müşterek Şiirleri”

Nesimi ve Necati'nin divanlarında cüzi farklarla yer alan iki aynı gazele rastladık. Bunlardan biri “*Es-selâm*” (Necati, 1992: 168), diğeri “*İşte sen ...işte ben*” redifli gazellerdir. Söz konusu gazellerin bu iki şairden hangisine mahsus ola bileceğinin belirlenmesi karşılaştırmalı bir araştırma gerektirmektedir.

Nesimi'nin eserlerinin muteber yayınlarından hiç birinde yer almayan ve şairin, yalnız İstanbul'un Bayezid kütüphanesinde muhafaza olunan 3353Neli divanında aşağıdaki matla ve makta beyitlere sahip bir şiir (imamiyye) yer alır:

Esselâm ey Şah-i merdân esselâm
Esselam ey Şir-i yezdan esselam.¹

Ey Nesimi Şâha ver yüz min selâm
*Esselâm ey Şâh-i merdân esselâm.*² (Nesimi, 1992: 84)

Bu şiir aynı bir ifadenin (“*es-selâm*”) bütün mısralarda yer almasına göre müsel, baştan sona dek hitap ve selamlama üzerinde kurulduğu için yek-ahenk gazellerin özelliklerini taşır. Bu husus ise Nesimi'nin şiir sanatının spesifik çizgilerindedir. Böyle ki birkaç sanatı yahut ayrı ayrı janrların özelliğini ilişkilendirmeyi çok sevdiğinden Nesimi, bazen poetik sanatlardan çeşitli sentez örnekleri yaratmıştır. (bkz: Şihyeva, 1990: 131-187)

Şiilik mezhebiyle ilgili inanç ve samimiyetten kaynaklanan bu şiirin söyleyiş ve **ritim** bakımından **akıcı** bir üslubu vardır ve şiire aynıyla Necati'nin divanında da rastlanır. Bu cihet ise onun şiirsel özelliklerinin Necati sanatına ait olunmasıyla da sonuçlanmıştır. Araştırmacılara göre: “Her mısraı “*es-selâm*” ile başladığı için tekrar ve nida sanatları içerisinde değerlendirilen Necati Bey'in şu gazelinde -ân kafiye, *es-selâm* da rediftir. Ancak bu kelime, her mısraın başında yine aynı anlam ve görevde tekrarlanmıştır. Dolayısıyla *es-selâm* şiirin hem normal redifi, hem de mısra başı redifi olmaktadır”. (Aydemir, Çeltik, 2008: 200) Görüldüğü üzere, ön ve son redifle kullanılan gazelin³ ilk ve sonuncu mısraları da

¹ Necati'de bu mısra farklı şekildedir: “*Es-selâm ey sırr-ı pinhân es-selâm*”. (Necati, 1992: 48, 306)

² Gazel kısmında tekrar olarak yer alan şiir ise maktasızdır. Beytin daha bir varyantı: “*Es-selâm ey zâhir ü bâtın ayân \ Es-selâm ey sırr-ı pinhân es-selâm*”. (Tarlan, 1997: 357/349; alıntı: Aydemir, Çeltik, 2008: 199)

³ Bu şiir strüktür açısından gazel, konu bakımından naat olarak algılandığından Necati divanında her iki kısımda cüzi farklarla yer alır. (Necati, 1992: 48, 306–307)

aynıdır ve bununla da gazel redd-i matlain da örneğine çevrilir. Bu strüktür ise şiire harmoni ve bütünlük verir.

Analoji şiir biçimine Nabi'nin divanında da rastlanmaktadır. “*Es-selâm*” redifli her iki şiir¹, beyitlerin aynı kelimeyle başlayıp bitmesinden dolayı reddü'l-acûz ale's-sadr söz sanatına da uyar. Şiirin son beytinde bu kafiye düzenine uyulmamıştır: “...*İşte geldi Nâbi-i dil-haste hâk-i pâyiine || Eyle zahm-ı cürmine lutfunla merhem es-selâm*”. (Aydemir, Çeltik, 2008: 200)

Bahsini ettiğimiz “ortak” şiir de aynı özellik, strüktür ve düzene sahiptir. On bir beyitlik imamiyyenin makta beytinde şairin kendine müracaatıyla başlayan mısra ötesinde bütün mısralar (11) “es-selam” sözüyle başlıyor ve aynı kelimeyle bitir. Yalnız şairin mahlasının yer aldığı mısran başında bu ifade hiç kullanılmamış, sonunda sadece “selam” şeklinde yer almıştır. Bununla da itikatlı ve ince düşünceli şair kendine ve memduhuna (Hz. Ali) hitap tarzını ayırmıştır. Bu gibi gözlemlerden dolayı imamiyye biçimli şiirin rintlik ve dünyevi aşk şiirleri ön planda olan Necati'ye aidiyeti kuşku uyandırmaktadır.

Selamlama ve müracaat tarzlı şiire divan edebiyatında ara sıra rastlansa da, bu alışlagelmiş şekillerden değildir. Nesimi'nin bu biçimde kaleme alınmış şiirleri diğer araştırmacıların ilgisini çekmemiştir.

Belirtmeliyiz ki, selam iletme motifine her iki şairin divanlarında rastlanır. Nesimi'nin Türkçe divanındaki “*Merhaba*” redifli gazelin ilk ve sonuncu dizeleri aynıdır: “*Merhaba hoş geldin iy ruh-ı revânum merhaba*”. (Nesimi, 2002: 186) Bu redd-i matla sanatına uygun strüktür özelliğiyle gazel “*Es-selam*” redifli şiirle eşleşmektedir. Nesimi gazel ve tuyuğlarındaki analoji dizelere bir göz atalım: “*Merhabâ ey bahr-ı zâtün gevher-i yek-dânesi*” (Nesimi, 2002: 712); “*Merhabâ insân-ı kâmil cânımın cânânesi*” (Nesimi, 2002: 714); “*Geldi rûh-efza lebinden susamış câna selâm*” (Nesimi, 2002: 663); “*Yazmış üzünde sure-yi Rehmanı ales-selam*” (Nesimi, 1973: 71); “*Merhabâ hoş geldin ey dildar hoş gördük seni*” (Nesimi, 1973: 102); “*İy bâd-i sebâ benden ilet yâre selâmi...*” (Nesimi, 2002: 697); “*Nesiminin tenin şol gün ki toprağ eyleye ıskün || Sininden geç niyaz işit hezârân merhabâsından*” (Nesimi, 2002: 591); “*Her dem olsun yüzüne yüz min selâm*” (Nesimi, 2002: 844); “*Nesiminin tenin şol gün ki toprağ eyleye eşgin || Sininden keç niyaz eşit hezahan merhaba – sinden*” (Nesimi, 2002: 591); “*Yâra her sâ'at selâm olsun selâm...*” (Nesimi, 2002: 840); “*Her dem olsun yüzüne yüz min selâm*” (Nesimi, 2002: 844); “*Vechüne cebbar-ı âlemden selâm*” (Nesimi, 2002:

¹ Yazarın Necati'ye ait ettiği şiir ve Nabi'nin aynı strüktürlü eseri kastedilir.

844) vs. Nesimi'nin “*Ve's-selam*” redifli iki tuyuğu (Nesimi, 2002: 840) da ayrı üslupta kaleme alınmıştır.

Selamlama Nesimi'nin gerek dinî, gerek dünyevi konulu eserlerinde şiirsel vasıtalandır. Şairin bir naat'ında şu beyit yer alır: “*Şey'ü li'llah nur-ı vechinden teâlâ şânihü || Merhabâ yâ Mustafâ sallû âlâ hayri'l-beşer*”. (Nesimi, 2002: 256)

Necati şiirinde de analogi motife rastlanır. Oysaki Nesimi'den farklı olarak halef bu motifi daha fazla din-dışı şiirlerinde kullanmıştır: “...*illâ selâm olsun sana*” (Necati, 1992: 152); “*İlet sabâ ağalara çok çok selâmımı¹ || Durup du'âlar eyle güzel Pâdişâhımıza*”. (Necati, 1992: 368) Divanındaki birinci gazelde “...*ehlen ve sehlen merhabâ*” (Necati, 1992: 151) ifadeleri yer almaktadır. Bununla bile bu söyleyiş tarzı ve motifin örneklerinin Nesimi divanına göre sayıca çok az olması da göz önündedir.

Necati şiirinde çok olmamakla Hz. Ali'nin “Şah-ı Merdan” (Necati, 1992: 57), “Şah” (Necati, 1992: 173, 440), “Şah-ı Neced” (Necati, 1992: 271) ve “Sahibü'n-Neced” (Necati, 1992: 271) lakapları açık, Asadullah (Necati, 1992: 142) lakabıysa üstü kapalı şekilde kullanılmıştır. Oysa Nesimi'nin ayrıca imamiyye şiirleri olmakla birlikte, Hurufilik konusunda kaleme aldığı şiirlerde de Hz. Ali'yle bağlı lakap, rivayet, hadis vs. sayıca çokluk teşkil etmektedir.

Görüldüğü üzere “*Es-selam*” redifli şiir üslup, konu ve söyleyiş biçimi açısından Nesimi'ye daha yakındır. Bununla bile şiirin yalnız bir nüshada yer almasından dolayı bu, tahmin olmaktan öteye geçemiyor ve özel araştırma gerektirmektedir.

“*İşte sen ...işte ben*” redifli gazel cüzi farklarla Necati divanı (Necati, 1992: 344) ve Nesimi'ye ait bazı araştırmalarda (Hikmet, 1928:190; Araslı, 1972: 64) yer alır.² İsmail Hikmet'in³ Leningrad (şimdi: Sankt-Peterburg) umumi kütüphanesinde muhafaza olunan “*Mecmuat-ül-Eş'ar*” adlı elyazmasından aldığı ve Nesimi mahlasıyla verilen gazele

¹ Bu mısra Nesimi'nin: “*İy bâd-ı sabâ menden ilet yâra selâmı...*” (Nesimi, 2002: 697) dizesiyle uyum sağlanmaktadır.

² Şu gazelin matla beyti H. Araslı'nın kitabında aşağıdaki şekildedir:

Bir yüzü gül gönçe-leb dil-dâr derler işte sen

Sen güle bülbül gibi bir zar derler işte men. (Araslı, 1972: 64)

Necati divanındaki gazel, redifin birinci kısmının “dersen” şeklinde olması, ikinci mısradaki “bir” kelimesi yerine “kim” bağlacının kullanılmasıyla farklılık göstermektedir. Diğer beyitlerde de benzer farklar göze çarpmaktadır.

³ İ. Hikmet gazelin şiirsel değeri hususunda yazıyor: “Bazı tekrarlarına, haşivlerine rağmen çok aydın ve samimi, aynı zamanda zarif yazılmış bir gazeldir”. (Hikmet, 1928: 190)

şairin Türkçe divanının tenkitli metinlerinden hiç birinde rastlanmıyor. Bunun da ötesinde Necati'nin divanında “İşte ben” redifli gazelin (Necati, 1992: 332) de olması bu tartışılır meselenin halline ipucu verir. Böyle ki, Necati şiirinde tekrar tekrar kendine dönüşler var. Mısra, beyit, ifade, redif vs. nin çeşitli şekillerini – varyantlarını kullanmaya meylini göz önünde bulundurunca “İşte ben” redifli gazel gibi “İşte sen ...işte ben” redifli gazelin de Necati'ye aidiyeti ihtimali gerçeğe daha yakın görünür. Aynı zamanda “İşte sen ...işte ben” redifli gazelin söyleyiş biçimi, redif strüktüründeki özgürlük, genel olarak üslup onun daha çok Necati'nin kalemine mahsus olduğunu düşünmeğe yönlendirir.¹

3. Fuzuli Şiirinin Esin Kaynağı: Necati Şiiri

Önceki Fars dilli ve Türkçe şiirin geleneğinden yararlanan ve dışı divan edebiyatıyla halk şiirinin deyim tarzını sentez eden Necati'nin birçok gazelleri halefleri için örneklik teşkil etmiştir. Sehî, Sun'î, Tâli'î ve Şevki gibi şairlerin bizzat Necati Bey tarafından yetiştirildikleri bilinmektedir. Bunun da ötesinde onun ardılları sırasında Rızâî, Zârî Üsküpî, Suzî-i Nakşibendî, Valihi, Şemsî-i Edvârî, Sâkî (Çavuşoğlu, 1971: 22; www.turkcebilgi.net/kim-kimdir/n/necati), Balî (Topal, 2009: 1012), Mu'îdî (Aslan, 2009: 29-78) vs. şairlerin isimleri anımsatılmaktadır.

Necati şiirinin etkisiyle yazan bu az tanınan şairlerin yanında çağdaşları Mihrî Hatun (www.anafilya.org/go.php?go=7d8c5a0210ffcp; Hakverdioğlu 2009: 555-584), Osmanlı şehzade şairlerinden Cem Sultan (www.genbilim.com/index.php?. . . id), XVI. yy. şairlerinden Zati'nin (Gibb, 1999: 363) adları da yer almaktadır.

Bireysel nitelikleriyle her zaman şair ve tezkirecilerin ilgisini çeken Necati şiiri, divan edebiyatının ünlü temsilcilerinden olan Mehemed Fuzuli'nin (öl. 1556) de eserlerine kaynaklık etmiştir. Bu şiirlerden birtakımı araştırmalarda söz konusu edilse de, adeta etkilenme düzeyi belirlenirken redif ve kafiyeyi kaydetmekle sınırlanılmış, teferruatlı inceleme yapılmamıştır.

Fuzuli'nin birçok bilinen gazelleriyle Necati şiirinin uyum içinde olması öncül-ardıl ilişkilerini ispatlamaktadır. Necati'nin “Gayrı” redifli şiirine Fuzuli'nin nazire yazmasından A. Gölpinarlı, H. Mazıoğlu, A. N.

¹ Cevri:

Bir sencileyin mest-i mey-i nâz ele girmez

Bir bencileyin âşık-ı ser-bâz ele girmez. (Cevri, 1981: 218)

Bu şiir sona dek “*Bir sencileyin . . . bir bencileyin*” ön redifleriyle kullanılmıştır ve üslup bakımından “*İşte ben ...işte sen*” (Necati, 1992: 344) gazeli, redif açısından Nesimi'nin “*Ele girmez*” (Nesimi, 2002: 398) redifli gazeliyle uyum içindedir. Şiirde aynı zamanda Nesimi'nin “*Var*” (“*Älemde bu gün sencileyin yâr kimün var...*” (Nesimi, 2002: 314)) redifli gazelinden de etkilenme gözükür.

Tarlan söz etmişlerdir¹. Azerbaycanlı araştırmacı Prof. Dr. A. A. Aydın bu paralellerin sırasını “*Gül*”, “*Hancer*”, “*Sana*”, “*Bana*” redifli, aynı zamanda kafiye strüktürü açısından eşleşen birtakım redifsiz şiirlerle artırmıştır. Araştırmacı: “*Dil kesilmez aşk-ı dil-berden ko nâsîh sözü kes*” (Necati, 1992: 261); “*Asılıp dil karşına eyler ser-i zülfün heves*” (Necati, 1992: 260); “*Yerleri seyl-âba verdi dide-i bidârımız*” (Necati, 1992: 258); “*Mâh çekmiş sînesine gün yüzün şevkiyle dâğ*” (Necati, 1992: 269); “*Ahım yeline mâyil olsa o gül budağı*” (Necati, 1992: 406); “*Her gece ey güneş meh senden yakar çerağı*” (Necati, 1992: 437); “*Hâkileriz biz özerleriz ol serv-kâmeti*”² (Necati, 1992: 413) gibi mısralarla başlayan gazellerin Fuzuli’nin uygun şiirlerinin prototipi olduğunu kaydetmiştir. (Aydın, 2002: 22-29) Gerçekten bu gazellerin yüzeysel olarak kıyaslanması bile bağlılığı açığa vurmaktadır. Söz konusu şiirleri Fuzuli’nin uygun gazelleleriyle tutuşturmamız etkilenmenin kafiye düzeyinde kalmadığını, düşünce, içerik, konu, söyleyiş biçimi vs. de eşleşmelerin olduğunu ortaya koydu.

Bu yönde yaptığımız araştırma Necati ve Fuzuli şiirindeki paralelliklerin sayısının daha çok olduğunu ve çeşitli boyutlarını ortaya koydu. Necati’nin: “*Mîvesi her şivenin lûtf ile büstânındadır*” (Necati, 1992: 233) mısrasıyla başlayan gazeline: “*Ey nasihât eyleyen ben bî-dile dildâr için || Hey ne derdin var senin gönülcüğün yanındadır*” dizesi yer alır.

Fuzuli’nin: “*Aşıyan-i mürğ-i dil zülf-i perişanındadır || Ganda olsam ey peri könlüm senin yanındadır*” (Fuzuli, I, 1958: 141) gibi bilinen matlasının ve yukarıdaki sonuncu beytin ikinci mısralarında düşünce-nin yakın bir üslupta anlatılması dikkatimizi çekti.

Fuzuli’nin “*Tek leziz*” (Necati: “*Leziz*”), “*Üçündür*” (Necati: “*Üçün*”), “*Tama*”, “*Geç*”, “*Senin*” redifli gazelleri hem de kafiye, konu, mecaz vs. açısından paralellik gösterir. Aynı zamanda bu eşleşmeler ayrı ayrı beyit ve mısralarda da dikkati çekecek boyutlardadır. Örneğin;

¹ Necati muhteva itibarı ile birbirine çok yakın diğer beyitlerinde der:
Bir veche unutuldu Necâti ki kimsene
Mihnet-serâsi kapısın açmaz meger ki bâd. (Necati, 1992: 172)

Ey güneş yüzölü sanem âh yalnızlıktan
Ki belâ geceleri sâye de gelmez yanına. (Necati, 1992: 399)

Hâlim sorarlar ise gam ü nâledir hemân
Şimdi bizim gelip giden ancak odamız. (Necati, 1992: 368)

² Önce de temas ettiğimiz gibi bu şiirin analogları Salman Saveci, Kadı Bürhaneddin ve Nesimi divanlarında da yer alır. Farsça şiirden Türk divan edebiyatına intikal eden ve Necati’den önceki Türk şiirinde çok rastlanan birtakım şiir biçimleriyle eşleşmeleri araştırmayı uygun bulmayıp daha kişisel nitelikli edebî tezahürleri inceledik.

Fuzuli'nin bilinen: "...*Aldanma ki şair sözü elbette yalandır*" (Fuzuli, II, 1958: 83) gibi mısrası Necati'nin: "...*Lûtf et sen aa kalma ki şa'ir yalancıdır*" (Necati, 1992: 190) dizesiyle örtüşmektedir. Belirtmeliyiz ki, şiirin "yalan" gibi vasıflandırılması Necati'nin birçok şiirinde göze çarpmaktadır. (Necati, 1992: 141, 197, 230, 288, 350, 427) Fuzuli'nin: "*Sene eksik değil göyden yağar yerden biter aşig*" (Fuzuli, I, 1958: 197) mısrası Necati'nin: "*Tutalım zenbil ile gökden iner meh-pâreler \\ A begim yerden mi çıktı âşık-ı biçâreler?*"¹ (Necati, 1992: 212) beytiyle uyum içindedir. Necati:

...*Kaygılı gönülleri derler şarâb-ı âl açar.* (Necati, 1992: 223)

Fuzuli:

...Gayğu çekmek ne üçün cam ile alem doludur. (Fuzuli, I, 1958: 142)

Necati:

Tâ kim saçın girihlerin açtın sabâ ile
Ömrün uzattın ehl-i dilin hoş havâ ile. (Necati, 1992: 359)

Fuzuli:

Hem açıldıkça zulfünden bela vü möhnetim artar
Bihemdillah ki ömrüm uzanar cem'iyetim artar. (Fuzuli, I, 1958: 152)

Necati'nin Nesimi'ye yazdığı nazirelerde gözlemlendiği gibi Fuzuli de bu sefelinin etkisiyle kaleme aldığı şiirlerde bazen redif veya kafiyede değişiklik etmiştir. Örneğin; Necati'nin "*Leziz*" redifli iki gazelinin (Necati, 1992: 173-174) etkisi görülen şiirin redifi "*Tek leziz*" şeklindedir. Aynı zamanda Necati'nin "*Bu gece*", "*Geçen gece*", "*Her gece*" gazelleriyle Fuzuli'nin "*Bu gece*" şiiri arasında da kesişen noktalar bulmak mümkündür. Bununla bile kafiye kuruluşunun aynılığı ve ayrı ayrı beyitlerin konu ve içeriğinin yakınlığı şiirler arasında fikri bağların olmasını ortaya koyar. Gazeller arasında ilginin olduğunu ispatlamaya aşağıdaki iki beytin kıyaslanması yeter. Necati makta beyitte der:

Gam acısı Necâti'ye hoş geldi öyle kim

Gelmez mezâka şehd ü şeker ol kadar lezîz. (Necati, 1992: 174)

Fuzuli matla beyitte der:

Ey mezag-i cana cövrin şehd ü şeker tek leziz

Dembedem zehr-i gemin gend-i mükerrer tek leziz. (Fuzuli, I, 1958: 114)

Görüldüğü üzere sanki Fuzuli şiire sefelinin sözünü bitirdiği yer-

¹ Yakın içerikli beyit:

Hüsüne ins ü melek hayrân ü ben divâne-vâr

Geh zemine bakarım geh âsumânı gözlerim. (Necati, 1992: 317)

den başlamıştır. Fuzuli'nin:

Ah eylediyim serv-i huramanın üçündür

Gan ağladığım gönçe-yi hendanın üçündür (Fuzuli, I, 1958: 130)
matlalı gazelinin Necati'nin:

Lâle yaktı ciğerini gül-i handânın için

Servler kesti kolun kadd-i hırâmânın için (Necati, 1992: 337)

beytiyle başlayan gazelinin etkisiyle yazılması nazire olması şimdiye kadar araştırmacıların ilgi alanının dışında kalmıştır.

“Geç” redifli gazelde ise etkilenmenin farklı tezahürünü görürüz. Redif ayniyetine rağmen kafiye ve bahrin farklılığı edebî bağlılığı “saklı tutmaktadır”. Amma beyitleri söyleyiş biçimi açısından tutuşturdukte Necati şiirinin prototip niteliği belli olur. Necati matla beytin ilk mısrasında der: “*Gel ey gamze kerem eyle rakib-i pür-fitenden geç*”. (Necati, 1992: 168) Fuzuli matla beyitte der: “*Ey gönül yarı iste candan keç || Ser-i kuyin gözet cehandan keç*”. (Fuzuli, I, 1958: 102) Her iki matlayı ortak noktaya getiren husus “Geç” redifinin ötesinde hitapla şiire başlanılmasıdır. Necati'nin ikinci beytinin “dela” (ey gönül) diye başlaması da konuya açıklık getirir. Amma inkâr olunmaz yakınlık Necati'nin matla beytinin ikinci mısrası ve Fuzuli'nin ikinci beyti arasındadır. Necati şu mısrasında der: “*Beni anunla bir etme yâ andan geç yâ benden geç*”. (Necati, 1992: 168) Fuzuli söz konusu beyitte der: “*Ya teme' kes heyat zövginden || Ya leb-i lel-i dil-sitandan keç*”. (Fuzuli, I, 1958: 102)

Necati'nin “Ab”¹ redifli kasidesiyle Fuzuli'nin aynı anlam- lı “Su” redifli kasidelerinin de birtakım yönleriyle paralellik gösterdiği görülmektedir.² Her iki kaside “Saçma...” sözleriyle başlamakta, Necati'nin matla beytinde bulutun su serpmesinden, yanı yağış yağdır- masından, Fuzuli gözyaşının akmasından söz etmede, birtakım beyitler içerik açısından örtüşmektedir.

Necati ve Fuzuli'nin “Senin” redifli gazelleri yalnız teknik yön- ler (redif ve kafiye strüktürünün ayniyeti) değil, kafiyeli kelimeleri, şiir sanatı, üslup ve konu seçimi açısından da yakından örtüşmektedir. Örne- ğin; Necati:

Sıhr eder reftarda serv-i huramanın senin. . . (Necati, 1992: 290)

Fuzuli:

¹ Necati'nin bu şiirine seleflerinden Ahmet Paşa'nın “Ab” redifli iki kasidesi (Ahmet Paşa, 1992: 99-104) redif ve kafiye ayniyeti açısından örneklik etmiştir.

² Araştırmalarda Türk divan edebiyatında sayıca çokluk teşkil eden “Su” redifli gazel ve kasidelerin yanı sıra aynı anlam- lı “Ab” (Farsça) ve “Ma” (Arapça) redifli şiirlerin de yer aldığı belirtilir. (Üzgor, 2000: 239)

Öyle renadır gülüm serv-i huramanın senin... (Fuzuli, I, 1958: 205)

Necati:

Şefkât imândan ise ey bî-güneh kan edici

Kâfirim ger var ise bir zerre imânın senin. (Necati, 1992: 290)

Fuzuli:

Dağ-i hicranın odun benzetmek olmaz düzehe

Olmasın kafer esir-i dağ-i hicranın senin. (Fuzuli, I, 1958: 205)

Sonraki beyitlerde kafiyeyi oluşturan “zülf-i perişanın (senin)”, “lal-i dür-efşanın (senin)” kelimeleri de Fuzuli’nin bu gazelinde Necati şiirinin etkisini ispatlamaktadır.

Fuzuli’nin: “*Meni candan usandırdı cefaden yar usanmaz mı...*”¹ (Fuzuli, I, 1958: 308) mısrasıyla başlayan gazeli şimdiye dek Necati şiiri bağlamında araştırılmamıştır. Oysa bu gazelin birçok beyti Necati’nin ayrı ayrı gazellerinin motif ve kelime hazinesinden yararlanmakla oluşmuş, Fuzuli’ye özgü düzenli sisteme salınmış ve düşünceler gelişmiştir. Necati beyitlerinden Fuzuli sanki nazire demeti düzelterek ve selefinin bir veya iki beyitte söylediklerini özetle dile getirmiştir. İlk önce Fuzuli’nin söz konusu gazelinin ilk mısrasıyla Necati’nin matla beyitlerinden birinde yer alan: “...*Ol acı beni tatlı cânımdan usandırdı*”² (Necati, 1992: 407) dizesinin uyum içinde olmasının altını çizmeliyiz. Bu tarzda eşleşme ve etkilenmeler Fuzuli’nin diğer beyitlerinde de dikkati çekmektedir. Necati:

Gül ruhlarının şevki yaşım kana³ boyadı

Olur çü bahâr erse sulara bulanıklık.⁴ (Necati, 1992: 276)

Fuzuli:

Gül-i rühsarine garşu gözümden ganlı akar su

Hebibim fesi-i güldür bu akar sular bulanmazmı? (Fuzuli, I, 1958: 308)

¹ Nesimi’nin aşağıdaki beyti haleflerinin (Necati ve Fuzuli) düşüncesine motif ve içerik bakımından nasıl kaynaklık ettiğine bir örneklik teşkil eder:

Sitem itmek ile hâşâ ki gönül usana senden

Kime aydayım kim anun siteminde can usandı. (Nesimi, 2002: 687)

² Diğer yakın içerikli beyit:

Seni düşde göreler diye Necâti usanır

Halkı uyutmaz oluptur geceler efgani. (Necati, 1992: 424)

³ Necati şiirinde “kanlı gözyaşı” terkibi sık sık kullanılır. (Necati, 1992: 223, 284, 285, 288 vs.)

⁴ Yakın anlamlı dize ve beyitler: “*Bulanır kanlı yaşım hüs bahârında...*” (Necati, 1992: 223); “*Gözümde aks-i cemâlin bahâra benzettim || Yaşım bahâra taşmış pınâra benzettim*” (Necati, 1992: 315); “*Şevk-i ruhu döndürdü seyl-âb yaşım kana || San tâze bahâr erdi ırmağı bulandırdı*”. (Necati, 1992: 407)

Necati:

Dem olmaz kim feleklerde melekler ahdan korkmaz
*Beni yaktın günâhım ne be hey Allâh'dan korkmaz.*¹ (Necati,
1992: 250)

Fuzuli:

Felekler yandı ahimden muradım şemi yanmaz mı? (Fuzuli, I, 1958:
308)

Necati:

Âh ü efgânım bu korkudan uyutmaz halkı kim
Sana düşünde düşe nâ-geh nigâhı kimsenin.² (Necati, 1992: 285)

Füzuli:

Oyadar helgi efganım, gara behtim³ oyanmaz mı? (Fuzuli, I, 1958: 308)

Necati'nin "*Olmasın kimse*" redifli gazelinin iki beytinde kara bahttan şikâyet ve halkı figanlarıyla uyumaya koymama söz konusudur. (bkz: Necati, 1990: 390)

Örneklerden de görüldüğü üzere Necati'nin uygun beyitleri sanki Fuzuli için düşüncelerini dile getirmekte hareket noktası, esin kaynağı olmuş ve sonda benzersiz söz ustası kişisel katkılarıyla her biri şah beyit düzeyinde olan gazelini üretmiştir.

Necati ve Fuzuli'nin farklı kafiye ve redifli gazellerinde de uyum içinde olan dizeler çokluk teşkil etmektedir. Konu ve içerik açısından eşleşmelere örnek olarak aşağıdaki beyitleri gösterebiliriz.

Necati:

Durmayıp cevri ettiğin sen lûtf u ihsândır bana
Kesme ben dervişden sen lûtf edip ihsânını. (Necati, 1992: 404)

Fuzuli:

Dün demişsen ki: Füzuli mene gurban olsun!
Sene gurban olayım yine ne ehsandır bu. (Fuzuli, I, 1958: 280)

¹ Yakın mazmunlu mısraa diğer gazelde de rastlanır: "*Felekleri oda ursun gönül ko nâlelerin...*" (Necati, 1992: 294)

² *Bahtımın gözleri uykudan uyanmaz mı dedim
Gülüp ol gamze-i sermest dedi hâbındır.* (Necati, 1992: 212)

*Kati korkardım cemâlin göreler düşde diye
Şükr kim uyku uyutmaz âh ü efgân kimseye.* (Necati, 1992: 391)

³ Divan'ının ağırlık noktasını genellikle rindane ve âşıkane şiirler teşkil eden Necati'nin şiirinde "baht-ı siyeh", "kara bahtım" terkipleri bedbin ruh haliyle bilinen Fuzuli'ye oranla daha sıklıkla kullanılmıştır.

Necati:

Biz kullarını çekmez zülfü kemendi bende
Yoktur meğher arada bir ipe uracağı. (Necati, 1992: 406)

Fuzuli:

Zülfü kimi ayağın goymaz öpem nigarım
Yohdur onun yanında bir gılca etibarım. (Fuzuli, I, 1958: 240)

Necati:

Zülf olmazsa yüzünde gelmez kemâle noksan
Olmaz fitile muhtâc ey mâh gün çırâğı. (Necati, 1992: 406)

Fuzuli:

Çılma yarum giceler ağyar ta'nından sakın
Sen meh-i evc-i melahatsen bu noksandır sana. (Fuzuli, I, 1958: 58)

Necati'nin:

Gel, ey zâhid, temennâ kıl bana Haktan du'a eyle
De kim dâ'im anı bir dil-rübâyâ mübtelâ eyle! (Necati, 1992: 433)

... Yâ İlâhî bâri nâr-ı hecre mu'tad et beni (Necati, 1992: 386)
gibi dizeleri Fuzuli'nin "*Leyli ve Mecnun*"unda Mecnun'un dilinden söylenen meşhur gazelle çağrışım uyandırmakta ve uyum içindedir:

Ya Reb bela-yi eşg ile gıl aşına meni
Bir dem bela-yi eşgden etme cüda meni. (Fuzuli, II, 1958: 93)

Fuzuli'nin: "*Bir "elif"dir sanasan kim yazılır gan içre...*" (Fuzuli, I, 1958: 297) mısrasına Necati'nin: "*Tursun ko "elif" gibi begim cân arasında*" (Necati, 1992: 365) dizesi örneklik etmektedir. Necati: "*Ey musavvir eğer ol yâri edersen tasvir || Serv-kad gonce dehen sim benâğuş olsun*" (Necati, 1992: 342) söylediği halde, Fuzuli aksini der: "*Ey musavvir yar timsaline suret vermedin || Zülf ü ruh çekdin veli tab ü teravet vermedin*" (Fuzuli, I, 1958: 217) Bununla bile dizeler arasında bir ilişkinin olması ve birbirine yakınlığı da göz ardı edilemez.

Necati:

Bayram erişti her kişi beğ gibi şâdumân
Miskin Necâti mu'tekif-i gûşe-i melâl. (Necati, 1992: 300)

Fuzuli:

Alem oldu şad senden men esir-i gem henüz
Alem etdi terk-i gem mende gem-i alem henüz.¹ (Fuzuli, I, 1958: 159)

Necati:

Varıp has u hâr ile sakın turma oturma. (Necati, 1992: 385)

¹ Fuzuli'nin bu şiirinin düşünce istikameti ve konusu Nesimi'nin "*Olmuşam*" redifli gazelinin matla beytiyle de örtüşmektedir:

Ta yüzün gördüm nigârâ gamdan âzâd olmuşam

Kullugunda pâdişâhum hüsnüne şâd olmuşam. (Nesimi, 2002: 490)

Bununla bile Nesimi ve Fuzuli'nin beyitlerinde yankısı bulmuş ruh hali farklı ve biri birine zıttır. Bu hususta bkz: Şihyeva, 1997: 71-72.

Fuzuli:

Könül seccadeye basma ayak tesbihe el urma
Namaz ehline uyma onlar ile durma oturma. (Fuzuli, I, 1958: 302)

Necati:

Lâfzın dür-i latif durur anla kadrini... (Necati, 1992: 393)

Fuzuli:

Artıran söz gedrini sidgile gedrin artırır. . . (Fuzuli, I, 1958: 167)

Necati:

Deheninden leb-i cân-bahşımı etmiş izhâr
Ol ki yokdan yaradıpdır bu kamu varlığı¹ (Necati, 1992: 400)

Fuzuli:

Yetmek olmaz lefz-ı can-behşinle ağzın sirrini
Vehydir guya bu kim mülteg ağız yoh var lefz. (Fuzuli, I, 1958: 188)
Aşağıdaki örneklerin üslup ve söyleyiş açısından uyumlu bir biçimde olması dikkati çekiyor. Necati:

Ol bezm kani k'anda gönül cânı görürdü
Yârân oturur şem turur cân yürürdü. (Necati, 1992: 401)

Fuzuli:

Ey hoş ol günler ki men hem-raz idim canan ile
Ni'met-i vaslın görüb nazın çekerdim can ile. (Fuzuli, II, 1958: 70)

Necati ve Fuzuli'nin şiirlerinde kelime hazinesi ve düşüncelerini ortaya koyuş biçimleri açısından da eşleşmeler göze çarpmaktadır. Örneğin; "...*dün gece* || *Sâye saldı...*" (Necati, 1992: 358) - "*Dün saye saldı başıme bir serv-i ser-bülend*". (Fuzuli, I, 1958: 358)

Necati ve Fuzuli'nin şiirinin ortak noktalarından biri de Kalenderilikten kaynaklanan âşık tipinin tasviridir. Bu geniş bahisten sadece aşağıdaki paralelleri kaydetmekle yetiniriz. Necati: "*Şol ki tecrid olamaz tâc ü kabâdan geçemez. . .*" (Necati, 1992: 251); Fuzuli: "*Ta cünun rehtin geyip dutdum fena mülkün veten || Ehl-i tecridem gebul etmen geba vü pirehen*" (Fuzuli, I, 1958: 364)

Necati'nin: "*Kadd ü zülf ü dehenin oldu "elif" "lâm" ile "mim"*"² (Necati, 1992: 295) mısraı Nesimi'nin Farsça: "...*Kamet-o zolf-o dehanes çon "elif" "lam" est-o "mim"* (Zendegi..., 1993: 241) dizesinin çevrisi niteliktedir.

¹ Fuzuli'nin yakın içerikli diğer beyti:

Helge ağzın sirrini her dem gılır izhar söz
Bu ne sirdir kim olur her lehze yohdan var söz. (Fuzuli, I, 1958: 167)

² Necati aşağıdaki beyitte "elif", "lâm" ve "mim"i tek tek kullanmakla, bu harflerle oluşturulan kelimeyle ("elem") «kadd», "zülf" ve "dehen" arasında ilişki kurmakla orijinal sanat örneği yaratır: *Görünmeyeli kâmet ü zülfünle dehanın*
Âşıklarının hâlini sor kim elemi var. (Necati, 1992: 243)

Önce de belirttiğimiz gibi “elif”, “lam”, “mim” Huruf-i mukatta’ya aittir ve Kuran’da birkaç surenin başlarında yer alır. Belki de bunu göz önünde bulundurduğundan dolayı dinî konularda daha ihtiyatlı ve daha muhafazakâr olan Fuzuli selefının dizesinin aynı kalıbından yararlanmakla fikri daha poetik mecraya taşır:

...Dehen ü gedd ü rühün gönçe vü serv ü semenim. (Fuzuli, I, 1958: 234)

Aynı veya yakın redifli birtakım şiirlere her üç şairin, yani Nesimi, Necati ve Fuzuli’nin divanlarında rastlamaktayız. Örneğin, “*Oynar*” redifli gazeller her üç şairin şiir sanatı arasında fikir köprüsü konumundadır ve Nesimi’nin aynı redifli şiiri tekçe redif ve kafiye açısından değil, içerik, motif bakımından da bu iki ardılını etkilemiştir. Fuzuli’nin bu gazelinin birçok beyitleri Nesimi’nin aynı redifli gazelinin tesiriyle kaleme alınsa da (Şihıyeva, 1994: 70-75; Şihıyeva, 2008: 39-60), bazı mısralar üzerinde Necati’nin etkisi de ilginçti. Necati: “*Gamınla ahımı görüp rakîb raks eyler || Karanu gecede Şeytân sihâbile oynar*”.¹ (Necati, 1992: 224) Fuzuli: “*Rühün görgec olur suz-i derun ü derd-i dil hasil || Bahar eyyami sıçrar berg-i rehşende sihâb oynar*”. (Fuzuli, I, 1958: 129) Tasavvufi deyimler açısından da örtüşmeler göze çarpar. Böyle ki, Nesimi ve Fuzuli’nin “*Oynar*” redifli gazellerinde yer alan “zahid-i hüşk” terkibi Necati’nin aynı redifli şiirinde “zâhid-i saht” (Necati, 1992: 168) şeklinde kullanılmıştır.

Gerek Necati, gerek Fuzuli’nin divanlarında ilk bakışta bireysel bir karakter taşıyan birtakım konularda da örtüşmeler vardır. Kâtiplerden şikâyet, gazel söylemenin zor oluşu, şiiri hüner sayma, rakibi, kendini, genellikle âşıkları ite benzetme vs. buna örnek olabilir. Bilindiği üzere bu gibi beyitler etkilenmeden artık, görüş açısının yakınlığı gibi değerlendirilebilir.

Gibb’in Latifi’ye istinaden ifade ettiği gibi, Necati’nin “bol mecazlı mısralarında dil, ruhunu bulur ve kendisinden sonra gelen şairler bu ifade yolunda onu izler”.² (Gibb, 1999: 362) Buraya dek yaptığımız açıklamalar ünlü araştırmacının kanısının gerçekliğini onayladı.

¹ Necati’nin gazeli gördüğü üzere selevi ve ardılından farklı olarak “*İle oynar*” redifiyle verilmiştir. Bu redif seçimi ise Lütfi’nin etkisi gibi değerlendirilebilir. Büyük Çağatay şairinin Nesimi’den etkilenmesi kısaca ve genel olarak Özbek (E. Rustamov) ve Azerbaycan (G. Aliyev, M. Gulizade vs.) araştırmacılarının eserlerinde kaydedilmiştir. Araştırmamız gösterdi ki, Lütfi’nin divanında Nesimi’den etkilenmeler sayıca çokluk teşkil eder. Lütfi’nin söz konusu şiirini Nesimi’nin tesiriyle kaleme almasını ise örtüşen yönlerin çokluğu, aynı zamanda kafiye strüktürü ve cüzi farka rağmen redif ayniyeti onaylamaktadır. Necati’nin şiirinde ise her iki selefının gazellerinin özellikleri boy gösterir.

² Latifi der: “Sözün evvel ruhun o bulmuştur”. (Latifi, 1314: 325)

SONUÇ

Öncül-ardıl ilişkilerinin detaylı belirlenerek boyutunun değerlendirilmesi Türk divan şiirinde geleneksellik ve ferdiyet, edebî fikrî temel ve kişisel poetik yorumu ortaya çıkarmak için önem arz etmektedir. Bu gibi ilişkilerin incelenmesi divan şairlerinin ilham kaynakları, söz ustalıkları, selef ve haleflik bağlantıları, gelişim ve dönüşümleri değerlendirmek, ferdi özellikleri belirlemek açısından da önemlidir.

Bu prototip-nazire irtibatı araştırılarken geleneğe bağlılığın muhafaza edilmesiyle birlikte çağa uygun bir şekilde dönüştürmenin mevcudiyeti de ortaya çıktı. Karşılaştırmalar esasında prototip ve nazirelerde değişen edebî zevkler, geleneksel veya ortak kelime hazinesini kullanmada anlamın genişlenmesi veya daralması, toplumsal siyasal olayların yansımaları da izlemek mümkündür. (Mesela, Nesimi aynı makamda “esrük”, Necati “mest” kelimesini kullanır. Nesimi şiirinde “Türkman” olumlu, Necati divanında olumsuz anlam taşır).

Örneklerden de görüldüğü üzere Nesimi, Necati ve Fuzuli'nin divanları arasındaki paralellikler çeşitli biçim ve boyutlarda boy göstermektedir. Görüldüğü üzere gerek Necati, gerek Fuzuli, önceki şiiri benimseyerek örnek almakla kişisel poetik olanaklarını da sergileye bilmişler.

Bu gibi fikrî yazınsal ilişkilerin araştırılarak değerlendirilmesi Necati'nin önceki şiirden öğrendiklerini yaratıcı bir biçimde özümsemesi, seleflerinin şiirinin birtakım bireysel özelliklerine geleneksel nitelik kazandırması ve ikinci poetik hayat vermesi, aynı zamanda olgunluk çağı Türk şiirinin şekillenmesinde yeri ve değerini anlamak açısından da önemlidir. Sonda şunu da belirtmeliyiz ki, konumuzla ilgili paralellikler, burada ifade etmeğe çalıştıklarımızdan ibaret değildir ve bazı ilgi çekici örnekleri vermekle yetindik.

KAYNAKÇA

Tarlan, Ankara, “Akçağ” Yayınları.

Akimuşkin, O. A. (1991): “Ni'matallahîya”, *İslam Ensiklopediçeskiy slovar*, Moskva, “Nauka”.

Araslı, Hemid (1972): *İmadeddin Nesimi*, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Aslan, Üzeyir (2009): “Mu'îdî'nin Necâtî'ye Nazireleri”, *Turkish Studies In ternational Periodical For the Languages, Literature and His-*

tory of *Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter.

Ayan, Hüseyin (2002): *Nesimi. Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, I. c. , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları,

Ayan, Hüseyin (2002): *Nesimi. Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, II. c. , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları,

Aydemir, Yaşar; Halil Çeltik (2008): “Redife Farklı Bir Bakış: Divan Şiirinde Ön Kafiye ve Ön Redif”, *Bilig*, Yaz / sayı 46.

Aydın, Abi Aydın (2002): *Füzuli ve Türkiye poeziyası*, Bakı, “Ozan”.

Başaran, Orhan (2005): “Fars Şiirinde Doğruluk Sembolü Olarak Elif”, *Nüsha*, Yıl: V, Sayı: 19.

Cevri (1981): *Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, hazırlayan: Hüseyin Ayan, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Çavuşoğlu, Mehmet (1971): *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

el-Azzavi, Abbas el-Muhami (2004): *Mousoua Tarih Irak beyne ihtilaleyn, el- Hukümet el-Turkmaniyye, m. 1411-h. 814 – m. 1523-h. 930*, el- mucellid el-salis, ed-Dar el-Arabiyye lil-Musu'at.

Füzuli, Mehmed (1958): *Eserleri, 5 cildde*, I c. , Bakı, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.

Füzuli, Mehmed (1958): *Eserleri, 5 cildde*, II c. , Bakı, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.

Gibb, E. O. Wilkinson (1999): *Osmanlı Şiiri Tarihi (1-2)*, tercüme: Ali Çavuşoğlu, “Akçağ” Yayınları.

Hakverdioğlu, Metin (2009): “Mihri Hatun'un Necati Bey'in Şiirlerine Nazire leri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter.

Hayali (1992) *Divan*, hazırlayan: Ali Nihat Tarlan, Ankara, “Akçağ” Yayınları.

Hikmet, İsmail (1928): *Azerbaycan edebiyatı tarihi, iki cildde*, II. c. , Bakı.

Hurufilik Metinleri Katalogu (1989): hazırlayan: Abdülbaki Gölpinarlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Knış, A. D. (2004): *Musulmanskiy mistisizm*, Moskva-Sankt-Peterburg, “Dilya”.

Latifi Kastamonulu (1314): *Tezkire-i Şuara*, İstanbul, İğdam Matbaası.

Mehseti Gencevi (1975): *Rübailer*, Bakı, Azerbaycan Devlet

Neşriyyatı.

Mezid, Ömer Bin (1995): *Mecmû'atü'n-Neza'ir. Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Necatî Beg (1992): *Divan*, hazırlayan: Ali Nihat Tarlan, Ankara, "Akçağ" Yayınları.

Nesimi, İmadeddin (1973): *Eserleri, üç cildde*, I. c. , Bakı, "Elm".

Nesimi, İmadeddin (1973): *Eserleri, üç cildde*, II. c. , Bakı, "Elm".

Nesimi, İmadeddin (1973): *Seçilmiş eserleri*, tertib eden: Hemid Araslı, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Nizami Gencevi (1976): *Lirik şeirler.*, Bakı: "Genclik".

Nizami Gencevi (1981): *Gazeliyyat*, Bakı, "Yazıçı".

Nizami Gencevi (1982): *İskendername*, Bakı, "Yazıçı".

Olgun, İbrahim (1971): "Nesimi Üzerine Notlar (birinci makale)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1971'den ayırtıbasım, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Sanai Geznevi (1375): *Divan*, be ehtemam-e Perviz Babayi, Tehran, Moessese- ye Entesharat-e Negah.

Savran, Ömer (2009): "Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter.

Şihiyeva, Seadet (1990): *Nesimi'nin lirikası, filologiya elmleri namizedi alimlik derecesi almag üçün tegdim edilmiş namizedlik duccepmacıüасы*, БAKЫ.

Şihiyeva, Seadet (1994): "Selef-heleflik münasibetleri", *Nizami Gencevi (elmi, edebi-bedii jurnal)*, №3.

Şihiyeva, Seadet (1997): "Nesimi ve Füzuli'nin 'Tanrı ve eşğ' telimleri", - *Mehemmed Füzuli – 500*, Bakı, "Sabah".

Şihiyeva, Seadet (1997): "Orta esrler edebiyatında "eşğ" anlayışı", *Cahan*, 1997, №2.

Şihiyeva, Seadet (1998): "Nesimi şerinde "elif-lam" poetik forma ve felsefi remz kimi", *Edebiyyat mecmuası*, Bakı.

Şihiyeva, Seadet (1999): "Şah Handan nimetullahidirmi?", *Avroasiya*, 14 yan var.

Şihiyeva, Seadet (2008): "Poetik sözün gedrini artıranlar: Nesimi ve Füzuli", *Hikmet*, №13.

Topal, Ahmet (2009): "Klâsik Türk Şiirinde Tuğra ve Bir Edebi Tür Olarak Tuğraiyye", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter.

Üzgör, Tahir (1990): *Türkçe Divan Dibaceleri*, Ankara, Kültür

Bakanlığı.

Üzğör, Tahir (2000): “Su Redifli Şiirler ve Fuzûlî’nin Su Kasidesinin Kompoz isyonuna Dair”, *İlmî Araştırmalar*, nr. 9, İstanbul.

Zendegi ve eşar-e Emadeddin-e Nesimi (1993): *be kuşeş-e Yedullah Celali Pen dari*, Tehran, Neşr-e “Ney”.

Zülfe, Ömer (2008): “Emrî Divanında Harf Oyunları, Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler”, *T. C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Uluslar Arası Gizli Diller Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, Picus Yayınları.

bizimasr.media-az.com/.../hikmet.html (İrfani remzler: “Elif” ve “ba”) turkoloji.cu.edu.tr/.../nejat_sefercioglu_divan_siiri_Yazi.pdf (Sefercioğlu M. Nejat. Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı.)

www.anafilya.org/go.php?go=7d8c5a0210ffcp (Metin Hakverdioğlu, Mihri Hatun’un Döne Döne Redifli Gazelinin Anlam Ve Bağlam İncelemesi Yıl 2008: Aralık Dergisi - Sayı: 90)

www.genbilim.com/index.php?...id (Cem Sultan)

www.turkcebilgi.net/kim-kimdir/n/necati

www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s8/8.pdf (Bahattin Kahraman. Necati’nin Kasım Paşa’ya Sunduğu Kasîde)

MOSTARLI HASAN ZİYÂÎ'NİN ŞİKÂYET KASİDELERİ

H. Dilek BATİSLAM*

Anahtar Kelimeler

Hasan Ziyâî, kaside, şikâyet, hasb-i hâl.

XVI. yüzyıl Divan şairlerinden olan Hasan Ziyâî'nin hayatı hakkında bilinenler sınırlıdır. Kafzâde Fâizî'nin "Zübdetü'l-Eş'âr" tezkiresi dışındaki tezkirelerde şairin adı geçmez. Divanının ortaya çıkmasıyla birlikte şairin hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştır. Ziyâî Divanı'nın girişinde, Divandan ve Kıssa-i Şeyh Abdürrezâk adlı mesnevisinden ve diğer bazı kaynaklardan yola çıkılarak şairin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Eserlerinden yararlanılarak verilen bilgilere göre Ziyâî çok rahat bir hayat sürememiştir. Şiirlerinde içinde bulunduğu durumdan, devirden, yoksulluktan ve şair olarak değerinin bilinmediğinden şikâyet eden şair, bir ara gurbete de gider. Ancak gurbete gitmesi de onun sıkıntılarını ortadan kaldırmaz. Daha çok sıkıntı çekmek durumunda kalınca tekrar vatanına döner. Mehmet Beğ'in ilgisini görmeye başladıktan sonra şairin sıkıntılarından biraz kurtulduğu görülür.

Ziyâî şiirlerinden anlaşıldığına göre İstanbul'u ve bütün Rum il-lerini gezmiştir. Arapça ve Farsça bilmesi, şiirlerindeki özellikler ve ömrünün son yıllarında vaizlik yapmasından şairin orta derecede bir eğitim almış olduğu anlaşılmaktadır. Ziyâî, ilim tahsil edip kendini geliştirmeye

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Balcalı / Adana. batislam@cu.edu.tr

çalıştığı için kendisine daha çok rağbet edileceğini düşünmesine rağmen tam tersine insanların ihaneti ve düşmanlığıyla karşılaşır. Değerinin bilinmediğine üzüdür.

Ünlü Mostar Köprüsü'nün yapımına tarih düşüren şair, ömrünün son zamanlarında vaiz olduğunu da bir tarihinde söyler. Ancak hayatı çok sıkıntılı geçtiği için bu şansı geç elde etmesinden de şikâyetçidir. Kıssa-i Şeyh Abdürrezâk mesnevisinde bildirildiğine göre Ziyâ'î Mostar'da vebadan ölmüştür.

Ziyâ'î'nin Divanı, Kıssa-i Şeyh Abdürrezâk mesnevisi ve bu mesnevide söylendiğine göre Varka ve Gülşah adlı bir başka mesnevisi vardır. Ancak şairin bu mesnevisi bulunamamıştır. Divanın dibacesinde ve Kıssa-i Şeyh Abdürrezâk mesnevisinde şair, Divanı'nı yazma nedeni hakkında bazı bilgiler verir. Tek nüshası bulunan Hasan Ziyâ'î Divanı'nda; on iki kaside, bir terki-i bent, bir terci-i bent, bir muaşşer, bir müseddes, dört muhammes, beş yüz on gazel, on dört tarih, on iki muamma, elli yedi kıt'a, yirmi dokuz müfred ve matla vardır. Kıssa-i Şeyh Abdürrezâk mesnevisinde ise bilinen Şeyh-i San'ân hikâyesi anlatılır. Ziyâ'î'den önce de bu hikâye başka şairlerce ele alınıp işlenmiştir.

Ziyâ'î Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak bir döneminde yetişmesine rağmen yaşadığı dönemde ve daha sonraki dönemlerde çok tanınan ve bilinen bir şair olmamıştır. Şiirlerinin başarılı olması onun tanınmasını sağlayamamıştır. Bunda büyük şairlerin gölgesinde kalmasının ya da kendisinin söylediği gibi şiirin değerinin çok bilinmediği bir yerde yaşamasının etkisi olmuştur.

XVI. yüzyılda yaşamış bir Rumeli şairi olması nedeniyle Ziyâ'î'nin şiirlerinde diğer Rumeli şairlerinde olduğu gibi gelenek, görenek ve âdetler, yerel unsurlar, atasözleri ve deyimler önemli yer tutar. Rind-meşreb yaradılışının etkisiyle şiirlerinde dünya zevkleri, yaşanan anın tadını çıkarma düşüncesi vardır. Şair dünyayı çok umursamaz ve dünya nimetleri peşinde koşmaya çok heveslenmez görünür. Divanında yer yer divan şiirinin bilinen dünyasından ayrılan orijinal fikir ve hayallerle de rastlanır. Gazellerinde şiirlerini ve kendini de sıklıkla över¹.

Divan şairlerinin divanlarında, çeşitli başlıklar altında yazılmış şiirlerinde şikâyetlerini dile getirdikleri görülür. Bu tür şiirlerin tipik örnekleri özellikle başlığında şikâyet kelimesine de yer verilenleridir.

¹ Müberra Gürgendereli, *Hasan Ziyâ'î Hayatı-Eserleri-Sanâtı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, K. B. Yay., Ank., 2002, s. 1-22.

Şikâyet şiiirlerinin büyük bir bölümünde divan şiiiri geleneğine bağlı olarak felekten, zamandan, sevgiliden ya da zahitten şikâyetler öne çıkmakla birlikte, kimi zaman şairler, özellikle kendi içinde buldukları duruma ya da sosyal bazı sorunlara dair şikâyetlerini de dile getirirler. Çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış manzum hasb-i hâl ya da arz-ı hâllerde şairler daha çok kendi kişisel sorunlarıyla ilgili şikâyetlerini anlatırlar¹. Söz konusu örneklerin özellikle de hasb-i hâllerin şairlerin kendi psikolojilerini ve sıkıntılarını doğrudan anlatmaları çok hoş karşılanmadığından daha çok belirli bir kurguyla içinde buldukları durumları anlatmalarına vesile olduğu görüşü vardır².

Divanlarda şikâyet şiiirlerinin kaside nazım şekliyle yazılmış örnekleri de bulunur. Kaside ilk beyti kendi içinde, diğer beyitleri ilk beyitle kafiyeli nazım şeklini ifade eder. Beyit sayısı ve uzunluğu değişebilir. Divan edebiyatı döneminde yazılmış kasideler arasında bilinen, klasik kaside nazım şekli ve özellikleri dışında farklı kaside örnekleri de vardır. Kasideler, içerikleri ve yazılış amaçlarıyla bağlantılı olarak diğer şiiirlere kıyasla ait oldukları döneme dair daha fazla tarihî ve sosyal bilgi verirler. Bu nedenle kasidelerin çeşitli yönlerden incelenmesi geçmiş dönemlerin sosyal, tarihî ve kültürel yapısı hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bazı bilgilere ulaşılmasını sağlayabilir. Kasideler, bir yandan tarihe ışık tutarken bir yandan da tarihten yararlanarak edebiyata çeşitli katkılarda bulunabilir³. Bazı kaside araştırmalarında kasidelerin farklı özellikleri dikkate alınarak önemli ve ilginç sonuçlar ortaya çıkarılmıştır⁴.

Hasan Ziyâ'î'nin kasideleri arasında bulunan ve üzerinde duracağımız dört şikâyet kasidesi de alışılmış kaside örneklerinden farklı bazı biçim ve içerik özelliklerine sahip olmaları bakımından dikkat çekici örneklerdir. Bu kasidelerden ikisi Hasan Beg'in övgüsünde yazılmış olmakla birlikte, nesip bölümlerinde zamandan ve şairin kendi hâlinde şikâyetleri dile getirilmiştir.

¹ Hanife Dilek Batıslam, *Divanlardaki Şikâyet Şiiirleri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2009, s. 1-5.

² Mustafa İsen-A. Fuat Bilkan, *Sultan Şairler*, Akçağ Yay., Ank., 1997, s. 48.

³ Mehmed Çavuşoğlu, "Kaside", *Türk Dili, Türk Şiiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiiri)*, S. 415-416-417, TDK. Yay. Ank. 1986, s. 17-77; İskender Pala, "Kaside" mad., *DİA*, C. 24, İst. (2001), s. 564-566; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay. İst. 2002, s. 38-52; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*, 3F Yay., 2. Baskı, İst. 2007, s. 21-46.

⁴ Dursun Ali Tökel, "Türk Cihân Hâkimiyeti İdealinin ve Sosyal Hayatın Önemli Bir Vesikası Olarak Kasideler", *Millî Eğitim Dergisi*, S. 166, Yıl: 33, Ank. 2005, s. 1-18; Murat A. Karavelioğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Kaside", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi I*, Bilim ve Sanat Vakfı, Cilt 5, S. 9, İst. 2007, s. 253-270.

Diğer iki kasideden birincisinde şair gurbette yaşamak zorunda kaldığı yerle, ikincisinde ise yaşadığı evle ilgili şikâyetlerini anlatır. Şair, kasidelerinde yukarıda da belirttiğimiz gibi alışılmış kaside örneklerinin dışına çıkarak kasidelerinde biçim ve içerik açısından değişikliklere gider. Hasan Ziyâ'nin şikâyet kasidelerinin biçim ve içerikleri ile ilgili olarak şu bilgileri verebiliriz:

1. Kasîde-i Ahvâl-i Rûzgâr Der Medh-i Hasan Beg

32 beyit olan bu kaside Feilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Feilün vezniyle yazılmıştır. Divandaki yedinci kasidedir. Kasidenin ilk 22 beytinde şair, zamandan ve kendi hâlinden şikâyet eder. 23. beyit girizgâh beytidir. 24. beyitten itibaren şair Hasan Beg'in övgüsüne geçer. 29. beyite kadar övgü devam eder. 30. beyit taç beytidir. Son iki beyitte dua ile kaside biter¹. Biçimsel özellikleri ve kaside bölümleri açısından büyük ölçüde bilinen kasidelere benzemekle birlikte kasidenin nesip bölümü içerik açısından farklıdır. Bu kasidenin nesip bölümünde şair, özellikle yaşadığı dönemde değişen insan ve toplum yapısından şikâyet eder. Her şeyin tersine döndüğünü söyler. Dostlar arasında kıskançlık ve kötü niyet artmış, insanlar kibirli ve buldukları yeri bilmez hâle gelmişlerdir. Âlim ve hüner sahibi kimselere hak ettikleri değer verilmemektedir. Câhillere daha çok itibar edilmektedir. Şairlere de gerektiği gibi ilgi gösteren kalmamıştır. Şair, kendi durumundan şikâyet eder ve ayrıca yaşadığı dönemde toplumun değişik katmanlarından insanların davranışlarında görülen bozulmaya, ahlâksızlığın artmasına da dikkat çeker. Örneğin:

Gıybet ü kizb ü mesâvîde müsâvî oldı

Merd-i merdûd u zen-i zâniye vü pîr ü cevân

beytinde şair, dedikodu, yalan ve kötülük yapma konusunda erkek, kadın, yaşlı ile genç arasında fark kalmadığını, hepsinin eşit duruma geldiğini söyler.

Dirlik ıssı olımaz olsa eger ehl-i hüner

Nûş idüp âb-ı hayât-ı keremi her hayvân

Işıga kimse gözün üzre kaşuñ var diyemez

‘Âlim olan çeker ammâ elem-i bî-pâyân

beyitleriyle;

Kendüzin gördi gurûr âyînesinde cehele

Gidiler var ki sanur kendüye yoktur akrân

¹ Gürgendereli, a.g.e., s. 24, 92-93.

² Gürgendereli, a.g.e., s. 92.

Câh ile câhil olanlar buluşur zevk eyler

Kâm ile lîk buluşmaz n'ideyin kâmil olan¹

beyitlerinde de şair, hüner sahiplerinin, âlim ve kâmillerin câhiller kadar ilgi görmeyip sıkıntı çektiklerini, mutluluktan, makam ve mevkiden mahrum kaldıklarını söyler. Oysa câhiller kendileriyle gurur duyup makam sahibi olarak mutlu yaşamaktadırlar. Sadece câhiller değil dervişler de âlimlerden daha iyi durumdadır. Çünkü onlara da kimse “Gözün üstünde kaşın var” diyemez. Yani onları üzecek, rahatsız edecek herhangi bir şey söyleyemez. Sıkıntı ve üzüntü hep âlimlere reva görülür. Âlimle câhil arasındaki eşitsizliklerden şikâyet eden şair;

Şâ'ir-i fâzıla bir ragbet ider kalmadı hîç

Ne 'acebdür bu ki şâ'ir geçinür her nâdân²

beytinde de âlimler gibi fazilet sahibi şairlerin de hak ettikleri ilgiyi görememelerinden yakınır. Câhillerin şairlik taslamalarından, pek çok şey gibi şairliğin de câhillerin eline geçmesinden üzüntü duyar.

Kalduk ayakda bizi eyledi iller pâ-mâl

Başumuzda niçe endûh u gam u derd-i girân

Ta 'n-ı nâdân ile dâdâ hasedinden hergiz

Bulmaduk devr-i zamân içre meded emn ü emân

Baňa bu dehr-i denî zulm ider oldu hayfâ

Başladı kahr ile vîrânelige cânib-i cân

Cevr-i devr ile ki dil mülki harâb olmuşdur

Añladugum bu ki olmaya ebed âbâdân³

beyitlerinde de şair, kendi içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan, dertlerinden, câhillerin kınamasıyla, bilgili kimselerin kıskançlığından, huzur bulamayışından, bahtsızlığından ve gönlünün sıkıntılarında dert yanar.

Bilürin kendüm ucuz olduğımı bugdayuñ

İrdi bir dem ki bulunmaz cev ü erzen erzân⁴

beytinde de şair, yaşadığı dönemde çağdaşı başka şairlerin de dile getirdiği arpa pahalılığına değinir⁵ .

¹ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 92-93.

² Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 93.

³ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 93.

⁴ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 92.

⁵ Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, *Hayretî Divan, Tenkitli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İst. 1981, s. 56-57; Ali Nihat Tarlan, *Necâtî Divanı*, Akçağ Yay. Ank. 1992, s. 109-111; Yaşar Aydemir, *Ravzî Divanı, Birleşikkitabevi Yay.* Ank. 2007, s. 128-136; H. Dilek Batislam, “Divan Şiirinde Arpa, Arpalık ve Necâtî'nin Arpa Kasidesi”, *Ölümünün 500. Yılında Necâtî Bey'e Armağan*, (hzl. İ. Çetin Derdiyok, Muna Yüceol Özezen), TDK Yay., Ankara, 2011, s. 9-26.

Buğdayın ucuz, ancak arpa ve mısırın pahalı ve zor bulunur olduğunu anlatır.

2. Kasîde-i Hasb-i Hâl Der Medh-i Hasan Beg

Kasîde¹ 30 beyittir. Feilâtün/ Mefâilün/ Feilün vezniyle yazılmıştır. Divandaki onuncu kasidedir. İlk 14 beyitte şair kendi durumu hakkında bilgi verir. 15. beyit girizgâh beytidir. 16-20. beyitler arası Hasan Beg'e övgü beyitleridir. 21-25. beyitlerde ise şair, kendi şiirlerinin ve şairliğinin övgüsünü yapar. 26. beyit taç beytidir. Şair, son iki beyitte Hasan Beg için dua eder. Bu kasîdeye ayrıca Necâtî'nin bir kasidesinden iki beyit alınmıştır².

Nesip bölümü hasb-i hâl özelliği gösteren bu kasîdede şair, kendi hâli, sıkıntıları ve içinde bulunduğu olumsuz koşullar hakkında bilgi vererek şikâyetlerini dile getirir. Divan şairlerinin kasîde ya da başka nazım şekilleriyle yazdıkları şiirlerde şikâyetlerini dile getirirken hasb-i hâl başlığı altında farklı bir anlatım yolu kullanarak duygu ve düşüncelerini ifade ettikleri çeşitli örnekler vardır³. Hasan Ziyâ'î kasîdesinin nesip bölümünden aldığımız;

Cân ezel düşmüş idi seyl-âbâ
Rûzgâr atdı şimdi girdâba

Rîsmân-ı ümîd ele girmez
Bir sebep yok el ire âsiyâba

Şevk gelmez karañu göñlüme hiç
Derdüm artar çıkınca meh-tâba

Dest-i mihnetde ten kemân oldu
Cân nişân oldu tîr-i pür-tâba

İñledüp agladup yaşum akıdup
Beni döndürdi çerh dólâba

Ten mihnetde cân u dil lertzân
*Beñzedi fi'l-hakîka sîm-âba*⁴

¹ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 97-98.

² Gürgendereli *a.g.e.*, s. 24.

³ Mine Mengi, "Kasîde Nesiplerindeki Hasbîhâller Üzerine", *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay. Ank. 2000, s. 123; Hanife Dilek Batislam, *Hasbîhâl-i Sâfi*, Kitabevi, İst. 2003, s. 15.

⁴ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 97.

beyitlerinde içinde bulunduğu sıkıntılı durumu, üzüntülerini, şanssız, ümitsiz ve mutsuz olduğunu söyler. Kendi hâlinin dayanılmazlığından şikâyet ederek kasideyi yazdığı Hasan Beg'den yardım ve iyilik beklediğini belirtir.

Fi'l-hakîka selâset-i nazmum
Beñzer ol pâk akup giden âba

‘Avn-i ‘aynuñla ey emîr-i kelâm
Nazar eyle bu nazm-ı nâ-yâba

Kâkül ü zülfi medh ider çokdur
*Beni beñzetme degme mû-tâba*¹

diyerek de şair, kendi şiirinin farklı olduğunu, diğer şairler gibi bilinen övgülerden uzak durduğunu anlatır.

3. Kasîde-i Seng-istân

21 beyitlik kaside Feilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Feilün vezniyle yazılmıştır. Şair klasik kaside tarzından farklı olan bu kasidede gurbete gidişini, deniz kenarı taşlık ve uçurum bir yerde mesken tutuşunu, çektiği sıkıntıları ve buradan kurtulma isteğini dile getirir². Bu kasidede alışılmış kasidelerin biçim ve içerik özellikleri yoktur. Şair, feleğin kendisini içine düşürdüğü zor durumdan, gurbette çektiği sıkıntılardan ve yaşadığı mekânın olumsuz özelliklerinden söz eder.

Rûzgâr atdı beni sâhil-i bahra nâ-gâh
Gel diñüz böyle belâ çekdi mi bir ehl-i sühan

Bir ulu taşda yüce kal‘ada diz-dâr-ı felek
*Beni habs itdi günâhum ne belâdur bilmem*³

beyitlerinde şairin deniz kenarında bir büyük taş üzerinde yaşamak zorunda kalışını anlattığını görürüz. Sonraki beyitlerde şair, gurbette, deniz kenarında ve uçurumdaki büyük bir kaya üzerinde yaşamının zorluklarından şikâyet eder.

Geh taşı başa gehî başumı taşa ururın
*Ya ‘ni divâne-misâl oldı gönül derdinden*⁴

diyene şair, gönlünün dert nedeniyle deliye döndüğünü anlatır.

¹ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 98.

² Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 24.

³ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 95.

⁴ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 96.

Böyle bir teng mekâna n'ite kim kalb-i hasîs
Beni dil-teng iden ey çerh-i felek sensin sen

Taşda meskenden iñen katı şikâyet kıluruz
N'idelüm başumuza pârelenür anca mihen

Bir ulu taşı mezârumda nişân eylesesiz
Dôstlar bunda ölürsem elem-i gurbetden

Bir Hudâyî kayalardur ki Hudâ ide halâs
Şâhin-i tab'umı bu yirde yuva tutmakdan

Çâr erkânı hatar-nâk iki yanı uçurum
Şart u erkânı budur kim gide âdem erken¹

beyitlerinde şair, böyle kötü bir mekâna kendisini feleğin düşürdüğünü, taşı mesken edinmekten şikâyeti olduğunu, sıkıntılarını, gurbet üzüntüsüyle ölme ihtimalini, bu büyük kayaları kendisine yuva edinmekten kurtulma isteğini ifade eder. Kasidenin sonunda şair,

Dag u taşı yaradan Tañrıdan oldur maksûd
Çıkam âhir buradan bâd-ı sabâ gibi esen²

diyerek, Allah'tan kendisini içinde bulunduğu bu zor durumdan ve yaşadığı kötü mekândan kurtarmasını diler.

Hasan Ziyâ'nın "Kasîde-i Seng-istân"ı başlığı, uzunluğu ve içeriği bakımından farklı bir kaside örneği olarak dikkat çekicidir. Kasidede şairin özellikle taşla ilgili bazı ifade ve deyimlere sıklıkla yer vermesi de kasidenin dil açısından önemli bir özelliğidir. "Başını taşa vurmak, iki eli taş altında kalmak, rızkını taştan çıkarmak, dağı taşı yaratan, seng-dil (taş yürekli), seng-i siyâh" vb. bu tür örneklerdendir.

4. Kasîde-i Hâne-i Vîrâne

33 beyit olan kaside Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Divandaki on birinci kasidedir. Alışılmış kaside bölümleri bulunmayan bu kasidede şair, eviyle kendi özellikleri arasında bağlantı kurup mizahî bir dille içinde bulunduğu durumla alay eder. Abartılı ifadeler ve orijinal tasvirlerle yer verilen kaside, hem biçim hem de içerik özellikleri bakımından ilginç bir örnektir.

Bir fenâ kâşânedür ammâ o da mülküm degül
Gerçi yokdur hânenüñ 'âlemde bundan bed-teri

¹ Gürgendereli, *a.g.e.*, s. 96.

² bkz. 21. dipnot.

Añlamaz hâlüm meger hem-hânem olan ‘ankebûd
Ol benümle yelde yağmurda çeker mihnetleri

Anı üstâd-ı fenâ hayli musanna‘ eylemiş
Biñ sekiz yüz revzeni var iki yüz elli deri

Şöyle evdür mâl-ı meyyîtden mezâd olınsa ger
Bir pula teklîf olınsa kimse olmaz müşteri

Korkarın çâh-ı cehennemdür temâşâ eylesek
Evdeki mâr u çıyân u ‘akreb olmuş bir çeri

Fareler yir yir deliklerden çıkarmış başını
San temâşâ idüp istihzâ ider ben ahkarı

Fareler çün pâreler olanca esbâbum meded
*Bir kedi yok mı ki görsün hayfumu gelsün beri*¹

beyitlerinde şair, kendi mülkü olmayan evinin dünyada daha beterinin bulunmadığını, evini paylaştığı örümceğin hâlini anlamaktan uzak olsa da kendisiyle beraber yağmurun, rüzgârın sıkıntısını çektiğini söyler. Bin sekiz yüz penceresi, iki yüz elli kapısı olan ev hayli sanatkârane yapılmıştır. Öyle bir evdir ki ölen birinin malı olarak satılacak olsa bir pula müşteri olan çıkmaz. Bakınca cehennem kuyusu gibi görünen evdeki akrep, yılan ve çıyan sanki bir asker (ordu) olmuştur. Yer yer deliklerden başını çıkaran fareler de sanki zavallı şairi seyredip onunla alay eder gibidir. Ayrıca fareler şairin elbiselerini de yer ve şair bu durumunu görüp yardıma gelecek bir kedi ister. Bu beyitlerde olduğu gibi kasidenin tamamında evinin ve kendisinin kötü hâlini mübalağalar aracılığıyla mizahî bir dille anlatır.

SONUÇ

Mostarlı Hasan Ziyâ‘î’nin kasideleri arasında bulunan, içerikleri açısından şikâyet kasidesi olma özelliği taşıyan dört kaside; divan şiirinin alışılmış kaside örneklerinden farklı özelliklere sahiptir. Farklılık daha çok kasidelerin içeriği ve biçimi ile ilgilidir. Söz konusu kasidelerden Hasan Beg’in övgüsünde yazılmış iki kaside biçim açısından değerlendirildiğinde klasik kasidelerin biçimsel özelliklerini büyük ölçüde taşımakla birlikte nesip bölümlerinde anlatılanlar açısından bilinen örneklerden biraz daha farklı oldukları görülür. Şair, bu kasidelerin birincisinin nesip bölümünde

¹ Gürgendereli, a.g.e., s. 99-100; a. mlf., “Üç ‘Vîrân Hâne’ Kasidesi”, *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Winter 2010, s. 1089-1107.

başlıkta bulunan “ahvâl-i rûzgâr” ifadesinden de anlaşılacağı gibi içinde bulunduğu zamandan, dönemden ve kendi hâlinde şikâyetlerini dile getirerek yaşadığı dönemin sosyal ya da ekonomik hayatına dair bazı bilgiler de verir. Örneğin; buğdayın ucuz, arpa ve mısırın pahalı olması gibi.

İkinci kasidenin nesip bölümü ise, yine kasidenin başlığından anlaşılacağı üzere, “hasb-i hâl” özelliği taşır. Dolayısıyla şair, bu kasidenin nesibinde daha çok kendi hâlini anlatıp içinde bulunduğu sıkıntılardan şikâyet eder.

“Kasîde-i Seng-istân” ve “Kasîde-i Hâne-i Vîrâne” adlı diğer iki kasidede, kaside nazım şeklinin bazı biçimsel özellikleri bulunmakla birlikte, kasidelerde görülen bölümler yoktur. İçerik açısından bakıldığında şairin söz konusu kasideleri övgü amacıyla değil, gurbette yaşadığı olumsuz koşulları, taşlık yeri ve viran evini anlatmak, kötü yaşam koşullarıyla ilgili şikâyet ve sıkıntılarını dile getirmek için yazdığı anlaşılmaktadır. Özellikle bu iki kasidede alışılmış kaside kalıplarının dışına daha fazla çıkan şair, dil ve anlatım açısından da farklı bir yol izler. Gurbette yaşadığı sıkıntıları ve yaşamak zorunda kaldığı yeri ayrıntılı olarak tasvir eder. Evini ve çeşitli özelliklerini anlatırken mübalağadan, mizahtan ve alışılmadık kimi benzetmelerden yararlanır.

Sonuç olarak, Hasan Ziyâ'nin incelememize konu olan kasideleri gibi alışılmış kaside örneklerinden farklı biçim ve içerik özelliklerine sahip kaside örneklerinin ele alınıp değerlendirilmesiyle kaside nazım şeklinin özelliklerine dair yeni bilgilere ulaşılabilecek ve bu nazım şekli daha iyi bir şekilde tanınacaktır. Pek çok kaynakta belirtildiği gibi kasidelerin sadece övgü ve yergi amacıyla ve belirli kalıplarla yazılmış şiir örnekleri olmadığı, farklı biçim ve içerik özellikleri taşıyan örneklerinin bulunduğu ve bu tür örneklerin yazıldıkları döneme ve dönemin sosyal, ekonomik durumuna ya da yazarının hayatına dair bazı bilgilere ulaşılmasını sağlayabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

AYDEMİR, Yaşar, (2007), *Ravzî Divanı*, Birleşik Kitapevi Yayınları, Ankara.

BATISLAM, Hanife Dilek, (2003), *Hasbîhâl-i Sâfi*, Kitabevi, İstanbul.

_____, (2009), *Divanlardaki Şikâyet Şiirleri*, Karahan Kitabevi, Adana.

_____, “Divan Şiirinde Arpa, Arpalık ve Necâtî'nin Arpa Kasidesi”, *Ölümünün 500. Yılında Necâtî Bey'e Armağan*, (haz. İ. Çetin Derdiyok, Muna Yüceol Özezen), TDK Yay., Ankara, 2011, s. 9-26.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (1986), “Kasîde”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417, TDK. Yayınları, Ankara, s. 17-77.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed; M. Ali TANYERİ, (1981), *Hayretî Dîvan, Tenkitli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

GÜRGENDERELİ, Müberra, (2002), *Hasan Ziyâ ‘î Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

—————, “Üç ‘Vîrân Hâne’ Kasidesi”, *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Winter 2010, s. 1089-1107.

İPEKTEN, Haluk, (2002), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

İSEN, Mustafa; A. Fuat Bilkan, (1997), *Sultan Şairler*, Akçağ Yayınevi, Ankara.

KARAVELİOĞLU, Murat A., (2007), “Klasik Türk Edebiyatında Kaside”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi I*, Bilim ve Sanat Vakfı, Cilt 5, S. 9, İstanbul, s. 253-270.

MENGİ, Mengi, (2000), “Kaside Nesiplerindeki Hasbîhâller Üzerine”, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay. Ankara, s. 122-138.

PALA, İskender, (2001), “Kaside”, *DİA*, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 564-566, İstanbul.

SARAÇ, M.A. Yekta, (2007), *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*, 3F Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihat, (1992), *Necâtî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

TÖKEL, Dursun Ali, (2005), “Türk Cihân Hâkimiyeti İdealinin ve Sosyal Hayatın Önemli Bir Vesikası Olarak Kasideler”, *Millî Eğitim Dergisi*, S. 166, Yıl: 33, Ankara, s. 1-18.

BÂKÎ DİVANI'NDA ŞİİR VE ŞAİRE DAİR

Mahmut KAPLAN*

Klasik şiirimizin önemli bazı ustaları divanlarının dibacelerinde şiir anlayışlarını derli toplu bir biçimde yazmışlardır. Divanlarını tezyin eden şiirler de bu görüşler doğrultusunda kaleme alınmıştır. Divan'ında dibace bulunmayan Bâkî de geleneği göz ardı etmeden şiirden ne anladığını, kime şair dediğini ve kendi şiirini nasıl değerlendirdiğini kaside ve gazellerinde yeri geldikçe ifade etmiştir. Bu yazıda Divan'ı tarayarak elde ettiğimiz verileri değerlendirmeye çalışacağız.

Tab'-ı Şâirâne

Şairlik insan tabiatı ile ilgili olup her kişide bu yetenek yoktur. Kişide önce “*tab'-ı şâirâne*” bulunmalıdır. Tab', şairlik yeteneği, şairlik kabiliyeti, insandaki şiir söyleme gücüdür. Şair, gam çeker, üzülür; bu hüznün, sızan bal damlacıkları gibi gittikçe peteği doldurur. Gam kimi zaman şair için bir kafestir. Gama, üzüntüye sebep olansa güzel şiirdir. Bâkî, bazı beyitlerde şiirden kısaca “*suhan*” diye söz eder. Şair de bülbül gibi dilinden dolayı kafese giriftar olmuştur:

Kafes-i gamda yatur tûtî-i tab'-ı Bâkî

Çekdüği kahra anuñ lutf-ı suhandur bâ'is (s. 84)

Bâkî'nin şairlik yeteneğinin tutîsi üzüntü kafesinde yatar; bu kahır çekmesine sebep şiirin güzelliği hoşluğudur.

Şair kendi tab'ını ne gibi sıfatlarla tasvir etmiştir, sorusunun cevabı mısralarda gizlidir: “*hurde-dân*”(Divan, s. 5). Hurde ufak, küçük demek, yani incelikleri, fark edilemeyenleri fark eden, gören demek. O, hayâl âlemi içinde mana inceliklerini bulup şiir gerdanlığına dizer. Bâkî kendi tab'ı konusunda hiç de mütevazı değildir; ona göre şairlik tab'ı, şairler içinde beylerbeyi konumundadır (Divan, s. 18). Tab'ı, “*şerîf*”tir, çok şereflidir (Divan, s. 51), onurludur, emsallerinden üstündür. Bir beytinde şöyle der:

* Prof. Dr., Fâtiğ Üniversitesi Öğretim Üyesi.

“Benim tab’ım sıkıntı, horlanmışlık ve bela ehline yakınlık gösterip, derd ve gam şerhinde konuşur durur”:

Mihnet ü züll u belâ ehline vasl izhâr idüp

Derd ü gam şerhinde tab’um kil ü kâl üstindedür (s. 150)

Beyitteki “kil ü kâl”i dedi kodu olarak anlamak da, kıl gibi ince anlamında almak da mümkündür. Kimi şiirlerinde tab’ını, bir kılıç gibi keskin manalar bulup ifade etmekte, Hz. Ali’nin Zülfikar adlı kılıcına benzetir (Divan, s. 180). Tab’ı Zülfikar olunca şiirin kılıç gibi keskin anlamlar taşıması kaçınılmaz olur. Şair, kendisine “karga-zade” diye sataşan şairlere bu kılıç gibi sözlerle mukabele eder (Divan, s. 319). Tab’ konusu derin ve geniştir; kimi zaman bir kartal, bir hümâ gibi göklere açar, sıradan şairlerin ulaşamayacakları yüceliklerden manalar devşirir. Bu sebeple, “bülend-tarz” (Divan, s. 77), ya da “belagat göğünün hümâsı” (Divan, s. 110) gibi sıfatlarla niteler. Tab’ı büyücü karakterli, “sâhir-pîşe” dir; şiirinin şekeri büyümlü olup okuyanlarda sihir etkisi yapar (Divan, s. 315). Tab’ı saftır, onda çerden çöpten eser yoktur. Bu nedenle, erbabi için bir eğlencedir (Divan, s. 72). Bâkî, yukarıdan beri özelliklerini saydığı böyle bir tab’ın ürünü olan şiirlerini şu beytiyle över:

Gül gibi şi’r-i Bâkîye bir dem kulaguñ ur

Derd-i derûm bülbül-i şûrîde-hâle sor (s. 69)

“Bir an Bâkî’nin gül gibi şiirlerine kulak ver; gönül derdini çılgın halli bülbüle sor.”

Şiirin Özellikleri

Şiir nedir, ne gibi özellikler taşır türünden soruların cevabı kasidelerin fahriyeleri ile gazellerinde gizlidir. Bâkî’nin bu husustaki bütün beyitlerini yazmak sözü uzatacağından biz de örnekleme yolunu seçtik. O, şiirinin sağlamlığından, estetik değerinden ve kaleminin gücünden son derece emin olarak şöyle seslenir:

“Kalemi elime alsam, estetik değeri haiz şiirlerimle maâni ve beyan ülkesinin silahşörü olurum”

Destüme alsam kalem nazm-ı bedî’ümle benem

Nîze-bâz-ı arsa-i mülk-i ma’ânî vü beyân (Divan, s. 43)

Şiir **zarifâne** ve **levendâne** (şuh) olmalı; ince anlamlar taşımalıdır. (Divan, s. 282) Şiir, okuyucuya ruh bağışlamalı, adeta ölüyü diriltici bir etki yapmalıdır. Şair bunu “nazm-ı ruh-bahş” (s. 4), “masnu” (sanatlı) ve “murassâ” (Divan, s. 36) (edebi sanatlarla süslenmiş) gibi sıfatlarla ifade eder. Böyle bir şiir, çaba ve gayret yanında Hak vergisi bir yetenek de gerektirir (Divan, s. 148). Şiiri nitelerken en çok “garrâ” (Divan, s. 83, 212, 321) sözünü kullanır; parlak, görkemli anlamında. Şiirler, özellikle gazeller, “güzel vafında” olan, güzeli vaf eden şiir de latif ve

dil-keş /gönül çekici olur. İşte bunu dile getiren bir beyit:

Medh eyledüm nigârı bir gazel ile didüm

Garrâ latîf ü dil-keş ü gâyet güzel didüm (Divan, s. 321)

“Bir gazelle güzeli övdüm, parlak, hoş ve gönül çekici gayet güzel dedim.”

Şiirin bir diğer özelliği “şuh” ve “tâze” olmasıdır (Divan, s. 274).

Şiir, güzeli anlatırken kuşkusuz onun halleriyle hallenecek şen şakrak, gönül açıcı; aynı zamanda yeni, taze, nev olacaktır. Evet yer yüzünde her ne kadar söylenmemiş söz kalmamışsa da şairin görevi yeni elbiseler, taze üsluplar içinde yeni mazmunlar bulup söylemektir.

Şiir, “*dil-efrûz*” gönül aydınlatıcı (Divan, s. 175), “*edası hûb*”, “*ma’nâsı ra’nâ*” (Divan, s. 131), “*hemvâr*”; bir çırpıda söylenmiş gibi düzgün, “*şîrîn*”; tatlı (Divan, s. 269), “*nazm-ı revân*”; akıcı (s. 53) olmalıdır. Özetlersek Bâkî’ye göre şiir “*mu’ciz*”, başkasını acze düşürecek kadar güzel, benzersiz olmalıdır (Divan, s. 112). Böyle bir şiir aşk ve vefa şarabı olur, dünya meclislerini dolaşır:

Bâde-i mihr ü vefâ sâgarıdur ey Bâkî

N’ola devr eyler ise bezm-i cihânı gazelim (Divan, s. 222)

“Ey Bâkî, aşk ve vefa şarabı olan şiirim dünya meclisini dolaşsa şaşılmaz.”

Abdâr

Abdâr kavramı şiir için gerçekten önemlidir. Lugatte, “Parlak, latif, sulu, taze, meyvaya, kılıca, cevahire ve benzerlerine sıfat olup (ŞÜKUN 1996, s. 10) tezkirelerde beğenilen şiirler için kullanılan bir övgü ifadesidir. Şiir hakkında en çok *abdâr* terimini tercih eder. Çünkü insan hayatının kaynağı su, ruhun gıdası akarsudur. Şair de şiir derken hemen “*abdâr*” (Divan, s. 120, 143) terimini kullanır. Bu terim belagattaki “selis” karşılığı olmalı. Gönül ateşi ancak su gibi akıcı, hoş şiirlerle söndürülebilir. Şiir, sevgilinin ayrılığı ile yanıp tutuşan gönüllerin ateşini söndüren bir su etkisi yapmalıdır:

Bâkî yanardı tâb-ı teb-i hecr-i yâr ile

Su serpmeyeydi yüregine şî’r-i âbdâr (s. 120)

“Eğer su gibi akıcı şiir yüreğime su serpmeseydi Bâkî sevgilinin ayrılık ateşinin hararetiyle yanardı.”

Bu konuda güzel beyitlerimden biri de şudur:

Bâkî nihâl-i ma’rifetüñ mîve-i teri

Ârif katında bir gazel-i âbdârdur (s. 143)

“Ey Bâkî, marifet/irfan fidanının taze meyvesi, ârif huzurunda okunan *abdâr*/akıcı bir gazeldir.”

Şiir, yukarıdaki beyitte ifadesini bulduğu üzere, vezin, selaset ve

mana bakımından tam bir uyum içinde su gibi akıcı olmalı, aruz kusurları ve sektelerle malûl bulunmamalıdır:

N'ola meyl itseler eş'ârûna erbâb-ı safâ

Bâkıyâ şî'r degüldür bu bir akar sudur (Divan, s. 93)

“Ey Bâkî, zevk sahipleri şiirlerine yönelseler şaşılmaz; zira bu şiir değil, bir akar sudur.”

Şiirin meyvesi abdâr olmalıdır, çünkü kimse bu bağa Bâkî gibi böyle güzel bir aş vurmamıştır. Şair, “kalem vurmak” deyimini aş yap-mak anlamını da kast ederek kullanmıştır:

Âbdâr olsa n'ola mîve-i şî'r-i Bâkî

Urmadı kimse bu bâg içre dahı böyle kalem (Divan, s. 221)

“Bâkî'nin şiirinin meyvesi âbdâr olsa şaşılır mı? Kimse bu bağa şimdiye kadar böyle bir kalem / kalem aşısı vurmadı.”

Bâkî, şiirlerinin akıcılığının duru, saf suda bile bulunmadığını haklı olarak ileri sürer (Divan, s. 273). Ancak tevazuu da elden bırakma-yan şair, suyun yerden akmasını ima ederek, yüzü yerde olmaktan söz eder:

Bâkî ne deñlü sözlerüñ âb-ı revân ise

Akar su gibi yerde gerek rûy-ı i'tizâr (Divan, s. 30)

“Ey Bâkî, sözlerin her ne kadar akarsu gibi ise de özür dilememe yüzü akarsu gibi yerde gerek.”

Kalemimi kimi zaman Kevser çeşmesine teşbih eder çünkü söylediği cennet ehline layık bir şiirdir (s. 10). Kimi zaman da coşkulu bir anlatımı olan şiirlerini, aşağıdaki beyte olduğu gibi, denizin dalgalarına benzetir:

Kenâr-ı bahr-ı nazma yine dürler dizmiş ey Bâkî

Sütür-ı defter-i şî'rüñ meger emvâc-ı deryâdur (Divan, s. 96)

“Ey Bâkî, şiir defterin yine şiir denizinin kıyısına inciler dizmiş; meğer şiir defterinin satırları denizlerin dalgalarıdır.”

Gerçekten de şairin divanını okuyan insan, kendisini bir denizin dalgaları arasında batıp çıkarken görür gibi olur. İnsan, kimi zaman şaha kalkan bir dalganın üstünde yıldızlara el uzatırken bazı olur bir dalganın savurmasıyla denizin dibinde inci arayan dalgıçlara döner. Şair, kalemle gönlü şu tahayyül formunda buluştururken tam bir estetik tablo çizmiştir:

Dil çeşme-i belâgat aña lûledür kalem

Âb-ı zülâli şî'r-i selâset-şî'ârdur (Divan, s. 114)

“Gönül belagat çeşmesi, kalem ona (su gibi şiirin akıp gittiği) kanaldır; onun duru saf suyu selâset özellikli şiirdir.”

Selâset

Selâset: “Fasih kelimelerin birbiriyle güzel uyuşmasından mey-

dana gelen ibarenin akıcılığı selâset olarak adlandırılır. Bazı kelimelerin sesleri tok ve kalındır; tabak, kazâ, tîğ, hitâbet gibi. Bazı kelimelerin sesleri ise ince ve naziktir; gül, semen-bû, serv-i nâz gibi. İlk söylediğimiz gruba giren kelimelere elfâz-ı cezele denir ve bu kelimelerden oluşan söz metin olarak adlandırılır. Diğer gruba giren kelimelere ise elfâz-ı rakîka adı verilir ve böyle söz latîf olarak adlandırılır. Selis bir ifade elf-ı rakîkadan oluşabileceği gibi elfâz-ı cezeleden de oluşabilir. Önemli olan bu kelimelerin konuya uygun, söyleyişi kolay ve birbiriyle uyumlu olmasıdır. Fesahat sahibi mütekellim, yani konuşan-yazan kelimeleri bu açıdan seçerek cümlelerini oluşturur” (SARAÇ 2007, s. 43) Zikrettiğimiz beyitte şiirin bir başka özelliği karşımıza çıkıyor: **Selâset**, yani şiirin kurlardan arı, akıcı olması. . . Selaset, şiirin su gibi akıcı olmasının bir teknik terimle ifadesidir. Şair örnek olarak bizi aşağıdaki beyte havale eder:

Selâset-i kelimâtum safâ-yı eş'ârüm

Akar su gibi kılıpdur kulûbı hep meyyâl (Divan, s. 41)

“Sözlerimin selaseti, şiirlerimin verdiği zevk, neşe, akarsu gibi bütün kalbleri kendine meyl ettirmiştir.”

“Kalem, Bâkî'nin şiirini yazarken akar su içindeki kamış gibi sürekli devinir.” mealindeki şu beyti doğrusu pek latif düşmüştür:

Muttasil şi'rüm yazarken hâme turmaz deprenür

Neydür anı gûyiyâ lerzân ider âb-ı revân (Divan, s. 44)

Teşbihteki güzellik can alıcı değil mi? Kalem, beyaz kâğıt üzerinde mısraları yazarken hafif bir ses çıkararak salınır, tıpkı akarsu içindeki kamışın hafif hafif salınışı gibi. Ayrıca yazılan şiirler âbdârdır, akıcıdır, mana ve hayallerinin içimi bir su gibi güzel ve hoştur. Şair, sevgilinin dudağı vasfındaki gazellerini saf şarap tadındadır, diyerek över (Divan, s. 261).

Rengîn

Lugatte, “Renkli, boyanmış; güzel renk verilmiş olan latif şey” (ŞÜKUN 1996, s. 1022) biçiminde tanımlanan bu kelime Bâkî Divanı'nda şiir terimi olarak renkli hayallerle süslü güzel şiir anlamında kullanılmıştır. Bâkî'ye göre şiirin bir vasfı da **rengîn** olmasıdır. Divanını okuyan gül bahçesi içinde gezintiye çıkmış gibi olur. Gazeller sevgilinin yanağı, dudağı ya da endamının övgüsünü yapar. Bunlar bir gül bahçesi bütünlüğü oluşturur. Sevgili vasfındaki gazeller şiiri sevgilinin la'l renkli dudağı gibi renklendirir; (Divan, s. 231). Dudak söz konusu olunca gazel hem renkli hem tatlı olur (Divan, s. 158). Bahar mevsimi dudak vasfında renkli, gazeller söyleme mevsimidir (Divan, s. 197). Sevgilinin dudağını övmek, şiirini bal gibi tatlandırır (Divan, s. 120) Şair kendisini adeta güzellerin dudağını övmekle vazifeli sayar (Divan, s. 93). Bâkî'nin, sevgilinin du-

dağını tasvir eden şiiri füsün doludur, büyüleyicidir (Divan, s. 169-170).
Şu beyti örnek olarak sunalım:

Leb-i şîrîni vafında ‘aceb rengîn gazel düşdi

Okun bu şî’ri tûtî-i şeker-güftâre eglensün (Divan, s. 231)

“Tatlı dudağı övgüsündeki bu gazel çok renkli düştü; bu şiiri tatlı sözlü tutıye okuyun eglensin.”

Sevgilinin gül renkli yanakları ve yüzü methinde yazılan gazeller de rengin olur. Gül renkli yüzü anlatan gazelin gül rengine bürünmesinden daha tabii ne olabilir (Divan, s. 128). Kalem şairin elinde “**kibrit-i ahmer**”dir.¹ Şairin, *şiirlerim halis altın gibi renklidir*, mealindeki şu beyti hakikaten rengin değil midir?

Zer-i hâlis gibi rengin olup gitmekde eş’ârûñ

Elüñde hâme ey Bâkî meger kibrit-i ahmerdür (Divan, s. 95)

Şair, dudaktan bahseder de inci gibi dişleri unuttur mu? Deniz, Bâkî’nin, inci gibi dişlerin tasvirini yapan şiirlerini görünce sedef mecmuasını derinliklerine salmış. Bu güzel hüsn-i ta’lil şairin şiirlerine olan güveninin bir ifadesidir:

Dür dişüñ vafında şî’rüm defterin gördi meger

Kim sadef mecmu’asın saldı deryâ koynuna (Divan, s. 265)

“Deniz, sevgilinin inci dişleri övgüsündeki şiirimini defterini görünce (kıskançlığından/ya da utancından) sedef mecmuasını koynuna saldı, sakladı.”

Sevgilinin yanağını kızılık ve harareti açısından ateşe teşbih etmek divan şairlerinin adetidir. Bâkî de buna uymuştur. Hele ateş gibi yanağın üzerindeki siyah beni karabibere benzetmek pek hoş olsa gerek. Karabiber, rengi, kokusu ve acılığı ile tam yerinde bir teşbihtir. (Divan, s. 307). Yüzden bahseden gazellerini, zevk sahibi şiir severler, “*mir’âtü’s-safâ*” sıfatıyla anar. Bakanın, okuyanın içi açılır (Divan, s. 79). Övülesi vasıfları ebyat ve eş’âra sığmayan güzelin övgüsüyle Bâkî’nin şiiri kanat-lansa şaşılmaz. Ona kol kanat zevk sahibi dostların himmeti, yardımındır (Divan, s. 122). Zaten bu güzelin övgüsünü kimse onun kadar başarıyla yapamaz (Divan, s. 260). O, aşk gazelleriyle meclislerin bülbülü olmuştur (Divan, s. 218). Yani gazelleri âşıkânedir. Güzeller gazellerini birbirlerine armağan olarak sunarlar:

Vasf-ı cemâl-i yâr ile Bâkî gazellerin

Birbirine sundı güzeller tuhaf gibi (Divan, s. 303)

Sevgili uzun boyludur, onu öven şiirin değerinin, derecesinin yücelmesine şaşılmaz (Divan, s. 293). Sevgilinin düzgün, ölçülü, güzel

¹ Kibrit-i ahmer: Simya ilminde toprağı altın yapmaya yarayan müessir madde (Devellioğlu, 1996, s. 519).

boyu şanı yüce şiiri gibidir. Bâkî'ye göre sevgilinin nazik beli ince bir hayal gibidir:

Mevzûn kaddi şî'r-i bülendüm misâlidür

Nâzûk miyânı anda bir ince hayâldür (Divan, s. 119)

Bakî, taş kalpli sevgili vasfındaki gazellerini şöyle över:

“Sevgilinin kalbi taş gibi katıdır ama ben mermere resim yaparcasına resim gibi şiirimle sevgilinin kalbine girmeyi başardım”

Sûret itdüñ şî'rüñi girdüñ nigârüñ gönline

Bâkıyâ bu nakş ile sen nükte yazduñ mermere (Divan, s. 286)

Şair, fahriye beyitlerinde şöyle övünür: Sümbüller bahçede, şiirlerimse sevgilinin saçlarının övgüsünde üstattır (Divan, s. 91). Bu alanda benim şiirlerime nazir, benzer, eş olamaz (Divan, s. 92). Hele onun gözlerini vasf etmede üstüme yoktur. Hatta *Anadolu şairleri gazel yazmayı, ben sevgilinin gözlerini methetmeye başladıktan sonra öğrendiler*:

Meddâh olalı çeşm-i gazâlânına Bâkî

Öğrendi gazel tarzını Rûmuñ şu'arâsı (Divan, s. 297)

Şiir Söylemenin Amacı ve Değeri

Bâkî, *“Bizim şiir söylemekten amacımız sevgiliye nezaketle halimizi sunmaktır* (Divan, s. 167) der ve devam eder: *Zavallı âşığın isteği, dileği samimi duygularını, bağlılığını ve aşkını yakarak sunmaktır*:

Şî'r ü inşâdan murâdî âşık-ı bî-çârenüñ

Arz-ı ihlâs eylemekdür yâre Bâkî ve 'du'â (Divan, s. 74)

“Benim şiirlerim basiret ehlinin gözünün sürmesidir, onunla görme güçleri artar”(Divan, s. 142). “Şiirlerim inci değerindedir; biz buna lûlu-yı lâfâ deriz (s. 28), “anlayan için gazellerim incidir, güherdir” (Divan, s. 51, s. 125), “şiirlerim, şiir denizi içindeki pahalı incilerdir” (Divan, s. 8), “şiirim mücevher hazinesidir” (Divan, s. 11). “*Zahid, şiirlerimi anlamadığı için mazurdur çünkü onun anlayışı kıttır*”:

Şî'r-i Bâkî'ye kulak tutmasa zâhid ne 'aceb

Söz güherdür ne bilür kadrini nâdân güherüñ (Divan, s. 198)

Şiirin değer bulması biraz da sultanın iltifatına bağlıdır. Şair, şairlik tabiatını bir elmas ocağına benzetir (Divan, s. 172). Cahillere karşı şairane tefahür ederse çok görülmesin der. Çünkü *“nadanlara karşı Hak vergisi şairliğimin hakkını savunmak durumunda kalıyorum. Bu yüzden övünüyorum gibi görünebilirim”*.

Söylese lafz-ı dürer-bârına söz yok Bâkî

Dürc-i la'lindeki her dâne-i lü'lu da güzel (Divan, s. 213)

Bâkî, bütün şairlere meydan okur, şiirinden emin bir tarzda şairane fahr eder: *“İmkân alemleri benim şiirlerim gibi eserler vücuda getirebi-*

liyorsa getirsin” (Divan, s. 240). Benim şiirimim elbisesi altın işlemelidir (Divan, s. 315). Bâkî kendisini Şiir sanatının mükemmel bir zergeri/kuyumcusu olarak niteler:

Zerger-i kâmilidür san'at-ı şi'rüñ Bâkî
Nic'olur gel berü seyr eyle kalemkârlığı (Divan, s. 292)

Yukarıdaki beyti Sabahattin Küçük şöyle değerlendirmiştir: “*Bâkî 'kalemkâr' sözüyle, ince nakışlar yapan bir nakkaş gibi mısralarını işlediğini, seçtiği kelimeleri mısralarına ustaca yerleştirmeye çalıştığını belirtir.*” (KÜÇÜK 2002, s. 26)

(Şiirinizi bir kuyumcu titizliği ile işlediğinizin tanığı bu beyit değil mi? Çünkü hakkınızda kuyumcu gibi işler derler.

Şiir söz konusu olduğunda mütevazı olamam. Benim sözlerim şiir değil, Hz. İsa'nın hayat verici, ölüleri diriltici nefesidir (Divan, s. 53, s. 214).

Muhteşem Sultan Süleyman cihan hükümdarı, bense şiir ülkesinin sultanıydım. Öyle bir hükümdara benim gibi bir şair yakışırdı. Doğrusu hünkarım da benimle fahr ederdi. Şairler gazel ve kasidelerini bana sunar, benim onayımı aldıktan sonra nazım pazarına girerlerdi:

Bu devr içinde benem pâdişeh-i mülk-i suhan
Baňa sunuldu kasîde baňa virildi gazel (Divan, s. 319)

Zaten anlayış sahipleri divanımı okuduklarında benim söz ülkesinin sultanı olduğumu derhal anlarlar (Divan, s. 246). Söz ülkesi, şiir diyarı benim emrime girdi, şiir tahtına ihtişamla oturdum (Divan, s. 232). Dehlu'daki *Hüsrev-i Dihlevî*'ye, yani ünlü İran şairine benim şiir sultanlığımı devr aldığım haberi ulaştı (Divan, s. 170). Alah'ın lutfi yar oldukça ben göklerin ensesine basar yükselirim, dersem çok görmeyin, bunu, kuru bir övünme diye algılamayın (Divan, s. 76). Şiir ülkesinde, hükümranlığın sembolü olan davulumuz/mehter çalmır (Divan, s. 29). Zamane şairlerinin hepsini yendim, ayaklar altına aldım (Divan, s. 39). Şiir meydanının baş pehlivanı benim (Divan, s. 43).

Şiir, aşk ve sevgi nükteleri ile dolu, âşıklar için teselli edici bir eğlence olmalıdır:

Nükte-i mihr ü mahabbetdür ser-â-ser Bâkiyâ
Bulmaya 'aşk ehli bir eğlence eş'ârüñ gibi (Divan, s. 288)

Şair, şiirlerinin şarap gibi okuyanı sarhoş ettiğini, dolayısıyla gerçek şiirde bu etkinin bulunması gerektiğini söyler. Şiir sanatında o, tek, eşsiz, benzersizdir (Divan, s. 84). Çünkü bu yetenek Tanrı vergisidir, herkese nasip olmaz:

Dâd-ı Hak'dur bu suhan her kişinüñ Bâkîvâr
Tarz-ı eş'âr-ı pesendîde vü makbûl olmaz (Divan, s. 316)

Hak vergisi olduğu için de Bâkî, şiiri herkesten güzel söylediğini söyler (Divan, s. 98). O şiir de hüznü savunur (Divan, s. 54), ama doğrusu divanında hüzünden çok zevk ve safa bulunduğunu belirtmek gerekir. Onun şiirleri öyle sıradan nâzımların yazdıklarına benzemez, nasıl ki sümbülle kuru ot birbirine benzemezse (Divan, s. 49). Nazmı bir denize benzetirsek Bâkî bu denizdeki geminin kaptanıdır (Divan, s. 149). Sevgilinin güzel ağzı, şaire papağan gibi hoş nükteler öğretmiştir:

Tûtî gibi hoş nükteler öğretti dehânuñ

Bâkî gibi üstâd-ı suhan-pervere cânâ (Divan, s. 75)

Şairin şiir konusundaki sözlerine esprili bir beytiyle son verelim:

Va 'llâhî gazel söylemeden çokdan usanduk

Maksûd hemân hâside bir pâre ezâdur (Divan, s. 122)

“Allah’a and olsun ki gazel söylemekten çoktan usandık amaç kıskançlara bir parça eziyet etmektir.”

Bâkî’nin Beğendiği Şairler

İlk dönem divan şairleri İran şairlerinin etkisinde kalmak, onları taklit etmekle suçlanmışlardır. Aslında aynı medeniyet dairesinde, aynı atmosfer içinde yaşayan şairlerin duyuş ve düşünüşlerinde ortaklıklar, paralellikler, benzerlikler bulunması tabiidir. Araplar, Türkler ve Acemler bu medeniyetin üç saç ayağını oluşturur. Türkler Müslüman olduklarında önlerinde hazır bir edebiyat buldular ve bundan etkilendiler. Atalarımız bu vadiye şiirlerini vermeye başladıklarında İran’ın büyük şairleri vardı, . Önceleri tercüme, taklit ve özenti kaçınılmazdı. Nitekim öyle de oldu. Zamanla durum değişti. Türkçe, aruz şiirini ifade edecek yüksek bir şiir dili düzeyine çıktı. Artık, etki değil acem şairleriyle boy ölçüşme söz konusuydu. Bâkî, bazen bunlarla kendisini kıyaslar, fakat doğrusu daha üstün olduğunu söylemekten de kendini alamaz. Kendisini *Kemâl-i Hocendî* ile bir tutar (Divan, s. 223). Şiirleri dünyayı gezer, bu bakımdan zamanın *Câmî*’si olmakla iftihar eder:

Cihânı câm-ı nazmım şi’r-i Bâkî gibi devr eyler

Bu bezmüñ şimdi biz de Câmî-i devrânıyuz cânâ (Divan, s. 78)

“Şiirim kadehi ölümsüz şiir gibi (bâkî kelimesi tevriyelidir) dünyayı dolaşır; biz şimdi bu mecliste zamanın Câmî’siyiz.”

Bâkî, ince nükteler bulup söylemekte kendisini İran’ın ünlü şairi *Zahîr-i Faryâbî*’ye benzetir. O şiirlerinin *Selmân*’ın ruhunu hayran bıraktığına inanır (Divan, s. 14). *Selman*’ın şiirleriyle aynı yüceliğe ulaşmış kemalini bulduğunu dile getirir (Divan, s. 8, s. 140, Divan, s. 322). Bu iki şair, Acem’in yüz akı şairleridir; ikisinin ortak özellikleri, güzelliklerinin kendi şiirlerinde tekrar yeni söz incileri olarak ortaya çıktı, diyen

Bâkî, belagat ülkesinin, bugün artık padişahı olduğunu, şiir ülkesinde kösü çalındığını yani hükümrân olduğunu söyler. Dört bir yanda duyulan kendi şiirinin mehteridir. Şiirde mehter sesi en güzel şairin Kânûnî Mersiyesinde duyulur. İlk beytinden itibaren ufukları sarsan bir mehter heybeti, bir ses saltanatı kendini hissettirir. Şair, “Ben şairler ülkesinin hakanyım” derken, Acem’in *Hakânî*’sini de kast ettiğini sezdirir (Divan, s. 14). Malum tevriye olmadan sözün tadı olmuyor. Şair, bazen hakan ve hakânî sözleriyle oynar. Bu çift anlamdan sadece *Hakânî* sözü değil *Zahîr* kelimesi de nasibini alır. Şu beyitte zahîr kelimesi (arka çıkan, yardımcı, destekleyen ve aynı zamanda ünlü İran şairi anlamında) ile nasıl oynadığını görelim:

Hüsrevâ Bâkî kuluñ nazm içre Selmân olмага

Hep senüñ lutfuñ mu’in olmuşdur ihsânüñ zahîr (Divan, s. 140)

“*Ey hükümdar, Bâkî kulunun şiir ülkesinde Selman gibi olmasının sebebi hep senin iyiliğin yardımcı olmuş; bağışınsa destekleyici.*”

Bâkî daha çok *Selman*’ı takdir eder, onunla boy ölçüşmeyi yegler. Aşağıdaki beytinde *Selman*’ı geride bıraktığını söylemiştir:

Bâkiyâ ser-nahl-bend-i gül-şen-i ebyâtsın

Eyledi nazm-ı bülendüñ hâsılı Selmânı pest (Divan, s. 83)

“*Ey Bâkî, sen şiir gül bahçesi fidanını süsleyenlerin başısın; yüksek şiirin Selman’ı geride bıraktı.*”

Hz. Ali, İslam kahramanıdır, Zülfikâr’ adlı kılıcı ünlüdür. Bâkî de söylediği şiirlerle kendini döne döne cenk eden Hz. Ali’ye, kalemini Zülfikâr’a, tab’mı da onun ünlü binitü Döldül’e teşbih eder (Divan, s. 78).

O, sadece Acem şairleri ile yarışmaz, Arap şairleri de bu konuda menzili içindedir. En çok *Hassan*’la kendisini karşılaştırır. *Hassan*, Hz. Peygamber’in ünlü şairidir. Bâkî, eğer *Hassan*, yazdıklarımı görseydi çok beğenirdi mealinde şu beyti söylemiştir:

Yine nazm eylemiş bir ikd-ı güher

İder bin kerre Hassân görse tahsîn (Divan, s. 11)

“*Yine bir mücevher gerdanlık dizmiş, Hassan görse bin kez Tahsin eder, aferin der.*”

Şair, şiirlerinin hem Acem hem de Arap şairleri tarafından beğenildiğini, alkışladığını söyler. Malum, şair Mekke, Medine gibi kutsal beldelerde kadılık vazifesini icra etti, buralardaki şair ve ediplerle sohbetler etti. Şiirleri memleketlerin şuarası tarafından da beğenildi, takdir edildi. Yani onun şiiri kutsal Hicaz ikliminin de onayını almış, Büyülü şiirler söyleyen Arap şairleriyle temiz söyleyişli İran şairleri şiirlerinin değerini kabul etmişlerdir:

Hâmûşluk senden aceb tab' uñ müsellemler tutdı hep
Sıhr-âferînân-ı Ârab pâkize-gûyân-ı 'Acem (Divan, s. 216)

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatında haklı bir yeri, şöhreti ve asırlarca süren bir etkisi bulunan Bâkî, klasik şiir geleneğinin zirve şairlerindedir. Divanında fırsat düştükçe şiirden ne anladığını, şiirin ne gibi özellikler taşıması gerektiğini, belagat ve fesahat kuralları çerçevesinde dile getirmiştir. Bâkî' de sistematik bir poetikadan söz etmek mümkün olmasa da divan incelendiğinde şairin sağlam bir estetik bilgi ve fikir sahibi olduğu ve estetik bir kaygı taşıdığı, görülür. O, belagat ve fesahat ilminin kurallarını, içselleştirmiş, şiirlerini bu ilmin çerçevesinde, şairlik yeteneğinin bütün kudretiyle ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Lugat, Ankara 1996.

KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî ve Dîvânından Seçmeler*, Ankara 2002.

SARAÇ, Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, İstanbul 2007.

Ziya ŞÜKUN, *Farsça-Türkçe Lugat*, C I-III, İstanbul 1996.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-75644/baki-divani.html> (02.09.2012).

KIRIMLI RAHMİ VE DİVANI

Mustafa ASLAN*

Anahtar Kelimeler

18. yy, Divan Edebiyatı, Divan, Kırımlı Rahmi

HAYATI

Asıl adı Mustafa olup daha çok şiirlerinde kullandığı “Rahmi” mahlasıyla tanınan, kaynaklarda “Kırımı Rahmi Efendi”¹ ve “Tatar Rahmi”² diye de şöhret bulduğu belirtilen bu divan şairimiz, Gibb³ ve Fatin’e⁴ göre Kırım’da, Ramiz’e⁵ göre Akkirman’da; Babinger⁶ ve Bursalı Tahir Bey’e⁷ göre Bahçesaray’da dünyaya gelmiş olup, doğum tarihi belli değildir. Bursalı Mehmet Tahir, Râmiz’in “Akkirmanlı” şeklindeki kaydını “mevsuk değildir” diyerek ihtimalle karşılamaktadır.

Kaynakların hemen hepsi Kırım’da başladığı tahsil ve terbiyesini İstanbul’da ikmal ettiği konusunda müttefiktirler. İstanbul’a ne zaman ve ne şekilde geldiğini henüz tesbit edemediğimiz şairimizin nerelerde ve kimlerden ders gördüğü de şimdilik meçhuldür. Ramiz’in ifadesiyle söylemek gerekirse “Çocukluğunda ilim ve irfan tahsil etmek yolundaki gayretiyle kemal mertebesine ulaştıktan sonra İstanbul’a gelerek Damat İbrahim Paşa’nın dairesine intisap etmiş, sonra onun oğlu Mehmet Paşa’nın mühürdarlığına getirilmiş, daha sonra da Tersâne-i Âmire kâtipliğine ta-

* Yrd. Doç. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, mustafaaslangau@hotmail.com

¹ Râmiz Hüseyin, *Âdâb-ı Zurfâ*, (Haz. Sadık Erdem), Ankara 1994, s. 120.

² Mehmet Cemalettin (Karslızade), *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyine-i Zurfâ)*, (yay. Ahmet Cevdet), Dersaadet – İkdâm matbaası 1314, s. 52.

³ E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry (Osmanlı Şiiri Tarihi)*, (çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, c. 4, s. 319.

⁴ Fatin, *Hâtîmetü’l-Eşâr*, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, 1271, s. 131.

⁵ Râmiz, a. g. e., s. 120.

⁶ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun ÜÇÖK), Mersin, 1992, s. 311.

⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, (Haz. Mehmet Sarı), Kültür Bakanlığı yayımları, Ankara, 1990, s. 57.

yin olunmuş”tur.¹

Divan kâtipliği de yapmış olan Rahmi, 1160 (1747)’ta Osmanlı Devleti tarafından padişah fermanıya İran elçisi tayin olunan Kesriye-li Ahmet Paşa’nın maiyetinde mektupçuluk / başkâtiplik göreviyle yola çıkmış, bu sefer sırasındaki intibalarını mükemmel bir sefaret-nâme ile ebedileştirmiştir.

Rahmi divanının bu makaleye esas aldığımız nüshası, Ankara’da Milli Kütüphane mikrofilm arşivi A-1519 numarada kayıtlıdır. Oradaki kayıttan da mikrofilmin Ragıp Paşa Kitaplığı’ndaki nüshadan çekildiği anlaşılmaktadır. Aşağıda bu nüsha hakkında tanıtıcı bilgi verilmiştir. Derkenarlardan birinde Rahmi’nin kendi memleketi olan Bahçesaray’a sürgün edildiği dikkat çekmektedir. Bu sürgünün sebebini, yılını, süresini vb. ayrıntılarını tesbit edemedik. Bu konu için şimdilik tek delilimiz söz konusu nüshadaki iki gazelinin kenarına düşülmüş notlardır. Bu gazellerden birincisinde nefy (sürgün) ve gurbet duyguları çeşitli söz sanatlarıyla birlikte genel îmâlarla ele alınırken, ikincisinde baştan sona bu sürgünden dolayı bir af dileme ifadesi hâkimdir. Bu bakımdan özellikle oradaki

Vatan yerinde velî âşinâ-yı irfân yok
Garîb-der-vatan oldum garâbet işte budur

Meded meded bana ey Hızr-ı bî-kesân meded

Temâm mevsim-i icrâ-yı himmet işte budur

beyitleri oldukça manidardır. Çünkü insanın kendi vatanında gurbet hayatı yaşaması (şairimizin tabiriyle “garîb-der-vatan” olması) çekilecek gibi değildir. Bu iki gazeli der-kenarlarındaki kayıtlarla birlikte, aşağıya şiirlerinden örneklerin en başına almayı uygun gördük.

Evli olduğu anlaşılan Rahmi’nin hanımının adını ve kimin kızı olduğunu tesbit edemediğimiz gibi, çocuklarının olup olmadığını, yaşayıp yaşamadıklarını da bilemiyoruz. Ancak aşağıya aldığımız “Târîh li-Fevt-i Veled-i Hiş” (Kendi Oğlunun Ölümü için Tarih) başlıklı manzûmeden İbrahim Edhem adında bir oğlunun olduğu ve çocuk yaşta iken vefat ettiği anlaşılmaktadır:

Târîh li-fevt-i Veled-i Hiş

*Oğlum İbrâhîm Edhem hayf kim ma’sûm iken
Dide-i gam-dîdeden mânend-i rûh oldı revân*

¹ Ramiz, *a. g. e.*, s. 120.

*Hak bu kim iz'ân edip dehrin fenâsın âkıbet
Nûr-ı çeşmim tıfl iken mülk-i bekâya atdı cân*

*Çâresi sabr ü tahammüldür bu derdin tâ ezel
Böyledir âyîn-i çarh-ı kec-rev-i nâ-mihribân*

*Vâlideynin tûl-i ömr ile muammer eyleyip
Eyleye Hak cümlesin ukbâda mahşûr-ı cinân*

*Sâl-i târîh-i vefâtın söyledim bir âh edip:
“Kıldı İbrâhîm Edhem adn-i cennâtı mekân” sene [1163]
قیلدی ابراهیم ادهم عدن جناتی مکان (v. 75a)*

İstanbul'da [1164]/1751'de ortaya çıkan ve pek çok kişinin ölümüne sebep olan veba salgınından dolayı ölüm korkusuna kapılan Rahmi, vebanın bulaştığı yerden geçmek değil, adının anıldığı meclislerden bile kaçır olmuş, bu şekilde her şeyden nefret eden çaresiz kalmış birisi durumunda iken, korkusu ve kaçıışı fayda etmeyip ramazan ayının yirmi yedinci günü kadir gecesi (20 Ağustos 1751/27 Ramazan [1164]) sabahında veba (taun) hastalığından vefat etmiş, Edirnekapı haricine defnedilmiştir. Kendisi Kıvrımlı olduğu için, (şivesine uygun olarak) latife yollu

قوناق کل بونده ایماسیله رحمی چاپدی فردوسه

Konak gel bunda îmâsıyla Rahmî çaptı firdevse ([1164]/1751) berceste mısraı, Teşrifatî İzzî Efendi'nin lisanından vefatına tarih olarak sadır olmuştur¹. Kaynaklarda zikredilen ve mezar taşında da yazılı olan bir başka tarih de

Ede huldü cây Rahmi Mustafa Sene [1164]

ایده خلدی جای رحمی مصطفی

mısraıdır.² Fakat bu ifade 1165 yılını karşılamaktadır.

Edebî Kişiliği

Kıvrımlı Rahmî'nin de içerisinde yaşadığı 18. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve sosyal pek çok çalkantılarla dolu bir devresidir. Fakat bu sıkıntılar henüz edebiyata yansımış değildir. Dolayısıyla devrin diğer şairleri gibi, Rahmi de şiirlerinde bu sıkıntılara pek değinmez.

Râmiz *Âdâb-ı Zuraîfâ*'sında Rahmi hakkında sadeleştirerek kısalttığımız şu bilgileri vermektedir: “İlim ve irfanla şöhret bulmuş, şen

¹ Ramiz, a. g. e., s. 120.

² Ramiz, a. g. e., s. 120.

yaratılışlı mahir bir şairdir. Şiirleri ma'nîdâr olup, seçkin ve güzel tarihleri büyük-küçük herkes tarafından beğenilmiştir. Kalemî emsâlinde üstün ve belagatlı sözler yazmış olup kendisi akranı arasında başta gelenlerdendir.”¹

Karlızade Mehmet Cemalettin de *Âyîne-i Zurfâ* diye bilinen ve İkdâmcı Ahmet Cevdet Bey tarafından Osmanlı Tarih ve Müverrihleri ismiyle yayınlanan eserinde, şairimiz Kırımlı Mustafa Rahmi hakkında “ifade ve tabirleri temiz, maharetli bir şair olması sebebiyle, zamanının şairlerinin geleneğine uygun olarak tertiplenmiş bir divanı ve irfan sahiplerinin eserlerine benzeyen bazı yazıları vardır.

Kaleminin ve kendi yeteneğinin ürünü eserleri dostları indinde görülmeğe değer ve hüner sahiplerince de makbul durumdadır. Salâh ile iffete düşkün ve herkesle hiç kıskanmadan ülfet ve muhabbet eder, temiz ahlâklı, hakikat vadisinde koşuşturan temiz inançlı bir zât”² diyerek kanaatini belirtir.

Bursalı Mehmet Tahir ise *Osmanlı Müellifleri*'nde, Rahmi'nin edebî yönünü “eş'ârında hakîmâne ebyât mevcuttur”³ diyerek özetle değerlendirmektedir.

Gazellerinden bazıları çağdaşı olan şairlerin gazellerine nazîre, bazıları onlar hakkında ve bazıları da onlarla müşterektir. Gözden geçirdiğimiz ve yukarıda kaydını verdiğimiz nüshadaki der-kenarlara göre bu husus nazîreler (Pîri-zâde Mehmet Sâhip Efendi'ye nazîre v. 20b, Hasan İsmet Efendi'ye nazîre v. 21b, Râşid Efendi'ye nazîre v. 22b-28a, Râtip Ahmet Paşa'ya nazîre v. 28a-38a-39a, Münif Efendi'ye nazîre v. 29a-32a, Şeyhülislâm Esat Efendi'ye nazîre v. 29a-38b, Râgıp Paşa'ya nazîre v. 33a-34b, Nevres Efendi'ye nazîre v. 34b) ve diğerleri (Defterdar Şâtir Efendi'ye arz olunmuş gazel v. 21b, Râgıp Paşa ile müşterek dedikleri gazel v. 22b, Mehmed Kethüda hakkında müzeyyel gazel v. 24b, İbrahim Paşa hakkında müzeyyel gazel v. 37b, Defterdar...⁴ Efendi hakkında müzeyyel gazel v. 41a) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Divan şairi olarak “Rahmi” mahlasını kullanmış (Kırımlı Rahmi de dahil olmak üzere) 8 şair mevcuttur⁵ .

¹ Ramiz, a. g. e., s. 120.

² Mehmet Cemalettin, a. g. e., s. 53.

³ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. Mustafa TATÇI-Cemal KURNAZ), Ankara 2000, c. 3, s. 58.

⁴ Mikrofilmden fotokopi çektilerinde elde ettiğimiz metinde bu kısım (der-kenar olduğu için) çıkmamıştır. Milli Kütüphane'deki nüshadan bakmaya da fırsatımız olmadı. Dolayısıyla bu defterdarın adı eksik kaldı.

⁵ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 270-271.

Rahmi, klâsik edebiyatımızın özellikle biyografi yönüyle göz ardı edilemeyecek önemli kaynakları olan şüara tezkirelerinden Sâlim, Râmiz ve Fatin tezkirelerinde yer almaktadır¹. Biz bunlardan Râmiz ve Fatin tezkirelerine ulaşarak şairimiz Rahmi hakkında orada yer alan bilgileri değerlendirdik. Salim Tezkiresi'ne ise bakmak imkanına sahip olmadık.

Eserleri

1. Dîvân: Her divan şairi gibi, Rahmi'nin de şiirlerini topladığı bir divanı vardır. Basılmamış olan ve hacmi dikkate alındığında “divançe” olarak kabul edebileceğimiz bu eserin tesbit edebildiğimiz kadarıyla on yazma nüshası² vardır.

Çalışmamıza esas olan yukarıda kaydını verdiğimiz nüsha, üzerindeki kayda göre 205x122 mm. ebadındadır ve Ragıp Paşa Kütüphanesi (Süleymaniye'ye bağlıdır) Yahya Tevfik bölümünde 1599/299 numarada yer alan yazmadan şubat 1959'da mikrofilme çekilmiştir. 77 varaklık bu nüshanın içerisinde yer alan manzûmeler, oradaki sırasına göre aşağıda belirtilmiştir:

Kasideler: 1b-18a varakları arasında 20 adet kaside yer almaktadır. Diğer mürettep divanların çoğunda olduğu gibi burada da kasideler bölümü için genel bir başlık konmamıştır. Bu kasideler, sırasıyla

1. Na't (33)
2. Hz. Mevlânâ hakkında medhiye (“Mevlânâ” redifli) (10³)
3. Damat İbrahim Paşa hakkında medhiye (“gelen” redifli) (40)
4. Damat İbrahim Paşa hakkında medhiye (33)
5. Damat İbrahim Paşa hakkında medhiye (50)
6. Kaptan Mustafa Paşa hakkında (ramazaniye) (43)
7. Kaptan Mustafa Paşa hakkında medhiye (33)
8. Sadrazam (Hekimoğlu) Ali Paşa hakkında medhiye (“Seyf ü kalem” redifli) (54)
9. Sadrazam (Hekimoğlu) Ali Paşa hakkında medhiye (bahariye) (62)
10. Firârî-zâde Abdullah Paşa hakkında medhiye (52)
11. Halep Valisi Sadr-ı Esbak Ahmet Paşa hakkında medhiye (“Halep” redifli) (28)

¹ Halûk İpekten ve diğerleri, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara, 1988, s. 363.

² Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Kit. Nu. 1094; Süleymaniye Kütüphanesi Yahya Tevfik Kit. Nu. 1599/299; Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kit. Nu. 2640; Üsküdar Selimağa Kütüphanesi Nu. 918; Millet Kütüphanesi Ali Emîri Kit. Nu. 167; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. 523; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. 2007; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. 9666; Beyazıt Kütüphanesi 5796; Âyetullah Necefî Kütüphanesi (İran) 4008/2.

³ Parantez () içindeki rakamlar beyit sayılarını göstermektedir.

12. Sadrazam Mehmet Paşa hakkında medhiye (13)
13. Hükümdarın Tersâne-i Âmire divanhânesini teşrifleri hakkında medhiye (13)
14. Sadr-ı Âlî kethüdası Şerif Efendi'ye iltimasname (9)
15. Damat İbrahim Paşa hakkında medhiye (5)
16. Damat İbrahim Paşa hakkında medhiye (4)
17. Damat İbrahim Paşa hakkınd'dan elmas talebi hakkında (Farsça) (8)
18. Köprülü-zâde Ahmet Paşa hakkında medhiye (“îd” redifli) (11)
19. Darussaade Ağası Mehmet Emin Efendi'nin kâtibi hakkında medhiye (15)
20. Bir mutribe hakkında medhiye (33)

olarak kaleme alınmışlardır. Yanlarındaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere, bazı kasideler eksik kalmıştır.

Gazeller: 18b-42b varakları arasında “İbtidâ-i Gazeliyyât” başlığı altında, kafiye veya redifinin son harfine göre eliften yâ'ya kadar 138 adet gazel vardır. Gazeller arasında bir de 4 bendlik bir şarkı yer almaktadır (v. 41a). Bunu da dahil edince buradaki şiirlerin sayısı 139 olmaktadır.

Kıt'alar: 42b-44b arasında “Mukattaât” başlığı altında 26 kıt'a yer almaktadır.

Matla' ve Müfredler: 44b-45b arasında “Metâli” başlığını taşıyan bölümde matla' ve müfredlerden oluşan 18 beyte yer verilmiştir.

Tarihler: 46a-75b arasında 114 tarih yer almakta ve *Divan*'ın neredeyse yarısını bu tarihler işgal etmektedir. Genel bir başlık taşımayan bu tarihlerin en eskisi 1137, en yenisi [1164] tarihini taşımaktadır.¹

Tarih manzumelerinin sırası ve yazılış sebepleri aşağıda ifade edilmiştir:

1. Çavuşbaşı Ebubekir Ağa'nın yaptırdığı çeşme hakkında (3) [1137]
2. Kasr-ı Hümayûn için (Tersane bahçesinde) (23) [1139]
3. Kasr-ı Hümayûn için (Topkapı'da) (20) [1139]
4. Yeni yıl için (8) [1140]
5. Yeni yıl için (1) [1140]
6. Yeni yıl için (3) [1140]
7. Eşref Şah ile sulha dair (19) [1140]
8. Eşref Şah ile sulha dair (1) [1140]
9. Şehzade Numan'ın Kur'an ta'limine başlaması hakkında (12) [1140]

¹ Yıllar itibariyle (köşeli parantez [] içinde gösterilen) bu tarihlerin sayıları parantez () içinde aşağıya çıkarılmıştır: 1137 (1), 1139 (2), [1140] (9), [1141] (12), 1143 (1), [1144] (2), [1145] (7), [1147] (9), [1149] (3), [1150] (1), [1151] (2), [1152] (3), [1153] (1), [1155] (3), [1156] (1), [1157] (12), [1158] (7), [1159] (10), 1160 (1), [1162] (5), [1163] (13), [1164] (7).

10. Sadaret hazinesinin kâtibi hakkında (3) [1140]
11. Kuru Çeşme'ye su getirilmesi hakkında (6) [1140]
12. Kuru Çeşme'ye su getirilmesi hakkında (noktalı harflerle-tek mısralık) [1140]
13. Sultan Bayezid'in annesinin yaptırdığı çeşme hakkında (7) [1141]
14. Şehzade Süleyman'ın Üsküdar'da yaptırdığı çeşme hakkında (6) [1141]
15. Damat İbrahim Paşa'nın Üsküdar'da yaptırdığı çeşme hakkında (9) [1141]
16. Şehzade Mustafa'nın Üsküdar'da yaptırdığı çeşme hakkında (4) [1141]
17. Şehzade Numan'ın Üsküdar'da yaptırdığı çeşme hakkında (4) [1141]
18. Şehzade Seyfeddin'in annesinin Üsküdar'da yaptırdığı çeşme hakkında (6) [1141]
19. Şehzade Abdülhamid'in annesinin Üsküdar'da yaptırdığı çeşme hakkında (7) [1141]
20. Şehzade Abdülhamid'in oğlu Mehmet Paşa'nın yaptırdığı çeşme hakkında (7) [1141]
21. Şeref-âbâd Kasrı hakkında (20) [1141]
22. İki kalyonun birden denize indirilişi hakkında (5) [1141]
23. İzzet Ali Efendi (Paşa)'nin defterdar oluşuna dair (5) [1141]
24. İshak Efendi'nin Anadolu Kazaskeri oluşuna dair (4) [1141]
25. Hekimoğlu Ali Paşa'nın gaza zaferi hakkından (9) [1143]
26. Bekir Paşa'nın kaptan-ı derya oluşu hakkında (7) [1144]
27. İzzet Ali Paşa'nın kaymakamlığı hakkında (2) [1144]
28. Sultan I. Mahmud'un Tophane'de yaptırdığı çeşme hakkında (31) [1145]
29. Yeni kalyon hakkında (18) [1145]
30. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın nişan testisini tüfekte vurması hakkında (13) [1145]
31. Hâlisâ Efendinin sadaret kethüdası oluşu hakkında (tarihsiz, unutulmuş / eksik-) (6) ---
32. Sadrazam Ahmet Paşa'nın oğlu Veli Efendi'nin sünnet düğünü hakkında (9) [1145]
33. Osman Paşa'nın Şah Tahmasb'ı mağlûp etmesi hakkında (4) [1145]
34. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın camisinin temelini atılışı hakkında (9) [1145]

35. Yeni yıl için (4) [1145]
36. Yeni yıl için (6) [1147]
37. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa camisinin tamamlanmasına dair (7) [1147]
38. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa camisinin tamamlanmasına dair (tek mısra-Arapça) [1147]
39. Nişancı Bekir Paşa'nın Rumeli valisi oluşu hakkında (7) [1147]
40. Gül Ahmet Paşa'nın vezareti için (4) [1147]
41. Halil Efendi'nin defterdar oluşuna dair (6) [1147]
42. Hükümdarın kuşhane yaptırmasına dair (6) [1147]
43. Şeyhülislâm İshak Ef. 'ye sultan tarafından ev ihsan olunması hakkında (9) [1147]
44. Mustafa Paşa'nın ikinci defa kaptan-ı derya oluşuna dair (8) [1147]
45. Nişancı Ahmet Paşa'nın kaymakam oluşu hakkında (5) [1149]
46. Abdülaziz'in oğlu Abdullah'ın doğumu hakkında (4) [1149]
47. Seyyid Vehbi'nin vefatı hakkında (7) [1149]
48. İmam-ı sultanînin Rumeli Kazaskeri oluşu hakkında (5) [1150]
49. Sadrazam Yeğen Mehmet Paşa'nın Büyük Ada'yı fethi hakkında (11) [1151]
50. Şakî Sarı Bey Oğlu'nun katli hakkında (12) [1151]
51. Sadrazam İvaz Mehmet Paşa'nın Belgrad'ı fethi hakkında (Farsça-13) [1152]
52. Defter-i Hakanî Emîni Nuh Efendi'nin vefatı hakkında (3) [1152]
53. Kaptan Süleyman Paşa'nın vefatı hakkında (7) [1153]
54. Yeni bir kalyon hakkında (9) [1155]
55. Ali Efendi'nin defterdar oluşu hakkında (6) [1155]
56. Behcet Efendi'nin köşkü için (8) [1155]
57. Râtip Ahmet Paşa'nın kaptan-ı derya olması hakkında (13) [1156]
58. Saray-ı Hümayun'da cephane inşası hakkında (15) [1157]
59. Fülke-i hümayun-ı şehriyarî hakkında (6) [1157]
60. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın kütüphanesi hakkında (11 beyit-mülemma) [1157]
61. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı medrese hakkında (8) [1157]
62. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı mektep hakkında (7) [1157]
63. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı sebîl hakkında (10) [1157]

64. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı çeşme hakkında (6) [1157]
65. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı (5) [1157]
66. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı Büyük Ayasofya sokakta yaptırdığı çeşme hakkında (9) [1157]
67. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın Beşiktaş'ta yaptırdığı çeşme hakkında (8) [1157]
68. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın annesinin Beşiktaş'ta çeşme hakkında (7) [1157]
69. Sadaret Kethüdası Şerif Efendi'nin Şumnu'daki medresesinin tamiri hakkında (9) [1157]
70. Sadaret Kethüdası Şerif Efendi'nin Şumnu'daki mektebi hakkında (7) [1158]
71. Darussaade Ağası Arabî Beşir Ağa'nın yaptırdığı tekke hakkında (3) [1158]
72. Kırım Hanı Selim Giray'ın köşkü hakkında (17) [1158]
73. Pîrî-zâde Mehmet Sâhib Efendi'nin Şeyhülislâm oluşu hakkında (7) [1158]
74. Mîrâhûr-ı Evvel-i Şehriyârî Abdullah Efendi'nin vezir oluşu hakkında (5) [1158]
75. Baş Kadın'ın yaptırdığı çeşme hakkında (6) [1158]
76. Müderris Mehmet Efendi'nin vefatı hakkında (3) [1158]
77. Çöp mahzeninin temeli hakkında (10) [1159]
78. Fâfih-i Bahrî adındaki yeni bir kalyon hakkında (7) [1159]
79. Tersane'deki sürb (kurşun) mahzeninin yenilenmesi hakkında (9) [1159]
80. Hayatî-zade (Mehmet Emin) Efendi'nin şeyhülislâm olması hakkında (10) [1159]
81. Tersane Emîni Mehmet Efendi'nin sadaret kethüdası olması hakkında (9) [1159]
82. Behcet Efendi'nin defterdar olmasına dair (5) [1159]
83. Sadaret kethüdası Mehmet Efendi'nin Sadrazamlığı hakkında (10) [1159]
84. Silahdar-ı Şehriyârî Mustafa Bey'in paşalığı ve Mora valiliği hakkında (9) [1159]
85. Kethüda-yı Bevvâbîn-i Şehriyârî Mahmut Ağa'nın kaptanı-deryalığı hakkında (7) [1159]
86. Enis Efendi'nin Kastamonu'daki camisinin tamiri hakkında (13) [1159]
87. Nadir Şah'ın katli hakkında (5) [1160]

88. Darussaade Ağası Beşir Ağa'nın annesinin Beşiktaş'ta yaptırdığı çeşme hakkında (7) [1157]
89. Sadaret Kethüdası Şerif Efendi'nin Şumnu'daki medresesinin tamiri hakkında (9) [1157]
90. Sadaret Kethüdası Şerif Efendi'nin Şumnu'daki mektebi hakkında (7) [1158]
91. Darussaade Ağası Arabî Beşir Ağa'nın yaptırdığı tekke hakkında (3) [1158]
92. Kırım Hanı Selim Giray'ın köşkü hakkında (17) [1158]
93. Pîrî-zâde Mehmet Sâhib Efendi'nin Şeyhülislâm oluşu hakkında (7) [1158]
94. Mîrâhûr-ı Evvel-i Şehriyârî Abdullah Efendi'nin vezir oluşu hakkında (5) [1158]
95. Baş Kadın'ın yaptırdığı çeşme hakkında (6) [1158]
96. Müderris Mehmet Efendi'nin vefatı hakkında (3) [1158]
97. Çöp mahzeninin temeli hakkında (10) [1159]
98. Fâfih-i Bahrî adındaki yeni bir kalyon hakkında (7) [1159]
99. Tersane'deki sürb (kurşun) mahzeninin yenilenmesi hakkında (9) [1159]
100. Hayatî-zade (Mehmet Emin) Efendi'nin şeyhülislâm olması hakkında (10) [1159]
101. Tersane Emîni Mehmet Efendi'nin sadaret kethüdası olması hakkında (9) [1159]
102. Behcet Efendi'nin defterdar olmasına dair (5) [1159]
103. Sadaret kethüdası Mehmet Efendi'nin Sadrazamlığı hakkında (10) [1159]
104. Silahdar-ı Şehriyârî Mustafa Bey'in paşalığı ve Mora valiliği hakkında (9) [1159]
105. Kethüda-yı Bevvâbîn-i Şehriyârî Mahmut Ağa'nın kaptanı-deryalığı hakkında (7) [1159]
106. Enis Efendi'nin Kastamonu'daki camisinin tamiri hakkında (13) [1159]
107. Nadir Şah'ın katli hakkında (5) [1160]
108. Kara Halil-zade Mehmet Sait Efendi'nin şeyhülislâm oluşuna dair (8) [1162]
109. İranî Abdullah Efendi'nin Rumeli Kazaskeri oluşu hakkında (5) [1162]
110. Sultan baştabibinin Anadolu ve Rumeli kazaskeri oluşu hakkında (9) [1162]
111. Tersane Emîni Mehmet Efendi'nin sadaret kethüdası olması

hakkında (5) [1162]

112. Muhzirbaşı Hüseyin Efendi'nin yaptırdığı çeşme hakkında (5) [1162]

113. Rûznâmçe-i Evvel (Sabık Reisülküttap) Mustafa Efendi'nin vefatı hakkında (5) [1162]

114. Fülke-i Hümayun-ı Şehriyarî hakkında (7) [1163]

115. Sadaret Kethüdası Mehmet Efendi'nin sadrazam oluşu hakkında (10) [1163]

116. Çavuşbaşı İbrahim Bey'in sadaret kethüdası olmasına dair (9) [1163]

117. Sultan I. Mahmut camisinin temelini atılışı hakkında (9) [1163]

118. Sultan I. Mahmut camisinde Buhârî-i Şerif okunması için yer tahsisi hakkında (13) [1163]

119. Mehmet Kethüdanın mezarında Mehmet Paşa'nın çeşme yaptırmaması hakkında (11) [1163]

120. Yeniçeriler Ağası Sarayı'nın yenilenmesi hakkında (10) [1163]

121. Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ağası'nın sarayının dergâhı hakkında (9) [1163]

122. İstanbul'da bir sokağın yenilenmesi hakkında (9) [1163]

123. Berîd-i Zafer adlı kalyonun yenilenmesi hakkında (11) [1163]

124. Kendi oğlu İbrahim Edhem'in vefatı hakkında (5) [1163]

125. Rûznâmçe Kesedarı Mustafa Efendi'nin defterdar olması hakkında (6) [1164]

126. Galata Mevlevihanesi şeyhi Abdülbaki Efendi'nin vefatı hakkında (4) [1164]

127. Bektaşiler Zâbiti Sarayı'nın sofası hakkında (6) [1164]

128. Osman Efendi'nin darussaade kâtibi oluşuna dair (7) [1164]

129. Fülk-i Hümayun-ı Şehriyarî hakkında (7) [1164]

130. Sandal-ı şehriyarî hakkında (8) [1164]

131. Sadrazam Mehmet Paşa'nın yaptırdığı çeşme hakkında (5) [1164]

132. Defterdar Behcet Efendi'nin annesinin yaptırdığı çeşme hakkında (5) [1164]

133. Sipahi Ağası Kadı Halil Ağa'nın vefatı hakkında (5) [1164]

54a-54b varakları arasındaki "Târîh li-Kethudâ-yı Sadr-ı Âlî Şüden-i Hâlisâ Efendi" başlığını taşıyan manzumenin sonunda tarih yoktur. Buradaki şekliyle 6 beyitten oluşan bu tarih manzumesi ya yarım kalmış ya da bu nüshaya eksik olarak kaydedilmiştir.

Bu manzumelerden 4 tanesinde tarih beytinin her iki mısraında da tarih düşülmüştür ve 4 tanesi de Farsça'dır. Yine [1140] senesini karşılamak üzere "Târîh li-Kâtib-i Hazîne-i Sadr-ı Âlî" başlıklı 3 beyitlik manzumenin tarih beyti olan 3. ve son beytindeki tarih, [1163] senesini gösteren "Târîh-i Fülke-i Hümayûn-ı Şehriyârî" başlıklı 7 beyitlik manzumenin tarih beyti olan 7. ve son beytinin ikinci mısraındaki tarih, [1164] yılını karşılayan "Târîh Berây-ı Suffe" başlıklı 6 beyitlik manzumenin 6. ve son beytinin ikinci mısraında düşülen tarih de Farsça'dır.

Ayrıca tarih manzumelerinden (biri tek mısralık, diğeri 11 beyitlik olmak üzere) 2 tanesi Arapça'dır. Aynı şekilde [1163] tarihini karşılamak üzere yazılmış olup "Târîh-i Vaz'-ı Esâs-ı Câmî-i Şerîf-i Sultan Mahmud Han" başlıklı 9 beyitlik manzumenin her beytinin ilk mısraı Türkçe, ikinci mısraı Arapça'dır. Bir mülemma'örneği olan bu tarih manzumesinin son beytinin ikinci mısraı da Arapça yazılmış bir tarih örneğidir.

Lügazlar: 76b-77b arasında her birisinin başında "lügaz" ifadesi kullanılmak suretiyle 4 lügaz yer almaktadır.

2- Sefâret-nâme-i İran: Osmanlı devleti tarafından 1160'ta İran elçisi tayin edilen Kesriyeli Ahmet Paşa'nın maiyetinde Rahmi de mektupçuluk göreviyle yer almış, Üsküdar'dan başlayıp Bağdat üzerinden Hemedan'a kadar süren bu yolculuk esnasında şahit olduğu çeşitli olayları, uğradıkları şehirlerin, kasabaların, hanların, menzillerin isimlerini, birbirine uzaklıklarını vs. bu eserine kaydetmiştir.

Bu seferdeki görevi nedeniyle bazı kaynaklarda kendisinden "vak'anüvis" diye bahsedilse de¹ Coşkun Üçok buradaki "vak'a-nüvis" sıfatının devletin resmî tarihçisi karşılığı kullanılan "vak'a-nüvis" değil, "protokol şefi" karşılığı olduğunu kaydetmektedir² .

Babinger, Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi 2091 numarada kayıtlı "Târîh-i Kırım" adını taşıyan ve Kırım hanlarının tarihinden bahsetmesi muhtemel yazma eserin de Rahmi'ye ait olabileceği fikrini ileri sürmektedir³ .

¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 58; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, s. 34.

² Babinger, *a. g. e.*, s. 312. 1 numaralı ilk dipnot. (Aynı sayfada 1 numaralı ikinci bir dipnot daha vardır).

³ Babinger, *a. g. e.*, s. 312.

Şiirlerinden Örnekler

“Hâlet-i nefyinde inşâd eyledügi gazeldür”

*Degüldür nâ-şinîde merdüm-i dâna garîb olmak
Sühende şartdır lafz âşinâ ma'nâ garîb olmak*

*Hüner-mendâne gurbet-der-vatandır şahid-i rüchân
Ki âdetdür sadefde gevher-i yek-tâ garîb olmak*

*Degül bigâne çarhun âşinâyam her cefâsıyla
Tahammül-sûz-terdür cümleden ammâ garîb olmak*

*İder imâ sühen-dân olduğın vâ-beste-i mihnet
Kafesde böyle Rahmî bülbül ü bebgâ garîb olmak*

*Sebeb budur dururken sad hezâr üşkûfe-i bî-sûd
Miyân-ı hârda gül-gonce-i ra'nâ garîb olmak (v. 31b)*

“Maskat-ı re'si olan Bakçesaray'a nefy olındukda Âsitâne'ye
irsâl eyledügi gazeldür”

Şikeste-dillere rahm it sıyânet işte budur
Cebîre-bend-i visâl ol inâyet işte budur

Vatan yerinde velî âşinâ-yı irfân yok
Garîb-der-vatan oldum garâbet işte budur

Meded meded bana ey Hızr-ı bî-kesân meded
Temâm mevsim-i icrâ-yı himmet işte budur

Humârı tez irişür neş'e-i şarâbindan
Bu bezmgâhda âyîn-i işret işte budur

Nedür cemâd ile hod-gâm olanlarun farkı
Kerîm-i bende-nevâz ol mürüvvet işte budur

Koya bu vahşeti uşşâk-ı zâra me'nûs ol
Perî-nihâdlara âdemiyet işte budur

Libâs şahid-i hüsn-i beyân olur Rahmî
Kumâş-ı tâze-zuhûr-ı belâgat işte budur (v. 22a)

v

Emdürüp la'lin dil-i gam-hâre Allâh aşkına
Bir ilâc itmez misin bîmâre Allâh aşkına

Mevc-hîz-i nâz idüp çîn-i cebînün bî-sebeb
Bogma başınçün beni âzâre Allâh aşkına

Yüz virüp nâdâna ey mir'ât-ı hüsn-i hoş-nümâ
Rûy-ı dil gösterme gel ağyâre Allâh aşkına

Cânuma kâr etti kahr-ı fûrkatin oldum helâk
Âşıkam lutf it bana bir çâre Allâh aşkına

Rahmî-i dil-haste emsem der leb-i şîrînünü
Bir ilâc itmez misin bîmâre Allâh aşkına (39b)

v

*Dil-i âvâre düşdi dâm-ı zülf-i fitne-perdâza
Ne yapsın bir kebûter iki sayyâd-ı fûsûn-sâza*

*Bana zencîre-i temkîn pâ-bend-i karâr olmaz
Misâl-i cûy gönlüm akdı bir serv-i ser-efrâza
Çeker her kâsesin bir sîgaya a'dâ-yı harf-endâz
Nigâh-ı gayra hergiz virme ruhsat nüsha-i râza*

*Komam ser-pençe-i feryâddan taraf-ı giribânun
Girerse dâmenün mahşerde dest-i şevke-perdâza*

*Çekilmez Rahmiyâ ağzâb-ı nâ-hemvârî-i tab'un
Virüp bihûde sıklet virme ol şeh-bender-i nâza (40a)*

v

Hayâl-i rûy-ı rengînün dil-i uşşâk-ı şeydâda
Hemân bir lâledür gûyâ ki gülzâr-ı temennâda

Güzelsiz bâdenün de zevki olmazmış meger sâkî
Harâm olsun bu şeb bir çâşnî buldumsa sahbâda

Kıyâmetler kopardı başuma dün hüsn-i refâtârı
Aceb cünbişli kâmet var o serv-i sîm ü bâlâda

Gedâlar şöyle dursun şâhlar meftûn-ı hüsnündür
Sana âşık geçinmez var mıdır a'lâ vü ednâda

Aceb bilsem niçün bîgânelükler eyledi böyle
Nigâh-ı âşinâyî yok o çeşm-i kîne-peymâda

Degüldür sana Rahmî gibi herkes âşık-ı sâdık
Efendüm bir kulun var kıymetin bil dâr-ı dünyâda (v. 40b)

v

Feyz-bahş olsa n'ola rindâne her gün her gice
Devr ider dehri iki peymâne her gün her gice

Ârızı ber-pîç ü tâb oldu dil-i bî-tâkate
Fıkr-i zülf ü ârız-ı cânâne her gün her gice

Mihrüne şeb-nem çerâg-ı hüsnüne pervânedir
Gel hemân cem'iyet-i rindâna her gün her gice

Sîne-sâf olsam misâl-i pîreher leyl ü nehâr
Mahrem olsam ol şeh-i hûbâna her gün her gice

Sâye-veş pâ-mâl-i gam giryân çü-şem'-i ten-güzâr
Böyledür Rahmî dil-i dîvâne her gün her gice (40b)

Şarkı

Gönül virdim bu gün bir gevher-i kân-ı temennâya
Aceb mi eşk-i çeşmim akşa cûlar gibi deryâya
Esîr oldum görüp ol pâdişâh-ı âlem-ârâya
Değişmem bir nigâh-ı iltifâtın cümle dünyâya

Ne efsûn itdi ey her-câyî bilmem çeşm-i mekkârun
Başımdan aklım aldı sihr idüp zülf-i siyeh-kârun
Ser-â-pâ şîvedür nâz ü cefâdur tarz-ı etvârun
Yiter zâlim amân cevri eyledün uşşâk-ı şeydâya

Olup dest-i temennâ kûşe-i dâmânına vâsıl
Nihâl-i vuslatından mîve-çîn olmak değil kâbil
El irmez serv gibi kâmet-i bâlâna ve'l-hâsıl
Seni ser-keş büyütmiş âh efendüm besleyen dâye

Koyup semt-i vefâyı meclis-i bigâneye gitme
Yalanlar söyleyüp uşşâkunu her bâr incitme
Bu gün yarın diye Rahmî-i şeydâya firib itme
Ne lutfun var ise eyle efendüm salma ferdâya (v. 41a)

Mukattaât

Afv eyle benim cürm ü günâhum yâ Rab
Nâ-şüstse koma rûy-ı siyâhum yâ Rab
İtdürme bana gayrı melâz ü melce'
Sensin çü benim cây-ı penâhım yâ Rab (v. 42b)

v

Matlûb-ı dil-i zârımı hep yâ Rab vir
Çekdürme bana bâr-ı teab yâ Rab vir
Düşvâr olan işlerüme âsânluk
Bî-şâyibe-i arz-ı taleb yâ Rab vir (v. 43a)

v

Sensin ey Hâlık-ı Ferd ü Vâhid
Mûcid-i âlem-i heftâd ü hezâr
Bin bir esmâ-i şerîf hakkıyçün
Cürm ü isyânımı itdürme şümâr (v. 43a)

v

Ey Fahr-i Rustül vâkıf-ı sırr-ı Kur'ân
Efser-keş-i Tâ Hâ vü Habîb-i Hannân
Lebbeyk-zenân eyle beni lutfunla
Rû-mâl-i der-i beniyet-i Hudâ-yı Mennân (v. 43a)

v

Bildüğüm bilmedüğüm cürmüme yâ Rab tevbe
Hâsılı eyledüğüm ma'siyete hep tevbe
Tevbe ey Mâlik-i gufrân u Raûf u Settâr
Cürm ü isyânuma her rûz ü be-her şeb tevbe (v. 43a)

v

Yüz aklığı ihsân ede Hak sadr-ı saîde
Sevk etti donanmayı yine bahr-ı sefide
Dünyâyı donatsun dem-i şemşîr-i cihâdı
Kessün nice endamları a'dâ-yı anîde (v. 43b)

v

Zerdî-i hasret-i zer ârız olup ruhsâre
Heves-i sîm beni eyledi pâre pâre
Gözleri kaldı terâzû gibi dükkânında
Dest-i sarrafda bu gün düş olıcak dînâre (v. 43b)

v

Alınca goncenin gülşende dest-i hâr dâmânın
Çemende gül gibi çâk itdi bülbüller girîbânın
Cefâ-yı hârına gülzâr-ı dehrün sabrumuz yokdur
Ki zîrâ zîb-i destâr itmedük bir verd-i handânın (v. 43b)

v

Sana bir bende-i ihlâs-pezîr
Görmedim hiç dil-i dîvâne gibi
Dolaşır dergehin ey şem'-i münîr
Mûmdur hizmete pervâne gibi (v. 44a)

v

Görüp esnâ-yı rehde bir cüvân-ı tâze-ruhsârı
Înân-ı tevsen-i ârâm ü sabrı elden aldurdum
Aceb mi merhem-i vaslun temennâ eylesem zîrâ
Dil-i mecrûhî tîg-ı gamze-i gaddâre çaldurdum (v. 44a)

v

Olup şehr-i sıyâmın sa'd hükmün dutsun âfâkı
Ki sensin âsafâ ârâyîşi bu mesned-i sadrun
Misâl-i bedr-i enver eksülüp hem-vâre bed-hâhun
Hilâl-i rûze-veş günden güne efzûn ola kadrün (v. 44a)

v

Rahmî kıbâb mecma'-ı mâ sanma sû-be-sû
Seyr eyledükce maksem-i âbun hazînesin
Pây-ı hidîv-i dehre nisar itmeğe zemîn
Sîmîn kemerler ile çıkardı zemînesin (v. 44a)

v

Başım üzre hümâ-yı vuslat-ı yâr
Olmadıysa aceb mi sâye-fiken
Mihribândur felek o rütbe bana
Şöyle kim kuş uçurmaz üstümden (v. 44a)

v

Sa'd eyleye bu şâneyi Hak celle şânühü
Dehrin hidîv-i pâk ü hümâyûn-likâsına
Bir şânedür ki yek ser-i mû yok tefâvüti
Tatbîk olınsa şâne-i sîn-i mehâsin'e (v. 44a)

v

Bu sâl gelmedi Sultân Muhammed'e nisvân
Hele sakatlamadan dutdı zen-perest orucı
Virür bu muglim-i nâ-şüste-rûya da âb-dest
Henûz geldi Sitanbul'a bir namâz sorucı (v. 44b)

Metâli'

Yârân ko alay seyrine olsun müteveccih
Biz eyleyelim ol gözi alayı temâşâ (v. 44b)

v

Her küşâd oldukca yâ Rab bu der-i devlet-meâb
Eyle Sultân Ahmed'e lutfunla yüz bin feth-i bâb (v. 44b)

v
Görince hüsnünü dün büt kesildi hasret ile
Bu gün ne yüzle olur rû-be-rû sana mir'ât (v. 44b)

v
Âsumânî-cild bir mecmûa çarh-ı nüh-varak
Kehkeşân evsâf-ı zâtında çü satr-ı muhtasar (v. 44a)

v
Âvâz-ı yây-ı yâre tutar gûş-ı intizâr
Tanbûr meclisinde kulağı kirişdedir (v. 45a)

v
Ebrûların ki hançerini müşg-sûd ider
Zahm-ı derûn-ı âşika merhem ne sûd ider (v. 45a)

v
Düşer mi fikr-i vuslat kâmet-i ham-geştene zâhid
Libâsı harf-i ta'rîf olsa bir lafzın muzâf olmaz (v. 45a)

v
Etme bûs-ı nemekîn-hand-i leb-i yâre heves
Kayda düşme heves-i kand ile mânend-i meges (v. 45a)

v
Basmadı meclis-i sahbâya ayak
Bacağından asılacak ishâk (v. 45a)

v
Bûd ü nâ-bûdı nümûn ya'nî dehân-ı dil-rübâ
Mû-miyân-ı yâri yokdan var iden Allâh için (v. 45a)

v
Hatt-ı dilber gibi zîr-i ham-ı kâkülde bulun
Giyeh-i tâze gibi sâye-i sünbülde bulun (v. 45b)

v
Gelip leb-ber-leb ü sîne-be-sîne sâk sâk üzre
Sarılısam yâre bâdâm-ı dü magz-âsâ mezâk üzre (v. 45b)

v
Kendi serîr-i çarhda rûyü türâbda
Seyr it rüsûm-ı meskeneti âfitâbda (v. 45b)

v
Sürümüzle kuzumun lutfını me'mûl iderüz
Ko yine olmasın agyârı şeb-i vuslatda (45b)

v
Dünyâ gibi bekâ ki fenâdır netîcesi
Bir hûlyâdır ol ki hevâdır netîcesi (45b)

Tarihler

Eşref Şah ile Sulh Hakkında

“Aceb mi Cem nihâde-ser olursa böyle târîhe” sene [1140]

“Boyun egdi gelüp kul oldu Sultân Ahmed’e Eşref” sene [1140]

Târîh li-kasr-ı Selîm Giray Hân-ı Kırım

عجب می جم نهاده سر اولورسه بویله تاریخه سنه

بوین اكدی کلوب قول اولدی سلطان احمده اشرف سنه

(48a)

Habbezâ kasr-ı ferah-bahş-ı safâ-bünyâd kim

Tarhı ra'nâ tarzı müstesnâ hevâsı bî-adıl

Mihr-i hüsnün matlavı âb-ı zülâlin menbaı

Rub'-ı meskûnun nazar-gâhı zihî cây-ı celîl

Sâye-i sakfında âlem müstazıl olsa n'ola

Şekl-i mahrûtî gibi zıll-ı revâkı müstafîl

Feyz-i şevk eyler ale'l-fevr âdeme fevvâresi

Cûşîş-i fiskiyyeden mânend-i ayn-ı selsebîl

Ol kadardır mevki'-i vâlâsının işrâfî kim

Şânına nisbetle çâh-ı kûtdur tell-i sefil

Aynıdır mâü'l-hayâtun çeşme-i dil-cû-teri

Def'-i sûz-ı tâb ile itmekte edvâ-yı alîl

Olsa da bu'd-ı mesâfe dîde-i nezzâreye

Gösterür deryâ-yı sâhil-hâne-veş bî-kâl ü kîl

Revnağ-ı dîger bulur kesb-i şerefle bî-husûs

Sâye saldıqça ana teşrîf-i hâkân-ı celîl

Âb-ı rûy-ı âl-i Cengîz-i cihân-dâver k'anın

Dergeh-i ihsânına mîr ü gedâ zayf-ı nezîl

Zîver-i taht-ı Kırım efser-keş-i mülk-i kadîm

Nam-ı zî-şânı Selîm el-hak hidiv-i bî-adîl

Zâde-i Kaplan Giray Han-ı behişt-eyvân k'odur
Ced-be-ced hân-ı şeref-unvân ü kâân-ı nesil

Kurtarurdu kendüyi ser-geştelikden çarh-ı dîn
Sâye-i zinhârına olsa benim gibi dahîl

Oldu ol hâkân-ı zî-şânın zekâ-yı tab'ına
Cevdet-i idrâkine bu tarh-ı şevk-efzâ delîl

Böyle bir hâtır-güşâ mevki'de hiç lâyık mıdur
Olmamak cây-ı binîş nâmıyla bir dil-keş makîl

Müstedâm oldukca nüh kasr-ı muallâ-yı felek
Bulmaya seyl ü fenâ bu kâh-ı zîbâya sebîl

Tâ be-haşr efses-keş-i iclâl idüp bânîsinün
Hak safâ-yı devletin efzûn ide ömrin tavîl

Gûş idüp vasfın didim târîh-i tarhun bî-bedel:
"Oldı kasr-ı Yûsuf'un aynı zihî tarh-ı cemîl" sene [1158]

اولدی قصر یوسفک عینی زهی طرح جمیل سنه

(61a-۱۱۱۷)

Târîh-i Vefât-ı Seyyid Vehbî Efendi
İtdi fezâ-yı âlem-i lâhûta irtihâl
Vehbî Hüseyin Efendi idüp terk-i mâ-sivâ

Kesbî değildi mevhibe-i Kirdgâr idi
Hakkâ ki fikr-i sâib ü hüsn-i beyân ana

Mihr-i kemâle matla'idi tab'-ı enveri
Envâr-ı mağfiretle ola kabri pür-ziyâ

Firdevsî-i zebân idi dünyâda nazm ile
Ukbâda dahi nâil-i firdevs ide Hudâ
Beyt-i Şerîf'e sürdü yüzün sıdk ile yiter
Divân-ı Hak'da hüccet-i hüsn-i sülûk ana
Hayf eyledi o gülbün-i bâğ-ı siyâsete
Ser-sebz iken şikeste idüp sarsar-ı fenâ
Yazdım zamân-ı fevtine târîh Rahmiyâ:

"Vehbî Efendi'ye ola yâ Rab behişt câ" sene [1149]

وهبی افندییه اوله یارب بهشت جا سنه

(74a-74b)

Târîh-i Vefât-ı Şeyh Abdü'l-bâkî li-mevlevî-hâne-i Galata
Mürîd-i âsitân-ı mekremet-bünyâd-ı Mevlânâ
Cenâb-ı Şeyh Bâkî Hazret-i Osmân Dede-zâde

Nefes oğlı degüldi Nayî-i merhûmun ol magfûr
Nümâyân idi sırr-ı vâlidî ol şeyh-i dânáda

Cihânın neydügin derk idüp âhir oldu dem-beste
Ola cennet makâmı tekyegâh-ı mülk-i ukbâda

Didim târîh-i sâl-i rihletin ahbâba ey Rahmî:
“Cihândan gitti sırrı adı bâkî kaldı dünyâda” sene [1164]
جهاندى كئدى سىرى ادى باقى قالدى دنياده سنه (75b)

KAYNAKÇA

BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun ÜÇÖK), Mersin 1992, s. 311-312.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. Mustafa TATÇI-Cemal KURNAZ), Ankara, 2000, c. 3, s. 57-58.

_____, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, (Haz. Mehmet SARI), Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1990.

“Rahmî”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 271.

“Rahmî (Harputlu)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 270.

“Rahmî (Nakkaş Balioğlu)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 271.

“Rahmî Abdurrahman”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 270.

“Rahmî Abdurrahim Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 270.

“Rahmî Abdurrahim Efendi (Erzurumlu)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 270.

“Rahmî Bey”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 271.

“Rahmî Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 270.

“Rahmî İbrahim Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*,

Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 271.

“Rahmî Mehmed Bey”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 271.

“Rahmî Mustafa”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh yayınları, İstanbul 1990, c. 7, s. 271.

Fatin Davut, Hâtimetü'l-Eşâr, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, 1271, s. 131.

GİBB, E. J. Wilkinson, A History of Ottoman Poetry (Osmanlı Şiiri Tarihi, çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 1999, c. 4, s. 319.

İPEKTEN, Halûk, Mustafa İSEN, Recep TOPARLI, Naci OKÇU, Turgut KARABEY, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 363.

Mehmet Cemalettin (Karlızade), *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyîne-i Zuraîfâ)*, (yay. Ahmet Cevdet), Dersaadet-İkdam matbaası 1314. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi*, c. 13, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, s. 293-297.

Râmiz Hüseyin, *Âdâb-ı Zuraîfâ*, (Haz. Sadık ERDEM), s. 120-121, Ankara 1994.

Şemsettin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, c. 3, s. 2270, kaşgar neşriyat, Ankara 1996.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, s. 310, Ankara 1988.

KIBRIS TÜRK ÖYKÜCÜLÜĞÜ'NDE BİR İVME: OSMAN GÜVENİR'İN ÖYKÜLERİ

Oğuz KARAKARTAL*

Anahtar Kelimeler

Kıbrıs, Kıbrıs Türk Edebiyatı, Öykü, Osman Güvenir.

Türkler arasında oldukça eski ve köklü bir geçmişe sahip bulunan hikâye/öykü türü 1571'de fethinden sonra Türklerle birlikte Kıbrıs adasına da geldi. Şüphesiz halk hikâyeleri ve divan edebiyatına özgü hikâyeler, yüzyıllar boyunca adada okundu, bilindi ve dinlendi. Bunlara ek olarak Kıbrıs Türkleri destan nazım biriminde hikâyeler nazmettiler, kendi yaşantılarını üzüntü, neşe sevinç ve ızdıraplarını halk ürünlerine yansıttılar.²

1870'lerden sonra bizde başlayan yenileşme hareketi ve Batılı edebî türlerin Osmanlı Türkiyesine girişiyle birlikte Türk edebiyatı da Batılı bir çehre kazandı. Türkiye'de başlayan bir yeniliğin, hareketin veya akımın hemen biraz sonra Kıbrıs'a da geçtiği ve Kıbrıs Türkleri tarafından benimsenerek uygulandığı bilinen bir gerçektir. Edebiyat alanında da durum aynı oldu. Osmanlı Türkiyesi'nde 1890-1900'lerde olgunlaşmaya başlayan ve ilk başarılı örneklerini veren Batılı anlamdaki Türk hikâye ve romancılığı, Kıbrıs kapısını Türkiye'deki Batılılaşma hareketlerinden bir yirmi yıl sonra, 1890'larda araladı.

* Prof. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi öğretim üyesi, KKTC.

¹ Bak: Suna Atun-Bülent Fevzioğlu, *Kıbrıs Türk Halk Edebiyatında Destanlar, Ağıtlar Üzerine Bilgiler, Belgeler, Araştırmalar*, 3. C., Samtay Vakfı Yayınları, KKTC-Gazimağusa, (2001/2002/2003).

Osmanlı Türkiye'si'nde Batılı anlamda modern Türk öykücülüğünün ilk örneği olarak kabul edilen Emin Nihat Bey'in *Müsâmeret-nâme*'sinin (1872) benzeri öyküleri içeren *Müsâmeretname* adlı kitabın 1892'de Kıbrıs'ta basımının ardından¹, İstanbul kültür ortamını izlemeye çalışan ve İstanbullu şair ve yazarları örnek alan edebiyata meraklı Kıbrıs Türk yazarları, öykü alanında ilk ürünü 1897'de Ahmet Tevfik Efendi'nin "Bir Manzara-i Dil-güşâ" adlı hikâyesiyle² verdiler. "Bir Manzara-i Dil-güşâ" adlı ilk öykü 1897-98 yıllarında yayımlanan *Akbaba* adlı mizah dergisinin 3, 4, 5, 6. sayılarında tefrika edilir. Daha eski bir öykünün yayımlandığı henüz tespit edilmediğinden, Kıbrıs Türk öykücülüğünün başlangıcı 1897 olarak kabul edilmektedir.

Kıbrıs'ta çıkmış gazete ve dergi koleksiyonların kimilerinin yokluğu veya eksikliğine rağmen Kıbrıs Türk hikâyeciliğinin gelişimini az çok takip edebiliyoruz. *Sünûhat*, *Seyf* başta olmak üzere dönemin gazete ve dergilerinde hikâyeler karşımıza çıkıyor. Osmanlı Türkiye'si'nde 1901'de *Servet-i Fünûn* dergisinin kapatılmasıyla resmen varlığı sona eren Servet-i Fünûn edebiyatının etkisi 1901'de bitmemiş, I. Dünya Savaşı'na en azından Tevfik Fikret'in ölüm tarihi olan 1915'e kadar sürmüştür. Bu edebiyat Kıbrıs Türk edebiyatı ve öykücülüğü üzerinde de tematik açıdan etkili olmuştur. Adı geçen tarihe kadar gelen kimi edebî eserler hamasî, sosyal ve kahramanlık konulu değildir. Osmanlı Türkiye'si'nde 1908 sonrası millî edebiyatın geliştiği bir dönem olmasına rağmen Servet-i Fünûn temaları, motifleri ve Bihter, Nihal, Behlül, Ahmet Cemil gibi kahramanlar toplum arasında ve Türk edebiyatında yaşamayı sürdürür. İşte Kıbrıs Türk öykülerinde de biz aynı Servet-i Fünûn esintisini hissedebiliyoruz. Ahmet Tevfik Efendi'nin "Bir Manzara-i Dil-güşâ" adlı öyküsünde de bu etki vardır.

Kıbrıs'ta Türkler arasında bu ilk öykü denemelerinin ardından 1939 yılına çeşitli gazete-dergi öyküleri olmasına karşılık, adı geçen tarihte Hikmet Afif Mapolar'ın *Son Çıldırış* adlı uzun hikâyesini yayımlamasına kadar, şu anki bilgilerimize göre başka öykü kitaplarına rastlamıyoruz. Ancak dediğimiz gibi dönemin dergilerinden *İrşad*, *Davul* ve benzeri dergilerde çıkan hikâyeler Kıbrıs Türk yazınının ilk öykü örneklerindedir.

¹ Harid Fedai, "Critica-Müsâmeretname", *Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler I*, Samtay Vakfı Yayınları, KKTC Gazimağusa 2005, s. 199-201.

² Harid Fedai, "Kıbrıs Türk Yazınında İlklerden Bir Öykü: Bir Manzara-i Dil-güşâ", *a g. e.*, s. 103-115.

Bunun yanında Kıbrıs Türk öyküleri arasında 1912-1913 Balkan Savaşı'nın Osmanlı Türklerinde açtığı yaralara ve Türklerin uğradıkları zulümlere karşı, İngiliz baskısı ve yönetimi altında olsa bile tepki gösteren Kıbrıs Türk yazarları ve onların öyküleri vardır. I ve II Dünya Savaşlarının Kıbrıs'ta yarattığı ekonomik sıkıntılar, savaş hali, psikolojisi edebiyatın doğup gelişeceği ortama da darbe vurmuştur. 1974'teki Mutlu Barış Harekatı'na kadar var oluş mücadelesi veren Kıbrıs Türkleri yine de edebiyat alanında bir şeyler üretmeye devam etmişlerdir. 1974 öncesinde Hikmet Afif Mapolar, Samet Mart ve Numan Ali Levent önde gelen öykü yazarlarındandır.¹ O yılların cephegedeki mücahitlerinden bir kısmı bugün Kıbrıs Türk edebiyatında şair, öykücü, romancı olarak da hizmet vermektedir. İşte o isimlerden birisi de Osman Güvenir'dir.

Osman Güvenir realist-natüralist çizgileri olan, vatansever bir aydın ve yazardır. Onun öykülerinin çoğu gerçek hayattaki bazı olaylara dayanmaktadır. Bazen bu gerçek kendisi tarafından ufak tefek değişiklik veya eklemelere uğrayabilir sanatçı yaratıcılığıyla birleşerek. Yazar öykülerinde realist bir tavır takınınca çevre-insan ilişkisi de o ürünlerde önemli ve anlamlı bir yer tutar. Realistlerin insanı, yetiştiği, büyüdüğü ve yaşadığı çevre ile sosyal hayatla izah etmeleri, çevrenin etkisi fikri, Osman Güvenir tarafından da bir gerçek olarak benimsenir. Çirkin de olsa gerçeği, hakikati anlatma diğer realistlerde olduğu gibi onda da esastır. Mekan/çevre-insan ilişkisi özellikle dar bir mekan olan adada daha belirgin hale gelmekte ve yazar, jeoliterer; coğrafya-insan-edebiyat ilişkisi bağlamındaki motifleri de öykülerine serpiştirmektedir.

Osman Güvenir'in öykülerinde hâkim olan tem ve motifleri beş ana başlık altında toplayabiliriz:

1. Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi (1878-1974)
2. Kıbrıs Türk İnsanın Sosyal ve Ferdi Yaşantısı
3. Akdenizli Aşk-Çapkınlık ve Cinsellik
4. Jeoliterer (İnsan-Coğrafya-Edebiyat) İlişkiler
5. Yabancı Ulus İmajları: Rum, İngiliz, Ermeni, Arap vd..

1. Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi (1878-1974)

Kendisi de uzun yıllar mücahitlik yapan, Rum saldırılarına direnen ve Kıbrıs Türk mücahitleri arasında bulunan Osman Güvenir, tecrübî-deneysel kahramanlık ve Kıbrıs Türk varoluşu konulu öyküler kaleme almıştır. Bunlardan “Özgürlük Yolcuları” adını taşıyan sinematografiköykü,

¹ Kıbrıs Türk edebiyatında öykünün de içinde bulunduğu edebiyat türlerini ve ana hatlarıyla Kıbrıs Türk edebiyatını tanıtan bir kitap için bak: Suna Atun, *Kıbrıs Türk Edebiyatı*, Samtay Vakfı Yayınları, KKTC-Gazimağusa, 2009.

1974'te Mutlu Barış Harekâtı başladığında adanın güneyinde, Limasol, Larnaka, Baf'ta kalan Türkleri işler. Bunların bir kısmı Rumlarca esir alınarak stadyumlara konmuştur. Onlar dışında kalan Türklerden bir gurubun Türk bayrağının bulunduğu özgür bölgeye, kuzeye geçiş, kaçış öyküsünü anlatır "Özgürlük Yolcuları". Dram yanında kahramanlık mücadelesi, macera, korku, umut, acı, üzüntü ve mutluluk bu öyküde iç içe geçmiştir. Baf köylerinde bağıcılıkla uğraşan Türkler Rum tüccardan parasını tam alamasa da hayatlarını sürdürmeye çalışır. Ancak Rum baskısı onları bunaltır ve hep Türk askerinin, Mehmetçiklerin adaya çıkmasını isterler:

"Gel Mehmedim gel diyordu kahraman mücahit, kahraman Türk anası ve nineler; dedeler ve savaşlardan yorgun düşen insanlar. Gel Mehmedim gel."¹

Rauf Denктаş'ın Türk askerinin adanın her yerine çıkacağı anonsuna rağmen çıkartma kuzeye yapılmış, Rumlar güneyde kalan Türk köylerini kuşatmışlardır. Adanın kuzeyindeki Türkler, Türk askerinin gelişyle güvence altına girmişken, güneyde kalan Türkler Rumların daha da artan kin ve saldırısına maruz kalır. Onların tek umutları, idealleri Trodos dağlarını aşarak adanın kuzeyine, özgür topraklara kaçabilmektir:

"Umuda ve özgürlüğe koşan bu inançlı insanlar durmaksızın o dar patikada hiç durmamacasına yürüdü durdu. Çağın ve teknolojinin gelişmişliğine karşı geleceğini ve yaşam garantisini birer kamlumbağa gibi sabırla ve ısrarla yavaş yavaş ilerleyerek uzaklarda, Kıbrıs'ın kurtarılmış ve özgür kalan topraklarında arayan bir avuç insanın tahammülü büyük bir olaydı." (s. 61)

Mücahit rehberi yaşlı Mulla Dayı'nın rehberliğinde, çoğunlukla çocuklardan kurulu Türk gurubu dağlar, patikalar, yollar aşar. Mulla Dayı dağlarda bir toprak kabartıda vaktiyle evden ayrılan ve bir daha kendisinden haber alınmayan Rumlarca şehit edilmiş oğlunun cesedini bulur. Kuzeye, Türk bayrağının bulunduğu bölgeye kaçış sırasında bir ara umutları da tükenir. "Bu yolun sonunda Türk bayraklarını görebilecek miyiz?" sorusu, cümlesi ağızlarından dökülür. Ansızın Mulla Dayı haykırır:

"Yaşasın kurtulduk. Geldik çocuklar Türk sınırına. Bakınız Türk bayraklarına. İşte orada nasıl da dalgalanıyor Türk bayrakları?" (s. 83)

Rum mevzileri ile Türk mevzilerinin arasında kalan güneyden gelen kaçak Türkleri akşam mücahitlerden bir gurup gelerek Rumlara hedef olmadan Türk tarafına geçirir:

"Özgür Türk topraklarına bastıklarında tümü de yere kapanıp vatan topraklarını öptüler; öptüler ve doyasıya ağladılar. Hiç ayrılmıyacaklarmış gibi oradaki mücahitlerle ve komutanlarla büyük bir özlem girdiler."

Hemen hemen tümünün de dudaklarından dökülen anlamlı sözler şunlardı..

¹ Osman Güvenir, "Özgürlük Yolcuları", *İlk ve Son Resim*, Öyküler I, Özyay Matbaacılık, Lefkoşa-Kıbrıs 2005, s. 52. Alıntılar ve verilen sayfa numaraları bu baskıya aittir.

“Allahım sana şükürler olsun..” (s. 88)

“Yolcunun Gidişi” adlı öyküde de mücahitlerin Boğaz mevkiinde Rumlarla çarpışması işlenir. Mevziye gitmeye çalışan bir mücahidin-yolcunun Rumlarca vuruluşu ve arkadaşlarının cesedinin bulunuşu anlatılır. “Umu-dun Son Damlası” adlı öyküde Rum eziyetleri dile getirilirken, Rumların silahlarını Çek devletinden aldığına, silahların Çek yapımı olduğuna işa-ret edilir: “Bizler kurşun sıkıkça onlar bize top atıyorlardı. O Çek silah-ları ile anamızı ağlattılar orada.”(s. 159)

Mücahitler arasına dahil edilebilecek kadın kahramanlar da var-dır. “Meriç’te Akşam” adlı öyküde böyle bir kadını, 1958’de Atatürk Meydanı’nda “Ya Taksim ya Ölüm” mitinginde İngilizler tarafından şehit edilen Şerife Abla’yı tanırız. Milliyetçi, Rum ve İngiliz karşıtı olan Şerife Abla şöyle der:

“İcab ederse bayrağı elime alacak ve gavura da, İngiliz’e de göstereceğim Türk kadınının ne yürekli olduğunu dedi, tertemiz Şerife Abla.”(s. 199)

Yazarın, “Askerin Orucu”, “Son Bakış”, “Büyük Sınav” ve “Çan Kulesi” adlı öykülerinde de Kıbrıs Türk varoluş mücadelesine dair önemli sahneler vardır. “Çan Kulesi”nde yazarın temennisi bir daha o günlere geri dönmemektir:

“Sıcak savaşlara ölümlere ve bir var oluş mücadelesine doğru, çan ve ezan sesleri arasında gitti hayatımız.

Bundan sonraki zamanlarda hayatımızda papazlar, çan kuleleri, patlayan bombalar ve yorgun avuçlarımızla fırlattığımız taşlar olur muy-du?”¹

2. Kıbrıs Türk İnsanının Sosyal ve Ferdi Yaşantısı

Toplumcu realist-natüralist bir yazar olarak Osman Güvenir’in öykülerinde Kıbrıs Türk insanını sosyal ve ferdi yaşantısını ve bunlarla ilgili motifleri kullandığı görülür. Yazarın her iki öykü kitabına, İlk ve Son Resim ile Kaybolan Hayat’a adını veren öykülerin tematiği de bu tür sosyal ve ferdi konuludur.

Osman Güvenir’in öykülerinde sosyal ve ferdi yaşantı bağlamın-da karşılaştığımız tem ve motiflerden öne çıkanları kendi içinde şöyle ele alabiliriz:

¹ Osman Güvenir, “Çan Kulesi”, *Kaybolan Hayat*, Ajans Yay. Limited, Lefkoşa 2008, s. 340. Yazarın Öyküler II adıyla basılan bu kitabından yapılan alıntılar ve verilen sayfa numaralarında bundan sonraki sayfalarda (C. II, s) şeklinde bir kullanım yapılacaktır.

2.1. Kıbrıs Türk Kızlarının Araplara Satılması

Osman Güvenir öykülerinde Kıbrıs Türk toplumunun yaşadığı ve karşılaştığı her türlü olayı ele almaya çalışır. Bunların başında, bundan elli yıl öncesine kadar Kıbrıs'ta karşımıza çıkan ve ekonomik sıkıntılar yüzünden kimi Türk ailelerinin kız çocuklarını Ortadoğu Arap ülkelerindeki Araplara eş olarak satmaları gelir. Yazarın ilk öykü kitabı olan İlk ve Son Resim böyle bir sosyal yaraya parmak basar. Bu öykü Araplara satılan ve genelde hayatı mahvolan, Kıbrıs Türk kızlarının dramıdır. Kıbrıs Türk yaşantısında bir zamanlar özellikle fakir aileler Araplara para karşılığında kızlarını satmışlardır. Her şeyden habersiz olan bu kızlar zengin ve iyi bir kocaya gittiklerine hükmederler. Zengin Arap sarayı, masal diyarı-Arap ülkeleri imajı onları muhtemelen etkiler, büyüler veya ikna eder. Satıldıkları veya gelin geldikleri Arap evinde onları sürprizler karşılar. Yeni ortamda ya hizmetli ya da Arap kocanın çok eşlerinden biri olurlar. Kıbrıs Türk kızları satılacakları Arap beyi tarafından gösterişli yaşam sözünüle kandırılırlar: İlk ve Son Resim 'de Gönül (nam-ı diğer Zehra) şöyle der:

“Kocam kendini çok zengin konakları olan beni hizmetçilerle yaşatacağını söyleyen bir adamdı. Babamı öyle kandırmıştı terbiyesiz. Oraya gittiğimde dünya sanki başıma yıkılmıştı. Orada iki gözlü bir evde üç tane karısı ve on-on beş çocuğu ile yaşayan fakir bir Arap'ı babamın beni verdiği adam. Günlerce ağladım durdum.” (s. 19)

Arap diyarlarına satılan Kıbrıs Türk kızları ıstıraplı âdetâ bir çeşit hapisane-harem hayatı içine düşerler. İşte Osman Güvenir'in "İlk ve Son Resim" adlı öyküsünde böyle bir Kıbrıs Türk kızının trajedisi söz konusudur. Satıldığı Arap'tan bir çocuğu dünyaya gelen, çocuğunu yanına alamayarak Kıbrıs'a geri kaçan Gönül (Zehra), oğlunun yastığının altına büyüyünce kendisini hatırlaması için bir fotoğrafını, bir resmini bırakır. Kıbrıs'ta ailesi tarafından eve kabul edilmeyen Gönül (Zehra) bir Rum fahişenin kandırmasıyla kötü yola düşer. Yıllar sonra birlikte olduğu gencin genelevi terk ederken odadaki resmi sorması ve kendisinde de bu resimden bulunduğunu söylemesi kadının büyük bir acı ve trajedisine dönüşür. Realistlerde hayatın gerçek yüzünün acı olduğu fikrine uygun olarak Osman Güvenir' in öykü kahramanı Gönül (Zehra) de bu acıları kat be kat yaşar. Arap diyarına ailesi tarafından satılmak, kötü bir evlilik yaşantısı sürmek, Kıbrıs'a kaçıp oğlunu bırakmak zorunda kalmak, ailesince reddedilmek, kötü yol düşmek ve en son darbe olarak birlikte olduğu gencin sonradan oğlu olduğunu anlamak... Osman Güvenir realist-natüralist yazarlarda karşımıza çıkan çirkin, acı gerçek hakikat düşüncesini çıplak biçimde işler.

İlk ve Son Resim adlı öyküde rastladığımız Arap diyarlarının (Mı-

sır, Suriye, Lübnan) ve Arap erkeğinin zenginlik ifadesi oluşu veya abartılı “zengin, saraylı Arap imajı“ 1930’lardan sonra Türkiye’de de etkili olmuş ve edebiyata yansımıştır. Aslında Osman Güvenir’in “İlk ve Son Resim” adlı öyküsü bir başka Yaprak Dökümü ’dür ve öykü Reşat Nuri Güntekin’in bu ünlü romanındaki Neclâ’nın hikayesinin bir çeşit Kıbrıs varyantıdır. İlk ve Son Resim ’deki Arap imajı- beklentisi ile karşılaşılan acı gerçek- çirkin hakikat, Yaprak Dökümü ’yle birbirine benzer. Yaprak Dökümü ’nde de Neclâ, Suriyeli Abdülvehhab ile evlenip Mısır’a yerleşince hayâl ettiği âlemin dışında farklı bir dünya ile karşılaşır. Raca sarayı yerine tavuk kümesi gibi bir ev, milyoner bir Arap adam yerine kıt kanaat geçinen bir fakir Arab’ın üçüncü eşi ve yarım düzineden fazla çocuk... Zengin Arap koca imajı 1950’lerden sonra yerini petrol milyarder, çiftlik sahibi zengin Amerikalı kocaya bırakacaktır.

2.2. Adanın Susuzluğu, Çeşme Sırası ve Su Kavgaları

Adaların tipik sıkıntılarında biri de susuzluktur. Su kaynaklarının azlığı ve Akdeniz coğrafyasındaki adalarda susuzluk belli başlı sorunlardan biridir. Bu sorun Kıbrıs adasında da mevcuttur. Osman Güvenir adanın susuzluğunu, çeşmelerden evlere su taşımayı, çeşme başlarındaki sıraları ve çeşmelerde çıkan tartışmaları öykülerine taşır.

Osman Güvenir’in ilk öykü kitabı İlk ve Son Resim ’deki aynı adlı öyküde şöyle denir: “*Kimi kadınlar köşedeki çeşmeden su almaya gelmişlerdi her zamanki gibi. Yığınla teneke ve kova vardı su doldurmak için çeşme başında.*” (s. 3)

Osman Güvenir, Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi halk, mahalleli arasındaki konuşmalardan, dedikodulardan, onlar arasındaki olaylardan öyküler de çıkarır. ”Utanmaz Adam” ile “Hacı Çakmak Karısı” adlı öykülerde bu halk atmosferi iyice hissedilir. Özellikle “Hacı Çakmak Karısı” adlı öyküde kavgacı bir kadının huysuzluğu, kocası ve komşularıyla geçimsizliği ve Lefkoşa’daki çeşme-su kavgaları ön plâna çıkar. Hacı Çakmaklar evlerinde suya sahip değildirler: “*Hacı Çakmaklarda diğerleri gibi her gün Nuri Dayı’nın çeşmede su nöbeti tutarlardı. Tıpkı bütün susuz mahalleli gibi. Üzerlerinden Alman uçakları geçip giderken dahi çeşmenin yolunu tutarlardı biçareler. Savaş ne ki onların hayatında? Su ve çeşmeden su alma savaşı, İkinci Dünya Savaşı’ndan da beterdi. Adına sokak çeşmeleri dediğimiz biraz da sahipsiz çeşmelerdi onlar.*”(s. 91) Öykünün bir başka yerinde şöyle denir:

“*Su çilesi, yol çilesi hep böyle sürdü yıllarca Lefkoşa’da... İngiliz’in çeşmeleri çoğaldı ama dertler hiç bitmedi. “Yeşil ada” dedikleri ama suyun*

zerresinin kuru yaz sıcağına karşın kuru toprağa düştüğünü görmediler kıştan başka.” (s. 99)

2.3. Göç Olgusu: Kıbrıs Türklerinin Göçleri

Ada insanları doğdukları toprağa, adaya bağlı, hatta dışarıdan gelenleri ancak zamanla güvendikten, denedikten sonra kabul eden bir muhafazakârlığa sahiptir. Bu adaya bağlılığa rağmen özellikle adalarda karşılaşılan işsizlik ve ekonomi kaynaklı sorunlar sebebiyle insanlar, ada dışına göçmek ve yurt dışında çalışmak zorunda kalmışlardır. Kıbrıs Türkleri için de bu durum söz konusudur. Onlar bir yandan adanın Türkler elinden çıkış tarihi olan 1878'den sonra karşılaştıkları İngiliz- Rum baskısı, bir yandan da ekonomik- maddî sıkıntılar sebebiyle adadan göç etmişlerdir. Göç, ada insanlarının ve Kıbrıs Türklerinin yaşadıkları bir olgudur. Kıbrıs Türkleri 1878, 1914 ve 1926 olmak üzere üç kere anavatanlarına, ana kara Anadolu'ya siyasi sebeplerle göç etmek zorunda kalırlar. Ada Türklerinin işsizlik sebebiyle göçleri ise, ağırlıkla üç ülkeye gerçekleşir: İngiltere, Avustralya ve Kanada...

İşte Osman Güvenir'in öykülerinde de bu göç olgusuna ve maddî sıkıntılar yüzünden adı geçen ülkelerde çalışan Kıbrıs Türklerine rastlanır.

Yazarın “Meriç'te Akşam” adlı öyküsünde şahıslardan biri: “Ağabeyim Avustralya'ya gittikten sonra bütün işler benim başıma kaldı” diye dert yanarken “Sürpriz Misafir” isimli öyküde İngiltere'de yaşayan Kıbrıs Türk'ü Nihat Bey'i tanırız. Yıllar önce Kıbrıs'ta başından geçen bir aşk macerası sebebiyle bir çocuğu olduğunu yıllar sonra öğrenen Nihat Bey, aslen Mağusalıdır ve otuz yıldan beri İngiltere'dedir. Şivesinden Kıbrıs'taki Türkler onun İngiltere'de yaşayan bir Kıbrıs Türkü olduğunu anlarlar: “Şiveniz bana İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türklerin şivesi gibi geldi. Kendine özgü bazı kelimeleri uzatarak ve vurgulayarak konuşmalarınız sizin İngiltere'den geldiğinizi söyler.

Doğru teşhis koydunuz. “That's it” diye ilave etti.”(s. 329) Nihat Bey İngiltere'de oturdukları muhiti ise şöyle anlatır: “ Turnparklane'de kalıyorum, North'ta Kıbrıslıların oturduğu semptte. Oralarda insan hep kendini Kıbrıs'ta zenneder. Bizim sokak silme Kıbrıslılarla dolu” dedi. (s. 330)

“Çirkinlikler Ötesindeki Sevgi”de yine İngiltere'de iş motifıyla karşılaşıyoruz. Rum saldırılarından etkilenen Mustafa Londra'ya gidip orada iş kurmuştur. Onun hakkında Lefkoşa'da Muzaffer ve Fevzi Beyler kendi

aralarında konuşurlar: “*Şimdi bizim o çoban Mustafa bir restoran açmış. Küçük müçük bir restoran. Adam şimdi o restorantçıkta şakır şakır para kazanıyormuş. Hem de insan gibi. Hafta sonları da ailesi ile bir parka gidip piknik yaparlarmış.*” (s. 361)

Osman Güvenir’in ikinci öykü kitabı Kaybolan Hayat’a adını veren, aynı adlı öyküde annesi hayat kadını olan Musti söz konusudur. Musti bir yolunu bulup Kanada’ya gitmiştir: “Nihayet bir iş bulduk bir yerlerde, dişimizi tırnağımıza taktık ve bir bilet alıp kapağı Kanada’ya attık. Ta dünyanın öbür ucuna.” (C. II, s. 27) Sevdiği kızı almak için Kıbrıs’a gelen Musti’yi bir sürpriz bekler. Kız, sonunda yakın arkadaşı olan Zühtü’nün eşi olmuştur.

Göç olgusu-kavramı etrafında Osman Güvenir’in öykülerinde yer alan birkaç husus daha vardır. O da işsizlik yüzünden ada dışına yapılan çıkışlar dışındaki göçlerdir. Bunları iç göçler, Arap diyarlarına kız satılması kaynaklı göçler ve Türkiye’ye göç ve Türkiye’den Kıbrıs’a göç şeklinde sıralayabiliriz.

Kıbrıs’taki iç göçler hep Rum saldırı ve baskıları sonucunda yer değiştirme, kendi köyünü boşaltıp güvenli yere kaçma şeklinde ufak motifler halinde Osman Güvenir tarafından işlenir. Kıbrıs Türkleri için bir başka yer değiştirme ise 1974 Mutlu Barış Harekâtı’ndan sonra adanın güneyinden kuzeye özgürleşen topraklara göçtür. Rumların esir aldıkları ve stadyumlarda topladıkları Baf, Limasol, Larnaka Türklerinden bazıları önceden Trodos dağlarını aşarak, tehlikeler atlatarak adanın kuzeyine Türk bayrağının bulunduğu bölgeye kaçmışlardır.

2.4. Günlük Yaşantı, Meslekler, Olaylar

Kıbrıs Türklerinin günlük yaşantısı içinde para kazanmak amaçlı, hayvancılık, bağcılık, zeytinlikle uğraşma, köyden Lefkoşa’ya inip bandabuliyahalk pazarında ürettiğini satma gibi faaliyetleri, Osman Güvenir’in öykülerinin arka planını, dokusunu oluşturur. “İlk ve Son Resim” adlı öyküde kötü yola düşen Gönül’ün babası bandabuliyahalk pazarında bir hamaldır: “Babam bandabuliyada bir hamaldı. Annem de cahil bir kadındı.” (s. 15) “Maviye Çalan Kız” aslında bir çoban kızın öyküsüdür. Yavuklusu asker olan ve ondan mavi renkte mektuplar alan çoban kızının herşeyi mavi renktedir. Kıbrıs’ta küçük baş hayvancılık yaygındır. Köylerde ve bu öyküde çoban tipi de böylece karşımıza çıkar.

“Kızak” adlı öykü dağa odun kesmeye giden ve kurtlar tarafından parçalanan oğlunu ararken kendisi de kurtlara yem olan ihtiyar oduncunun öyküsüdür ki köylünün kurtlar tarafından parçalanışı motifi Türk edebiyata-

tında Halit Fahri Ozansoy'un tanınmış Baykuş isimli piyesinde de işlenmiştir. "Önce Işıklar Söndü" adını taşıyan öyküde, Akdeniz'in yüzyıllar öncesinde saklı, hırsızlık-cinayet, korsanvari konularının modern Agatha Cristie tarzı polisiye hikayelere dönüşümü söz konusudur. "Önce Işıklar Söndü"de sanat tarihi, tarihi eser kaçakçıları ve onların darpları işlenir. "Tutku" adlı öyküde erkek çocuk ısrarının yol açtığı bir acı anlatılır. Zenci-Arap kökenli Hasan üç kız çocuğun ardından bir erkek evlada sahip olur. Büyüyen Yaşar adlı bu çocuğun traktörü devirip altında kalıp ölmesi üzerine baba Hasan Allah'a isyan eder. Daha sonra doğan erkek çocuğunun ise dört parmağı eksiktir.

Kaybolan Hayat adlı ikinci öykü kitabının aynı adlı öyküsünde Kıbrıs'ta vaktiyle yaygın *bir uğraş olan hasır sandalye örme ve üretimine ait bir motif bulunur*: "Sonra bir sandalyecinin yanında çalışmaya başlamıştı Musti'cik. Hasır sandalyeleri örmeyi nasıl da öğrenmişti Lefkoşa sokaklarında." (s. 11)

"Hindi" adlı öyküde ise köylü hovarda Bayram Ağa'nın Lefkoşa'ya inip halk pazarı bandabuliyada hindilerini satışı, kazandığı parayla yaptığı çapkınlıklar ve sinemaya gidişi gibi günlük yaşantıdan kesitler işlenir.

Yazarın burada anlattığı olay, onu işleyişi, komediyi yakalayışı ve üslubu bize Hüseyin Rahmi Gürpınar'ı çağrıştırır. Elinde kalan, satamadığı bir hindiye dizliğinin pantolonunda bir yerin içine saklayıp sinemaya giren Bayram Ağa, hindinin başını çıkarıp yanındaki Ermeni kadınların kabak çekirdeklerini yemesi ve kadının çığlıkları üzerine sinemadan kaçmak zorunda kalışı anlatılır?

Kıbrıs Türk insanının sosyal ve ferdi yaşantısı içinde, günlük hayatında ele alınması gereken bir konu da ulaşımdır. Küçük ama birbirine uzak veya sarp yerlerde kurulmuş ada yerleşim birimleri arasında otomobilden önce ulaşımı sağlayan yegâne araç hayvanlar, eşeklerdir. Onları köy ve kentler arasında işleyen otobüsler izler. Osman Güvener'in öykülerinde eşekler ve köy otobüsleriyle yapılan ulaşımın ait motiflere bol bol rastlanır. "Meriç'te Akşam" başlıklı öyküde: "Beyaz burunlu eşeğe Remzi Ağabey bindi, ben de ağabeyimle siyah eşeğe" (s. 196) cümlesine rastlanırken, "Yaz Sabahındaki Resim" isimli öyküde ünlü Kıbrıs (Karpaz) eşeği için şöyle denir: "Ah şu eşekler ah...Boylu poslu ünlü Karpaz eşekleri...Sırtlarına bir şey yüklendi mi en sivri tepeler tırmanır, en sivri tepelerden aşağıya inerler." (s. 246)

Eski model veya Türk ustalarının ekleme ve tamiriyle kendine özgü biçim, süs ve modeller kazanmış olan köy otobüsleri, bugün olduğu gibi eski dönemlerde de işlevli ve popülerdir: "Bütün köy otobüsleri tüm-

den Kıbrıs yapımı enterasan otobüslerdi. İlk çağın icad edilen otobüsleri gibi bir görüntüleri vardı. Almanya veya İngiltere'den getirilen otobüs motor ve kasalarına bir güzel saçtan kılıf yaparlar ve entari giydirenlerdi sanki otobüslere yerli kaportacılar. Otobüslerin ön farlarında tombul tombuldu şaşkı bakan adam gibi dururdu o tombul farlar otobüsün önünde” (Meriç'te Akşam, s. 186)

“Hindi” adlı öyküde Bayram Ağa köyden Lefkoşa'ya köy otobüsleri ile iner: “Köyün otobüsü her sabah altıda hareket ederdi köy meydanından. Kente gidecek olan sabahın köründen kalkar ve köy meydanındaki otobüse kurulurdu. ” (C. II, s. 81) Eski dönemlerde uçaktan ziyade Kıbrıs adasına ulaşım vapurlardır. Limasol ve Larnaka limanları bu açıdan canlıdır. “İlk Beyaz Sabah” adlı öyküde İstanbul'da okuyan üç Kıbrıs Türk'ü İstanbul'dan Kıbrıs'a Limasol'a giden bir vapurla gelirler.

3. Akdenizli Aşk, Çapkınlık ve Cinsellik

Akdeniz coğrafyasında sıcağın erken olgunlaştıran etkisi sebebiyle aşk ve cinsellik erken yaşta öğrenilir, hatta tecrübe edilir ve kimi zaman da toplum yaşantısı içinde gizli/saklı (etraf tarafından kimi zaman bilinse de) yaşanır. Osman Güvenir de öykülerinde aşk, çapkınlık ve cinsellik konularını ele alır.

Osman Güvenir realist ve natüralist özellikler gösteren bir yazar olduğu için onun öykülerinde büyük romantik aşklar yerine daha çok aşk, çapkınlık ve cinsellik boyutunda, üçgeninde konular karşımıza çıkar. Araplara satılan Kıbrıs Türk kızlarının dramlarından birinin işlendiği İlk ve Son Resim'de cinsellik iki noktada ele alınır. Birincisi Gönül adlı kızın satıldığı Arap adamın vahşi, çirkin cinselliği, ikincisi kötü yola düşen Gönül'ün hayat kadını oluşu, fahişlikle yaşamını kazanması. Gerçek adı Zehra olan Gönül aybaşı olmasına rağmen çoluk çocuğun önünde Arap kocasının tecavüzüne uğrar. O andan sonra insanlığından utanarak Kıbrıs'a kaçmaya, dönmeye karar verir. Ailesi tarafından kabul edilmeyen ve Arap kocasının yanına dönmesi istenen Gönül rastladığı bir Rum fahişenin yönlendirmesiyle kötü yola düşer: “İlk kez ağzıma içki koyuyordum hayatım boyunca. Ne olduysa o gece oldu. İçkime uyku ilacı koydular ve beni kabarenin üstündeki yatak odasına çıkarıp bir güzel düzdüler.”(s. 26)

Yıllar sonra yetişip büyüyen oğluyla bilmeden birbirlerini tanımadan birlikte olan Gönül için yediği darbelerin en büyüğü gerçekleşir. Ayrıca Gönül daha Arap diyarına gitmeden Kıbrıs'ta iken mavi gözlü sarışın bir sevgilisi olmuştur ve onunla Akdenizli bir gizli aşk, cinsellik, kaçamak yaşar:

“Bazı geceler onu bizim evin arka duvarından bahçeye alır ve portakal ağaçlarının altında çılgınlar gibi sevişirdik.”(s. 17)

“Utanmaz Adam” adlı öyküde yaz sıcaklığında Lefkoşalıların yaz gecesi hasır sandalyelerini bahçeye veya kapı eşiğine çıkartıp serinlemeleri, kahve muhabbetleri, muluhiya otunu ayıklamaları bir Akdeniz peyzajı içinde verilirken avluda donla yatan Asaf Bey’in bu hareketine eşi Melahat Hanım söylenir. Eski Kıbrıs Türk yaşantısında sıcak/Akdeniz coğrafyası ile gelenek-görenekler, giyim-kuşam çatışabilir. Eşine komşulardan utanması gerektiğini söyleyen Melahat Hanım’a komşu kadın eşini rahat bırakmasını söyleyerek İngilizlerin sokakta daha çıplak dolaşmalarını eleştirir: “Görmüyor musun İngiliz askerlerini? Utanmadan kısa pantolonla Lefkoşa’nın sokaklarını dönüp dolaşıyorlar. Polisler de kısa pantolon giymezler mi yahu? O dev motorların üstüne bindiklerinde neredeyse bütün edep yerleri görünecek polislerin. Ne kadar çirkin değil mi? Ama alıştık işte. Adamlar utanmasalar kısa pantolonlarını da çıkarıp donla gidecekler kışlarına. İngiliz karılarını görmüyorsun galiba. Karıların kıçları görünecek nerdeyse.” (s. 36-37)

Mahalleli kadınların akşam sefaları sırasında konuşmalarına bir aldatma hikayesi de takılır. Bir eve hırsız olarak giren tulumbacı kocası tüccar olan evin hanımıyla cinsel ilişkiye de girer. Çapkın kadın kocasını daha sonraları da bu hırsız adamla aldatır: “Kadın, kocası işte güçteyken mal getirmek için dışarıdayken bütün gecesini onunla geçirir ve gönlünü eylermiş. Üstelik çok ta para vermiş tulumbacıya.”(s. 46)

“Hacı Çakmak Karısı” adlı öyküde ağzı bozuk ve kavgacı bir kadın su kavgalarına karışarak saç baş kavga ederken oradaki hovarda erkeklerden biri, ötekinin kulağına fısıltılı bir sesle: “Şu çarşafın altında ne bacaklar varmış yarabbim” der (s. 98). “Düşes” adlı öyküde Gülnihal adlı kıza âşık olan fakat onun koynuna başkasını da aldığını öğrenince yıkılan alkolik-sarhoş Ali’nin hikâyesi yer alır.

“İlk ve Son Resim”de Araplara satılan ve sonunda kaçarak geri döndüğü için memleketinde ailesinin reddi üzerine bir Rum’un ayartmasıyla hayat kadını olan Gönül’ün hikayesini işleyen Osman Güvenir, “Kaybolan Hayat”ta annesi hayat kadını olan Musti adlı çocuğun macerasını verir. Musti’nin en yakın arkadaşı Zühtü’dür. Konu komşu Zühtü’ye “Oğlum oynayacak çocuk bulamadın mı mahallede? Bula bula o fahişenin oğlunu mu buldun top oynuyosun” diye çıkışırlar. Musti, Emine adlı bir kıza âşık olup büyüyünce bu sefer de “bir fahişenin oğluna kız verilmeyeceğini” düşünür. Yıllar geçmiş Zühtü memur olmuştur. Musti ise Kanada’da iş bulur ve ansızın bir gün çıkıp gelerek sevdiği kızı alıp Kanada’ya götüreceğini hesaplar ama o kız artık Zühtü’nün eşi olmuştur.

Akdenizvari çapkınlığın işlendiği bir öykü de “Hindi” adlı parçadır. Köyden mallarını satmak ve çapkınlık yapmak için Lefkoşa’ya inen bir adamın öyküsüdür bu: “*Bayram Ağa hovarda adamdı. Kendini bildi bileli hovardalık ederdı her Lefkoşa’ya gidişinde, ya da sinemaya giderdi sinema özlemini gidermek için.*” (C. II, s. 76) Karısı Dudu Kadın’ın her türlü tepkisine rağmen Bayram Ağa Lefkoşa’ya çapkınlığa gittiğini saklar ve sadece mallarını satacağım der. Yazar kimi Akdeniz erkeğinin içinde kıpırdanan çapkınlık ve cinsellik duygularını Bayram Ağa’nın şahsında şöyle betimler: “*Artık orta yaş grubunun üstüne çıkmıştı Bayram Ağa. Karısının elini tuttuğunda eski heyecanları duymazdı yatağa girdiklerinde. Ne de onun kalçalarını okşadığında. Sanki kardeş olmuşlar gibi hisse-derdi kendini.*”

Hani derler ya “horoz ölür gözü çöplükte kalır” diye. İşte Bayram Ağa da böyle bir horoza benzerdi. Karısına heyecan duymazdı ama gözü hep dışarılardaydı.” (C. II, s. 82)

“Gerdek Gecesi” adını taşıyan öyküde bir yanda eski evlilik tarzı, görücü usulüyle evlilik eleştirilirken bir yandan da zenci bir kocaya varan güzel kızın kocasının Arap, kara oluşu sebebiyle yaşadığı hayal kırıklığı anlatılır. Kara- Arap olanlara kız vermemek ve çocukların Kara-Arap olacağı korkusu Kıbrıs Türk toplumunda özellikle eski zamanlarda mevcut bir durumdu. Modern Türk Edebiyatı’nda da ak Arap denen beyaz Araplar, siyah Araplara karşı tercih edilir durumdadır. Bu ak-kara tezdadı ve seçimi Arap imajıyla ilgili bir husustur. Kıbrıs Türk kültürüne de bunun yansıdığını ve çocukların özellikle eski dönemlerde Arap-kara (zenci) olacağından çekinildiği için kara-zenci tiplere Kıbrıs’ta kız vermek istenmediğini anlıyoruz. Sevdiği, aşık olduğu bir genç bulunmasına rağmen babası tarafından görücü usulüyle evlendirilmek istenen Süheyla Hanım’ın kızı Nesrin annesinden böyle görücü usulüyle evlendirilen Cemile’nin öyküsünü dinler. Bir noktada görücü usulü evliliklerin eleştirisinin yapıldığı öyküde şu cümleler de bu fikri kuvvetlendirir: “*ama hâlâ geri kafalı insan çok. Kızlarını görücü usulü ile gerdeğe sokarlar. Hatta bazı genç kızlar, kocalarını gerdek gecesi görürler ve tanırılar.*” (C. II, s. 223)

Öyküdeki Cemile adlı kız da böyle bir evlilik yapar. Damat kızı kız damadı üç ay boyunca hiç görmez. Cemile ileride bir sürü “Arapçık” doğuracağı zenci/kara kocasını gerdek gecesi tanır: “*Gün ağardığında ve gözlerini o beyaz ve nakışlı çarşafın arasında simsiyah bir erkekle hayatını birleştirdiğini görünce bütün dünyası başına yıkılmış zavallı Cemile’nin. Kuzguni bir Arapmış yanında yatan adam. Sadece gözlerinin ve dişlerinin beyazlığı görünürmüş. Bu mu benim talihim? Bu adam mı*

bana hayat arkadaşı olarak seçilen? sorusunu sormuş Cemile kendi kendine o kanlı yatağın içinde:” (C. II, s. 232)

4. Jeoliterer (İnsan-Coğrafya-Edebiyat) İlişkiler

Coğrafya- yazar- edebiyat ilişkisi son yıllarda yapılan edebiyat incelemelerinde üzerinde durulan bir konudur. Emel Kefeli, Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz adlı kitabında edebiyat-coğrafya merkezli incelemelerin; yazarın hayat coğrafyası, metnin edebiyat coğrafyası ve seçilmiş bir coğrafyanın farklı yazarların duyuş ve gözlemlerine yansımaları olarak üç dalda toplanabileceğini söyler.¹ Adalı/Akdenizli bir Türk olarak Osman Güvenir'in öykülerinde de biz yazarın Kıbrıs'ta yaşadığı, mücahitlik yaptığı yerlerin ve mekânların eserlerine taşındığını okuyoruz.

Osman Güvenir İlk ve Son Resim adlı öykü kitabına yazdığı ön-sözde, Kıbrıs adası-Akdeniz coğrafyası ve Kıbrıs Türk insanı ilişkisi üzerinde bilinçli olarak durduğunu söyler: “Bir de bu eseri yaratırken buram buram Kıbrıs kokmasına özen gösterdim. ”

Fernand Braudel, “*Akdeniz birliği her şeyden önce iklimle dayanır*” der.² Osman Güvenir de öykülerinde diğer Akdeniz coğrafyalarında da karşımıza çıkabilen, iklim kaynaklı ve bitki örtüsü kaynaklı benzerlikleri bir adalı-Akdenizli bir yazar olarak doğal bir dürtüyle işler. Kır langıçlar baharın müjdecisidir. “*Akdeniz yaşamını zeytin, üzüm, buğday üçlüsüne göre dengeler.*”(s. 28)

Osman Güvenir öykülerinde Kıbrıs Türklerinin içinde yaşadıkları, algıladıkları, gördükleri, kullandıkları veya algıladıkları Akdeniz özelliklerini şöyle sınıflandırabiliriz:

Mimarî Özellikler : Daracık sokaklar, kerpiç evler, sandalye- sandalyede avluda oturma

İklimle Bağlı Özellikler : Sıcaklık, güneş, susuzluk, su sorunu, çeşmede sırada bekleme- su doldurma, kuyu

Bitkilere Ait Özellikler : Liman, mandalin turunc ağaçları, Mulihiya, bal kabakları, kabak çiçekleri, üzüm, üzüm yetiştiriciliği, camlar, Lazmarinler, hurma ağaçları, çakıztes, bahutsalar (Frenk incirleri), karpuz-kavun, ceviz macunu, harup, okalıptüs

Hayvanlar : Kır langıçlar, eşekler, develer, küçükbaş hayvancılık, çobanlık, koyun-keçi-yılan Türkiye'de çıkan Arif Nihat Asya'nın *Kıbrıs Rübaileri* adlı şiir kitabıyla, Alev Alatlı'nın *Yaseminler Tüter mi Hâlâ* adlı romanında Kıbrıs-Akdeniz coğrafyasına özgü sözcük, ürün, bitki örtüsü ve benzeri hususlar başarıyla kullanılmıştı. Kıbrıs Türk edebiyatı (öykücülü-

¹ Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s. 16.

² Fernand Braudel, *Akdeniz-Mekan ve Tarih*, Metis Yayın, 2. Baskı, İst. 1995, s. 16.

ğü) içinde de Osman Güvenir, Akdeniz'e ait özellikleri ayarında öykülerine dağıtıyor. "İlk ve Son Resim"de Gönül Lefkoşa'da dar bir sokakta "kerpiç bir ev"de oturur. Kıbrıs'ta limona "ekşi" denir. Gönül'ün bahçesinde de limon(ekşi) ağacı vardır. O ve bir bey, "sandalyelerini alıp geniş avludaki limon ağacının altına" (s. 13) çekilirler. "Özgürlük Yolcuları"nda Kuzey bölgesine, Türk bayrağının bulunduğu yere kaçan Türkler Trodos dağlarını aşarken Akdeniz bitki örtüsünün kokusunu hissederek: "*Çamlardan dökülen avuç avuç fıstıklar ve kozalar ayaklarının altında eziliyordu. Çalının ve ladenlerin kokusu genizlerini yakıyordu. Adaçaylarının ve lazmarinlerin kokusu da vahşi bir rüzgârın kollarında savrulur gibiydi.*" (s. 62)

Yazarın "Meriç'te Akşam" adlı öyküsünde Kıbrıs'ta babutsa denen Akdeniz bölgesinin frenk incirleri söz konusudur: "*Bahçedeki babutsalar sokağa sarkmıştı. Babutsaların sarı sarı meyveleri, kocaman dikenli yapraklar üstünde bir tacın elmasları gibi dizilmişlerdi.*" (s. 187)

Fernand Braudel, Akdeniz coğrafyasında kırlangıçların geri gelişini baharın müjdecisi sayar ve "o göründü mü, mevsimlerin kapısı aralanmış demektir" der.¹ Osman Güvenir'de de kırlangıçlar baharın ve Akdeniz'in vazgeçilmezleri olarak dikkati çeker. "Gizli Dünya"nın kahramanı: "Yuvalarına bir konup bir kalkan lacivert beyaz kanatlı, kırmızı gagalı kırlangıçları izliyorum." (s. 117) derken, "Meriç'te Akşam"da:

"Akşamüstü dönüşünde kırlangıçlar kerpiç evlerin köşelerine yaptıkları yuvalarına dönerler ve yavrularını beslerler." (s. 205)

"Diyarizo Deresi" isimli öyküde ise Baf civarındaki köylülerin geçimi "*bağ zamanı üzüm, harup zamanı harup, zeytin zamanı zeytin toplardık oralarda.*" (s. 310) cümlesiyle ifade edilir. Osman Güvenir'in öykülerinde Akdeniz coğrafyasına ve coğrafya-insan-hayvanlar bağlamında başka motiflere şüphesiz rastlanır ve bunların sayısını artırmak mümkündür. Burada bir kaç örnekle yetinilmiştir.

5. Ulus İmajları

Bir ulus hakkında bir başka ulus bireylerinin oluşturdukları kanatın-ımanın çeşitli etkenleri vardır. Birebir temas, toplumun genel kabulü, kültür-sanat ve edebiyat eserlerinin, dinin, tarihin etkisi, belirleyicilikleri ilk akla gelenlerdir.² Kıbrıs gibi ufak bir adada da, tarihi, ticari ilişkiler ve ortak yaşantılar sebebiyle Türkler arasında şekillenmiş ulus imajları vardır. Osman Güvenir'in öykülerinden de tesbit edileceği üzere

¹ Fernan Braudel, *a. g. e.*, s. 18.

² İmaj konusunda ayrıntılı bilgi için bak: Serhat Ulağlı, *İmgebilim/"Öteki"nin Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara 2006, muhtelif sayfalar.

Kıbrıs Türk kültüründe ve Kıbrıs Türk hafızasında en çok karşılaşılan dört ulus imajı yoğunluk sırasına göre şunlardır:

- Rumlar
- İngilizler
- Ermeniler
- Araplar

5. 1. Rumlar

Türk edebiyatında bin yıllık bir ilişki zinciri sebebiyle Rumlar en fazla rastlanan ulus imajlarının başında gelir.¹ Herkül Milas, Türk Romanı ve Öteki-Ulusal Kimlikte Yunan İmajı adlı eserinde Türk yazınında Yunan imajının olumlu/olumsuz algılandığı dönemler bulunmasına ve savaş yılları dışında pek kin tutulmamasına karşılık Yunan edebiyatında Türk imajının kara-siyah, olumsuz çizildiğine işaret eder.² Kıbrıs'ta Türkler ile Rumların neredeyse dört yüz yıl kimi zaman yan yana, kimi zaman iç içe yaşamaları birbirleri hakkında imaj kurmalarını da doğal olarak beraberinde getirmiştir. Adanın 1878'de İngiltere'ye kiralanması ve 1914'te İngiltere'ce ilhakı Türkler üzerindeki Rum-İngiliz baskısını artırmış, 1950'lerden sonra adanın Yunanistan'a bağlanması amaçlı çalışmalar (Enosis) ve Rum Terör Örgütü EOKA'nın kurulması ile Ortodoks kilisesinin tavrı, Kıbrıs Türk hafızasında Rum imajının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Osman Güvenir'in öykülerinde Rumlar:
Türlere saldıran Rumlar- EOKA'cılar
Rum tüccarlar/esnaf
Rum hayat kadınları
olarak karşımıza çıkıyor.

“Özgürlük Yolcuları”nda Kıbrıs'ta Baf Türkleri kendilerine saldıran Rumlara yıllarca direnmişlerdir: “Baf'ın bu Türk köyünde tınladı durdu Rumların sıkığı kurşunlar, toplar, tüfekler. Ve cesurca savaştı orada mücahitler. Tek bir Rum'u yıllarca köylerine sokmadıkları gibi...”(s. 54) Yine “Özgürlük Yolcuları”nda yaşlı mücahit rehberi Mulla Dayı, Türkleri Trodos Dağlarını aşırıp özgür topraklara, Türk bayraklarının olduğu yere taşırken yolda uzun zamandır haber alamadığı oğlunun cesedini açılan bir çukurda bulur: “İşte açılan toprakta Mulla Efendi'nin gönderip de haber alamadığı

¹ Bu konuda iki çalışma için bak: a) İnci Enginün, “Edebiyatımızda Yunanlılar”, *Mukayeseli Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 231-240; b) Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme-Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 15-106.

² Herkül Milas, *Türk Romanı ve Öteki-Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Ün. Yayın., İstanbul 2000, s. 60 ve muhtelif yerleri...

oğlunun cansız bedeni ve o özgürlük yolcularıyla yola çıkan insanların cansız bedenleri o çukurun içindeydi. Alçak ve vicdansız gevur nasıl da kıymıştı bu kadar masum ve yaşam mücadelesi veren insanlara?” (s. 75)

Rumlar kuşattıkları Türk köylerindeki hastalara Birleşmiş Milletlerin yardımına da izin vermez. “Yolcunun Gidişi” adlı öyküde cepheye mevziye gitmeye çalışan bir mücahidin Rumlar tarafından şehit edilişi işlenirken, “Umudun Son Damlası”nda EOKA’nın yaptıklarına işaret edilir: “Urum’un kollarında son kez çıkıp giden erkeklerin son bakışları hep orada kaldı anlayacağın. Çok acı dolu anlardı o anlar. Kimi kadınlara da elle sarkıntılık ediyordu o terbiyesiz EOKA’cılar.”(s. 160) “Son Bakış” adlı öyküde ise Rumların Türklere uyguladıkları ambargolara temas eder yazar: “Tam on bir yıl Rumlar bizi dünyadan kopardı attı. Gettolara kapattı terbiyesizler bizi.”(s. 238)

“Askerin Orucu”nda ise Rumlarca şehit edilenler yad edilir: “İstanbul Tıp Fakültesi’nin son sınıfındayken Kıbrıs’a gelen ve hasta annesine Rum eczacıdan ilaç almak için eczaneye giden Omorfolu yakışıklı doktor Erol’un sokak ortasında alçak EOKA’cılar tarafından şehit edilişini, bomba yaparken şehit olan Ulus’u, İsmail Beyoğlu’nu, Kubilay’ı, Samanbahçeli Ertan’ı ve Tekke Bahçesi’ne sıra sıra gömdüğümüz şehitlerin kan dolu mezarlarını düşündüm yüreğimde derin bir sızı duyarak.” (s. 259)

“Karanlıklara Sıkılan Kurşunlar”da, Kıbrıs Barış Harekatı sırasındaki bir olay hikâyeleştirilirken Türk ordusundan kaçan EOKA’cılarının yaptığı tahribata temas edilir: “Türk mezarlığında mezarlar hep talan edilmişti Rumlar tarafından. Yerle bir olan minicik tümseklere mezar demeye bin şahit ister. Üstünde Türk bayrağı olan şehit mezarlarını görecektin sen. Dipçikle, çapayla yıktılar tümünü.”(s. 157)

Rum tüccar ve esnaf tipleri Osman Güvenir’in öykülerinde seyrek de olsa karşımıza çıkar. “Özgürlük Yolcuları”nda Türkler, “bağbozumunda üzümün teslim ettikleri Rum tüccardan henüz paralarını alamamışlardı.” (s. 50) “Hindi” adlı öyküde Lefkoşa Bandabuliyası’nda mal satan Bayram Ağa Lefkoşa’da sinema sahibi, gür sesli, Türkleri seven Sinemacı Avramidis’in yerine film izlemeye gider: “Gelene geçene sinemaların broşürlerini verirken bile herkesle şakalaşır o reklamcı Rum. Çok da sevecen bir adamcağızdı”. (C, II, s. 92) “Gerdek Gecesi”nde ise, mesleği kalaycılık olan bir Rum vardır: “Gıcırdayarak açılan kapının önünde bu kez omzundaki torbasıyla geniş omuzlu, uzun boylu, hafif kır saçlı Rum kalaycı duruyordu.” (C, II, s. 216)

Osman Güvenir’in “İlk ve Son Resim” adlı öyküsünde Gönül’ün kötü yola düşmesine sebep Rum cirası (kadını) Lucia’dır. Ailesi tarafın-

dan reddedilen ve kocasına dönmesi istenen Gönül'ü evine alan Lucia onu bir kabareye götürür: *“Yanımıza kurt gibi bir adam geldi. Masanın başına fısıldaştılar bizim cirayla. Bana da bir içki ısmarladılar. İlk kez ağzıma içki koyuyordum hayatım boyunca. Ne olduysa o gece oldu. İçki-me uyku ilacı koydular ve beni kabarenin üstündeki yatak odasına çıkarıp bir güzel düzdüler.”* (s. 26)

5.2. İngilizler

Kıbrıs Türklerinin 1878'den sonra sömürge yöneticileri olarak tanıdıkları İngilizlere Osman Güvenir'in öykülerinde yer yer rastlanır. Onun öykülerinde İngilizler, *“yönetici sınıf, zengin, kendini düşünen, bencil ve sert tipler”* olarak sivrilirler. Osman Güvenir'in öykülerinde ben-öteki ilişkisi çerçevesinde zaman zaman Rum ve Ermeniler ile ilgili olumlu tip ve sıfatlara denk gelinmesine rağmen İngiliz imajı genelde olumsuzdur. Onlar Kıbrıs Türk yaşantısında bir sınıf farkı, bir yöneten-yönetilen zıtlığı kurmuşlardır. Para, iş gücü imkânları onların elindedir. *“İlk ve Son Resim”*de Gönül genç kızlığında annesi ile birlikte İngilizlere temizlik işine gider, erkeklerinden sarkıntılığa uğrar: *“Bir ara annem İngiliz ailelerinin evine temizliğe giderdi. Sonra bizi de götürmeye başladı serpiildiğimiz zamanlarda. Hatta zaman zaman hovarda İngilizler gelip bize sulanırdı iş yaparken. Karılarından gizli.”*(s. 16)

*“Utanmaz Adam”*da Lefkoşa halkı sıcaklarda bunalırken yönetici sınıf olarak İngilizlerin kendilerini Trodos dağlarına attıkları belirtilir: *“Kimi İngiliz memurlar her zamanki gibi rahatlarına düşkün bir yapı içinde soluğu Trodos'taki hükümet lojmanlarında alırlardı. Lefkoşa'nın sokaklarında azalırdı İngilizler o yaz.”*(s. 33)

“Hacı Çakmak Karısı” adlı öyküde de İngiliz imajı pek olumlu değildir: *“Ne İngilizdir o İngiliz! Her gittiği yere imzasını attı. Ta Afrika-lardan Uzakdoğu adacıklarına kadar. Koskoca bir İngiliz İmparatorluğu. “Hani üzerine güneş batmayan imparatorluk derler ya”, işte öyle bir imparatorluk...”*

İngiliz milletini herkes bilir. Hatta her gittikleri yerde örf ve adetlerinden de hiç vazgeçemediklerini. Her hafta başı okulun bahçesinde İngiliz kraliyet marşı ile çocuklara İngiliz bayrağını çektirirlerdi göndere. Sanki İngilizlermiş gibi. İçlerindeki Türklük duygularını bastırarak söylerlerdi o İngiliz marşını.”(s. 93)

“Bitmeyen Yolculuk” ta da İngilizlerin zorla İngiltere milli marşını okullarda okutmasına tepki ifade edilir: *“İlkokul çağlarımızda bu hınzır İngiliz marşını okuturdu sabahları. Göndere de İngiliz bayrağını çektirirdi bize. Kralın veya kraliçenin doğum gününü dahi bize kutlatırdı*

utanmadan. Bize neydi sanki kraliçenin doğum gününden? Bize Atatürk lazımdı Atatürk.” (s. 443)

“Kaybolan Hayat”ta ise Musti/Mustafa adlı Türk çocuğu Girne Lapta’da bir islahesine verilir ve genç olunca sokağa konur. Burada da İngiliz imajı acımasız, sert olarak çizilir:

“Lapta islahesinden çıktığımda elime bir çanta verdiler ve beni sokaklara attılar. Git çalış ve kendi hayatını kazan dedi o İngiliz öğretmenler. İngiliz Öğretmenler biraz da Nazi askerlerine benzerlerdi. Yürekerlerinde sevginin zerresi yoktu.” (s. 26)

Görüldüğü üzere Osman Güvenir İngilizleri, “hovarda, rahatına düşkün, sömürgeci, hınzır, nazi askeri” gibi sıfatlarla sunmaktadır. Vatansever bir yazar ve mücahit olan biri için sömürgeci zihniyete atfedilen bu sıfatların arkasında o sömürge zihniyetine tepkinin yattığı kuşkusuzdur.

5.3. Ermeniler

Kıbrıs’ta azınlık olarak eski zamanlardan beri Maronit (Hristiyan Arap) ve Latinler ile birlikte Ermeniler de bulunur. Kıbrıs Türk yaşantısında günlük hayatta bunlara denk gelinir. Yazarın “Hacı Çakmak Karısı”nda sabun üreticisi Gasparyan bir Ermeni’dir: “*Kör olası Gasparyan! Bu sabunların da bok kokar senin gibi. Ne köpürür, ne temizler demişti Hacı Çakmak karısı.*” (s. 95) “Çirkinlikler Ötesindeki Sevgi” başlıklı öyküde: “*Yoğurtçu Armutyan bile sulanırdı o İngiliz kızına.*” (s. 374) cümlesinde yoğurtçu Ermeni tipi söz konusudur. “Hindi” adlı öyküde Lefkoşa’da Rum Avramidis’in sinemasında Bayram Ağa Ermeni kadınlara rastlar: “*Bazı Ermeni kadınları da sinemanın kapısından girmişlerdi içeriye. Nedense Ermeniler Türk filmlerine ve Türk artistlerine bayılırlardı. Rum filmlerini pek inandırıcı bulmazlardı. Türk filmlerini izlerler, Türklerle dostluk kurarlardı ama yine de içlerindeki gizli Türk düşmanlığını söküp atamazlardı.*” (C. II, s. 98)

Yazarın “Anıların Yaprakları” isimli öyküsünde emekli öğretmen Münevver Hanım, oturduğu ve şimdi satılığa çıkardığı evini yıllar önce Ermenilerden satın almıştır. Kocası Seyfi Bey: “*Biz niye bir Ermeni evi almayalım? Ermeniler zevkli insanlardır. Rahatlıklarına düşkündürler. Geniş oturma mekânları ve geniş mutfaklar yaparlar evlerine*” der. (C. II, s. 287)

5.4. Araplar

Osman Güvenir’in öykülerinde karşımıza çıkan Araplar adada yaşayan Hristiyan Araplar (Maronitler) değil, Arap diyarlarındaki Araplar ile adada yaşayan Türkleşmiş Arap/Zencilerdir. Bu öykülerden anla-

şılacağı üzere Kıbrıs Türk hafızasındaki Arap imajı olumsuzdur. Bunun bir kaynağı kendini zengin olarak tanıtan Filistin, Lübnan, Suriye Araplarının, simsar, bohçacı kadınlar aracılığıyla Kıbrıs Türk kızlarını ve onların ailelerini kandırarak onları satın alması/gelin götürmesi sürecinde daha sonra fakir, çok eşli Araplar çıkışı, diğeri ise kara-zenci bir kocaya ve çocuklara sahip olmak istemeyiştir. “İlk ve Son Resim” adlı öyküde Gönül’ün satıldığı Arap böyle çok eşli, fakir ve cinsel yönden doyumsuz ve ahlâksız olarak çizilmiştir. “Gerdek Gecesi” adlı öyküde ise aracılık yapanların bohçacı kadınlar olduğu görülür. Süheyla Hanım’a güzel kızı için bohçacı kadın şöyle der: “*Filistinli bir zengin Arap var. Senin kızı verelim ona. Ha ne dersin? Güzel para verecek*” (C. II, s. 214) Süheyla Hanım bu teklife sinirlenir ve bohçacı kadını kovar. Bohçacı kadın nisbet yapar giderken: “*Kızma kadınım. Bir laf ettik bizi yuttun adeta. Ben de aşağıdaki mahalle yoğurtçusunun kızlarından birini ayarlarım Filistin Arabına. O kız paranın, pulun, saltanatın içinde yüzünce görürsün.*” (C. II, s. 215)

“Gerdek Gecesi” adlı öyküde Arap imajıyla ilgili bir husus da evlenilecek erkeğin kara-Arap (Zenci) olmasının istenmemesidir. Kıbrıs Türk aileleri arasında böyle bir tercih vardı eski zamanlarda. “Gerdek Gecesi”nde görücü usulüyle evlenen Cemile bir Zencinin koynuna girdiğini anlayınca kendisini talihsiz bulur. Kara kara çocuklar dünyaya getirmek kâbûsu olur. Buna karşılık “Tutku” adlı öyküde bir kız Arap/Zenci Hasan ile evlenmiştir. Kooperatif müfettişi Hasan Afrika’nın balta girmemiş ormanlarından çıkıp gelmiş bir zencidir. Kafasında bir fotr şapka taşır. Simsiyah alını ışıktaki gece feneri gibi parlar: “*Uzun simsiyah ellerini ters çevirdiğinde bembeyaz avuçları, teni ile bir tezat oluştururdu.*” (s. 400-401) Konu komşu Hasan’ın karısı için: “Bu pamuk gibi kadın bu Arab’ı nasıl aldı?” (s. 401) diye birbilerine sorarlar.

6. Osman Güvenir’in Öykülerinde Dil-Üslup ve Teknik

Osman Güvenir öykülerini, standart dil ile İstanbul ağzıyla oluşmuş edebî dille yazar. Bununla birlikte öykülerine yerli hayat, kültürü veren şive-ağız sözcüklerini dozajı kaçırmamak şartıyla serpiştirir. Kullandığı yerel-ağız sözcüğünün anlamını dipnotunda verir ki bir öyküde karşımıza çıkabilecek bu türden sözcük sayısı çok değildir. Bunlar da öykülerine bir çeşni ve zenginlik katar.

Ada ulusları iki dillidirler. Bunlardan biri geldikleri karadan getirdikleri ana dilleridir. Örneğin Kıbrıs Türkleri için bu 1571’den itibaren Anadolu’dan adaya gelirken taşıdıkları Türkçe- Oğuz Türkçesidir. Bir de Akdeniz dili denebilecek ada uluslarının Akdeniz’deki diğer ada ve ulus-

larla ilişki sonucu ana dillerine kattıkları yerel Akdeniz sözcükleri ada diline yerleşir. Gancelli, kotor, muluhiya, gatsavıda, isviç vs. İşte Osman Güvenir'in dilini de bu iki bağlantı içinde ele alabiliriz.

Türk öykücülüğü başlangıç sayılabilecek Dede Korkut Hikâyeleri'nden bugüne kısalmaya, minimal öyküye doğru gitmiştir. Osman Güvenir'in öyküleri bu eğilimin dışındadır. O kendi öykülerini uzun öykü-kısa roman arasında kabul eder. Osman Güvenir şöyle diyor: “Öykü yazarlığında hiçbir zaman kısa öykü yazmayı düşünmedim. Öykülerimi okuyan değerli dostlarımın ve değerli okurlarımın ne çok kısa öykünün doyumsuzluğunda ne de çok uzun romanın yorgun akışında kaybolsun ve sıkıntısına düşsün istedim. Bu benim kişisel görüşümdür.”¹

Osman Güvenir'in öyküleri sanki romanın çekirdek kısmı gibidir. Bu öyküler romana doğru genişleyebilecek, roman hazırlığı yapan uzun, geniş öykülerdir. Öykülerinin çoğu bir romanın/ ana doğuşunu müjdelere ki kendisinin bir roman hazırlığında olduğunu biliyoruz.

Osman Güvenir'in öyküleri sinematografik- filmsel öykülerdir. Onlarda akt-hareket karşımıza çıkar. Realizmin sebep-sonuç ilişkisi/ determinizm bu öykülerde de mevcuttur. Bazı öyküler anı-öykü türündedir. Mekânın tasviri, insanın ruh halinin anlatımı, realist yazarlarda olduğu gibi uzun ve ayrıntılıdır. Kıbrıs Türk öykücülüğü içinde Osman Güvenir'in tekniğinde dikkati çelenler şunlardır:

Vak'a olay zinciri uzunluğa rağmen kaybolmuyor
Okuyucuya bir kopukluk duygusu veya anlaşılmazlık hissi gelmiyor
Mantık zinciri bozulmuyor, okuyucu takip edebiliyor
Öyküler merak duygusunu sürükleyici
Dili akıcı, öykümsü, şive çok az, kıvamında
Karakter-çevre ilişkileri ön planda
Çıplak fotoğraf realizmi vardır

SONUÇ

Bugün Kıbrıs Türk edebiyatı kendine özgü ve bu ad altında isimlendirilebilecek bağımsız bir hale gelmiştir. Bununla birlikte Kıbrıs Türk edebiyatının kaynakları, etkileşimleri, esin kaynakları, örneklikleri dün olduğu gibi bugün de Türkiye-İstanbul edebiyatı ve edebiyat çevreleridir. Kıbrıs Türk yazarları, adaya, ada Türklüğünün değerlerine, özgün konulara ve Akdeniz coğrafyası kaynaklı motiflere eserlerinde yer ayırarak Kıbrıs Türk kimlik ve kültürünü kendilerince ayakta tutmaktadırlar. Re

¹ Osman Güvenir, *Kaybolan Hayat*, Ajans Yay. Ltd., Lefkoşa 2008.

lasit ve natüralist akımın özelliklerini öykülerine başarıyla taşıyan Osman Güvenir, kanımca özellikle çağdaş Kıbrıs Türk öykücülüğünün yeni bir soluk ve ivmesidir. Öykü türünün hacim-şekil olarak kısıldığı, minimal öykü tanımlamalarının arttığı küreselleşen dünyada o âdeta nehrin akışı yönünde değil de tersine yüzerek toplum hayatını, sosyal yaşantısını kucaaklayan geniş, büyük/uzun öykü tarzında başarıyla direnmektedir. Onun her biri bir romana çekirdek, malzeme olabilecek öykülerinde, Kıbrıs Türk var oluş mücadelesi, Akdenizli aşk, çapkınlık, cinsellik, Akdeniz coğrafyası, Kıbrıs Türklerinin ferdi ve sosyal yaşantısı “bir kimya laboratuvarına yatırılırcasına” incelenmekte, ele alınan konular bir kimyager, bir sosyolog gözüyle didik didik edilmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nur Baba adlı romanının bir yerinde toplum yaşantısında cereyan eden olayların, bir yazar için iyi bir malzeme sunduğunu belirterek bu sosyal hadiselerin “bir içtimaiyat mütehassısı (sosyolog) için veya içtimai (sosyal) bir romana mükemmel bir zemin olabileceği”nden söz eder.¹

İşte Kıbrıs Türk öykücülüğünde o içtimaiyat mütehassısı (edebiyatçı sosyologu) Osman Güvenir, içtimai eserler de onun öyküleridir.

KAYNAKÇA

ATUN, Suna-Bülent Fevzioğlu, *Kıbrıs Türk Halk Edebiyatında Destanlar, Ağutlar Üzerine Bilgiler, Belgeler, Araştırmalar*, 3. C., Samtay Vakfı Yayınları, KKTC-Gazimağusa, (2001/2002/2003).

ATUN, Suna, *Kıbrıs Türk Edebiyatı*, Samtay Vakfı Yayınları, KKTC-Gazimağusa, 2009.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz- Mekan ve Tarih*, Metis Yayın, 2. Baskı, İst. 1995.

ENGİNÜN, İnci, “Edebiyatımızda Yunanlılar”, *Mukayeseli Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 231-240.

FEDAİ, Harid, “Critica-Müsameretname”, *Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler I*, Samtay Vakfı Yayınları, KKTC Gazimağusa 2005, s. 199-201.

—————, “Kıbrıs Türk Yazınında İlklerden Bir Öykü: Bir Manzara-i Dil-güşâ”, *Kıbrıs Türk Kültürü, Makaleler I*, Samtay Vakfı Yayınları, KKTC Gazimağusa 2005, s. 103-115.

GÖKÇEK, Fazıl, *Osmanlı Kapısında Büyüme-Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Nur Baba*, 8. Baskı, İletişim yayın., İstanbul 1987, s. 90.

GÜVENİR, Osman, *İlk ve Son Resim, Öyküler I*, Özyay Matbaacılık, Lefkoşa- Kıbrıs 2005.

—————, *Kaybolan Hayat*, Ajans Yay. Limited, Lefkoşa 2008.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Nur Baba*, 8. Baskı, İletişim Yayın., İstanbul 1987.

KEFELİ, Emel, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.

MİLAS, Herkül, *Türk Romanı ve Öteki-Ulusal Kimlikte Yunan İmaji*, Sabancı Ün. Yayın., İstanbul 2000.

ULAĞLI, Serhat, *İmgebilim / "Öteki"nin Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara 2006.

Türk Halk Hikâyelerinin Karamanlıca Baskıları Üzerine Karşılaştırmalı Bibliyografik Notlar*

M. Sabri Koz **

GİRİŞ

Türk halk hikâyeleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap harfli Türk alfabesiyle, kısa bir süre sonra da önce Ermeni Harfli Türkçe (EHT), ardından da Karamanlıca olarak basılmaya başlandı. Bu kitaplarla ilgili ön bilgileri topluca edindiğimiz vazgeçilmez kaynaklar, yayımlanmış bibliyografyalardır [Salaville-Dalleggio (1958), Salaville-Dalleggio (1966), Salaville-Dalleggio (1974), Balta (1987), Balta (1987a), Balta (1997); Özege (1971-1979); Kut (1984); Stepanyan (1987, 2005)].

Bu bibliyografyalar olmasa hangi alfabeyle basılmış olursa olsun her tür Türkçe kitap hakkında olursa olsun bilgilerimiz son derece sınırlı olurdu. Büyük zahmetlere katlanarak hazırlanan bu kaynak ve kılavuz eserler hazırlayanların gayretlerini saygıyla anmak bir borçtur. Vefat edenlere Allah'tan rahmet diliyor, hayatta olan Balta ve Stepanyan içinse yalnız saygıyla yetinmiyor, daha büyük çalışmalar yapabilsinler diye sağlık ve uzun ömürler diliyoruz.

* Birinci Uluslararası Karamanlıdika Araştırmaları Konferansı (Lefkoşa, 11-13 Eylül 2008) Türkçe olarak sunulan bu bildiri, imza konulmamakla birlikte Harid Fedai eliyle İngilizce'ye çevrilmiş ve editörlerce gözden geçirildikten sonra "Comparative Bibliographic Notes on Karamanlıdika Editions of Turkish Folk Stories" başlığı altında Bildiriler kitabında yayımlanmıştır: *Cries and Whispers in Karamanlıdika Books Proceedings of the First International Conference on Karamanlıdika Studies* (Nicosia, 11th-13th September 2008), Edited by Evangelia Balta and Mattias Kappler, Harrassowitz Verlag - Wiesbaden, 2010, pp. 241-254. İlk kez yayımlanan Türkçe bildiriye küçük ekler yapıldığı gibi İngilizce yayında çıkarılan kimi değinmeler ve sunum sırasında gösterilen tüm resimler bu baskıda korunmuştur.

** Yapı Kredi Yayınları Editörü.

Türkçenin tarih boyunca birçok alfabeyle yazıldığını unutmamak gerekiyor. EHT kitaplar “Ermeni”, Karamanlıca kitaplar da “Grek” harfleriyle basılmışlardır. Bu kitapların farklı alfabelerle basılmaları şekli ayrılıktan başka bir şey değildir. Çünkü bu eserleri özünde birbirine bağlayan, birbiriyle ilişkilendiren birçok husus varsa da asıl derin bağ dillerinin Türkçe, yaşama alanlarının da Osmanlı ve Türkiye; basım merkezlerinin de büyük ölçüde İstanbul olmasıdır. Bu düşünceyi Venedik, Viyana, Atina, Halep, Beyrut gibi merkezleri unutarak ifade etmek doğru olmaz ve bizi yanlış sonuçlara götürür. İstanbul dışındaki merkezlerin ürettiği kitapların muhatapları da büyük ölçüde bu coğrafyada bulunuyordu. “Tehcir” ve “Mübadele” gibi zorunlu nüfus hareketleri taleplerin merkezlerinde ve tüketimde bir değişikliğe yol açtığı gibi ana dilde okuryazarlığın yükselmesi de bu tür yayınların giderek azalmasına ya da kullanımdan kalkarak tarihe mal olmasına, arşivlik ve kütühhanelik malzeme haline gelmelerine sebep olmuştur [Salaville-Dalleggio (1958), Salaville-Dalleggio (1966), Salaville-Dalleggio (1974), Balta (1987), Balta (1987a), Balta (1997); Stepanyan (1987, 2005)].

Bu yüzden dilleri ve içerikleri yüzünden Türkoloji'nin de inceleme alanına giren bu kitaplar tarih, dinler tarihi, edebiyat tarihi, folklor, kitap ve matbaacılık tarihi, filoloji ve ağız araştırmalarının çok özel ve ihmal edilmemesi gereken kaynaklarındandır.

Kütüphanelerde, özel ve resmi arşivlerde bulunanlara ulaşma güçlüğünden, 40-50 yıldan beri birer nadir sahaf kitabı sayılan bu eserlerden her istediğiniz zaman temin edememekten, Türkiye kütüphanelerinde bu konularla ilgili özel bölümler bulunmadığı için derlenemediğinden, derlenenlerince okuyucuya teknik sebeplerle sunulamadığından şikâyet eder dururuz. Bu çalışmada kaynak olarak kullandığım Karamanlıca kitapların büyük bir kısmını dostum Evangelia Balta'nın aracılığı ile Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nden temin ettim. Bu yüzden Merkez yöneticilerine, çalışanlarına ve Balta'ya minnettarım. Bu minnettarlığım, incelemeyi arzu ettiğim diğer kitaplara ulaştıkça daha da artacaktır.

Türk halk hikâyeleri içinde İstanbul merkezli olmak üzere basılmış olan ve bugün de artık iyice azalarak basılmaya devam edilenlerin sayısını Osmanlıca baskıları esas alarak 16 ile sınırlamıştım [Koz (1992)]. Bu husus bugün de değişmiş değildir, ancak bu konularla ilgili kaynakların verdiği bilgiye göre sözlü gelenekte yaşayanlar ve yazma haline tespit edilmiş olanlarla bu hikâyelerin sayıca 100'ün çok çok üzerinde olacağı bilinmektedir. Dikkate değer bir husus da hikâyeci âşıkların repertuarında hatırı sayılır miktarda halk hikâyesi bulunmaktadır. Kuzey ve Güney Azerbaycan ve Türkçe konuşulan öbür ülkelerde anlatılanlarla basılmış

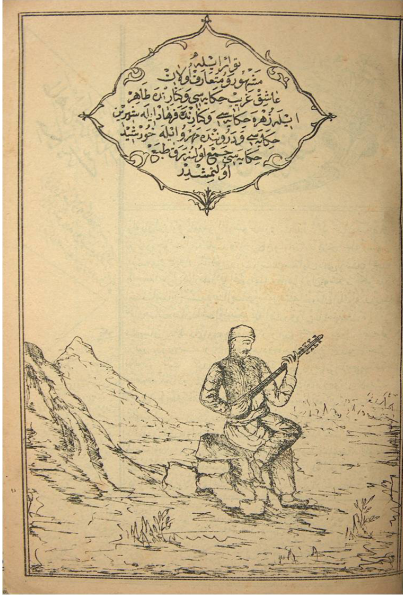
olanlar da eklenince bu sayının birkaç yüzü bulması tabiidir. [Boratav (1946, 1988, 2002); Özege (1971-1979); Alptekin (1998)]

Türk halk hikâyelerinin Ermeni Harfli ve Karamanlıca baskıları ise yaygın sayılabilecek biçimde 1870’li yıllarda görülmeye başlanıyor [Salaville-Dalleggio (1966, 1974), Balta (1987, 1987a, 1997); Kut (1984); Stepanyan (1987, 2005)]. Bazı halk hikâyeleri için baskı tarihleri on yıl daha geriye çekilebilir. Bu da bazı kesinlik taşımayan bilgilerin, kitaplar görülüp tarihlendirildikten sonra kesinlik kazanmasına bağlıdır.

Ermeni Harfli Türkçe Türk halk hikâyelerinin sayısı 14’tür. Osmanlıca baskısı yapılanlardan 2’si bu baskılar arasında yoktur ya da varsa bile tespit edilebilmiş değildir. Karamanlıca basılmış Türk halk hikâyelerinin sayısı ise yalnızca 6’dır. Bunlardan da uzmanlar tarafından ancak 4’ü görülüp incelenmiş, ikisi ise yalnızca satışa sunulduğunu bildiren arka kapak duyurularında verilen listelerde görülmüştür.

Karamanlıca basılmış Türk halk hikâyeleri Türkçe ve EHT baskılardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Bunu metin karşılaştırma yoluyla görebileceğimiz gibi, Karamanlıca kitap yayıncılarının kapaklara ya da iç kapaklara düştüğü notlar da bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.

İnceleme:



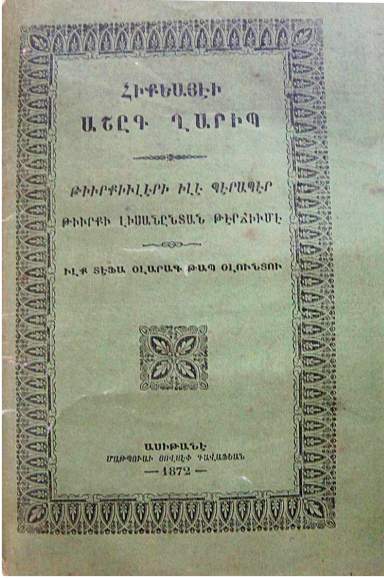
Tevâtür ile Meşhur ve Mütearef Olan Âşık Garip Hikâyesi ve kenarında Tâhir ile Zühre Hikâyesi ve kenarında Ferhad ile Şirin Hikâyesi ve derununda Mehru ile Hurşid Hikâyesi cem olunarak tab olunmuştur, [İstanbul], 1302 (1885), 72 s. (litografya)

Karamanlıca baskılarını inceleme fırsatı bulduğum *Âşık Garib, Kerem ile Aslı, Köroğlu ve Şâh İsmâil* kitaplarıyla ilgili notlarımı kısaca aşağıya çıkarıyorum, *Arzu ile Kanber ve Melik Şâh* adlı hikâyelerle ilgili görüşlerimi de bir arşiv rafında ya da kutusunda, herhangi bir kitaplık rafında, sahaf katalogunda ya da rafında görülünceye kadar erteliyorum. Kimbilir, bir gün adı Karamanlıca baskılar arasında hiç geçmeyen başka halk hikâyeleri de bulabiliriz.

A) *Âşık Garib Hikâyesi:*

Âşık Garib ile Şâh Sanem Hikâyesi, oldukça yaygındır. Anadolu, Balkanlar, Kırım, Kafkasya ve İran bu hikâyenin halk arasında yaygınlık kazandığı, hikâyeci âşıklar tarafından anlatıldığı, yazma nüshalar halinde çoğaltıldığı ve çok sayıda baskısının yapıldığı yerlerdir.

Hikâyenin Arap harfleriyle basılmış eski baskılarına göre özeti şudur:



Hikâye-i Âşık Garip. Türküleri ile beraber. Türkî lisanından tercüme. İlk defa olarak tab olundu, Matbua-i Hovsep Kavafyan, Asitane, 1872, 107 s

“Tebrizli zengin bir tâcir olan Hoca Ahmed’in oğlu Resûl [Âşık Garîb] ile Tiflisli Hoca Sinan’ın kızı Şâh Sanem’in aşklarını anlatır.

Babasının ölümünden sonra kendisine kalan mirası arkadaşlarıyla yiyip bitiren Resûl düşünde bir dervişin sunduğu bâdeyi içerek Şâh Sanem’e, Şâh Sanem de aynı gece aynı dervişin sunduğu bâdeyi içerek Resûl’e âşık olur. Âşık Garîb adıyla saz çalıp şiirler söyleyen Resûl, Tiflis’te sevgilisini bulursa da kızın babası başlık olarak kırk kese altın ister. Annesini ve kız kardeşini memleketinde bırakarak para kazanmak gurbete çıkan Âşık Garîb, Erzurum ve Haleb’e uğrar. Halep Paşası’nın yardımı ve Hızır’ın himmetiyle Tiflis’e ulaşır. Şâh Sanem, Şâh Veled adlı biriyle evlendirilmek üzeredir. Ancak Şâh Veled, Âşık Garîb’i tanıyınca Şâh

Sanem’le evlenmekten vazgeçer. İki genç evlenirler. Âşık Garîb’in kız-kardeşiyle de Şâh Veled evlenir.” [Koz (1992) s. 600]

Birçok yazma nüshası bulunan [Türkmen (1974, 1995), Fedai (1999), Kaya-Koz (2000), s. 63-91, 227-252] Âşık Garîb Hikâyesi’nin Osmanlıca olarak 10 kadar taşbaskı ve hurufat (tipografi) baskısı tespit edilmiştir. Şahsî kütüphanemde ve başka kütüphanelerde bulunanlarla birlikte bu sayı biraz daha artabilecektir. Görülebilen en eski Osmanlıca baskı 1302 (1883) [M. Sabri Koz Kitaplığı] tarihini taşımaktadır. [Diğer baskılar için bkz.: Özege, 1971-1979, C. I, s. 83, no: 1172; C. IV, s. 1846, no: 20908; C. V, s. 2155, no: 1172]. 1928’den sonra yeni harflerle de sayısız baskıları yapılmıştır. Bunların görülebilen en eski baskısı 1931 tarihli dir.

Bu hikâyenin, Osmanlıca en eski baskılardan olduğu biçim, kâğıt ve baskı düzeninden anlaşılan nüshaları ne yazık ki tarihsizdir. Bu nüshaların sayfa içlerinde Âşık Garîb ve Hurşîd ile Mahmihi (Mehrû ile Hurşîd), sayfa kenarlarında Tâhir ile Zühre ve Ferhâd ile Şîrîn hikâyeleri vardır. İki örnek:

Tevâtür ile Meşhûr ve Müteâref Olan Âşık Garîb Hikâyesi ve

ikinci kenârında Tâhir ile Zühre Hikâyesi ve üçüncü kenârında Ferhad ile Şîrîn Hikâyesi ve dördüncü derûnunda Mehrû ile Hurşîd Hikâyesi cem' olunarak tab' olunmuşdur, [İstanbul], ty., 104 s. (litografya). [M. Sabri Koz Kitaplığı]

Tevâtür ile Meşhûr ve Müteâref Olan Âşık Garib Hikâyesi ve kenârında Tâhir ile Zühre Hikâyesi ve kenârında Ferhad ile Şîrîn Hikâyesi ve derûnunda Mehrû ile Hurşîd Hikâyesi cem' olunarak tab' olunmuşdur, [İstanbul], 1302 (1885), 72 s. (litografya) [M. Sabri Koz Kitaplığı]

EHT baskıların sayısı 14 olup bunlardan 10'u araştırmacılar tarafından görülebilmiştir. Görülen baskıların en eskisi 1872 tarihli olup bibliyografyalarda sözü edilmemiş, künyesi ilk kez burada açıklanmıştır. Bugüne en yakın olanlardan biri ise 1928 tarihini taşımaktadır:

Hikâye-i Âşık Garib. Türküleri ile Beraber. Türkî lisanından tercüme. İlk defa olarak tab olundu, Matbua-i Hovsep Kavafyan, Asitane, 1872, 107 s. [M. Sabri Koz Kitaplığı (Fotokopi)]

Hikâye-i Âşık Garib ve Şah Senem. Türküleri ile Beraber, Beyrut, 1928, 96 s. [Stepanyan (2005), s. 358-359, no: 1561]



Hikâye-yi Âşık Garip. Türküleri ile beraber. Muahhiren Ermeniceden lisân-ı Rumî'ye bu defa tahsis [tashih] ilan basılmıştır, İstanbul, 1872, 44 s.

Künyesi verilip ikincil kaynaklardan aktarılan ve görme imkânı bulunamayan baskıların sayısı ise 4'tür. Bunlardan 3'ünün 1860, 1863 ve 1870 tarihlerini taşıdığı bilgisi kesin olmasa da çok önemlidir.

Karamanlıca baskıların sayısı 7'dir, bunlardan ancak ikisi görülmüş ve bibliyografya kitaplarında tespit edilmiştir:

Hikâye-i Âşık Garib. Türküleri ile Beraber. Muahhiren Ermeniceden Lisân-ı Rûmî'ye Bu Defa Tahsis [Tashih] ilan basılmıştır, İstanbul [İstanbul], 1872, 44, 2 s. [Balta (1987), s. 67 ve 71, no: 53]

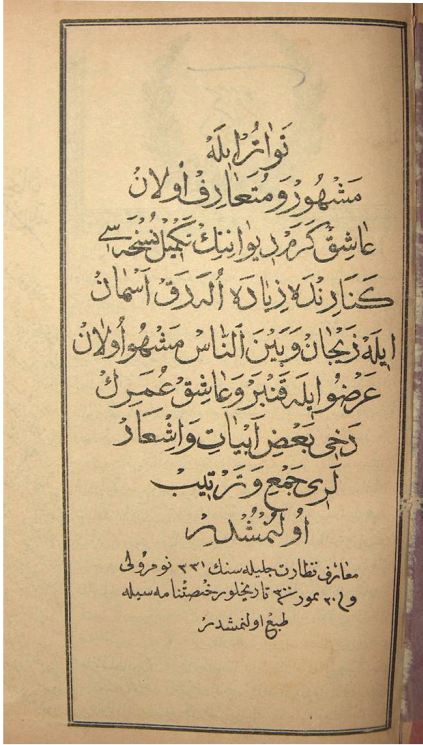
Âşık Garib Hikâyesi ve Hüriyet Şarkıları, Yerassimos Aleksandratos (Kitapçı, Pera), Konstantinopolis, 1914, 48 s. (Kitabın sonunda Hüriyet'ten (1908 - II. Meşrutiyet'ten sonra çıkan 3 şarkının sözleri bulunmaktadır) [Balta

(1987a), s. 129, no: 103)]

Kitapçı kataloglarında ya da yayımlanmış kitapların arka kapaklarında görülen Âşık Garîb kitaplarının sayısı ise 5'tir. Bunlar 1871, 1900 [Balta (1987)], 1911, 1912 [Balta (1987a)] ve 1911-1912 [Balta (1997)] tarihlerinden önce basılmış olma tahminleriyle kaynaklarda yer almış bulunuyor.

Âşık Garîb Hikâyesi bir doktora tezine de konu olmuş ve hikâyenin o tarihe kadar görülmüş, tespit edilebilmiş yazma, eski basma ve yakın dönem basmaları, coğrafi dağılım, konu, kişiler ve motifler bakımından incelenmiştir. [Türkmen (1974, 1995)]

B) Kerem ile Aslı Hikâyesi:



Tevâtür ile Meşhur ve Mütearef Olan Âşık Kerem Divânı'nın Tekmil Nüshası kenarında ziyade olarak Asman ile Zeycan ve beyn'nâs Meşhur Olan Arzu ile Kanber ve Âşık Ömer'in dahi bazı ebyatı ve eşarları cem ve tertib olunmuştur, [İstanbul], 1300 (1883), 72 s. (litografya)

Kerem ile Aslı Hikâyesi de yaygınlık bakımından Âşık Garîb'den aşağı kalmaz. Âşık repertuarlarında yaşamaya devam etmesi bir yana, yazma nüshaları da bulunan hikâyenin Azerbaycan ve Anadolu Türkçesiyle yapılmış Arap, Latin ve Kiril harfli çok sayıda baskıları vardır. EHT (1862-1926 yılları arasında 8 baskı) baskılarla Karamanlıca (tek baskı: 1911) baskı da üzerinde durulmaya değer.

Önce hikâyenin konusu hakkında bilgi verelim. Hikâyenin Arap harfleriyle basılmış eski baskılarına göre özeti şudur:

“İsfahan Şâhlarından birinin oğlu olan Ahmed Mirza (Kerem) [Karamanlıca bs.: Mehmed Mirza] ile Şâhın hazinedarı Ermeni Keşiş'in kızı Kara Sultan'ın (Aslı) aşklarını anlatır.

Çocukları olmayan Şâh ve hazinedârı Ermeni Keşiş, hasbahçedeki elma ağacının meyvesinden yiyerek çocuk sahibi olurlar. Şâh'ın oğlu, Keşiş'in de bir kızı

dünyaya gelir. Büyüdüklerinde çocukları çocukları birbiriyle evlendirmeye söz verirlerse de Keşiş din ayrılığı yüzünden sözünden cayar, vazifesinden ayrıлып üç günlük yolda bulunan Zengi Köyü'ne yerleşir. Yıllar sonra Ahmed Mirza, arkadaşı Sofu ile avdan dönerken Zengi Köyü'nde Kara Sultan'ı görüp âşık olur. Kendisi Kerem, Kız da Aslı adını alır. Oğlunun hâminden haber alan Şâh, Aslı'yı babasından isterse de Keşiş razı olmaz. Ailesini alarak köyden köye, şehirden şehire kaçan Keşiş, binbir güçlkle peşlerinden gelen Kerem ve sadık arkadaşı Sofu'yu atlatamaz. Aslı'nın Müslüman olması ve Kayseri Beyi'nin sevgilileri evlendirmek istemesi de fayda etmez. Keşiş yine kaçar. Kerem sevdiğini bu kez Halep'te bulur. Araya Halep Paşası da girdiği için Keşiş gençlerin evlenmesine razı olur. Ancak Keşiş'in gerdek gecesi mutlaka giymek şartıyla kızına verdiği sihirli gömlek yüzünden sevgililer muratlarına eremez. Çektiği “Âh!” ile ağzından çıkan alev Kerem'i yakıp kül eder. Kırk gün sonra Kerem'in küllerini saçlarıyla süpürürken Aslı da tutuşup yanar. Halep Paşası sevda-lılara bu zulmü yapan Keşiş'i ve karısını öldürtür, Kerem'in sâdik arkadaşı Sofu'yu evlendirerek, hiç olmazsa onun bahtiyar olmasını sağlar” [Koz (1992), s. 606].



Tevâtür ile Meşhur ve Mütearef Olan Âşık Kerem Divânı'nın Tekmil Nüshası ve kenarında beyne'n-nâs Meşhur Olan Asman ile Zeycan ve Arzu ile Kanber ve Âşık Ömer'in dahi bazı edebiyat ve eş'arâtı cem ve tertib olunmuştur, [İstanbul], 1311 (1895-1896), 72 s. (litografya)

Kerem ile Aslı Hikâyesi'nin bugüne kadar görülmüş ve bibliyografyalarda yer almış olan tek Karanlık baskısı ne yazık ki eksiktir. Hikâyenin daha birçok yerde geçen kaçıp kovalama bölümleriyle sevgililerin Halep Paşası'nın yardımıyla evlenmelerini, önce Kerem'in gerdek gecesi “Âh!” çekerek ağzından çıkan alevle, daha sonra da Aslı'nın onun küllerinden çıkan kıvılcımla tutuşup yanmasını anlatan sonuç kısmı bu baskıda ne yazık ki yoktur.

Bu durumun eseri küçülterek fiyatını düşük tutma kaygısından kaynaklanmış olması ihtimali de vardır. Kitabın başından beri anlatı ve manzum kısımlarda yapılan kısaltma da bu kaygının bir habercisi olup hikâye tamamlanmadan 4. formanın sonunda (64. s.) bir çay

kenarında “çamaşır” yıkayan gelin ve kızlardan birini Aslı'ya benzetmesi ve onunla karşılıklı türkü söylemesiyle kesilmektedir.

Bir karşılaştırma yapmak gerekirse Karamanlıca baskı 64 s. iken, aşağı yukarı aynı boyda basılan Ermeni harfli Türkçe baskıların sayfa ortalaması 120 ve daha üstüdür; Türkçe taşbaskılar ise daha büyük boyda ve ortalama 80-100 sayfa olup sonraki hurufat ve yeni harfli baskılar da bu hacimdedir.

Kerem ile Aslı'da Aslı'nın babasının bir Ermeni keşişi olması ve Anadolu varyantlarında Kerem'in Aslı'nın peşinden birçok Anadolu şehirlerini dolaşması, Anadolu dağlarını ve Anadolu ırmaklarını görmesi, hikâyenin burada söz konusu ettiğimiz baskılarının Anadolu insanı tarafından çok sevilmesi neticesini doğurmuştur.

Kerem ile Aslı'nın EHT baskıları yukarıda anlattığım sebeplerden dolayı Ermenilerce çok sevilmiştir. Kaynaklarda söz konusu edilen 8 baskıdan dördü araştırmacılar tarafından görülüp incelenmiş, dördü ise ikincil kaynaklardaki güvenilir künyeler içinden seçilmiştir. İncelenmiş 4 baskıdan en eski ve en yakın tarihli olanların künyeleri şöyledir:

Âşık Kerem Hikâyesi. Türküleri ile, G. Bolis (İstanbul), 1862, 164 s. [Stepanyan (2005), s. 121, no: 419]

Hikâye-i Âşık Kerem ile Aslı. Türküleri ile Beraber, Harutyun Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1925, 150 s. [Stepanyan (2005), s. 348-349, no: 1515]

Hikâyenin, görülen tek Karamanlıca baskısının künyesi şöyle:

Hikâye-i Âşık Kerem, Konstantiniye, 1911, 64 s.

Bu hikâyenin Odessa'da 1912 yılında basılmış Hikâye-i Şah İsmail adlı kitabın arka kapağındaki listede 1912'de ya da 1912'den önce basılmış olması gereken iki ayrı Karamanlıca baskısından daha söz edilebilir. Bu listede yer alan 112 sayfalık Âşık Kerem baskısının sayfa sayısına bakılarak, görülme imkânı bulunamayan bu nüshanın tam olduğu düşünülebilir. [Balta (1987a), s. 114, no 90].

Hikâyenin birçok Osmanlıca yazma nüshası bilinmektedir [Boratav (1946, 1988, 2002), Elçin (1949, 2000), Duymaz (2001), Köktürk (2007)]. Ayrıca birçok Osmanlıca resimli taşbaskı, resimli hurufat baskı nüshası görülmüştür. Bunların ancak 11'inin künyesi tespit edilmiştir. [Özege, I, s. 83; II, s. 861; IV, s.1846]

Bunların en eski tarihli nüshası ile tarihi bugüne yakın olanlardan birinin künyeleri şöyledir:

Tevâtür ile Meşhûr ve Müteâref Olan Âşık Kerem Divânı'nın

Tekmîl Nüshası Kenârında Ziyâde Olarak Âsmân ile Zeycân ve beyne'n-nâs Meşhûr Olan Arzu ile Kanber ve Âşık Ömer'in Dahi Ba'zı Ebyâtı ve Eş'ârları Cem' ve Tertîb Olunmuşdur, [İstanbul], 1300 (1883), 72 s. (litografya) [M. Sabri Koz Kitaplığı]

Kerem ile Aslı Hikâyesi, İkbâl Kütübhanesi, Şems Matbaası, İstanbul, 1329 (1913) [Özege, IV, s. 1846]

Sevilen bir halk hikâyesi olduğundan 1928'den sonra yeni Türk harfleriyle de gerek halk kitabı gerekse yazarlarca yeniden kaleme alınmış eserler olarak günümüze kadar basılmaya devam etmiştir.

Osmanlıca baskıların çoğu tarihsiz olduğu için EHT ve Karaman- lica Âşık Kerem kitapları bunlardan daha eski tarihli olarak görülmektedir. Bu tür verileri, sonuç çıkarmak bakımından kullanmanın sakıncalı olduğu düşüncesindeyim.

Şükrü Murat Elçin'in bu hikâye üzerine hazırladığı lisans tezinin basılmış hâli uzun yıllar tek kaynak olarak kaldı. [Elçin (1948, 2000)].

Ali Duymaz'ın kitap olarak yayımlanan doktora tezi ise, hikâyeyi birçok yönden ele alan ayrıntılı bir çalışmadır [Duymaz (2001)].

C) Köroğlu



Meşhur Köroğlu (başlıkta: Köroğlu Hikâyesi), [İstanbul], 1299(1882), (litografya)

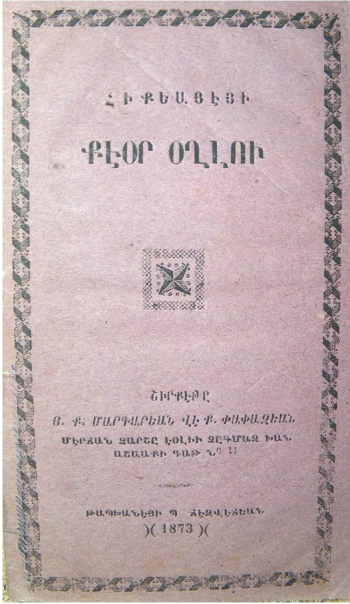
(1931, 1984) ve Boratav (1946, 1988, 2002)].

Birçok koldan (özel bir adı bulunan ve ana hikâyenin etrafında halkalanan anlatı) oluşur. Daha sonraki yıllarda da üzerinde çok çalışılmış olan [bu araştırmalara genel bir bakış için bkz: Koz, 2005] bu destan/halk

Halk hikâyeleri içinde, bugünkü hâliyle bile destana (epopeye) en çok benzeyen ve birçok bilim adamı tarafından destan olarak değerlendirilen bu anlatı üzerinde ayrıntılı olarak ilk duran Köroğlu Destanı ve Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği adlı çalışmalarıyla Pertev Naili Boratav olmuştur [Boratav

hikâyesinin Gürcistan Bilimler Akademisi'nde korunan ve bilim dünyasının bir türlü ulaşamadığı 38 meclisten (koldan) oluşan 19. yüzyılın ilk yarısından kalmış olmakla birlikte asıl nüshasının daha da eski olduğu iddia edilen bir Köroğlu yazması Bakü'de yayımlanmış bulunuyor [Koroğlu (2005)]. Ayrıca ben de bugüne kadar tespit edilmiş en eski tarihli (H. 1246 / M. 1829) küçük bir kolu bir toplantıda tanıttım [Koz (2007), Koz (2007a)].

Akademik çalışmalar ve sözlü gelenekten derlenen metinler dışında halk kitabı olarak “İlk Kol”, “İstanbul Rivayeti” ya da “Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı” gibi adlarla anılan küçük bir kol basılmıştır. Meşhûr Köroğlu, Köroğlu Hikâyesi, Hikâye-i Köroğlu adıyla basılan bu küçük metin, bazıları 32 ve çoğu 16 sayfa olmak üzere taşbaskı olarak en az 15 kez basılmıştır. Bunlardan 9'unun künyeleri tespit edilmiştir. [Özege, III, s. 1121]. M. Sabri Koz Kitaplığı'nda ve diğer bazı özel kitaplıklarda birkaç incelenmemiş nüsha daha bulunmaktadır.



Hikâye-yi Kör Oğlu, Şirket-i K. Markaryan ve K. Papazyan, Tabhâne-yi B. Cezveciyan, İstanbul 1873, 48 s.

künyeleri şöyle:

Meşhûr Köroğlu (başlıkta: Köroğlu Hikâyesi), [İstanbul], 1299 (1882), (litografya) [M. Sabri Koz Kitaplığı]

Meşhûr Köroğlu (başlıkta: Köroğlu Hikâyesi), Bayezid'de Ça-

Hikâye-i Köroğlu'nun Osmanlıca iki eski taşbaskı nüshası görülmüştür. Bunlardan tarihsiz basılmış olmakla birlikte ilk sayfasında 3 Zilhicce 1286 (6 Mart 1870) [Dağlı-Üçer, V, 1997, s. 214] tarihinde fiatının 50 Para olduğunu gösteren elle yazılmış bir kayıt içeren bir nüsha [M. Sabri Koz Kitaplığı] ile 1295 (1878) [Kadir Pürlü Kitaplığı] tarihli iki nüsha dikkatleri çekecek kadar ilginçtir. Bu kitaplardan 1878 tarihli olan, Harid Fedai tarafından tanıtılmış ve yayımlanmıştır [Fedai (1998), Fedai (2002)]. Hurufat baskılarla Latin harfli baskılar ve öbür Türk toplumlarında basılanlar da göz önünde tutulursa eski Köroğlu baskılarının sayısı oldukça artabilecektir [Koz, 2005, s. 330].

Osmanlıca baskılar içinde kendi kitaplığımda bulunan eski ve günümüze yakın “tarihli” nüshalardan ikisinin

dırcılar Caddesi'nde 147 ve 149 numroda Kitapçı Hafız Şevki-Hakkâklar Çarşusu'nda 1 numroda Kitapçı Hafız Aziz ve Mahdumu Raif, Dersaadet, 1342 (1923-1924),16 s. [M. Sabri Koz Kitaplığı]

Bu baskıların tarihine bakarak karar vermemek lâzım. Birçoğu tarihsiz olan taşbaskı nüshaların 1850'li yıllara kadar inmesi gerekiyor. Bu kol yakın zamanlara kadar halk kitabı olarak basılmaya devam etmiştir.

Hikâyenin Arap harfleriyle basılmış, özellikleri yukarıda verilen eski baskılarına göre özeti şudur:

“Bolu Beyi'nin gözlerine mil çektirdiği seyisin oğlu olan ve babasından dolayı Köroğlu diye anılan kahramanın başından geçen olayları anlatır.

Kendisi için seçtiği atı beğenmeyen Bolu Beyi, seyisinin gözlerine mil çektirir ve getirdiği ata bindirerek köyüne gönderir. Seyis, oğluna atı ışık sızmayan bir ahırda besletir. Bu atın olağanüstü özellikleri vardır. Oğlan da bileği bükülmez bir yiğit olmuştur. Doğruca Bolu'ya giden genç, bey konağının karşısındaki Çamlıbel Tepesi'ne yerleşir. Kise onunla baş edemediği için beylerin gelip geçen adamlarına aman vermez. Köroğlu diye ün kazanır, Çamlıbel'e kule yapar.



Hikâye-yi Köroğlu, Muahhiren Ermeniceden Lisân-ı Rumîye ile yazılarak bu defa tahsis [tashih] ilan basılmıştır, Asithane'de, 1872, 33 s.

Yaylaya konmuş bir Kürt obasında güzel bir kız gören Köroğlu, bu kızı babasından ister. Adam Köroğlu'nun a Üsküdar'da Kasapbaşı'nın oğlu Ayvaz'ı kaçırmaması için ikna eder. Köroğlu ayvaz'ı kaçıır. Timurlenk oğlu Kenan'ı Ayvaz'ı kurtarmak için Köroğlu'nun peşine takarlar. Köroğlu, Kenan kendisini öldürecekken türkü

söyleyerek onunla anlaşır. Etrafına başka adamlar da toplayan Köroğlu, şehirde gördüğü bir kız âşık olur ve onunla evlenir. Karısını orada bırakarak Çamlıbel'e döner, Adamlarının sayısı kırkı bulan Köroğlu, birçok maceralar yaşar.

Yıllar sonra Köroğlu'nun şehirde bıraktığı karısından olan oğlu Hasan, babasının yanına gelir. Hasan, düşünde bir pîr tarafından gösteri-

len Kara Vezir Kızı Benli Hanım'a âşık olur. Gidip Benli Hanım'ı kaçıran Hasan'ın peşine Kara Vezir'in altı oğlu ve iki bin asker düşer. Zor durumda kalan Hasan ve Benli Hanım güçleri tükeninceye kadar savaşır. Hasan babasının verdiği kıllardan birini yakarak ondan yardım ister. Köroğlu, kısa süre içinde içinde oğlunun yardımına koşar ve sındıkları mağarada onları bulur. Daha sonra Köroğlu'nun adamları gelince Kenan, Kara Vezir'i öldürür, oğulları da askerleri toplayıp kaçarlar. Hasan ve Benli Hanım'ı alıp annesinin yanına götürür. Burada ikisini evlendirir. Hayatlarına bazen şehirde bazen Çamlıbel'de devam ederler. ”



Şah İsmail Hikâyesi (kenarında Derdi Yok ile Zülfi Siyah Hikâyesi, [İstanbul], 1328 (1910), 40 s. (litografya)

[Koz, 1992, s. 604] EHT baskıları tarihleri de oldukça eskidir. Tespit edilebilen 6 baskıdan 1872, 1873 1875 ve 1933 tarihli olan dördü araştırmacılar tarafından incelenmiş, 1865,

1870 tarihlerini taşıyan iki baskı ise yalnızca künye bilgileri ile tespit edilebilmiştir. Bunlardan görülüp incelenebilen ve ilki ilk kez burada tanıtılan bir eski ve bir yakın tarihli nüshanın künyeleri şöyledir:

Hikâye-yi Kör Oğlu, Şirket-i K. Markaryan ve K. Papazyan, Tabhâne-yi B. Cezveciyan, İstanbul 1873, 48 s. [M. Sabri Koz Kitaplığı]

Hikâye-i Kör Oğlu, Der Sahakyan Matbaası, Halep, 1933, 32 s. [Stepanyan (2005), s. 371, no: 1625].

Köroğlu Hikâyesi'nin EHT baskılarından birinin 1865 tarihini taşıyor olması eskiliğin ölçüsünü yansıması bakımından üzerinde dikkatle durulmaya değer.

Bu kitabın görülüp incelenmiş üç Karamanlıca baskısı var:

Hikâye-i Köroğlu, Asitane [İstanbul], 1872, 34 s. (iki resim). [Salaville-Dalleggio (1974), s. 49-51]

Köroğlu Hikâyesi, Atina, 1890, 32 s. [Salaville-Dalleggio (1974), s. 195-196]

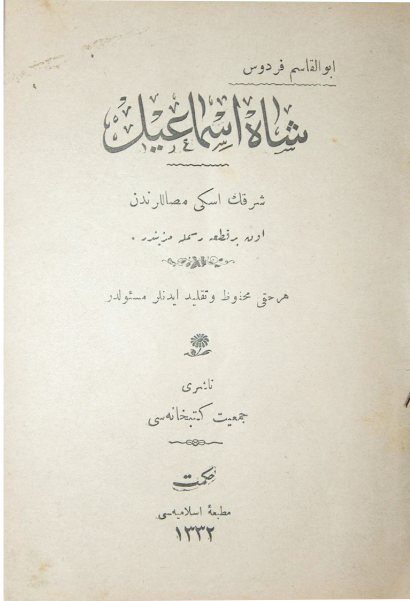
Ünlü Köroğlu ve Âşık Garip ve Letaif-i Hayal, Dersaadet [İstanbul], 1909, 32 s. [Balta (1987a), s. 64; Balta (1997), s. 237-238; Koz (2005)]

Kaynaklarda Köroğlu'nun 1911'de "Konstantiniye"de (İstanbul) basılmış bir Karamanlıca baskısından daha söz edilmektedir.

D) Şâh İsmâil

Aşk ve kahramanlık konularını bir arada işleyen ve özünde herhangi bir bağ olmamakla birlikte kahramanının adıyla İran’da Safavî hanedanının meşhur hükümdarı Şâh İsmâil’i çağrıştıran Şâh İsmâil Hikâyesi, beğenilmiş bir anlatı olup sevilerek dinlenilmiş ve okunmuş halk kitaplarındanır.

Hikâyenin Arap harfleriyle basılmış eski baskılarına göre özeti şudur:



Ebü'l-kasım Firdevs, Şah İsmail, Şark'ın Eski Masallarından, Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul, 1332 (1914)

ister. Yol hazırlıklarını tamamlayıp Kamertay'a binen Şâh İsmâil, babası kale kapılarını kapattırdığı gürz ile kapıları kırıp yola koyulur. Yolculuk sırasında Gülperi adlı bir kızın bir devin elinde esir bulunan yedi kardeşini kurtarır. Arap Üzengi adlı bir kahramanla arkadaşlık kurar. Gülizar'ı bir başkasıyla evlenmek üzereyken kaçırır Şâh İsmâil, kardeşlerinin izni ile Gülperi'yi ve aslında güzel bir kız iken Arap kılığına girmiş olan Arap Üzengi'yi de alarak memleketine döner. Oğluyla birlikte gelen kızları gören Şâh İsmâil'in annesi padişâhtan oğlunu öldürmesini ister. Padişâh da kızları gördükten sonra eşinin isteğine uyarak Şâh İsmâil'in öldürülmesini buyurursa da araya girenleri ricası üzerine gözlerine mil çektirir. Daha sonra gözlerine güvercinlerin yardımıyla kavuşan Şâh İsmâil, babası Arap

“Kandehar Padişâhı'nın oğlu Şâh İsmâil ile bir Türkmen Beyi'nin kızı olan Gülizar'ın aşklarını anlatır.

Çocuğu olmayan padişâhın bir dervişin verdiği elmayı eşiyile birlikte yedikten sonra bir erkek evladı olur. Elmanın kabuğunu da kırsaklarına yedirirler, bu kırsağın da bir tayı olur. Çocuk on beş yaşına girince derviş gelip ona Şâh İsmâil, taya da Kamertay adını verir. Şâh İsmâil av sırasında yaylada gördüğü Türkmen (Yörük) Beyi'nin kızı Gülizar'a âşık olur. Babası, kızı Şâh İsmâil için ister ve Türkmen Beyi razı olursa da olayı haber alan annesi çadırları toplayıp obayı Hind diyarına göç ettirir. Sevdiğinin ardından yollara düşmek isteyen Şâh İsmâil'e babası kızar, annesi de ağlayarak oğluna yardım etmesini

Üzengi tarafından öldürüldüğü için tahta geçer. Önce Gülizar, ardından Gülperi ile evlenir.” [Koz, 1992, s. 611]

Şâh İsmâil Hikâyesi, kahramanın üç kadınla evlenmesi, baba ve anne ile oğul düşmanlığı, göçebe Türkmen gelenekleri ve bu gelenekler içinde bey ve bey karısının yeri, savaşçı Arap kılığına girmiş genç kadın gibi motiflere yer verilen ilginç bir anlatıdır.

Osmanlıca yazma, taş ve hurufat baskıları ve Yeni Türkçe baskıları bulunmaktadır. Osmanlıca 20 kadar baskısı olduğu biliniyorsa da bunlardan ancak 13'ü tespit edilebilmiştir [Özege, II, s. 568-569]. Bu baskılardan eski ve yeni ikisinin künyesi şöyle:

Hikâye-i Şâh İsmâil ile Gülizâr, Takvimhâne-i Âmire, İstanbul, 1280 (1863-64), 1, 113 s. [Özege, II, s. 568].

Ebü'l-kasım Firdevs, Şâh İsmâil. Şark'ın Eski Masallarından, Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul, 1332 (1914), 64 s. [Özege, II, s. 569]

Atina, Konstantinopolis (İstanbul) ve Odessa'da basılmış dört Karamanlıca nüshası yanında, basıldığı yer ve yıl belli olmayan bir nüshası kaynaklarda yer almıştır. Adları aynı basıldıkları yerler farklı iki nüshanın künyesi şöyle:

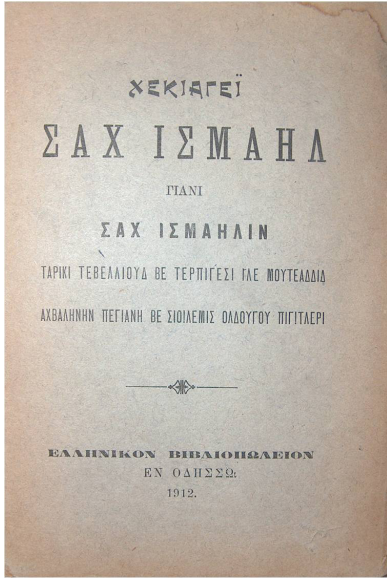
Hikâye-i Şah İsmail yani Şah İsmail'in Tarih-i Tevellüd ve Terbiyesi ile Müteaddid Ahvalinin Beyanı ve Söylemiş Olduğu Biyitleri, Atina, 1909, 62 s. [Balta (1987a), s. 68, no: 53]

Hikâye-i Şah İsmail yani Şah İsmail'in Tarih-i Tevellüd ve Terbiyesi ile Müteaddid Ahvalinin Beyanı ve Söylemiş Olduğu Biyitleri, Odessa, 1912, 47 s. [Balta (1987a), s. 109-110; M. Sabri Koz Kitaplığı]

Hikâyenin, 1871'den ve 1900'den önce basılmış olduğuna ilişkin veriler bulunan nüshaları tespit edilmişse de incelenememiştir.

EHT baskılardan 6'sı tespit edilebilmiş, bunlardan 1875, 1875, 1879, 1912, 1924 tarihli olanlar incelenebilmiş, 1870 tarihli olan ise bir kitapçı listesinde görülmüştür.

EHT biri eski öbürü yeni iki nüshanın künyesi şöyle:



Hekâye-i Şah İsmail yani Şah İsmail'in Tarih-i Tevellüd ve Terbiyesi ile Müteaddid Ahvalinin Beyanı ve Söylemiş Olduğu Biyitleri, Ellinikon Bibliopoleion, Odessa, 1912, 48 s

1879, 1912, 1924 tarihli olanlar incelenebilmiş, 1870 tarihli olan ise bir kitapçı listesinde görülmüştür.

Şah İsmail ile Gülizar Hanım, G. Bolis (İstanbul), 1875. [Kut (1984), s. 75]

Hikâye-i Şah İsmail ile Gülizar Hanım Türküleri ile Beraber, H. Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1924, 48 s. [Stepanyan (1985), s. 177, Stepanyan (2005), s. 347]

SONUÇ

Türkçe baskılarda, özellikle taşbaskılarda hikâye metinlerinde büyük ölçüde değişiklikler görülmezken Karamanlıca ve EHT baskılarda yer yer hikâye kurgusu korunmakla birlikte, kitabı sunma, anlatım, kelime seçimi, yer ve kişi adları bakımından dikkate değer değiştirmeler göze çarpmaktadır.

Karamanlıca basılmış Türk halk hikâyeleri Türkçe ve Ermeni Harfli Türkçe baskılardan yararlanılarak yapılmıştır. Bunu metin karşılaştırma yoluyla görebileceğimiz gibi, Karamanlıca kitap yayıncılarının kapaklara ya da iç kapaklara düştüğu notlar da bu ilişkiyi ortaya koymaktadır. Baskıya hazırlayanların bu kitaplar üzerinde yer yer fazla yer yer de önemsiz müdahalelerde buldukları görölmektedir. Kitaplarda kelimelerin imlasında ne yazık ki tutarlılık yoktur ve çok fazla yanlış yazılmış ya da dizilmiş, hatta anlamsız kelimeler haline dönüştürölmüş, manzum parçaları bozulmuş yerler vardır. Bu yüzden Karamanlıca Türk halk hikâyelerini doğru okuyabilmek, metni diğer baskılarla karşılaştırmakla ve Karamanlıların oturduğu yerlerde konuşulan Türkçe'nin ağız özelliklerini de iyi bilmekle mümkün olmaktadır.

Karamanlıca folklor ve halk edebiyatıyla ilgili malzeme ve metinler; telif, uyarılma ve çeviri edebî eserler, tarihî, dinî ve hukukî metinler Türkolojinin bir alt dalı olarak, üniversitelerde özellikle de Türkiye üniversitelerinde mutlaka okutulmalı, araştırmalar yapılması teşvik edilmeli, bu alanda Yunan ve Türk bilim adamları kesinlikle işbirliği yapmalıdır.

Çeşitli dönemlerde basılan Karamanlıca kitaplarda uygulanan imlâ, bu eserler Latin harflerine aktarılacağı zaman zorluklar çıkarmaktadır. Bu yüzden, Karamanlıca baskıları okuyabilenlerden oluşacak bir küçük çalışma grubunca transkripsiyon sorunlarının ele alınması, uygulanacak kuralların ve harflerin tespit edilmesi ve konuyla ilgilenenlerle paylaşılması âcil bir mesele olarak önümüzde durmaktadır. Karamanlıca kitaplar arasında zaman zaman ağdalı bir Osmanlıca ile yazılmış olanlar da görölüyor. Bu durum da bu tür metinlerin Latin harflerine aktarılmasıyla ilgilenenlerin çözölmeye gereken meselelerinden biridir.

Çalışkan dostum Evangelia Balta, yıllardan beri üzerinde çalıştığı Karamanlıca Kitaplar Bibliyografyası'nın Türkiye'de basılması

imkânlarını da araştırmalı, bizler de ona yardımcı olmalıyız. Altı ciltlik külliyyatın birleştirilmesi ve daha farklı bir anlayışla karşılaştırmalar yapılmak suretiyle farklı bir yayın ortaya konulması vakti artık gelmiştir.

Sözlerimi bir dilekle bağlıyorum: Bu kongrenin ikincisini Türkiye’de yapmak ne kadar güzel olurdu...

KAYNAKÇA

Alptekin (1999): Alptekin, Ali Berat; *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, xii, 417 s.

Balta (1987): Balta, Evangelia; *Karamanlidika. Additions (1584-1900)*. *Bibliographie analytique*, Centre d’Études d’Asie Mineure, Athènes, 1987, xxxi, 158, 1 s.

Balta (1987a): *Balta, Evangelia; Karamanlidika. XXe siècle .Bibliographie analytique*, Centre d’Études d’Asie Mineure, Athènes, 1987, xix, 184, 1 s.

Balta (1997): Balta, Evangelia; *Karamanlidika. Nouvelles additions et compléments*, Centre d’Études d’Asie Mineure, Athènes, 1997, 287 s.

Boratav (1931, 1984): [Boratav], *Pertev Naili; Köroğlu Destanı, Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı*, İstanbul, 1931, X, 256 s.; 2. bs.: Adam Yayınları, İstanbul, 1984, 261, 1 s.

Boratav (1946, 1988, 2002): *Boratav, Pertev Naili; Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1946, [iii], 327, [1] s.; gözden geçirilmiş 2. bs.: Adam Yayınları, İstanbul, 1988, 273, [1] s.; gözden geçirilmiş 3. bs.: Yay. Haz.: M. Sabri Koz, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, xvi, 264 s.

Dağlı-Üçer (1997): Dağlı, Yücel-Cumhure Üçer; *Tarih Çevirme Kılavuzu*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 214.

Duymaz (2001): Duymaz, Ali; *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları, Ankara, 2001, 1, xiii, 413 s.

Elçin (1948. 2000): Elçin, Şükrü Murat; *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1949; 2. bs. Kerem ile Aslı Hikâyesi (Araştırma-İnceleme), Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, 144 s.

Fedai (1998): Fedai, Harid; “*Taşbaskısı Bir ‘Hikâye- Köroğlu’ Üzerine Notlar*”, Bolu’da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu [Bildiriler], Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1998, s. 169-165.

Fedai (2002): Fedai, Harid; “*Taşbaskısı Bir ‘Hikâye- Köroğlu’ Üzerine Notlar*”, Kıbrıs Türk Kültürü. Bildiriler, C. I, Ankara, 2002, s. 63-103.

Fedai (1999): Fedai, Harid; “*Yazma Bir Âşık Garîb Hikâyesi Üzerine Notlar*”, III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu). Bildiriler, Adana Valiliği Yay., Adana, 1999, s. 286-243.

Kaya-Koz (2000): Kaya, Doğan-M. Sabri Koz; *Halk Hikâyeleri I. Âsuman ile Zeycân. Âşık Garib ile Bezirgân Kızı. Hurşid ile İlik Hanım*. Murad Şah, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, 312 s. (çevriyazı, tıpkıbasım).

Koroğlu (2005): Koroğlu, Hazırlayanlar: Dilara Eliyeva – Elnare Tofiq-qızı – Hüseyin İsmailov, *Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor Enstitüsü* – Seda Neşriyatı, Bakı, 2005, 752 s.

Koz (1992): Koz, M. Sabri; “*Türk Halk Hikâyelerinde Aile*”, *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992 (Bayrak Matbaacılık ve Ciltçilik Ltd. Şirketi-İstanbul), s. 597-615.

Koz (2005): Koz, M. Sabri; “*Köroğlu Destanı'na Bakışlar ve Karamanlıca 'Köroğlu Hikâyesi'*”, İ. Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı. Makaleler, Editörler: Oktay Belli – Yücel Dağlı – M. Sinan Genim, TAÇ Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 327-337.

Koz (2007): Koz, M. Sabri; “*Köroğlu Hikâyesi'nin Türkiye'de Yazıya Geçirilen En Eski Nüshası*”, IX. Uluslararası Türk Halk Kültürü ve Yunus Emre Sempozyumu, Eskişehir, 7-9 Mayıs 2007 (yayımlanmamış bildiri)

Koz (2007a): Koz, M. Sabri; “*Köroğlu Hikâyesi'nin Türkiye'de Yazıya Geçirilen En Eski Nüshası*”, IX. Uluslararası Türk Halk Kültürü ve Yunus Emre Sempozyumu, Eskişehir, 7-9 Mayıs 2007, [Bildiriler], Haz.: Güven Tanyeri - İsmet Şanlı - Muharrem Dayanç, Eskişehir Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir, 2010, s. 147-154.

Köktürk (2007): Köktürk, Şahin; *Cönklerden Bir Cönk Amasya Cönkü*, Yazı Yayınevi, Samsun, 2007, 223 s. (Kerem ile Aslı ve diğer metinler, çevriyazı, tıpkıbasım).

Kut (1984): Kut, A. Turgut, “*Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları*”, Halk Kültürü, 1984/1, İstanbul, 1984, s. 69-79.

Özege (1971-1979): M. Seyfettin Özege; *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. I-5, İstanbul, 1971-1979.

Salaville-Dalleggio (1958): Salaville, Sévérien - Eugène Dalleggio; *Karamanlidika. Bibliografie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, I, 1584-1850, Collection de l'institut Français d'Athènes, Athènes, 1958, XI, 325, 1 s., XXVIII levha.

Salaville-Dalleggio (1966): Salaville, Sévérien-Eugène Dalleggio; *Karamanlidika. Bibliografie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, II, 1851-1865, Collection de l'institut Français d'Athènes, Athènes, 1966, V, 89 s.

Salaville-Dalleggio (1974): Salaville, Sévérien-Eugène Dalleggio; *Karamanlidika. Bibliografie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III, 1866-1900, Athènes, “Episthmonikai Diatribai” ton Filologikou “Παρουσιάζει”, XI, 347, 1 s.

Stepanyan (1985, 2005); Hasmik A. Stepanyan; Hayadar Turkeren Kırkeri Madenakidutyun 1727-1968 (*Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası*), Yerevan (Erivan), 1985, 276, 3 s. [genişletilmiş yb.: Hayadar Turkeren Kırkeri yev Hayadar Turkeren Barperagan Mamuli Madenakidutyun 1727-1968. Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2005, 652 s.]

Türkmen (1974, 1995): Türkmen, Fikret; *Âşık Garip Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1974. [genişletilmiş 2. bs.: *Âşık Garip Hikâyesi (İnceleme-Metin)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, xxxviii, 307, 6 s., 1 tablo.]

MATBU MİZAHÎ DESTANLAR

Doğan KAYA*

Anahtar Kelimeler

Destan, Mizahî Destan, Matbu.

Edebiyatımızda destan denilince iki kavram akla gelmektedir. Birincisi milletin bütün fertlerini ilgilendiren macera, kahramanlık ve olayları konu edinen millî destanlar; ikincisi de düşünce, durum, kanaat ve inancın ele alındığı ve âşıklar tarafından manzumeleştirilmiş şiir şekli. Bizim bu çalışmada tanıtmaya çalışacağımız destanlar ikincisine örnek teşkil etmektedir. Bu tip destanlar hacim itibarıyla en az 3 dörtlük, en fazla 150-160 dörtlük kadar olabilir. Söz gelişi, Âşık Talibî Coşkun'un döner ayakla söylediği 160 dörtlük hacminde Dolaştı Dünyayı Aldı Diline adlı bir seyahat destanı vardır. Destanlar, bir bakıma divan şiirinde kasidenin karşılığı olarak nitelendirilebilir.

Destanlar koşma kafiye düzenindedir, ancak beki destanlarında olduğu gibi mani tipinde destanlar da yok değildir. Genellikle 11 heceli olmakla birlikte 8 hatta 7 heceli destanlar da vardır.

Destanda anlatım, hikâye etme esasına dayanır. Bir bakıma didaktik şiir mahiyetindedir. Bir olayın anlatılması asıl gaye olduğundan duygusal öğelere pek rastlanmaz. Zaman zaman güzel yahut tabiat tasvirlerinde bu yola başvurulur.

Hemen hemen her konu, destanın kapsamına girer. Bu çerçevede aç gözlü, aile, atasözü, avcılık, ayran, beki, bereket, borçlu, deprem, dolandırıcı, dul avrat, esnaf ve meslek, eşkiya, evli-bekâr, fakirlik, gelin-

* Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü SİVAS.
www.dogankaya.com, drdogankaya@gmail.com

kaynana, gurbet, güldürücü, güreş, güzeller, hapishane, hayvan, ırklar, ihtiyarlık, iki evli, ilaç, karı-koca, kılıbık, kıtlık-kuraklık, mevsim, meyve, millî, mirasyedi, otlakçı, öğüt, palavra, peygamber, salgın hastalık, savaş, sel, seyahat, siyasî, şifalı bitkiler, şikâyet, uğur-uğursuzluk, ünlü kişiler, ters öğüt, yalancı, yangın, yaşlılık, yatırlar, yemek, yer-gök, yergi-taşlama-eleştirme, yöre-belde, züğürtlük destanları ile elifnameler, şairnameler ve yaşnameler söz konusu edilebilir.

Destanlar bir olay anlatmakla beraber, gerçeği tamamıyla anlatıyor denilemez. Şair, kendi muhayyilesinden ifadeler katarak destanı ahenkli ve kalıcı bir hale getirir. Fakat hastalık destanlarında olduğu gibi bazı destanlarda da olayların olduğu gibi yansıtıldığı görülür. Halk destanları XIX. yüzyıldan itibaren muhtelif ebattaki kâğıtlara yazılmış ve satılmaya başlanmıştır. XX. yüzyılın ortalarından itibaren de A4 kâğıdı büyüklüğündeki kâğıtlara basılmıştır. Destanlar özel bir ezgi ile okunur. İhtiva ettiği nükteleri yansıtması, bir bakıma buna bağlıdır.

Bu makalemizde söz konusu destanlardan taşbaskı tekniğiyle basılmış dört mizahi destanı tanıtmaya çalışacağız. Destanların dördü de özel arşivimizde bulunmaktadır. Bu destanların adları ve özellikleri şöyledir:

Kocakarıların Destânı

Elimizde farklı tarihlerde basılmış iki örnek bulunmaktadır. Biri 20 X 34,5 cm., diğeri de 14 X 57,5 cm. boyutundadır. Toplam 28 dörtlük olup hecenin on bir ölçüsüyle söylenmiştir. İrfan adında bir halk şairi tarafından söylenmiştir. Şiir teknik yönden zayıftır. Gerek ölçü gerekse kafiye ve redif yönünden başarı sağlanamamıştır. Destanda kocakarılar vasıflandırılırken fizikî ve ruhî yönden eleştirilmiş; kimi zaman hakarete varan ifadeler kullanılmıştır. Destanda dörtlükler üç sütun olarak sıralanmış ve her dörtlüğün sağ üst köşesine dörtlük numarası kaydedilmiştir. Gerek baskı gerekse muhteva yönüne bakıldığında destanın XIX. asrın son çeyreğinde yazıldığını ifade edebiliriz.

Karı-Koca Gavgası Destânı

Destanın şairi belli değildir. Boyutları 20,5 X 43,5 cm.'dir. Şiir on beş hecelidir. Bazı dizelerde 8+7 esasına uyulmakla beraber duraksız olan hece sayısı çoktur. Dörtlükler üç sütun olarak kaydedilmiştir. Destanın toplam dörtlük sayısı 28'dir. Destanın sonunda "Sene 1299 Fiyatı para 40" ibaresi yazılıdır. Bu duruma göre destanın 1883'te 40 paradan yani 1 kuruştan satıldığı anlaşılmaktadır. Destanda karı-koca arasındaki geçimsizlik ve buna bağlı olarak eşlerin birbirine söylediği hakaretler konu edilmiştir.

Kadınların Dili Belası Destâni

Toplam 30 dörtlük olan ve Fehim adlı bir Şair tarafından söylenmiş olan bu destan 26,5 X 35,5 m. boyutundadır. Şiir on bir hecelidir ve teknik yönden fazla başarılı değildir. Son dörtlükte geçen ‘‘Sene bin iki yüz toksan sekizde’’ ifadesinden destanın 1882’de söylendiği anlaşılmaktadır. Destanda kadınlar bir erkeğin nazarında deđerlendirilmiŐ ve onların hep olumsuz yönleri ön plana çıkarılmıştır.

Güzel ile irkinlerin Destâni

Destan Fıtnat adında bir kadın Şair tarafından yazılmıştır. Boyutları; 20 X 35 cm. ’dir. On bir hecelidir. Diğer destanlara göre teknik yönden daha baŐarılıdır. Güzeller ve çirkinler bir kadının gözüyle ele alınmıştır. Destanda yer yer hakarete varan ifadeler bulunmaktadır. Destanın basıldığı yıl olarak herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak biz baskı tekniği ve muhteva yönünden bu destanın da diğerleri gibi XIX. yüzyılın son çeyreğinde basıldığını söyleyebiliriz.

KOCAKARILARIN DESTÂNI

1 Yapdım kocakarılar bir güzel destân
Glmeden bayılsun okıyan insan
Aferin disnler bana her zaman
MuŐmula suratlı kocakarılar

Enfiyem bitdi deyü hergün söylenür
aresizdir dimedi daim dinlenr
Tutmaz makinesi turmaz söylenür
Kazgan kulbı kaŐlı kocakarılar

Ne kadar iğnesi varsa başına dizer
Her aŐŐam her sabah kendini bezer
Kırıda kırıda arŐuda gezer
Karın burundısı kocakarılar

Kocakarıların burnına kandil takmalı
Gep karŐusından yere bakmalı
Bazı kocakarıyı ateşe yakmalı
Yer elması çeneli kocakarılar

5 At nalına benzer benleri vardır
Nuri'yi yollar da enfiye aldır
Misafir geliyor oturağı kaldır
Cehennem zebanisi kocakarılar

Her ne görse ev içinde bulaşır
Çocuklarla ahşam sabah dalaşır
Kimse sözünü dinlemez kıçını kaşır
Burnından solıyan kocakarılar

Ellerinin tamarları çıkmışdır
Canını çıkmasına pek az kalmışdır
Gözleri külhan penceresine dönmişdir
Avanaklar kethüdası kocakarılar

Kalmamış dişleri bazılarının
Hâlâ potin giyme de sevdası anın
Nene elvirmeyor koca mest senin
Karga burınlı kocakarılar

Kocakarılar bozayı pek çok severler
Küçükden berüdü alırdım dirler
İçince kenefe hem bez çözerler
Makinesi bozulmuş kocakarılar

10 Yüz yigirmi yaşına gelmiş hâlâ yuyakor [boyanur]
Aynaya bakarak kendin beğenür
Ne güzeldim evvel diye söylenür
Güzellik delisi kocakarılar

Bu destanı kocakarılar işidir
Hangi münasebetsiz bunu yapmış dir
Hepsinin yukarıdan aşağı yüreği erir
Kara konculus gibi kocakarılar

Bazıların burma bıyıkları var
Her sabah her ahşam tarakla tarar
Bazısı da aksine yüzün yolar
Cağonoz suratlu kocakarılar

Bazısı sokakdan eve tar düşer
Bazısı yedişdiremez sokakda işer
Bazısı inkıbâz olup küb gibi şişer
Kepsurus suratlı kocakarılar

Gice çubuk kisesiyle yanında
Kat kat yüzinin katmer vardır alnında
Mutlak üç tob şal bulunır belinde
Altun babası olan kocakarılar

- 15 Sokakda tonuna bazı kaçıırır
Salya sümük birbirine karışır
Ne kadar parası varsa üstünde taşır
Mıh sıçdı oğlı kocakarılar

Oturak burnının dibinde turur
Her nefes her saat fis fis osurur
Burnında gözlik hikâye okur
Ağzı turmaz zevzek kocakarılar

Torunlarını bir iki önüne katar
İplik iğne almaya çarşuya gider
Çarşuyu bulamaz herkese sorar
Akılları tağılmış kocakarılar

Elinde bir değnek ayağında papuç
Herkese kabahat bulur her Şeye bir suç
Bazısı namaz kılmaz tutamaz oruç
Yüz yıllık küflenmiş kocakarılar

Arkasında yeldirme elinde fener
Aħşam ezanından evvel komşuya tamlar
Çoluk [çocuk] koşar elini öper
Çok yaşa kızım diyen kocakarılar

- 20 Suratına bakanın işi rast gitmez
Üç gün söyleseler sözleri bitmez
Tokmak ursalar ağzı kapanmaz
Lakırdı makinesi kocakarılar

Daim geçirir her nerede olursa
Merakım kalkdı dir bir kimse sorsa
Uyanması zor olur eğer uyursa
Zibidi kıyafetli kocakarılar

Ahşamdan uyhusı gelür uyuklar
Sabahleyin sekizde zırpadek kalkar
Latilh-lokum olsa deyü sayıklar
Boğazımı düşünen kocakarılar

Benim bir kadınım var idi amma
Horozsız şehre kadar gitse de hâlâ
Bunamış avanak hem de budala Mantin ferace giyen kocakarılar

Elli beş kocadan boşanmış kalmış
Erkeklerden zavallı çigeri yanmış
Pek çok şeyler görmüş artuk uslanmış
Erkeklerin artığı kocakarılar

25 Bazıları gelinini kıskanur
Kendini gelinden güzeldir sanur
Herkes bakar sorsa eğlenür
Pişmiş kafaya benzeyen kocakarılar

Tandır başında kışın oturur
Başına toplananlara hikâye okur
Tuhaf tuhaf şeyler söyler güldirir
Dal gibi iki kat kocakarılar

Beli bükülmüş iki kat olmuş
Boynu enginarın sapına dönmiş
Burnı çenesinden aşağı sarkmış
Suratı ekşimiş kocakarılar

Bin ikiyüz toksan tokuz yılında
Gezsün İRFAN destan herkes elinde
Söylensün sözlerim âlem dilinde
Vapur düdüğü sesli kocakarılar

KARI-KOCA GAVGASI DESTÂNI

- Herif Ey kadın koyma didim gel yemege hiç büberi
Daha tablada iken burnıma geldi haberi
Yellerim kalkdı bana var büberin zararı
Ne lâf anlarsın a hatun ne belasın a karı
- Karı Ey herif tur bakalım şimdi daha geldin eve
Hep homurdanmada söylenmedesin aynı deve
Seni bu dille aceb kangı kadın gele seve
Ne suratsız ne nuhuset budalası a herif
- Herif Evde turamazsın heman komşuya taşınmaktan
Uyuza döndi yüzün durma ha kaşınmaktan
Başka çare bana yok sen ile ayrılmaktan
Eski çarşaflla heman komşuları gezme karı
- Karı Gevrek al komşuda var loğusa efendi zira
Öyle boş boş gidilür mi azacık iyle hayâ
Süreyor cümle cihân halkı heman zevk u sefa
Ne bu senden çekilen artı meşakkat a herif
- 5 Herif Loğsa moğsa tanımam kimesneye gevrek alamam
Paraları virerek başımı derde salamam
Sonradan beş para evde efendim kalamam
Kimesnenin halini bilemez cadalozsın a karı
- Karı Bak bu perşembe düğün var bitişik komşuda
Mantin esvabla fotin olmalıdır hep moda
Hepsinin güzeli var almalıyız çarşuda
Ne tamakâr suratsız ne hasissin a herif
- Herif A karı ahşama ekmek parası olsa bana
Oynarım çar-belalarla ne diyorsın hâlâ
Daha dün yapdın o mantinleri geyin alâ
Hâlden anlar biri gelsün ne sefihsin a karı
- Karı Oh kuzum onları tam dört kere giydim idi ben
Artı bir daha geyer misin eğer ölsen sen
Gayrı çarşuya yarın gitmeliyiz pek erken
Yohsa vir hakkımı çöz bağımı turmam a herif

- Herif Bak şu mıymıntıya turmuş bana kem küm eyler
Kendine düşmeyecek bir nice laflar söyler
Nene lazım sana mantin gibi bokdan şeyler
Tur otur yohsa sopa değneği yersin a karı
- 10 Karı Her ne ister ise gönlüm alacaksın elbet
Her sabah süt ile her hafta güzelce bir et
Bir güzel şemsiye hem de kadife bir de ceket
Nene yohsa çekeyim kahrını her gün a herif
- Herif Koymadın evde leğen tepsi sahan gitdi bütün
Yine vır vır başımın etin yersin her gün
Olmadım ya sana üftade veyahud meftun
Kepsurus çehreli tenbel o nakıs a karı
- Karı Gençliğim var efendim kime varsam varamam
Hepsiyalvara gelürler giderek de aramam
Sana bir söz ki fotinsiz çaketsiz turamam
Almalı çaresi yokdur bana hepsin a herif
- Herif Bak bana öyle benim han ile dükkânım yok
Sana koca çok ise bana da sultanım çok
Var heman burnını her nereye istersen sok
Başının çare git ara haydi a karı
- Karı Şimdiden tezcesi yok hakkımı vir kim gideyim
Bak sana karşı ne nisbet ne onurlar ideyim
Başına derdler açayım sana gör kim n'ideyim
Sen de benden eyüsin bul da göreyim a herif
- 15 Herif Ha ha ha çok ne kadar sen gibi süpründiler
Beni her hangi kadın görse aman dir ister
Kangı erkek acaba sen gibi murdarı sever
Haydi çık şimdi gözüm görmeye seni a karı
- Karı Yatsularda evde bir kıyye balıkla ekmek
Getürürsin çamurın üstüne hem de sürerek
Okkalarla içerek serhoş olup düşerek
Bir de turmuş kokorozlanmadasın a herif

- Herif İerim de gezerim de sana lâzım mı bu
Sen evin topla otaları süpür toldur su
Gel karşıma bana her nesneyi yerli yerde ko
Üstüne düşmeyecek şeyi düşünme a karı
- Karı Karnı burnında gebeyim bana lazımdır ebe
Göksu vakti geliyor tutmalısınız araba
Gelemem öylece kantinler ile ben tolaba
Hepsini almalısın yapmalısın sen a herif
- Herif Bir yüzini yıka bu sendeki tenbellik ne
Söylerim yapığın cümlesinin nenene
Bu edalar bu cefalar acaba söyle nene
Bana itdiklerini sonra çekersin a karı
- 20 Karı Gönlüm ister gideyim her gece komşu hanıma
Otura otura evde yeter oldı canıma
Böyle böyle gireceksin a nuhuset kanıma
Artık canım azad olsun yakamı ko a herif
- Herif Hiç kenef ibriğinin içine koymazsın su
Gündüz ahşamlara dek gez gicelerde uyhu
Artı ayı sureti menhus ne tenbellik bu
Yüri var eski papuç istediğin yere a karı
- Karı Komşu yok akadiş yok dahi esvab yokdur
Böyle dırdır ile vır vır ise her dem çokdur
Sade bir laf ile zır zır ile karnım tokdur
Çekemem artık bırak kahrımı bir dem herif
- Herif Sade hamam için aldın otuzu dün benden
Ne bu çekdiklerim artık ... ben senden
Başına çarşafı ur komşuyu gez erkenden
Bana böyle karı lazım degil asla a karı
- Karı Bir suratla gelür ahşam evde turmaz söyler
Sade söylense ne alâ bir de alâca döğer
Bak yakında öcümü alır isem ben de eğer
Bana tu diye âlem tüküreler a herif

- Herif Bak bana tut dilini sonra sopayı yersin
Bu gürlitileri her sabah u mesa eylersin
Kocana karşı niçün olmayacak şey söylersin
Postını sonra senin şimdi yüzerim a karı
- 26 Karı Karı döğmek sana pek çokça kolay mı a beğim
Urma tur vay gözüm eyvah başım ah küreğim
Ne urursun beni zan itme efendi eşeğim
Kolların kopsun ilahi uramaz ol a herif
- Herif Gayrı sus ya canını şimdi çıkarırım serem ha
Komşulardan a kadın gel azıcık iyle hayâ
Avanaksın ne utanmaz budalasın budala
Ne lâf anlar ne söz anlar ne belâsın a karı
- 28 Karı Söyledim destanı herkes okusun eğlenün
Dinleyen destanımı kahkahalar ile gülüşün
Âlemin gözleri bir böylece destan görsün
Ne uyuzsın ne kokozsın ne bir cicozsun a herif
Sene 1299
Fiyatı para 40

KADINLARIN DİLİ BELASI DESTÂNI

- 1 Başladım destana bir garib ahval
Ferace mantinden olmalı herhal
Alâ sı ednası hep buna misal
Dışı güzel içi mundar kadınlar

Başda yaşmak çarşı pazar örtüsü
Erkek giysisine dikdiler gözi
Herifin aldığı bayramlık fesi
Kapudan çıkınca satan kadınlar

Hırka eskisinden semer kışında
.... kalmadı minder içinde
Çırıl çıplak gezer don yok piçinde
Bu ahlâkda olan alçak kadınlar

Gümrük malı moda çanta elinde
Guruşlık lasdikli kemer belinde
Tencere mangalda kedi eğlenende
Azup zokaklarda gezen kadınlar

- 5 Samsun kelbi gibi kıvrıcık saçlar
Verem hor vazı şimdiki başlar
Saat birde gelür yer havıçlar
Cuma pazar seyir gezen kadınlar

Erkeklerin işi kaldı Mevlâ'ya
Ahu figanları çıkdı semaya
Düşdü bir sürtükle başı belaya
Evde eşya bırakmayan kadınlar

Eskici Yahudi kahvede bekler
Dört buçuğa gitdi basma yelekler
Arfaniyle pişen dürlü yemekler
Yapup da Göksu'ya giden kadınlar

Fatıma Molla sadıçları öninde
Güve urmuş mavi ihram belinde
Keçi kaburgası pişmiş furunda
Satup savup cümbüş eden kadınlar

Kaşlarında kazgan kulbı rastıklar
Açık renk fotinler yüzsüz lastikler
Kalaycı körüğü yaşmağı süsler
Yakışur size miskin kadınlar

- 10 Fotin kunduranın fiyatı belli
Düzgünci karıya oldu borç elli
Sırıkcıdan aldığı çaket fitilli
Varı yoğu bilmez zalim kadınlar

Çamaşur leğeni bekler rehinde
Sahan tepsi bırakmadı evinde
Bu rezalet yeter halkın dilinde
Kocaların şaşkın iden kadınlar

Kadınlar rezaleti hadden aşırđı
Erkekler evinin yolun şaşırđı
Dibi yok zenbilden ekmek taşırđı
Herifi bu hale koyan kadınlar

Sağ akçe hesab basma ikiye
Yasdıkları sat da ver dikiciye
Biraz da borç kaldı pinti terziye
Hanesin tam takır iden kadınlar

Tavuk kaza bakup kışını yırtar
Bir hafta pazarda kürkini satar
Kestane mevsimi bir kayık tutar
Zevk için açlıktan ölen kadınlar

- 15 Et ekmek birinç yağ dostımız askerler
Hıdmeti başına kedersiz gider
Saye-i devletde saltanat sürer
Rezaletde şeref bulan kadınlar

Böyle kadın evi nedir bilür mi
Satdığı eşyalar yerin bulur mı
Öyle evde hiç bereket kalur mı
Kendini bilmeyen sefih kadınlar

Dir ki kocam bari asker olaydı
Anam karı evvel bana soraydı
Yakam şu herifden bir kurtulaydı
Ah askerler diyüp yanan kadınlar

Cadı bu sümsüye sen verdin beni
Dilerim Mevlâ'dan yok itsin seni
Hortlasın mezarda babam hınzırını
Mahkeme mahkeme gezen kadınlar

Durmaz kocasıyla hem gavga ider
Herif kundurasız kahveye gider
Süslü fidan gibi güzel askerler
Beni mecnun itdi diyen kadınlar

20 Kadınlar askere Şarkı düzmiŐiler
Ucu peŐi söylemiŐiler gülmüŐiler
Bu sebebden ziyanıma düŐmiŐiler
Dilinin belasın bulan kadınlar

Herkes kendi hâlin bilse olmaz mı
Erine zulm eden zeval bulmaz mı
Ahvaliniz dilde destân olmaz mı
Kendin alçak iden böyle kadınlar

Kocanızda sabr u takat kalmadı
Askerler viresi ekmek almadı
Bakkala kasaba borç yığılmadı
Kılıksız biçimsiz olmuş kadınlar

Pamuklu eteklik bak Şu mindâra
Çifte çifte piçi besler mindere
Kirli bez entari bozma mustura
Âlemin menfurı olan kadınlar

Eldiven Şemsiye ister herifden
Ekmeği düşünür aciz bu işden
Sermayesın yedi herif bu kışdan
Bunları düşünmez donsız kadınlar

25 Kirli dokumadan çarŐaf başında
Her gün gezer mizevirlik peşinde
Ciğer haŐlaması kalmış diŐinde
Kapu kapu gezen sümsük kadınlar

Her sabah kalkınca komşu dolaŐur
Mundarlıkda daim başını kaşır
Hamama gidenin boğçasın taşır
Beslemeden hanım olan kadınlar

Asker üstünde Şan Şöhret var
Kolında kurması mum gibi yanar
Rütbe sayesinde itibarı var
Derdinize yanın gidi kadınlar

Âlemi düşünme kendine bak sen
Askeri ekmeği gelür erkenden
Kazgan sini gitti imdâd leğenden
Yatak yorgan satup yiyen kadınlar

Evde yiyecek yok anı düşünmez
Katıksız ekmek yer yemek pişirmez
Evine pislikden asla girilmez
Zokak süpürgesi olan kadınlar

30 Herifden izinsiz satar mangalı
Biçare herif de sorar tellalı
Düşmana düşmesün böyle karılar
Kocaların çıplak koyan kadınlar

Yakışur mı kel başa fildişi tarak
Sakın hiç itmeyin sizler de merâk
Kılıksız zibidi kocana bir bak
Askerle uğraşan yıllık kadınlar

Sene bin iki yüz toksan sekizde
Asker namın zikr eyleme dilinde
Hicve kağıd kalem FEHİM elinde
Bir işaret bekler heman kadınlar

GÜZEL İLE ÇİRKİNLERİN DESTÂNI

1 Başladım destana bir tuhaf halet
Okuyan çok okur destânı elbet
Çünkü gönline virmez hiç asla sıklet
Sıkılır mı dilber sözi dinleyen

Sade dilber değil çirkin de vardır
Aceb kim çirkine arkadaş yârdır
Çirkinin yüzine bakmak herkese ardır
Onı da öyle yaratmış Hazret-i Yezdan

Geçen gün bir çirkin bir güzel gördüm
İkisinin sözine bir kulak virdim
İkisinin sözlerini anladım
Şöyle bir söz eyler idi devrân

Önce bir güzeli medh eyleyelim
Sonra da çirkini vâsf eyleyelim
Sonra itdikleri sözi söyleyelim
Güzelde bitmişdi hüsn ile heman

5 Gözleri mahmur idi kaşı hilâldi
Kendüsi ise huri misâldi
Bir kere görse idin ne maldı
Yüzini sanurdın bir mâh-ı tabân

Saçı bahtım gibi siyah kabkara
Âşıkları görüp olmuş avare
Vaslına bulmamış kimse bir çare
Cümlesi olmuşlar mahzun perişan

Ruhları gül gibi olmuş kıp kızıl
Yaşı ise on üç on dört on beş bil
Âşıkların gönline salmışdır fitil
Zavallılar olmuş suzân u giryân

Dişleri incü gibi kirpiği uzun
Eller ufacık kameti mevzun
Her yeri velhasıl muvafık uygun
Yalnız cefası vardı bi-girân

Sözi şeker gibi iderdi cilve
Anda bitmiş idi hep bütün işve
Kendini sorarsan gayetle körpe
Bir güzelliğe yokdur hiç ana akran

10 O hüsne bir bakup ol saat bitdim
Ben benden geçerek kendim gayb itdim
Sonra dahi aklımı başıma aldım
Didim yokdur buna bakup da toyan

Be bir kere çirkini sorsana bana
Bir çehre virmiş ki Hazret-i Huda
Bir daha bakmadım hiç andan yana
İşi zira rast gitmez yüzine bakan

Kepsurveci çehreli tuhaf bir adam
Ağız kulağına kadar sandım ki yamyam
Eğerçi bir çocuk görseydi ahşam
Bayılır düşer idi kalmazdı dermân

Kafası tandır gibi gayet büyükdür
Gözi ise o nisbette kümükdür
Kolları ise aynı kütükdür
Suratında çıkmış otuz beş çiban

Çenesi, süzülmiş burnını aşmış
Kendisi iki kat olmuş eğilmiş
Burnu çenesinden aşağı sarkmış
Vücutunda yokdur bir tamlâ da kan

15 Boyı gayet uzun sırık gibidir
Ağızını sorar isen yırık gibidir
Sakalı bıyığı kıtık gibidir
Çınar yaprağı gibi eli kocaman

Başında kıp kıp var idi bir fes
Borî sesi gibi idi teresdeki ses
Çirkinlikde ana didim sana pes
Sendeki tekmi olmış çirkinlik heman

Arkasında dört kanburu var idi
Anlının ortası gayet tar idi
Körük gibi ağzın açar kapar idi
Gözlerini sarmış idi hep duman

Parmakları kırk paralık mum idi
Hem sağır işitmez hem hımhum idi
Hem budala alık hem sersem idi
Önüne komalıdır bir avuç saman

Güzel dirdi çirkine ki budala
Ne bu tandır gibi sendeki kafa
Sen bu yüz artı avcunu yala
Bulayım diye gezersin akran

20 Çirkin dir ki benim nem var yüzümde
Bir kusurum yokdur asla sözümde
Para vardır bir arasan tozumda
Beni elbet sever paramı tuyan

Biraz terbiye vir burnını düzelt
Sana hiç yakışmamış bu kısa çeket
Koluna takarak bir koca sepet
Gez zokaklarda eyle cevlân

Çirkin dir güzelliğine ne hâsıl olur
Dört beş yıl geçince hep zail olur
Parası olana herkes mail olur
Akçedir geçtiren insana hep cân

Güzel dir ki vardır güzellik bende
Ben akçe bulurum getsem her kande
Senin paran gine kalsun hep sende
Yelpaze kulaklı koca marsuvan

Çirkin dir giyerem her gün bir esvab
Kuş tüyi şilteden güzel câme hâb
Yerim ahşam sabah bir ala kebab
Senin gibi degil halim perişan

25 Güzel dir güzellik bana elverir
Param yohsa bir gün elbet Hak virir
Kısmetim ne ise elime gelir
Hamd olsun değilim sen gibi nâdân

Hak tealâ ezelden tasvir iylemiş
Güzel ile çirkini takdir iylemiş
İtiraz idenleri tekdir iylemiş
Kadirdir her şeye Hazret-i Sübhân

Herkes kendi haline razı olmalı
Bu hal ile selâmeti bulmalı
Bir lâf söyleyene dekmik urmalı
İtiraz getirmez Cenâb-ı Yezdan

Bin iki yüz toksan tokuz yılında
Tolaşsun destânım herkes elinde
FİTNAT'ın çok şeyler vardır zihninde
Kısmet itsün çıkarsun Yaradan Mennan



Kocakarıların Destanı

“BENİ ÖLDÜRÜRSÜN” REDİFLİ ŞİİRİN GERÇEK ŞAİRİ KİMDİR?

Nail TAN*

Anahtar Kelimeler

Beni öldürürsün, Âşık Ömer, Yâregiden, Gevherî.

Sözlü edebiyatın, âşık-tekke edebiyatının doğal özelliklerinden biri, ürünlerinin (atasözü, mâni, bilmece, türkü, masal, efsane, koşma, se-mai, nefes, ilahi, deyiş gibi) dilden dile dolaşırken önemli değişikliklere uğraması, kimi zaman dilinin sadeleşmesi veya ağdalaşması, unutulan mısraların yerine yenilerinin konması, âşığın / şairinin unutulup yerini, bilinen mahallî şairlerden birinin almasıdır. Söz konusu temel özellik do-layısıyla âşık-tekke edebiyatımızda şairi karışık, birçok şaire mal edilmiş, nazire de olmayan çok sayıda şiir vardır. On yıl boyunca bir deftere kay-dettiğim bu şiirleri, üç yıldır teker teker ele alıp gerçek şairleri hakkında görüşümü yazmaktayım.

Bu makalede ele aldığım şiir, “beni öldürürsün” redifli bir âşık edebiyatı ürünüdür. Âşık Ömer, Gevherî ve Yâregiden’e mal edilmiştir. Önce tespit ettiğim şiirleri ve şairlerini sıralayacağım:

1. Âşık Ömer (1619, 1621 ?-1707)

Göğsün açıp bana karşı
Çıkma beni öldürürsün
Gözlerini süze süze
Bakma beni öldürürsün

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Emekli HAGEM Genel Müdürü, Halk Bilimci.

Öldürüp kanıma girme
Gayrılara gönül verme
Ela göze siyah sürme
Çekme beni öldürürsün

Diş değil, dişin dürdane
Gelmemiş mislin cihane
Siyah zülfün ak gerdane
Dökme beni öldürürsün

Der ki Ömer, yâre giden
Sevip de sonra terk eden
Göründü ol gümüş beden
Açma beni öldürürsün¹

2. *Gevherî (17-18. Yüzyıl)*

Beyaz göğsün bana karşı
Açma beni öldürürsün
Gözlerini süze süze
Bakma beni öldürürsün

Öldürüp kanıma girme
Her birine gönül verme
Ela göze siyah sürme
Çekme beni öldürürsün

Ağzındaki o dürdâne
Misli gelmemiş cihane
Siyah zülfün ak gerdane
Dökme beni öldürürsün

Gevherî der, şirin bülbül
Medheyleye seni bu dil
Yanağına kırmızı gül
*Takma beni öldürürsün*²

¹ Asım Bezirci; *Türk Halk Şiiri*, İstanbul 1993, C. I, s. 287-288, Say Yayınları.

² Şükrü Elçin; *Gevherî Divanı*, Ankara 1998, s. 522, AKM Yayınları: 164; Murat Uraz; *Halk Edebiyatı*, İstanbul 1933, s. 87.

2/a Gevherî Çeşitlemesi

Beyaz göğsün bana karşı
Açma beni öldürürsün
Ela gözler süze süze
Bakma beni öldürürsün

Öldürüp kanıma girme
Her bir yada gönül verme
Ela göze siyah sürme
Çekme beni öldürürsün

Gevherî der, şah-ı bülbül
Beyaz gerdan bina-yı pül
Yanağına kırmızı gül
Takma beni öldürürsün¹

3. Âşık Yâregiden (?)

Göğsün açıp bana karşı
Gelme beni öldürürsün
Gözlerini süze süze
Bakma beni öldürürsün

Öldürüp kanıma girme
Gayrı yâre meyil verme
Ela göze siyah sürme
Çekme beni öldürürsün

Ağzındaki dişin dürdane
Gelmemiş mislin cihane
Siyah zülfün ak gerdane
Dökme beni öldürürsün

Der ki Âşık Yâregiden
Bendesin oldur terk eden
Göründü ol gümüş beden
Açma beni öldürürsün²

¹ M. Fuad Köprülü; *Türk Şazşairleri*, Ankara 1962, 2. bsl., s. 235-236; Bezirci; *age*, İstanbul 1993, C. I, s. 299.

² Müjgân Cumbur; *Başakların Sesi*, Ankara 1969, s. 215-216, Poyraz Reklam Yayını.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Şiirler; dil, üslup, yayımlandığı kaynakların güvenilirliği açısından değerlendirildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkıyor:

Âşık Ömer’e mal edilen şiir, şair hakkında en güvenilir kaynak sayılan ve bütün şiirlerini bir araya getirdiği kabul edilen Sadettin Nüzhet Ergun’un eserinde¹ yoktur. Keza, 2010 yılında yayımlanan yazma nüshaları karşılaştırmalı *Âşık Ömer Divanı*’nda da yer almamıştır.² Bu durumda, Âşık Ömer iddiası zayıflar hatta ortadan kalkar.

Âşık Yâregiden’e mal edileni ise birinci şiirdeki “yâre giden” kelimelerinin yanlışlıkla Yâregiden mahlaslı bir halk şairi sanılması sonucudur. Nitekim, Dr. Cunbur, âşığın memleketi ve yaşadığı yüzyıl konusunda herhangi bir bilgi veremiyor. Tamamen uydurma bir halk şairidir. İkinci bir şiirine hiçbir cönkte rastlanmamıştır.

Bu durumda şiirin gerçek şairinin Gevherî olduğu sonucu ortaya çıkar. Şiirin çeşitlemesinin bulunması da kuvvetli bir delildir. Ancak çeşitlemedeki son dörtlüğün, şiirin asıl son dörtlüğü olması gerektiği görüldüğüdür. Çünkü, Gevherî’nin dil özelliklerini taşımaktadır. Dili bugüne göre daha eskidir, daha sanatlıdır. Arapça ve Farsça kelimeler daha çoktur. Köprülü de *Türk Sazşairleri*’nde bu dörtlüğü kullanmıştır.

Şiire, gördüğü ilgi üzerine “beni ağlatırsın” redifli nazireler yazıldığını görüyoruz. Bunlardan ikisini araştırmacıların dikkatine sunmakla yetineceğiz. Gevherî’yle çağdaş bu şairlerin şiirlerinin âşığı etkilediği de düşünülebilir. Aynı kafiye kullanılmadığı için bu şiirlere nazire değil diyenler çıkabilir. Nazirenin şu üç temel özelliği dikkate alındığında, terimi kullanmakta bir beis yoktur: 1. Örnek alınan şiirle vezin birliği, 2. Kafiye, redif birliği, 3. Anlam, hayal benzerliği.³

Kuloğlu (17. Yüzyıl)
*Karşımda salınan dilber
Bakma beni ağlatırsın
Beni koyup yâd illere
Gitme beni ağlatırsın*

*Şekerden şerbet ezerler
İnce tülbentten süzerler
İncili mercan dizerler
Dizme beni ağlatırsın*

¹ Sadettin Nüzhet Ergun; *Âşık Ömer; Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul 1936, 680 s., Semih Lütfi Matbaa ve Kitabevi Yayını.

² Yakup Karasoy-Orhan Yavuz; *Âşık Ömer Divanı*, Konya 2010, 607 s.

³ M. Fatih Köksal; *Edirneli Nazmi Mecma ’ü n-Nezâ’ir*, Hacettepe Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, Ankara 2001, s. 7.

*Boyun uzundur dal gibi
Emsem leblerin bal gibi
Bahçelerde bülbül gibi
Ötme beni ağlatırsın*

*Hoş çekeyim nazlarını
Gel öpeyim gözlerini
Kelp rakibin sözlerini
Tutma beni ağlatırsın*

*Bu Kuloğlu, sana kuldur
Tâ ezelden böyle yoldur
Ya azat eyle ya öldür
Satma beni ağlatırsın¹*

Âşık (16-17. Yüzyıl)
*A bülbülüm garip garip
Ötme beni ağlatırsın
Varıp yâdlar arasında
Yatma beni ağlatırsın*

*Bülbül gibi zârdır işim
Akıttım çeşmimin yaşın
Hışmanıp hilal kaşın
Çatma beni ağlatırsın*

*Âşık olan neyler malı
Ağlamaktır anın kârı
Sevdiğim karşımdan bâri
Gitme beni ağlatırsın*

*Der ki Âşık, sana kuldur
Ezelden bildiğin hâldir
Ya azat eyle ya öldür
Satma beni ağlatırsın²*

¹ Asım Bezirci; Age, C. I, s. 258; Arısoy, Sunullah; *Türk Halk Şiiri Antolojisi*, Ankara 1985, s. 186-187, Bilgi Yayınevi.

² Sadettin Nüzhet Ergun; *Halk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1938, s. 30; *17. Asır Saz Şairlerinden Âşık*, İstanbul 1933, s. 43.

Nazire şiirlerde son dörtlüklerin birbirine çok benzemesi dikkat çekicidir. İki âşıktan birinin şiirinin son dörtlüğü unutulmuş, yerine diğer âşığınki yerleştirilmiştir.

BAZI İLGİNÇ SOYADLARIMIZ VE DEĞİŞTİRİLEN, DÜZELTİLEN SOYADLARIMIZ ÜZERİNE

Saim SAKAOĞLU*

Anahtar Kelimeler

Soyadı, Düzeltilen soyadı, Değiştirilen soyadı.

Atalarımızın, her biri birer hazine değerinde olan nice güzel sözleri vardır. Bizler bunlara tarih içinde sav, mesel, darbimesel, atasözü adlarını vermişiz. Hatırlanacağı üzere bunların çokluk şekilleri de; emsal, durubuemsal, atasözleri'dir. En güzellerini günlük hayatımızda sık sık kullanırız. Gazete başlıkları bu sözlerin biriyle âdeta daha anlamlı şekle bürünüverir.

Onlar demişler ki, "Oduncunun gözü omcada olur." Konya'daki atalarımızdan böyle işitip böyle öğrenmiştik. Ancak günümüz gençlerine şu omca kelimesini nasıl açıklayabileceğiz?

Kelimemiz bizim kalemimizde omca şeklinde, ama bazı sözlükler omaca omça maddelerine alıyor.

Biz Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü adlı el altı kitaplarına bir göz atalım.

Omca: Kesilmiş ağaç kökü, bağ kütüğü (Türkçe Sözlük 2005: 1501).

Omca: Bağ kütüğü, asma, odun; büyük odun parçası (Derleme Sözlüğü IX 1977: 3279-3280).

Omca: Asma kütüğü, kesilmiş ağaç kökü (Derleme Sözlüğü IX 1992: 3279).

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

Kelimelerin bu anlamları bana yeterli gelmedi; bir de benim bildiğim, Konya’da algıladığımız anlamı var, bir de o omca’yı yazıvereyim:

Omca: Bir ağacı veya bir kütüğü balta ile parçalarken etrafa saçılan küçük parçalar.

Biz de oduncu misali gözümüzü gazetelerdeki haber, köşe yazısı, ilan ve reklâmların diline dikiyoruz. “Acaba ne tür bir farklı ad ve soyadı var?” diye. Böyle olunca da gözümüze neler ilişmiyor ki...

İşte bunlardan biri... Abdurrahman Güneş adlı bir emekli muhasebe şefi vefat etmiş. Gazetede ki ölüm ilanında pek çok yakının adı sayılıyor. Bunlardan biri de ne mi? İnanmayacaksınız ama Omca (Hürriyet, 18.11.09). Omca kızımız veya oğlumuz merhumun torunudur.

Kaldı ki bu bizim ilk “odunculuğumuz değil. Rahmetli babam ile ağabeyimin meslekleri; ayna, levha, tabela ve plaka işleriydi. Bunlardan tabelaların benim için özel bir yeri vardı. Hangi caddeye veya sokağa yeni bir tabela asılmışsa hemen farkına varırdım. Son çeyrek yıldaki bağımlılığım ise iş yerleri adlarını esir alan yabancı kelimelerle ilgili idi. Hatta bu konuda bir dergimizde ve başka yerlerde birkaç da yazı yayımlamışlığım var.

Odunculuğumuzun bu son aşaması yalnızca gazetelerle sınırlı değil... Dergilerin ne günahı var, onlara da göz atıverelim. Ya tv yapımlarının sonunda, tepeden aşağıya doğru sıralanan, yapılan işlerin yine hep yabancı dillerdeki karşılıkları verilen sorumlulukları paylaşanların adları...

Gençlik yıllarımın bazı sporcularının; o yıllarda futbolcuların soyadları pek anılmadığı için, ilgi duyduğum atletizm dalından bazı soyadlarını hatırlatmak istiyorum. Bizim soyadcılığımız tam 50-55 yıl öncesine dayanıyor:

Halil Zıraman döneminin en iyi ciritçisi idi. Kemal Horolu (böyleydi galiba...) koşardı da koşardı. Ferhan Devekuşuoğlu da o dönemin ünlülerinden di. Ama soyadlarının anlamlarını hepimizin bildiği atletlerimiz de vardı. Ta Amerikalarda Maraton koşan bir Şevki Koru’yu, Akdeniz Olimpiyatlarında yüzümüzü ağartan Ekrem Koçak, Cahit Önel, disk atmada hep ilklerde yer alan Nuri Turan, bu soyadlarıyla daha kolay hatırlanıveriyorlardı. Futbolculardan Reha’nın, Çengel Hüseyin’in, Suphi’nin soyadları neydi acaba? Günümüzde futbolcular da soyadlarıyla anıldıkları ve formalarının arkalarına yazıldığı için soyadlarını biliyoruz: E. Belezoğlu, M. Yozgatlı, E. Baytar; sıkı durunuz, bir de Cem Sultan!

Gazetelerimizin hepsinde ölüm, teşekkür, başsağlığı ve anma ilanı çıkarsa da bu ilanların en fazlası Hürriyet gazetesinde görülmektedir. Aşağıda bu tür ilanlardan seçme soyadlarını vereceğiz, bunlar doğrudan ölenin soyadı

olabileceği gibi yakınları sayılırken yer alan soyadları da olabilir. Ayrıca haberlerde de çok ilgi çekici soyadlarına yer verildiği görülür.

Söze haberlerden başlamak istiyoruz.

...Tisk Başkanı Kutadgobilik umut dağıttı. (Tercüman 16.05.09)

...Didar Hayta'yı kurşunladıktan sonra... (Tercüman 07.07.09)

...Baş pehlivan Mehmet Yeşilyeşil... (Ortadoğu 07.07.09)

...Şube Başkanı, Vezir Perişan ... (Radikal 03.07.09)

...İki Çocuklu Gönül Purçu... (02.07.09)

...Ergin Geldikaya'nın kendisi için... (Milliyet 16.05.09)

Ancak kesin olarak tarihi alınmayan bir haber Temmuzun ilk haftasında gazetelerde yer almıştı. Bir kadından söz edilirken yaptığı işle soyadı arasında bir bağ kuruluyordu. Kadının soyadı Şeytan idi.

Yazımı iki harf değişikliğiyle de olsa Kutadgubilig'in soyadı olarak yaşatılmasını saygı ile karşılıyorum.

Soyadlarımızda aynı hecenin iki defa yer almasından oluşan pek çok örnek vardır: Tantan (Eski İçişleri Bakanı), Berber, Cici, Cıkcık, Bül-bül. vb. ancak aynı kelimenin iki defa tekrar edilen şeklinde olan soyadlarımız pek azdır. Bir ortaokul arkadaşımın soyadı Aydınaydın idi; neyse ki adı da Aydın değişti. Acaba Yeşilyeşil soyadı, galiba Mustafa Seyran'ın Bestesi olan "Bak yeşil yeşil"le ilgili midir?

Geldikaya da ilgi çekici bir soyadı... Bize kalırsa kökünde bir efsaneyi arayabiliriz. Gerçi bizde Ömerintüfekattığı tepe vb. yer adları var ama Geldikaya da onlar kadar ilgi çekici bir soyadı.

Doğrusu, yapısı açısından pek de Türkçeye benzemeyen Purçu'nun anlamı ne olabilir? Tahmin yürütmek istemiyoruz.

Vezir adı pek az kullanılan adlarımızdandır. Soyadı olan Perişan da öyle.. İkisinin bir araya gelmesi bir tesadüf olamaz. Peki, vezir kardeşimiz Perişan ise acaba. Kim "Şah" çekecek? Herhâlde fil veya kale filan...

Hayta'yı, dilimizde var olup da eskiden beri kullanılan Hayta'yı günlük siyasi hayata sokan bir partinin eski bir genel başkanıdır. Bu kelimeyi rahmetli babam da kullanırdı.

Ya listenin altına eklenen Şeytan soyadını kim almak ister? Buna yorum getiremiyorum.

Şu dört kelime için ne diyebiliriz acaba? Kuku, Keçik, Öcüt, Emik. Kuku'nun adı Ahmet... Rahmetli sınıf arkadaşım Ahmet Kukul'u hatırlatıyor ama değil tabii. Ben Kukul'un da, Kuku'nun da anlamını bulamadım. (27.06.09)

Keçik, acaba Küçük (küçük) kelimesiyle ilgili olabilir mi? (Tiraje Keçik'in ilanındaki kız kardeşlerinden birinin soyadı ne ise Neci imiş!) (02.07.09)

Öcüt için ne diyebiliriz ki? Çocukluğumda büyüklerimden işitti-

ğim tekerlememsi söz dizisi galiba, “Ocut bocut, sen bizi unut” şeklinde olacaktı. (Merhaba 14.05.09)

Emik, acaba, kuzunun annesini emmesiyle ilgili yerel bir söyleyiş olabilir mi? (Milliyet 01.07.09).

Yeri gelmişken binlerce soyadımız arasında bu az kullanılanların yanında milyonlarca insanımızın soyadı olarak kullandıkları kelimelerimizin olduğunu da hatırlatmak isteriz. Mesela Yılmaz soyadını taşıyan dört milyondan fazla insanımız var. Kaya, Şahin gibi soyadlarımız da milyon aşan insanımız soyadı olarak kullanılmaktadır.

Amca, dayı yeğen gibi kelimelerin soyadı olarak kullanıldığını biliyoruz. Ya akraba, hısım kelimeleri? Bir ölüm ilanından öğrendiğimize göre Esin Hanım’ın soyadı Hısım’dır (02.09.06).

N. Güz bir Profesördür, H. Bahar da... Tevfik Kış’ı dünya ve olimpiyat şampiyonu bir güreşçimiz olarak biliriz. Ya Yaz? Onu da siz okuyucularımıza bırakıyoruz. Peki, bu dört kavramı içine alan ana kavramı soyadı olarak işitmiş miydiniz? İbrahim Mevsim (09.07.09).

Yer adlarımız da topluluk adlarımız gibi soyadlarımızda sıkça görülür. Ne yazık ki aynı ad, kişilere göre farklı yazımlarla karşımıza çıkıyor: Kerim Afşar-Hülya Avşar. Bu konuda en çok değişikliğe uğrayanı ise Çetmi / Çepni’dir. Türkiye’de Kostarika, Hindistan gibi soyadlarının kullanıldığı düşünülürse Bayat, Kınık, Cerit, Salur, vb. adların kullanılması kaçınılmazdır.

Kocaeli ve Ahıska bizden adlar... Soyadı olarak kullanılıyor.(27.06.09 ve 03.07.09) işin ilgi çekici yönü, Erzurum’da Konya soyadını taşıyan ailenin Konya ile hiç ilgisinin olmaması.

Nogayoğlu’nu da bu arada hatırlatıverelim (27.06.09).

Şuca Hazretleri İstanbul’da medfundur; adını taşıyan bir tepede ziyaretçilerini beklemektedir. Biliyoruz ki onlarca insanımız o tepeye tırmanmayı göze almaktadır. Gelelim soyadına... Demek ki birileri önceden Şuca soyadını almış ki rahmetli Selahattin Bey’in ataları Özşuca’yı almak zorunda kalmışlar (10.07.09).

Şu soyadlarını çözümlenmekte zorluk çekeceğinizden eminim: Arın (07.06.09), Geter (01.07.09), Çirli (19.05.09), Azınç (07.07.09), Uztınç (07.06.09). İlk soyadı, sanki harf sorunundan ötürü Arın’ın Arin şekli gibi geliyorsa da değildir. Geter’i nasıl çözssek acaba? Yeter’in, Gezer’in yanlış yazılmış şekilleri olabilir mi? Çir bildiğimiz kadarıyla bazı bölgelerimizde erik, kayısı gibi meyvelerin kurusuna verilen addır ki biz Konya’da kak deriz. Soyadı, Çirli olan anlamında mı acaba?

Azınç ve Uztınç’ın -inç’lerini karıştırmamak gerekir. İlkindeki,

az kelimesine getirilmiş olmalıdır. İkincesinde ise Uz + tınc kelimelerinin birleşmesi söz konusudur. Uzkınay, Uzgören vb. soyadları vardır. Tınc'ın dinî anlamına gelebileceği düşünülürse bileşimin anlamı da kolayca anlaşılacaktır.

Soyadlarımızın iki kelimedenden oluşlarında ikinci kelime olarak sıkça er'i görürüz: Şen-er, Mutlu-er, Keskin-er, Taşkın-er, alışkan-er, Eren-er, vb. Bu arada benzer yapıdaki bazı soyadları da görülmektedir. Menker (Milliyet 09.07.09), dilimizdeki bir kelimenin değişik dönemlerdeki okunuşunun izlerini taşımaktadır. Mengü, menk, beng, bengi, mengi kelimeleri aynı anlamı taşıyan kelimelerdir.

Akıcıer'in alınmasının sebebi ne olabilir? Akıcı-er? Acaba Akıncı-er'in yanlış yazılmış Şekli olabilir mi? (01.06.09)

Gökçen-er, belki de er'li birleşik soyadların çokça kullanılmaya en uygun olanıdır. Bunda, Gökçen adının, hem kız, hem de erkek çocuklarına ad olarak konulmasının da rolü vardır. (07.07.09).

Rahmetli Besim Atalay'ın kck çaplı eserlerinden birinin adı Türkçemizde -men -man adını taşımaktadır. Bu -men /-man eki pek çok kelimenin sonuna getirilerek yeni kelimelerin türetilmesine yol açmıştır. ğret-men, eğit-men, uz-man, soy-man, vb. Acaba şu iki soyadı o dönemlerin izlerini taşıyor olmasın? Ekmen, (Milliyet 16.05.09), Uyman (07.07.09)

Acaba Ek-men; ifti, ekici gibi bir anlam taşıyor olabilir mi? Uy-man da, uymakta zorluk çekmeyen anlamında türetilmiş olabilir mi? şu üç birleşik soyadının neler çağrıştırdığını sizlere bırakıyoruz; herhâlde kolaylıkla bir çözüm bulacaksınız: Uğuriş (30.06.09), Hiiyorulmaz (01.06.09), Arıbuğday (30.06.09).

Bazı soyadların değerlendirilmesi ise birden fazla doğru cevabı ortaya koymaktadır: Sular (01.07.09). Acaba, su adının okluk Şekli midir, yoksa sula- filinin nc teklik şahıs geniş zaman eki almış Şekli midir?

Yukarıda lm sebebiyle ilanı verilenlerin yakınları sayılırken ilgi çekici soyadlarına da rastladık. Azınc soyadında kardeşler sayılırken, soyadı değerliğinden ötürü kız kardeşi olduğunu anladığımız Gönen Hanım'ın soyadı Boyvadaoğlu'dur (07.07.09).

Acaba Türkçede sıkça görülen v-b değerliğinin bir örneğini mi görüyoruz? Voyvodaoğlu ile mi ilgili demek doğru olur mu? Çünkü kelimenin aslı Voyvoda Őeklinindedir. Bir de Sinop'un Boyabat ilçesi evre halkı ağzında Boyvat diye anılır. Hatta Bayburtlu Zihn 'Sinop Destanı'

adlı şiirinde,

“Kadısı Boyvat'ta aldı soluğu”

der. Acaba soyadımız Boyvadaoğlu gibi bir şekle girmiş olabilir mi? (Mısra, bizim Bayburtlu Zihni (İstanbul 1988, 130) adlı eserimizden alınmıştır.) mut ilçemizde de bu adı taşıyan bir iş yerinin olduğunu hatırlıyor gibiyim.

Gönen Hanım'ın kız kardeşi Güven Hanım'ın soyadının da Seziş olduğunu ekleyebilirim.

Akıcıer soyadını taşıyan merhum baba Uğur Bey, galiba kendi babasının soyadını değiştirmiş olmalı. Çünkü ilanın hemen başında olanlar, merhumun ölmüş anne ve babalarının ve kardeşlerinin soyadları da Akciğer'dir.

Sudi Türel'i siyasi hafızasına güvenenler hatırlayacaklardır. İki dönem Antalya milletvekili seçildiğini ve iki ayrı bakanlığa getirildiğini de hatırlayacaklardır. Ancak ölüm ilanı çıkıncaya kadar ikinci adının, daha çok kız çocuklarımıza konulan Neş'e olduğunu hiç birimiz bilmiyordu (01.07.09). Ağabeyinin adları da S, N ve hemzeli dir: Suphi Neş'et. Bu ilandaki ilgi çekici soyadları hemen hatırlatalım:

Geçergün (anne), Öten (kayınpeder), Oban (erkek kardeş), Dorak (erkek kardeş), Boyacıyılmaz, Aybak, vb. Tek erkek torunun adı da Sudi'dir'

Yukarıda yer verdiğimiz bir ilandaki iki soyadını da, özellikle ilginize sunmak isteriz: Yabgu, Oybadın (Cumhuriyet 28.05.09). İlkinin tarihî bir unvan olduğunu hatırlayacaksınız. Ya ikincisi! O da galiba benim ortaokul birinci sınıftaki müzik öğretmenim hanımefendinin soyadı olmalı.

v

Soyadlarımızı çeşitli sebeplere bağlı olarak ya düzeltiyoruz veya bütünüyle değiştiriyoruz. Her hâliyle kayda yanlış geçirildiği bilinen bir soyadın değiştirilmesi kaçınılmazdır. Burada belki de güzel bir anlamı olan kelime, bütünüyle olumsuz bir anlamı yüklenmiş olarak karşımıza çıkacaktır. Öksüz'ün Öküz olarak yazılmasına kim itiraz etmek ki? Değiştirme ise başlı başına bir iştir. Vaktiyle çeşitli sebeplere bağlı olarak alınan soyadları, zamanla olumsuzluk ifade etmeye başlayınca aile bireyleri soluğu mahkemede almaktadırlar. Top, son yıllarda en çok değiştirilen soyadıdır. Buna karşılık hâlâ Çirkin soyadını kullanan aileler vardır. Onların saygı duyduğu alış sebebine biz de saygı duyuyoruz.

Bu tür soyadı düzeltme değişiklikleri toplu ad değiştirmelerinde olduğu gibi en çok Tercüman gazetesinde ilan edilmektedir. Ortadoğu ve Birgün gazetelerinde de, daha az olmakla birlikte bu tür ilanlar yer almak-

tadır. Öbür gazeteler galiba yakınlarıyla ilgili olanlara yer vermektedir. Taşra gazetelerinde de bu tür ilanlar eskiden beri yer almaktadır. Aşağıdaki değerlendirmemizde, alındığı gazete adı yazılmayan ilanlar Tercüman gazetesinde yayımlanmıştır. Az da olsa geçen öbür gazete adları ise tam ad olarak verilecektir.

1. Toplumun Hoş Karşılamayacağı Soyadları

İnsanımız eskiden beri anlamı olumlu, söylenişi kolay olan kelimeleri soyadı olarak almayı yeğlemiştir. 1934-1936 yılları arasında alınan, belki de memur tarafından verilen bazı soyadlarının anlamsızlığının yanında söyleyiş zorluğu da değişikliklerin başlıca sebepleridir. Bir de o yıllarda ailenin lakabı, tanındığı adı, yaptığı işi de soyadı alınmasına yol açmıştır. Ancak hangi sebeplerle olursa olsun günümüz insanı o tür soyadlardan kaçmaktadır. Özellikle yeni kuşaklar herhangi bir bağının olmadığını öğrendikleri soyadları değiştirmek istemektedir. Özellikle başka olumsuz bir kelimeyi çağrıştıran soyadları da değiştirilme ile karşı karşıya kalmaktadır. 1966 yılında bir lisede öğrencim olan A. Manzakoğlu'nun nasıl zor durumlarla karşı karşıya kaldığını hâlâ hatırlarım. Ailesi için anlamlı olan Dojik soyadı da kardeş olan iki arkadaşımız için değişiklik yapılarak yumuşatılmıştı. Bu sebeple bazı soyadlarının değiştirilmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Ancak Danabaş, Büyükbaş, Kocabaş türü, belki bazıları ailenin dünü ile ilgili anıları yaşayan soyadlarımız ise hâlâ korunmaktadır. Türk siyaset, ekonomi, bilim, spor, edebiyat, vb. alanlarında işittiğimiz zaman yadırgadığımız soyadları yok mudur? Belki sizin soyadınız da öyledir. 1934 yılında soyadı kanunu görüşmeleri sırasında bazı kavramların soyadı olarak alınmaması kararının getirilmesi, belki de sonraki yıllarda pek çok soyadının değiştirilmesinin önünü kapamıştır.

Aşağıdaki on örnek değişiklik incelendiği zaman bazı sonuçlar ortaya konulacaktır. Acaba insanlar niçin her hayvanın adını soyadı olarak almak istemez? Hatta ortak özellik taşıyan bazı hayvanlar kabul görürken (aslan-arıslan, kaplan, kurt), benzer özellikleri taşıyan bazıları (köpek, sırtlan, panter, vb.) ilgi görmemektedir. Hatta güçlülüğün temsilcisi olan boğa bile terk edilmektedir. Elbette bunları ayrı ayrı ele almak zorundayız. Çıtı pıtı bir genç kız, babasından getirdiği Boğa soyadının altında ezilmeyecek mi? Bunun yanında, eskilerin “Mülahham” dedikleri eni boyuna denk bir delikanlının Pire soyadı taşıması da yadırganacaktır. Mal kelimesinin ticari hayattaki anlamının yanında bir de hayvancılıktaki anlamı vardır: Bir kişinin bütün büyükbaş hayvanları. Gelin de bu kelimeyi soyadı olarak kullanınız.

Daha okula yeni başlamış bir kızımızın, yoklama sırasında Ayşe

Dul, ailesi tarafından en güzel elbiselerle okula gönderilen bir çocuğumuz ise Ahmet Çıplak diye çağrılmasındaki tuhaflığı nasıl karşılırsınız, bilemeyiz.

Koyun'dan kaçıp Koyunoğlu'na sığınırken Gıcıkıoğlu'ndan kaçıp Koç'a sığınmanın herhalde bir açıklaması olacaktır. İlkokul arkadaşımız Recai'nin o yıllarda Gıcık olan soyadı, sonraki yıllarda Gıcıkıoğlu oluverdi; ancak, Kokar'dan kurtulmanın en güzel yolu, soyadınızın başına bir Gül- getirivermenizle gerçekleşecektir. Kirli'nin Kırılı olmasını biraz alfabemizin tarihini bilenler çözeceklerdir. 1930'lu yıllarda, yani harf inkılabımız ilk yıllarında i-ı harflerinin kullanılışındaki karışıklık, bu vatanlarımızın soyadlarında da günümüze kadar gelmiştir. Daha önce de başka yerlerde de söylediğimiz gibi, Ulu Önder Atatürk, Sadri Maksudi [Arsal]'nin Türk Dili İçin adlı kitabına yazdığı 2. IX. 1930 tarihli takdim yazısında kullandığı bazı kelimelerin yazımı şöyle idi: olması, başlıca, korumasını, kurtarmalıdır. Ancak buradaki ı'lardaki nokta gibi algılanacak olan işaretler i'lerdeki işaretlerden biraz farklıdır ve ğı'nın şapkasına benzemektedir. O yılların bu özelliği elbette nüfus memurlarında da görülebilir.

- Mal-Filiz (17.05.09)
- Pire-Dedeoğlu (16.06.09)
- Boga-Eryılmaz (14.05.09)
- Koyun-Koyunoğlu (29.05.09)
- Kıcıkıoğlu-Koç (18.06.09)
- Kıllı-Ataoğlu (03.07.09)
- Dul-Alpay (25.05.09)
- Kokar-Gülkokar (24.06.09)
- Çıplak-Akdeniz (29.05.09)
- Kirli-Kırılı (04.06.09)

Burada alınan yeni soyadlar da dikkati çekmektedir. Pire'nin Dedeoğlu, Kıllı'nın Ataoğlu olması ailenin lakabıyla ilgili olabilir. Koyunoğlu için, ailenin tanındığı adla bir ilgisi vardır diyebiliriz. Mal'dan Filiz'e geçişte aslında bir kaçış var gibidir. "Dul olmasın da..." diye düşünen aile herhâlde Alpay'ı seçerken sevimli ve anlamlı bir kelime olmasını göz önünde bulundurmuştur. Her ne kadar listemizde Çıplak'tan bir kaçış görülürse de aynı soyadı kullanan meslektaşımız acaba ne düşünmektedir.

Soyadlarımızdaki bir noktayı, bir ölüm ilanı ile ilginize sunmak isterim. Fatma Hanım için verilen ölüm ilanı sizin de dikkatinizi çekecektir; Çünkü soyadı Ölmez'dir. Konya'daki eski mahallemizdeki bir ailenin lakabı Ölmezler, soyadları da kardeşlere göre Büyükölmezler ve Küçükölmezler idi. Yeri gelmişken bu tezatla ilgili rahmetli karikatüristi-

miz Cemal Nadir’i hatırlatmak isteriz. Cemal Nadir’in pek az güldüğünü, asık suratlı olmasa bile ciddi tavırlı biri olmasına, bir dostu, “Güya soyadın Güler, hiç gülmüyorsun!” deyince şu çok güzel cevabı almış: “Evet ama Nadir Güler’im!”

2. Divitlerin ve Kalemlerin Suçu

O güzel şarkıda, “Ah şu şarkıların gözü kör olsun” mu diyordu. Şarkı sözü yazarı kim bilir hangi duygularla bunu kaleme almış olabilir. Biz Fuzûlî gibi düşünüp kâtiplere “eli kalem olsun” demeyeceğimiz gibi, “Ah şu kâtiplerin kalemi kırılıysaydı...” da demeyeceğiz. Memur ne yapsın ki... Siz getirip soyadınızı Pire olarak alacaksınız, Kurukafa, Tavasapı olarak alacaksınız, onlar ne yapsınlar?

Ancak bir de yazım bilgisinden yoksun kâtipler / memurlar vardır ki asıl sözümüz onlara... Önce listemize bir bakalım, sonra değerlendirelim.

Çoşkun-Coşkun (27.05.09)

Saygın-Saygın (28.05.09)

Oçak-Ocak (20.06.09)

Agdağ-Akdağ (06.06.09 ve 27.06.09)

Mülazımoğlu-Mülazımoğlu (Merhaba / Konya, 04.06.09)

Taşgın-Taşkın (Ortadoğu, 14.05.09)

Acaba şimdi Genel Ağ sayfalarında ileti adıyla dolaşan eski mektuplarda, yukarıdakilere benzer yazım hatalarını görmüyor muyduk? Tembellikten mi dersiniz, bilgisizlikten mi, hatta acelecilikten mi dersiniz, şimdiye kadar yüzlerce öğrencimin ğ’leri g olarak yazdığını gördüm. Ya tersi? Kaç Sevgi kelimesi Sevgi, kaç Saygı kelimesi Sayğı olarak yazılmadı ki? Haydi benimkinde olduğu gibi soyadlarındaki -oğlu bölümüne işareti, yukarıda sayılan sebeplerden ötürü koymayabilirsin; ya dalga’ya, karga’ya, örgü’ye niçin g’nin yumuşağını yazarlar acaba?

Sıkça gördüğüm yazım hataları arasında Çocuk’un Cocuk ve Çocuk, Çiçek’in Çicek ve Cicek biçimleriyle yazılmaları da vardır. Demek ki ç harfindeki çengel bazen yanıltıcı olabiliyor.

Çoşkun’da, Saygın’da, Taşgın’de 1934’lerin izlerini aramak gerekir. İki ayrı düzeltmede karşımıza çıkan Agdağ’daki iki Yumuşak Ge’nin ilkinin şapkasız olması, kelimenin bölgedeki söyleyişle ilgilidir. Ancak sondaki g’nin şapkalı olması, dağ kelimesinin yaygın yazımının sonucudur.

Bu düzeltme iki aşamalıdır: g’nin kaldırılması, yerine k’nin getirilmesi.

Aslında kelime halk arasında, ince ünlülerle birlikte ince a ile söylenir: Mülazım. Tıpkı Mülayım kelimesi gibi. Ancak, kelitemiz

Mülazım'dır ve aile bu doğru yazımı seçmiştir. Bilineceği üzere eskiden askerî ünvanların adları daha farklı idi. Bu günkü teğmen'in karşılığı mülazım idi. Onun da evvel'i ve sani'si vardı: Mülazımevvel (Mülâzım-ı evvel), Mülazımsani Mülâzım-ı sâni). Galiba ailenin atalarında bu rütbeyi taşıyan biri vardı ve o adla tanınıyorlardı.

Eskiler 'sürç-i lisan' derlerdi; bu söyleyiş en çok da gölge oyunu ustası olan hayalilere yakışırdı. Diyorum ki, acaba bir de 'sürç-i kalem' söyleyişi var mıdır? Vardır, olmalıdır da... Yoksa basındaki onca hatayı (!) nasıl açıklayacağız? 'Amacını aşmış' demek yetecek mi?

Şu örnekler acaba birer 'sürç-i kalem' olabilir mi?

Senürekli-Şenyürekli (31.05.09)

Tiribollu-Tiribolulu (18.06.09)

İlk örneğimizin ikinci değişikliğini anlamak mümkündür. Çünkü Ürek, kelimesi tek başına da soyadı olarak kullanılmaktadır. Merhume şarkıcı Sevim Tan Ürek, üniversiteden sınıf arkadaşım Ü. Ürek. Hatta bu ad ek almış şekliyle de kullanılmaktadır: Bayram Ürekli (Prof. Dr.). Değişikliğin bu bölümü, yaygın olan Yürek'e yönelme ile ilgilidir. Ya ilk değişiklik? Acaba soyadı verilirken kelime Şen diye mi verilmişti de ş'nin çengeli ihmal edilip Sen diye mi yazılmıştı? Bizce, Sen şekli söz konusu olamaz.

İkinci örneğimiz ise benzer seslerin çokluğundan kaynaklanan bir yazımla ilgilidir: Çifter çifter i'ler, l'ler, bir de u'lar... Dönemin memurları bu kadar inceliği belki de daha yakalayamamışlardı bile.

3. Keyiflerin Seçtikleri

Bu başlık altında topladığımız soyadı düzeltmelerini belki de birkaç alt başlık altında verebilirdik. Ancak listemizi topluca verip kendi aralarında değerlendirmeyi daha uygun bulduğumuzu belirtmek isteriz.

Çeben -Şişlioğlu (Radikal 29.05.09)

Öcal-Kahvecioğlu (Merhaba 16.06.09)

Büyük-Alemdaroğlu (20.06.09)

Fettahoğlu-Özçağlar (14.05.09)

Salim-Özgür (10.06.09)

Avcı-Başbuğ (05.07.09)

Barış-Tanrıkut (07.06.09)

Daşo-Taştan (Merhaba 14.05.09)

Günüç-Acar (06.06.09)

Oğuz-Ölçer (14.06.09)

İlk dört adımız -oğlu ile kuruludur. Ancak ilk üçünde oğlu'na yönelirken dördüncüsünde bir kaçış söz konusudur. Doğrusu Çeben'in ne

anlama geldiğini bilmiyorum; Derleme Sözlüğü'ne bakılabilir. Ad olarak da kullanılan Öcal'dan kaçış daha çok lakaba sığınmakla ilgili olabilir. Büyük, aslında ikili soyadlarında görülür: Büyüktunç, Büyükcengiz, vb. Onun tek başına kullanılması çok azdır. Ancak, dedelerden gelen bir 'alem-darlık varsa, elbette bu soyadını gururla taşıyacaktlardır. Ya, Fettahoğlu'nu bırakıp Özçağlar'ı almanın nasıl bir açıklaması olabilir? Bunun en güzel örneğini ailemizden verebilirim. Sakaveliler olan lakabımız 1934'te Sakaoğlu'na çevrilir. Ancak, rahmetli amcam Nuri, soyadını değiştirir ve bizim soyadımızla hiç ilgisi olmayan, yine iki kelimededen oluşan Çeliker'i soyadı olarak alır.

Salim'den Özgür'e, Avcı'dan Başbuğ'a, Barış'tan Tanrıkut'a geçişlerde siyasi bir görüş aramamak lazım. İlkinde Türkçe'ye yönelme, öbürlerinde ise tanındıkları, bilindikleri adlara veya sevdikleri bir kavrama yaklaşımları söz konusu olabilir.

Daşo, ailenin bölgesinde tanındığı lakaptan, Daşolar'dan alınmış olabilir, yerleşilen yeni mekâna uyularak soyadı da yenilenmelidir. Ancak eski ile olan bağ koparılmamalıdır.

Günüç, Konya'da kullanılan, şu anda Selçuk Üniversitesinde bir fakültenin dekanı olan arkadaşımızın soyadıdır. Acaba onlar niçin değiştirmeyi düşünmezler dersiniz? Kelime, gülünç'ü hatırlattığı için bırakılması olmalıdır.

Bizce üzerinde az da olsa durulacak olan değişiklik Oğuz-Ölçer ikilisiyle ilgilidir. Ad ve soyadı olarak sıkça kullanılan soyadı Ölçer olurken ya tanındıkları lakaba dönülmüştür veya işleri ölçmek biçmekle ilgilidir. Konya'daki komşularımız Ali ve Nuri kardeşler ve onların oğulları hâlâ Ölçer'i kullanıyorlar. Ancak onların lakapları Zanaka (Sanaka da olabilir) idi ki ilimizin güneyinde bir tür halk hekimine verilen ad idi.

Gül-Tahmaz (06.06.09)

Göktaş-Kömbe (19.05.09)

Kuz-Kuzey (Milliyet, 16.05.09),

Küçükçicibıyık-Cicibıyık (12.07.09)

Gül'den Tahmaz'a geçişte lakap veya tanınılan adın rolü vardır. Gül'ün ilçesi veya çevresinde yetişmiş ve aynı soyadı taşıyan bir arkadaşım vardı. Hasan Fahri Tahmaz

Kömbe, bazı bölgelerde bir yiyecek adıdır. Acaba aile bu yiyeceği ürettikleri için böyle mi tanıyordu?

Kuz, bir gözlük şirketinin markası olmakla birlikte pek yaygın değildir. Gölgecik, güneş almayan yer anlamındadır. Kelimenin geliştirilmiş şekline gidilmiştir.

Küçükçicibıyık, ü'lerin, i'lerin ı'ların çifte çifte olduğu bu soyadı

söylemek de yazmak da oldukça zor; acaba ondan ötürü değiştirilmiş olması?

(Vahid) Berenci-(Vahit) Berenji (19.06.09)

(Emir Mahdi Ş.) Hassan-(Emir Mahdi S.) Tahirdağ (Ortadoğu 14.05.09)

İlk değişikliğin bilgileri arasında “İran uyruklu” ifadesi yer almaktadır.

İkincisinde ise böyle bir bilgi yoksa da oradaki adların yazımları kişilerin eski uyrukları konusunda bilgi vermektedir.

Aşağıdaki değişiklik ve düzeltmelerin tamamına yakınında hem adlarda hem de soyadlarında hareketlilik görülüyor. Bu sebeple onları ayrı ayrı ele alacağız.

Elif Aras Gültürk-Elif Gültürk (09.07.09)

Buradaki değişiklik, sanıldığı gibi Elif Hanım’ın ikinci adı gibi görülen Aras’ın kaldırılması değildir; Aras, Elif hanım’ın ilk soyadıdır.

Şahzane Oçak-Şahzene Ocağ (20.06.09)

Hanımefendinin hem adında hem soyadında işlem yapılmıştır. Adındaki harf değişikliği, adın pek bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Soyadındaki ç-c konusunu daha önce de ele alınmıştı.

Sercan Tiribollu-Enes Tiribolulu (18.06.09)

Soyadı daha önce de değerlendirilmişti. Aile, yeni moda adlardan olan Sercan’ı, dinî özelliği olan bir adla, belki de dedelerden birinin adıyla değiştirmiş olabilir. Enes 8 Ekim 2008 doğumludur. Değişiklik sebeplerinden biri de, Sercan adının cinsiyeti yeterince yansıtmaması olabilir.

Ali Salih-Ali Pedram Salihi (26.06.09)

Çok ilgi çekici bir değişme ve düzeltme ile karşı karşıyayız. Tek ad olan Ali aynen korunuyor, yanına ilk defa işittiğimiz Pedram ekleniyor. Bu arada Salih olan soyadı da Salihi şeklini alıyor. Sonucu gelişme ilk kayda eksik yazımla ilgili gibidir.

Satılmış Özkafa-Özgür Özdilek (19.06.09)

Murat Yılmaz-Mikael Tayyar (24.06.09)

İlk adda, iki Türkçe ad, yerini iki Türkçe ada bırakırken kabul görecektir. Anadolu’da, yaşamayan çocukların yaşamaları için küçük bir merasimle çocuklar bir veliye satılır. Çocuk erkek ise Satılmış, kız ise Satiye adı verilir. Satı adı da kullanılır. Büyük Millet Meclisi’nin ilk hanım milletvekillerinden biri de Satı adını taşıyordu. Özkafa’nın değiştirilmesinin sebebini araştırmak gerekir. Konya’nın ikinci Büyükşehir belediye başkanının (ki sonradan bir partinin genel başkan yardımcısı olmuştu.) soyadı da Özkafa’dır. Ayrıca bu soyadı Konya’da geniş bir ailenin soyadıdır. Ancak, yeni adıyla Özgür Bey, eski soyadın-

daki kafa'yı atıp yerine dilek'i getirmiştir.

Murat Türkiye'de en çok kullanılan ilk erkek adlarından biridir. Bazı illerimizde ise ilk beşe girer. Bunun atılıp Mikael'in alınmasının çok özel bir sebebi olabilir. Hele, Türkçe olan Yılmaz'ı atıp yerine soyadı olarak Tayyar'ı almanın açıklaması zordur. Aile ile ilgili bir özel durum olabilir. Türkçeleşmiş Murat ile Türkçe Yılmaz'ı bırakıp çok az kullanılan Mikael'i ve Tayyar'ı almak, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Medine Derya Biçkiöğlü Karadağ-Derya Karadağ (24.06.09)

Son örneğimizin başına gelenler çok daha farklı... Derya kızımın (1978 doğumlu) iki adı, iki de soyadı var. O, ikişerleri birere indirerek adını yarı yarıya azaltıyor. Medine'yi eski, Biçkiöğlü'nu da anlamsız bulduğu için terk etmiş olabilir.

Son olarak aynı ölüm ilanında yer alan soyadının farklı yazımlarla karşımıza çıkmasını ele alacağız. Merhume Fatma (İsmi) Hanım için aynı sayfada yer alan beş ilanın üçü soyadını Sütçü olarak verirken kalanları Sütçü olarak veriyordu. Ailenin verdiği ilandaki soyadının doğrusu olduğunu kabul ediyor, vaktiyle eksik yazılmış şekil olduğunu göz önünde bulunduruyor, kabul ettiğimiz Sütçü'yü doğru buluyoruz. (08.07.09).

SONUÇ

Ölüm, başsağlığı, anma, vb. ilanları bize pek çok adı ve soyadını sunmaktadır. Doğan, Yalçın, Çelik, Demir, Acar, vb. Soyadların yanında pek de aklımıza gelmeyen soyadlarının varlığı incelememizin birinci bölümünü oluşturmuştur. Gerçekten de ne için alındığı konusunda ikilem içinde kaldığımız soyadlarımızın yanında hiçbir tahminde bulunamadıklarımız da olmuştur.

İkinci bölümde ise değişen soyadları ele alınmıştır. Bunların 'düzeltilme' ve 'değiştirilme' şeklinde ele alınması daha uygundur. İnsanın bunca yıldır sabırla koruduğu bir yazım ve anlam sorunu olan soyadları değiştirmesini de geç de olsa yerinde bir karar olarak görüyoruz. Atalarımız, 'Darısı 'başınıza' demiş; biz de, 'Darısı sıra bekleyen soyadlarına' diyoruz.

HALK KÜLTÜRÜ VE TURİZM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE

Erdoğan SARACOĞLU*

Halk Kültürü ve Turizm İlişkilerini iredeleneceğimiz bu çalışmamızda öncelikle, Halk Kültürü değerlerini araştırıp gün ışığına çıkaran Folklor'un toplumsal yapısı üzerinde durmalıyız.

Bilindiği gibi Folklor, halk kültürünü araştırıp değerlendirmekle, ulusun kültür birliğini sağlayıp, yerel kültürü önce ulusal kültür, daha sonra da evrensel kültür haline getirmektedir. Toplumun sosyoekonomik dinamikleri, folklorik araştırmalarla aydınlığa kavuşmaktadır. İlerlemek, refaha kavuşmak isteğinde olan toplumlar, kültürel yapılarını ve bu yapı içindeki sosyo-ekonomik dinamiklerini çok iyi tahlil edip değerlendirmek zorundadırlar.

Bu nedenle folklorun sorunları, günümüzde giderek daha büyük bir önem kazanıyor. Etnografya, tarih, dilbilim, edebiyat tarihi gibi beşeri bilimlerin hiçbirisi folkloru yapamıyor. Yavaş yavaş manevî kültürün çeşitli fenomenlerine (yani bilincimizle, duygularımızla kavradığımız her şeye) ilişkin çözümün, folklorlarda gizli olduğunu anlıyoruz.

Bununla beraber folklor, henüz nesnelere, malzemesine veya bir bilgi alanı olarak kendi özel karakterini tanımlayamamış durumda. Elimizde genel teoriye uyan bazı çalışmalar var, fakat yaşam öylesine hızlı adımlarla ilerliyor ki, bu çalışmalarda ortaya konan varsayımlar, güncel araştırmalardan çıkan aşırı kompleks tabloya uyum göstermiyor. Disiplinimizin konusu ve özünü tanımlamak, diğer ilgili disiplinler arasındaki yerini belirlemek ve malzemesinin özel karakterini tanımlamak, hayatı önem taşıyan bir konu haline gelmiştir. Kullanılan yöntemlerin ve buna bağlı olarak alınan sonuçların doğruluğu, araştırmancının özü ve konusunun doğru anlaşılmasına bağlıdır.

* Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Görevlisi, KKTC.

Örneğin Folklor, Batılı ülkelerde uzun yıllar, bir halkın, çoğunlukla araştırmacının kendi halkının, köylü kültürü anlamına gelmekteydi. Bu görüşe göre ilkel halklar dahil, diğer bütün halkların kültürü ile ilgilenmek antropoloji, etnografya ve etnoloji gibi disiplinlerin konusuydu. Yani bir Fransız uzman, Fransız şarkılarını incelerse, folklor yapmış olacak; aynı kişi Aranvutluk şarkılarını incelerse, yaptığı iş etnografya olacak.

Oysa bugünkü çağdaş anlayışa göre folklor, gelişmişlik dereceleri hesaba katılmaksızın, varolan bütün halkların alt toplumsal tabakalarının sanatıdır. Sınıfların oluşumundan önceki topluluklarda ise, birlikte üretilen bütün sanatsal ürünler folklordur.

Folklorun toplumsal yapısına kısaca değindikten sonra, şimdi de Folklor çalışmalarında önemli bir yer tutan anonim halk edebiyatı ürünlerimiz arasındaki iki türe; mani ve halk masallarına değinelim. Kuşkusuz şimdi sizler, Halk kültürü içerisinde incelenen bur türlerin turizmle ne ilgisi var diyeceksiniz. Çünkü çoğumuza göre, yabancı bir ülkeye gelen turistlerin temel beklentileri, ülkenin doğal güzellikleri yanında, temiz ve sakin bir ortam, bol güneş, pırl pırl bir deniz, iyi bir servis, güleryüz ve konukseverliktir.

Oysa Folklor, bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla günümüze uzanan halk kültürü değerlerimizi araştırıp gün ışığına çıkarırken, bu değerlerin toplum içindeki rollerini de ortaya koymakta, toplumu ayakta tutan dinamikleri belirlemekte ve çağdaş yaratmalara temel olacak estetik odakları harekete geçirmektedir. Böylece folklor ürünleri çağdaş kültür içinde de varlığını sürdürmekte, çağdaş kültüre ulusallık rengini vermektedir.

Folklor, yalnızca ulusal kültürün özünü oluşturan halk kültürünü araştırıp sonuçlar çıkararak, diğer bilimlerin yararına sunmakla kalmaz, birçok yönden hizmette bulunur. Örneğin ulusal birlik ve beraberliği sağlamada, folklor değerlerimiz birinci derecede rol oynamaktadır.

Folklorun ülke turizmine olan katkıları ise bugün tüm devletlerce benimsenmiştir. Turist, değişik bir çevrede kendi ülkesinde göremediği yerel ve folklorik özellikler arar. Turisti memnun etmesini bilen ülkelerin çoğu, folklorun önemini kavramış ve bu alanda çalışmalar yapmış ülkelerdir.

Bugüne kadar ülkemize gelen turistlere, Folklorun araştırma sahasına giren Türk mutfağıyla, halk oyunları, halk türküleriyle, el sanatlarıyla, turistik otellerin yerel mimarî özelliklere göre inşasıyla ve içlerinin folklorik özellikler arzeden eşyalarla dekorize edilmesiyle hizmet verilmesi hep düşünülmüştür ama, anonim halk edebiyatımızın bu ürünleri onlara hiç sunulmamıştır.

İşte biz, bu düşünce ışığı altında, önce turistlere hiç sunulamış bu manilerimizi ve halk masallarımızı kısaca tanıtacak ve sunuluş biçimleri konusunda bazı önerilerde bulunacağız.

Mani, bilindiği gibi anonim halk edebiyatımızın en çok sevilen, yaygın bir nazım türüdür. Manilerimiz, İslâmlıktan önceki Türk Edebiyatından başlayarak günümüze kadar, çeşitli Türk katları arasında yaşamını sürdürerek, Türk insanının sosyal yaşamında sevgisini, sevincini, üzüntüsünü, kıvancını, öfkesini yüz yıllar boyunca yansıtmış bir aynadır.

Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, Türk ulusunun kopmaz bir parçası olan Kıbrıs Türkleri arasında da mani söyleme geleneği oldukça yaygındır. Bundan 60 yıl öncelerine kadar eğlencelerde, panayırlarda veya düğünlerde mani yarışmaları düzenlemek, çok yaygın bir gelenektir. Bu yarışmaya katılanlar, konudan ayrılmamak koşuluyla birbirlerine maniler söylerler, birbirlerini alt etmeye çalışırlardı. Konudan ayrılan veya söylenen maniye karşılık veremeyen yarışmacı, yarışmayı kaybederdi. Şimdi Kıbrıs'ta derlediğimiz atışma manilerine bir örnek sunuyorum:

Birinci Yarışmacı:

Deñizin dibi mildir
Bizi söyleden dildir
Bir sen söyle bir da ben
Görelim usda kimdir

İkinci Yarışmanın Yanıtı:

Deñizin dibi ayna
Arıfsaň sen ağña
Ben yar buldum evlendim
Sen bulgur gibi gayna

Denizin altı çakıl
Başda galmadı akıl
Señin egran deyilim
Var başgasına dakıl

Deñizin derinine
Oturdum serinine
Beglerim ağşam olsun
Yatayım dizlerine

ve bu şekilde maniler devam edip giderdi.

Turistler için düzenlenen eğlencelerde veya Turistik ötelerde, belli bir kompozisyon içerisinde mani yarışmaları düzenlenerek, halk kültürümüzün bu ilginç yönü de turistlere tanıtılamaz mı?

Veya bir Kıbrıs Türk Düğünü kompozisyonu içerisinde düntürçülükten başlayarak kına gecesine kadar süren olaylar akışında :

Havlıñızda var bir padem
Sizde vardır bir adem
Senden bir cevahir isterig
Vereceñ yogsa ne deñ?

Diyen dünürçülük manileriyle, kına gecesinde geline kına yakıldıktan sonra, genç kızlar arasında birbirlerini incitmek için özel bir ezgiyle söylenen :

Köbrünün altı arpa
Su gelir çarpa çarpa
Yeñile bir yar sevdim
Bubamdan gorka gorka

Diyen kına gecesi manileri turistlere sunulamaz mı?

Düğünlerde, bayramlarda, panayırlarda, köy yaşamında mangalbaşılı söyleşilerinde, yüzük oyunlarında, ramazan gecelerinde söylenen ve Kıbrıs Türk Halkı'nın yaşam öyküsünü bulduğumuz bu manilerimizi ülkemizi ziyaret eden turistlere değişik bir atmosferde tanıtmak, çağdaş turizm anlayışının bir gereği olduğu kadar, ulusal kültürümüze sahip çıktığımızın da bir göstergesi olacaktır.

Masallar konusuna gelince. Ben okul çağına gelmeden önce, rahmetli ninemden özellikle kış gecelerinde anlattığı masalları büyük bir dikkatle dinlediğimi, hayal meyal hatırlıyorum. Demek ki bizim nesil masallardan yeterince nasibini alabilmiş. Ya bugünkü çocuklar? Acaba onlar masalla hikâye arasındaki farkı biliyorlar mı?

Ne acıdır ki, tüm ulusların sosyal yaşamında önemli bir yer tutan, olağanüstü kişilerin başından geçen, zaman ve yer kavramları belli olmayan o ilgi çekici güzelim masallar, bugün sadece kitaplarda ve anılarda kalmış. Acaba bugün kaçımız, günün yorgunluğundan sonra, anlatacak masal bulsak da çocuklarımızı yanımıza çağırıp onlara masal anlatmak gereğini duyarız?

Gerçek şu ki, bugün teknolojinin ilerlemesi ve toplumun kültür düzeyinin yükselmesi, anonim halk edebiyatımızın sevilen ürünlerine karşı gösterilen ilgiyi gittikçe azalmaktadır. Eskiden kış gecelerinin vazgeçilmez unsuru olan masalların yerini, bugün doğal olarak, televizyondaki dizi filmler almıştır. Çünkü günümüz çocuğu, masaldan çok göze hitap eden televizyona veya bilgisayar oyunlarına ilgi duymaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bugün elektronik oyuncaklarla oynayan çocuklarımızın, artık masallardaki cin, peri ve devlerle uğraşacak, beyaz atlı şehzadelerin serüvenleriyle hayal alemlerine dalacak zamanlan yoktur.

O halde diyorum ki, biz Kıbrıslı folklor araştırmacılarına, bu aşamada büyük görevler düşmektedir.

Turizm sektöründe maniler için yapmış olduğum öneriyi, masallar konusunda da yinelemek istiyorum.

Turistik bir otelde, acaba bir kış gecesi, mangalbaşı sohbeti kompozisyonu içerisinde, manilerin söylendiği yüzük oyunun ardından, masalcı nineye bir Kıbrıs Türk masalı anlatılmaz mı? Ve eğer gerekiyorsa Kıbrıs ağzının fonektik özelliklerine bağlı kalınarak anlatılacak olan masalın dil sorunu, turistlere anında çeviri yapılarak giderilemez mi?

Ancak hemen akla şu konu geliyor, bugün Çin'e, Japonya'ya, Meksika'ya giden turist, oralardaki folklorik materyeli kendi anadiliyle mi algılıyor? Aslı ne ise turiste o verilmeli. Eğer dil sorunu varsa turist rehberleri buna birtakım çareler üretmelidir.

Unutmayalım ki, bugün turizm alanında ileriye gitmiş birçok ülke, turistik konklama yerlerinde misafir ettikleri turistlere, kendi öz kültürlerini modernize etmeden, otantik bir şekilde tanıtarak, onları hem memnun etmekte, hem de değişik şeyler sunarak meraklarını uyandırmaya çalışmaktadır.

Bugün bizlere düşen büyük görev, folklor ürünlerimizi derlemek ve gelecek kuşaklara bırakmak olmalıdır. Bu konuda son yıllarda başlatılan bilimsel çalışmalar umut verici bir düzeye ulaşmıştır. Bu vesileyle Kıbrıs Türk Folklorunu araştıran değerli araştırmacılarımıza da çalışmalarında başarılar diliyorum.

Bir kez daha özetle ifade etmek gerekirse, toplumun sosyo-ekonomik dinamikleri ancak ve ancak folklorik araştırmalara aydınlığa kavuşacaktır. İlerlemek, refaha kavuşmak isteğinde olan toplumlar, kültürel yapılarını ve bu yapı içindeki sosyo-ekonomik dinamikleri, çok iyi tahlil edip değerlendirmek zorundadırlar. Çünkü kalkınma metodumuzu toplumsal yapıımıza uygun şekilde seçmedikçe, başarılı olmamız mümkün değildir.

Hatay İnanç Merkezlerinin Hatay'ın Tanıtılmasına Katkısı Üzerine Görüşler

Prof. Dr. Erman Artun*

Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, buraya kendi kültürlerini taşıdı. Anadolu coğrafyası, birçok uygarlığın, din ve inanç sistemlerinin bulunduğu kültürlerin ortak kaynağı olmuştur. Anadolu, geçmiş zaman içinde çok sayıda kültürün doğurganlığını yapmış topluluklara yurt olmuştur. Bu kültürel miras Anadolu'ya gelen topluluklara aktarılmıştır. Bu kültür alış veriş sonunda kültür sürekli bir biresimin ürünü olarak değişimini sürdürmüştür (Erginer,1997:137). Böylece günümüz Anadolu'sunun sosyo-kültürel yapışması ortaya çıkmıştır.

Turizm bir hizmet sektörü ve çok yönlü bir kavram olarak ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Yüzyıllarca önce başlayan turizm hareketleri, günümüz modern dünyasında yeni biçimler, yeni anlayışlar, yeni yöntemler kazanmıştır. Turizmin nedenlerinden biri de inançlardır. Sosyal olayların din kurallarının kapsamında değerlendirildiği ve dinin bütün sosyal davranışlar üzerinde etki gösterdiği günümüzde, turizm hareketlerinin de dinsel bir yönle açıklanması zorunluluğu kendiliğinden oluşmaktadır.

İnsanların yaşadıkları yerlerin dışına, dini inançlarını gerçekleştirmek inanç çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi inanç turizmi olarak tanımlanabilmektedir.

Ortak geçmişimize dayalı manevi bağlar ve zengin kültür birikimi olan inanç merkezleri geleceğe taşıyacak en önemli öğelerdir. Birlikte yaşamak, kültürel kimliğini bilen farklı inançta olan insanları anlamak ve hoşgörü göstermekle olur.

İnanç farklılığı kültürel zenginliktir. Çoklukta birliği ve güzelliği yakalamaktır. Farklı dinler ve inançlar beraber yaşamanın, beraber yarımlar yaratmanın nedenidir.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Balcalı / Adana.

Bunun yolu da dinler ve inanışlar arası diyalog ve işbirliğidir. Farklı inançlar, insanlığın zenginliği, evrensel bir değer olan hoşgörünün gereğidir.

Dini inançları nedeniyle, Hac görevlerini yerine getirmek amacıyla Brahmanlıkta Benares, İslamiyet'te Mekke ve Medine, Hıristiyanlıkta Kudüs ve Efesin büyük turist akımları çeken başlıca dini merkezler haline gelmesiyle, ortaya çıkan dinsel amaçlı büyük göç hareketleri, ekonomik ve sosyal bakımdan ülkeleri etkilemekte, özellikle ödemeler dengesindeki açıkları sürekli olan ülkelere ekonomik imkanlar yaratmaktadır. Hac ziyaretleri yapılabilen dini merkezlere sahip olmak, bu ülkelerin ekonomik gelişmelerini devam ettirmelerini sağlayabilecek kaynaklara sahip olmaları demektir. İnanç turizmi çekicilik kriterlerine sahip turist kabul eden bölgelerin, ekonomik gelişmelerinde süreklilik sağlamaları için, turistik geleceğe yönelik projeksiyonlar yapmaları zorunludur.

Hatay dinler mozağının ezan - çan- hazzan birlikte yaşandığı bir kenttir. Antik kentleri, inanç merkezleri ve sayısız tarihi eserlerden şehrin merkezi konumunda Antakya, görkemli geçmişine sığdırdığı en önemli özelliği, yeni dinler mozağı konumudur. Antakya bir çok dinden ve inançtan insanların huzur içinde yaşadığı cami, kilise ve havra'nın bir arada yaşamasının inanç turizminin merkezi olan bir kültür merkezidir.

Hatay, Hristiyanların olduğu kadar, Müslümanların da önemli inanç merkezlerinden biridir. Hıristiyanlar için en önemli 10 kutsal merkezden Kudüs ve Vatikan dışında, 8'i ülkemiz sınırları içindedir. Bunlar; Antakya, Urfa, Kapadokya, Tarsus, Demre, İznik, İstanbul ve Efes (Selçuk) tir. Bu yerler turist gönderen ülkeler için kutsal kentler "inanç merkezi", ülkemiz içinse "inanç turizmi merkezi" olarak önem kazanmıştır.

Hatay, inanç turizmi merkezleri, antik kentleri ve yaylalarıyla turizm potansiyeline sahip bir ildir. Cami ve kiliseler önemli bir inanç turizmi merkezi olan Hatay'da, dünyanın ilk Katolik Kilisesi olan Saint Pierre Kilisesi bulunmaktadır. Hıristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan Hatay, aynı zamanda dört büyük patriklik merkezinden biridir. St. Simon Stylite Manastırı, Yayladağı Barleam Manastırı ve Keldağı Barleam Manastırı önemli manastırlardır.

Habib Neccar Cami, Şeyh Ahmet Kuseyri Cami ve Türbesi, Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, Payas Sokullu Külliyesi ve Ulu Cami görülmeye değerdir. Hatay Cami ve Kiliseleri Santa Kiliseler Grubu (Dumanlı-Merkez) Geçmişte önemli bir yerleşme yeridir. Buradaki; Terzil'de St. Theodor Kilisesi, Binatlı'da İlyas Peygamber Kilisesi, Işhan'da St. Kiryaki Kilisesi ve Işhan Piştöflu'da St. Christopher Kilisesi, Çakallı'da Çakallı Kilisesi, Çinganlı'da St. Konstantinos ve St. Petros Kiliseleri en önemli olanlardır.

İnanç merkezlerinin Türk kültür ve toplum hayatında önemi büyüktür. İnanç merkezlerine bağlı kültür değerleri Türk kültürünün tarih içindeki görünümünün değişmesine ve gelişmesine paralel olarak bir değişim ve gelişim içinde olmuştur. İnanç merkezlerine bağlı kültür değerleri, yaşıyan kültür topluluğunun dünya görüşüne ve değerler sistemine göre şekillenir (Artun, 2000: 40).

Türkiye’de geleneksel değerler ve pratikler, yeni biçimlenmelerle modernleşerek varlığını sürdürmektedir. Anadolu’nun zengin inançlarla beslenmesi eski dönemlerden günümüze çok zengin inanç, değer ve pratikleri bünyesinde yaşıatmıştır. Bu bir tür halk inançları denilen “senkretist” (bağlaştırmacı) dinseliktir (Atay, 2000: 47)

Senkretizm (bağlaştırmacı), kültürleşme süreci ürünü olan kültürel karışımlardır. Kültürleşme ise farklı insan topluluklarına ait kültürel özelliklerin alış verişine yol açan, karşılıklı etkileşme sonucunda kültür değişmesi olan süreçtir. Senkretizm, farklı dinsel inanç sistemlerinin etkileşmeye girerek karışması sonucunda yeni inanç öğelerinin ortaya çıkmasıdır. Türkiye’de eski inançların İslamiyet’e sızması şeklindedir. Her yeni din kendisinden önceki dinsel inançlardan, pratiklerden ve efsanelerden pek çok öğeyi bünyesinde barındırır (Atay, 2000: 50). İslam’ın Anadolu coğrafyasına özgü bir biçimlenmesi olarak nitelenebilecek Anadolu İslamlığında senkretik öğeler çoktur (Ocak,1996:210).

Tarihsel süreçte, her kültürde olduğu gibi Türk kültürünü belirleyen değer norm, sosyal kontrol öğeleri ve formlar değişikliğe uğramıştır. Bir çok kültik ve ritüel özlü işlemin ve pratiğın uygulanmasını gerektiren ölü kültü çeşitli bölgelerde yerel özellikler göstermekle birlikte ana çizgisi bakımından aynıdır. Her yörenin kendi inanç, görenek, estetik ve sosyo-ekonomik anlayış ve değerlerine göre değişebilen ama hepsinin özünde insan olan bir takım inanma ve pratikler vardır. Toplumca inanılan bu doğrultudaki her tür inanma ve pratik bu etkinliklerin içindedir. İnsanlar geçmişle gelecek arasında bir bağlantı kurmaya çalışmışlardır.

Anadolu insanı kendilerine yurt kuran ve seçkin kişileri sonsuza değin yaşıatmak, hem de kendi hayatlarını onlarla paylaşmak için bazı mekanlara kutsiyet vermişlerdir. Ayrıca buraları emanet duygusuyla koruyarak ziyaret etmek suretiyle onlara karşı olan vefa borçlarını ödemeye çalışmışlardır. Halen ziyaret edilmekte olan bu makamlardan bazılarının eski inanç ve kültürlerden izler taşıması durumu büyük ölçüde değiştirmemiştir. Bunların ötesinde bazı efsane ve menkabelerle süslenen ziyaret olgusu yörenin kültürel ve dini değerleriyle de zenginleştirilmiştir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan bir çok inanç ve din sisteminde

ortak bazı özellikler içeren fenomenlerden biri de türbe, yatır ve mezar ziyaretleridir. Dinler açısından benzer bazı özellikleri de bulunan bu ziyaretlerin temelinde büyük ölçüde kutsalı arama, ondan medet umma, inanç ve duygusu yatmaktadır. Her dinden yerleşim merkezinde türbe, yatır, mezar vd. ziyaretlerinde bu fenomenin ayırdeci özelliği ilk bakışta anlaşılmemektedir. Bir bakıma halk inanışlarının ortaya çıkışı anlamına gelen bu ziyaret fenomeni 1.telkin 2. tebliğ 3. anonim olarak gerçekleşmektedir (Cilacı, 1999:343)

Halk, evliyaların yattığı mezar, hazire, yatır, türbe, zaviye, tekke, dergah vd. yerlere gidip dua eder. Veliden; hastalıklardan kurtulma, iş bulma, kısmet açma gibi çeşitli konularda yardım istenebilir. Dua edip de istekte bulunanın mutlaka bunu inanarak yapması şarttır, aksi halde isteğin gerçekleşmeyeceğine inanılır. Ziyaretlerde dua okunur, ata ruhlarından yardım dilenir. Ziyaret suyundan medet umulur. Bazı durumlarda atalar kültüyle su kültü, tepe kültü ve taş kültü birleşir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da halkın yatırlara gitmesi üzerine "Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek" şeklinde açıklanmağa çalışılmıştır (Eröz,1992:10).

Kutsal kabul edilen yerlerden alınan taş, toprak, su gibi nesnelere dokunmak, üzerinde taşımak, içmek, üzerine dökmek şeklinde aracı olarak kullanılmaktadır. Bu yerlerden psikolojik rahatsızlıklar için de şifa aranır (Kalafat,1997:36; Başar,1972:159). Türklerin törenlerini dinsel, toplumsal ve kişisel başlıklarında toplayabiliriz. Bu törenlerde yemek yeme, ziyafet verme iç içedir. Bu törenlerle birlikte bu törenlere özgü bir mutfak ve yiyecek, içecek çeşidi ortaya çıkmıştır.

Hatay'da İnanç Merkezleri

Hatay, uygarlıklar, kültürler, dinler ve inançlar açısından zenginlik yaşamaktadır. Anadolu inanç önderleriyle Anadolu toprakları aydınlandı. Farklı inançlara rağmen insanlık sevgisiyle birlikte yaşamının en güzel örneğini verdiler. Hatay'da çeşitli inançlara bağlı merkezler zaman ve mekân tanımadan günümüze geldiler. Bunlar, Hatay'ın, Türkiye'nin olduğu kadar insanlığın da ortak malıdır, evrensel değerlerdir.

Hatay inanç merkezleri tanıtılarak ortak kültürel mirasın yaşatılmasına ve evrensel kültüre kazandırılmasına katkı sağlayacağı gibi Hatay'ın tanıtımını da sağlayacaktır. Hatay inanç merkezleri kültürel mirastır. Bu kültürel mirasın tüm dünyaya tanıtımı yapılırken inanç turizmi yoluyla Hatay'ın da tanıtımı sağlanacaktır. İnanç merkezleri yüzyıllardır toplumun manevi dünyasına yön verme işlevi yanı sıra eğitim, kültür ve şifa kurumları olarak toplumsal hayata katkı sunmuşlardır.

İnancın yaşatıldığı inanç merkezlerinde insan, kùltür ve çevre ilişkisi ve etkileşimin boyutlarını ve dinamiklerini tesbit etmek için Hatay'daki inanç merkezlerine toplu olarak bakmak yararlı olacaktır. Hatay'daki inanç merkezleri incelendiğinde inanç motiflerinin ve pratiklerin çerçevesinin yazılı kaynaklardan değil, yaşama biçimine ve çevre kùltürüne göre biçimlendiği gör÷lmektedir. Kùltürel değişim ve gelişime rağmen Hatay'da "yatır, ziyaret" adı verilen inanç merkezlerinde insan yaşamına damgasını vuran varlığı, o merkeze ait menkıbelerin anlatılması dikkati çekmektedir.

Hatay'da İnanç merkezlerini ziyarette ana amaç dilek dileyip adak adamaktır. Adakları şu başlıklarda toplayabiliriz: 1) Dilek Adakları 2) Dileğin Yerine Gelmesinden Sonra Adağı Yerine Getirme 3) Kefaret Adakları 4) Geçiş Dönemleri :Doğum, ad koyma, sünnet, evlenme, askerlik, ölüm , vd .

Günümüzde Hatay inanç merkezlerinde kökü geçmişe dayalı din dışı halka özgü gelenek, İslâmiyet'in gereğindenmiş gibi sürdür÷lmektedir. Bunlar kişileştirilmiş doğa üstü güç veya tasarımlardan şu ya da bu biçimde yardım sağlamaya, onlarla ilişki kurmaya, sevilip sayıldıklarını göstermeye yöneliktir. Adak adayan kişi belirli pratikleri uygular. Bunlar; dua etmek, fal açmak, hediye sunmak, kurban adamak , dinsel normlara uymak, bazı durumlardan kaçınmak, nazarlık, muska, göz boncuğu gibi köt÷lükleri engelleyiciler kullanma , doğrudan veya aracı kullanarak ilişki kurma vd.

Hatay inanç merkezlerinde veliler mahalli veli tipi olduğu için gerçek kimlikleri zamanla unutulmuş kerametleriyle anılır olmuşlardır. Bazı adı olan velilerin tarihsel gerçekle ilgisi yoktur. Hiçbir zaman Hatay'la ilgisi olmayan velilere ait yatırlar rüyaya dayalıdır. Hatay'da kuraklığı gidermek, çocuk sahibi olmak, hastalıkları sağaltmak vd. isteklerle yatır ve ziyaretlere gidilir.

Sağlık problemi olanlar, çağdaş tıbbın yanı sıra ziyaretlerden de şifa ummaktadır. Ziyaret yerlerine gidilip sağlık dilekleri dilenmekte, adaklar adanmakta, sağlığa kavuşanlar adaklarını yerine getirmektedir. Bu tür uygulamalar inanılarak, kutsallaştırılarak yapılır. Hatay'daki inanç merkezlerinde atalar kùltüne bağlı sağaltmalar kuşaklar boyu sürek günümüze gelmiştir. Etrafında kùlt oluşan ziyaretlerde, çeşitli büyüsel ve törensel işlemler uygulanmaktadır. Ziyaretçiler, velilerin eşyalarını, mezarlarını kutsal kabul edip sağlık dileklerini Allah'a ulaştırmakta velileri aracı kılmaktadır. Adanan adağın mutlaka yerine getirilmesine dikkat edilir. Aksi halde adak adayan kişinin başına köt÷lük geleceğine inanılır.

Hatay'daki inanç merkezlerine gidiş nedenleri şunlardır.

1. Çocuk sahibi olmak, doğan çocuğun ölmesini önlemek, yaramaz çocukları islah etmek, konuşamayan çocukların dilini açtırmak
2. Evlenemeyen kızların kismetini açmak
3. Rızk arttırma dileği
4. Kayıp eşyayı bulmak
5. Kötü alışkanlıklardan kurtulmak
6. Şirinlik dileği (kismet açma)
7. Askerden sağ salim dönme dileği
8. Yeni bir işe başlamadan kutsal zatın, duasını, rızasını almak
9. Doğal afetlerden korunmak

Hatay'daki yatır, ziyaret ve kutsal sayılan mezarlarda süren pratikler şunlardır. 1. Adak kurbanı kesmek, kanını alınına sürmek 2. Türbe, mezar, ağaç ve çalılara çaput bağlamak 3. Kutsal sayılan sudan içmek, yıkanmak, para atmak 4. Adağın gerçekleşmesinden sonra yiyecek dağıtmak 5. Türbeye havlu, seccade, halı, tesbih, baş örtüsü, takke, ibrik, para bırakmak vd. 6. Türbede secdeye kapanmak, gece uyumak 7. Belli hastalıkları sağalttığına inanılan yatırlarda şifa dileme

Ziyaretlerde Adaklar:

Ziyarete dilekte bulunan kişi, dileğinin yerine gelmesi için adak adar. Adak kurbanı olarak genellikle koç, horoz kesilir. Hastalıktan kurtulan, dileği yerine gelen ziyaretçiler kurbanı getirerek ziyarette keserler.

Kimileri, kurbanı fakirlere et olarak dağıtmakta, kimileri de yemek yaparak dağıtmaktadır. Kurbanın dışında Kur'an, mevlit okutma, günlük, mum yakma, ziyarete yeşil örtü, bayrak örtme, halı, kilim, seccade, havlu, baş örtüsü getirme, helva yapıp dağıtma, fakirlere yiyecek giyecek dağıtma, şeker, aşure dağıtma, tabak, tencere, çaydanlık, çay, şeker ve ziyaret bakıcısına para verme şeklinde de adaklar adanmaktadır.

Tarihin ilk topluluklarından bu yana doğayı tam çözemeyen insanlar, daha sonra onun her türlü iyiliği ve kötülüğü yapabileceğini düşünmüş, onunla iyi geçinmenin yollarını aramıştır. Dilekleri yerine gelince şükretmek amacıyla adaklar adanmışlar, çeşitli büyüsel ve törensel işlemler uygulamışlardır (Artun,2000: 52).

İnsanoğlunun yaradılışında var olan görme ve öğrenme isteği, ekonomik, kültürel etkenlerle eski çağlardan bu yana bazı insanları seyahate zorlamıştır. Zamanla bütün dünya insanların etkileyen turizm olgusu bu gün çok büyük boyutlara ulaşmış ve endüstri haline dönüşmüştür. Bir ülkenin halk kültürüyle turizmi arasında olmazsa olmaz bir bağ vardır.

Türkiye'de son elli yıldan bu yana gelişmekte olan turizm sektörü günümüzün en önemli sektörlerinde biri haline gelmiştir. Dünyadaki toplumsal ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kişisel gelir düzeyinin yükselmesi, ulaşım araçlarının hız ve kapasite olarak artışı göstermesi, enfor-

masyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, çalışma suresinin azalması, ücretli tatillerin artması, turizm gelişimini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Türkiye turizminde, planlı döneme değin, açık seçik bir politika saptanmamıştır. Turizmi geliştirecek bir çok atılımlar yapılmış, turizmin döviz kazandırıcı özelliği, üzerinde en çok durulan hedef olmuştur. Turizmin geleceğini güvence altına alabilmek için, konuyu çok boyutlu ele alıp, turizm türlerini göz önüne alarak, doğal görünümün, kültürel varlıkların, toplumsal yapının bütünleşerek kesintisiz bir gelişme içinde olmasının önemi üzerinde durulmalıdır.

Anadolu, turizm için büyük bir potansiyel olan antik kalıntılara, doğal güzelliklere, yaz ve kiş aylarında çok yönlü sportif aktivitelere olanak sağlayan denizlere, dağlara sahiptir. Türkiye coğrafi konumu, sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi zenginliklerinin değerlendirilmesi sonucunda ülke ölçeğinde konulan turizm stratejileriyle gelişerek dünyanın sayılı turizm ülkelerinden biri olmuştur. Bu hızlı gelişim beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Turizm hizmetleriyle ilgili yeterli tesis ve bu hizmeti sunacak eğitilmiş personel açığı kapatılmaya çalışılırken kültürel değerlerin turizm açısından nasıl kullanılacağı konusu göz ardı edilmiştir. Milli kültürün tanıtılması politikalarında geç kalındığı, turizm sektöründe çalışanlar yeterince aydınlatılıp yönlendirilmediği için bir çok hatalara dşlmştir.

Türkiye'ye gelen turistlerle ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında azımsanmayacak lde turistin kültürel değerleri görmek için geldiği anlaşılacaktır. Turizme arkeolojik miras ,doğal güzellikler, tarihi mirasın dışında kültürel değerler kaynaklık eder. Bu değerlerin turizm sektörü aracılığıyla, kültürün zn bozmadan nasıl en doğru Şekilde verileceği sorusunun cevabı aranmalıdır.

Toplumumuzun kültürünün nitelikleri, kültür çevreleri yeterince bilinmediği için turizm sektöründe, Türk kültürünün tanıtımında büyük yanlışlıklara düşülmektedir. Bu durum binlerce yılda oluşan kültüre yarıardan çok zarar vermektedir. Anadolu kültürüyle ilgili araştırmalara baş vurulmadan kulaktan dolma bilgilerle, günü kurtaran, "turist nasıl olsa bilmez" yanlış anlayışıyla sözde tanıtımlara sık sık rastlıyoruz. Hediyeelik eşya satışlarında aslıyla ilgisi olmayan,Türk kültürünü yansıtmayan örnekler her geçen gün artmaktadır.

SONUÇ

Hatay, inanç turizmi açısından değerlendirilmesi kültürel amaçlı sanatsal, dinsel, bilimsel toplantılar, kongreler öne çıkmaktadır. Turizm firmaları, tur operatörleri, halk kültürü alanında çalışan akademisyenler ve uzmanlar, sahne tekniği uzmanları, dramaturglar, halk oyunları uzmanları ve müzik konusunda uzman olanlar bir araya gelerek gösterilerin nasıl olması gerektiği konusunda seminer çalışması yapıp örnek çalışmalar hazırlamalıdır. Turizm firmaları sezon açılmadan gelecek yılın çalışmalarını uzmanlara yaptırmalıdır. Her gösteri halk kültürüne uygun yapılmalıdır. Sunular, mekana, zamana, izleyici topluluğunun ilgi alanına, izleyicilerin özelliklerine göre yapılmalıdır.

Bugün Türk folklorunun turizmde değerlendirilmesinde sancılar varsa bunun en büyük nedeni konunun görmezden gelinip, eleştiri boyutunda konu edilmesidir. Kültür Bakanlığı Hatay inanç turizmde değerlendirmek üzere bu konunun uzmanlarına küçük kitaplar hazırlatmalıdır. Bu konuda sektörde çalışanları eğitmek amacıyla çeşitli kurslar açılmalıdır. Türk kültürüne zarar veren uygulamalar il turizm ve kültür müdürlükleri kanalıyla denetlenip önlenmelidir. Tanıtımlarda belgeli uzman şartı aranmalıdır. Bu konuda herkese ev ödevi düşmektedir. Eleştirip çözüm getirmemek kolaylıktır. Dünyada bütün ülkeler artan seyahat olanaklarını değerlendirmek ve turist çekebilmek için kendilerini tanıtmak amacıyla kullandıkları reklam araçlarında halk kültürü öğelerini sık sık kullanmaktadırlar.

Turizm talebi konusunda yapılan birçok araştırmada dış tanıtım önemli bir değişken olarak saptanmıştır. Reklam ve propaganda gibi araçlardan yararlanılarak gerçekleştirilen dış tanıtımın talep üzerindeki en önemli etkisi, bir turistik bölge ya da ülke konusunda tüketiciyi haberdar etmesi ya da bilgi vermesidir. Bu faktörün mevcut turizm talebini artırmaya yönelik etkisi olacağı gibi, potansiyel talebi de harekete geçirme gücü vardır. Potansiyel turistleri efektif turistler haline getirme amacı güden, bir ülkenin veya bölgenin turizm değerleri hakkında bilgi vererek görmeye ikna edecek nitelikteki çalışmalara, gayretlere turizm propagandası adı verilir.

KAYNAKÇA

Artun (Erman), 2000, *Adana Halk Kültürü Araştırmaları*, Adana
Artun (Erman),2000, “Halk Kültürü ve Folklorun Türk Kültüründeki Yeri Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış” Adana Halk

Kültürü Araştırmaları 1, Adana, Epsilon Ofset

Atay (Tayfun), 2000, “Gelenek ve Modernlik İlişkisi Ekseninde Türiyede Halk Dini Ögeleri ve Senkretik Motifler, *Uluslar Arası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, Ekip Grafik, Ankara

Baskom, William, 1963 ”Four Funtion of Folklore” akt.: Günay.1985:3), *The Journal Of American Folklore* S.67

Başar (Zeki) , 1 972, *Erzurum ‘da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Ankara

Boratav (Pertev Naili), 2000. *Halk Edebiyatı Dersleri*, Tarih Vakfı Yayımları, İstanbul

Cılacı (Osman),1999,”Türbe ve Mezar Ziyaretlerinde Görülen Hurafeler ve Çözümleri” *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri*, Sembol Tanıtım, İstanbul

Çağımlar (Zekiye), 1994, *Adana Yöresi Yatur, Ziyaret, Ocaklar ve Bunlara Bağlı Anlatılan Efsaneler*, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana

Erden(Attila),1998, *Anadolu Giysi Kültürü*, Ankara, Dumat Ofset.

Erginer (Gürbüz), 1997, *Kurbanın Kökenleri ve Anadolu ‘da Kanlı Kurban Ritüelleri*, İstanbul

Erginer (Gürbüz),2000, “Anadolu Erenlerinin Sosyo-Kültürel Fonksiyonları” *Uluslar arası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, Ankara

Ocak (Ahmet Yaşar), 1984, *Türk Halk inanç ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Ankara

Oğuz, Öcal,2001”Küreselleşme ve Ulusal Kalıt Kavramları Arasında Türk Halk Bilimi” *Milli Folklor*, Feryal Mat., Ankara

Şeker (Mehmet),1999, “Türk Mezar Bilimi Bir Disiplin Olarak Kurulmalı”, *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri,Sempozyumu Bildirileri*, Sembol Tanıtım, İstanbul

Yıldırım (Dursun), 1998, Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler, *Türk Bitiği*, Ankara, Akçağ Yayınları

KIBRIS HALK ETİMOLOJİSİNDE KARŞILAŞTIĞIMIZ YİYECEKLER, BİTKİLER VE BUNLARIN SAĞALTICI ÖZELLİKLERİ

Hasan KÖKSAL*

Anahtar kelimeler

Etimoloji, beslenme, mutfak kültürü, etkileşim, sağaltım

Milletlerin tarih boyunca birbirleriyle çeşitli siyasî, sosyal, ticarî ve kültürel ilişkilerde bulunmuş olmaları, harplerle birbirlerinin topraklarına akınlar yaparak yeni topraklar, yeni yurtlar ele geçirmeleri; aynı topraklar üzerinde ayrı dilleri konuşan etnik unsurların yüzyıllarca yan yana, iç içe yaşamaları, diller arasındaki kelime alışverişlerine yol açmıştır.

Kıbrıs, hem siyasal hem de kültürel olarak Türk kültürünün en canlı yaşadığı coğrafyalardan biridir. Bu ada, Anadolu tecrübesinin taşıdığı bir Türk yurdudur.

Her ne kadar globalleşen dünyadaki gelişme ve değişmeye paralel her toplum kendi içinde değişme ve dönüşmeye uğramakta ise de; söz konusu bu dönüşüm ve değişim, kendi dinamiklerini oturtmuş olarak gerçekleşirse, bozulma, yozlaşma ve yabancılaşma olmayacaktır.

Kültürümüzde bir gelenek, bir de görenek vardır. Bu bakımdan doğrudan doğruya gelenekle süregelenlerle, görenekle gelen arasında bir ayrım yapmak gerekir. Geleneğin kökü geçmişin derinliklerindedir.

* Doç. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğrt. Böl.
hkoksal944hotmail.com

Bu, Orta Asya'dan başlar, günümüze kadar süreğilir. İşte bu yüzden kültürümüzün maddî olanı da manevî olanı da bazı aşınmalar ve kısmen değişikliklerle birlikte günümüzde yaşamaktadır.

Söz konusu gelenekler, Türk halkının bilincinde yaşadığı için yarıdan çok bellekte kalmıştır. Çok ilginç bir gelenekten söz etmek istiyorum: **mübareki** diye adlandırılan, gerdek gecesi sabahında gelin ve damadın içmesi için, gelinin ya da damadın annesi tarafından **palaz** (güvercin) suyunda pişirilmiş çorba hazırlanıp sunulur. Güvercin eti Kıbrıs'ta yenilmektedir. Güvercinin en önemli özelliklerinden biri, eşi ölmeden başka eş bulmamasıdır. Dolayısıyla onun suyunda pişirilen çorbayı gelin ve damada içirmekteki amaç, onların tıpkı güvercin çiftleri gibi muhabbetli olmalarını sağlamaktır.

İşte araştırmacıların önemli bir görevi, belleklerde yaşayan bu değerleri tespit etmek ve bir sonraki kuşaklara aktarmaktır.

Bu görevi yerine getirirken duygusallıktan uzak, objektif bir ölçü içinde değerler ele alınmalı, millî duygu ve ulusal özlemler için içine karıştırılmamalıdır.

Birbirleriyle ilişki kuran ya da yan yana, iç içe yaşayan topluluklar, birbirlerinin dilini, kültürünü etkilerler. Bu etkileşimin sınırı yoktur; giyimden kuşama, yemekten içmeye, oyundan dansa, türküden şarkıya, maniden şiire, araçtan gerece, kocakarı ilaçlarından kahve falına, el sanatlarından kol sanatına, oraktan tırpana bu etki görülür.

Konumuz olan Kıbrıs yiyeceklerini ve sağaltıcı bitkileri ele alırken değişik kültürlerden etkilenmenin mümkün olabileceği gerçeğini de gözden uzak tutamayız.

Bu konuda, “bu Türklerindi, Rumlar Türklerden çalmışlar. . . veya bunun aksini dillendirerek, bunu Rumlardan çalmışız. . .” deme yanlışlığına asla düşmeyeceğiz; çünkü kültürel değerler statik değil dinamik özellik taşırlar. Herhangi bir topluluğa ait kültürel değer, başka bir topluluğa geçerken alıcı durumda olan kitle, kendine özgü özellikleri bu değerlerle birleştirerek bir kültür birikimi meydana getirir.

Bu konuyu biraz açalım: Kıbrıs yemek kültüründe **molihya** adı verilen bir sebze vardır. Bu sebzededen yapılan yemek, ilk yiyenlerce biraz yadırganmakta, ancak ikinci-üçüncü kez yenildiğinde, çok beğenildiğini özellikle belirtmeliyim. Osmanlı 1571'de Kıbrıs adasına ayak bastığına ve Anadolu'nun değişik yörelerinden getirilen Türk insanı ile iskan edildiğine göre, bu sebze Rum kültüründen Kıbrıslı Türklere intikal etmiştir. Bu etkileşimi hiçe sayıp “bu öteden beri Türklerin yetiştirdiği bir sebzedir” demek bilimsel araştırmaya ters düşer. Nitekim, Anadolu dahil diğer Türk yerleşim yerlerinde bu sebze ve dolayısıyla **molihya** yemeğine

pek rastlanmaz.

Kültür değerlerinin yaşamasında alışkanlıktan çok o değerin benimsenmesi önemli rol oynar. Bu değer, hayatın bir parçası haline gelebilmişse görenek, gelenek halini almış demektir.

Diğer yandan, Kıbrıs'ta **golyandro** diye adlandırılan bir sebze üretilmektedir. Benim memleketim Erzurum'da bunun adı **aş otu** dur. Bu olmaksızın yoğurt çorbası ve salata hemen hemen yenmez. Azerbaycan'da da bu sebzenin adı **kişniş** tir. Doğu Anadolu'da Erzurum ve Kars yöresi dışında bu sebze yetiştirilmiyor. Demek oluyor ki bu kültür, bir gelenek değil de görenektir. Gelenek olsaydı diğer Türk topluluklarında da olurdu. Bu sebze, ya Türkler tarafından Kıbrıs adasına getirilmiştir, ya da Kıbrıs'tan Erzurum ve Azerbaycan yöresine götürülmüştür. Nitekim, Lala Mustafa Paşa Kıbrıs Mutasarrıflığı'ndan sonra Erzurum'da görevlendirilmiştir.

Kaynağı neresi olursa olsun, bu sebzeği tanıyan kesimin insanları bunu benimsediler ve damak zevklerine uygun düştü ve sofralarının baş tacı yapmış oldular.

Bu kültür alış-verişini doğal karşılamak gerekir, kültürümüz için bir zenginliktir. Tanrı'nın eczanesinde her şey var, yeter ki o nesnelere insanlık yararına kullanabilelim.

Kıbrıs mutfağı Türkler ve Rumlar açısından bir bütünlük arz etmektedir. Pek az yemek bu iki toplum için farklıdır. Bir fikir vermesi açısından, adları ile birlikte yemeklerin listesini sunmak istiyorum:

Türklerde

şiş kebabı
şeftali kebabı
hırsız kebabı (testi kebabı)
molihya
hersem keşkek (dövme pilavi)
mücendra(gemici pilavi)
yufka
katmer
saraylı
sarmalı
samsı
şamali
baklava
lokma
helva

Rumlarda

şiş kebabı
şeftali kebabı, şeftalya
kleftiko (özellik aynı, isim Rumca)
Rumlar(Limasol hariç) yemezler
resi (özellik aynı, isim Rumca)
mucendra (özellik aynı, isim Rumca)
bitta (özellik aynı, isim Rumca)
gatimeri
-
sarmali
şamişi
şammali
paklava
lokmadis
halva

| | |
|-----------------|-----------------------------------|
| köfder | köfderga |
| sucuk | sucukka |
| pekmez (bedmez) | obsimo (özellik aynı, isim Rumca) |
| hellim | hallumi |
| peynir | diri (özellik aynı, isim Rumca) |
| nor | anari (özellik aynı, isim Rumca) |
| yoğurt | yoğurtti |
| tarhana | trahanan |

“Kır atın yanında duran ya huyundan, ya da tüyünden alır” atasözümüzde belirtildiği gibi, iç içe yaşayan Türkler ve Rumların yiyeceklerinin benzemesi doğal olarak kabul edilmelidir.

Topluluklar istese de bu kültürel alış-veriş engellenemez. Halk kültüründe verinin kaynağı önem arzetmez; önemli olan söz konusu toplumun o veriyi benimsemesi ve hayatının bir parçası yapmasıdır.

Yemek ve içmek, kültürün en zor değişen, değişimi en güç kabul gören bir alanıdır. Yeniliklerin kabulü uzun zaman alır. Mutfak kültürü, kendisine özgü çizgisini kolay kolay değiştirmez. Bu kural, yalnız Türk kültürünü değil, gelmiş geçmiş bütün kültürleri kapsar.

Kıbrıs Türklerinin adada daha önce yaşayan insanların beslenme sistemlerinden etkilenmiş olmaları kaçınılmazdır. Fasulye, nohut, mercimek, bezelye, gibi kurubaklagiller; lahanaya, karnabahar, maydanoz gibi sebzeler Akdeniz çevresinde ağırlıklı olarak tüketilen besinlerdir. Bunun yanı sıra molihya, ayrelli, gollandıro, gulumbura. . . gibi sebzelerin mutfak kültürümüze başka kültürlerden girerek Türk mutfağının zenginleşmesine katkı sağlamıştır.

Şimdi Kıbrıs'ta çok yaygın olan yiyeceklerden bahsedelim:

Yemekler

1. Kolakas

| | |
|-------------------|------------------------|
| Malzemeler | 1 kilo kolakas |
| | 1 orta boy tavuk |
| | 1 tatlı kaşığı salça |
| | 1 tatlı kaşığı tuz |
| | 1 adet limon |
| | 1 çay bardağı sıvı yağ |
| | 2 ½ litre su |

Hazırlanışı

Kolakasları soyulur. Küçük küçük çatlatacak şekilde kesilir. Kestikten sonra tencereye biraz yağ koyulur. Soğanı kızartılır, tavuk kızartılır. Kolakaslar ilave edilir. Biraz öylece çevirilir ve sonra bir tatlı kaşığı salça

ilave edilir. Biraz tuz kattıktan sonra pişmeye bırakılır. 25 dakika sonra limon suyu ilave edilir. 5 dakika da öyle beklenir. 30 dakika içinde yemek pişmiştir.

2. Molehiya

Malzemeler 2 paket molehiya
½ su bardağı yağ
1 tavuk
1 adet soğan
3 adet domates
1 yemek kaşığı salça
1-2 adet limon
1 yemek kaşığı tuz
1 litre su
3 diş sarımsak

Hazırlanışı

Molehiyalar suda ıslatılır. Önce tencereye biraz yağ konulur. Tavuklar parça parça yağda kavrulur. Soğan küçük küçük kesilir. Tavuğa eklenir. Domatesler rendelenir, ilave edilir. Salça ilave edilir. Molehiya iki kez yıkanır ve içerisine ilave edilir. Suyu, tuzu, sarımsağı ve ekşisini koyarak kısık ateşte bir saat pişirilir.

3. Lalangı

Malzemeler 1 tavşan
3 adet mayalanmış hamur (ekmek büyüklüğünde)
1 baş soğan
1 yemek kaşığı tuz
1 litre sıvı yağ (kızartmak için)

Hazırlanışı

Önce tavşan kaynatılır, parça haline getirilir. Bir baş soğan kıyılır. Mayalanmış hamura tavşanı haşladığımız sudan dökülür. Hamur cıvık hale getirilir. Tavşan ve soğan hamurun içine karıştırılır. Kızgın yağa bu hamurdan parçalar koparılıp atılır ve kızartılır.

4. Herse

Malzemeler 1 paket herselik buğday
1 tavuk
4-5 tane soğan
İsteğe göre tuz
1-2 adet (et suyu tableti)

Hazırlanışı

Bir gece önceden buğday ayıklanır, biraz su kaynatılır kapağı kapatılır. Sabaha kadar bekletilir. Sabahleyin tencerenin içine soğanlar ince ince kıyılır. Tavuk haşlanır. Didiklenen tavuk, soğanın üzerine ilave edilir sonra üzerine buğday dökülür. Haşlanan tavuğun suyu da en üste dökülür. Suyunu çektikçe ılık su ilave edilir. Lezzetli olması için 1-2 adet maggi ve isteğe göre tuz ilave edilir. 2 saat kaynadıktan sonra karıştırılmaya başlanır. Pilav oluncaya kadar pişirilir.

5. Kabak Çiçeği Dolması

Malzemeler 4 kabak çiçeği
1. 5 su bardağı pirinç
1 baş soğan
2-3 adet domates
1 yemek kaşığı salça
1 çay kaşığı tuz
1 tatlı kaşığı nane
1 adet limon suyu
1 çay kaşığı karabiber
½ litre su
½ çay bardağı yağ

Hazırlanışı

Soğanlar küçük küçük doğranır. Pirinç ayıklanıp yıkanır. Domatesler küçük küçük kesilir. Pirincin içerisine soğan ve domates eklenir. Salça, tuz, karabiber, limon suyu, nane ilave edilir. Yağ ilavesinden sonra karıştırılır. Çiçekler yıkanır her bir çiçeğin içi hazırlanan iç ile doldurulur ve çiçeklerin yaprakları üst üste devrilir, çiçekler tencereye yerleştirilir. Su ilave edilir, kısık ateşte 20 dakika pişirilir.

6. Ayrelli

Malzemeler 4 yumurta
½ su bardağı sıvı yağ
Biraz tuz
1 demet ayrelli

Hazırlanışı

Önce ayrellinin taze olan kısımları ayıklanır, suda haşlanır. Çıkan su bir kaba boşaltılır, süzülür. Tavaya yağ koyulur ve ayrelliler bu yağda kavrulur ve üzerine yumurta kırılır biraz da su eklenir. 5 dakika pişirilir.

7. Pirohu

Malzemeler 1 kg un
750 gr nor
1 çay kaşığı nane
2 tatlı kaşığı tuz

- 2 su bardağı su
- 1 yumurta
- 1 küçük paket hellim
- 2 litre su (bu su pirohuları haşlamak içindir)

Hazırlanışı

Bir kabin içine un, tuz, su koyarak yoğrulur. Üzeri bir bezle örtülür. Yarım saat dinlendirilir. Hamurdan bir parça koparılıp oklava ile açılır. Bir başka kabin içine nor, nane ve bir yumurta kırılarak koyulur ve çatalla bu karışım ezilir. Açılan hamurun içine nordan biraz koyulur ve küçük tekerlekle kesilir. Bu işlem hamur bitene kadar devam eder. Sonra bir tencereye iki litre su bir tatlı kaşığı tuz koyup kaynatılır. Bu kaynamış suyun içine pirohular atılır. On dakika haşlanır ve tabaklara koyularak üzerine hellim rendelenir.

8. Mücendra (Gemici pilavı)

- Malzemeler**
- 2 su bardağı mercimek
 - 3 su bardağı su
 - 2 su bardağı pirinç
 - ½ fincan sıvı yağ
 - 1 adet soğan
 - İsteğe göre tuz ve baharat

Hazırlanışı

İki bardak mercimek, üç bardak suda haşlanır. Biraz suyu çektikten sonra içerisine iki bardak pirinç ilave edilir. Pirinç ilavesinden sonra suyu çekinceye kadar pişirilir. Diğer taraftan yarım fincan yağın içerisine küçük küçük kıyılmış soğan eklenir. Kızartılmış soğan pilavın üzerine dökülür. Baharatı ve tuzu da eklenerek servis yapılır.

9. Magarına Bulli

- Malzemeler**
- 1 adet tavuk
 - 1 adet makarna
 - 1 adet hellim
 - Arzuya bağlı kuru nane
 - 1 yemek kaşığı tuz

Hazırlanışı

Tavuk ayıklanıp kaynatılır. Bir yemek kaşığı tuz ilave edilir ve bir saat kaynatılır. Piştikten sonra tavuk sudan çıkarılır. Tenceredeki suyun içerisine bir paket kırılmış makarna koyulur. On dakika piştikten sonra tabaklara hellim rendelenir ve üzerine sıcak makarna dökülür. Sonra makarnanın üzerine rendelenmiş hellim koyulur.

10. Hellim Böreği

- Malzemeler** 3 paket hellim
1 yemek kaşığı kuru nane
Bir tutam tuz
2 bardak su
4 yemek kaşığı sıvı yağ
1 litre sıvı yağ (kızartmak için)

Hazırlanışı

Unun içerisine su koyulur, yağ eklenerek iyice dinlendirilir. Yoğrulurken dikkat edilecek husus hamurun kulak memesi yumuşaklığında olmasıdır. Üç paket hellim rendelenir, nane ile karıştırılır. Hamurdan bir parça kesilir oklava ile açılır, aralıklarla arasına hellim koyulur ve üzeri kapatılır. Tekerlekle kesilir ve kızgın yağda kızartılır.

11. Nor Böreği

- Malzemeler** 1 kilo un
½ litre su
Yarım kilo taze nor
1 su bardağı şeker
1 çay kaşığı tarçın
1 litre sıvı yağ (kızartmak için)

Hazırlanışı

Bir kilo un ile su karıştırılıp hamur yapılır, hamur dinlendirilir. Norun içerisine tarçın koyulur, şeker eklenir ve ezilir. Hamur parça parça oklava ile açılır. İçerisine biraz nor koyulur ve onlar börek şeklinde kesilir, kızgın yağda kızartılır.

12. Zeytinli Bitta

- Malzemeler** 1 kilo un
1 su bardağı çekirdekleri ayıklanmış zeytin
1 çay kaşığı yaş maya bir miktar tuz
Arzuya göre taze veya kuru nane
2 bardak su
½ su bardağı ayçiçek yağı

Hazırlanışı

Un, tuz, su, maya ve ayçiçek yağı kulak memesi yumuşaklığından daha yumuşak olmak şartıyla yoğrulur. Önceden çekirdeklerini hazırladığımız zeytini, naneyi hamurun içerisine ekleyip iyice yoğrulur.

Yaklaşık yarım saat, hamurun üzeri göz göz oluncaya kadar bekletilir ve üzeri kızarıncaya kadar fırında pişirilir.

13. Kabak Boreği

| | |
|------------|-----------------------------------|
| Malzemeler | Yarım kilo bal kabağı |
| | 1 yemek kaşığı maraha otu |
| | ½ su bardağı kuru üzüm |
| | 1/1 su bardağı badem |
| | 1 su bardağı şeker |
| | 3 su bardağı un |
| | 2 su bardağı su |
| | Bir tutam tuz |
| | Yarım fincan sıvı yağ |
| | 1 yumurta |
| | 1 litre sıvı yağ (kızartmak için) |

Hazırlanışı

Bal kabağı olgunlaştığı zaman soyulur, küp şeklinde doğranır ve biraz pişirilir. İçerisine maraha otu, kuru üzüm, badem, şeker ilave edilip karıştırılır. Un, tuz, yağ, su karıştırılıp hamur yapılır. Hamur bezelere ayrılır. Bezeler, yuvarlak olacak şekilde açılır ve arasına kabak boreğinin harcından koyulur. Ay şekli verilerek katlanır. Kenarları çatal yardımıyla açılmaması için kapatılır. Üzerine yumurta sarısı sürülür. Kızgın yağda kızartılır.

14. Pilavuna

| | |
|------------|-------------------------------|
| Malzemeler | 1 adet köy peyniri |
| | 1 adet hellim |
| | 2 çorba kaşığı kenevir tohumu |
| | Bir miktar nane |
| | 3 çorba kaşığı kuru üzüm |
| | 3 adet yumurta |
| | 1 yemek kaşığı susam |
| | 1 kilo un |
| | ½ su bardağı ayçiçek yağı |
| | 1. 5 su bardağı süt |
| | ½ tatlı kaşığı tuz |
| | ½ tatlı kaşığı maya |

Hazırlanışı

Peynirler rendelenir, içerisine kenevir tohumu, nane, kuru üzüm ve yağ maya eklenir ve iyice karıştırılır. Bu malzeme bir gece önceden hazırlanıp buzdolabına koyulmalıdır. Ertesi gün un, ayçiçek yağı, süt, tuz, maya karıştırılıp iyice yoğrulur. Bu hamur ceviz büyüklüğünde parçalara

ayrılır. Merdane ile çok kalın olmayacak şekilde açılır, ortasına bir gece önceden hazırlanan malzemeden koyulur ve üçgen şeklinde katlanır. Üzerine yumurta sarısı sürülüp, susam serpilir. Üzeri kızarıncaya kadar fırında pişirilir.

15. Golifa

Malzemeler 1 kilo buğday
4-5 adet nar
1 su bardağı ağartılmış badem
1 su bardağı kuru üzüm
½ su bardağı susam
½ su bardağı anason

Hazırlanışı

Bir kilo buğday ayıklanır ve bol su ile yıkanır, tencereye koyulup iyice haşlanır. Haşlandıktan sonra süzgece koyulup üzerinden soğuk su geçirilir. Buğdaylar iyice süzülünce genişçe bir kaba koyulur. Narlar ayıklanıp üzerine dökülür. Hazırlanan bütün malzeme ilave edilip iyice karıştırılır ve servis yapılır.

16. Şamşi

Malzemeler 3 su bardağı un
2 su bardağı yoğurt
½ su bardağı zeytinyağı
Bir tutam tuz
1 yemek kaşığı nişasta
3 su bardağı süt
2 su bardağı şeker
1 su bardağı pudra şekeri
1 litre sıvı yağ (kızartmak için)

Hazırlanışı

Hamur ve muhallebiden yapılan bir tatlıdır. Un, yoğurt, zeytinyağı, tuz, karıştırılır, iyice yoğrulur, hamur haline getirilir. Diğer taraftan süt, şeker ve nişastadan muhallebi yapılır. Hamur açılır ve ince olmak şartıyla şeritler halinde kesilir. İçerisine soğuttuğumuz muhallebiden bir miktar koyulur. Bohça şeklinde katlanır ve kızgın yağda kızartılır. Üzerlerine pudra şekeri serpilerek servis yapılır.

17. Ağız Tatlısı

| | |
|-------------------|-----------------------|
| Malzemeler | Ağız s¼t¼ |
| | 1 tatlı kaşığı tarçın |
| | 8 adet yufka |
| | 5 bardak su |
| | 5 bardak Şeker |
| | ½ fincan yağ |
| | 1 kapak çiçek suyu |
| | ½ limon |

Hazırlanışı

Hayvanların doğumunda ilk çıkan s¼te ‘‘ağız’’ denir. O s¼t sağılır, tencereye d¼k¼l¼r, muhallebi kıvamına gelinceye kadar pişirilir. Bu s¼t¼n içerisine soğuduktan sonra tarçın ve Şeker koyulur. Tepsiyeye bir yufka koyulur ve s¼tl¼ malzemeden s¼r¼l¼r. Bir kat daha yufka koyulur ve arasına malzemeden s¼r¼l¼r. Yufkalar bitinceye kadar bu işleme devam edilir. En ¼stte iki kat yufka koyulur. ¼zerine çok az yağ koyulur ve fırında pişirilir. Diğer taraftan beş bardak su, beş bardak Şeker, çiçek suyu, yarım limon ile Şerbet yapılır. Fırından çıkan sıcak tatlının ¼zerine soğuk Şerbet d¼k¼l¼r ve servis yapılır.

18. Gullurukya

| | |
|-------------------|----------------|
| Malzemeler | 1 kilo un |
| | ½ litre pekmez |
| | ½ litre su |

Hazırlanışı

Unun içerisine yarı litre su koyulur ve hamur haline getirilir. Bu hamurdan k¼¼k parçalar koparılır ve iki avuç arasında uzunca bir Őerit halinde çıkarılır. Bu Őerit yuvarlak Şekilde yapıştırılır. Tencereye su koyulur ve kaynatılır. Kaynattıktan sonra hamurlar içerisine ilave edilir. İyice kaynattıktan sonra piŐip piŐmediđi kontrol edilir. İçerisine pekmez ilave edilir. Kısık ateşte biraz pişirilir. Gerek sıcak gerekse soğuk olarak tabaklara servis yapılır.

19. Şeftali Kebabı

| | |
|-------------------|--------------------------|
| Malzemeler | 1 adet banna |
| | ½ kilo kıyma |
| | 2 orta boy soğan |
| | ½ demet maydanoz |
| | 1 tatlı kaşığı tuz |
| | 1 tatlı kaşığı karabiber |

Hazırlanışı

İlk önce soğanlar ve maydanoz ince ince kesilir. Kıymanın içine ilave edilir. Karabiber ve tuz da eklenir ve bu malzeme iyice karıştırılır. Daha sonra banna(Hayvanların iç organlarındaki zar) açılır. Bannanın içerisine ceviz büyüklüğünde kıymalı içten koyulur ve banna iki kat sarılır. Bu işlem kıyma bitinceye kadar tekrarlanır ve sonra mangalda pişirilir.

20. Küp Kebabı

Malzemeler 500 gram parça et
4 adet patates
1 tatlı kaşığı tuz
1 paket folyo kağıdı

Hazırlanışı

Patates soyulur, iyice yıkanır ve ikiye bölünür. Et ile patates folyo kağıdına koyulur, üzerine tuz serpilir, folyo kağıdı kapatılır. Fırın iki saat önceden yakılmış olmalıdır. Folyo kağıdında olan etler fırına yerleştirilir, fırının ağzı sıvanır. Dört saat kadar pişirilir.

21. Bulgur Köftesi

Malzemeler 1 kilo ince bulgur
1 su bardağı un
½ demet maydanoz
Yarım yemek kaşığı tuz
Çay kaşığı karabiber
1 kilo kıyma
1 litre sıvı yağ

Hazırlanışı

Bulgur ıslatılır, içerisine un ve tuz koyulur. Bu karışım iyice yoğrulur. Yoğrulduktan sonra diğer taraftan ince ince kıyılmış soğan ile kıyma kavrulur, içerisine ince doğranmış maydanoz ve baharat eklenir. Bulgur hamurundan bir parça koparılır ve el ile açılır. Bu hamura huni şekli verilir. İçerisine kıymadan bir yemek kaşığı koyulur ve kapatılır. Hamur ve iç malzemesi bitene kadar bu işleme devam edilir. Köfteler kızgın yağda kızarıncaya kadar pişirilir.

22. Patates Köftesi

Malzemeler 1 kilo patates
2 iri soğan
Yarım kilo kıyma
1 çay kaşığı karabiber
Yarım yemek kaşığı tuz

½ demet maydanoz
2 dilim bayat ekmek

Hazırlanışı

Önce patatesler soyulur ve yıkanır. Kıymanın içine en ince kısmı ile rendelenmiş soğan koyulur. Domates küçük küçük doğranır. Baharat, ekmek içi ve tuz da ilave edilir. Bu karışım güzelce yoğrulur. Bir müddet sonra dinlemeye bırakılır. Elde yuvarlayarak şekil verilir ve kızgın yağda kızarıncaya kadar kızartılır.

Turşular

23. Kazayağı Turşusu

Malzemeler Kazayağı otu
Sirke

Hazırlanışı

Kazayağı otu toplanır ve dikenleri ayıklanır, sonra üç gün suda bekletilir. Üçüncü gün kavanozun içine koyulur. Üzerine sirkesi dökülür ve kavanozun kapağı kapatılır. Bir hafta sonra turşu hazır olur.

24. Kereviz Turşusu

Malzemeler 500 gram kereviz
1 şişe sirke

Hazırlanışı

Kereviz ayıklanır, küçük küçük kesilir ve iyice yıkanır. Kavanozların içine yerleştirilir, üzerine sirkesi ilave edilir. Bir hafta sonra turşu hazırdır.

25. Gabbar Turşusu

Malzemeler Gabbar bitkisi
Üzüm sirkesi
Tuz

Hazırlanışı

Gabbar bitkisi taze iken dal dal kesilir ve dört gün suda bekletilir. Her gün sabah suyu değiştirilir. Dört günden sonra sudan çıkarılır ve bir kaba koyularak üzerine tuz serpilir. Islaklığı gittikten sonra kavanoza alınır, üzerine sirke ve tuz dökülür. Kavanozun kapağı kapatılır. 3-4 gün sonra turşu hazırdır.

26. Pancar Turşusu

Malzemeler 1 kilo pancar
Yeteri kadar sirke
Zeytinyağı
Tuz

Hazırlanışı

Pancarlar kabukları soyuluncaya kadar haşlanır, kabukları soyulur ve küçük küçük doğranır. Kavanozlara yerleştirilir. Her bir kavanoza bir kaşık tuz serpilir. Kavanozun içerisine sirke ilave edilir. Üzerine bir kaşık zeytinyağı koyulur ve 3-4 gün içinde hazır olur.

27. Girdama Turşusu

Malzemeler Girdama bitkisi
1 şişe üzüm sirkesi
Tuz

Hazırlanışı

Girdamalar toplanır ve küçük parçalar halinde ayrılır ve bu parçalar iyice yıkanır. Bir kap içinde güneşte nemini giderinceye kadar bekletilir. Daha sonra kavanoza alınıp üzerine üzüm sirkesi ve tuz ilave edilir. Kavanozun kapağı kapatılır. Bir hafta sonra yemeklerin yanında servis yapılır.

28. Ahtapot Turşusu

Malzemeler Ahtapot
Üzüm sirkesi

Hazırlanışı

Ahtapot kırk kez yere vurulur, böylece ahtapotun sinirleri yok edilir. Bundan sonra ahtapot yarım saat yerde ovulur ve iyice yıkanır. Bir tencereye su koyulur, ahtapot eklenir ve yaklaşık bir saat haşlanır. Sonra ahtapotun derileri soyulur, eti parça parça kesilir ve bir kavanoza yerleştirilir. Kavanozun içerisine sirke ilave edilir. 7-8 gün sonra hazır olur.

29. Bildircın Yumurtası Turşusu

Malzemeler Bildircın yumurtası
Üzüm sirkesi

Hazırlanışı

Bildircın yumurtaları bir tencerede iyice kaynatılır, sonra yumurtaların kabukları soyulur. Kavanoza yerleştirilir ve üzerine sirke dökülür. 7-8 gün sonra hazır olur.

30. Savro Turşusu (Balık Turşusu)

Malzemeler Barbun balığı
Üzüm sirkesi
½ litre sıvı yağ
½ su bardağı un

Hazırlanışı

Balıkların iç organları, pulları temizlenir ve iyice yıkanır. Tavaya yağ koyulur ve unlanmış balıklar kızartılır. Kızartılan balıklar kavanoza düzgün bir şekilde yerleştirilir. Balıkların kızartıldığı yağ soğuduktan sonra içerisine bir kaşık (yemek kaşığı) un ve sirke eklenip iyice karıştırılır. Bu karışım balıkların bulunduğu kavanoza dökülür. 1-2 gün içerisinde hazır olur.

31. Palaz Turşusu

Malzemeler Palaz kuşu
Üzüm sirkesi

Hazırlanışı

Palaz güvercinin yavrusudur. Palaz uçmaya başlamadan önce kesilir ve tüyleri temizlenir. İç organları temizlendikten sonra haşlanır. Kavanozun büyüklüğüne göre parçalara ayrılır ve kavanoza yerleştirilir. Üzerine sirke dökülür. Bir hafta sonra hazır olur.

Macunlar

32. Ceviz Macunu

Malzemeler 1 kilo olgunlaşmamış ceviz
Belli miktarda şeker
Kireç kaymağı

Hazırlanışı

İç kısmı kemikleşmemiş cevizler soyulur ve acısının kaybolması için kirece yatırılır. Bir kaç gün bu işlem yenilenir. Daha sonra kireçten çıkarılıp süzülür. Sonra şekerle birlikte kaynatılır. Şeker belli bir kıvama gelince ateşten indirilir ve kavanozlara yerleştirilir.

33. Portakal Macunu

Malzemeler 6 adet portakal
1 kilo şeker

Hazırlanışı

Portakalın kabuğu dilimlere ayrılarak çok ince olarak soyulur. Bir gün öylece bekletilerek kabukları buruşur; böylece sarılması kolay-

laşır. Kabuklar sarılarak dikilir ve suya atılır. Her gün suyu değiştirilmek şaretiyle üç gün suda bırakılır bu zaman sonunda kabuklar iyice yıkanır ve kaynar suya atılır. Beş dakika kaynatılır. Kevgir yardımıyla kabuklar alınır. Yeniden su kaynatılarak kabuklar tekrar kaynar suya atılır. Kabuklar yumuşayınca kadar kaynatılır. Şiş ile kontrol edilir. Pişen kabuklar bir kaba alınır. Aynı bir kapta altı portakala bir kilo şeker hesabı ile şurup hazırlanır, portakal kabukları içerisine atıldıktan sonra kaynatılır. Bir gün o vaziyette bırakılır, ertesi gün tekrar kaynatılarak tam kıvamına getirilir. Soğuduktan sonra kavanozlara alınarak buzdolabında saklanır.

34. Alıç Macunu

Malzemeler 1 kilo alıç
Belli miktarda şeker
2-3 limon

Hazırlanışı

Alıçların sapları kesilerek iyice yıkanır. Tencereye bol su koyulup alıçlar iyice kaynatılır ve ateşten indirilir. Biraz bekledikten sonra alıçlar sıkılarak başka bir kaba aktarılır. Suyu bir tülbent ile süzülür. Bir bardak suya bir bardak şeker hesabıyla şeker ilave edilir. Miktarına göre iki veya üç limon sıkılır. Ateşte kaynatılarak kıvama getirilir. Bu arada üzerinde biriken köpükleri de alınır. Bir miktar şerbet kaşıkla alınır ve tekrar tencereye dökülür, su gibi akmaz ise piştiğine kanat getirilerek ateşten indirilir. Sıcakken cam kavanozlara dökülür. Soğuyunca kapakları kapatılır.

35. Turunç Çiçeği Macunu

Malzemeler Turunç çiçeği
Şeker
Limon

Hazırlanışı

Turunç çiçeği toplanır, taç yaprakları ayrılır, kaynar suyun içerisine atılır ve beş dakika kaynatılır. Sonra soğuk suya çıkarılır. Tekrar su kaynatılır ve soğuk sudaki yapraklar sıcak suya aktarılır. Bu olay üç defa tekrarlanır. Yalnız son kaynatmada suya yarım limon sıkılarak çiçeklerin kararması önlenir. Yarım kilo turunç çiçeğine bir kilo şeker hesabı ile kıvamlı bir şerbet hazırlanır. Şerbet hazırlanırken içerisine yarım limon sıkılır ve sonradan meydana gelecek şekerlenmesi önlenmiş olur. Şerbet soğumaya yakın içerisine önceden hazırladığımız çiçekler atılır.

Bitkiler ve Sağlıkçı Özellikleri

Özellikle yirmibirinci yüzyılda alternatif tıp adı verilen doğadaki bitkilerden yararlanarak hastalıklara karşı tedavi yöntemleri oldukça hız

kazanmıştır. Bunlardan bir kısmı yemek olarak, bir kısmı da ilaç Şekline dönüştürülerek uygulanmaktadır. Modern tıp yaygınlaşmadan önce atalarımızın doğadan yararlanma gayretlerinin anlamı bir kere daha ortaya çıkıyor. İnsanlar mitsizliğin ve çaresizliğin karanlığından kendi g ve dirençlerinin yanı sıra doğada mevcut sağaltıcı özellikleri bulunan bitkilerle kurtulmuşlardır. Kıbrıs'ta yaygın olarak bulunan bitkilerin¹ sağaltıcı özelliklerinden bahsedelim:

1. Mlver (fars. Mlber)

ay olarak içildiğinde nezle, öksürük, baş ağrısı ve göz ağrısı hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Çoğu evin bahçesinde mlver ağacı bahar mevsiminde iek açar. Çiçekler koparılıp bir ipliğe dizilir ve kurutulur. Daha etkili olması istendiğinde yeterince kaynatıldıktan sonra içine yumurtanın sarısı da katılarak iyice karıştırılır ve hastalara içirilir. Bu mlver ayının kullanımını alışkanlık haline getiren tiryakiler mevcuttur.

2. Adaçayı (Salvia)

Kekik, ıhlamur, nane, biberiye gibi bitkilerin sağaltıcı özelliklerini bünyesinde bulduran bir bitkidir. Dinçlik veren bu bitki; kan dolaşımını hızlandırması, Kansızlığı gidermesi, sinirleri yatıştırması, öksürüğü kesmesi, idrar sktrmesi, ateş düşürmesi, kandaki Şeker oranını düzenlemesi, cilt güzelliğini sağlaması, menopoz sıkıntılarını gidermesi. . . gibi sayısız faydalar içermektedir. Kültür olarak bahçelerde yetiştirildiği gibi yabani olarak ayır, otlak ve fundalıklarda yetişir. İştah açtığı gibi ishali de keser, boğaz iltihaplarını giderir, diş eti yararlarına iyi gelir.

3. Anason (Pinpinella)

Çok yaygın olarak kullanılan bu bitkinin tohumları yendiği gibi, iyice kaynatılıp suyu çay gibi içilir. ay Şeklinde içi, ldiğinde; gaz giderici olması, cildi güzelleştirmesi, hazımsızlık gidermesi, idrar sktrmesi ve kumları düşürmesi, öksürük kesmesi, panzehir olarak kullanılması, ağrıların giderilmesi, cinsel arzuyu artırması, ağız kokusunu gidermesi, dişleri parlatması. . . gibi değişik fayda sağlamaktadır.

4. Çörek Otu (Karacocco)

Hem kokusu hem de sağaltıcı özellikleri dolayısıyla aranan bir bitkidir. Bu bitkinin hem kültür olarak yetiştirilen çeşidinin yanı sıra, Kıbrıs'ta yabani olarak dağlarda, verimsiz tarlalarda yetişen değişik türleri vardır. Bu

¹ Burada tanıtımaya çalıştığımız, bitkiler ve bunların sağaltıcı özellikleri hakkındaki bilgilerin büyük bir bölümü, tarafımdan ve halk arasından derlenmiştir. Yazılı kaynak olarak daha geniş bilgi edinmek için bkz. (Dr. Servet Sami DEDEAY, Kıbrıs'ta Kokulu Bitkiler ve Bunların İhtiva Ettiği Kokulu Yağlar ve Sağaltıcı zellikler, Lefkoşa-1995; Gin. Opr. Dr. Vesile VEHBİ, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Yabani iekleri ve Tıbbi Bitkileri, Ankara-1991; R. Hasan SİBER, "Kıbrıs Türklerinin Tarım Folkloru", Halkın Sesi Bas., Lefkoşa-1983; Prof. Dr. Zeki ZER- Dr. Nihat TOSUN- Dr. Hüseyin ÖNEN, Yabancı Otlarla Sağlıklı Yaşam, 4Renk Yayınları, Ankara-2002)

bitki de; balgam söktürmesi, kulunç gidermesi, göğüs ağrısı ve öksürüğü kesmesi gibi özelliklerinin yanı sıra; kuru üzümle yendiğinde kan yapıcı,

zeytinyağı ile birlikte yenilince erkekliği güçlendirici, külü acı kavun suyu ile merhem yapılırca basur için İyileştirici, bal ile şerbet yapılıp kaşıkla yutulursa balgam ve öksürük giderici özellik taşır.

5. Kollandro (Aşotu)

İştah açıcı kokusunun yanı sıra değişik sağaltıcı özellikleri vardır. Kalbi kuvvetlendirici, çarpıntı giderici, kusmayı, nezleyi önleyici özelliklerinin yanı sıra; kekikle birlikte yenilince kanlı basürü kesici, pekmeze yenilince üremeyi artırıcı; bal ve zeytinyağı ile yenilince kurdeşen ve pamukçuk hastalıklarını iyileştirici, kaynatılıp şerbeti içilince baş dönmesini yok edici özelliklere sahiptir.

6. Mersin

Meyvesi, yaprakları ve kökü sağaltıcı olarak kullanılan bir bitkidir. Şimdi bu özellikleri sıralayalım: Meyvesi mideye kuvvet verir, idrar söktürür, öksürüğü keser, susuzluğu giderir. Ayrıca meyvesi kaynatılıp içilirse; kalbe rahatlık verir, baş ağrısını giderir, taş düşürür, nüzul ve titremelere iyi gelir. Lapası yapılıp makata koyulursa basur memelerini küçültür, kadınlarda rahim düşüklüğüne iyi gelir.

Yapraklar ezilip çıkarılan su saçlara sürüldüğünde siyahlatır, içilirse inatçı öksürüğü keser, terlemeyi giderir ve ter kokusunu azaltır.

Ağacın kabukları kaynatılır ve meydana gelen buğu ile tütsü yapılırsa baş ağrısı kesilir. Suyu bala karıştırılıp içilirse kalbi kuvvetlendirir.

7. Lapsana (Yabani Hardal)

Şubat-Mart aylarında tüm tarlaları sarı çiçekleriyle süsleyen bir bitkidir. Tohumları ezilerek müşhil olarak kullanılır. Ayrıca lapası haricen kullanıldığında romatizma şikayetlerini yok eder. Çok azgın bir bitkidir. Tohuma kaçmadan temizlenmezse tarlalarda ekilen hububat baskına uğrar.

8. Maraho = Morufo (Rezene)

Dereotunu andıran bu bitki, çoğunlukla dere kenarlarında yetişir. Bu bitkinin de değişik sağaltıcı özellikleri vardır; adet kanamalarını düzene koyar, çocuklu kadınların sütünü ertirir, iştah açar, idrar söktürür, bağırsak parazitlerini düşürür, uyku verir, öksürük ve boğmaca gibi durumlarda teskin eder, sindirim sistemini düzene sokar. Ayrıca boğaz ağrısına karşı gargara şeklinde kullandığı gibi karın ağrılarında karşı lapa uygulaması yapılır.

9. Ebegümece

Zeytin ve narenciye bahçelerinde yabancı olarak bolca yetişir. Tüysüz yaprakları toplanıp haşlanarak veya yemeği yapılarak kullanılır. Barsak düzensizliğine ve idrar yolları iltihaplanmalarına karşı kullanılır. Ayrıca iç salgı bezi rahatsızlıklarında, gastrit, mesane, bağırsak, mide rahatsızlıklarında, öksürük ve ses kısıklıklarında, bademcik iltihabında, ağız kuruluğunda haşlanarak suyu içilir. Kaşınan ve yanan göz alerjilerinde ebegümece suyu ılıtılarak banyo yapılmalıdır. Gecedен soğuk suya bırakılan ebegümece, sabahları ısıtılarak çay şeklinde de içilebilir.

10. Ayrelli (Kuşkonmaz)

Dikenli gövdesi olan, genç sürgünleri yemek yapılan bir bitkidir. Kuru ve taşlı arazilerde yaygın olarak yetişir. İdrar söktürücü olarak kullanıldığı gibi, kalp çarpıntılarında, romatizmaya, solunum yollarındaki iltihaplanmalara ve kansızlığa karşı kullanılır.

11. Kekik

Dağ kekiği bal ile yenirse öksürüğü keser. Kekik kaynatılıp suyu içilirse; mideyi rahatlatır, karın ağrısını giderir, bağırsaklardaki parazitleri düşürür, zihni geliştirir, kalp ağrısı ve kuluncu giderir, yüzü güzelleştirir. Kimyon ve sirke ike birlikte kaynatıldığında meydana gelen su ile gargara edilince diş ağrısı sakinleşir. Ayrıca kekik suyu, aç karnına içilince böbrek ve mesanedeki taşları döker. Yemeklerden önce bir bardak kekik suyu içilmesi, iştah açar, hazmı kolaylaştırır, öksürüğü keser, kulunca iyi gelir. Kekik suyuyla banyo yapmak büyük rahatlık verir.

12. Nane

Nane lapası karın üzerine koyulursa, karındaki kurtları düşürür, akrep sokmasına karşı, sokulan yere koyulursa rahatlatır. Fitol olarak kullanılması (rahime) gebeliği önler. Yenilmesi, bağırsak kurtlarını döker. Ağızda çiğnenmesi, diş sızılarını teskin eder. Kaynatılıp suyu içilirse terlemeyi önler, mideye kuvvet verir. Başa yakı şeklinde uygulanırsa baş ağrısını giderir. İspirto ile karıştırılıp bu karışımdan (bir kahve kaşığı) bir litre suya koyulup bu su ile buğu yapılırsa; nezle, boğaz ağrıları, ses kısıklığı tedavi edilir.

13. Isırganotu

Egzama, baş ağrıları, böbrek ve mesane kumlarının dökülmesi, kabızlığın giderilmesi için tam şifa kaynağıdır. Nefes yolları ve mide iltihapları, kansızlık, sarılık ve soğuk algınlığı gibi şikayetlerde ısırganı kaynatmadan haşlayıp suyunu içmek çok iyi gelir. Bazen romatizmal hastalıklar, saç dökülmesi, damar daralmaları gibi hallerde ısırgan otunun suyu

ile banyo yapmak da iyileştirici bir özellik arzeder.

14. Papatya

Özellikle küçük yaştakiler için her türlü şikayetin ilacı papatyadır. Karın ağrıları, kusma, ishal, mide ağrıları, uykusuzluk, diş ağrıları, ve adet rahatsızlıkları gibi şikayetlerde papatya çayının sağaltıcı özellikleri yaygındır. Kaşıntı, deri iltihaplarına karşı pansuman yapılır.

15. Maydanoz

Bin derde şifa olarak bilinen bu bitki, güçlü bir idrar söktürücü, kansızlık giderici, ter söktürücü, ateş düşürücü, adet düzenleyici, özelliklerinin yanı sıra; egzamalara, sarılık hastalığına, selülite, romatizmaya, idrar yolları taşlarına, kan dolaşımı bozukluklarına, sindirim güçlüklerine, deri hastalıklarına, saç dökülmesine, şeker hastalıklarına karşı kullanılır.

16. Avroşilla

Bu bitki zambak görünümündedir, uzun gövdeli ve çiçek açar. Adada çok yaygındır. Bunun daha çok soğanı sağaltımda kullanılır. Merada otlayan hayvanın ayağını yılan soktuğu zaman avroşilla soğanı oraya bastırılır ve zehiri alınır.

17. Böğürtlen

1-2 metre yüksekliğe kadar erişen çalı yapılı bir bitkidir. Pembe-beyaz çiçek açar. Daha sonra meyveye dönüşür. Meyveler önce kırmızı, olgunlaşınca siyahlaşır. Dere yataklarının vazgeçilmez bitkisidir. Yaprakları ishal ve diğer bağırsak hastalıklarına karşı faydalıdır. Meyvelerinden yapılan şurup her yaştaki insanların bağırsak rahatsızlıklarında sağaltıcı olarak kullanılır.

18. Teke Dikeni

Ormanlık alanlarda ve özellikle dere ve yol kenarlarında yetişen bir bitkidir. Meyveleri karaciğer rahatsızlıklarına iyi gelir. Hem yaş hem de kurutulmuş şekliyle çay olarak demlenir ve içilir.

19. Hayıt

Üç metre yüksekliğinde, çalı görünümündedir. Çiçekleri mavi, mor, pembe veya beyaz renklere ve karakteristik bir özellik arzeder. Haziran'dan başlayıp Eylül'e kadar çiçek açar. Dere yataklarını, yol kenarlarını ve nemli yerleri çok sever. Hoş kokusu olan bu bitkinin yaprakları kaynatılıp içilince mide ağrılarına iyi geldiği gibi, ağrı kesici olarak da kullanılır.

20. Mandragora (Beşdamar Otu)

Kıbrıs'ta "mandragora" diye adlandırılan bitki, dermanı bulunmayan yaralara, iç ağrılarına, sarılık hastalığına, kadın hastalıklarına, kısırlığa ve nuska yapılarak bağlanmışlara karşı sağaltıcı olarak kullanılır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tuncer BAĞIŞKAN "Dünyada ve Kıbrısta

Halkbilimi'nde Sihirli Bir Ot: mandragora", Halkbilimi Sempozyumları III, Ankara-2001, ss. 7-24.

21. Defne

Tohumları bal ile macun şekline getirilip yenirse; baş ağrısını giderir, nefes darlığına iyi gelir. Bu uygulama ile kişi, mevcut kumlarını da döker. Ayrıca karın ağrısı, kulunç ve böbrek şikayetlerini de giderir.

22. Oklipto (Okalıptus)

Antiseptik olan yaprakları dıştan kullanıldığında; ateş düşürür, yaraların kanamasını durdurur, solunumu kolaylaştırır. İçten kullanmalarda; anjine, nezle, idrar sıkıntlarına, bronşite, astıma karşı etkilidir. Ayrıca okalıpto yağı, kulak kanamalarına, dölyatağı hastalıklarına, bel soğukluğuna ve makat iltihaplarına karşı sağaltıcı özellikler taşır.

23. Yenidünya

Besleyici özelliğe sahip meyveleri yendiğinde; ishali keser, balgam söktürür, hazmı kolaylaştırır, bağırsakları temizler, yaprakları haşlanıp çay şeklinde içildiğinde kolesterolü düzenler. Ayva yaprağı ile haşlanıp içildiğinde en kronik ishali dahi kısa sürede keser.

24. Harnup (Keçiboynuzu)

Meyvesinden yapılan pekmezi çok meşhurdur. Kansızlığı giderir. Nefes darlığına, karaciğer yetmezliğine karşı müsekkindir.

Portakal, limon, greylfurt, mandalina ve turunç gibi meyvelerin faydaları saymakla bitmez. Su ve ekmek kadar çok tüketilen ürünlerdir.

Sonuç olarak şunu belirtmeliyiz: Çeşitli bitkisel gıdalar ister yiyecek olarak, ister çay veya baharat olarak alınsın; hastalıkların oluşmasını başlamadan önler. Yeni alınan madde kendi atığını bir öncekinin yerine koyarak vücudun aktivitesinin devamını sağlar. Ancak miktar (doz) çok önemlidir. Fazla miktar, zehiri oluşturur ve fayda yerine zarar getirebilir. Yüz cildim güzelleşsin, gerilsin diyerek aşırı miktarda meyan kökü suyu içenlerin mide kanaması geçirip ölümden döndüklerine de şahit olmuşuzdur.

AHLATŞAHLARDAN GÜNÜMÜZE KARŞILAŞTIRMALI AHLAT HALK İNANÇLARI

Yaşar Kalafat*

GİRİŞ

Yazımıza başlık olarak Ahlatşahları almakla beraber şüphesiz kültür tarihlerinin bağlantılı bir süreç oldukları gerçeğine ters düşmeği amaçlamadık. Ahlatşahlar, Ahlat halk kültüründe bir kesittir. Bu kesit benzerlerinde olduğu gibi etkilenerek gelmiş ve etkileyerek gitmiş Ahlat halk kültüründe kalıcı katmanlar oluşturmuştur. Böyle bir çalışma için bu derece kıt zaman elbette yeterli değildir.¹ Ancak Yunus Ensari'nin dediği gibi “her şey damlalardan meydana gelir, göl olur”

Bu çalışma 17–21 Haziran 2008 tarihleri arasında yapılan ve bizim “Van Gölü Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Renkler” isimli bildiri ile katıldığımız IV. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu münasebeti ile derlediğim bilgilerden hareketle yapılmıştır.² Esasen bölge halk kültürü 7 yıl üst üste katıldığımız “Ahlat Kültür Sempozyumları” ve “Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançları” isimli çalışmamızla yabancıımız değildi. Bölge halk kültürünün bölgeden bilim adamları tarafından incelendiğini de biliyorduk³ çalışmamız bu tür ilgili kaynaklarla da pekiştirilmek

* Dr., Halk Bilimi Araştırmacısı.

¹ Bu çalışma 17–21 Haziran 2008 tarihleri arasında yapılan ve bizim “Van Gölü Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Renkler” isimli bildiri ile katıldığımız IV. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu münasebeti ile derlediğim bilgilerden hareketle yapılmıştır.

² Bildirilerden Kadir Pektaş’a ait olan “Bitlis Yöresi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları” isimli bildiri, bölgede İlhanlı Sikkelerinin bulunduğu ve Beyhan Karamağaralı’nın okunan bildirisinde bölgedeki Türk-Moğol maddi izleri anlatılıyordu ki, bizim başlattığımız Tatar Türk halk inançları / Şırnak Tatarlar çalışmamız itibarıyla yararlanabileceğimiz tespitlerdi.

³ Hamza Zülfiyar, *Bitlis-Muş Yöresinde Halk Kültürü Atatürk ve Kuvaymillîye Hareketleri*, Kemalist Atılım Birliği, Ankara, 1992.

istenilmiştir. Ayrıca, bulgular bazen genel açıklamalarla anlatılırken bazen de tespit zenginliği adına aşiretler bazında ele alınmış, bu hal “tekrar” intibası verebilmiştir.

Metin

Ahlat'ta halkın bir kısmının ana dili Kürtçedir. Bunların İslam'ın Şafii mezhebine mensuplar. Ana dili Türkçe olanlar ise Hanefi mezhebi mensubu Müslümanlar. Ayrıca bu mezhebe mensup ana dili Çerkezce olan halk da var. Bunların geçmişte kırsal kesimden Otluyazı, Akçaören, Yoğurt Yemez, Develik, Hanik, isimli köyleri varmış. Bu köylerde yaşayanlar ve Ahlat'ın içindekilerden bir kısmı Adicevaz'ın Kovoç, Malazgirt'in Verengazi Çerkez köyleri gibi büyük şehirlere göçmüşler. 20 yıl evveline kadar % 30 olan Türk költürlü halklardan Çerkezlerin bölgedeki nüfusları bugün % 3 ün altına düşmüştür. Bunlardan ve Anadili Türkçe olanlardan boşanan yerlere Kürt dilliler yerleşmişler. Evvele Ermelilerin yaşadıkları köylere de onların gidişleri ile keza bu halk uzak yakın çevreden göçerek gelmiştir. Bölgedeki demografik hareket Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş dönemindeki yapılanmanın tamamen tersine gelişmektedir.

Demografik hareketlerin neler doğurabileceğini günümüz Türkiye'sinde yaşanan olaylara bakılarak görebilmek değildir. Yer edinme konusu demokratik ülkelerde yasal haklardandır. Yerleşmelerin demokratik kontrolden yoksun bırakılmaları da yasaların hâkim olduğu ülkelerde sorumluların aranmalarını gerektirir.

Biz halk inancı derlemelerimizi her 3 kesimden de yapmaya çalıştık. Görüştüğümüz bilgi kaynağı olabilecek Çerkezler kendi yaşamlarında birlikte yaşadıkları diğer iki halktan farklı bir inanç ve uygulama olmadığını açıklamışlardır. Asgari bir asırlık birliktelik ortak bir halk költürü havuzu olmuştur. Her üç kesimden gelinler kayınvalideler veya damatlar karışarak aile oluşturmuşlar. Bilhassa Kafkas költürüne ait olup da farklılıkları ile yaşabilen adeta hiç iz kalmamıştır.

Ulu Kabirler

Ahlat'ın Meydanlık Mezarlığı'nda **Kesikbaş** Yatırının mezarı vardır. Burası halk tarafından ziyaret edilen bir yerdir.¹ Ahlat mezar ziyaretlerinde mezarın ağacına çaput bağlamak mezar taşına **niyet taşı** yapıştırmak, türbede **mum yakmak** gibi inanç ve uygulamalar pek sık görülmez. Bu tür uygulamaları daha ziyade çevre köylerden Ahlat'a göçenler getirmekte Ahlat'ın yerli halkı ise büyük şehirlere göçmektedir.

¹ Ahlat, yatırıları, türbeleri kutlu mezarları ile yoğun bir yerleşim bölgesidir. Bunlar yaşamın evlilik, doğum, sağlık, askerlik, fakirlik ve benzeri her döneminde toplumun hayatında yer alırlar. Ahlat'ta ilgili halk inançları çalışmalarının adeta kilidi durumundadırlar. Esasen ulu kabirlerin bu özelliği Türk költür coğrafyasında ortak bir karakterdir. Onlarla ilgili izahlar çok kere “ölüm” bölümünden sonraya alınır biz öyle yapmayacağız.

Türbe taşlarının öpülmesi ve türbe etrafında dönme inancının daha ziyade anadili Kürtçe olanlar arasında görüldüğü ifade edilse de bu tür bidat kabul edilen uygulamalar ana dili farklılığına bakılmaksızın bu kültür coğrafyasının her kesiminde vardır. **Merden Baba/Mert Baba** Ahlat'ın 3 km kuzeyindedir ve ziyaretçiler sadece fatiha okuyup geçerler. Bunlardan en ünlüsü Ahlat'ın güneydoğusunda Tunus Mahallesinde türbesi bulunan günde ortalama 100 kimse tarafından ziyaret edilen Hz. Muhammed'in bayraktarı olan **Abdurrahman Gazi**'dir. Bu türden kutlu olduğu kabul edilen yerlerden birisi de Haraba Şehir mevkiindeki **Halit Bin Velit**'in savaş esnasında parmağının düştüğüne inanılan yerdir.¹

Bunlardan Kesik Baş olarak bilinen zatın kellesi koltuğunda 7 gün savaştığına inanılır. Efsanesine göre zatın kesik başı kızgın saç üzerine konulmuş baş kendiliğinden tekrar yerine yerleşmiştir. Selçuklu mezarlığında yatmakta olan zatın günümüze kadar gelen ailesi **Kesikbaşlar** olarak bilinirler.

Ulu kabul edilen kabirlerden **Dede Maksut**'un efsanesi, meşhur hacdaki ağasına helva götüren çobanın efsanesi ile örtüşmektedir. Ağası hacdan dönünce gerçek hacının kendisine zaman ve mekân boyutlarını aşarak helva getiren çoban Maksut'un olduğu söylemesi üzerine sırrı açık edilen Maksut Dede benzerlerinde olduğu gibi anında âlem değiştirir. Efsanedeki benzerliğe rağmen Dede Maksut çobanlık, hizmetçilik falan yapmamış medrese tahsili olan bir kimsedir. Ahlat'ta “Dede Maksut'un Kurban Kapanları” diye bilinen bir deyim vardır. Hacdan dönen Dede

Maksut'un ağası adet olduğu üzere şükür kurbanı keser. Ağa “beni değil Maksut'u ziyaret edin” değince ziyaretçiler Maksut'a koşuşurlar. Ortada kalan kurbanın etini birileri kaçırmırlar. Buradan hareketle bu deyim doğmuştur.²

Üryan Baba'da ululuğuna inanılarak mezarı ziyaret edilen zatlardandır. Mezarı Tunus Mahallesi'nde Abdurrahman Gazi Türbesi güzergâhındadır. Efsanesine göre kışın her taraf karla kaplı iken evine gelen misafiri kendisinden şeftali ister, Baba keramet gösterir. Bahçesinden konuğuna şeftali toplar. Biz Abdurrahman Gazi, Üryan Baba ve güzergâh üzerindeki daha birkaç ulu zatı ziyaret etme imkânı bulduk.

Halk arasında bir örtüye sarılarak yaşadığı için bu ismi almış olduğuna dair inançların yaşadığı tespit edilmiş olsa da,³ Üryanlık dünya malından sıyrılmak, maddi varlığı dışlamak “üryan gelip üryan gitmek anlamında olmalı.

¹ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

² Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

³ Zülfikar, a.g.e., s. 17.

Saçlı Baba, bu ulu zatın mezarı Merden Baba'ya giden yolun üzerindedir. Onunda etrafında inançlar oluşmuştur.

Sultan Seyit, bu ulu zat mekânındaki delikli taş ile de bilinmektedir. Buraya şifa bulmaları için öksürüklü çocuklar getirilir. Ziyaretler daha ziyade **Çarşamba** ve **Perşembe** günleri yapılır. Mezar etrafında tavaf yapma inanç ve uygulaması yoktur. Abdurrahman Gazi türbesi etrafında tavaf edercesine dönme uygulaması başlatılmış, din görevlileri bu uygulamaya mani olamayınca, Ahlat Belediye Başkanlığı tavaf uygulamasını demir kapı ekleyerek turu kesmek suretiyle mani olmaya çalışmıştır. Sultan Seyit'in türbesine adak bezi bağlanılmaktadır. Abdurrahman Gazi türbesine de **adak bezi** bağlama uygulaması getirilmek istenilmiş ancak görevlilerce engellenmiştir.¹

Sultan Seyit'in kardeşi Tahtı Süleyman Mahallesinde yatmakta olan **Süleyman Baba**'dır. Bu yatıra daha ziyade Çarşamba günleri kismet açılması, çocuk sahibi olabilmek, iş edinebilmek, sınıf geçebilmek ve ayrıca sadece Allah'a dua etmek maksadıyla de gidilir. Burada mum yakılmaz, çaput bağlanılmaz, buranın etrafında tavaf edilmez, şifa için burada gece yatılmaz ve burada kurban da kesilmez. Burayı ziyarete giden halk yemekleri ile birlikte burada piknik yaparlar.²

Delikli Taş inancı ve Öksürük Ocakları Erzurum ve Türk kültür coğrafyasının daha birçok yerlerinde vardır. Erbil'deki **Öksürük Baba**'nın ismi **Kokkok Baba**'dır. İnanca göre taşın bir tarafından diğer tarafına 3 defa geçen hasta kimse, hastalığa veya sorununa yol açan kara iyeyi aldatmıştır. Burayı ziyaret edenler arasında evliliği gecikmiş olan kızlar da vardır. **Delikli Taş**'ın deliğinden geçemeyen kimsenin muradının olmayacağına inanılır. Kızlar daha ziyade buraya, ziyareti rüyalarında gördükleri için gelirler. Taşın öteki tarafına geçilmekle adeta yatırın koruması alanına girmiş olmaktadır.³ Seyit Sultan'daki delikli taş sadece öksürüğün tedavisi için değildir. Onun kismet bekleyen genç kızların kismetlerinin açılmasında daha birçok konuda şifa ve yardım edici olduğuna inanılır. Buradaki yeraltı mağarasında cami de vardır.

Buradaki kayanın üzerinde bulunan **at nalı** izlerinden sular çıkmaktadır.

¹ Kaynak Kişiler; Ayşe Akçınar (12 yaşında bir Türkmen'le evlenmiş bir Kürt, Dede Mahmut'un torunlarından Fazıllar diye bilinen bir aileden, aynı zamanda sınıkcılık/işkesteye türünden hizmetler de veriyor.), Özcan Pirhasanoğlu.

² Yaşar Kalafat "Kayseri ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Korunma ve Kurtulma Yöntemleri" *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Kayseri (13 Nisan 2001)*, Kayseri 2001 s. 397-401; Erciyes, Aralık 2001, S. 24, s. 11-12; Orkun 288/11.

³ Yaşar Kalafat, "Ağrı Dağı ve Yakın Çevresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Taş Kültü", *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, 12-14 Ekim 2010, İstanbul, 2011, s. 359-370.

Aydın Baba'nın yatmakta olduğu bölgeyi Van Gölü'nün suları kabarcına göl almıştır. Yakın geçmişte bu ulu olduğu kabul edilen mezar da yatırdı.

Hıdır Baba'nın mezarını ise sel götürmüştür. Hıdır Baba da diğer türbeler gibi kutsal mekân olarak kabul edilir ziyaret edilirdi.

Mahmut Baba veya Baba Mahmut'u da rüyasında gören kimse, onun ziyaretine gitmeye çalışır veya bulunduğu yerden onun ruhuna bir fatiha okur. Ahlat'ta bilhassa kırsal kesimde rüya önemsenir. Rüyada görülen şeye veya rüyanın gelene ana dili farklılığına rağmen ortak anlamlar verilir. Örnekleme gerekir ise rüyada at, murattır. Koyun, melektir. Su, aydınlıktır. Kâğıt para iyi sayılırken bozuk para söz, horada, sıkıntıdır. Siyah ve iplik yoldur. Et, pişmiş ise ve yenir ise iyidir, çiğ et söz, dedikodudur. Yılan bekâr olanlar için evliliğe, evli olanlar için zenginliğe işaret eder. Rüya, kültür coğrafyasının diğer kısımlarında olduğu gibi, hayıra yorulur. Dinleyen "hayırdır inşallah" der.¹

Muaz Baba muhtemelen Murat Baba idi. hakkında fazla bilgi yoktur. Diğer babalardan birisi olmalıdır.

Yesevî Baba ve diğerleri ile ilgili efsaneler ve menkıbeler eski cemaat odalarında toplanan halka anlatılıyor, bu yolla onlar iyiye güzele yönlendirilmeğe çalışılıyordu.

Mecit Baba, Mansur Gıyas, belirli bir alanda özel fonksiyonu ile bilinmekten ziyade, çok kere ziyaretçiler tarafından bir fatiha okunarak geçilen ulu zatlardandı.

Ahlât'taki **Kırklar**, kırk kardeşim yatmakta olduğu bir mezarlık olarak bilinmekte ve buraya da dini saygı gösterilmektedir. Burası dini bayramlarda ziyaret edilir ve türbe kısmında **devir** yapılır. Buranın ayrıca Kürtçe bir ismi yoktur. Kürt, Türkmen, Çerkez herkes burayı Kırklar olarak bilirler. Tarihi Ahlat mezar taşları çok kere Arapça biraz Farsça nadiren de Türkçe olmaktadırlar.

Anlatıya göre Ahlat'ta geçmişte yaşamış bir şeyhe iftira edilir, o da bu köyde artık duramayacağını açıklayıp ayrılma hazırlığına başlar. Şeyh gitme hazırlıklarında iken öğrencilerinden birisi şeyhin tespihini, diğer, kuşağını, öteki seccadesini ve nihayet birisi de eşini bana verse diye akıllarından geçirirler. Şeyh herkesi kalbinden geçeni tahmin eder ve birisine tespihini verir ki bunlar Şeyh Bekir'in çocukları olarak bilinirler. Kemerini almak isteyen halen Selahattin Kemer'in çocukları olarak bilinirler ve **Kemer Ocağı**'dır. Çocuğu olmayan gelinler buraya gelir ve çocuklarının olup olmayacağını anlamak için bunların beline buradaki şeyhin kemeri dolandırılır. Kemer gelinin beline dolandır ise, bebeğinin olacağına ve kemerin boyu kısa gelip dolanmasa bebeğinin olmayacağı

¹ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

na inanılır. Çocuğu olanlar daha sonra burada **kurban** keserler. Şeyhin seccadesinin kimde ve nerede olduğu, seccade kayıp olduğu için bilinmemektedir. Hanımına göz diken öğrenciye ise şeyh, “Her eşyadan vazgeçilir ama namustan vazgeçilmez. Git senin 7 sülalen tok gezmesin ve şaşş olsunlar” der. İnanca göre şeyhin duası kabul görür. Ve dileği olur.¹

Geçiş Dönemleri İle İlgili İnançlar

Ahlat'ta hiç çocuğu olmayan veya erkek çocuğu olmayan aileler ilk çocuklarında kurban keserler ve ezan okurlar. **Anne sütü** verilmeden evvel ezan okunur ve sonra güzel yemekler hazırlanıp ikram edilir. Bebeğe verilecek ilk memede, güzel yemek yemesini bilen birisine niyet edilerek bebek besmele ile emzirilir. Niyet edilecek kimse olarak kanaatkâr, yemek seçmeyen, şükürünü bilen hafif ayaklı birisi seçilir. Ayağı ağır, ağırlığı basan kimsedir.

Ahlat'ta bebek beşşđe konulurken eskiden mevlit okunurdu. Bebeğin üzerine şeker atılır, ayna, çakı bıçağı, kalem konulur zeki ve kültürlü olması temenni edilirdi. Konu-komşu davet edilir, **Beşik Görmesi** yapılırdı.² Ahlat'ta geçmişte yapılıırken şimdilerde Türk kültür coğrafyasında uygulanmasına çok sık rastlanan işlem **Beşik Toyu** olarak bilinir. Bebek ilk beşşđe konulurken yapılır. Türkmenistan'da biz bu uygulamayı resimlemiştik. Bebeğin üzerine şeker serpilmesi dâhil uygulama tamamen aynı idi.

Ahlât'taki ulu kabirleri kimlikleri sahabeyi kiram ile izah edilmelelerine rağmen tamamı için bu teşhisi koymak zordur. İslam fütuhâtı döneminde buralarda çok şehit kanı aktığı muhakkaktır. Ancak; Kırklar, baba ve dede ile biten isimler, Üryan, Saçlı gibi lakaplar ve Aydın gibi isimler pek Arap kültür unsurları olduklarına dair intiba uyandırmamaktadır.

Ahlatta da Türk kültürlü diğer halklarda olduğu gibi güçlü bir **Hızır** inancı vardır. Hızır'ı görmeyen göz kördür veya kör olur denir. Hızır'ın her Cuma günü namazı farklı camide kıldığı ve tüm cemaate göründüğüne inanılır. Ancak Hızır'ı görmek, **Hızır**'a bakmış olmak onu tanımak anlamına gelmez. Sağ başparmağı kemiksiz olan Hızır'ı tanıyabilmek bir nasip işidir.³

Ahlatta Hıdrellez'de dilekler kağıda yazılıp Van gölüne atılır. Bunların Hz. Hızır tarafından okunup yerine getirileceğine inanılır. Ayrıca Ahlât'ta Hıdrellez günü Van gölünün kenarına insanlar isteklerinin resmini çizer ve bunların Hz. Hızır tarafından görülüp yerine getirilece-

¹ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

² Kaynak Kişi; Şükran Akyürek (45 yaşlarında, Ahlatlı, anadili Türkçe, okul müdürlüğü yapmakta ve halk kültürü arşivi sahibi).

³ Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar.

ğine inanırlar.¹ Ahlat'ta eskiden Nevruz kutlanırdı. Nevruz ve Hıdrellez adeta karışmıştı. Şans küpünden gençlere ait yüzük, toka falan çekilir mani okunur anlamlandırılırdı.² Deniz kenarına Hıdrellez'de dileklerle ilgili şekiller çizmek, dilekleri bir kâğıda yazıp denize atmak, mani çekmek türünden uygulama ve inançlar Türk kültür coğrafyasının hemen her kesiminde bu arada kuma dilek çizmek Trabzon, Giresun ve Ordu'da da vardır.

Ahlat'ta anadili farklılığına bakılmaksızın nevrüz kutlamaları inancı yoktur. Eskiden Hıdır Ellez daha yoğun kutlanırdı. Orta Oyunları sergilenir erkeklerden birisi kadın giysisi ile kadın rolüne çıkardı. Evlerden un, şeker, yağ toplanır helva yapılıp yenilir ve dağıtıldı.

Ahlat'ta bebeği olmayan anne adayı **Abdurrahman Gazi** ziyareti'ni 3 Perşembe veya **Sultan Seyit'i** 3 Çarşamba günü ziyaret eder. Seyit Sultan'a gidenler oradaki **Kutsal Mağara'nın Şifalı Suyu'nda** çimerler ve **Delikli Taş'tan** geçerler. Ahlat'ta **Ara Hekim** veya **Ana Hekim** olarak bilinen kadınların da çocuk edinmede tecrübesinden yararlanılır.

Heloyi aşiretinde doğacak bebeğin cinsiyetini tahmin için annenin göbeğine bakılır. Göbek büyük ve dışa çıkık olursa bebeğin erkek, daha küçük ve içe çekik olur ise kız olacağına hükmedilir.³

Ahlat'ta yeni nesillerin giderek vefasız oldukları, toplumun değer ölçülerinin değiştiği, çocukların bilhassa torunların geleceğinden endişeli olma hali çok yaygındır. Bir özlü söze göre,

“Ben yanaram/yanarım balama
Balam yanar balasına,” denir. ,

“Evlat ailenin ağacı ise
Torun onun dalıdır.”

veya

“Evlat meyvedir
Torun onun balıdır” da denir.

Heloyi aşiretinde **Kırk Çıkarma**'da kırk arpa alınır bunlara kırk ihlâs okunur. Bunlar **“kırk suyu”**na bir beze bağlanmış olarak karıştırılır. Kırk çıkarılırken diğer canlıların kırkı ile kırkı çıkarılan bebeğin kırkının karışmaması için “Kurdun kırkı, kuşun kırkı, itin kırkı, yılanın kırkı...” diye isimleri sayılır. Kırk Kürtçe çile olarak bilinir. ‘Emi iro çilevi derhin’, bugün onun kırkı çıkacak, demektir. **Yarı Kırk** doğumun 15. günü dökülür.

¹ Kaynak Kişi; Müslim Ayber.

² Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

³ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

Bu defa da arpa ve su ile yarı kırk dökülür. Kırk dökülürken kırk suyundan artan su evin dört köşesine ve yeşil temiz alana dökülür. Bu su temiz yere dökülürken ve çiğnenmesi istenilmezken günahtır inancından hareket edilir.¹

Behranlı aşiretinde kırk arpaya 40 ihlâs suresi okunurken ve bu arpalar muhakkak abdestli bir beze sarılır. **Abdestli bez** tanımlaması ile temiz bez kastedilir. Kırk suyuna ayrıca **ayna**, tarak, demir kaşık ve çatal da arpa ile birlikte konur. Bunlardan ayna, çocuk **aydan** olmasın diye konulur. Çocuk sevilirken yukarıya doğru atılır ve böyle hallerde aydan olabilir. Kırk suyuna ayna konulmakla bu gibi durumlarda aydan olmaması amaçlanır. Bıçak, kaşık ve çatal demir oldukları için bunların kırk suyuna konulmaları ile bebeğin sağlam bünyeli olacaklarına inanılır. Kırk suyuna konulan bu gibi şeyler için bu işin “**tılsımı**” denir. Kırk suyu bebek kırkılandıktan sonra temiz bir yere dökülmelidir. Behranlı aşiretinde **Yarı Kırk** uygulaması yoktur. Bebek dünyaya geldiği gün tuzlanır ve bir gün **tuzda** kalır. Her sabah banyosu yapılır.²

Başka bir izaha göre de 40 arpa almır bunların iki uçları kesilir ve bunlar banyo suyuna atılırlar. Bu su loğusanın başından dökülür ve o daha sonra abdest alır. Aynı su ile bebek de yıkanır. Bu su kesinlikle lağım ayağına dökülmez. Orada **cin**lerin bekleyebileceklerine ihtimal verilir. Cinler hastalanmalara yol açabilir. Cinlerden korunmak için “Bismillah” denilmelidir. Bismillah’ın koruyucusu olduğu varlıklar ile cinler kastedilir.³

Al Karısı’nın yakalanması için iğneden istifade edilir. Yakalanan Al Karısı’ın yakasına iğne batırılır ve bu suretle o esir alınmış olunur. Esir alınan al karısı çeşitli işlerde çalıştırılır. Al karısının iğneden korktuğu inancı vardır.⁴ “Al” hastalığa yol açan kara iyenin ismi olmaktan ziyade hastanın aldığı renkten hareketle hastalığın adı olmalı

Demir Türk kültürlü halklarda destanlar döneminden gelen bir kültür. Halk inançlarında **demir** etrafında oluşmuş bir hayli inanç ve uygulama vardır. Bebeğin tuzlanması yukarıda da belirtildiği gibi kişiöğlunun kokusu ile ilgili olup kara iyelerden korunma maksatlıdır. Aydan inancı Türk kültür coğrafyasında çok bilinen bir çocuk hastalığı türüdür. Aydan olmuş çocuğun iştahı kesilir zayıflar halsizleşir ve gelişemez.

¹ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

² Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

³ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

⁴ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

Aydan'dan korunmak ve kurtulmak için bilen birisine aylığı kestirilir. Ayrıca gümüşten ay kestirilir nazarlık niyetine omzuna dikilir. Aylık kesmenin ayın durumu ile bağlantısı vardır. Herkes ve her zaman aylık kesemez. Çocuğun yukarı atılması Mutlak Olan'ın Gökyüzünde olduğu şeklindeki inançtan geliyor olmalı. Yukarıya atılan çocuk yukarıdakinden kut buluyordu. Bu inanç Gök Tanrı İnancından kaynaklanabileceği gibi, Budist Uygurlarla bölgeye getirilmiş Budizm'den de geliyor olabilir. Ayrıca Güneyde İslamiyet'ten evvel bir süre hüküm sürmüş olan Sabî'lerde ayın özel konumu olduğu da bilinmektedir.¹

Ahlattaki inanç ve uygulama da, diğer Türk kültürlü halklarda olduğu, gibi loğusa kadın 40 gün dışarı çıkarılmaz. Bu süre loğusalığın sona ermesi ile bitirilir.

Anadili Türkçe olan Şafii mezhepli Nakşibendî tarikatlı Heloyi aşireti'nde çocuğa ismini büyükler koyar ancak bu uygulama şeklen kalmıştır. İsmi daha ziyade anne ve baba koyar. İsimler Kurandan ve takvim kâğıtlarından seçilir Asude Rubeyde ismi bunlardadır. Çocuk doğduğunda **Ad toyu** pek yapılmaz.²

Bitlis'te çocuğu olmayan aileler yatırlara gider adak adarlar, çocuk olunca yatır tekrar ziyaret edilip adak kesilir ve çocuğa yatırın adı verilir. Erkek çocuğu olmayan veya yaşamayan aileler erkek çocukları olunca kurban keserler. Yaşamayan erkek çocukların korunmalarını sağlamak amacıyla kız elbisesi giydirildiği olur.³

Ahlat'ta çocuğun göbeği cami duvarının dibine gömülür. Çocuğun eşi ise akarsuya atılır veya yakın çevreden uzak temiz bir yere gömülür.⁴ Behranlı aşiretinde bebeye adını **göbek anası/ebe** koyar. Doğan çocuk erkek ise onun ilk ismi Muhammed Mustafa, kız ise göbek adı Fatma veya Ayşe olur. Tam toy olmasa da doğum kutlanır, kolu komşuya şeker, tatlı ikram edilir.

Göz aydınlığına gelenlere de ikramlarda bulunulur. Daha sonra devamlı ismi konur. İsimler Kuran'dan seçilir isim koymak değil "**isim bırakmak**" tabiri kullanılır¹

Ahlat Türk halk inançlarında ana dili farklılığına rağmen ortak olan inançlardan birisi de "**Kırk Basması**"dır. Kırk basması diğer Türk kültürlü halklarda da görülür. Kırkı çıkmamış anne ve çocukların kırkları karışabilir. Kırkları karışan anne ve çocuklardan bir anne ve bir çocuk diğerini basar. Kırk baskısına uğrayan kimse, gelişemez zayıflar hastalanır.

¹ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1993, s. 47–60; İbrahim Sarıçam, "Hz. Muhammed (sav)'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam", *Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)*, *Özel Sayı, Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2003, s. 1–33.

² Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar.

³ Zülfikar, *a.g.e.*, s.14.

⁴ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

¹ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

Tedavisi için Kırkı basan tarafın evinden alınmış toprağın karıştırıldığı su ile basılmış çocuk banyo yaptırılır. Basan tarafın evinden ev sahiplerinin haberi olmadan getirilmiş **tuz**, basılanın evinde yakılır.²

Bu bulgularda üzerinde durulacak hususlardan birisi haber vermeden birisine ait bir şeylerin alınmasıdır. Bu bir can acıtma olayıdır ve herkese her zaman yapılmaz. Diğer tespitlerle birlikte düşünülünce uygulamanın sınırları belirlenebilmektedir. Mesela oğlan evi kız evinden duyurmadan bir şey alır. Bu durum “gözü ardında kalmasın” veya “bereketi ni de yanı sıra getirsin” şeklinde izah edilir. Keza nazar verdiği inanan kimsenin giysisinden kesilmiş bir kumaş parçasından tütsü yapıp nazar eden kimse tütsülenir. Kırkı basan kimsenin evinden habersiz alınmış **toprak** ve **su** da aynı şeyleri düşündürmektedir. Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Kırkının basabileceğinden çekinilen bir unsur da cenazedir. Cenazelerin de kırkı çıkmamış bebekleri basabileceğine inanılır ve evin yakınından cenaze geçiyor ise o evdeki kırkı çıkmamış çocuk evin dışına çıkarılır. Bir cenaze kırkı çıkmamış bir bebeği basmış ise, o cenazenin mezarından getirilmiş olan **toprakla** karıştırılmış olan **su** ile basılmış çocuk **3 Çarşamba** günü banyo yaptırılır.³ Her iki korunma ve kurtulma yönteminde su ve toprak kültleri birlikte etkinlik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca, Ahlat halk inançlarında “Çarşamba”nın geniş yer tutması bize, Nevruz inancındaki “**Dört Çarşamba**”yı hatırlatmaktadır.⁴

Kırk basımına uğramış çocuğun tedavisinin seyrini anlamak için çocuk **3 Çarşamba** günü tezekle tartılır. Tartılarda basıldığı için kilo kaybına uğrayan çocuk tekrar kilo almaya başlamış ise tedavisinin başarılı olduğuna inanılır.⁵

Tezekle tartmak başka uygulamalarda da karşımıza çıkmaktadır. Yaşamayan çocuğu bazı hallerde tezekle tartarlar. Bazı hallerde de ilk saç tezekle tartılıp bu tezeğin fakire verilmesi gibi kesinlik kazanmamış bulgularımız olmuştur. Kara iyelerin kemik ve bu arada kemre ile beslenmeleri tezeğe verilen önemin sırrını anlatmış olabilir mi? Tezek çok kere yakıt olarak kullanılırken, bu bulgular od/ocak iyesi ile bağlantılı olabilir mi? Diye düşünülebilir. Ayrıca, kemre, ahbun, fişkı, mayıs gibi tezeğin ana maddeleri kara iyelerin mekânı olarak bilinen vasatlardır.

² Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

³ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

⁴ Yaşar Kalafat, “Türk Kültürlü Halklarda Ahır Çerşembe'nin Mitolojik Muhtevası”, *Kanal Kültür*, 04 Ocak 2009.

⁵ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

Bu arada kara iyelerin kemikle beslendikleri buradan hareketle isimleri verilmek istenilmeyince onlar için “adı lazım değil”, “**yyiciler**” ve “üç harfli” denildiğini Golan/Kolan Türkmenlerinin halk inançlarından da biliyoruz.

Çocuğu olmayan anneler eskiden yerli hekim/ara hekim veya Kürt hekim diye bilinen kimselere götürülürdü. Bunlar karatavuğu kıyma yapar anne adayının kasıklarına bağlarlar, böylece kadının hamile kalabileceğine inanılırdı. Mırıke reşt, **karatavuk** anlamındadır.¹ Karatavugun etinin kanının ve teleğinin halk hekimliğinde bilhassa büyü yapma ve büyü bozmada etkili olduğu inancı ana dili Türkçe olan halkta da vardır.

Türk kültür coğrafyasında karatavuk etrafında da inançlar gelişmiştir. Karatavugun kanı, kanadı, eti ile büyü yapılır veya bunlar büyü bozulmasında da kullanılır.

Ahlat halk kültüründe ninniler oldukça geniş yer tutmaktadır Bir ninni örneğinde;

“Aylar balam aylayasın/uyuyasın
Gül yuhu/uyku ile büyüyesin
Aylar deyim deyem ayın gele
Sağlıklarla dayın gele,”

denilmektedir. Ahlat sözlü kültüründe alkış ve kargışlar da çok zengindir.

“Al yesen yeşil enderesen/ Al yiyesin yeşil yeşil kusasın”
“Karagün Kara bahta kalasın”
“İğitler eğninde gidessen/ ölesin”
“Oğul senin eğninde gidem”
“Dul ere duvaksız
Kör ere kefensiz gedesen”²
“Atan anan gor be gor ole”
“Baba çıka şiklan/şekline, yüzüne”
“Gidişin ole gelişin olmiya”
“İsi yatesen, soğuh kahesen”
“Leçegim başan ole”
“**Kare çarşembeye rast gelesen**”¹

Alkış örneklerinde;

“Allah seni bağışlaya”
“Elin toprağa atsan altın ola”
“Allah bahtın ağ ede”
“Ağ bahtlı altın tahtlı alasan/alasın”²

¹ Kaynak kişi; Adem Yılmaz (Ağrı’lı 45 yaşlarında anadili Kürtçe olan lise mezunu bir Türk).

² Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

¹ Zülfikar, a.g.e., s. 14.

² Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

*“Allah yatoğun ardine uyanagı salmiye”
Evlatların gününü göresen”
“Kedan belan topliyem Hosor çayinde çerheliyem”
“Saçın sakalın ağare”
“Toyun toyluğun görem”³*

Tekerlemeli bir Ahlat duasına göre;

*“Allah seni bağışlaya
Elma gibi nakışlaya
Ömrün uzun ola
Toyun güzün ola
Avradın/erin it ola
Seni kapa/ısıra”*

denir. Bebeği olan bir aileyi kutlarken,

*“Allah verip Allah bağışlaya
“Analı babalı büyüye”
“Emeli/ameli salih evlatlardan ola”*

denilir. Yeni evli aileleri kutlarken;

*“Allah hayırlı ede
Başa kadar güvenesiz/güvenesiniz
Bir yastıkta kocayasız/kocayasınız
Allah hayırlı gelinlerden ede”*

denir. Gelin yeni evine gelince oturmadan evvel ona hitaben şu sözler söylenir;

*“Gelin eteği belinde
Süpürgesi elinde
Kapı kapı dolaşıp
Dondura çalan /Laf taşıyan
Gelinlerden olmayasan/olmayasın
Gelin senden 3 şey istirem/isterim
“Bir uzun
Bir kısa
Bir ağır.”*

denir. Bunlardan; Uzun ömür, kısa dil, ağır devlet/varlıktır. ¹

*Bitlis’te akşama mantar yemeyi yapmak isteyen bir hanım eşine;
“kişi kişi get saba eyle teftişi,
Get saba bize et getir,
Ne erkek ola ne dişi”*

der ve eşi de ona cevap verir;

³ Zülfişkar, a.g.e., s.14.

¹ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar

“Kelektur kelektur,
Çerhi döndüren felektur,
Senin istediğin et degül
Dağlare göbelektur” der.²

Heloyi aşiretinde ayağı basmayan çocuk **kalbura** konur bu hali ile 7 ev gezdirilip **yumurta** toplanılır. Bu esnada “baş gelip ayak istir” denir. Bu **yumurtalar** çocuğa yedirilir.³ Kalburun Türk kültürlü halklarda mahiyeti henüz anlaşılamamış bir rolü vardır. Bazı yerlerde kurşun dökerken ve bazı yerlerde de aynı amaçla mum dökerken kalbur kullanılır. Kapı kapı dolaşarak ekmek dilenmek para toplamak bunu yaparken konuşmamak “ki ses orucuna girer” toplanılan para ile çocuğa giydi almak sık görülen bir inanç uygulamasıdır.

Bitlis’te yürüyemeyen çocuğun ayağına ip bağlanır, Cumadan ilk çıkan kimseye bu ip kestirilir. Bir başka yürütme yöntemi de çocuk salaya karı tutulur ve

“Sela sela saze
Bu ifah/ufak geze
Ata bindurem
Attaye götürem” denir⁴

Heloyi aşiretinde konuşamayan çocuklar için ‘dili Açılmadı’ denir. İnançta adeta dilin açılmasına kapalılığının bitmesine izin vermeyen özel bir güç vardır. Açık ve kapalı olma burada da karşımıza çıkmaktadır. **Dili kapalı** çocuğun dilinin açılabilmesi için 7 kapıdan **su** toplanır. 7 ayrı evin anahtarları bu suyun içinde çalkalanırlar. Bu su getirilip çocuğa içirilir ve böylece çocuğun konuşabileceğine inanılır.⁵ Türk kültür coğrafyasında anahtar ve kilidin etrafına geniş inanç birikmiş adeta **kilit anahtar kültürü** oluşmuştur. Kısmetinin açılması istenilen kızlar için türbelerde kilit açılır. Salaya karşı anahtar çevrilir, akarsuya anahtar atılır. Kilitleyerek kısmet bağlanır. **Büyü** yapılır.

Çok konuşan ve konuşmalarını seri yapan çocuklar için kullanılan “**Dil Otu Yemiş**” deymi Ahlat’ta da çok yaygındır.

Heloyi aşiretinde de Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu Türk kültürlü diğer halklar gibi **ilk dişin** çıkımında/çıktığında/çıkışında **Hedik** yapılır. Bu esnada aynı coğrafyanın diğer halklarında olduğu gibi çocuğun önüne makas, kalem ve **ayna** gibi şeyler koyulur. Çocuğun hangi nesneye elini uzatacağından hareketle büyüğüne mesleği tahmin edilir. Onun

² Zülfikar, a.g.e., s.14.

³ Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar.

⁴ Zülfikar, a.g.e., s. 15.

⁵ Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar.

terzi, memur veya berber olacağına hüküm edilir.¹ Hedik'te haşlanmış buğday, nohut, ceviz ve kuru üzüm bulunur. Dış Toyu'na katılmayan yakınlarına da hedik gönderilir. Çocuğun ilk dişinin çıktığını gören ona hediye alır.² **Hedik** Ana dili Çerkezce olan Ahlatlıklarda da yapılır ve hediğin başka adı yoktur.³

Bu çevrede Türk kültür coğrafyasının sair yörelerinde olduğu gibi anadilleri Türkçe olan halklarda da çocuğun **ilk saç**ı traş edildiği zaman tartılır ve fakire ağırlığına para verilir.⁴ Heloyı aşiretinde dökülen saç etrafa saçılmaz, bir kâğıda sarılır ya bir kovuğa sokulur veya toprağa gömülür. **Saç**ları saçmak çiğnemelerine ilgisiz kalmak günahtır inancı vardır. Bu inanç bölgenin Çerkez ve diğer halklarında da vardır. Ana dili Çerkezce olanlar ilk saçın traşında yemek verirler yakın çevre davet edilir berbere ücreti fazla fazla verilir. Bu küçük bir toydur.⁵ Ana dili Türkçe olan Ahlatlılarda bebeğin ilk saçı kesilince tartılıp ağırlığına fakire sadaka verilirken saçlardan uzun olanlar saklanır ve kısa **saç**lar ise gömülürler. Olur-olmazın eline geçmesin diye büyü yapılabilir kuşkusundan hareketle saçlar korumaya alınmak istenir.⁶

Bitlis'te üçü de erkek olan 3 kardeşin sonuncusuna nazar alması için isim olan nazar adı koyulur.⁷

Ahlat'ta anadili farklılığına bakılmaksızın gece **tırnak** kesilmez, kesilen tırnak suya atılmaz. Bunların tavuklar tarafından yenilebileceği yumurtalara mikropların geçebileceği insanların hastalığına yol açabileceği inancı vardır.⁸

Ahlat'ta anadili farklılığına bakılmaksızın kirvelik kurumu vardır. Sair yörelerde olduğundan farklı olarak burada **kirvenin** kızı gelin olarak

alınabilmektedir. Kız kaçırma yöntemi ile evlilik az da olsa vardır.

Ancak kan davası pek kalmamıştır. Başlığın alınması da sadece köylerde uygulanmaktadır.¹

Ahlat'ta Salı günleri iş yapılmaz, **Salı** günü iş yapılmaması konusunda 'Salı sallanır' denir. Cuma günü ibadet ve dinlenme günüdür pek çalışılmaz. İki bayanın arasından bir erkeğin geçmesi de uğurlu sayılmaz.

¹ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

² Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

³ Kaynak Kişi; Üzeyir Akçelik.

⁴ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

⁵ Kaynak Kişi; Üzeyir Akçelik.

⁶ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

⁷ Zülfikar, *a.g.e.*, s. 15.

⁸ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

¹ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

Bir bayanın erkeğin önüne geçmesi, elindeki boş kapla bir bayanın erkeği karşılıması onunla karşılışması uygun bulunmaz. Bunlar uğursuzluğa işaret eden hususlar olarak kabul edilir.

Bereket ve uğurla ilgili bir diğer inanç da müşteri ve satıcı arasındaki ilişkidir. Müşteri bilhassa sabah alış-verişlerinde satıcıya almak üzere bir şeyler sorar esnaf **siftah** etmemiş ise oradan siftahsız çıkmaz. Çıkarsa o gün esnafın işlerinin kesat gideceğine inanılır. Bu itibarla siftah niyetine sembolik de olsa bir şeyler satın alır.²

Bereket çocuk bağlantılı bir inanca göre **hamur** yoğrulurken çocuklar hamura ellerini sürmemelidirler. Sürerlerse hamurun bereketinin kaçağına inanılır. Hamur yapılırken yumuşak hamur parçası tandıra atılır. Hamur tandırda şişerse hamile hanımın oğlu olacağına şişmezse kızı olacağına hükmedilir.³

Heloyı aşiretinde de insanların uğurlu veya uğursuz oldukları inancı vardır. **Ayağı uğurlu** veya **ayağı uğursuz** gelin bazı denemelerle veya kendiliğinden anlaşılır. Evin eşiğinin önüne gelin tarafından basılmak suretiyle kırılması istenilen bardak veya tabağı kıran gelin uğurlu, kıramayan gelin ise uğursuz olarak bilinir.⁴ Burada sık kullanılan bir söze göre “Gelin var eve heyir/hayır bereket getirir, gelin var evin hayır bereketini götürür.” Ahlatta vefalı insan uğurlu, vefasız insan uğursuz sayılır. Memleketine vatanına komşusuna hor bakan insan uğursuz insandır.

Bitlis’te, ayağı uğurlu, “**gudumlu**” kimsenin hamur işleri yapılırken işin üzerine gelmesi istenir böylece bereketi artacağına inanılır.⁵

Bardağın veya tabağın evin eşiğinde yeni gelin tarafından kırılması, Türk kültür coğrafyasında çok yaygın bir uygulamadır ve “seslenme” ile ilgilidir. Kara iyelerin sestem gürültüden kaçacakları veya imha olacakları inancı vardır. Ses çıkarmak suretiyle bu görünmeyenlerden kurtulma uygulaması başka şeklerde de kendisini gösterir. Mesela tahtaya vurulur ve “şeytan kulağına kurşun” denir.

Ahlat’ta yeni gelinin elinin mutluluğu için oğlan evi kız evinden alınmış bir bardağı, bir kaşığı, bir tabağı, bir çay tabağını “**gelinin sırrı**” olarak saklar. Bununla amaç gelinin yeni evinin sırrına sadık olmasıdır.¹ Yukarıda açıklaması yapılmaya çalışılan basma ve basılma olayındaki habersiz alınmış tuzun yakılması ile bağlantılı bir inanç olarak algılanabilir.

² Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

³ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

⁴ Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar.

⁵ Zülfikar, *a.g.e.*, s. 15.

¹ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

Ahlat'ta gelinlik giyildikten sonra gelinin beli bağlanır ve gelin **hatır** veya **helallik** alır. Başına **al** poşusunu atar. Bu poşuyu ilkin damat açar kayınvalide ve kayın peder damatta olduğu gibi **yüzcözümlüğü** verirler.

Gelinlerin ilk seslerinin duyulması, ilk yüzlerinin açılması, eşikten ilk çıkmaları, eşikten ilk girmeleri ödüllendirilir.

Ahlat'ta gelinin babasının evinden getirilmiş olan **çivi** yeni evinin duvarına çakılır ve evin lambaları yakılır. **Çivinin** çakılması ile gelinin yeni evine bağlı olması zamanlı zamansız baba evine koşmamasın istenmiş olur. Lambanın yakılması ile de gelinin yeni evine aydınlık getirmesi temenni edilmiş olunur.² Gelinlerin yeni evlerine bağlı olmaları için başka uygulamalar da yapılır. Mesela cebine **taş** konur ve “yeni evinde ağır ol ve ağırlığını bil” denir. Çivi veya kazık çakmak da bir uygulama biçimidir. Belh'de yatır bayrağının gönderine çaput bağlanmaz, çaput çakılır. Bazı yörelerde 7 uyurların mağara duvarına çivi çakılarak diş ağrısının geçeceğine inanılır. İleride de belirtildiği gibi Ardahan'da **yağmur duası** için dul kadınlar yere **kazık** çakarlar. Bu tür örneklemeleri artırmak zor değildir.

Ahlat yöresinde de oğlan evi kız evinden nişanda bardak türü bir eşya çalar. Bununla amaç kızın yeni evine bereketi ile gelmesidir ki çivi almak ile ilgili değildir. Kız evinden eşya alma uygulaması, Erzurum Bayburt ve Ağrı'da da vardır. Ben Ağrı'dan Yüksel ağabeyime Pakize yengemi getirirken bir su bardağı çalmış, onu ağabeyime bir ziyafet karşılığı vermişim.

Eski Türk inanç sisteminde kişiöğlunun bizzat zatından kaynaklanan bir kuvvesinin olduğuna inanılır ve bu durum kişiöğlü kültü ile izah edilir. Bu inancın çeşitli tezahür şekilleri vardır ve Türk kültürlü halklar arasında bunlara sık sık rastlanır.³

“Evin eşiginde/sipana'da oturulmaz” denir. Oturulması uğursuzluk olarak kabul edilir. Akşamdan sonra eşikten dışarı **süt** verilmez. Süt veya inekleri göze gelir nazar alır inancı vardır. Böyle hallerde sütün içine **kömür** parçası atılır. Nazar ve **kem gözden** evi eşigi çoluğu çocuğu korumak için üzerlik yakılır, tütsüsü çevreye verilir. **Üzerlik** otunun süte atıldığı da olur. Kömür kara olduğu için atıldığı gibi muhtemelen derinliklerinde Od/ocak kültü ile izah edilir. Haris insanın gözünün deyeceğine inanılır. Nazar, Kürtçe de aynı kelime ile anlatılır. Heloyı aşiretinde “nazara gelen hayvan bıçağa bile yetişemez” şeklinde bir söz vardır. Bu deyimle nazarın ne derece tesirli ve öldürücü bir güç olduğu anlatılır.

² Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

³ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri*, Ankara 1999, 3. bs. Ankara (Yüksek Lisans tezi) s. 94–101.

Halk arasında “nazar haktır” diye de bir deyim vardır. Bununla da nazarın öldürücü gücünün dinen de onaylandığı anlatılmıştır. Bu konudaki bir özlü söze göre de “Nazar vurur mezarda durur” denir. Nazar edışıyle ilgili öyle ünlü nazarcılar vardır ki, bunlar gözleri deydiği için kendi arabalarını da devirirler. Nazar eden durumuna düşmemek için “Maşallah, Allah esirgesin, Allah sahibine bağışlasın” gibi sözler söylenilmelidir. İnsanın kendi çocuğunu dahi nazar edebildiğine inanılır.¹

Behranlı aşiretinde nazar için en geçerli çözümün üzerlik olduğu inancı vardır. Üzerlik Kürtçe de üzerliktir. Başka ismi yoktur. Üzerlik yakıldığı zaman Karakalpakıstan ve birçok yerde olduğu gibi bu aşirette de üzerine **tuz** atılır. Çıkan duman **nazar** almış olabileceği üzerinde durulan kimseye tutulur, etrafta gezdirilir. Bu aşirette de çevrenin diğer halkında olduğu gibi **kurşun dökme** inanç ve uygulaması vardır ve daha ziyade **Çarşamba** günleri kurşun dökülür.²

Annenin çocuğuna kargışı tutmaz “Sütü kesti” veya “sütü keser” denir. Heloyi aşiretinde de aynı kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi “süt hakkı” vardır. “Sütkardeşleri kardeşdir” **Sütkardeşi** ile evlenilmez kardeşler arasında evlenmek haramdır. Kirve çocukları arasında evlilik olur. Kirveye kız verilir kirvenin kızı alınır. **Ahret kardeşliği** inancı da vardır. Bu türden kardeşlikler görülen rüyalardan hareketle oluşur. Ahiretlikler birbirlerine hediye alır sorunlarına yardımcı olur sırlarını paylaşırlar.³

Behranlı aşiretinde yaşamayan çocuğa, ölmeyip yaşaması için “baba alan/baba tarafından alınmış olan” elbise giydirilmez. Başkasının aldığı elbise giydirilir.⁴

Babanın almış olduğu elbisenin giydirilmemesi, babanın karayeler tarafından cezaya müstahak görülmesi inancından gelmiş olmalı.

Bu uygulamada inanç çocuğu yaşamayan annenin, çok çocuklu annenin beşiğini kullanmak istemesi ile aynıdır.

Tandırın bulunduğu yörelerde tandırın üzerinde daimi olarak duran ve kendisine itibar edilen bir demir şiş vardır. Bununla tandırın ateşi karıştırılır. Bu demir yere ulu orta atılmaz onun üzerinden atlanılmaz. **Tandır demiri** olarak bilinir Dolu yağdığı zaman bu demir eşikten dışarıya atılır, üzerine **tuz** serpilir ve dolunun kesileceğine inanılır.

¹ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

² Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

³ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

⁴ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

Bu konuda bir diğere uygulama şekli de annenin dünyaya gelmiş ilk erkek çocuğunun göğsünden içeriye dışardan alınmış bir dolu tanesi atılır. İçerdeki dolu eriyince dışarıda yağmakta olan dolunun kesileceğine inanılır.¹

Bitlis'te yağmur duası için gidilen özel ziyaretler vardır. Geçmişte duaya katılanlardan ceketini ters giyenler olurdu.

Çömçe gelin gezdirilirken;

“Çömçe gelin çöm ister,

Allah'tan yağmur ister

Vereni oğlan toğa

Vermiyeni it toğa

.....”

gibi sözler söylenir.²

Halk inançlarında annelerin ilk çocuklarında bazı hikmetlerin arandığını görüyoruz. Bazı fallar bilhassa define yerlerinin belirlenmelerinde annenin **ilk kız** çocuğundan istifade edildiği olur. Çok yağın yağmurun ve dolunun dinmesi için saç ayağının eşikten atılması uygulaması Anadolu Türk kültür coğrafyasının sair bölgelerinde de vardır. İnançın derinliklerinde od/ateş kültünün aranması makul olur. Güney Azerbaycan'ın Kaşgayı Türklerinde tutukluk yapan tüfek/bağlı tüfeğin bağının açılması veya avın bereketli olması için tüfek genç kızın göğsünden aşağıya doğru sarkıtılır.

Ardahan havalisi'nde **yağmur** yağmayıp havalılar kurak gidince 7 **dul** kadın toplanıp yere bir kazık çakmaya başlarlar ve sırayla kazığa bir şeyle vurulurken her biri kendi ismini söyler. Mesela “Vur Ayşe'nin başına” der³ Halk inançlarının derinliklerinde kişiöğlü'nun medeni hali ile onun göstereceği belirli etkinlikler arasında bir bağ kurulmuştur. Dul kadının men edildiği bazı meclisler vardır. Çocuğu olmayan kadına da özel bir statü belirlenilmiş o bazı ilişkilerden adeta men edilmiştir. Mesela bu tür hanımların bazı yörelerde kırkı çıkmamış bebeklerin yanına girmesi istenilmez. Çok çocuk doğurmuş ve çocukları yaşayan annenin de farklı itibarı vardır. Bunların eşyalarında da hikmetler aranır. Bunlara ait beşikleri kullanılan çocukları yaşamayan annelerin de çocuklarının yaşayıp mutlu olacaklarına inanılır. Dul kadınların kuraklık için kendi başlarına vurulmaları, bize yas anında üzüntülerini başlarına vurarak yüzlerini yırtarak ağlayan kadınları hatırlattı.”**Kül** benim biçare başıma” sözü bu tespitte ilişkili olabilir.

¹ Kaynak kişi: Mevlüt Atbaş.

² Zülfikar, *a.g.e.*, s. 15.

³ Kaynak Kişi; Yasin Kılıç.

Behranlı aşiretinde evin en küçük kızı evlenmez. Dul kalan anneyi bakmak onunla birlikte baba evinde yaşamak adeta onun bir sorumluluğudur. Bu durum için “**son beşik**” görevlidir, denir.¹ Türk bozkır kültüründe anne ve babaya bakmak ocağın tütmesini sağlamak, diğer kardeşler ayrılıp ocaktan gittikten sonra en küçük erkek kardeşin görevidir ve **küldöken** olarak bilinir. Kültekin/Gültekin isminin buradan geldiği izah edilmektedir.

Anlatılan bir hatıradan göre Ahlat’a gezmeğe gelen bir profesör onları gezdiren taksî şoförü ile sohbet ederler. Şoför 8 çocuğunun olduğunu hepsinin de işsiz olduklarını söyler. Hocalar 4 çocuklarının olduğunu ve dördünün de profesör olduklarını söyleyince şoför “Hocam sizin çocukları büyüttüğünüz beşik duruyor mu alabilir miyiz?” der.²

Ahlat çevresi halk inançlarında da **kurşun dökme** inanç ve uygulaması anadili farklılığına bakmaksızın bütün kesimlerde vardır ve bu uygulama diğer Türk kültürlü halklarındaki bir farklılık göstermez.

Ahlat halk inançlarında ana dili ne olursa olsun “**ses saklama**” vardır. Yabancı olarak bilinen, saygı gösterilen erkeklere karşı hanımlar bilhassa genç hanımlar seslerini saklarlar. Türk kültürlü halklar arasında bu uygulamanın ismi ses sakınmadır. Ses saklamak Ahlat’ta “**Yaşmaklanma**” olarak bilinir. Yaşmaklanan kadın veya kız üzünü/yüzünü yasmağını çekerek örter.³ Yasmak ve yaşmaklanma Kars ve Borçalı’da da vardır

Ahlat Türk halk inançlarında da ana dili ne olursa olsun “**Damat Bağlama**” inancı vardır. Damadı bağlamak için nikâh kıyılırken **kulplu kilidin** üzerinden basılmak suretiyle kilitlenmesi sağlanır. Böylece damadın kilitlendiğine, bağlandığına inanılır.⁴ Kilit ve anahtar bağlamak ve açmak bakımından iki semboldürler.

Türk kültür coğrafyasının birçok yerinde olduğu gibi ana dili farklılığına bakmaksızın kurtağzı bağlanır. **Kurtağzı bağlamak** için bağlayacak kimse bir ipe düğüm atar. Amaç benzerlerinde olduğu gibi dağda kalmış kurdun evcil hayvanları parçalamasını önlemektir. Ağzı bağlanan kurdun ağzı açılıncaya kadar hayvanları parçalamayacağı inancı vardır. Hayvanlar yerlerine dönünce ağzı bağlanmış olan kurdun ağzı açılır. Aksi halde hayvan açtan ölür ve bunun günahının çok olduğuna inanılır.¹ Kurtağzı bağlamanın farklı yöntemleri bilinirken ipe **düğüm** atarak kurtağzı bağlama yöntemine sık rastlanmaz.² Heloyı aşiretinde kurtağzı bağlama

¹ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

² Kaynak Kişi; Âdem Akkurt.

³ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

⁴ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

¹ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

² Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Türk Halk İrfanında Kurt*, Berikan yayınları, Ankara 2008.

Türk kültürlü halklarda sık görünen uygulama şekliyle yapılır bunun için bıçak kapatılır ve açılır.³ Kürtçe “devi gur girededin”, kurdun ağzını bağladım demektir. Gur, Kürtçe kurt demektir.

Ahlat'ta kurutun ezildiği tahta çanak kurt ezilen anlamında zamanla **kurtezen** olmuştur. Yörenin halk inançlarına göre bazı hallerde bir kısım köpekler vardır ki bunlar ezan okunurken koro halinde kurt gibi ulurlar. Ahlat'ta bir kurt kültü oluşmuştur. Akkurt ailesi Kurtboğanlar veya Kurt Dede olarak bilinmekte ve aile ismini, 100 yıl kadar evvel silah kullanmaksızın bir kurdu boğarak öldüren dedelerinden almışlardır. Bunun gibi, **Kurtlar**, **Bozkurt**, **Kurtoğlu** gibi aile isimleri de vardır.⁴ Erzurum'da torununun torununu gören nineye **kurtnine** ve torununun torununu gören dedeye de **kurtdede** denir.⁵ Malatya'da ise torununun torununu görebilmeye **Toruntaht** olmak denir.⁶

Ahlat halk inançlarında “zamansız öten **horozu keserler**” diye bir inanç ve uygulama vardır ki Türk kültür coğrafyası halklarının ortak inançlarından. **Baykuş** bu yörede de uğursuz sayılır. Uğursuzluğu söylenen diğer hayvan ise **Kara Kedi**'dir. Onu gören yolunu değiştirmek ister. Yolculukta **tilkiye** rastlamak uğurlu ve **tavşana** rastlamak ise uğursuzluk olarak algılanır. Bu çevrede de köpeğin **kurt** gibi uluması da kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi uğursuzluk sayılır.

Yörede anlatılan “**Malkar Efsanesi**” ne göre, Dul ve fakir bir kadının çoban olan oğlu bir define bulur ve padişahın kızı ile evlenir. Definenin yerini öğrenmek isteyen padişah kızına talimat verir. Çoban eşine “-Hazinenin olduğu yerden babanın Malkar/Malkara/büyükbaş hayvanlarının gelip geçtiğini seslerinden duyuluyordu” der. Buradan hareketle padişah hazinenin yerini bulur, ancak hazine sahipli olduğu için padişaha nasip olmaz.⁷

Ahlat Halk sağaltmacılığında da uygulamalar halklar arası bir ortaklık arz eder. Bir tür egzama olan ve **demirov** olarak bilinen cilt hastalığının tedavisi için iki düz **taş** alınır, ilgili ayet okunur bu taşlara tükürülür ve birbirine sürülür oluşan çamur egzamalı olan yere sürülür. Bu uygulama **3 Çarşamba** tekrarlanır ve aynı uygulama kına ile de yapılır.¹

Siğil tedavisi için **Çarşamba** günü bir yumurta alınır onun üzerinden bir delik açılarak içerisine 40 arpa dikine yarılarak **yumurtanın** içine koyulur. Bu haliyle yumurta arparlarla birlikte toprağa gömülür ve çürümeye bırakılır. Arparlar çürüyünce siğillerde dökülmüş olurlar. Siğil konusun

³ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

⁴ Kaynak Kişi; Adem Akkurt.

⁵ Yaşar Kalafat, *a.g.e.*

⁶ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

⁷ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

¹ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

daki diğer tedavi şeklinde ise, siğiller tek tek bir iple bağlanırlarken ilgili duası okunur kopan parçalar koptukça toprağa gömölürler.² Bu uygulamada da bir “bağlama” aranabilir mi? “Olumsuzluğa yol açan iye bağlanılmış” diye düşünülebilir.

Ahlat Çerkezlerinde eskiden evlenilecek çiftler arasında 7 göbek sayılırdı. Ancak şimdilerde bu uygulama kalkmış yakın evlilikler debaşlamıştır.³

Heloyi aşiretinde **kına** geline, askere, sünnetli çocuğa yakılır. Ayrıca tırpancılar derinin kalınlaşması için ellerine yakarlar. Bu aşirette alevi inançlı Müslüman Alevi halka kız verilmez ve kız alınmaz.

Ahlat düğünlerinde damat, damada ait bir eşya mesela ceketi, ayakkabısının teki kaçırlır. Damadı tekrar geri vermek için sağdıçtan para veya hediye alınır. Buna “**damadı kaçıрма**” denir.. Ayrıca “damat hamurunu kaçıрма” uygulaması da vardır. Damadın kız evine gönderdiği un ve yağdan bir tekne içerisinde **hamur** yapılır. Gençler bu tekneyi kaçırlıp buna karşılık sağdıçtan para alıp geri verirler.

Heloyı aşiretinin halk inançlarında düğün bayrağı geleneği vardır. Düğünlerde Türk bayrağı taşınır. Eskiden bir de **gelin bayrağı** veya **düğün bayrağı** olurdu. Bu bayrak beyaz keten kumaş üzerine kırmızı ay yıldız işlenmiş bir bayraktı. Gelin almaya gidenler bu bayrağı geline verirlerdi. Bunun için gençler atları ile yarışlardı. Öyle gençler vardı ki geçmiş düğünlerde yaptığı yarışlarda 4–5 bayrak kazanmış olurlardı.

Gelin damadın evinin önüne gelince hazırlanmış bozuk paralı çerez gelinin başına serpilirken dilimlenmiş ve fakat dağılmamış **elmayı** da gelinin başına atar.⁴ Bu uygulama da ortak kültür ürünlerindedir. Ayrıca elma Türk kültürlü halklarda bir kült oluşturmuştur.

Ahlat’ta gelin kocasının evine gelince eşikten içeriye girmeden evvel eşiğin önüne konulmuş bardağa basarak onu kırarken bir eli **bala** batırıp kapının sövesine vurdurulur ve Kuran’ın altından yeni evine girer. Bu uygulama da Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bardak veya tabak gibi kırılınca ses çıkaran nesnelere kırılması ile kara iyelerin kaçtıklarına inanılır. **Bal** ise yeni yuvada tatlılığı temsil eder. Kuran’ın altında geçmek İslami töreye uygun bir yaşam seçmek anlamına gelir.

Sor Kürtçe al, soruk de kızamık demektir. Kızamıktan korunmak ve hafif atlatılması için hasta olana al/kırmızı giydirilir. Diğer Türk kültürlü halklar gibi Kırmızı örtüler kullanılır. Kırmızı tatlılar mesela pekmez

² Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

³ Kaynak Kişi; Zübeyir Akçelik.

⁴ Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar.

yedirilir. Birçok yerde kızamık şurubu kızamık şekeri içirilir yedirilir. Adlandırmalardaki kelimeler değişmiş olmasına rağmen halk inançlarındaki korunma biçimleri ile inançlar değişmemektedir. Halk inançlarının kök hücreleri adeta müşterektir.

Ahlat'ta loğusa hanım **aynaya** bakmaz. Zira 40 gün cinler loğusanın başına tebelleş olurlar. Aynaya bakar veya yalnız bırakılırsa cinler veya **Deniz Karısı** loğusanın ciğerini yerler ¹

Aynaya gece bakılmayacağı ve loğusaların 40 gün korunmaları gerektiği inancı yukarıda da aşiretler bazında bilgi verilirken belirtildiği gibi Türk költürlü halklarda ortak olan bir inançtır. Ancak bunu yapmanın Al karısı olduğu bilinmekte idi. Ahlat'tan derlenen bilgi ile Deniz Karısı ismi de sisteme karışmış olmaktadır. **Al karısı** loğusa kadının ve bebeğinin ciğerini söktükten sonra yemek için su kenarlarına bilhassa değirmenin bendine götürdüğü inancına, şimdi bir de göl kıyısı eklenmiş olmaktadır.² Bu tezahüre inancın çevre şartlarındaki şekillenmesi gözü ile bakılabilir. Yalnız bırakılmış vücudu zayıf düşmüş, ateşli annenin aynada bir şeyler görüp korkması her zaman mümkündür.

Gece aynaya bakan genç kızların kısmetlerinin kesileceği inancının yanı sıra, ayna genç kızların elinde kırılır ise o kızın kaderinin bağlanmışlığına inanılır Mevlit okunan ve namaz kılınan yerlerde ayna bulundurulmaz kişi kendisini aynada görmesi halinde namazı mekruh olabilir. İnancı vardır.³

Sarıkamış'taki Kafkasya göçmenlerinin muayyen gecelerde kısmetlerini tahmin konusunda yaptıkları uygulamalarda aynadan da yararlandıkları bilinmektedir.⁴

Ahlattaki bir inancana göre kişi hiç kalmadığı bir evde ilk yattığı gece yastığının altına bir **ayna** koyar bir niyet tutar ise, ileride evleneceği kimseyi rüyasında göreceğine inanılır.¹

Al Karısı, Behranlı aşiretinde Şıvat olarak bilinir. Şıvat'ın ayrıca Kürtçe bir karşılığı yoktur. Ana dili farklılığına rağmen inanç ve tanımlanması aynıdır. Şıvat'ın ilk karşılaştığı insandan korktuğu gibi Keza erkek attan korktuğu şeklinde bir inanç da vardır. **Şıvat**'ın bağlı atı gece bindiğine de inanılır.² Bu inanç Türk költür coğrafyasında çok yaygındır

¹ Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

² Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

³ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

⁴ Yaşar Kalafat, *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV, Tatarlar Hakaslar, Karakırgızlar, Boşnaklar, Acarlar, Edigeler, Ablanlar, Gregoryenler, Romanya, Şumnu-Burgaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodos, Tacikistan, Suriye Türkleri*, Berikan yayınları, Ankara, 2006, s. 301-331.

¹ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

² Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

ve bununla ilgili birçok efsane de vardır.

Ahlat'ta bir de Şubat karısı inancı vardır. Şubat ayında doğum yapan kadınların Şubat karısı tarafından ciğerinin yenilebileceğine inanılır. **Şubat Karısı** ile Şıvat ne derece ayındırlar bilemiyoruz. Şubat karısından korunmak için loğusanın yanına yastığının altına firkete, bıçak, makas konur bulunduğu odanın duvarına silah asılır. Bu kadını, sadece loğusa kadın görebilir onun gözüne görünür, o eşini çağırır ve silah atmasını sağlar. Silah sesinden korkan şubat karısı gider. Gitmemesi halinde loğusasının ciğerini götürüp yiyeceğine inanılır. Şubat Karısı'ndan korunmak için diğer aylarda da tedbir alınır, ancak o daha ziyade Şubat ayında etkilidir. Onun diğer adı **Deniz Karısı**'dır. Şubat Karısı'ndan korunmak için loğusanın kapısında at kişnetilir. Erkek atın gözüne gözükütüğüne inanılır ve attan korktuğu kanaati vardır.³

Anılan kara iye için aylardan "Şubat" adının seçilmiş olması bu ayın özellikle bazı yörelerde çok soğuk geçmesi, ateşli hastalık yaşayan anne adayı itibariyle anlamlı olmalı. Şubat Anası tanımlaması doğu kara denizde de bilinmektedir. Şıvat adını biz Elazığ'dan da benzeri etkinlikleri ile bilinen iye olarak hatırlıyoruz. Şıvat muhtemelen Şubat'ın farklı telaffuz edilmiş şeklidir.

Bir değerlendirmelerimizde kara iyeleri bir kefeye koyarken bunları genel olarak bir cin türü olarak da mütalaa ediyorduk. Şükran Akyürek loğusa anneyi ve balasını cin çarpabileceğini ancak Şubat Karısının cin olmadığı kanaatindedir.

Kara iyelerin tanım ve tasniflerini özelliklerindeki farklılıklarla birlikte tespit edip yansıtabilmek sanıldığından daha zordur. Bu tür nesnelleştirilemeyen varlıklar konusunda kaynak doğal olarak duyumlarını açıklamakla yetinmektedirler. Hal bu olunca net teşhislerin konulması bu konularda daha çok bilgilerin derlenilip tekrar tekrar değerlendirmeye tabi tutulmaları gerekecektir.

Heloyi aşiretinde diğer birçok yöremizde olduğu gibi Albastı, karabasan olarak da geçer. Kara Kürtçe reş'tir. Ancak bu rahatsızlık Karabasan olarak bilinir. Ondandır korunmak için muhakkak loğusanın yanında bir kimse ona arkadaşlık etmelidir. Ayrıca loğusanın bulunduğu odada kara renkli bir şeyin bulunmaması gerektiğine inanılır.

Doğu Karadeniz'de kendisinden korunmak isteyenleri sorgulayan bir kara iyenin varlığına inanılır.

³ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek, (45 yaşlarında Ahlatlı, ana dili Türkçe, Okul Müdürü, halk kültürü arşiv sahibi.)

Bu iyenin adın ne, ne iş yaparsın, nerelisin, nereden gelirsin. Nereye gidersen gibi 7 sorusuna verilecek cevapların hepsinin “**kara**” ön eki ile başlaması gerektiğine inanılır. Adım Kara Osman, Karamanlıyım gibi.

Ahlat'ta 110 lakaplı aile vardır bunlardan birisi de **Ağzıklar**lardır. Kayak ailesi de Kayılarla bağlantılaşarak izah edilmektedir.¹

Ahlat halk inançlarında akşamdan sonra/akşam ezanından sonra evin süpürülmesi sakıncalı görülmüştür. Geç saatte **süpürge** tutulmaz denir. Akşam, gün batımı ile ve güneş kültü ile ilgili olmalı. Bu saatler için dar vakit veya gün anasına kavuşan zaman denir. Bu saatlerde defin yapılmaz, uyuyanlar uyandırılır, tohum ekilmez. Bu saatlerde evin süpürülmeyeceği inancı da çok yaygındır. Keza akşamdan sonra dışarı su bilhassa kirli ve sıcak su **cin**lere zarar verebileceği ve onların zararına yol açabileceği için dökülmez.²

Behranlı Aşiretinde gelinin çeyizi arasında **süpürge, sabun**, çuval dikiminde kullanılan **ipin** bulunması muhakkak aranır. Bu aşirette de Türk kültür coğrafyasının diğer kesimlerinde olduğu gibi gece ev süpürülmez, süpüren günah işlemiş olur.³ Akşamdan sonra evin süpürülmeyeceğinin kut bağlantısı itibariyle bir incelemesi yapılmıştır.⁴

Süpürgeden yağmur Gelinini yapma geleneği Ahlat halk kültüründe de vardır. Yağmur yağmayıp havalar kurak gidince Çalı Süpürgesi'nden Çömçe gelin düzenlenir/yapılır. Bunu gezdiren çocuklar koro halinde;

Çömçe gelin çöm ister

Allah'tan yağmur ister

Dolaşanların her birine

Punga/Folluklardan yumurta ister

denir. Evlerden yumurta toplanır, yumurta verenler yağmur Alayı'nın başına veya Çömçe gelinin üzerine su serperler Çömçe Gelin'in aldığı farklı isimler ve **Yağmur Duaları** ile ilgili ayrıntılı etimolojisi çalışmaları yapılmıştır.

Gece dışarıya su dökülmeyeceği inancı diğer halk kesimlerinde olduğu gibi Heloyi aşiretinde de vardır. Burada cinler için “**gece gezenler**” denir. Bunların eşiklerin altında olduklarına ve sıcak dökülmesi halinde yanabileceklerine inanılır. İnanca göre gece gezenler kemre ve **kemik** yiyerek beslenirler.¹

¹ Kaynak Kişi, Özcan Pirhasanoğlu.

² Kaynak Kişi; Müslim Ayber.

³ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

⁴ Yaşar Kalafat “Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası” *Yağmur Duası Kitabı*, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 195–225.

¹ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

Eski Türk İnanç Sistemi oluştururken eşiklerin altındaki ev iyesi veya **Ocak İyesi** evin eşiğinin altında düşünölmüş ve evin koruyucu olduğu kabul edilmiştir. Gece dışarıya sıcak su dökölmesi halinde yanabileceğinden endişe edilenler ise genel anlamda kara iyeler İslami terminoloji anlatmak gerekir ise belki cinlerdir.

Anlatılan yaşanmış bir olaya göre Uludere’de öküzleri gece arayan bir kimse bir müzik sesi duyar ve sesin olduğu yere gidince boyları 20–30 santim ve ayakları 1–2 santim olan bu yaratıkların bar tutup oynadıklarını görür.² Bu tür bulgulara Posof ve Iğdır havalisinde de rastlandığını biliyoruz.

Türk kültürlü halklar arasında “**At binan Cin**” olarak bilinen yaratık Heloyı aşiretinde de bilinmektedir. Burada ayrıca **Pisto** veya **Ağ Eşek** olarak bilinen bir kara iye vardır. Onunla belirli yerlerde karşılaşılır. İnsanın karşısına vakitli vakitsiz çıktığı ve korkuttuğuna inanılır. Bir diğerkara iye için ona rastlayanın verdiğı bilgiye göre ayakları yerde başı göklerde idi. Ben gittikçe o da gidiyordu. Köpeklerin sesini duyunca kayıp oldu. Sonra tilki oldu daha sonra atın dalına/sırtına bindi. Sonra köpeklerin sesini duyunca atlayıp atın önüne bindi. Atın önünde beyaz bir şey bilirdi. Köye gelince mezarlıkta bir lamba yanıyordu. Bundan kurtulmak için Felak Nas, Fatiha ve İslah sureleri okunmalıdır. Bu takdirde gözükmez.³

Heloyı aşiretinde çocuk evi süpürmeğekalkarsa eve misafir geleceğine inanılır. Ayrıca burun kaşınınca da misafir geleceğine inanılır.⁴ Heloyı aşiretinde aynı kültür coğrafyasının diğerkaklarda olduğu gibi gece aynaya bakılmaz, günahdır inancı vardır. Hamile kadının da **aynaya** bakması doğru bulunmaz.. Hamile kadın ziyarete, türbelere de gitmez.⁵ Behranlı aşiretinde gece aynaya bakılmaz, bakan kimse günah işlemiş ve onun kismetinin kesileceğı inancı vardır. Kırık ayna tutulmaz/kullanılmaz. Kırık ayna tutanı keder gam bulur, kırık aynanın karabet olduğuna inanılır.¹

Bu aşirette ölecek kimsenin öleceğini çok kere anladığı inancı vardır. Ölecek kimseye öleceğini Allah’ın bildirdiğine inanılır bir anlatıya göre ölecek bir kimse hiç görmediğı geçmişte ölmüş babasını rüyasında beyaz elbiseler giymiş hali ile görür ve babası tarafından evlendirilmek istenirse, bu rüya, sahibinin öleceğinin işareti olarak kabul edilir.

² Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

³ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

⁴ Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar.

⁵ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

¹ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar.

Ahlatta çocuğu yaşamayanların çocuklarının yaşaması için ismi Ahmet olan 7 evden kumaş toplanılır. Bebeğin yorgan veya giysisi bu kumaştan yapılır.² Bu bulguyu benzerleri itibariyle yukarıda anlamlandırmıştık. Derinliklerinde 7 yaşına kadar baba malı giyilmeyeceği inancı vardır. Çocuğun 7 yaşına kadar her yıl bir kurban kesilir ve kurban sahibi kestiği kurbanın etinden yemez. Yenilmeyen et adanmıştır. Adanılan etin sahibi adanılan kimse daha doğru bir ifade ile adanılan kimseye problem olandır. Belki onun ölümüne yol açandır.

Ahlat'ta ölen bebek bir günlük de olsa canlı olarak doğduğu inancından hareketle o ölüye kefen dahil tüm ölüm işlemleri yapılır.³ Ahlat'ta anadili farklılığına bakılmaksızın diğer Türk kültürlü halklarda olduğu gibi ölmüş bir yakınını rüyasında gören kimse onun kendisi için hayır işlenmesini istediğini düşünür. Ölenin ruhuna fatiha okur, sadaka verir. Heloyi aşiretindeki bir inanca göre, "Dara düşen insan Salih bir kimse ise Allah onun babasını ona yardım için rüyasında ona gönderir."⁴ Bu tespit fevkalade önemlidir ve ata ruhu inancı ile ilgilidir. Ölmüş yakınların rüyaya girmek suretiyle yaşayan yakınlarına yardım edebileceği inancı hakikaten çok ciddi bir bulgudur.

Ahlat cenazelerinde yas 3 gündür. Cenaze evinde 3 gün ateş yakılmaz yemek pişirilmez. Taziye 3 ay sürer. Bu süre zarfında çamaşır da yıkanmaz. Cenazenin çıktığı evde yaşlılar arasında "yüz yırtma" yoktur. Yastan çıkacak erkeği yakınları tranşa götürerek yastan çıkarlar. Ahlat Çerkezlerinde "cenazede itikadı kuvvetli olan sesli şamatalı ağlamaz" inancı vardır.⁵ Bunlardan yemek pişirmek için ocak yakılamaması od/ateş kültü ile ve çamaşır yıkanmaması ise kişiöğlunun kokusu ile ilgili olmalı. Çamaşıra sinmiş olan kokudan hareketle inanılan inançlar vardır. Bu durumlar kara iyelerin muhtemel zararları ile izah edilebilir.

Heloyi aşiretinde cenaze masraflarını taziyeye gelenlerin yemek masraflarını aşiret verir. Aşiret mensupları bu masrafları aralarında topladıkları para ile karşılar masrafları bölerler.

SONUÇ

Anadolu kültür kimliği, anadili farklılığına bakmaksızın, birlikte yaşayan halkların katkıları ile müşterek hayatın doğal seyri içerisinde, millî kişiliğini oluşturmuştur. Halk kültürünün yansıttığı bu tablo, bir takım aydınlarca görülemeyebilse de, bir gerçektir. Geçmişte yapılan "yok

² Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

³ Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

⁴ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar.

⁵ Kaynak Kişi; Üzeyir Akçelik.

sayma” ve günümüzde ‘daha ziyade emperyalizm güdümlü’ moda olma temayülü gösteren, ‘aynılıkları hiçe sayarak ayrılıklardan hareketle yeni kimlikler oluşturma arayışına girme gibi’ hatalar yaşanılmazsa bu millî miras halkların hepsine yeter.

TARİHİMİZİN UNUTULMAYA TERK EDİLMİŞ BİR ŞAHSİYETİ: SEYDÎ AHMET PAŞA

Fuat Yöndemli*

Anahtar Kelimeler

Evliya Çelebi, Seydî Ahmet Paşa, Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa

Gerçek bir Rumeli sevdalısı ve günümüzün Evliya Çelebi'si olan çok aziz ve değerli üstadım Harid Fedai'ye muhabbet ve hürmetlerimle-

GİRİŞ

Öncelikle, çok değerli üstadım, kendime örnek aldığım Farid Fedai büyüğüm için bu eseri çıkarmayı düşünenleri hararetle tebrik etmek istiyorum. Gerçek bir Rumeli sevdalısı olan, TV'de "Elveda Rumeli" dizisini gözleri yaşararak, tahassürle seyretmeyi ihmal etmeyen, dünyanın neresinde Türk kültürüyle ilgili bir toplantı varsa mütevazı emekli maaşıyla orada hazır bulunan bu asil insan için hazırlanan bir esere katkıda bulunmak benim için bir şereftir...

Makaleme "Tarihimizin" sözüyle başladım, çünkü Türkiye Cumhuriyeti tarihi kadar Osmanlı ve Selçuklu devri de bizim tarihimizdir. "Unutulmaya terk edilen" yerine "unutturulan veya ismi tarihte pek geçmeyen, gerçek kimliği karanlıkta bırakılan, tarihî dokümanlarda -neden- adından pek bahsedilmeyen..." de denebilirdi.

*

Seydî Ahmet Paşa hakkında bırakınız tarih kitaplarını, Meydan-Larousse, Büyük-Larousse ve AnaBritannica gibi en geniş, en mufassal, en yaygın kullanılan ansiklopedilerde ve hatta internette bile sadre şifa, tatminkâr bilgi bulunmamaktadır.

* Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi.

Meydan-Larousse, bu paşanın hayatını 13 cümle ile anlatmakta; Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın yerine geçmek istediğinden azledildiğini, Macaristan serdarı Köse Ali Paşa'nın maiyetindeyken İstanbul'dan gönderilen emirle öldürüldüğünü (1661) yazmaktadır.

Büyük Larousse'ta verilen bilgi ise şöyledir: "*Ahmet Paşa (Seydi): Türk kaptanıderya (Sivas - ? 1661) Köle olarak satıldığı Mısır'da silah kullanmada ustalaştı. "Seydi" lakabını aldı. İstanbul'a getirilerek Saray'a alındı. Çarşnigirbaşı, Tortum sancakbeyi oldu. Maraş (1654), vezirlikle Anadolu (1655) beylerbeyliklerine atandı. Vali atandığı Şehrizor'a halkın direnmesi yüzünden giremedi. Çanakale boğazı muhafızlığına atandı. Venedikliler'e karşı yiğitçe çarpıştığından "deli türk" lakabıyla anıldı. Silistre valisiyken kaptanıderyalığa getirildi (1656). Sadrazamlıkta gözü olduğu gerekçesiyle dört ay sonra azledildi. Bosna seraskerliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı; idam edildi (Büyük Larousse, C. I, s. 216).*" Görüldüğü gibi burada verilen bilgiler de on bir cümleyi geçmeyip son derece sathidir. Hangi sebeple idam edildiği konusunda sarahat bulunmayıp bir üst cümleden, "sadrızamlıkta gözü olduğu için" idam edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Acaba gerçek, böyle midir?

*

Seydi Ahmet Paşa hakkında Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde, yerli başka kaynaklarda anlatılmayan şu mufassal bilgiler göze çarpmaktadır (Bütün iktibaslar, Üçdal neşriyatın dili sadeleştirilmiş ve yer yer ihtisar edilmiş baskısından yapılmıştır): "*Serdâr-ı muazzam Köse Ali Paşa, Bosna eyâleti askeriyile Tamışvar kalesi altında karargâh kurmuştu. Rumeli eyâletiyle efendimiz Melek Ahmet Paşa da Dine kulesi tarafında konmuştu. (...) Seydi Ahmet Paşa, Budin'den alınmış olarak o da kuzeyde idi. Ama çok askeri vardı. (...)*

O günlerde Köprülü Mehmet Paşa'dan emirler ve Padişahın fermanları gelip Seydi Ahmet Paşa'nın başını istemişler. Ali Paşa'nın akli başından gidip "Bu sefer üzere böyle gazî yiğide kıymak ne demektir?" deyip hatt-ı şerifi sakladı. Seydi Ahmet Paşa da bu haberi duyup serdârın yanına geldiğinde bin aded cengâver ve dilâver serdengeçti yiğitlerle silâhlı olarak korkusuzca gelip giderdi.

Bugün Gazî Seydi Ahmet Paşa efendimiz, Melek Ahmet Paşa'ya gelip: -Benim efendim, sonunda bu Köprülü beni öldürür. Kıyıp kâfiristana kaçamam. Oğlum Mehmed'im senin garip ve öksüzün olur. Bu oğlan sana Allah'ın emâneti.

Diye beyin elinden yapışıp, başını Melek Ahmet Paşa'nın kürkü içine koyup ağladı. Orada hazır bulunanlar içinde de ağlamadık kimse kalmadı. Seydi Ahmet Paşa kalkıp adamlarıyla çata çat ordusuna gitti."

GÂZİ SEYDİ AHMET PAŞA'NIN ŞEHİT EDİLMESİNİN SEBEBİ !..

Bunu önce Haleb eyâletine mutasarrıf yaptılar. Haleb halkı “Seydi Paşa zâlimdir” diye Haleb’e sokmayıp o zamanki Haleb paşası ile anlaşılan ehali, Seydi Paşa’ya kale kapıların kapadılar. Seydi Paşa da “Padişahım bana Haleb kalesini ihsan etti, beni niçin kabul etmezsiniz” deyip otuz, kırk bin adamıyla Haleb kalesini kuşatır. Kızılkapı denilen yerden kaleye lâğımlar ve metrisler sürer. Binlerce uzun ağaçlar kestirip, domuz damları çatıp Haleb kalesi üzerine dayanak yapar.

Bu kadar Muhammed ümmeti ayaklar altında perişan olduğu esnada Köprülü Mehmet Paşa da Şam Trablus’undan Haleb’e gelirken bu çatışmaya rasgelir. İki tarafı barıştırmak için iki taraf arasında varıp gelirken Köprülü, Seydi Ahmet Paşa’ya nasihat edici sözler söylediğinde Seydi Paşa kızar ve Köprülü’ye hakaret edip ağır sözler söyler. Sonra yine Haleb kalesini toplar ile dövüp, yer yer yıkar.

Bu sırada İstanbul tarafından Seydi Paşa’ya Sivas eyâleti ihsan olunduğu emri gelir. Ama Köprülü’nün sinesinde Seydi’nin hareketi yara kaldı. Birkaç sene sonra Köprülü, Vezir-i âzam olur. Daha önce Haleb altında Seydi’nin yaptığına bakmayarak, kendisine Bosna eyâletini ihsan eder. Hısım Mehmet Paşa’yı da Venedik üzerine serdâr ettiğinde Seydi Ahmet Paşa’yı da onlara Bosna eyâletiyle koşuntu etti.

Seydi Paşa’ya koşuntu olmak gayet ağır gelip “beni serdâr etmedi” diye Köprülü’ye rağmen askeriyle başıboş gezip emri yerine getirmeyi geciktirir. Dubrovnik taraflarını yağma edip, ikiyüz bin kuruşluk mal alarak Gaçka sahrasında yerleşir. Venedik’e giden İslâm askeri de fethedemeden eli geri döndü.

İşte öldürülmesinin bir sebebi budur.

Seydi Ahmet Paşa’nın cesareti

Ben, bir Cuma günü Seydi Ahmet Paşa’ya vardım. Birlikte yemek yerken Seydi Paşa buyurdular ki:

“Bizi Budin veziri İsmail Paşa öldürmeğe hazır olmuş. Tez bizim bölükbaşılar hazırlansın, silâhlansın, varalım da görelim, hayır ola.” deyip, yemekten sonra Seydi Paşa bütün askeriyle silâhlanıp İsmail Paşa’nın ordusuna gitmekte idi. O an İsmail Paşa’nın kapıcılar kethüdâsı gelip İsmail Paşa’ya:

“Sultanım, işte Seydi Ahmet Paşa geliyor!” dedikte, İsmail Paşa, emredince derhal otağının içini silâhlı adamlarıyla doldurdu. Biraz sonra Seydi Ahmet Paşa da karşıdan görünüp İsmail Paşa’nın otağının kapısından içeri askerleriyle girer. Seydi Paşa atının üzerinde, otağın sofasında ibrişim halıları atının ayakları altında çiğnetti. Sonra atından otağın orta direk dibine inip bir yastık üzerine Rüstem gibi oturdu. Ne selâm ve ne

aleyk demedi. Etrafı yiğitlerle dolu idi. Seydi kalkıp konuşmaya başladı: “İsmail Paşa kardaşım, aşk olsun, beni öldürmeye niyet etmişsin! Gazân kutlu olacak ola. Bu yanındaki ip nedir?” dedi. Hemen İsmail Paşa:

“Hayır, bir şey ölçmek için getirmiştım.” dedi. Seydi’nin dört yanındaki askerleri kat kat kemerleri ile bir işarete bakıp dururlar ikin İsmail Paşa’nın kendi askeri ve Seydi Paşa’nın askeri yanında kanı çekilip el kaldıramayacağını anlayınca aklı başından gider ve telâş içinde der ki:

“Bak a, canum Seydum Ahmet Paşa, sen benim dünya ve âhiret biraderimsun.” dedi. Seydi:

“Ben köpek ile kardaş mı olurum? Yoktur.” diye, Çerkesçe o da birçok ağır sözler söyleyip, apul apul hahlar üzerinde yürüyerek Koca dağlı atına özengiye basmadan atlayıp korkusuzca alay ile otağına gitti.

Beri tarafta İsmail Paşa utancından perişan halde olup, Seydi’yi boğmaya hazırladığı ipi saklar. Adamları arasında ölü gibi donup kalır.

Bu olaydan sonra İsmail Paşa ve Seydi Ali Paşa’ya garezi olan Serdar Ali Paşa, amaçlarına ulaşamayacaklarını anlarlar.

Seydi Ahmet Paşa’nın şehit edilmesi

Ben bir Cuma günü, yine Seydi Ahmet Paşa’ya vardım. Elini öptükten sonra hâl ve hatır sorduk. Sonra dedi ki:

“Canım Evliyâ Çelebi! Bugün cumadır. Var Temeşvar’da Horos kalesi hendeği kenarında. Benim camiimde Cuma’dan önce Kur’an oku. Bugün son bir Cuma namazı kılayım. Zira Erdel seferine gideriz. Belki bir daha namaz kılamayız. Elbette benim camie gitsin gerek” deyip ondokuz Venedik altını ihsan etti. Ben:

“Sultânım, gidelim ama, saate baksınlar, namaz vaktine ne kalmış görsünler.” dedim. Seydi Paşa:

“Daha vakit var. Tez at getirin, bugün cumadır. Serdâr Ali Paşa kardeşimize varalım. Geçen Cuma İsmail Paşa boduruna vardım.” dedi. İki kere cuma namazı diye tekrar edince, ben dehşete düştüm. Cuma namazına epeyce vakit olduğunu da bildiğimden Serdâr Ali Paşa’nın otağına varıp, arka kapıda attan indim. Hazinedâr çadırına gittim. Selâmdan sonra paşa dedi ki:

“Evliyâ efendi! Safa geldin, hoş geldin. Şimdi buracığa nerecikten gelirsin?” Ben:

“Vallahi Seydi Ahmet Paşa efendimden gelirim. O dahi Ali Paşa efendime gelmektedir.” deyince, Seydi Ahmet Paşa’nın akrabası olan hazinedârın elindeki yayını çekecek kuvveti kalmayıp, telâşa kapılarak kehribar gibi sarardı. Ciğer yakan bir ah çekti ki, ben ondan çok şey anladım. Hemen bütün iç ağalarının çadırlarını dolaşıp, hepsini Paşa’nın

yanına gönderdi. Ben de paşanın oturduğu çadırın arkasında müezzîn İsmail Çelebi ile konuşurken Çengi Mustafa Ağa damadı Hüseyin Ağa gelerek Serdâr Ali Paşa'ya :

“Sultanım, Kara Seydi Paşa geliyor.” dedi. Paşa:

“Tez hazinedârı çağırın, bütün iç ağalarını hazır edin. Tenbihimiz üzere tütün, kahve ve şerbetler getirsinler!” deyince, bütün iç ağaları hazır oldular. Sonra otağ perdeleri açıldı. Seydi Paşa âdâb üzere kırk, elli adım içeriye girip, atından inerken ayağı burkularak dizinin üzerine düştü. Seydi Paşa'nın haline baktım, sanki yürüyen ölü gibi idi. Otağa ağır ağır çıkınca serasker, tâ baş direkte Seydi'yi karşıladı. Seydi:

“Esselâm aleyküm sultanım, gününüz mübârek ola!” dedi.

Serdâr selâm alıp, orta direk dibinde durdu. Seydi:

“Sultanım, bu Tamaşver altında neden otururuz. Hemen buradan kalkıp göç edelim ve başka bir yere gidelim.” deyince serdâr:

“İnşallah bugün sizi ileri geçirip çarhacı ederiz.” deyince Seydi:

“Allah Sultanımdan razı ola. Bizi din uğruna hizmete kabul ettiniz” dedi. Derhal kahveler geldi. İçilirken selâm çavuşu Hüseyin Ağa ve Küçük Çelebi gelip:

“Bugün mübârek Cuma günüdür, yeniçeri ağası Çelebi ağa geliyor!” deyince, hemen Seydi Paşa yerinden fırlayıp:

“Sultanım, ağa gelirse biz gideriz. Dualar size!” diye giderken Ali Paşa arkasından:

“Bre vurun şu kâfiri!” diye bağırdı. Bütün Ali Paşa askerleri tepeden turnağa silâhli oldukları halde Seydi Ahmet Paşa'nın üzerine hücum ettiler. Ali Paşa perde arkasına geçip, hazine çadırına kaçtı. O an otağ meydanında yağmur gibi kurşun yağdı. Bir de gördüm ki bir kurşun garib Seydi'nin memesi altına isabet etti.

“Hay meded kâfirler!” diyerek koynundan mendilini çıkardı ve kurşun yarasına soktu. Dal hançer olarak “bre at yetiştirin” diye bağıırıp, hemen sağa sola saldırıp halkı hançer ile darmadağın etti. Ve otağdan dışarı çıktı. Ama kendi askeri yok ve her tarafta düşmanı çok...

Bir sarıca neferi mutfaktan ucu yanmış bir odun alıp, Seydi'nin koluna vurduğu gibi, hançer elinden düştü. Bir şatırı, o anda paşaya bir gaddare verdi. Önüne gelen bir adamı ikiye böldü. Ve bâr çocuğunu da yıktı. Şatırı şehid ettiler. Yedi adam daha yaralanıp, silâhından Küçük Şahin ve Gürcü Bezzâdeler dahi yaralanarak can verdiler.

Fakat Seydi meydanda dermansız kalakaldı. Saraçbaşı uğursuz bir at yetiştirdi. Seydi eğerine el atayım derken bir asker kılıçla atın ayak sinirlerini kesti. At can acısıyla Seydi'nin göğsüne iki tekme vurdu. Zavalı Seydi iki eliyle asılı kaldı.

Eğerin kaytanı boğazına takılıp, ondan kurtulayım diye uğraşırken hizmetçilerinden nankör deli mel'un, dilâverin başına odun ile nasıl vurduysa sersem etti. Etraftaki haşarat başına üşüşüp, ellerinden ve başından yakalayarak otağa götürdüler.

Asker içinde isyan çıkmasın diye o an Gazi Seydi Ahmet Paşa'nın başını gövdesinden ayırıp şehid ettiler. Allah'ın büyüklüğü İslâm ordusu içinde bir feryâd koptu ki, sanki mahşer günü idi.

Seydi Paşa'nın kendi askeri, yeniçeri ordusu, Budin ordusu ve bizim Melek Ahmet Paşa'nın Rumeli ordusu içinden deniz gibi asker, Ali Paşa'nın otağına varıp ayaklandılar. Ama ne çare...

Merhum Seydi'nin cesedini Hersek meydanında görüp "Eyvah ordumuzun her zaman zafer kazananı gitti. Bosna ve Erdel diyârına nasıl gidip, Kimyonoş kral ile nasıl cenk ederiz? Ve nasıl kral tâyin edip de biniki yüz kese iki yıllık haracı tahsil eder ve padişaha nasıl cevap veririz?" diye herkes feryâd edip, perişan oldular.

Sonra Melek Ahmet Paşa, Serdâr Ali Paşa'nın divânına gitti. Bütün vezirler, Beylerbeyleri, beyler, yaşlılar ve gençler Seydi Paşa'nın cenazesinin yanından geçerken "yazık" diye bağırdılar.

Defin sırasında Nemçe İmparatoru tarafından gönderilen Roza adlı elçi, bu feryâdı görerek hanta arabasının başını çekip, bu feryâdin sebebini sorar. Serhad gazileri, içlerinin ateşinden derler ki: " Bu ölü o kimsedir ki, sizi ve kralınızı ve bütün kâfiristanı titretti. Adı Demir ayak Gazi Seydi Ahmet Paşa'dır."

Elçi kara şapkasını başından çıkarıp, saçlarını dağıtarak İsâ ve Meryem'e duâlar etti. Bu hal ile yine insafa gelerek dedi ki:

"Yazık ki, Osmanlının namlı bir veziri idi. Rakoci kral gibi büyük bir kralı katledip, derdinden kurtardı. Ve Avusturya'yı huzura kavuşturdu. Erdel memleketini fethedip, bu kadar yıllık birikmiş hazineleri tahsil edip devlet hazinesine gönderdi. Meğer iyilik yaramaz imiş." diye, istemeyerek nice gülünç sözler söyleyip, Seydi Paşa'nın ölüsü üzerine üç avuç altın serpti. "dininizce bu mazlum vezire Kuran okuyup, güzelce defnedin" deyip, hanto arabasıyla Serdar Ali Paşa'ya gitti. Ben gömüldükten sonra ruhu için bir Yâsin okuyup, üzüntü içinde mahzun ve elemli çadırıma gelip kendimden geçtim...

Hüküm, tek ve kahhar olan Allah'ın! .

Merhumun hâl ve tavrı

Pek safdil ve kötülük düşünmeyen biri idi. Yeniçeri ocağı ile bir ol diye verdiği öğütlerin hepsinin hile ve şeytanlık eseri olduğu Seydi'nin malûmu değildi. Saflığı yüzünden serdârın her sözüne inanırdı.

Ama Serdâr ise Köprülü'ye gizlice Seydi'nin aleyhinde arzlar verirdi.

“Kimyanoş’un isyan, fitne ve fesadına, hazine vermemesine sebep, Seydi Ahmet Paşa’nın kıskırtmasıdır” diye yazıp gönderirdi.

Seydi’ye İstanbul’daki dostlarından mektuplar gelip, “Niçin padişaha isyan edip, Erdel reâyâsını saydırarak devlet gelirine zarar vermeğe sebep oluyorsun?” diye yapılan ikazlara Seydi “Hâşa bu işte benim parmağım yok. Ben kâfir kırmakla teselli olurken, kâfirlere niçin yüz vereyim. Hâşâ ki, padişahıma âsi olam... Padişahın emrini zerre kadar aşmayız. Muhabbet ve birlik tarafı dururken aykırı yola gitmeyiz!” diyerek, hâlini padişaha bildirirdi.

Özetle Serdâr Ali Paşa ve kafadarlarının tahriki neticesi Köprülü nefesine uyarak katline sebep olmuştur.

GAZÎ SEYDÎ AHMED PAŞANIN VASIFLARI

Kendisi Abaza ve Çerkesler arasındaki dağlar içinde (Hadşe) kavmi denilen kavimdeni. Bana köyünü görmek nasip olmuştur. Öyle yiğit ve cesur bir kavimdir ki, Abaza ve Çerkesi esir edip, her an atlarla cenk ederler. Abaza ve Çerkes lisanını iyi bilirler. Tâ Dağıstan, Kamugistan, Gürcistan ve Mekrilistan’a gidip hırsızlık ederler.

Allah’ın hikmeti Seydi Ahmet Paşa taze yiğit iken Abaza kavmine esir düşerek İstanbul’a, buradan da Mısır’a giderek, delikanlı pazarında satılmıştır. Satıldıktan sonra efendisinin yanında silahşorluk öğrenip, bu konuda öyle usta olmuştur ki, kırk adım yerde üç silâh kullanarak Mısır silahşorlarının arasında “Seydi” adını alarak şöhret bulmuştur.

Sonra İstanbul’dan padişah tarafından silahşor istenince bunu gönderirler. İstanbul’a gelip, has haremde yetişir. Nihayet has odada cirit ile bir padişah musahibini şehid ederek kaçar.

Sonra rica ve minnet ile kendisine Erzurum eyâletindeki Tortum sancağı verilmiştir.

Seydi Ahmet Paşa, ben günahkâr Evliyâ ile 1055 tarihinden beri Erzurum eyâletinde aşinâlık edip, velinimetimiz olmuş ve nice büyük cenklerde serdârımız olarak gazâlar eylemiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1839-1849).

*

Ansiklopedilerdeki bilgilerle, Evliya Çelebi’nin anlattıkları karşılaştırıldığında aradaki büyük fark dikkati çekmektedir. Hammer bile, *Osmanlı Tarihi* isimli eserini yazarken Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinden istifade ettiğini belirtirken bizim tarihçilerimiz, Seydi Ahmet Paşa maddesini yazarken acaba neden bu kaynak eseri nazarı itibara almamışlardır?

Türkiye’de tarih yazıcılığı, acaba neden hep idarecilerin gözüne girecek tarzda, onlara hulûs çakarak, bu arada tarihî gerçekleri de onların istekleri doğrultusunda tahrif ederek, tarihî şahsiyetleri ise eski Yunan tiyatrolarında yapıldığı vechile hep siyah ve beyaz, yani pür iyi ve kötü diye tasnif eder tarzda, bu arada insan psikolojisi ve ihtiraslarından bihaber, arada bulunan griyi ihmal ederek, kısacası günümüzde artık tamamen demode olmuş bir üslubu ısrarla yaşatmak çabasıyla yapılagelmektedir?

Yerli ansiklopedi bilgileri dikkate alınacak olursa bu büyük vezir, “Sadrazamlıkta gözü olduğu gerekçesiyle idam edilmiş”tir. Hâlbuki bir paşanın sadrazam olmak istemesi suç değildir. Aslında her paşanın hayali veya ideali, sadrazam olmaktır. Osmanlı Devleti’nde suç kabul edilen, bir kimsenin, hanedan dışından olduğu hâlde, sultan olmayı istemesidir.

Zaten bütün sadrazamlar da tıpkı Köprülü gibi, Osmanlı hanedanı dışından oldukları hâlde, yükselerek sadrazam olmamışlar mıdır? Üstelik Köprülü, Osmanlı tarihinde ilk defa, kendisinden sonra veziriazam olarak oğlunu seçmiş ve bu seçimini de devrin padişahına onaylatmamış mıdır? Bu, kadîm kanuna aykırı bir durum değil midir?

Burada karartılmak veya gölgelenmek istenen asıl mesele, Seydî Ahmet Paşa’ya Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa’nın şahsî gazezidir. Ancak şahsî kin ve intikam duygularını maskeleyerek uydurma suçlar icat etmiş veya vaki olan suçları katiyen affetmeyip onun katline sebep kabul etmiş ve sonunda -belki de onun ileride yükselerek kendi koltuğuna geçme veya oğlunun yerine bu koltuğu doldurma ihtimalini izale etmek için- bu paşayı katlederek ortadan kaldırma yolunu seçmiştir.

Nitekim kendisinden sonra boşalacak makama oğullarını hazırlaması, Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa ve arkasından Mustafa Paşa’nın veziriâzam olmaları da bunu ispat etmektedir.

Köprülü’nün tuttuğu, yücelttiği kimseler de Evliya Çelebi’nin belirttiği gibi, yetersiz ve beceriksiz kişilerdir; mesela kethüdası olan Gürcü Mehmet Paşa “*yüzbinlerce insanın kılıçtan geçirilmesine sebep olmuş, akılsız, idrâksiz, katil bir şahıs*”tır. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. VII, s. 91)

Uyvar Kalesi’nin fethinden sonra, bu Gürcü Mehmet Paşa, kendi kuvvetlerinin bir kısmı Evliya Çelebi ile Nitre varoşunda ılgar yaparken düşman hücum edince “*Bütün Gürcülü ve sekbanları davul, zurna ve bayrağı bırakıp, Uyvar’a doğru kaçmış*” bizimkileri ölümle yüz yüze geçirdikleri hayli sıkıntılı saatlerden sonra, yine “*İki bin kadar çatal atlı Tatar dostlar kurtarmış*”tır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 2073-2074).

Melek Ahmet Paşa'nın Köprülü hakkındaki fikirleri ise onun derin vukufiyetini göstermekte olup diğerlerinininki gibi hissî değildir:

“Bu Koca Köprülü öteki sadrâzamlara benzemez. Feleğin çok niyet ve külfetini görüp, fakirlik acısı çekmiş(tir). (...) Kindar ve intikamcıdır. (...) Görürsün bu Köprülü, Osmanlı Devletinde evlâd ve torunlarıyla ne işler görecektir. (...) (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1485-1486)

Köprülü'nün Sarayda mutlak söz sahibi olduğu, öyle ki Padişah-tan bile daha otoriter tanındığı Seyahatname'de anlatılmaktadır. Nitekim Melek Ahmet Paşa'nın sorumluluk bölgesinde bulunan Özü Kalesi'nin düşman tarafından kuşatıldığı hâlde onun eline geçmediğini öğrenen ve Melek Ahmet Paşa'nın eşi olan Kaya Sultan şöyle demiştir:

“Evliyâm! Eğer Özü kalesi -Allah korusun- düşman eline girseydi, paşacığımı Köprülü mutlaka öldürürdü. Vallah Evliyacığım, ben değil, bizzat Padişah bile kurtaramazdı” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1575).

Ama yine de sonunda Kaya Sultan'ın endişesi haklı çıkmıştır. Nitekim Melek Ahmet Paşa'nın Köprülü Mehmet Paşa tarafından Özü eyaleti idareciliğinden azledildiğini bildiren mektupta, Köprülü'nün âdeta, “tek karar verici” olduğu, Sultan IV. Mehmed Han'ın bile sadece onun isteklerini yerine getirdiği, alaylı bir üslupla yazılıdır.

Evliya Çelebi, Köprülü'yü şöyle tasvir etmektedir:

(...)Köprülü Mehmed Paşa, o ak sakallı, beyaz sof üzerine samur kürk kaplı giyer, nuranî şeyh Vefa suretli ama kan içen yüzlü, nice hanedan söndürmüş, nice yüz bin masum ve cânının kanını, ten kafesinden uçurmuş, nice hanedan sahiplerini evsiz bırakıp hânesinden kaçırmış (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1620)...

Ama bütün bunlar onun, Köprülü'nün devlet malına sahip çıktığını belirtmesini de engellememektedir. Celâlî isyanı bastırıldıktan sonra Sultan IV. Mehmed Han'ın isteği üzerine Kilidibahir semtinde, Anadolu ve Rumeli tarafından aynı anda atılan iki top mermisi, denizin ortasında birbirine çarpıp, parça parça olarak, seyri çok güzel bir manzara teşkil eder.

“Hülâsa, öyle bir gösteri oldu ki, tarifi imkânsız! . Görülmeğe değerdi... Hattâ, Hünkâr:

-Tiz, tekrar top şenliği yapsınlar

Deyince, Köprülü Hünkâr huzuruna topçubaşığı çağırıp:

-Şimdi bu top şenliklerinde ne kadar barut harcandı?

Diye sordu. O da:

-Vallahi Sultaım! Üç yüz kantar barut gitti

Deyince Koca Köprülü:

-Hünkârım! Üç yüz kantar (da) karşı kaleden gidip, hepsi altı yüz kantar barut keyfimiz için gitti. Bu Allah'ın vakfidır. Düşman için atılır. Şenlik için beş, altı top yeter. Diye Hünkârı şenlikten vazgeçirip (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1639-1640)...

Evliya Çelebi, Gazi Seydî Ahmet Paşa hakkında, seyahatname-sinin ikinci cildinde, 649. sahifeden itibaren, bilhassa 653. ve 662-665. sahifelerde hayli tafsilatlı malumat vermektedir. Buna göre devrin Trabzon paşası, hemen yakınındaki Güniye kalesini kurtarmak için harekete geçmezken ondan çok daha uzakta olan Tortum sancağı mutasarrıfı Seydî Paşa, kendi sorumluluk bölgesi içinde bulunmadığı hâlde burayı kurtarmış, Gürcistan eyaletine baskın yapmış, fetihlerde bulunmuş, Osmanlı sarayını esir ve ganimetlere gark etmiştir.

Seyahatname'de verilen bilgilere göre “Seydî Ahmet Paşa eli açık, cömert, dedikodudan uzak, kin gütmmez, halim selim, garib dostu, hoş sohbet, kalbi temiz, emrindekileri sever bir kimsedir. Gerçi ilim ve fazilet sahibi değildir, ama yiğit, öldürücü güce sahip, savaşçı ve pehlivandır. Bütün kötülüklerden uzak, itikadı temiz, şakayı seven bir zattır” ve: “Zamanın Rüstem'i Seydî Ahmet Paşa ki hâlen zamanımızda öyle bir yiğit vezir yoktur, etraf ve civarı muhafaza edip, onun korkusundan Kimyanoş kral kale altına gelip baskınlar yapmaya cesaret edemezdi (...)” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1720) ve Çoğunlukla Seydi Ahmed Paşa merhumun yüzünü ağartan, Estergon gâzileri idi (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 2011).

*

Seyahatname'de birçok hakikat olan rüya anlatılmaktadır. Bunlar arasında Melek Ahmet Paşa ile karısı Kaya Sultan'ın gördüğü rüyaların aynen gerçekleştiği ifade edilmektedir. Nitekim Evliya Çelebi'nin “Bosna Saray'dan Helvine Kalesi'ne Gittiğimiz” başlığı altında Melek Ahmet Paşa'dan naklettiği rüyada yaşananlarla, Seydî Ahmet Paşa'nın akıbeti, benzerlik taşımaktadır.

Seydi Paşa'nın katledilmesi, Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi, Balkanlar'ın elimizden çıkmasının başlangıcı veya en büyük hazırlayıcı faktörlerinden biri olmuştur.

Nitekim onun öldürülmesinden sonra Samoş-Oyvar (Onvar) kalesi ki, Erdel kralına bağlıdır, bütün Macaristan'ın ticaret yeridir; Melek Ahmet Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu tarafından fethedildiğinde Paşa, bu başarıda Seydî Ahmet Paşa'nın rolünü vurgular, ne var ki öldürülmesiyle düşmanın ayaklandığını dile getirir.

Bu kötü haberden Serdar Ali Paşa hoşlanmadı. Burada Seydi Ahmet Paşa'yı öldürttüğüne pişman olup üzüntü ile tütün içip giderdi. Zira rahmetli Seydi Paşa, askerın kuvvet kalbi ve düşmanın azraili idi (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1864-1865).

Seydi Ahmed Paşa'nın adına, tarih kitaplarımızda değeri ölçüsünde yer verilmeyişini, eski tarihçilerimizin, hep kazanan taraftan olmalarına bağlıyorum. Kazanan taraf Veziriâzam Köprülü olunca elbette devletin -yani devleti/sarayı temsil eden Köprülü'nün- görüşü veya arzusu esas alınacaktır ve öyle de olmuştur...

Evliya Çelebi bu eserinde, Köprülü Mehmet Paşa hakkında, bizim tarih kitaplarında bulunmayan bilgiler vermekte; onun son derece sinsî ve intikamcı olduğunu, yükselerek ileride sadrazam olma ihtimali bulunan paşaları birtakım bahanelerle katlettirerek ortadan kaldırdığını anlatmaktadır. Nitekim Seydi Paşa'nın katledilmesini haber alan ve Kaya Sultan'la evli olan Melek Ahmet Paşa'nın söyledikleri aynen tahakkuk etmiştir.

Osmanlı ordusu Erdel eyaletinde fütihat yaparken Braşo kalesi altında buldukları sırada İstanbul'dan "Köprülü Mehmed Paşa'nın vefat ettiği, oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazâm olduğu" haberini gelmesi üzerine "Bütün vezirler ve beyler Köprülü'nün ölümüne sevinmiş"lerdir. Ama sadrazâmlık mührünün Köprülü'nün oğluna miras kalacağına kimse asla ihtimal vermeyip "Katî âlâ! Mühür miras mı olmuştur?" demişler, "Cirmen beyine varıncaya kadar herkes sadrazâmlık mührünü ummuş"tur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1903-1904).

Hâlbuki usûl-i kadîme aykırı olarak onun yerine geçen oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın da, bizim tarih kitaplarının yazdığına aksine, fazla başarılı bir vezir olamadığını, yine Evliya Çelebi'nin yazdıklarından öğreniyoruz:

Nitekim Seyahatname'de Belgrad ve Uyvar yakınlarındaki Rabe Nehri gazası (1074 H / 1664 M) anlatılırken Yeniçeri ağalarından Gürcü Mehmed Paşa ve İsmail Paşa'nın, veziriazam Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa ile verdikleri ve yürürlüğe koydukları bir seri yanlış kararlar anlatılmakta, bunun sonucu olarak Osmanlı Ordusunun Rabe Nehri kenarında bozguna nasıl uğradığı kaydedilmektedir.

Osmanlı ordusu kış aylarında, olumsuz hava şartları ve kıtlık altında üç sefer yaparak yorgun ve bitkin durumda olduğu hâlde, adı geçen iki paşa, "Bugün cumadır cenk olmaz. Ama yarın cumartesi Rabe nehri- ni geçip karşıya çıkalım, kâfiristanı yakıp yıkalım" diyerek savaşa karar

almışlardır. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın fermanı ile aynı gün, yani cuma günü, Rabe nehri üzerine piyade askerlerin geçmesi için sadece bir adet derme çatma küçük köprü yapılmıştır. Karşı tarafta, orman içinde birleşik Avrupa ordusu harıl harıl hazırlıklar yapıp istihkâm tedbirleri alırken Osmanlı askerleri, yapılacak büyük cenkten hemen evvel karşıya geçerek yağma yapmış, ganimetle geri dönmüş, ama bu arada dinlenmeye fırsat bulamamış, bilakis daha ziyade yorulmuştur.

Savaş günü, birleşik Hristiyan Avrupa ordusu bozulmuş gibi yapılarak geri çekilirken kendilerini kovalayan Osmanlı ordusunu çember içine almıştır. İslam askeri allak bullak durumda iken Hacızâde isimli kumandan, durumu sadrazama haber vermek üzere karargâha dönen Evliya Çelebi'ye, "*Karnımız çok acıktı, bize sefer taslarıyla yemek gönder!*" tembihinde bulunacak kadar kendini veya midesini düşünen, ama uğradığımız feci hezimet nazarı itibara almayan, sefil ruhlu biridir!

Cengin en kızgın anında öndeki sipahilere haber verilmeden, siperde bulunan yeniçerilere, ileri siperlerden çekilerek daha arkadaki metrislere geçmeleri söylenmiş; sipahiler de bunu "Piyade askerler kaçıyor." diye değerlendirerek paniğe kapılmışlardır.

Böylece gerek sipahiler gerekse yeniçeriler panik hâlinde zaten üstünkörü yapılmış olan ipe bağlı tek köprüye hücum edince köprü çökmüş, askerler suya dökülmüşlerdir.

Böylece düşmana hacet kalmadan Osmanlı ordusu suya gark olmuş, askerler ve atların büyük kısmı boğulmuşlardır.

Bu savaş, 26 yaşında veziriazam olan, içki müptelâsı Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa açısından tam bir yüz karasıdır:

- Savaş için getirilen 300 adet şahî top muharebe meydanına çıkarılmamış, süs gibi bir kenarda bırakılmıştır.

- Savaştan hemen evvel sadrazam, topçubaşıya bir sebeple kızarak idamını emretmiş; musahiplerin "Şimdi cenk yapacağız, idamın sırası değil" demeleri üzerine idamı tehir etmiş, ama sayısı binden fazla olan topçu askerleri de muharebe nizamında devreye sokmamıştır!

- Hepsinden önemlisi, kendileriyle birlikte hareket eden Tatar ordusu bu savaşa sadrazamın emriyle sokulmamış; onlar başlarında Ahmed Giray Han olduğu hâlde, devre dışı bırakılmıştır!

Keza Uyvar muhasarasının sonlarına doğru, bir ara Fazıl Ahmet Paşa, yanlış bir karar alarak geri çekilmeyi düşünmüş ve kaleyi toprakla dövmekte olan Kibleli Paşa'ya, "*Bir an durmayıp, hemen orduya gelesin*" diye ferman göndermiştir. Fakat "*Kibleli Paşa, 'İşte bu ferman pişmiş aşa su katmaktır' diye kaleyi dövmekten vazgeçmedi. Üç gün üç gece daha dövüp, sonunda Saferin dokuzuncu günü cebren zaptederek içindeki mal*

ve cephâneyi yedi yüz arabaya doldurup, kaleyi yıktı. Ve orduya selâmetle döndü (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 2054).”

Ancak, oldukça uzun süren bu muhasara sırasında Fazıl Ahmet Paşa'nın başarısız kaldığını, Reisülküttab Şâmizâde Mehmed Efendi ile damadı Kadızâde İbrahim Paşa Saray'a bildirdikleri hâlde; Padişah yine de Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'dan yana tavır koyarak bu şikâyet mektubunu da Fazıl Ahmet Paşa'ya haber etmiştir.

Bu iki paşa, kendisini saraya şikâyet ettikleri Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın emriyle boğdurulmuş, malları ve hazineleri de Gürcü Mehmet Efendi tarafından zapt edilmiş, müsadere edilmiştir (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 2054-2055*)...

Seyahatname'nin daha sonraki satırlarına göre, bu iki vezirin katli, aslında onları Fazıl Ahmet Paşa'nın çekememesi, hiddet ve haset duyması sonucudur. Ancak Evliya Çelebi bunu haset yerine, gıpta kelimesiyle ifade etmektedir.

Uyvar kalesinin muhasarası, Seyahatname'ye göre oldukça uzadığı hâlde, fazla başarılı olmamış, ancak Kırım Hanı Mehmet Girayzade Ahmet Giray Han kumandasındaki Tatar ordusu yardıma geldikten sonradır ki bu kale fethedilebilmiştir.

Kırım'ın ve Kırımının içinde olduğu muhataralı vaziyeti Fazıl Ahmet Paşa'nın umursamadığı; bilakis, Kırım Hanına dış bilemediğini daha sonraki hâdiseler göstermektedir.

Seyahatname'de verilen bilgilere bakılırsa, Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın, uzak görüşlü bir idareci olmadığı, ama kinini zaman geçse bile unutmadığı; Rabe Nehri bozgunu dışında, Kırım Hanı olan Selamet Giray Han oğlu Mehmet Giray Han'ı daha sonra azletmesinde tebellür ve tebeyyün etmektedir. Bu azil mektubunun okunması sadece Kırım Hanı üzerinde değil, bütün Kırım Tatar halkında da Köprülüzâde üzerinden Osmanlı'ya karşı son derece büyük bir infial ve iğbirar (gücenme) duygusunu ortaya çıkarmıştır.

Fazıl Ahmet Paşa'nın bu kin ve intikam duygusunu, Mehmet Giray Han'a olan düşmanlığının da babasından tevarüs ettiği yine bu eserde anlatılmaktadır.

Tarihî bilgilere göre 26 yaşında veziriâzam olan Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa, 42 yaşında ölmüştür. Bu da Gazi Mehmet Giray Han'ın içi yanarak ettiği son duanın kabul olduğunu göstermez mi?

Mehmet Giray Han'ın azlinden sonra da 1077 yılının Zilhicce ayının onuncu gününe kadar, yani uzun bir zaman boyunca bir serhad şehri olan Kırım'a yeni han gönderilmemiş, bu diyar başsız, idarecisiz bırakılmıştır. Yeni han olarak Çoban Giray'ın tahta geçmesinden sonra,

“Cengiz Han kanunu mucibince” bütün Kırım’a şamil bir vergi -veya haraç- toplama faaliyetine başlanmış, kadınlar, kızlar ve cariyelerden kanun mucibince vergi alınmadığı hâlde, onlardan da vergi tahsiline gidilmiştir.

Tabii bütün bu hareketler hem Müslüman Kırım halkının fakirleşmesine hem de Osmanlı’nın yeni tayin ettiği Han üzerinden Devlet-i Aliye’ye karşı tenafür hisleriyle dolmasına, kısacası Osmanlı’dan uzaklaşmasına sebep olmuştur...

Bizim tarih kitapları pek bahsetmeseler de Osmanlı ordusunun Balkanlar, Rusya stepleri ve Avrupa’daki fetihlerinde en büyük yardımcısı hep Tatar ordusudur. Zaten II. Viyana kuşatmasını kaybetmemizin en büyük sebepleri arasında da bu Tatar ordusunun bizim orduyla beraber savaşa girmemesi gösterilmez mi?

Seyahatnamenin V-VI. ciltlerinde de Kırım Hanı’nın, Melek Ahmet Paşa ile Ukrayna’ya, Kiev’e kadar yaptığı fütuhattan sonra, ülkesi Kırım’a döndüğünde Rakofçi kralının veziri Kimniyanoş’u İstanbul’a çağırılmadan, doksan bir bin altına azad ettiği anlatılır. Kimniyanoş, Erdel’de tekrar Rakofçi’ye vezir olmuş, iki yüz bin asker toplayarak Osmanlı ordusunu Rumeli’de büyük bir bozguna uğratmıştır. Bunun üzerine Köprülü, Kırım Hanı’na gönderdiği mektupta onu suçlamakta ve derhâl Yanova Seferi’ne katılmasını söylemektedir.

(...) *İşin sonu, Han’ın Kırım’dan Köprülüzade Ahmet Paşa zamanında azlının sebebi, Yanova seferine katılmayıdır. (Evlıya Çelebi Seyahatnamesi, C. V-VI, s. 1542-1543)*

Balkanlarda gerilememizi hazırlayan en önemli faktörlerden biri, Köprülü’nün şahsî garezi sonucu, Balkanları iyi bilen, hattâ titreten cesur ve muzaffer kumandan Seydi Ahmet Paşa’nın nâhak yere katli değil midir?

Buna mukabil gözden geçirdiğimiz yerli tarih kaynakları ve ansiklopedilerin hiçbirinde vezir-i azam Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa’nın uğradığı bu feci mağlubiyet kaydedilmemekte, hatta Rabe nehrinin adı bile geçmemektedir! Tarih yazıcılığı veya tarihçilik bu mudur?

Böylesine, kazanabilecek olduğumuz bir muharebeyi kaybetmenin başsorumlusu olan Fazıl Ahmet Paşa’ya, niçin Seydi Ahmet Paşa’ya uygulanan siyaset, aynen uygulanmamıştır?

Seydi Ahmet Paşa’ya hak ettiği itibarını iade etmek, ne zaman ve kimler tarafından düşünülecek ve yerine getirilecektir?

Evlıya Çelebi, Fazıl Ahmet Paşa hakkında verdiği bilgilerin arasına şunları sıkıştırırmayı ihmal etmemiştir:

“Köprülü Mehmed Paşa vefat ettikten sonra, yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa Sadrâzam oldu. (...) Sadrâzamlığın babadan oğla geçmesi,

ilk defa bunlara nasip oldu. (...) Uzun zaman Sadrâzamlıkta kalarak içki içip zevk ve sefa sürdü (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. I-II, s. 215).” Keza 1078 senesinde Girit Adası’ndaki Büyük Kandiye Kalesi Savaşı’nın başlangıcında Fazıl Ahmet Paşa’nın strateji bilgisi noksanlığından dolayı, kale önündeki Osmanlı ordusunun korunma tedbirlerini ihmal ettiğinden, üç günde dokuz bin şehit verilmiş, muharebenin daha sonraki safhalarında “her gün biner, ikişer biner şehid verilmiş, ordu içinde mezardan geçilmez olmuş, sözün kısası Kandiye Kalesi’nin toprağı kanla yoğrulup insan kanı değil, insan canı ırmak gibi akmış”tır.

1078 senesi Şaban ayında “atılan küffar lağımının altında ikibinden fazla İslâm askeri, üç adet sancak beyi ve üç adet mirimiran şehid olmuş”tur. “Toprak altında kalan gazilerin sayısını ise Allah bilmektedir.” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. VIII, s. 168) ve: 1079 senesi Muharrem ayının birinde (11 Haziran 1668) Kaplan Paşa’nın takviye olarak getirdiğı 20.000 yeni askerin tamamı, daha deftere kaydolmadan üç ay içinde şehit olmuştur... Böylece “devletli vezir bunca İslâm askerini iki yıldır Çıfıd tabyası, Taşlı tabya ve Kanlı tabya önlerinde kırdırılmış”tır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. VIII, s. 172-173) ve: Fazıl Ahmet Paşa, Kandiye Kalesi’nin fethi için kendisine akıl ve taktik veren Rum beyini azarladığında “(...) Ama siz iki yıldır asla hücum etmediniz. Saraylar, bağlar ve bahçeler yaptırdınız. Yüz binlerce Muhammed ümmetini şehit oldu diye kırdırırınız.” cevabını almış; “Kâfirin bu sözü sadrazamın ağrına gitmiş, bütün iş erleri ve serdengeçtiler ise ‘Vallahi sultanım gidi kâfir iyi dedi’ demişler”dir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. VIII, s. 175).

Fazıl Ahmet Paşa’nın komutanı olduğu Osmanlı ordusu asker sayısınınca ve cephaneye olan bunca üstünlüğüne rağmen, Kandiye Kalesi’ni ancak 32 ay sonra fethedebilmiştir. Bu fetihten sonra düşman tarafı Girit Adası’ndaki Kandiye Kalesi’ni tahliye etmek için sadrazam Fazıl Ahmet Paşa’dan bir ay mehil istemişlerdir.

Keza teslim şartları görüşülürken düşman tarafı, Girit Adası’nın hemen yanında olan üç adayı da vermek istememiştir. Sadrazamın emrindeki kumandanların da bu noktada düşman lehine atıfette bulunmaları çok şaşırtıcıdır.

Evliya Çelebi’nin verdiği bu bilgiler şimdiye kadar neden tartışılmamıştır? Fazıl Ahmet Paşa’nın askerî zaafı veya yetersizliği üzerinde neden durulmamaktadır?

Seydi Paşa’nın nâhak yere katli, Köprülü’nün oğlu olan Fazıl Ahmet Paşa’nın ayık durmayan, yetersiz bir veziriazam olduğu; strateji, sevkaleceş bilmeyen bu şahsın kazandığı birkaç zaferi de sadece Osmanlı ordusunun düşmana nazaran sayıca ve cephaneye faikiyeti sayesinde elde

edebildiği gerçeği; bütün bu bilgiler Seyahatname’de bulunduğu hâlde nedense bugüne kadar hiçbir bilimsel veya tarihî toplantıda bunların dile getirilmemesi, Rabe Nehri bozgununun Türkçe kitaplara bile alınmaması, bu makale yazarının hayretini mucip olurken; Osmanlı Devleti’nin uyguladığı böyle çifte standartlar sonucu nasıl battığını da gözler önüne sermektedir...

*

Benzer düşünce ve hareket tarzının tarihin tozlu sahifeleri arasında kalmadığını, her zaman için iktidarda olan veya kazanan tarafın arzusuna uyar tarzda davranıldığını söylemek mümkündür.

Mesela Osmanlı Devleti ortadan kaldırılınca onu hatırlatacak kelimelerden kaçınıldığı bilinmektedir:

1 Eylül 1868’de Abdülaziz’in katıldığı bir törenle “Mekteb-i Sultanî” adıyla açılan “Galatasaray Sultanîsi”nin adındaki “Sultan”ı ifade eden, yani Royal anlamına gelen kelime kaldırılmış, mektebin ismi “Galatasaray Lisesi”ne çevrilmiştir.

Ama bu konuda, yani monarşiyi kaldırarak Cumhuriyeti kurduğu için kendimize örnek aldığımız Fransa’da hâlâ, tesisleri kuranların isimlerine saygı gösterilmektedir. Günümüz Fransa’sında “Royal” unvanını taşıyan nice kuruluş, bu isimleriyle yaşamaya devam etmektedir.

Benzer şekilde 1889 yılında hizmete açılan “Konya İdadisi”, 1913 yılında “Konya Sultanîsi” adını almıştır. Ama aynı okul, 1923’te Cumhuriyet’in İlanı’yla “Konya Erkek Lisesi” adını almış, daha sonra “Gazi Lisesi” olmuş, böylece 23 yıl Konya İdadisi, 10 yıl Konya Sultanîsi, 49 yıl “Konya Lisesi” adını taşıdıktan sonra, uzun süre “Gazi Lisesi” adıyla öğretime devam etmiştir. Şu anda tekrar “Konya Lisesi” adı ile eğitime devam etmektedir (*Muammer Gül, Atilla Bayram, Oğuzhan Hakkoymaz: Selçuklu’dan Günümüze Konya’nın Sosyo-Politik Yapısı, s. 362*).

Türkiye’de ise eskiyi unutturmak uğruna, kurucusu olan sultanların isimlerini taşıyan hiçbir müessesenin bulunmadığını söylemek mümkündür. Öyle ki tarihî eserlerde yapılan bu kabil tahrifata misal olarak, hat sanatımızın en güzel numunelerinden olan padişah tuğralarının artık günümüzde çok az, sadece birkaç yerde kaldığını söyleyebilirim!

Bu nisyana terk etme veya unutturma şeklindeki düşünce ve hareket tarzı musikimize bile girmiş, söz gelişi “Sultanî yegâh” adıyla anılan makam, yıllarca, “millî yegâh”a çevrilmişti!..

Hem Seydî Ahmed Paşa hem de burada isimleri zikredilmeyen bunca tarihî şahsiyetimize hakları olan itibarlarını iade etmek için daha ne bekliyoruz?

KAYNAKLAR

Mehmed Zıllı oğlu Evliya Çelebi: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş), C. I-X, Üçdal Koll. şti, İstanbul, 1978.

Muammer Gül, Atilla Bayram, Oğuzhan Hakkoymaz: *Selçuklu'dan Günümüze Konya'nın Sosyo-Politik Yapısı*, Konya İl Emniyet Müdürlüğü AR-GE Yayınları No: 1, Yalçın Ofset Matb. Konya, 2003.

Çağdaş İnan Azeri Şiiri

Mustafa Gökçeoğlu *

İnan Edebiyatı dendiğinde nedense ilk düşünölen Fars edebiyatıdır. Oysa İnan'ın etnolojik yapısı çeşitlilik göstermektedir. Tarih sayfalarına göz attığımızda bu topraklardan gelip geçenleri görürüz.

Büyük göçle Orta Asya'dan dünyanın her yanına dağılan atalarımız gittikleri yerlerde egemenliklerini sürdürmüşlerdir. İnan toprakları da bu egemenlik alanlarından biridir. Gazneliler, Selçuklular, Timurlar, Akkoyunlular devletlerini kurmuşlar ve bu toprakların efendisi olmuşlardır. At binip kılıç sallamışlardır. Azeri adını dilden dile dolamışlardır. Hatta Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektup bile Türkçe'dir. O günlerdeki Osmanlı saray dili düşünöldüğünde bu çok hayret uyandıran bir olaydır. Daha önemli olanı o dönemin şahlarının Türkçe şiirler yazmalarıdır. Yavuz Sultan Selim'in yazdığı mektupsa ne yazık ki Farsça'dır.

Yavuz Sultan Selim'le Şah İsmail'in kapişmaları İnan'daki Türk egemenliğini güçsüz düşürmüştür. Savaşlar savaşları izlemiştir. Her savaş sonrası haritalar yeniden belirlenmiştir.

Güçsüz düşen Türk egemenliğinin yerini İnan'ın bildik Şah yönetimleri doldürmüştür. İnan toprakları üzerinde yaşayan Azerilerin yaşamları günden güne güçleşti. Yöneten durumundayken yönetilen duruma itildiler. O günlerden sonra sahlar gelmiş, sahlar gitmiş. Her geliş yeni acıları birlikte getirmiştir. Her gidiş de yeni acıların habercisi olmuştur. İktidar hırsıyla yaşayanlar insanları köklerinden ot gibi yılmaya çalışmıştır. Şairler yaşanan kıyımları şiirlere döküp acıları billurlaştürmüşlerdir. "Qasid" de bu şairlerden biridir. Onun "Taht-ı Camşid"i tarihi yargılayan bir yargıç gibidir.

* Araştürmacı-yazar, KKTC.

Taht-ı Cemşid

*Gecedir bir qara perde çekilibdir şehere!
Yel esir, qar sovrulur dam duvara
Lut ağaclar budağından asılıb kandiller
Göz önünde geçecekler düzülübdür qatara!*

.....
*Tapılır göz qapağında, Taxt-ı Cemşid kimi qasr-i Mücelle!
Şahların gözbebeğinde adı yüksek,
Damı göyçek, daşı göyçek,
Yox numâsında onun zerrece kessek,
Yaxılan târixe bir bomba tûpürcek!*

.....
Zulm eli qurgusunu gör nece qurmuş,

.....
*Dalda, ferrâşlarının yelpik elinde!
Yelleyirler şahı ta incimesin Xatir-ı Aqdes!
Şâh-ı şâhân-ı zaman taxt da rahat oturarken
Xalkı soysun, qanın içsin, özü kessin, özü biçsin!
Bir terefte dayanıb kâtib-ü hâcib, neçe delqek, neçe cellât.*

.....
*Ne geder zülm eyleyen yırtıcılar var
Qocaman târihin âşgâl qabına tullanacaq
Boy atıp heg ağacı, serpilecek xullanacak.*

İran'ın kuzeyini de yurt edinen Azeri Türkleri olumsuz tüm değişimlere karşın geleneklerini, göreneklerini, dillerini sürdürmeyi başarmışlardır. Gün geldi dünya siyaseti Azerileri güney ve kuzey diye ikiye böldü. Günümüzde Güney Azerbaycan Fars egemenliği altındadır. Kurulan devletin gereği Farsça'nın resmi dil olarak kabul edilmesi Azeri Türkleri'nin dillerini gündemden düşürmüştür. Her işte Farsça'nın resmi dil olarak kabul edilmesi Azeri Türkleri'nin dillerini gündemden düşürmüştür. Her işte Farsça'nın egemen olması edebiyata da yansdı. Farsça yazılan sanat ürünleri daha kolay yayımlanmaya başlandı. Bir çok şair istemeye istemeye olsa da Farsça şiirler yazdı. Azeri Türkçesi'yle ortaya konan ürünlerde kesinti olmasa bile belli bir duraksama görüldü. Yaşanan olumsuzluklar çok uzun yıllar sürdü. 1979 yılında gerçekleştirilen İslam devrimine kadar bu olumsuzluklara karşın sürdü. Yapılan yeni anayasayla Azeri Türkleri kendi dillerinde yayın yapma olanaklarına kavuştular. Rahat bir soluk aldılar. Yeni anayasanın tüm olumlu yönlerine karşın İran Azerbaycanı'nda yaşayan Azeri Türklerinin konumları konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Örneğin yeni anayasa İran'da yaşayan Ermenilere

azınlık hakkı tanımıştır. Yirmi, yirmi beş milyon İran Azeri'si bu haktan yoksundur. Dahası izlenen siyasa gereği İran Üniversitelerinde Ermeni Dili ve Edebiyatı bölümleriyle Kürt Dili ve Edebiyatı bölümlerinin bulunmasına karşın Azeri Dili ve Edebiyatı dersleri okutulmaması en büyük ayrımcılıktır.

İran anayasasının 15. maddesi açıkça özgürlüklerden söz etmesine karşın her şey mollaların iki dudağı arasındadır. Mollaların dünyadan soyutlayıp kışkırttığı militanlarının en temel özgürlükleri bile ayaklar altına akmasına neden olmaktadır. İran yönetimini ve yaşanan olayları, sanırım Tebriz'de Eşekler Kahvehanesi'nde anlatılan şu fıkra açık seçik ortaya koymaktadır.

Çölde otlayan devenin yanında bir tilki hışımla geçti. Bunu gören deve başını kaldırdı. Koşan tilkiye seslendi:

-Ne böyle tilki kardeş? Niye kaçarsın?

-İran'a yeni bir imam geldi. Yumurtası üç tane olanları asar.

-Sen niye endişelenirsin? Senin iki tanedir. Kaçmana gerek yok.

-Yoo, öyle söyleme. Olay hiç de senin düşündüğün gibi değil.

İmam önce asar. Sonra yumurtaları sayar.

Yaşanan tüm olumsuzluklara karşın Azeriler, anayasanın çok kısıtlı özgürlükle kendi kendilerini sorgulamaya başlamışlardır. Başka bir deyişle kimlik konusunu gündeme getirmişlerdir. Kimliklerini bulup saptama yolunda gayret sarfetmeye başlamışlardır. Öz benliklerini yeniden keşfeden düşünülemyecek kadar çok şair kendi ata dilleriyle şiirler yazıp ürünler vermeye başlamıştır. Antoloji incelendiğinde bu yalın gerçek ortaya çıkmaktadır. Yaşanan bu gerçek çok yoğun bir dönüşümdür. Hem de tüm korkutmalara ve göz dağı verilmesine karşın. İşte örneği: İslam devrimi sonrasında Tebrizli Ayetullah Şeriet Medari, Müslüman Halk Partisi'ni kurmuş ve başına geçmişti. Tahran'daki mollalar devrimi birlikte gerçekleştirdikleri arkadaşlarının özgürlük anlayışını içlerine sindiremediler. Ayetullah Şeriat Medari'yi ortadan kaldırdılar. Güney Azerbaycan Türkleri kendilerinden önemli birinin yok edilmesine çok üzüldüler. Ama tuttıkları yolda ilerlemeyi de sürdürdüler. Onlar Heyder Baba'nın, Şehriyar'ın izinden gittiler. Bugünlere geldiler.

Şahın baskıcı yönetiminde umarsız şairler şiirlere mersiyelerle başlardı. Mersiyeleri gazeller, kasideler, rubailer izlerdi. Günümüzde de geleneksel olan nazım türleri kullanılmaktadır. Bunlarla birlikte bayatılar, güzellmeler de şiirde yerini almıştır. Yeni kuşaksa az da olsa serbest nazımla ürünler ortaya koymaya başlamışlardır. Yine de aruz ve hece ölçüsü hep gündemlerinde olmuştur.

Şairler köklerine çok bağlıdırlar. Mahlas alma geleneğini istisnasız sürdürmüşlerdir. Başka bir deyişle her şair bir mahlas almıştır.

Güney Azerbaycan şiirinin ilginç bir özelliği vardır. O güzelim şiirlerin şairleri incelendiğinde bütün meslek grupları gözler önünde resmi geçit yapar. Eğitim durumları için de aynı şey söz konusudur. İlkokulu terk edenden tutun da hekimlere, doçentlere kadar her türden kişiye rastlarsınız. İran Azeri Şiiri baştan sona incelendiğinde halkın duygu ve düşüncelerini konuşmaktan çok şiirle dillendirdikleri izlenimine kapılırsınız. Hele son dönemlerde dillerine dört elle sarılmışlardır. Turna gözü duruluğundaki dilleri kimlik sorununu çözdüklerinin kanıtı değil mi? Oysa eski şiirlerde bolca Farsça sözcük ve tamlama bulunmaktadır. Bu tutum bölgedeki Fars dilinin egemenliğine geç de olsa son verildiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Irmak sularının duruluğunu çatlatırcasına arı duru sevgisini şiirlere akıtmışlardır. Gönüllerindeki kendi dialektleriyle söze dökmüşlerdir. Söylediklerime inanmazsanız “Xâdim”e kulak verin.

Ey dillerin azametli sembolü

İngiltere dilekli bir sevgi

Anayurdumun Âzer elinin dili

Sene göre okur gönül bülbülü

Daldı duzlu sa’âdetin, nağmesi

Doğma dilim Âzer elinin sesi.

Beşiğimde anam lay lay çalanda

.....
.....

Doğma dilim Âzer elinin sesi.

“Vâlih”de Hâdim’den geri kalmaz. O da anasından yadigar aldığı dilin öneminin bilincindedir. İşin ilginç yanı dili Kor-kud Dede’sine kadar götürmesidir.

Sözler düyümlenib şaya dönerdi,

Anamdan yadigar dil olmasaydı.

Ruhumun terlanı serçelenirdi,

Mene kanad veren el olmasaydı.

.....
.....

Azerbaycan dağdaşından

Sehend kimi sırdaşından

Yaman günün kardaşından

Kor-kud dedemin yaşından.

Güney Azerbaycan Türk’ü, yurt edindiği toprakları çok sevmektedir. Ona vatan gözüyle bakmaktadır. Üzerine titrediği toprakları “Ve-

hid” şöyle dile getirmektedir:

*Eziz veten can veten
Can sene qurban veten
Düşmeni mahv etmege
Alavlanıb yan veten.*

Vatan denir de Tebriz’in sözü edilmez mi? “Tahiri”nin “Tebriz Sözü” adlı uzun şiirinin üç beş dizesi bile bizlere çok şeyi söylemektedir. Tebriz Sözü

*Alavlar ölkesinde bir vuqarlı dâğe benzersen
Odur ki her inqilâbda eylesen ateş-fişan Tebriz*

.....
*Seni bu “Tahiri” isder bütün dññyanın ömrünce
U-Üzu ağ, baş uca, kârlı yaşa Ey qahraman Tebriz.*

Vatan sevgisi dendi mi “Yorgun”un yüreği gümbür gümbür atma-ya başlar. Dilinden akıp giden sözler zincirlerini koparmış taylor gibidir. Vatani için canı dahil her şeyini gözden çıkarmaya hazırdır. Vatan sevgisini dile getiren bundan daha soylu anlatım olabilir mi?

Ey Vatanım

*Ana yurdum, sene men cânımı qurban demişem
Bu eziz cânımı, qurban sene her an demişem*

.....
*Neyle Köroğlu çalır bizlere, çoban demişem
Bezeyib dağü dereni gırmızı, ağ, sarı, gülün
Oxuyur “Ay vetenim” gız, gelin oğlan demişem
Qoy yazın güller aça çohlu bu Âzer eline
Şövketiyle yaşayan millete insan demişem
Ana yurdum ucalırsan gene gündün güne sen
Verecek milletimiz toprağı va can demişem.*

.....
Seher-axşam çalışan “Yorgunu” kurban demişem.

İran’daki Azerilerin vatandaşları gibi yürekleri de ikiye bölünmüştür. Şiirlerde Azerbaycan, Azerbaycan derler ama bana göre onların Azerbaycanı kuzey ve güneyin birleşmesi sonucu oluşacak Azerbaycan’dır. Özgür Azerbaycan’da bir toz yerinden oynasa, İran Azerbaycan’ındaki şairlerin yüreklerine dağlar düşmektedir. Şairler bu duygu ve düşünceleri şiirin büyüğü sözleri arasına gizlemektedirler. Arı duru diliyle “Azerbaycan” adlı şiirinde “Türk” bakınız neleri dillendiriyor:

Azərbaycan

*Çok sevirem çaylaqların
Eller düşen yaylaqların*

Ceyran gezen ovlaqların
Güliden elvan Azərbaycan.
Bendeki üreğim sen
Heyâtımda dileğim sen
Yaman günde kömeğim sen
Sene kurban Azərbaycan.
Sen anasan men de balan
Öğretmedin mene yalan
Qürbanındır ölen qalan
Bize tevrân Azərbaycan
Tanrı vermiş gözəl payın
Gülüstandı her bir tayın
Var Settâr'ın hem Hatâyî'n
“Türk”lere şan Azərbaycan.

“Eloğlu” da Azeri kimliğinin bilincindedir. Diline ve yurduna duyduğu sevgiyi Tebrizli soyluluğuyla şiire dökmesini bilmiştir.

Âzerbaycan yurdum, Âzeri dilim
Çelebiyânlı – Yağbestili öz elim
Gönlüm ister size bir qonaq gelim
Uzaq – yaxın tozlu yollar yaşasın.

Azerbaycan sözcüğü çoğu İran Azeri şairlerinin gönüllerinde taht kurmuştur. Özlemle yatıp özlemle kalkan şairler gönüllerindeki şiirle anlatmayı başarmışlardır. “Serhoş” da bu şairlerden biridir. “Yaşasın” adlı uzun şiirinden bir bölümünü aktarsam onun duygu ve düşüncelerini ortaya koymaya yeter.

Yaşasın
Öz gönlümden men bir sual eylerem
Gönül deyir Azərbaycan yaşasın
İğitler oylağı aslanlar yurdu
Muğan Çölü Eresbarân yaşasın.
Böyük tarixin var keçmiş günlerden
Topal Teymur gelib qaçıb bu yerden
“Serxoş” eşidmisən gâhdan güzerden
Görüm seni yâda salan yaşasın.

Ermenilerin Karabağ'ı işgalleri bütün dünyadaki Azerilerin yüreklerinde derin yaralar açmıştır. Bu acılı olay İran Azeri şairlerinin şiirlerinde temel tema olmasının nedenidir. Karabağ'ı konu alan çok şiirler yazılmıştır. Yaşanan bu acıyı dile getirmek için “Hosrov”, “Bahar Geli, Yaz Geli” adlı uzun şiirinde dertli gönlünün gam yüküyle Karabağ'ı anlattığı şöyledir:

Bahar Geli Yaz Geli

*Bu gen dünya mazarime dar geli
Dertli gönlüm derdlere serdar geli
Gam yükünün hammalyam ezelden
Karabağ'dan her il mene bar geli.*

Karabağ'la Karadağ arasından Aras nehri akmaktadır. “Dönmez” nehir üzerinde yüzen gemilere seslenmekte ve kendisini alıp Karabağ'a götürmesini istemektedir. Gemiler götürürse gam çeken yüreği rahatlayacaktır.

Vatan Gamı

*Araz üste geden gemi
Gönlüm alıb vatan gamı
Geçirt meni dalğalardan
Demir olan salğalardan
O ellere apar meni
Anam gelip tapar meni*

.....
*Balam gülüm, diyer-diyer
Hicran gamı, geder geder
Görüm vatanım yazın
Bir de aşkların sazın.*

.....
İran'daki Azeri Türk şairler yalnızca kimlikleri ve davaları konusunda şiirler yazmadılar. Onlar yaşamı kucaklayarak her konuda duygu ve düşüncelerini ortaya koyan, ürünler vermişlerdir. “Nısgıl” tarihin tozlu defterlerini aralayarak kendinden önceki önemli şairlere seslenmeyi başarmıştır. “Ecdadımın Medfeni” adlı şiirinin sonunda şöyledir:

.....
*Sabirin güllenecek bil acı Şaxta çemeni
Şehriyâr, Şeyda, Samedler bu bağın bülbülüdür.*

“Mektebi” Kerbelâ'dan söz etmeden duramaz. İsterseniz “Zeban-ı Hâl” adlı şiirinin son iki dizesine bir göz atalım:

Zebân-ı Hâl

.....
*Eşiden vagte Ali Ekber adın ağlamışam
Kerbelâ'ya veli çox ağlamağı saxlamışam.*

“Râd” alçak gönüllülükle boynunu bük müştür. Gazelini okurken Tanrı'ya duyduğu saygıyı dile getirmiştir.

.....
Yoktur imkânı ki eşge çata, na-pâkin eli

Bu sözün hikmetin "Râd-i" hekimâne biler.

Sevda dendi mi "Ferzane" diğer şairlerden bir adım öne çıkar. "Üz Üze Gel" adlı uzun şiirinden bir dördlük okunursa sanırım "Ferzane"nin yüreğindeki öğrenebiliriz.

Üz Üze Gel

Gözleyirem seni, ay kara gözlüm

O kara gözleri süze süze gel

Nazik ellerinde vusal badesi

Hicranın bağırını üze üze gel.

"Mühtedi" yüreğindeki sevdayı bülbüle söyletmektedir. "Dedim Bülbül" adlı şiiriyle Ferzane'den hiç de geride olmadığını gün gibi artadadır. Şair sevdasının ateşiyle zaman kavramını yitirmiştir.

Dedim Bülbül

Dedim bülbül ne çektin ayrılıqtan

Danışdırma dedi! Öldüm dirildim

Dedim üç ay gül ile helvet ettin

Dedi o muddeti bir lehze bildim.

Geleneğine göreneğine sıkı sıkıya bağlı olan "Daşqın" büyüklerine karşı saygıyı baş tacı etmiştir. Hece ölçüsüyle yazdığı "Atamın Elleri" adlı şiirinde babasına duyduğu saygısını şiire döküp dillendirmiştir.

Atamın Elleri

Görende bir yavan çörek ile duz

Atamın elleri sesleyir meni

Men "Daşqın" deyilem bir gün de onsuz

Odur ki belece besleyir meni.

"Muzaffer Sa'id"se ana sevgisini bir adım öne çıkarmıştır. Anahın ne kadar çetin bir iş olduğunu ve ateşle yanmaya denk geldiğini vurgulamaktadır. "Muhabbet sorağında" adlı şiirinin ilk bölümü onu ve duygularını ortaya koymasına yeter de artar.

Muhabbet Sorağında

Ana olmak istedim

Muhabbetli kanım men

Yoh, analık çetindir

Ana olsam gerek mi

Od içinde yanam men

Sağlam dostluklar yaşam boyu sürmektedir. "Kalfan" dostluğun önemini yüreğinin arı sularıyla yıkayarak tanımını yapmıştır.

Gez bütün elleri dost dalısında
Dos ahtaranda gel boyaklardan geç
Men demirem arha tut boyaklara
Men deyirem dostun boyaksızın seç.
“Hamus” güzellik denen soyut kavramı şiirleştirerek somutlaştırmıştır. Güzellerin neler çekti olduklarını çekinmeden söylemiştir.

“Arzı Güneşi” adlı şiirinin üçüncü beşliğinde güzelle aşk arasındaki ilişkiyi dillendirmiştir.

Arzı Güneşi

Bahışların dalgalı bir deniz tekin tufandır
Kırpıkların gözler üste musellahtır, kemandır
Güzel yarım hamı bilir, aşkın yolu dumandır
Her bahışta yandırırın, od salısan üregime
Hicran ohun bile bile sen vurursan bebeğime.

Azeri edebiyatı dendiğinde ilk akla gelen bayatılardır. Diğer yazın türleri arasında bayatıların çok özel bir yeri vardır. Azeri şairler bayatıları çok sevmektedirler. “Dehgân Nejâd”ın şu bayatısı ilginç olduğu kadar da etkileyici değil mi? Sağaldı sözcüğü bizleri alıp Yunus Emre’ye götürmez mi?

Duman geldi dağ aldı
Xezan geldi bağ aldı
Geldim çattım vetene
Yanan ürek sağaldı.

Yaşanan onca olumsuzluğa karşın İran Azerileri umutsuzluğa kapılmamışlardır. Onların yüreklerini sevgi ışığı aydınlatılmıştır. Geleceğe hep umutla bakmasını bilmişlerdir. Sanırım varlık nedenleri de budur. “Haray Muğanlı” “Dil Dolana” adlı şiirinin yalnızca bir dördlüğü bile sanırım söylediklerimin kanıtıdır.

Dil Dolana

Qara güne son qoyular
Donu enginden soyular
Qar eriyer buz yular
Sona uçub, göl dolanar.

İran Azerilerinin yürekleri hümanizm sabunuyla yıkanmış gibidir. Onca kıyım ve kan akıtmaya karşın bütün insanlara sevgiyle yaklaşmasını bilmişlerdir. “Deniz” de yüreğini hümanizmle dolduranlardan yalnızca birisidir. “İnsanları Sevirem” adlı şiiri bunun en güzel örneğidir. Uzun şiirinden seçtiğim rastgele bir bölüm söylediklerime mührünü basacaktır.

İnsanları Sevirem

*İnsanları sevirem men
Her reнге olur olsun
Sarı, qara, ağ, kırmızı
İnsanları sevirem men
Her qılıqda olur olsun
Çirkin, güzel, alçaq, uca
Arıx, yoğun, cavan, qoca.*

SONUÇ

Örneklemeler yaparken şairleri ve ürünleri rastgele seçtim. Benzer konularda şiirler yazan çok sayıda şairlerin varlığının bilincindeyim. Ama bir bildiri kapsamında tekil sayılarla yetinmek zorundayım. Bu yüzden öteki şairlerden özür dilemek isterim.

Şu yalın gerçeği vurgulamak gerekir:

Türk edebiyatı dendiğinde hep Türkiye Edebiyatı gündeme gelmiştir. Oysa Türkçe ürünler ortaya koyan çok fazla topluluklar vardır. Bunlardan biri de İran Azeri Türkleri'dir.

Bu şairler gönüllerindeki şiir edip dudaklarından arı duru bir dille dökmesini bilmişlerdir.

Bu antoloji edebiyat dünyası için çok önemlidir. Kapalı bir kutu durumundaki İran'ın şiir hazinesinin kapalı bir kapısını açan anahtar niteliğindedir.

Sözümün başında bir yargı koymuştum. "İran Edebiyatı dendiğinde nedense ilk düşünülen Fars edebiyatıdır" demiştim. Bu antolojiden sonra sanırım bu yargı değişecektir. Edebiyat dünyasında ters akıtılan suları akağına koyan Habib İdrisî dostuma sağol demekten başka söz bulamıyorum.

KAYNAKÇA

Tağıveya, Şövkət. Rahimli Ekrem. Bayramzadə Səməd. (2000). Güney Azərbaycan. Orxan Nəşriyyat və Polqratiye Evi. Bakı.

Oren, Mehmet Metin. İran Türkleri Hürriyet Hareketleri. Mars Matbaası. (Kitabın basıldığı kent ve basım tarihi yazılmamıştır.

Güney Azərbaycan (2003). Şiir Antolojisi. Yay. Haz. Doç. Dr. Habip Dersinevesi. Yard. Doç. Dr. Ömer Yaraşır. Mavi Mat. Lefkoşa.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü. (1994). Haz. Altaylı, Seyfettin. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. İstanbul.

BİR ADA AYDINININ (KIBRIS TÜRKÜNÜN) ANILARI: HARİD FEDAİ- SİLİK SAYFALAR

Abdullah Aktaş*

1571’de Türkler tarafından fethedildikten sonra Anadolu’dan getirilen Türklerin iskânıyla birlikte Kıbrıs’ta Türk varlığı ortaya çıkar. Adaya getirilen Türkler, anadilleri Türkçeyi ve Türk kültürüne ait pek çok şeyi de beraberinde taşırlar. Kıbrıs’ın tanınmış din adamları ve bilginleri yetiştirdiği; hatta dîvan edebiyatına pek çok şair kazandırdığı bilinen bir gerçektir.¹

Kıbrıs 19. yüzyılda Osmanlı’nın İngiltere’ye kısmen devrinden sonra da Türk aydınları yetiştirmeye devam etmiş; ayrıca ünlü Osmanlı Türk aydınlarının (Örn. Namık Kemal ve kimi Jöntürkler) yolu adadan geçmiştir. Kıbrıs’ın sanat, kültür, ilim, edebiyat ve siyaset alanında yetiştirdiği ünlü isimler vardır. Vamık Volkan, Alparslan Türkeş, Hakkı Atun ilk akla gelenlerdir.²

Kıbrıs Türkleri 1878-1974 yılları arasında İngiliz ve Rumlara karşı bir varoluş mücadelesi sürdürmüşler; siyasi, ekonomik sebepler-sıkıntılar ve iç gerginlikler sebebiyle Kıbrıs Türk kültür adamları zaman zaman zor yetişmiş, zaman zaman da sıkıntılarla karşılaşmıştır.

* Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yüksek lisans öğrencisi, KKTC.

¹ a) ALTAN, Mustafa Haşim-Şeşen, Ramazan-İzgi, Cevat. *Kıbrıs İslam Yazmaları Katoloğu*, İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR) Yayınları, İstanbul 1995.

b) İlhan Genç, “Divan Edebiyatında Bir Şiir Adası: Kıbrıs”, *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, C. II. Dil-Edebiyat*, (Yayıma Haz: İsmail Bozkurt), Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları:14, Gazimağusa-KKTC 2000, s. 163-178.

² Ahmet An, *Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Kendi ifadesiyle Kıbrıs Türk kültürünü araştırmaya başladığı zaman Osmanlıca ve eski dönemlere ait elde kalan veya kaybolmaya yüz tutmuş kaynakları bularak, toplayarak onları işleyen, Kıbrıs Türklerinin ve Kıbrıs Türk kültürünün geçmişi ile günümüz arasında köprüsünü kuran yegâne araştırmacı Harid Fedai olmuştur. Kıbrıs Türk kültür ve tarihinin canlı bir şahidi olan; hatta Oğuz Karakartal tarafından “Kıbrıs Türk kültürünün ulu çınarı” kabul edilen Harid Fedai, İstanbul Üniversitesi geleneğinden yetişmiş, zamanın büyük hocalarından ilim tahsil etmiş şuurlu bir milli aydındır. KKTC Sivil Savunma Teşkilat Başkanlığı’na bağlı Radyo Vatan, Harid Fedai ile yaptığı programları, Harid Fedai’nin anılarını, 2009 yılında Silik Sayfalar- Harid Fedai’nin Anıları adıyla kitaplaştırmıştır. Kıbrıs Türk kültürüne ve genelde Türk kültürüne, bu anıların kitaplaşması çok büyük bir katkıdır. Harid Fedai’nin anılarını tematik olarak incelediğimizde şöyle bir sınıflandırma yapabiliriz:

Harid Fedai çocukluk ve gençlik anıları

Harid Fedai İstanbul ve İstanbul Üniversitesi

Harid Fedai Kıbrıs radyoları ve Lefke

Harid Fedai Çocukluk ve Gençlik Anıları:

Lefke’de doğan Harid Fedai ilkokula da burada başlar. Fakat 1931 Rum isyanının ardından 1939’da 2. Dünya Savaşı’nın da başlaması, Kıbrıs Türklerinin Türkiye ile temasının kesilmesine neden olur. Tüm bu baskılar altında boyun eğmeyen İsmail Hikmet Bey, Halil Fikret Bey, Turgut Sarıca ve Talat Yurdakul gibi öğretmenlerin sayesinde Kıbrıs Türkleri milli eğitimlerinden mahrum kalmaz. Harid Fedai’nin ilkokulda şiir tutkusunun oluşmaya başlamasında Talat Yurdakul’un; milli hassasiyetlerin muhafazasında ise Turgut Sarıca’nın etkisi büyüktür:

“İlkokulda müdürümüz Mağusa Kazası’na bağlı Kufez (Çamlıca) köyünden Halil Fikret Bey idi. Beşinci sınıfa geldiğimizde ise O’nun yerine “Kıbrıs’ın Gökalp’ı” diye bilinen Turgut Sarıca atanmıştı.

Sınıfta her vesile ile İstiklal Savaşı’ndan söz açar, pes perdeden “Ankara’nın Taşına Bak” türküsünü okurdu. Talat Yurdakul Bey ise güzel tumturaklı cümleler söyleyebilen, hitabet kabiliyeti yüksek bir öğretmendi. O da bize milli şiirler okur, duygularımızı harekete geçirirdi. Bu koşullarda kendimi yokladığım zaman içimde şiir sevgisinin uyanmaya başladığını hissedersim.” (s. 3-4)

1943 yılında Kıbrıs’ta, içinde ortaokulu da barındıran, tek bir lise vardır. Bu okula kayıtlar “Duhûl İmtihanı”nı (Giriş sınavı) kazanmak koşuluyla yapılırdı. Anadille eğitim görmek ve Türkiye’de yüksek öğrenim yapmak isteyenler Lise’de; İngilizce eğitim görmek isteyenler ise Kolej

bölümünde okuyacaklardı. Harid Fedai'nin istediği ise Türkiye'ye gitmek ve orada edebiyat öğrenimi görmektir. Ancak bunun için "Olgunluk" denilen bir sınavı geçmek şarttı. Hâlbuki Türkiye'den adaya kitap ve daha da önemlisi öğretmen gelmemekteydi. 2. Dünya Savaşı'nın 1945'de sona ermesine rağmen savaşın olumsuz etkileri devam etmektedir. Yerli öğretmen sayısı az olduğundan, öğretmenler alanlarının dışında ders vermek zorunda kalıyorlar, bu da Harid Fedai ve arkadaşlarının moralinin bozulmasına, üzülmelerine neden oluyordu. Nihayet 1948 yılında Türkiye'den öğretmenlerin gelmesiyle bu üzüntü son bulur.

Lise yıllarında okul sıralarında yaşanan komik anılarını dile getiren Harid Fedai, çocukluk yıllarının Lefkoşa'sında Türklerle bir arada yaşayan Ermenilerin isimlerini de verir: İncirciyan, sulu yemek ustası Vahan, pastırması ustası Agop Göbekciyan, dondurma ustası Gamohor, şiş köfte ustası Parsek, Lokmacı Kirkor, bisiklet ve motosiklet ithalatçısı Uzunyan Sultanyan, usta kuyumcu Horen, dönerci ustası Muşeğ, kumaş tüccarı Bohçalıyan... Ermeniler'in neden Kıbrıs Türkleriyle bir arada yaşamayı seçtiklerini ise Harid Fedai şu şekilde açıklar:

"Ermeniler Rumlarla değil, Türklerle yan yana yaşamayı tercih etmişlerdi. Ve Türkiye'de, Ermeni çeteleri ile Yunan kışkırtmacılarına uyararak kaç nesil beraber yaşadıkları komşularını arkadan vurmanın ne denli yanlış olduğunu anladıklarından, adeta bu çirkin davranışın, ihanetin, tamir edilmesini istemek gibi bir hisle Kıbrıs Türkleri ile münasebetlerini çok iyi bir düzeyde yürütmeyi başarmışlardı. Ve de, Rum tedhiş örgütü EOKA'nın 01 Nisan 1955'te yer altından yer yüzüne çıkmasıyla "şimden geru buralarda durmak hiç olmaz çünkü Türk'ün ayranını kabartacaklar, olanlar olacak ve bunun bedelini, bir bakıma biz de ödeyeceğiz" diyerek pılyı pırtıyı toplayıp Ermenistan ile başka ülkelere göç ettiler." (s. 7-8)

Savaş yılları yüzünden doğru dürüst bir eğitim görmeyen Kıbrıs Türk gençleri Türkiye'den gelen öğretmenlerin öğrenimlerine olan katkılarıyla "Olgunluk İmtihanı"na girerler. Sınav kâğıtlarına Ankara'nın Atatürk Lisesi'nde bakılacak olması Harid Fedai ve arkadaşlarını hayal kırıklığına uğrattır. Çünkü mahrumiyet bölgesinde öğrenim gören öğrencilerin kâğıtları büyük bir lisenin öğretmenleri tarafından değerlendirilecektir:

"Ve... Mutlu son geldi: Günün birinde gazetede bir grup arkadaşla başardığımızı görünce dünya bizlerin olmuştu. Nice yıllar hayalimizde yaşadığımız Mustafa Kemal'in Türkiye'si'ne gitmek için önümüz açılmıştı artık." (s. 13)

Ailesinin maddi durumundan kaynaklanan sorunlar nedeniyle Türkiye'ye öğrenim görmeye gitme meselesi zamana bırakılır. Ardından

Harid Fedai, Kıbrıs Maden Şirketi CMC’de çalışmaya başlar. Aynı dönemde Kıbrıs’ın milli mücadelesine yönelik çalışmalara da katılır. Arkadaşlarıyla Lefke’de İngiliz muhiplerine karşı gençleri örgütlemeye çalışır. Harid Fedai bir gün Gazi Eğitim Enstitüsü’ne eğitim görmeye gidecekler için burs imkânı sağlayan bir sınavın yapılacağı haberini alır. Sınava katılır; sınavda öğretmen olarak karşısına İbrahim Zeki Burdurlu çıkar. Sınavı kazanan Harid Fedai, Gazi Terbiye’de Mustafa Nihat Özön’ün talebesi olacaktır. Burada çok iyi bir ortam bulan Harid Fedai, Kıbrıs Türklerinin yaşadığı yokluğun ne derecede olduğunu ise okulun ilk gününde fark edecekti:

“Türkçe hocamız Kemal Demiray, ilk gün öğrencileri ayağa kaldırır, adını, hangi okuldan mezun olduğunu ve kaç kitap okuduğunu söylemelerini ister. Liseden gelenler 8-10, öğretmen okullarından gelenler 12-15 ama köy enstitülerinden gelenler ise onlardan çok fazla, 100, 150 hatta 200 kitap okuduklarını söylemişlerdi. Ben ise savaş yılları yüzünden Türkiye’den kitap akışı durduğu için ancak 3 kitap okuyabilmiştim, hoca hayret etti!” (s. 18) Gazi Terbiye’deki eğitimini tamamlayan Harid Fedai 1953’te Kıbrıs’a geri döner. Türkiye’de de hükümete Demokrat Parti’nin geçmesi Türkiye’nin yüzünün Kıbrıs’a ve Kıbrıs Türküne dönmesine neden olur. Bu kapsamda Türkiye’den Lefke’ye gelecek olan heyeti selamlama konuşmasını yapma görevi Harid Fedai’ye verilir. Konuşma sırasında “Anavatan’a Sesleniş” başlıklı şiirini okuması ve yaptığı konuşma onun öğretmen olarak atanmasında engel teşkil etse de; Türkiye’nin Kıbrıslı Türklere yardım amacıyla açmış olduğu üç ortaokuldan biri olan Gönendere Ortaokulu’na atanır. Ardından Baf ortaokuluna atanır. 10 Eylül 1953’de yaşanan Baf depremi nedeniyle eğitime çadırlarda devam edilmektedir. Maarif Dairesi’nin müdür muavini T. P. Lightbody’nin emriyle yurt müdürlüğüne atanan Harid Fedai, tüm bu olumsuz şartlar altında başarılı işlerin altına imza atar.

01 Nisan 1955 yılına gelindiğinde EOKA terörünün bombalama eylemlerine başladığı görülür. Eski sakin günler geride kalmış, Kıbrıs Türkünün endişeyle dolu günleri 1974 Barış Harekâtı’na kadar devam etmiştir. Rum’un bu tedhişine kaşı çok pasif kaldıklarına inanan bir grup öğretmen 3-4 kişilik bir komite kurarak Rumların bu saldırılarına karşılık bir eylem planı hazırlarlar. İlk hedef Türkiye’den silah ve mühimmat temin etmektir. Ankara valisi Kemal Aygün ile görüşmeye giden iki öğretmen, Türkiye’de yaşanan 6-7 Eylül olayları sebebiyle silah temini başka bir tarihe bırakırlar. Adaya dönülür ve en azından patlayıcı temin edebilmek için çalışmalara başlanır. İsimleri verilmeyen iki öğretmen, varlıklı birinden para alarak Lefke’nin Karadağ Madeni’nden kuvvetli

patlayıcılar temin ederler. Eğer Rumlar uyguladıkları tedhişte daha da aşırıya kaçacak olurlarsa bu dinamitler çarşıya yerleştirilerek patlatılacaktır. Nihayet iki öğretmen öğrenim için yurtdışına gidecekler; gitmeden patlayıcıları saklamak için Eyüp Nef'i Bey'den güvenli bir yer bulmasını isteyecekler, patlayıcıları bu yere sakladıktan sonra adadan ayrılacaklardır. Sevkiyatı sağlayan öğretmen ertesi yıl kasabaya geldiğinde ise polis komutanı Fuat Bey'den Dip Baf'ta yüklü miktarda patlayıcı bulunduğunu ve imha edildiğini öğrenecektir.

Rum halkı, liderlerinin şaşkınlığı yüzünden olmayacak hayallerin peşinden koşmuşlar ve bunun bedelini çok ağır ödemişlerdir. Harid Fedai, Baf günlerinde tatil dönemlerini çoğunlukla Lefke'de geçirirdi. Rumların burada AON adında bir kulübü bulunmaktaydı. Kıbrıs Maden Şirketi CMC'den arkadaş olan Andras Zakkos ile eskiden Trodoslar'a geziye çıkan Harid Fedai, Zakko'yu sürekli bu kulüpte görür. Bir gün Trodoslar'ı gezme teklifinde bulunduğu Zakkos'tan şu cevabı alır:

“Seni temin ederim ki gitmeyi bende çok isterim; ancak, izci yazıldım ve hafta sonları Cikko Manastırı'na gider ve hafta sonlarını orada geçiririm.” (s. 53-54)

Daha sonraları bu gidişlerin her hafta sonu tekrarlandığını ve oraya gitmelerinin asıl sebebinin ise silah eğitimi için olduğunu öğrenir. Zakkos'un kaderi ise bu uğurda ip-te can vermek olacaktır.

Harid Fedai'nin EOKA terör örgütünde faal olan bir diğer Rum ahbabı, çocukluk arkadaşı Markos Dragos'tur. Zekâsını ve cesaretini kullanarak Crivas'ın yardımcılığına kadar yükselen Dragos, İngiliz askerleri tarafından kurulan bir pusu sonucu hayatını kaybeder. Oğlu Markos'un delik deşik edilmiş bedenini teyit etmeye gelen babanın ağzından ise şu sözcükler dökülür:

“Evet... ta kendisi... yaşasın Enosis!” (s. 57)

Harid Fedai İstanbul ve İstanbul Üniversitesi:

1956 yılında İngiliz, İngiltere ve Türkiye'de yüksek öğrenim için burs imkânı sağlar. Yapılan mülakat neticesinde Harid Fedai İstanbul Üniversitesi Türkoloji bölümündedir. Hocaları arasında Ord. Prof. Dr. Raşid Rahmeti Arad, Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Prof. Dr. Ahmet Hamdi Tanpınar, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Fâhir İz, Doç. Dr. Mecdûd Mansuroğlu, Dr. Janos Eckmann vardır.

Harid Fedai öğrenimin ilk günlerinde Mehmet Kaplan ile yaşamış oldukları anısını şu şekilde anlatır:

“İlk günlerin birinde Kaplan Bey'i sınıf kürsüsünde bulduk. Sınıfa güzelce “hoş geldiniz!” dedikten sonra ağır ağır konuşmaya başladı.

Özet olarak şunu anlatmak istiyordu: Burası güzel şiirlerin okunduğu, onları dinlemekle hoş zaman geçirilecek bir yer değildir. Edebiyat zahmetli bir iştir, bu işi yüklenmeye ruhen hazır olanlar burada kalsınlar. Üstelik buradan mezunları, bol paralı işler de beklemez. Parlak bir gelecek ve para kazanmak isteyen başka fakültelere gitsinler. Adlarını bana bildirirlerse ben de yardımcı olabilirim. Biliyorsunuz ki sırf edebiyatı sevmek yeterli olmayıp işin içine yetenek de giriyor. Şimdi size bir yazılı ödev vereceğim. Bu ödevi en iyi şekilde yapmaya çalışınız ve şubat tatilinden önce bana getiriniz. Kâğıtlarınızı değerlendirecek ve mart ayının ilk haftasında size geri vereceğim. “İyi” derecenin altında not alanlara tavsiyem burada kalmamaları, başka fakültelere gitmeleridir. Ama düşük not alanlar yine burada kalmak isterlerse, kendileri bilir. Fakat hiç unutmazınlar ki boş yere hem kendileri usanacak hem de beni tedirgin edeceklerdir.” (s. 61-62)

Şubat tatilinin bitiminin ardından Kaplan Bey ödev sonuçlarını değerlendirirken sınıfa “A. Harid Fedai kimdir?” diye soracak ve Harid Fedai’yi tebrik ederken en güzel hazırlanan ödevin kendisine ait olduğunu dile getirecektir.

Üçüncü sınıfın şubat tatilinde Kıbrıs’ta bulunan Harid Fedai burada İsmail Cirav ismindeki bir öğretmenden el yazması Şeyh Gâlib Divanı’nı temin eder ve İstanbul’a dönerken Divan’ı da yanında getirir. Ali Nihat Hoca sınıfta Şeyh Gâlib’i anlatırken bir ara kürsüden kalkar. Sıraların arasında dolaşmaya başlarken Harid Fedai’nin el yazması Şeyh Gâlib Divanı’nı fark etmesiyle elinden alması bir olur ve Harid Fedai’den 3-5 gün Divan’ın kendisinde kalması için ricada bulunur:

“Bu denli heyecanlanmasına bir mana verememiştim. Dışarıda olay duyulunca asistanlardan Faruk Timurtaş, Muharrem Ergin Beyler ve de diğerleri buna açıklama getirdiler: Meğer, ünlü Sarıgülzeli yangınında Ali Nihat Hoca bütün kitaplarını yitirmiş. Ve kimde, nerede, güzel bir kitap görse, eli ayağı titrer, dili tutulmuş. Yaptığım işin yanlışlığını o zaman anladım. Hocaya hürmetim sonsuzdu, bu yüzden kendimi hazırlamıştım: Divân’ı isterse kendisine hediye edecektim; ama eğer bundan söz etmezse, dönüp kendim de teklif etmeyecektim. 7-8 gün sonra sınıfa geldi ve elleri titreyerek Divân’ı bana teslim ederken, “evladım, çok kıymetlidir, onu iyi sakla!” dedi ve yüzüme bakarak çekip gitti. Hocaya acımadım, desem yalan olur. Ama, “madem ki istemedi. . .” diyerek ben de teselli bulmuştum.” (s. 64)

Harid Fedai’nin “Onu dinlerken zamanın nasıl geçtiğini anlamazdık.” Cümlesiyle ifade etmeye çalıştığı Ahmet Hamdi Tanpınar ise öğrencileri tarafından, derslerinden ziyade sohbetleriyle sevilen bir hoca-

dır. Harid Fedai ve arkadaşlarının Tanpınar'la yaşadıkları şu anıları bunun canlı bir örneğidir:

“Bahar günlerinde çok duygulanırdı. Bir gün sınıfa girdi, 9-11 arasında dersimiz vardı. Kısacık boyu ile sanki büyümüş gibiydi. Kapının eşiğinde iken selam falan vermeden, “çocuklar” dedi, heyecanla “Erguvanlar açmış! Haberiniz var mı?”. Öylesine heyecan doluydu ki. . . Konuşmaya başladı, edebiyatımızın bir yanından batıp öteki yanından çıkıyor, sözü Fransız şairlerine getiriyor, güzellikler üstüne güzellikler sıralıyordu. Bir ara saatine baktı ve de “aa. . ., 20 dakika kalmış. . . biraz da ders yapalım!” demesi üzerine öğrenciler ağız birliği yapmışlar gibi hep birden “lütfen devam edelim, Hocam!” deyivermişlerdi. Hoca da “yok, yok. . . bu kadarı da ayıp olur” diyerek kaldığımız yerden dersi sürdürmeye başlamıştı.” (s. 67)

Harid Fedai Kıbrıs radyoları ve Lefke:

82 yıllık İngiliz ilhâkı 1960'ta İngiliz'in adayı terk etmesiyle sona ermiştir. Ağustos 1960'ta ise Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilir. Harid Bey bu esnada Eğitim Dairesi'nde Özel Ders Müfettişliği ve Türk Öğretmen Koleji'nde Türkçe öğretmenliği yapmaktadır. Kıbrıs Türkleri için sevindirici bir haber ise Türkiye'den öğretmenlerin adaya gelmeye başlamasıdır. Nitekim Arif Nihat Asya'da o yıllarda Erkek Lisesi'ne öğretmen olarak atanmıştır. Harid Fedai'nin, Arif Nihat Asya ile ilgili anısı ve düşünceleri şöyledir:

“Teneffüslerde buluşur, görüşürdük. Bir sigara yakar, tatlı tatlı anlatmaya başladığı. Okul avlusunda onu ararken, yanında çoğu zaman bir öğrencinin durduğunu görürdüm. Bu çocuğun Süleyman Uluçamgil olduğunu sonradan öğrenecektim. Yanlarına yaklaştığım zaman, beni görmeden konuşmalarını sürdürürlerdi. Hoca, hemen her seferinde, ceketinin sol üst cebine elini sokar ve ona bir sigara uzatırdı. Gelişlerim hoca-öğrenci görüşmelerinin yarıda kalmasına vesile olurdu. O günlerde öğrencilerin sigara içmesi hem yasak, hem de çok ayıptı. Süleyman'ı hocasının göremeyeceği bir yere çekerek ihtarı basmış ve bir daha hocasından sigara almasını yasaklamıştım. Hoca ile sohbetler sonucu dostluğumuz ilerleyince, Süleyman'a sigara vermemesini yumuşak bir dille anlatmış, o da, bu hareketin yanlış olduğunun bilincinde, bir daha yapmayacağına söz vermişti. Konuşmalarında, bir yolunu bulur, teftiş için neden derslerine girmediyimi hep merakla sorardı. Ben ise; “sayın hocam, teneffüslerde buluyoruz ya. . . sınıfa gelmeye ne gerek var?” kabilinden sözlerle onu yanıtlardım. Ve çok geçmeden, genç bir müfettişin kendisi gibi “üstâd” bir hocanın dersine girmesinin doğru olmayacağını anladığım için böyle

yaptığımı anlayacak ve bana daha bir yakınlık duyacaktır. ” (s. 83-84)

Yazık ki, Arif Nihat Asya, Kıbrıs'ta uzun süre kalamaz, 1960 İhtilâli'nin sonrasında adadan ayrılır. Harid Fedai daha sonra Türk-Rum karışık üyelerden oluşan Kamu Hizmeti Komisyonu'nun mülâkatından geçerek Kıbrıs Radyo Yayın Korporasyonu'nda müdür muavini yardımcılığına atanır. Atanmasının asıl nedeni ise Harid Fedai'yi Eğitim'den uzaklaştırmaktır. Radyo'nun Türkçe kanadında çalışanlar ise ikiye ayrılmıştır. Bir bölümü müdür Subhi Rıza Taneri'nin başını çektiği “ılımlılar”, diğeri ise orada çalışan, ilkokul öğretmenliğinden ayrılma, kıdemli memurlardan Reşad Kazım'ın (Işınay) güdümündeki “milliyetçiler”... Harid Fedai milliyetçi kimliğiyle ön plana çıktığından kuruma gelişi ilk başlarda “zarar” olarak görülür; fakat Harid Fedai'nin personele eşit davranması ve kurumun kitap ihtiyacını evinden getirdiği 200-250 kadar kitapla karşılaşması tüm önyargıların zamanla kaybolmasına neden olur.

1963'te Kanlı Noel'in yaşandığı gece Harid Fedai radyodadır. Spiker ve anonsörlerin görevi bitene kadar birkaç arkadaşıyla birlikte radyoda bekler. Rumların kötü bakışlarından ziyade herhangi olumsuz bir olay yaşanmaz. Eve varıldığında civarda ki arkadaşlarla anlaşılır ve dörder saat silahlı nöbet tutulur. Fakat geceleyin olanlar da olmuştur:

“Dr. Nihat İlhan Bey'in evine çok yakın ve nasıl olmuşsa Rumların girmedikleri bir evde oturan emekli öğretmen Orhan Seyfi Arı'dan olup bitenleri birkaç gün sonra öğrenip tüylerim ürperecekti. Küvette üç çocuğu ile onların üzerlerine kapanmış bir anne! . . . Yapılan kıyıcılığa yürek dayanır gibi değildi...” (s. 92)

Kısa bir süre içerisinde Bayrak Radyosu kurulmuş, kısa mesafelerde de olsa yayına başlamıştır. Ocak ayında bir haftalık ateşkesin ilan edilmesiyle Harid Fedai hanımı ve iki çocuğunu da alarak Rum barikatlarının da tedirginliğiyle Lefke'ye yola çıkarlar. Lefke'ye vardıklarında Harid Fedai'nin ilk duyduğu haber bir radyonun kurulmuş olduğudur ve radyonun yönetimi Harid Fedai'ye devredilir. Lefke'deki Türkler İsveçli Barış Gücü askerleriyle iyi ilişki içindedirler. İsveçli askerler Kıbrıs Türkünün haklı direnişinin farkındadır:

“Bizim, kimseyi öldürmek için değil, fakat özgürlüğümüzü savunmak için direnişe geçtiğimizi anladıklarından Türk halkına hep sempati ile bakar, elden geleni yapmaktan zevk duyarlardı. Liyezon Oficer Mr. Meysi de bize sık sık uğrardı. Bir gelişinde çocuklarımın süt ihtiyacını kendisine söylemiştim. Gecikmeden nasıl getirdiğini ve yüzündeki memnuniyetini bugün olmuş gibi hala hatırlarım. Yüreği insanlık sevgisi ile çarpan bu insan bir gün gelir ve kayıplara karışır... Onu da Rumların hunharca öldürdükleri ve bir çukura atıp yok ettikleri daha sonraları anlaşılacaktı. ” (s. 98)

Harid Fedai doğduğu yer olan Lefke ve Lefke'nin portakal bahçeleriyle yakından ilgilidir. Lefke'nin başlıca gelir kaynağı portakaldır. Üretimini iyileştirilmesi ve ürünün satılabilmesi için halka yardımcı olmak isteyen Sancaktarlık, Harid Fedai'den bu görevi üstlenmesini ister. Eki-binde ki kişileri Harid Fedai kendisi belirleyecektir. Lefke'nin öncelik taşıyan sorunlarından biri, belki de en önemlisi limongil bahçelerinin sulanmasıdır. Harid Fedai ve arkadaşları tarafından üreticinin en büyük sorunu olan su sorununu, mevcut kaynakların kullanım sırasını yeniden ve daha faydalı bir şekilde düzenlenlenerek giderilir. Lefke portakalı İngiltere'de iyi tanınmaktadır. Portakal sandıklarının kamyonlarla limana iletilmesi başlı başına bir meseleydi. Rumlar, Türklere kızgın oldukları zamanlarda özenle seçilerek Magosa'ya limana götüren portakala zarar verirlerdi:

“Kamyonların belirtilen saatte yola çıkmalarını tamin için sandıkların yükletilmesinde, bazı sefer, biz kamu görevlileri de katkıda bulunmak durumunda kalır, bunu görev bilerek seve seve yapardık. Gerçi Barış Gücü'nün bize yardımcı da olmaz değildi; ama, Rumlar bir olay yüzünden bize çok kızgın oldukları zaman kamyonların önünü keserek sandıkları yerlere fırlatırlardı.” (s. 106)

Tüm bu uğraşlar neticesinde olağanüstü bir gelir elde edilmese bile halkı tatmin edecek derecede bir gelir elde edilmiştir. O günlerde ihraç ededeği madenin nemini arındırmak isteyen CMC, Gemikonağı'ndaki tesislerine bir makina getirir. Makine öğütölmüş cevheri havalandırırken, maden zerreleri havada uçarak Lefke bahçelerine kadar ulaşmaktadır. Ağaçlar çiçeklenme zamanında bu tozlar yüzünden zarar görmekte, ürünün azalmasına neden olmaktadır. Kaba bir hesaplamaya göre zarar 1/3 oranında tespit edilmişse de gerçek rakamın tespitinden mahrum olduğundan CMC'den %50 oranında bir zarar talebinde bulunulur. Bir-iki ay sonra başkan Muavini Dr. Fâzıl Küçük, Lefke'ye gelir. Bahçelerin suni gübre, tohumluk ürün getirtmek gibi sorunları varken konu bir şekilde bu “zarar” işine getirilir ve zararın %50 olduğuna söylenir:

“Ben de daha uzakta oturmuş, konuşulanları dinlemekteydim. Bir fırsatını bulup ayağa kalkarak işin gerçeğini dr. Küçük'e anlatmaya çalışınca, O, “Efendim, bırakınız halk istediklerini söylesin” diyerek beni yanıtlıyacaktı.

Akşamleyin CMC evlerine yakın tepedeki gazinoda Sancaktarlık'ın Dr. Küçük şerefine yemeği vardı. 25-30 kadar davetli çağrılmıştı. Yemekler yenilir, görüşmeler konuşmalar devam ederken Sancaktar bir ara, Dr. Küçük'ten izlenimlerini sorar. O ise, halkla görüştüğünü dertlerini dinlediğini, ama daha fazla konuşmalarına benim müdahale ettiğimi söylemesin mi? Yüzümün kızardığını hissettim ve biraz ötede

oturan milletvekili Dr. Selçuk Sömek'e hitaben, "Doktor, lütfen, Ekselansa gerçeği anlatınız" dedim. Dedim ama, Dr. Selçuk Sömek'den tıs yok! Durumu anlayan Sancaktar Ateş Bey, haklı olduğumu bildiğinden, "Ekselans, bu konuyu Harid Bey'le görüşerek bir sonuca varmıştık; söyledikleri benim kararımı" diyerek bana sahip çıkmıştı. Bir sessizlik oldu ve başka konulara geçildi. " (s. 114)

Harid Fedai, Aralık 1969'da Kıbrıs Yayın Korporasyonu (CBC)'nda Program Amir Yardımcısı olarak işe başlar. 1972 yılında ise Radyo'nun, Genel Müdürlük'e dönüştürülmesiyle İdari Yardımcılık'a atanır. 1976 yılında bir TV kurulması gündeme geleceğinde TV'yi kurma görevi Harid Fedai'ye verilecektir. Radyo'nun sorumluluğu devam etmekle birlikte TV yayın yapacak duruma getirilmiştir. Ve kurulan TV, BRT'nin şimdi içinde olduğu alana taşınacak, fakat Harid Fedai'ye orada çalışmak nasip olmayacaktır.

20 Temmuz 1974 Barış Harekatı'yla Bayrak Radyosu da misyonunu tamamlamış, asli dairelerine dönmek isteyen kamu görevlilerine bu imkan sağlanmıştı. Harid Fedai için önemli olan ise bir an önce Kıbrıs Türk kültürüne el atmak ve bu konularda yazılar, kitaplar yayımlamaktır. Ama bununla birlikte Bayrak Radyosu'nu da olduğu gibi bırakıp gitmek istemez; en azından üç-beş ay daha kalıp bir yapı temeli oluşturduktan sonra huzur içinde gitmeye karar verir. Bir arkadaşının azizliğine uğrayan Harid Fedai, Aralık 1983 itibariyle eski dairesi olan Eğitim Müdürlüğü'ne naklini aldırır. Sınav İşleri Müdürlüğü'ne atanır ve 1988 yılında emekliliğini isteyerek kültürel etkinliklere katılmayı planlarken; bu seferde üniversiteler buna engel olur. Girne Amerikan Üniversitesi'nde koordinatörlük, Lefke Avrupa Üniversitesi'nde yönetim kurulu üyeliği ve hocalık, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmalar Merkezi'ne üyelik ve üniversite hocalığı yapar. Yayımladığı kitaplarının sayısı 26'yı bulan Harif Fedai, Doğu Akdeniz Üniversitesinde hocalık yapmaya devam etmekle birlikte Kıbrıs Gazetesi'nde haftalık "Eski Basınımızdan" başlığı adı altında yayımlanan aktarmaları da devam etmektedir.

HARİD FEDAİ'DEN YENİ BİR KİTAP: SÜLEYMAN TEVFİK, *TESÂLYÂ'DA BİR CEVELÂN VE DÖRT AYLIK SEYAHATİM (1897)*

İbrahim ARSLAN *

Türkiye'de yetişen ve şimdiye kadar Türk kültürü ve özellikle de Kıbrıs Türk kültürü konusunda pek çok kitap ve makale kaleme alan ve “Benim amacım Kıbrıs Türklüğünü ve Kıbrıs kültürünü anavatan Türkiye'ye iyice tanıtmaktır”. diyen kıymetli Kıbrıs Türk kültür araştırmacısı Harid Fedai'nin 2011 yılı sonlarında Kıbrıs'ta Lefkoşa'da yeni bir neşri ile karşı karşıya geldik. Türk tarih ve kültürünün her alanına ve konusuna ilgi duyan onu bütüncül olarak kucaklamaya çalışan ve Rumelinin ve Balkanların elimizden çıkışına daime hayıflanan Harid Fedai bu kez İstanbullu gazeteci Süleyman Tevfik'in *Tesalya'da Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyahatim* adlı kitabını günümüz alfabesine aktararak yayımladı.¹ Ayrıca eserin sonuna da özel isim ve yer adları dizini ekledi. Bu kısa yazıda adı geçen neşrin tanıtımı yapılacaktır.

* Araştırmacı - Yazar. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KKTC.

¹ Süleyman Tevfik, *Tesalya'da Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyahatim* (Haz:Harid Fedai), Ajans Yay. Ltd. , Ekim 2011, Lefkoşa- Kıbrıs, 199 s.

I. Edebiyatımızda Türk-Yunan Savaşı ve Süleyman Tevfik Üzerine

Tesalya Savaşı, 1897 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında meydana gelen savaştır. Yaklaşık bir ay sürmüş ve Osmanlı ordusunun kesin zaferiyle neticelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Tesalya ve İyon Denizi kıyısındaki Arta Limanı 1878 Berlin Antlaşması gereğince 1881 yılında Yunanistan'a verilmişti. Bu genişlemeden sonra Yunanistan'ın yeni hedefi Epir (Yanya vilayeti) ve Girit adasıydı. Bu bölgelerdeki nüfusun yaklaşık üçte ikisini oluşturan Osmanlı Rumları Yunanistan tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı devamlı kışkırtılıyordu. Yunanistan'ın Osmanlı idaresindeki Rumları isyana kışkırtmaya devam etmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etti. Yunanlılar özellikle engebeli bölgelerde Osmanlı ordusunu uğraştırırken Balkanlar'daki diğer devletlerle anlaşıp Osmanlı Devletini iyice zor durumda bırakmayı planlamaktaydılar. Osmanlı kuvvetlerini teşkil eden Müşir Edhem Paşa komutasındaki yaklaşık 120.000 askere karşılık Yunanistan Kralı I. Yorgi'nin veliahdı Konstantin'in kumanda ettiği Yunan ordusu ise 75.000 kişilik bir kuvvetten meydana geliyordu.

18 Nisan 1897'de Milona geçidindeki ilk savaşı Osmanlılar kazandılar. Ancak savaşın yavaş tempoda cereyan etmesi üzerine, büyük devletlerden gelebilecek bir müdahaleyi önlemek için Sultan II. Abdülhamid Edhem Paşa'ya yıldırım harbi emrini verdi. Bu durum üzerine 25 Nisan 1897'de Yenişehir, 28 Nisan'da da Tırhala ele geçirildi. Yunan ordusu güneydeki Dömeke'ye doğru çekilirken Edhem Paşa komutasındaki birlikler doğuya doğru ilerleyerek 8 Mayıs'ta çok büyük stratejik öneme sahip bir liman kenti olan Volos'a girdi. Bundan sonraki muharebenin Dömeke'de olacağı ve bu savaşın da galip tarafı ortaya çıkaracağı belli olmuştu. Çünkü Yunanlılar bu müstahkem mevkiye çok fazla yığınak yapmışlardı. Savunma savaşı yapacak olan Yunanlılar, Türkleri püskürteceklerinden eminlerdi. 17 Mayıs 1897 tarihinde çok şiddetli geçen muharebe Osmanlı Ordusu'nun zaferiyle sonuçlandı. Artık Osmanlı ordusunun Yunanistan'ın başkenti Atina'ya girmesini engelleyecek ciddi bir gücü kalmamıştı. Bu konuda Sadrazam Halil Rifat Paşa II. Abdülhamid'e görüşünü açıkça belirtmiş ve de Atina'ya girilmesi için ricada bulunmuştu. Çünkü Atina'nın alınması Yunanlıların bir nebze olsun bastırılması demektir. Fakat Avrupa Devletleri'nin aralarında anlaşması üzerine Rus çarı II. Nikolay, II. Abdülhamid'e bizzat telgraf çekerek savaşın durdurulmasını talep etti. Padişahın iradesi uyarınca 19 Mayıs'ta Osmanlı ordusu fiilen savaşı kesti. 20 Mayıs 1897 tarihinde ise mütareke imzalandı.

İşte bu savaşı İstanbul'daki Sabah gazetesinin savaş muhabiri olarak izleyen gazeteci yazar Süleyman Tevfik (1861-1939)'tir. Süleyman Tevfik, Mabeyn-i Hûmayun katiplerinden Zorluzade Hacı Hüsnü Efendi'nin oğludur. İyi bir tahsil görmüş, Arapça, Fransızca, İtalyanca öğrenmiş ve 1881 yılında Antep'te Fransızca öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Halide Nusret Zorlutuna'nın amcası olan Süleyman Tevfik, daha sonra Halep ve Süleymaniye'de memuriyetlerde bulunmuştur. 1897 Türk-Yunan savaşına Sabah gazetesi muhabiri olarak katılmıştır. 1906 yılında Meclis-i Kebir-i Maârif azası olan Süleyman Tevfik, Cumhuriyet döneminde Özzoroğlu soyadını aldı; pek çok gazete ve derginin yönetimini üstlendi. Bildiği yabancı diller sayesinde Arapça, Fransızca ve Farsçadan tercüme yapıtı. Birçok eser kaleme alan Süleyman Tevfik'in milli eserlerimize de yönelik çalışmaları da bulunmaktadır. Bunlar arasında *Yunus Emre Divanı*, (Süleyman Tevfik 1937) ve Leyla ile Mecnun (Süleyman Tevfik 1327) adlı eserleri önde gelen çalışmalarıdır.

Süleyman Tevfik'in bir yönü ise masal kitapları ve halk hikayeleri yazmış olmasıdır. Ayrıca bizzat içinde bulunduğu Türk-Yunan muharebesi ile ilgili müşâhedâtını *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ve Yunan Muharebesi* (Abdullah Zühdi ile, İstanbul 1897) adı ile yazmıştır. Bu muhabirliğin ve harpte bulunmanın bir verimi olarak görüp rastladıklarını Tesalya'da *Bir Cevalan ve Dört Aylık Seyâhatim* adı altında 1898 yılında ayrı bir kitap halinde yayımlamıştır.¹

1897 Türk-Yunan (Tesalya Savaşı) edebiyatımızda akisler uyanırmış, bu konuda pek çok eser kaleme alınmıştır. Tesalya Savaşı'nın bir özelliği de Osmanlı Türkiyesi'nde Osmanlılık fikrinden Türkçülük fikrine doğru geçişe yavaş yavaş zemin teşkil etmesidir. Mehmet Emin Yurdakul'un 1897 tarihli *Türkçe Şiirler* adlı şiir kitabı bu bağlamda dikkati çeken en önemli eserlerden biridir. 1897 Türk-Yunan (Tesalya Savaşı'nın edebiyatımıza yansımaları üzerine araştırma yazıları da kaleme alınmıştır.² Ancak bu tanıtım yazısının amacı Harid Fedai'nin günümüz Türkçesine aktardığı Süleyman Tevfik'in *Tesalya'da Bir Cevalan ve Dört Aylık Seyâhatim* adlı eserinin tanıtımıdır.

¹ "Süleyman Tevfik", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C. II, YKY Yayınları, İstanbul, 2003, s. 902.

² Bak: Haluk Harun Duman, "Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları: Savaş ve Edebiyat 1829-1911", *Turkish Studies*, Vol. 4/1-I, winter 2009, s.29-77.

II. Tesalya'da Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyâhatım Üzerine Bazı Notlar

Süleyman Tevfik eserine okuyucularına hitaben koyduğu kısa ön-sözde, bu kitabın Tesalya Savaşı'nı savaş muhabiri olarak izlemek üzere yaptığı dört aylık İstanbul'dan Tesalya'ya geliş ve dönüş sırasındaki yol izlenimlerini olduğunu söyler. Süleyman Tevfik bu gezi kitabına resimler fotoğraflar da eklemek istemiş ancak birtakım mali ve teknik sebepler bunu engellemiştir.

Süleyman Tevfik eserini mektup tarzında oluşturmuştur. Seyahat kitabının birinci mektubu şubat ayına sonuncu mektubu ise haziran ayına aittir.

Seyahat kitabına "seyahattan pek hoşlanırım" cümlesiyle başlayan Süleyman Tevfik seyahatin zahmetini bile hoş bulduğunu söyler. Arkadaşı Abdullah Zühtü'nün Tesalya Savaşı üzerine hem savaşı hem Selanik'ten güneye doğru Osmanlı topraklarını görme arzusuna Süleyman Tevfik'te iştirak eder ve trenle Selaniğe doğru yolculuğa çıkarlar. Selaniğe varan Süleyman Tevfik oradan bölgenin diğer kent ve kasabalarına geçer. Alasonya'ya gelir. Eserde Alasonya buradaki Osmanlı kuvvetleri yazarın izlenimleri ayrıntılı olarak verilir. Ardından Tesalya kıtası ve bölgenin coğrafyası tarihi geçmişi anlatılır. Osmanlı Türk ordusunun zaferi Süleyman Tevfik'i de gururlandırır. Süleyman Tevfik'in eserinde Yeni Şehir ve Golos'a da yer ayrılmıştır. Bütün bu yolculuklar tren ile yapılır. Harbin ceyran ettiği Dömeke, Milona gibi yerler betimlenir. Dönüş yolu yine Selanik üzerindedir. Selaniği Osmanlı başşehri İstanbul'dan sonra Osmanlı'nın en büyük en gelişmiş ve en zengin kenti olarak nitelendiren Süleyman Tevfik şehrin tarihçesini verir. Dedeâğaç üzerinden İstanbul'a doğru geri dönüş tamamlanır.

Herşeyden önce Süleyman Tevfik'in çok ayrıntılı olmasa da Tesalya Savaşı'nı izlemek için gittiği bu bölgeyi tanıtan *Tesalya'da Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyahatım* adlı kitabı zengin sayılabilecek gezi edebiyatımızın ilgi çekici ürünlerinden biridir. Bizde savaş edebiyatının çok gelişmediği ve savaşa bir şekilde katılanların anılarını yazmadığı günlük tutmadığı ve savaş yolculuklarını pek anlatmadıkları düşünülürse 1897 Türk-Yunan Savaşına savaş muhabiri olarak katılan Süleyman Tevfik'in böyle bir eser kaleme alması anlamlıdır. Eserin dikkati çeken bir yanı ise bundan yüz yıl öncesine Osmanlı Türk vatanın önemli bir kenti olan Selaniğin ve bölge Balkan topraklarının birgün basit şekilde elden çıkacağı asla akla gelmeyecek şekilde samimi duygularla anlatılmışıdır. 1912-1913 Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Türk anavatanının yarısı demek olan Balkan topraklarının acı kaybı ve buradaki Türklerin uğradığı zulümler 20.yy başlarında Osmanlı Türk aydınlarının paylaştığı en büyük ortak

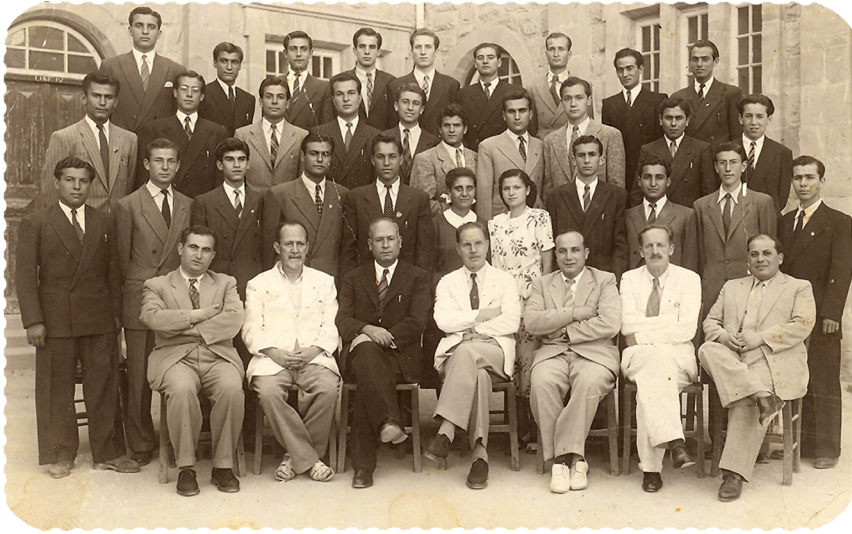
üzüntülerden biridir. Özel sohbetlerinde Balkan topraklarına buradaki Türk mimarisine, Osmanlı ruhuna büyük sevgi beslediğini dile getiren Harid Fedai'nin o bölgeleri anlatan Süleyman Tevfik'in Tesalya'da *Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyahatim* adlı eserini günümüz Türkçesine aktarması ve yeniden edebiyat dünyamızın gündemine getirmesi tesadüfi değildir. Zira Harid Fedai de Balkanların kaybını acı üzüntüsünü 2012'lerde bile hala gönlünde içinde taşıyan bir evlad-ı fatihandır.¹

¹ Bu armağan kitabına 2012 yılının Mart ayında son şekli verilirken, çalışkan Kıbrıs Türk kültür tarihi araştırmacısı Harid Fedai hocamız, Süleyman Tevfik'in *Tesalya'da Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyahatim (1897)* adlı eserinin ardından Macar bilim adamı Dr. Ignás Kúnos'un az bilinen ve Edit Tasnádi tarafından Türkçe'ye çevrilen *Türk Toprağında* adlı eserini bir önsöz ve değerlendirme ile baskıya hazırladığı görülür. Harid Fedai Bey'in 2012 Mart ayı itibarı ile en son çalışması Dr Ignás Kúnos'un *Türk toprağında* adlı kitabın yayımının gerçekleştirilmesidir.

UZUN HİKÂYE
YÜZLER



Harid Fedai



Lefkoşa İslâm Lisesi'nin 1948-49
ders-yılı mezunları.

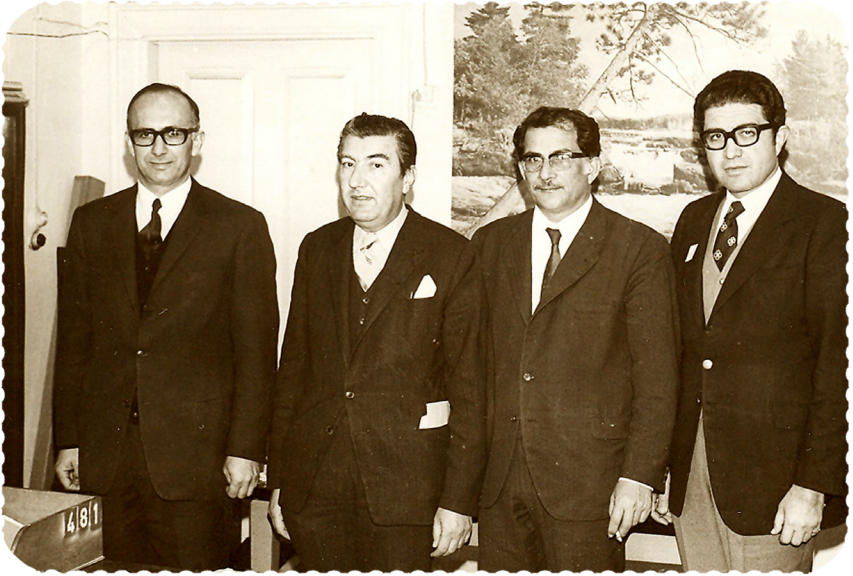
Öğretmenler (Soldan sağa :
Yavuz Selçuk, Arni Yakaloğlu, Salih Mecit,
J. G. Haroldwood (Niddir), Reşat Süleyman
Ebeoğlu, Mr. Deal ve H. Nidaî Bey.
Haris Fedai, birinci sırada sağdan dördüncü.



Işık Fedai



Baf Türk Koleji'nin yurt binası önünde
iki öğretmen arkadaşıyla - 1954



Bayrak Radyosu'nun üst-kademe yöneticileri (soldan sağa): Harid Fedai, Hakkı Süha, Fuğrul Hilmi Berkay ve Mehmet Fehmi.



Harid Fedai Kenan Çoygun Paşa ile



Lefke'de kendi yetiştirildiği portakal bahçesinde



Marmara Üniversitesi'nde bir konferans esnasında.





Niğde Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hamza Uygun, Harid Fedai'ye Fahri Doktora belgesini verirken.



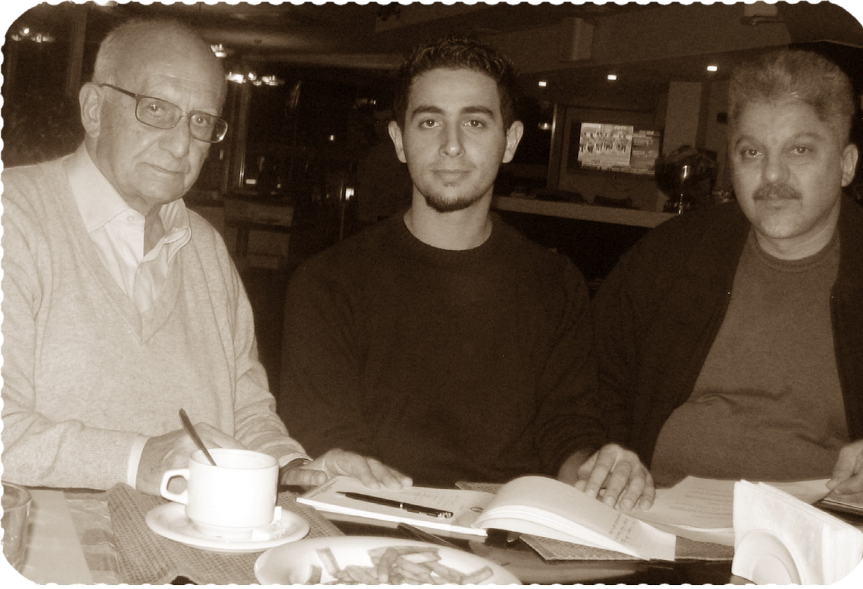
Fahri Doktora töreninden sonra verilen yemekte. Prof. Dr. Adnan Görür (Rektör Yard.),
Dr. Harid Fedai, Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT



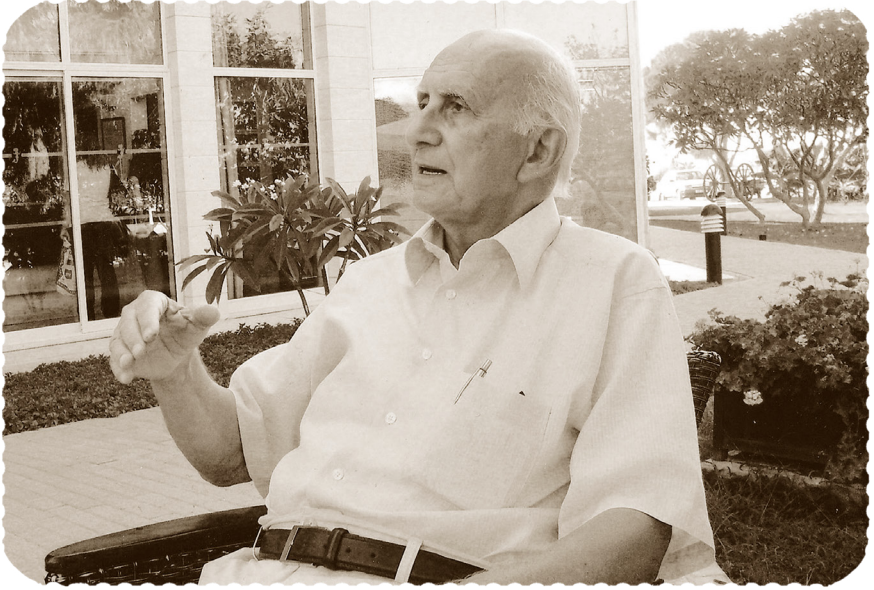
Fahri Doktora töreni öncesinde bir Niğde gezintisi (2006). Niğde Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hamza UYGUN, Dr. Harid FEDAI, Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT



Orhan Kemâl TAVUKÇU, Funda KARA, Harid FEDAİ. Erzurum'da, bir sempozyum esnasında (2005)



Dr. Harid Fedai, Gökhan Bayraktar ve Doç. Dr. Oğuz Karakartal





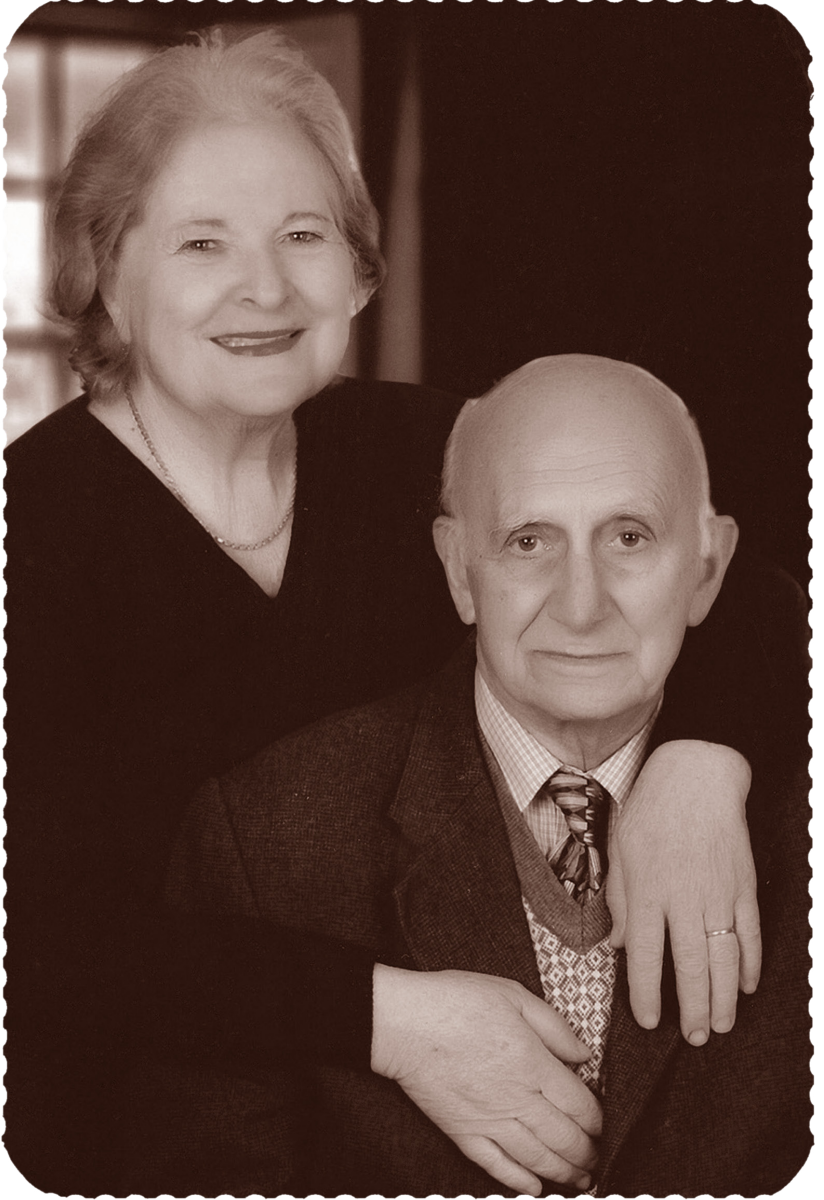
Kıbrıs Türk Eğitimine büyük hizmetleri,
geçen İsmail Savalı (merhum) ve Kemal
Yücel ile - Kasım 2002



*Harid Fedai, Kardesi Aziz Fedai ile
Lefke'de.*



Harid Fedai Lefkoşa’da Prof. Dr. Oğuz Karakartal’ın evinde Prof. Dr. Umay Türkeş Günay (sol başta) ve Fikret Kürşad (sağ baştaki) ile birlikte



Işık - Harid Fedai

